

Mâhir İZ

Yılların İzi

KİTÂBEVİ

KİTABEVİ 1

Dizgi: Bidaye
Tashih / İndeks: İlyas Dirin
Kapak Tasarım: Fuat Fidan
Baskı / Cilt: Bayrak Matbaası
İstanbul, Nisan 2000

İçindekiler

ÖNSÖZ /11

NİÇİN YAZDIM? /15

ŞAHSIM ve ÂİLEM /17

Servet Efendi /18

Abdülhalim Efendi /19

Amcalarım /20

Yahya Reşid Efendi /21

Kardeşlerim /22

BABAMIN MİDİLLİ KADILIĞI /28

BALIKESİR /32

Isparta /36

MEDİNE YOLCULUĞU /37

Medine-i Münevvere /38

Mahmud Necî Efendi /39

Hatırladığım Hâdiseler /40

İSTANBUL'A DÖNÜŞ /43

İttihat ve Terakkî Cemiyeti /44

Vefa İdâdisi /46

BABAMIN ANKARA KADILIĞI /50

İstanbul'a Dönüş ve Yangın /51

İkinci Ankara Kadılığı /53

ANKARA SULTANİSİ /54

Ali Fâik Efendi /54

Ömer Fevzi Bey /56

Sakallı Celâl Bey /57

Tabiiye Hocası /60

Mektep Arkadaşlarım /61

Beşir Fuad İzmirlioğlu / 62
İhsan İzzetî Kaftangil / 59
Abdülhakîm Efendi / 65
Râtîb Âşîr'in Resimleri ve Kıt'alar / 66
İkmal İmtihanları ve Mezuniyet / 67
Devlet Hizmetine Giriş / 69
HOCALIK HAYATIM / 71
İbrahim Cûdî Efendi / 73
Edebiyat Hocalığı ve Şiir Yazma / 75
İspirtizma Celseleri / 80
Sivas Kongresi ve Sultanî Hocaları / 82
Heyet-i Temsiliye'nin Sultanî'ye Gelişi / 86
Mustafa Safâ Bey'in Anlattığı / 88
Arabacılar Kâhyası İsmâil Ağa / 89
Terlikçi Sâlih Efendi / 91
BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILIŞI / 93
Konya Mebusu Vehbi Efendi / 95
Sürûrî Efendi / 97
Refik Şevket İnce / 97
Meclis'in Havası / 99
İlk Umûmî ve Temel Münakaşa / 100
MİRLİVÂ MUSTAFA KEMAL PAŞA / 102
Fevzi Paşa / 109
TRABZON MEBUSU ALİ ŞÜKRÜ / 110
DİKKATİ ÇEKEN SİMÂLAR / 118
Erzurumlu Râif Efendi / 118
Gözübüyükzâde Ziya Bey / 121
İttihatçı Mebuslar / 122
İttihatçılık / 123
Erzurumlu Hüseyin Avni Bey / 129
Hâlid Paşa'nın Zâbıt Kâtibini Dövmesi / 131
Hâlid Paşa'nın Kurduğu Pusu / 132
Hâlid Paşa'nın Öldürülmesi / 135
İsmet Paşa / 137
Fethi (Okyar) Bey / 138
Raûf (Orbay) Bey / 138

Dr. Adnan (Adıvar) /139
Meclis'te Hatıpler /143
Hamdullah Subhi Bey /144
Mustafa Necati Bey /144
Vâsıf Çınar /145
Ayaşlı Ali Rıza Bey /146
Süleyman Sırrı Efendi /149
Mehmed Fevzi Kumbaracı Bey /150
Meclis'ten Bazı Tipler /153
ŞÂİR MEHMED ÂKİF BEY'LE TANIŞMA /155
Haksızlık Karşısında Susmak /158
Din Kültürü ve Ulemâmız /159
İstiklâl Marşı'nın Yazılması /161
MUSTAFA SAGİR /168
ANKARA'NIN HÜKÜMET MERKEZİ OLMASI /171
İstanbul'da Hocalık Alışım /172
ŞÂİR MEHMED ÂKİF BEY'LE HÂTİRALAR /175
Üsküdarlı Tal'ât Bey /178
Âkif Bey'in Mısır'a Gidişi /181
Kur'ân Tercümesi /182
Âkif Bey'in Hastalığı /183
ÖMER FERİD KAM /186
Rıza Tevfik Bey'le Tanışma /194
Ömer Ferid Bey'e Âit Hâtıralar /198
Abdülaziz Mecdî Efendi /204
Bâzı Hamâsî Şiirler /207
Midhat Cemal Kuntay /210
YÜKSEK TAHSİL /213
Edebiyat Fakültesi /215
Ali Ekrem Bey /217
Mezûniyet Tezi /220
İbnülemin Mahmud Kemal Bey /222
Hayret Efendi, Şâir Eşref, Ali Emîrî Efendi /225
Neş'et Ömer Bey'in Anlattıkları /226
İbnülemin'in Husûsiyeti /228

Güzel Sözler /231	
İSTANBUL'DAKİ HOCALIKLARIM /235	
Halıcıoğlu Askerî Lisesi /237	
Şenkonak Hâdisesi /241	
Mehmed Ağustos Bey ve Salih Ârif Bey /241	
Hocalık İmtihanı /244	
FERİD BEY'İN KİT'ALARI /246	
Kur'an'dan İlham Almak /254	
Ferid Bey'in Şiirleri /258	
Muallim Nâci Devri /262	
ŞAİR MUHYİDDİN RÂİF BEY'LE TANIŞMA /264	
Evlenme /267	
Muhyiddin Râif Bey'in Husûsiyetleri /270	
Muhyiddin Râif Bey'den Şiirler /271	
Hacı Ârif Efendi'yi Ziyâret /291	
Öldükten Sonra Evliyânın Tasarrufu ve Temessül /292	
Maraşlı Ahmed Tâhir Efendi /294	
Tevfik Fikret ve Târih-i Kadîm /295	
Tâhirü'l-Mevlevî /298	
FUAD ŞEMSİ BEY /301	
MAÂRİF MEKTEPLERİNE DÖNÜŞ /307	
Fuad Bey /308	
Davud Paşa Orta Mektebi /309	
EDREMİT ORTA MEKTEBİ /310	
Rûhi Nâcî (Sağdıç) Bey /312	
Mustafa Seyyid Sutüven /315	
Edremit'te Tanıştıklarım /319	
İSTANBUL'A TAYİN /322	
Fakülteden Mezuniyet /324	
Beykoz Orta Mektebi /324	
Sârâ Hanım ve İspirtizma /325	
Edhem Feyzi Bey ve Rüyâları /327	
HÂFİZ YUSUF CEMİL ARARAT/332	
İsmail Sâib Efendi ve Râscher /343	

Şeriat-Tarikat /350	
Hâfız Bey'in Nükteleri ve Şâirliği /354	
ŞİİR VE EDEBİYATLA ALAKADAR	
MEKTEP MÜDİRLERİ İLE TOPLANTILAR /362	
Yahya Kemal ve Nihad Sâmi Banarlı /363	
İsmail Hilmi Soykut /367	
Nazîreler ve Şâirlerin Kudret-i Edebiyeleri /375	
Halis Erginer'in Şiirleri /378	
NİŞANTAŞI ERKEK ORTAOKULU /384	
HOCALIĞA DÖNÜŞ /387	
Haydarpaşa Lisesi /387	
Haydarpaşa Lisesi'nden Talebelerim /388	
Edebiyat Dersleri Raporu /390	
Uludağ Kampı /395	
Saint Josef Koleji /398	
Haydarpaşa'dan Çamlıca Kız Lisesi'ne Nakil /400	
Terbiye ve Ahlâk Kongresi /401	
CELÂL BAYAR BEY /405	
Tek Partili Rejimde Seçim ve Baskı /406	
Tek Partili Rejimde Yapılan Tâkipler /414	
Demokrat Parti /426	
İSTANBUL İMAM-HATİP OKULU	
MÜDÜRLÜĞÜ /431	
Emekliye Ayrılış /435	
Muallim Arkadaşlarım /436	
YÜKSEK İSLÂM ENSTİTÜSÜ'NDE	
VAZİFELERİM /443	
Profesör Celâl Saraç Bey /443	
Tasavvuf Târihi Hocalığım /445	
Hitâbet ve İrşât Dersleri /446	
Medrese Zihniyeti /447	
Nikâh Şâhitliğim /453	
Kur'ân-ı Kerim'in Latin Menşe'li	
Harflerle Basılması /454	

Diyânet İşlerinin Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi	
Redaksiyon Heyeti /456	
Kemal Edib Kürkçüoğlu /459	
ÖZEL OKUL İDÂRELERİ /469	
Fâtih Koleji /472	
Işık Özel Koleji /474	
Hüseyin Câhid Yalçın ve Hürriyet /475	
Bir Teklif /479	
SÖNMEZ NEŞRİYET VE MATBAACILIK A.Ş. /480	
Siyasî Hayata Giriş Kapısının Önünde /486	
Rejim /489	
Yazılar, Makaleler /491	
SOHBETLER /493	
Hayat Düstûrum /496	
BULUNDUĞUM CEMİYETLERDEKİ İLMÎ	
HÂDİSELER /497	
İslâmî İlimler Araştırma Vakfı /503	
İstefan Hilmi Gurdikyan Efendi /504	
Seyyid Şefik Efendi /506	
Kadir Gecesi'ne Âit Konuşma /508	
YAKIN DOSTLAR VE VEFALİ TALEBELER /510	
Talebemden İlmî ve Fikrî	
Alâkasını Devam Ettirenler /514	
Prof. Ahmed Süheyl Ünver /517	
İçinden Bağlı Talebelerimden Bir Kısım /520	
Hâtime /522	
Mâhir İz'in Vefâtına Söylenen Mersiye ve Târihler /523	
Mâhir İz'in Vefatı Üzerine Çıkan Yazılar /533	
Alfabetik İndeks / 535	
Hâtıratla Alâkalı Resimler / 555	

Birinci Baskının Önsözü

Yılların İzi adını taşıyan bu kitap, nev'i şahsına münhasır bir «hâtırat»tır. Hem muharriri, hem de muhtevası bakımından büyük bir kıymet ve husûsiyet taşır.

Mâhir İz Hoca seksen yıla yaklaşan (1895-1974) hayatında iz bırakan hâtıralarını son senelerinde kaleme alarak bu eseri vücûda getirmiştir. Hâtıraları çeşitli yönlerden değerli ve alâka çekicidir.

Mâhir İz Bey'in hayâtı, çocukluk yıllarından itibaren çok renkli ve hareketli geçmiştir. Babasının "Kadı" olarak muhtelif yerlere tayini ve ailesi efrâdını beraberinde götürmesi sebebiyle Mâhir İz Bey çocukluk çağında Midilli, Balıkesir, Isparta ve Medine-i Münevvere'de bulunmuştur. Gençlik yılları İstanbul ve Ankara'da geçmiştir. Millî Mücadele senelerinde Ankara Sultânîsi'nde genç yaşında muallimlik yaparken, Büyük Millet Meclisi'nin Zabıt Kalemî'nde vazife görmüş; Millî Mücadelenin gerçek tarihini hem yaşamış, hem de -Meclis'in alenî ve gizli celse zabıtlarını tutmak suretiyle- yazmıştır. Bu sebeple İttihat ve Terakkî devri, Millî Mücadele ve Cumhuriyet devrine âit yaşanılmış, bâkir hâtıralara sâhiptir.

Bu hâtırat, yakın tarihimizin bilinmeyen siyasî hâdiselerine âit bâzı gerçekleri ortaya koyması bakımından dikkat ve ibretle okunmaya değer. Mâhir İz Bey'in her türlü haksızlığa isyan

eden, mücâdeleci ve hürriyet âşığı bir karaktere sâhip oluşu hâ-
tırâtının bu bahisleri için ayrı bir kıymet ve câzibe unsuru teşkil
etmektedir.

* * *

Mâhir İz Bey itinalı ve kuvvetli bir tahsil görmüş, edebî ve
dinî kültürünü çok sağlam olarak kazanmıştır. Kendisinin iyi
yetişmesi için, tutulan hususî hocayı babası Isparta ve Medî-
ne'ye vazifeyle giderken beraberinde götürmüştür. Resmî tah-
sil hayatı dışında kıymetli hocalardan hususî dersler almıştır.
1924 yılında Meclis'teki vazifesinden ayrılıp İstanbul'a dönen
Mâhir İz Bey, muallimlik vazifesine devam ederken, yüksek
tahsil de yaparak Edebiyat Fakültesi Türkiyât Şubesi'nden me-
zun olmuştur. Şâir Mehmed Âkif Bey ve Müderris Ömer Ferid
Kam Bey'le uzun yıllar devam etmiş zengin hâtıralara sâhiptir;
Mehmed Âkif Bey Mısır'a gittikten sonra da devamlı olarak
kendisiyle mektuplaşmıştır.¹ Mâhir İz Bey'in hoca ve müdir
olarak geçen altmış yıla yakın meslek hayatına âit hâtıraları çok
canlı ve alâka çekicidir.

* * *

Edep ve zevk sâhibi bir İstanbul Efendisi olan Mâhir İz Hoca
«Türk, Arap ve Fars Edebiyatı»na olan derin vukufu yanında,
çoşkun ve şâirâne bir ruh taşırdı. Her an heyecan ve şevk dolu
bir şelâle gibi akıp taşırdı. Binlerce şiiri istediği anda gür ve er-
kek sesiyle, kendine mahsus bir ton ve üslupla ezberden inşât
etmesini temin eden hâfızasının kuvveti hayranlık verici idi.²

¹ Şâir Mehmed Âkif Bey'in «İki gözüm Mâhir Bey» diyerek yazdığı mektup-
lar, *Kubbealtı Akademî Mecmuası*'nda Ocak-1975 tarihli sayıdan itibaren M.
Uğur Derman tarafından gereken izahlarla birlikte neşredilmektedir.

² Mâhir İz Hoca'nın hayatı boyunca beğenip topladığı en seçme şiirleri muh-
tevi sekiz defter, hâtıratında «aziz evlâdım» diye bahsettiği, çok sevdiği,
kıymetli talebesi Eczacı M. Uğur Derman Bey de bulunmaktadır. Mâhir İz
Hoca'nın *Müntehabât*'ının neşredilmesi millî kültür ve irfan hayatımız için
bir kazanç, M. Uğur Bey kardeşimiz için de zevkli bir vazife olacaktır.
Mâhir İz Hoca'nın sohbetlerine ve şiir inşâdına âit ses bantlarının toplanıp

Gerçek şâirleri yakından tanıyan, şiirin ne olduğunu bilen Mâhir İz Bey'in hâtıratında yer alan şiirler, şâirler ve edebiyatla ilgili kısımlar edebiyatımızı sevenler için başlı başına edebî bir ziyâfet teşkil edecek vasıftadır.

* * *

Baba ve anne tarafından İlmiye Sınıfı'na mensup bir âile içinde dünyaya gelen Mâhir İz Bey, çocukluğundan itibaren sağlam bir dînî kültüre ve kuvvetli bir imâna sâhip olmuştur. Medine-i Münevvere'deki feyizli yılları, Arapça ve dînî ilimlere olan vukufu, muteber âlimler yanında geçirdiği zamanlar, ilmî meselelerde tâkip ettiği "araştırma" metodu Mâhir İz Hoca'nın rûhündaki imân coşkunuğu ve mücâhede gayreti ile birleşmiş ve onu bir irfan ve feyiz menbâi hâline getirmiştir.

Yüksek İslâm Enstitüsü'nde «Hitâbet ve İrşât», «Tasavvuf Tarihi» dersleri okutan, muhtelif teşekküllerin ilmî faaliyetlerine iştirak eden, muntazam olarak sohbet toplantıları yapan Mâhir İz Hoca'nın hâtıraları «Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Tasavvuf» ile alâkalı bazı meseleleri ortaya koyması ve açıklaması bakımından da ayrıca üzerinde durulmaya değer bir mâhiyettir.

* * *

Hâtıratın bir başka özelliği de Mâhir İz Bey'in «gönül ve sohbet ehli» olmasıyla alâkalıdır. Mâhir İz Hoca'nın sohbetine doyulmazdı; dinleyenleri saatlerce hiç sıkmadan bir mevzudan diğerine atlayarak âdeta mest ederdi. Hâtıralarını, -sohbetlerini hatırlatan bir tarzda- mevzu ve tarih ile mukayyet olmaksızın, istitratlarla dolu ve tatlı bir üslupla yazmıştır. *Yılların İzi*, Mâhir İz Hoca'yı tanıyanlar ve sevenler için onun en son ve unutulmaz sohbeti olacaktır.

tanzimi ve bilhassa çeşitli gazete ve mecmualarda intişar etmiş yazılarının toplanıp kitap hâlinde bastırılması da; Hoca'nın çok sevdiği, kıymetli talebeleri olan Osman Öztürk, Selçuk Eraydın, Ertuğrul Düzdağ ve Mehmed Çavuşoğlu'ndan beklenir.

Hâtıratında çocukluğu, gençliği, mektep hayatı, arkadaşları, hocaları, meslek hayatı, sevdikleri, dostları, talebeleri, fikirleri ve hayat düsturu anlatılmakta olan Mâhir İz Bey ahlâk ve fazîlet timsâli bir hoca idi. Telkin ettiği îman ve fikriyâtın tatbikatını bizzat kendi hayatında yerine getirerek talebelerine en müessir bir örnek olmuştur.

Hâtıralarını, okuyanlar için faydalı olur düşüncesiyle yazmış ve bu maksatla neşrini arzu etmiştir ki, memleket ve millete hizmet düşüncesinin bir mahsûlüdür. Bu vazife şuuru ile son günlerine kadar hâtıralarına lüzumlu gördüğü kısımları ilâve etmekten geri kalmamıştır.

* * *

Hâtırat baskıya hazırlanırken 9. 7. 1974 tarihinde vefât eden ve 11. 7. 1974 günü Erenköy Sahrâ-yı Cedîd Mezarlığı'nda toprağa verilen Mâhir İz Hoca hakkında söylenen mersiye ve tarihler ile basında çıkan yazıların listesi Hâtırat'ın sonuna eklenmiştir. Bundan başka, Mâhir İz Bey'in âilesinden ve dostlarından temin edilen - hâtıratla alakalı - resimler de müstakil bir forma hâlinde kitabın sonuna konulmuştur.

* * *

Hâtırata ait alfabetik isim indeksi Mâhir İz Hoca'nın talebelerinden M. Ertuğrul Düzdağ tarafından hazırlanmıştır.

Bu eserin baskısına gösterdikleri i'tinâ ve ihtimamdan dolayı İrfan Yayınevi sahibi Mustafa Pektut ile İrfan Matbaasında Ustabaşı Şükrü Açıglı ve diğer mesâi arkadaşları şükran ve takdir ile anılmaya hak kazanmışlardır.*

Hâtırat sâhibi Mâhir İz Bey'e Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz rahmetini diler, azîz hâtırası önünde hürmetle eğilirim.

Av. Kemâleddin NOMER

1975

* Okuduğumuz Önsöz kitabın birinci baskısına aittir. Biz eserin III. baskısını hazırlarken Sayın Kemâleddin Nomer'in isteği doğrultusunda Önsöz'e bir müdahalede bulunmadık. Kitabın bu baskısıyla ilgili yeni teknik bilgiler ise sayfasında verilmiştir.

NİÇİN YAZDIM?

Hâtıralarımı yazmama talebem, dostlarım ve yakınlarım sebep oldu. Sınıfta, yâhut herhangi bir mecliste sırası gelip, yaşadığım bir vak'ayı anlatacak olsam, orada bulunanlar bunları muhakkak tesbit etmemi isterlerdi. Başladım, sekiz sene ara verdim. Tekrar başladım, yine iki sene aralandı. Kardeşim Prof. Fâhir İz, bunu çok sıkı bir şekilde tâkibe başladı. Avrupa'dan örnekler gösterdi, gittiği yerlerden mektupla nereye geldiğimi sordu; hâsılı beni çalışmaya mecbur etti.

İkinci Büyük Millet Meclisi'nin mücâhitlerinden Erzurum Mebusu Gözübüyükzâde Ziyâ Bey'in dâmadı olan faziletkâr hâkimlerimizden Reşid Bey'in mahdûmu, sevgili dostumuz Avukat Kemâleddin Nomer Bey de bir gün: «Bütün tasnif ve tertibi bana âit, ne varsa hepsini yazınız. Eser isterse büyük olsun, yılbaşından evvel çıkaralım.» diyerek beni bir kere daha gayrete getirdi.

Ticârî ahlâkın bozulması yüzünden ticâreti terk eden, kayınpederi Mehmed Âkif Bey'in de büyük takdirine mazhar olan, ahlâkî fazilet numûnesi, aziz dostumuz Muhiddin Akçor Bey de evvelce düşündüğüm «Yılların İzleri» ismi yerine «Yılların İzi» demekliğimi tavsiye etti. Ben de onun isim babalığını kabul ettim.

Bu teşvikler olmasa, böyle bir şey yazmak benim hatırımdan geçmezdi. İlmin hangi mertebesine çıkıp, hangi eserleri

vermişim? Hangi siyaset âlemine katılmışım? Hangi büyük sosyal hakların müdâfaasında bulunmuşum, Ricâl-i devlet arasında mı idim? Hep hayır. O hâlde hâtıra yazacak kim, ben kimdim?

Ancak şunu düşündüm: Ben şahsımdan bahsedeceğim. Yarı asırlık bir devlet hizmetim var; muhtelif vazifelerde ve mekteplerde bulundum. Birçok kıymetli zevât ile temas ettim. Onlara âit hâtıralar var. Osmanlı devrinin bir vilâyeti olan Ankara'da tesâdüfen bulunduğumuz için, Büyük Millet Meclisi'nde İstiklâl Mücadelesi devrinin tarihini yazmaya fırsat bulduk; arkadaşlarımla Büyük Millet Meclisi zabıt kâtipliği yaptık.

Benim hâtıralarım dört kısımda toplanabilir:

1- Şahsî hâtıralar, 2- Edebî hâtıralar 3- İctimâî hâtıralar, 4- Meslekî hâtıralar. Düşündüm, yazılsa abesle iştigal sayılmaz; belki târihe küçücük bir ışık olur. Edebiyat târihimize faydası dokunur. Bazı karakter numûnelerini tanıtmakla gençliğe hizmet etmiş olurum. Meslektaşlarımla ve talebelerimin de nasip alacakları paragraflar bulunabilir. İşte bu mülâhazalarla hâtıralarımı tesbite devam ettim.

Bu satırları, müsveddelerimin 377. sahifesine geldiğim zaman yazdım. Belki daha birçok şeyler hatırlayabileceğim. Eser, çok dalgalı ve dağınık olmuştur; benim için onu sıraya koymaya imkâm yoktu. Çünkü yaşımla, asırlık ömrün dörtte üçünü tamamlayıp geçmiş bulunuyordu.

Kusurlarımın affını, yanlışlarımın tashihini okuyanlarımdan bilhassa rica ederim. Muvaffakiyet hâsıl olursa, Hakk'ın lûtfudur; şükrederim.

ŞAHSIM VE ÂİLEM

2 Şaban 1312 hicrî (15 Kânûnusânî 1310 rumî, 28 Ocak 1895) tarihinde İstanbul'da doğdum. Babam Medine-i Münevvere Mollası ve Ankara Kadısı olan Külâhîzâde es-Seyyid İsmâîl Abdülhalim Efendi'dir; Beylerbeyi'nde medfundur. Dedem Sadreyyn Müsteşârî yâni Şeyhülislam Kapısı Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri Müsteşârî olan es-Seyyid Mehmed Servet Efendi'dir. Medîne'den sonra tayin edildiği Mekke-i Mükerreme Kadılığı sırasında orada vefat etmiştir. Dedemin babası yine ilmiye'den Külâhîzâde Tahir Efendi'dir. Beykoz'da Abraham Paşa korusuna bitişik evin yanındaki dergâh'ta yatmaktadır ki, ben o evde dünyâya geldim. Külâhîzâde, ilmiye'den «ruûs» aldığı zaman şâir-müverrih Sürûrî Efendi:

«Ruûs ile Külâhîzâde Tâhir ser-firâz oldu»

tarih mısraını söylemiştir.¹

¹ «Ruûs» bugünkü «doktora diploması» gibi ilmiye sınıfındakilere mahsus bir ihtisas rütbesi'dir.

Şâir Sürûrî Efendi'nin mısraında eskilerin edebiyatta en büyük san'at kabul ettikleri «tenâsüb san'atı» vardır; «cemiyet-i elfaz» dedikleri şeydir. «Ruûs» kelimesi «re's»in cem'idir, yâni «başlar» mânâsına geldiği gibi, aynı zamanda ihtisas unvanını ifade eden bir ıstılah olarak kullanılmıştır. «Külâh» başa giyilen şeydir, başlıktır; «ser-firâz» ise başın yükselmesi demektir. Bu itibarla «tenâsüb san'atı»nı hâvi bir mısra ile tarih düşürülmüştür.

«Külâhîzâde» silsilenâmesi Mehmed Süreyyâ Beyin *Sicill-i Osmani*'sinde yazılıdır.

Annemin babası Erzurumî Çelebizâde âilesinden Bağdad Mollası İbrahim Rüşdî Efendi'dir. Babamın annesi de yine Bağdad Mollası Kırkdörtzâde Emîn Efendi'nin kızı Zehra Hanımdır. Annemin annesi şehri (yâni İstanbullu), Kazasker Hammâmîzâde Ali Rıza Efendi'nin kızı Hayriye Hanım'dır. Annemin sülâlesi de ağabeyisi Hüseyin Hüsnü Efendi'nin Şeyhülislâmlığı sebebiyle *İlmiye Salnâmesi*'nde Diyâribekrî Molla Çelebi ahfâdından Erzurumî Çelebizâdelerden olduğu yazılıdır.

SERVET EFENDİ

Dedem Servet Efendi kadılık mesleğinde tanınmış ve ulemâ arasında şöhret yapmış bir zâttı. Karakterini ve mesleğini göstermeye şu vak'a kâfidir:

Şeyhülislâm Kapısındaki Kazaskerlik Mahkemesinde bir gün dâvalara bakmakla meşgul iken, içeriye Hidiv İsmâil Paşa'nın kardeşi ahrârdan Mustafa Fâzıl Paşa girer. Servet Efendi kendisine lâzım gelen ihtirâmı gösterip kahve, çubuk ikram ettikten sonra dâvâlara bakmaya devam eder. Fakat dâvâların bir türlü arkası alınmaz ve Paşa'nın bir dileği olup olmadığı sorulmaz. Bu hâle Paşa fena hâlde hiddetlenip «Allaha ısmarladık Efendi Hazretleri» diyerek ayrılır ve doğru Şeyhülislâm'ın yanına çıkar. Servet Efendi'yi, gösterdiği alâkasızlıktan dolayı, kendisini tahkir etmiş sayarak, onun azlinin Saray'a yazılmasını ister.

Fâzıl Paşa Sarayca hususî bir tarzda mültezem bir şahsiyet olduğundan Şeyhülislâm durumun nezâketini takdir ederek Paşa'yı teskin ve tatmine çalışır. Paşa'nın Şeyhülislâm Kapısı'ndan ayrılmasını müteakip Şeyhülislâm Servet Efendi'yi çağırır ve üzülerek Paşa'nın teklif ve arzusunu söyler. Dedem Servet Efendi, bunu duyunca «Makamı hiçbir zaman müşkil vaziyette bırakmak istemem; dâileri şimdi ayrılıyorum, arz-

vedâ ederim.» deyip odasına gider ve şahsına âit hokka takımlarıyla eşyasını alıp evine döner.

Hâdisе yayılır. Bu haksızlığın telâfisi için bir müddet sonra açılan Adliye Müsteşarlığı teklif edilirse de, Servet Efendi Haremeyn Kadılikları'ndan birinin inhilâlîne intizar edeceğini bildirir. Bunun üzerine Adliye Müsteşarlığına Kazasker Şükrü Efendi getirilir.

Haremeyn, yâni Mekke ve Medîne Kadılikları diğer vilâyet ve elviye² nâiblikleri gibi iki sene müddetle değil, herkese kolaylıkla sıra gelmesi için birer sene müddetle mukayyetti. Haremeyn'de bir kadı ve onun muâvini sayılan bir nâib vardır. Netice olarak, önce Medîne Kadılığı açılmış ve Servet Efendi oraya gönderilmiş, müddetin hitâmında Mekke Kadılığı inhilâl edince oraya tayin edilmiş ve Mekke'de vefat etmiştir. Bunun üzerine babam Abdülhalim Efendi 17 yaşında olduğu hâlde, oradan kardeşleri Nasûhî, Medenî ve Şeref Beyler ile birlikte İstanbul'a avdet eder.

ABDÜLHALİM EFENDİ

Abdülhalim Efendi «âlet» derslerini Dersvekili Şirvanlı Hâlis Efendi'den, «Usûl-i din ve meslek» derslerini de sonradan kayınbiraderi olan Erzurumlu Çelebizâde şâir İbrahim Rüşdî Efendi'nin büyük mahdumu ve Meşrutiyetten sonra İbrahim Hakkı Paşa Kabinesinde Şeyhülislam olan ve akrabası bulunan dayım Hüseyin Hüsnü Efendi'den okuyarak icâzet alır ve Fetvâhâne'ye girer.³

Vaktiyle «Şehrî» denilen İstanbullu ulemânın zaruret olmadıkça taşraya çıkması mutât olmadığı hâlde, babama «Midilli

² Elviye: Livâ'lar, yâni mutasarrıflıklar demektir.

³ Eskiden Sarf-Nahiv, Belâgat ve Mantık gibi derslere umumî bir isim olarak «âlet» dersleri, yâni diğer esas ilimlerin öğrenilmesine yarayan dersler denirdi.

· Kadılığı» teklif edilir, o da memnûniyetle kabul eder. Âilenin ilk gurbet hayatı Midilli seferiyle başlamıştır.

Babamın husûsiyetleri vardı. Dedem gibi inzivâ ve uzlet hayatından ziyâde toplu hâlde ilimle meşgul olmayı ve sohbeti severdi. Büyük dedemizden, yâni Tâhir Efendi'nin babasından kalan Hırka-i Şerif semtinde «Altay» mahallesindeki evimiz babamın Şeyhülislâm Kapısı'nda vazifeye başladığı tarihten itibaren her hafta pazartesi ve perşembe akşamları, dedelerimizin çırak ederek evlendirdikleri emektarlarla ve onların çocuklarıyla dolardı; onlar harem ve selamlıktaki sofralarda ikram görürlerdi. Civarda takvâ ve faziletleriyle tanınmış medrese-nişîn zevat ve âile dostları da bu hafta toplantılarına katılırlar ve sohbetler yaparlardı.

AMCALARIM

Babam taşrada vazife görürken, evin masrafını, bulunduğu yerden akrabamızdan ve ulemâdan Bedri Efendizâde Şemseddin Efendi amcamıza gönderir; o da evde annesi Firdevs Hanım ninemizle ikamet ederdi. Haremin mutlak hâkimi Firdevs Hanım ninemizdi. Selamlığın umûr ve husûsu da Şemseddin Efendi amcamız tarafından tedvîr edilirdi. Diğer amcalarım Nasûhî ve Medenî Beyler ev işlerine müdâhale etmezlerdi.

Şeref Efendi amcamız 25 yaşında iken vefat etmişti. Büyük amcamız Nasûhî Bey Defter-i Hakanî'de Senedât Mümeyyizi, küçük amcam Medenî Bey ve Evkaf Nezâreti Akarât-ı Vakfiyye Mümeyyizi idi.

Nasûhî Bey hezarfen ve ilim meraklısı kâmil bir zât idi. Kıyafeti, tavr u hareketi ve bilgisiyle tam bir İstanbul Efendisi idi. İzmirli İsmâil Hakkı Bey'in bulunduğu ulemâ meclisine devam ederdi. Sonradan Mısır Kadısı Yahyâ Reşid Efendi'ye damat oldu, onun büyük kızı Selma Hanım'la evlendi; ondan Büşrâ, Mahfuz, Ma'ruf, Hakîm ve Kâfiye isimli beş çocuğu oldu. Bu isimleri kayınpederi Yahyâ Reşid Efendi koymuştur. Yahyâ Reşid Efendi hakkında biraz izahat vermek isterim.

YAHYÂ REŞİD EFENDİ

İstanbul'un tanınmış âilelerinden olup, o zaman «Ulemâ-i sitte» denilen altı büyük âlim arasında adı geçen Mısır Kadısı Yahyâ Reşid Efendi bir fazilet ve istikamet âbidesi idi. Mısır'da gördüğü dâvâlar arasında büyük ve nüfuzlu şahsiyetlere karşı metânetle dayanıp hakkı koruduğu, hemen hemen bütün Kahire halkı arasında yayılmış idi. Mısır Kadılığından İstanbul'a dönerken, kendisini teşyi eden büyük halk kütlesi «Yahyâ Kadî Kudât Mısır» (Yaşasın! Mısır'ın kadılar kadısı) diye tempo tutup tezahürat yapmıştır. Zamanında İngiltere'nin Fevkalâde Komiseri bulunan Lord Krammer, Mısır hakkında yazdığı bir kitapta Yahyâ Reşid Efendi'nin fezâiline onbir sayfa tahsis etmiş ve «Cübbesinin eteğini kirletmiş olsaydı, İstanbul'a beraberrinde milyonlar götürebilirdi.» demiştir.

Yahyâ Reşid Efendi, İstanbul'a döndükten sonra Bâb-ı Meşihat'taki «Meclis-i Tedkikat-ı Şer'îyye Mahkemesi» riyâsetine tayin edilmişti. Bir gün oraya Mısırlı Prenses Zeyneb Kâmil Vakfına âit bir dâvâ gelir; taraflardan birini temsil eden bir haremağası kendisine bir zarf takdim edip cevap beklemeden etekleyerek geri döner. Yahyâ Reşid Efendi zarfı açınca içinde Osmanlı Bankası'na âit elli bin Fransız altınını hâvi, hâmiline bir çek bulunduğunu görür. Derhal odacıya seslenip mektubu getireni çağırmasını söyler ve onun gelmesini beklemeden yerinden fırlayıp merdiven başına koşar. Orada, geri dönen haremağasının başına, elindeki zarfı atarak ve bir de tekme sallayarak «Bunu getirdiğin gere götür» diye bağırır.

Küçük amcam Medenî Bey daha modern bir hayat sürerdi. Muallim Robi'den ders alarak çok iyi Fransızca öğrenmişti. Kütüphanesinden 19. asrın mâruf ansiklopedileri olduğunu hatırlıyorum. Her gün Fransızca *Tan* gazetesini takip ederdi. O da önce bir saraylı ile evlendi; hanım bir çocuk dünyaya getirdikten sonra vefat etti. Amcam, kızı Hâdiye ile yalnız kaldı; kızı teyzesi baktı. Akrabanın vâki olan ısrarı üzerine Berlin Sefiri ve Âyân âzâsından Galib Bey'in küçük kızı Rengin Hanım'la evlendi; ondan da Pirâye ve Feride isimli iki kızı oldu.

KARDEŞLERİM

Babam Abdülhalîm Efendi'nin dokuz evlâdı dünyaya geldi. Bunlardan üçü küçükken vefat ettiler; diğer altısı, yâni Bihîn, Mâhir, Servet, Abdülmennan, Güzîn ve Fâhir berhayattır.

Bihîn Hanım hepimizin ablası anne makamında canla başla hürmetle sevdiğimiz olup, İstanbul hanımefendilerinin çok mümtaz bir örneğidir. Hepimizin üzerinde bakım, kontrol ve himâye hakkı vardır ve bu haklar ödenemeyecek kadar büyüktür. Allah eksikliğini göstermesin; her ay onun evinde kardeşler toplanıp görüşürüz, âilelerimiz arasında bu bir âdet hâlini almıştır. Her biri yedi tepeden birinde oturan kardeşlerin bir araya gelmesi, ancak böyle bir tertiple mümkün olabilmiştir. Bizlere karşı gösterdiği derin şefkat ve alâkayı minnet ve hürmetle anmayı âilemiz nâmına bir borç bilirim. Adı «Bihîn» ise de, kendisi «Bihterîn» dir.⁴

Ablam Bihîn Hanım, Ankara'da akrabamızdan Erzurum Mebusu Râif Efendi ile evlenmiş idi. Halîm ve Selîm adında iki oğlu, İffet nâmında bir kızı vardır. Râif Efendi'nin daha önce evlendiği ve vefat eden âilesinden olma «Nebîle» isimli bir kızı daha vardır. Ablam Bihîn Hanım'ın çocuklarından Selîm küçük yaşta vefat etmiştir. Halîm ise Galatasaray'ı bitirdikten sonra doktor olmuş İngiltere'de ihtisas yapmış bir operatördür. Ablamın kızı İffet'e gelince o da Dam dö Siyon Kız Koleji'ni bitirip Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümüne girmiş ve oradan mezun olduktan sonra Amerika'da psikiatri ihtisası yapmıştır. Hâlen Hâcettepe'de öğretim üyesidir.

Râkımü'l-hurûfun, yâni benim terceme-i hâlîm bu hatırrâtta mündemiçtir.

Kardeşim *Servet Bey*, tabâbet-i baytariyyeye intisâp etti. Meslekî vazifelerde ve uzun müddet Belediye'nin Karaağaç tesislerinden Mezbaha Müdirliği'nde bulundu. Âileden gelen is-

⁴ *Bihîn*: İyi, âlâ; *Bihterîn*: En iyi, en âlâ.

tikamet ve terbiyesinin orada canlı mümessili oldu. Muhâlifine ve muvâfıkına hürmet telkin etti ve kendisini sevdirdi. İstanbul Veteriner Müdürlüğü'nden emekli olmuştur.

Kardeşim *Abdülmennan Bey*, büyük amcasının mesleğine girdi. Kadastro Mektebi'nde okudu ve Defter-i Hakanî Kadastro kısmında merhum âile dostu Umum Müdür Rüşdü Beyefendi'nin nezâretinde yetişti. Uzun müddet Bakırköy Kadastro Müdürlüğü yaptı. En karışık ve girift muâmeleli ve dedikodulu bir müessesede istikamet ve mahviyetiyle şöhret buldu. Riyaset-i Cumhur Umumî Kâtibi Kemal Gedeleş gibi o devirde nüfuz sahibi bir adamın karşısına dikilebilecek medenî cesareti gösterdi, emekliye ayrıldı.

Kardeşim Abdülmennân'ın vilâdeti münasebetiyle, o zaman ulemâdan şâir Muharrem Hasbî Efendi:

*Bârekâllâh Mîr-i İsmâil Halîmin eyledi
Gülşen-i âmâlini tezyîn bir taze nihâl*

beytiyle başlayan bir manzûme yazmıştı ki, tarih beyti de şöyleydi:

*Avn-i Vâhid'le çıkardım Hasbî bir tarih-i tâm
Bî'l-ferec Mennân ne nîmet geldi diînyayâ bu sâl*

Hakkında ayrıca yazılmış olan ikinci bir tarih beyti de şudur:

*Parladı tarih-i gevherdâr-ı Hasbî hâmeden
Nîmezâ Mennân bey oldu revnak-ârâ-yı şuhûd.*

(1322 Hicrî)

Küçük hemşîremiz *Güzin Hanım Şeyhülislâm Hasan Hüsnü Efendi*'nin ikinci oğlu Ahmed Râşid Bey'le evlendi. Fakat yıldırları barışmadığı için ayrıldılar.

Mensup olduğu ilim sahasında, Şark'ta ve Garp'ta büyük bir şöhrat kazanmış olan en küçük kardeşimiz *Fâhir İz Bey*'e gelince:

O, daha ilk mektebi bitirir bitirmez babam kendisinde lisan kabiliyeti gördüğü için Ankara'da «Alyanso İsrailit Mektebi'ne verdi, orada biraz Fransızca okudu. Efendi babamız İstanbul'a geldikten sonra Beylerbeyi'nde kardeşi Nasûhî Bey'in köşkünde vuku' bulan vefâtı üzerine, biz de âilece gelip Beylerbeyi'nde Abdullah Ağa Mahallesinde bir ev tutarak yerleştik. Fâhir için babamın gösterdiği yolu tâkip etmeyi uygun bulduk. O zaman yabancı mektepler arasında en ucuzu olan İtalyan Ticaret Lisesi'ne verdik. Orada üç yıl okuduktan sonra, mektep idâresine müracaat ettim ve lisan bilgisinin derecesini öğrenmek istedim. 23 kişilik sınıfta, kompozisyonundan ikincilik kazandığını müdür söyleyince, bir lisanın temin edilmiş olduğuna kanaat getirdim.

Oradan alıp Osmanbey'deki «Sen Jan Dark» (sonradan «Sen Mişel» adını alan) Fransız Koleji'ne verdim. Bu sırada küçük kardeşim Servet Bey, dar gelirli olan âile bütçesine paralı mektepte okutmak sûretiyle külfet yüklemenin doğru olmadığı, hepimizin devlet mektebinde okuduğu fikrini dermayân etti. Fakat merhum babamızın Fâhir'de sezdiği kabiliyet İtalyan mekteplerinde tahakkuk edince, Servet Bey'in bu fikrine ben iştirâk etmedim. Üç yıl da orada okudu, bu defa Fransızcasını öğrenmek istedim. Okul müdürü, kompozisyon hocası idi. 28 kişilik sınıfta - içlerinde bir de Fransız olduğu hâlde - kompozisyonundan üçüncü olduğunu öğrenince çok sevindim.

Diplomasını bir Türk mektebinden almasını arzu ettim. Lisan bakımından Galatasaray Lisesi'ne yazılması doğru olacaktı. Galatasaray'a müracaat ettik, Türkçe derslerinden imtihanını İstanbul Erkek Lisesi'nde, Fransızcadan imtihanını da Galatasaray'da yaptılar. Fransız olan Fransızca hocası ona bir kompozisyon vermiş ve baş ucunda durmuş. Beş satır kadar yazar yazmaz, «yeter» diyerek kâğıdı elinden almış ve «Sen mektebe neden geldin? Bu Fransızca burada yok» demiş. Bunu Fâhir akşam üstü gelince anlattı ve bizler büyük bir memnuniyetle dinledik.

Galatasaray'dan mezûn olduktan sonra imtihanla Mülkiye Mektebi'ne girdi. Fakat lisâniyâta merâkî çok fazla olduğu için bir sene sonra Edebiyat Fakültesi'ne nakletti. Yüksek Muallim Mektebi'ne yazıldı. Orada tahsile devam ederken, hocası Reşid Rahmetî Arat Bey merhûmun delâletiyle, her yaz tatilinde Almanya'ya bir vakıf hesâbına gitti ve her gidişte dört ay kaldı. Almanca'yı da, bu suretle diğer bildiği lisanlar yardımı ile elde etmiş oldu. İtalyan mektebine devâmı sıralarında, hususî tutulan kolej mezûnu bir hocadan İngilizceyi ilerletmişti.

Hülâsa, üniversiteden mezun olunca, Köprülüzâde Fuad Bey kendisini asistan olarak yanına aldı ve İtalyancasından istifâde etmek için *İtalyan Ansiklopedisi'*nden bazı kısımları Türkçeye çevirtmek istedi. Asistanlık müddeti hitâmında Abdülhak Hâmid'in eserleri hakkında bir tez hazırlayan Fâhir Bey doçent oldu.

Bu sıralarda Dr. Adnan Adıvar ona, Londra Üniversitesi'nde vaktiyle kendisinin bulunduğu Türkçe kürsüsünü tavsiye etti. Ben de İngilizcesini merak etmekteydim. Bir gün Kanlıca'da İngilizce muallimi kayınpederim şâir Muhyiddin Râif Bey'e bir yoklama yapmasını rica ettim. Elindeki İngilizce kiptan bir sahife okuttu; tercüme ettirmeye lüzum görmedi, takdirini bildirdi. Sonra Fâhir Londra'ya gitti, onbir sene kaldı. O sırada Mrs. Honey ile birlikte Türkçeden İngilizceye ve İngilizceden Türkçeye neşrettiği iki ciltlik lûgat çok beğenildi. Bu müddet içinde Avrupa üniversiteleri tarafından tanındı, dergilere ve ansiklopedilere, bilhassa *İngiliz Ansiklopedisi'*ne muhtelif maddeler yazdı.

Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünden eski mektep arkadaşım Prof. Mâcid Gökberk, Fâhir Bey'in İstanbul Üniversitesi'ne dönmesini istemişti. Fâhir ise, Londra'da geçirdiği on bir senelik müddetin kıdemine sayılarak, profesör sıfatıyla dönebileceğini bildirdi, anlaşma oldu. İstanbul Üniversitesi Türkoloji Bölümü Eski Türk Edebiyatı -yâni Köprülü'nün siyâsete atılınca terk ettiği- kürsüsüne geçti.

Bir müddet sonra neşriyata başlayarak kürsüyü ilgilendiren nesir, mesnevî ve dîvânları asıllarıyla karşılaştıran üç muhallet cild neşretti. Hâlen dergilere ve ansiklopedilere yazı yazmakla meşgul olduğu gibi, «Türk Edebiyatı Tarihi» hakkında çok kıymetli bir eser hazırladığını son zamanda işittim. Emekliye ayrıldıktan sonra Avrupa ve Amerika üniversitelerinden teklifler aldı. En çok tatil müddeti olan ve profesör çocuklarının meccânen yüksek tahsilini taahhüt eden Chicago Üniversitesi'nde hâlen Türk Edebiyatı Tarihi profesörüdür.

Londra'ya giderken, üniversite kendisine iki sene izin verebildi, sonra müsta'fi addetti. Mezûn bulunduğu bu iki sene müddet içinde maaşını âile reisi ve mûtemedi sıfatıyla bana terk etti. Bu sûretle âilenin kendisine karşı yaptığı vazifeye şükran mukabelesini yapmış oldu. Bütün âile efrâdımız kendisiyle iftihar etmektedir. Bir oğlu vardır ki, büyük dedesinin, yâni Külâhîzâde Tâhir Efendi'nin adını taşır.

Sülâlemden bahsederken, hiçbir zaman tefâhür hissine kapılmış değilim. Kur'ân-ı Kerîm'de mevcut şu: «Allah nezdinde en kıymetli olanınız, Allah'a en çok saygı duyanınızdır.» meâlindeki Âyet-i Kerime'yi⁵ hayat düstûru kabul etmişimdir.

Küçükken görüp, defterime yazdığım şu beyit, şimdi hatırıma geldi:

الناس من جهة التمثال اكفاء

أبوهم آدم وامهم حواء

Yani: «İnsanlar şekil bakımından birbirinin eşidir. Babaları Âdem, anaları Havvâ'dır.» Bunun dışında insanların birbirinden üstünlüğü Allah'a imân edip, iyi ve faydalı işler yapmakla, yani «amel-i sâlih» ile mümkündür. İmânı tam olup da insanlar için faydalı işleri yapanlar ise, üstün mertebeye nâil olurlar.

⁵ Hücûrât Sûresi, âyet: 13.

Âilenin İstanbul'dan ilk çıkışına, yani beş yaşına kadar İstanbul'da yaşadım. Babamın Midilli Kadılığına tayin edilmesi ile İstanbul'dan ayrıldım.

Buraya kadar şahsıma ve âileme dâir bilgi verdikten sonra, mümkün olursa kronolojik bir sıra takip ederek devam etmek isterim.

BABAMIN MİDİLLİ KADILIĞI

Babam Şeyhülislâm Kapısı'nda, Fetvâhâne'de vazifeli iken «Meşihat»ça kendisine teklif edilen Midilli Kadılığı'nı kabul ederek İstanbul'dan ayrılmıştı. Merhûmun; yemeğe, iyi suya, nüshası nâdir kitaplara, halıya ve ince ev eşyasına merâkı vardı. Midilli'nin suları kireçli olduğundan, dedemin Mekke Molalığı esnâsında kâhyalığında bulunan ve sonra çoluk çocuğa karışarak, Zindankapısı'nda Baba Câfer Türbesi bitişiğinde «Karakulak suyu» bâyiliği ve kahvecilik yapan Hacı Osman Ağa'dan, damacanalarla Midilli'ye Karakulak suyu getirtirdi. Suyu en ince bardaktan içerdi. İngiliz Atkinson kolanyası kullanırdı. Her gittiği yerde ilim adamları ile münâsebet kurar, onlara mutlaka bir eser okuturdu. Midilli'den şahsıma âit en eski hâtıram, bana aldıkları «Midilli» denen küçük atın, acemi seyis elinden her gün denize sokulup çıkarılmaktan hastalanıp ölmesiydi. Beş yaşında bulunduğum için, ablamın mahalle mektebine gidip geldiğini hatırlıyorum. Üç sene kaldığımız adada, sekiz yaşına girdiğim yıl içinde idi; ben de mahalle mektebine gidiyordum. Bir cuma günü, ikamet etmekte olduğumuz Mahkeme-i Şer'ie Başkâtibi Adalı Bilâl Efendi'ye âit büyük bahçeli eve sakallı bir Rum zengini misâfir geldi, ben taşlıkta oynuyordum. Bir müddet sonra misâfir çıkıp gitti, hemen arkasından babamın başkâtibi Bilal Efendi'ye seslendiğini ve iskemlesi üzerinde duran küçük beyaz bir çıkını alıp, çıkan misafire ye-

tiştirmesini sert bir tavırla ifade ettiğini gördüm. Sonradan anemden öğrendim ki, adamın mahkemede işi varmış, onu anlatmaya gelmiş ve sigara iskemlesinin üstüne bir beyaz kese içinde para bırakmış; bunu gören babam, hiddetlenerek başkâtip efendiyi arkasından koşturup azarlamış.

Midilli'ye âit, sonradan işittiğim bazı vak'alar vardır: Nâmık Kemâl Bey merhum, Midilli mutasarrıfı bulunduğu sırada deniz ve kara tarafına açılan iki kapılı camiin avlusundan geçerken mahalle çocuklarının ceviz oynadıklarını, bu arada küçük bir çocuğun da oyuna karışmayıp, karşıdan seyirci kaldığını görünce neden oyuna girmediğini sormuş, çocuk yaşımdan umulmayan bir cevap vermiş olacak ki, onun âilesini tahkik ile himâyesine almıştır. İşte, evvelâ «elviye-i selâse» müfettişi olan ve İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra da İttihatçıların Sadâret makamına getirdiği Hüseyin Hilmi Paşa bu çocuktur. Erbâb-ı nâmustan bir devlet adamı idi. Yeri gelmişken yazayım: Sultan Hâmid'in bir ara sürgüne gönderdiği eski konsoloslardan, meşhur Heccâv Eşref'in gurbet arkadaşı olan İzmirli Şefik Bey, Meşrûtiyeti müteâkip İttihatçıların amansız düşmanı olmuştu. İttihat ve Terakkî'ye intisap ettikten sonra sadâret makamına getirilen merhûm Hüseyin Hilmi Paşa'yı şöyle bir beyit ile hicvetmiştir:

*Sadr-ı âzam ahd ü peymân etti bir cem'iyyete,
Oldu ol cem'iyyetin bir âlet-i ma'hûdesi.⁶*

Önce Erzurum kadısı, sonra da Erzurum mebusu olan merhûm eniştem Nâibzâde Râif (Dinç), Nâmık Kemâl'in, Middilli Mutasarrıflığına tâyini münâsebetiyle şu beyti söylemiş olduğunu nakletmişti:

⁶ İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne girenler, gözleri bağlı olduğu hâlde Kur'an-ı Kerim ile kılıç üzerine sadâkat yemini ederlermiş. Şâirin «ahd ü peymân» dediği odur.

*Cümle akrânım süvâr-ı eşheb-i ikbâl iken
Bana istabl-ı keremden bir midilli çok mudur?*⁷

Babamın kayınpederi Erzurûmî Çelebizâde İbrahim Rüşdi Efendi'nin de Midilli kadılığına âit i'lâmlarını ve mührünü görmekle, onun da Midilli'de bulunduğundan haberdar olmuştuk. Teyzem merhûme Emine Hanım, Midilli eşrâfından Osman Bey nâmında biriyle evlenmiş ve Ziyâ ismi verilen melek-sîret bir oğlu olmuş ise de, kendisini genç yaşında kaybetmiştir. Onun sarışın ve hazin simâsı, dâima gözümün önündedir.

Biz Midilli'de iken, Düyûn-ı Umumiye'ye âit bir borçtan dolayı Fransız donanmasının geldiğini ve orada sessiz bir hecena sebebiyet verdiğini hatırlıyorum.

Muhit olarak, karşımızdaki Ağra Paşası'nın -ne demek olduğunu hâlâ bilemiyorum- iki kanatlı büyük araba kapısını, gece mezarlıkta yatan Panayot adlı bir Rum meczûbunu, yukarıda bahsi geçen -çocukların ceviz oynadığı- eski caddeye kapısı olan camii, bir de komşularımızdan siyâhî bir âilenin benimle yaşıt bir kızı ile civarda kaplıcalarıyla meşhur Mistiğna'ya deniz kenarından kaçıp gittiğimizi ve Bilâl Efendi'nin, pür tehevvür, yatsıdan sonra bizi bir araba ile gelip götürdüğünü; sabahleyin babamın karşısına süklüm-büklüm çıkarılarak kaba etime bir iki küçük çomak darbesi yediğimi hatırlıyorum. Sonradan öğreniyoruz; dellâllar çağırmış, şehir birbirine girmiş, bu suretle o küçük cezâyı da hak etmiş bulunuyordum. Midilli'de bir kardeşim dünyaya gelmiş, kendisine büyükbabam Tâhir Efendi'nin adı konmuş ise de yaşamamış; yine Midilli'de doğan diğer kardeşime Mekke Kadılığında vefat eden dedemiz Mehmed Servet Efendi'nin ismi verilmiştir.

⁷ *Eşheb*: Kır at; *İstabl-ı Âmire*: Beylik ahır demektir. Mânâsı şöyle olur: «Bütün akramım yüksek makamların kır atına binmişken, bana lûtfu keremin beylik ahırından bir midilli'yi çok mu görüyorsunuz?» Midilli, malûm olduğu üzere beygir kırması, tay büyüklüğünde bir nevi küçük at'a verilen isimdir.

Küçük olduğum hâlde adanın tabiî güzelliği gözümün önünden gitmiyor, kim bilir o göremediğimiz Osmanlı saltanatının Cezâyir-i Bahr-i Sefit vilâyeti, (yâni Akdeniz Adaları Vâilîği) dâhilindeki diğer adalar ne kadar güzeldi. Bu mevzu, Osmanlıların gerileme devrinin acı hâtıralarından biridir.

BALIKESİR

Babamın ikinci niyâbeti (nâibliği) Balıkesir müstakil mutasarrıflığıdır. O zamanlar İstanbul dışındaki vazifelerden döndükten sonra, kadılar, beklemeleri gereken müddeti dolduruncaya kadar sıraya girerlerdi; kadılık müddeti iki yıldır. Müddeti tamamlanmadan, azil veya ölüm suretiyle vuku' bulan infisâllerde; yerine gelen halefi, sefinin müddetini doldurduktan sonra iki yılını tamamlardı. Bu müddeti doldurmak için, biz Midilli'den İstanbul'a avdet ettiğimizde, beni Fatih Rüşdiyesine verdiler. Orada, mektebin müdürü, kısaya yakın, orta boylu, mavi gözlü, hafif kır sakallı, sarıklı Mehmed Emin Efendi nâmindaki zâttan başka bir şey hatırlamıyorum.

Balıkesir'e kalabalık bir ev halkı gittik. Defter-i Hakanî ve Evkafta vazifeli olan amcalarım Nasûhî ve Medenî Beyler de misafir geldiler. İki yıldan sonra üç ay, sefimizin müddetini doldurmak için kaldık; üç ay da «med» verdiler, yâni âyân ve eşrâfın yaptığı mazbata ile müddetimizi üç ay daha uzattılar. İki buçuk sene oturduk.

Oturduğumuz ev, Balıkesir İdâdisi'nin büyük bahçesine bitişti. Ben, bahçe duvarlarından atlayıp mektebe giderdim. Mektebin müdürü, sonradan Maarif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Müdürü olan, Üsküplü Sabri Bey'di. Her sabah mektebin önündeki çiçek bahçesinin kameriyeli havuzu başına Balıkesir'in tanınmış ilim erbâbı gelir, babam onlarla Arapça bazı

eserler müzâkere ederdi. Dört beş kişi olurdu. Bunların arasında yeşil sarığı ile benim en çok dikkatimi çeken, Kadîrî şeyhlerinden olduğunu sonradan öğrendiğim, Haydar Efendi idi. Hoşlandığı bir söz söylenince «Yâ Hayy» derdi. Bu ism-i celâl onun vird-i zebânı idi. Hattâ arkadaşlarından ve şuarâdan Muharrem Hasbî Efendi -ki, Meşrûtiyette Balıkesir mebusu olmuştu- vefâtına şöyle tarih düşürmüştür:

*Kalem-den çıktı târîh-i vefâtı, noktalı, Hasbî,
Riyâz-ı rahmete «Ya Hayy!» deyip Haydar revân oldu.
(1322 H.)*

Vuku' bulan dâvetler üzerine Bigadiç kazasıyla Kepsut nâhiyesine gidilmiş, o salkım söğütlerin altında tepsiler içinde yemekler yenmişti. Mutasarrıf Ömer Ali Bey'di. Zağnos Paşa Camii'nin imârına yaptığı hizmetten dolayı Muharrem Hasbî Efendi bir kaside ile onu tebrik etmişti.

Zağnos Paşa Camii'nin tâmiri için yazılan 96 beyitlik manzûmenin târîh beyti şudur:

*Âb-ı zer'le noktalansın Hasbî târîh-i hitâm
Himmet-i Âlî'yle bitti câmi-i fevz-ihtivâ
(1322 H.)*

Babam da Dârünâfia Medresesi'nin tâmirine himmet ettiği için, Muharrem Hasbî Efendi tarafından şu manzûme ile tebrik olunmuştu:

DÂRÜNNÂFİA MEDRESESİNİN TÂRİH-İ İNŞÂSI

*Nâşir-i envâr-ı ilm ü hâmi-i dîn-i mübîn
Hazret-i Abdülhamîd-i sâye-i Rabbü'l-enâm
Asr-ı tâbişnâk-i umrânında bu dâriü'l-ulûm
Sahâ ârâ-yı teyessür oldu ber vefk-i merâm
Dâi-i efzâyişi eyyâm-ı ömr-i şevketî
Mîr-i İsmâil Halîm-i hâkim-i âlî makâm*

*Zelzeleyle hâk ile yeksân iken inşâsına
Kıldı ibzâl-i kemal-i himmet ü ikdâm-ı tâm
Şûle-dâr olsun derûnu feyz-i bîpâyân ile
Âlem oldukça tecelli-zâr-ı iln ü intizâm
Söyledim Hasbi mücevher şevk ile târîhini
Lûtf-i Hak'la buldu Dârü'n-Nâfia hadd-i hitâm
(1322 H.)*

Küçük kardeşim Servet Bey, o zaman dört beş yaşlarında idi. Amcam Nasûhi Bey tarafından bir kayaya yaslanmış vaziyette alınan resmi altına, Hasbî Efendi şu kıt'ayı yazmıştır:

*Bak şu küçük yavruya, olmadadır hande-zen,
Dilleri giryân eden manzara-i âleme.
Gitmeden elden bahar, oyna gül, ey gonca sen!
Sonra bu bâğın olur, her gülü hâr âdeme.*

Bu çok selis ve tabîî parçayı, sonradan külfetsizce ezberlemiştin.

Balıkesir'den mektep arkadaşlarım, Alaybeyzâde Burhaneddin ve Müftî Nûri Efendi'nin mahdûmu Abdüssabûr'dur. Nûri Efendi'nin 4 oğlu vardı: isimleri Abdüssabûr, Abdüşşekûr, Abdûlgafûr, Abdurrahim idi. Abdûlgafûr Efendi, Birinci Büyük Millet Meclisi'ne Karesi Mebusu olarak katılmıştır.

Bir de Saatçi Nef'î vardı ki, zannederim pederi saatçi idi; bu unvan oradan kalmış olacak.

Mektepteki hocalarım -Kur'ân-ı Kerîm muallimi Ârif Efendi'den maadâsı- artık hâfızamdan silinmiştir. Babamın, beraberinde götürdüğü ders şerîki Saraybosnalı Hacı Mahmud Necî Efendi, Balıkesir'de bulunduğumuz sırada bana «Tuhfe-i Vehbî»yi ezberletmişti. İlk feyzim oradan başlar. Kardeşim -Kadastro Müdürlüğünden emekli- Ahmed Abdülmennân orada doğdu. Balıkesir'den ayrıldığımız zaman on yaşındaydım.

İstanbul'a dönüştü, beni Eğrikapı Rüşdiyesi'ne verdiler. Oranın müdürü, Fârisî hocası Şirvanlı Mecid Efendi'nin kardeşi

Sabri Efendi'ydi. Bir de Başmuallim Sâlih Efendi'yi hatırlıyorum. Mektep arkadaşlarımdan, sonradan telefon müdürü olan Niyazi Bey'den başkası hâfızamda kalmamıştır. O da, 35-40 sene sonra bir tesâdüfle beni tanıdı.

Mektepte gayet sâkin, sessiz, hiç kimse ile görüşmez bir talebe idim. Tek başıma bir kapının eşiğinde, ara teneffüslerini geçirirdim. Bir gün şöyle bir disiplin hâdisesi cereyân etti: Yemekhânedeki bakkaldan (bugün «kantin» deniyor) herkes çekildikten sonra fıstık almıştım ve kabuklarını başka tarafa döküp etrafı kirletmemek için orada çimleniyordum. Bu hâli gören kır sakallı, gözlüklü, sert tavırlı, adını hatırlayamadığım bir mubassır (gözcü) efendi, gayet sert bir ifâde ile beni azarladı. Hayâtımda babam dâhil, hiçbir âile büyüğümden işitmediğim, bu kadar yüksek sesli azara karşı irâdemi kaybederek aynı şiddetle cevap verdim: «Burası yemekhânedir, elbette burada yenecektir.» dedim. Oniki yaşına basmamıştım, heyecandan ve hiddetten hüngür hüngür ağlıyordum.

Mubassır beni kolumdan tutarak merdivenleri çıkarmaya başladı. Birinci katta «Muallimler Odası» vardı. Mubassır Efendi'nin bağırışından ve benim ağlamamdan muallimler odadan dışarı fırladılar. En önde Başmuallim Sâlih Efendi vardı. Mubassır kısaca vak'ayı ona anlattı, kolumu da bırakmıyordu. Sanki bir câninin kaçma tehlikesi (!) vardı. İşte o esnâda beni en çok üzen ve inciten, yaralayan, muhterem Sâlih Efendi'nin bir cümlesi oldu: «Ummadığın taş, baş yarar» dedi ve odasına girdi.

Biz bir kat daha çıktık, müdür odası oradaydı. Müdür Sabri Efendi avucunda, cebinde taşıdığı kayış kamçısıyla göründü. Beni görünce biraz afalladı. Mubassır dinledi, bana: «Yüzünü duvara dön, bekle» dedi. Mubassıra da hiçbir şey söylemeden geri gönderdi. Ders zili çaldı. Benim sınıf o katta, müdür odasının karşısındaydı. Talebe sınıflara giriyordu. Müdür sofada onlara nezâret ediyordu. Bana hitâben: «Haydi derse gir» dedi. Başkaca bir suale muhatap olmadığuma göre, müdürün mubassır haksız gördüğüne inanmıştım. O sene, babam Isparta Kadısı oldu.

ISPARTA

Isparta hakkında bende kalan izler pek ehemmiyetli değil... Eşrâf ve âyânı çok mükrim ve misâfirperver olan; bağlık, bahçelik bir şehirdir. Cevizli kurâbiyeleri hatırımda kalan en leziz san'at eseri... Isparta'daki mektepten ancak Hüsnühat (güzel yazı) muallimi Hacı Bektaş Efendi'nin şekl ü şemâili gözümün önündedir. Orta boylu, tıknaz, kır sakallı, nûr yüzlü bir zâtı. Yazıya elim orada kırıldı; yâni benim için düzgün yazma melesinin başlangıcı Isparta'dır. Mektep arkadaşlarımdan komşumuz Mehmed, bir de aşçıbaşımız Ali Çavuş uzun seneler âilemizi bırakmadı. Bizimle beraber Medine-i Münevvere ve Ankara'ya geldi, sonradan memleketine döndü. Onun oğlu Mehmed çocukluk arkadaşımdır.

Yalnız Isparta'da bir korku geçirdim: Bağ bozumu zamanı idi, bizi de dâvet etmişlerdi. Akşam dönüşünde bir ata binmek istedim. Ev halkı toparlanmadan ben ata bindim. Fakat o esnâda, müzip bir arkadaş elindeki çomağı hayvana vurunca at şâha kalkıp dört nala koşmaya başladı; yelelerine sarıldım. Çok büyük heyecan geçirdim. Üç, dörtyüz metre sonra atın önüne geçtiler, büyük bir kaza atlattım.

Isparta'da, kız kadeşim Hatice Pesendide Güzin Hanım tevellüt etti. Buraya gelişimizden bir sene sonra, yâni müddetimiz bitmeden, babam Medine-i Münevvere Mollahıĝına tâyin edildi. İstanbul'a döndük, yol hazırlığı yapıldı. Bahkesir'e bizimle gelen hocam Mahmud Necî Efendi, yine bizi okutmak üzere kafiyele dâhil oldu.

MEDİNE YOLCULUĞU

Bir İtalyan seyyah gemisiyle yola çıktık, yedi gün sonra Cidde'ye geldik. Vapurda Buharalı hacı kafilesi vardı. Sabahdan akşama kadar, şekersiz çay içerlerdi; biz de alıştık. Vapur tutmadı ama, o şekersiz çaylar tam bir hafta beni tuttu; bağırsaklarım hareketini durdurdu. Ne rahatsızlık, ne baş ağrısı verdi. Cidde'de vapur karantinaya tâbi tutuldu. Orada küçük bir vapura binerek Yenbuğ'a hareket ettik. Fakat o gece vapur halında, benden başka başı ve midesi yerinde hemen hemen kimse kalmamıştı. Vapurun yalpası o kadar şiddetli idi ki, denizin dalgaları bir taraftan giriyor, diğer taraftan çıkıyordu. Büyük heyecan içinde Yenbuğ'a vardık. Ertesi gün şugtuflara bindik. Yani devenin iki tarafındaki mahfelere seccâdeler ve yastıklar yerleştirildi; develere binildi. Devecilerin birbirine bağrımları devam ededursun, kafilе kalktı.

Beş gün çölde gece konaklayıp, gündüz gitmek sûretiyle Medîne-i Münevvere'ye vâsıl olduk. Yolda en çok nazar-ı dikkatimi çeken şey, sessizlik içinde devecilerin «berre, berre!» diye bağırışlarıydı. Bu, her devecinin kendi mıntıkasına hariçten biri girerse, ona dışarı çıkmasını ihtar etmek içindi. Dinlemezse kavga çıkar, müdârebe olurdu. Çünkü, herkes uyurken talân etmek isteyen açık gözler, her yerde olduğu gibi Urbân (Arap bedvîleri) arasında da mevcuttu.

MEDİNE-İ MÜNEVVERE

Artık onüç yaşına girmiş bulunuyordum. Hâfızam ve muhakemem yerinde idi. Mahkemenin üstünde kadılara mahsus eve yerleştik. Harem-i Şerif'e beş altı dakika mesafedeydi. Altı ay içinde Arapça konuşmaya başladım. Maksadımı rahat rahat ifade edebiliyordum. Rüşdiye Mektebine yazıldım. Müdür ve diğer hocaların hiçbirini hatırlamıyorum; ancak Fârisî muallimimiz Dağıstanlı İsa Ruhî Efendi'yi ve okuttuğu *Gülistân*'ı gayet iyi hatırlıyorum, oğlu Tahir de sınıf arkadaşımdı.

Gündüzleri Rüşdiye Mektebi'ne gider, ikindiden evvel eve dönerdim. Medine'de herkes öğle yemeğini sabahleyin yer ve işine gider, akşam yemeği de ikindi üstü yenilir ve akşam namazına kadar istirahat edilirdi. Mektepten gelince yemeği yer, hocam Mahmud Necî Efendi ile birlikte Menâha meydanındaki kahvelere giderdik. O nargilesini içer, ben yeşil çayımı yudumlarken, hocam latasının cebinden kitabını çıkarıp mütalâaya başlardı. Ben ise akşamdan hazırlayıp bir kâğıda yazdığım meseleleri çıkarır, bir kâğıda, bir hocamın yüzüne bakardım. «O nedir?» diye soruncaya kadar beklerdim. Nihayet suallerimi sormaya başlayınca, hocam kitabını kapatır, cevap vermeye başlardı; akşam ezanına kadar aşağı yukarı birbuçuk saat müddetle takrirlerini dinlerdim. Sonra Harem-i Şerif'e gider, akşam namazını kılarak eve dönerdik.

Akşamla yatsı arasında küçük bir dinlenme payı vardı, ben bu arada mektep derslerini yapardım. Yatsı yaklaşınca yine Harem'e gider, namazı kılar ve dönerdik. Sonra bizim Arapça dersi başlardı.

Gece yatağa girince baş ucuma bir kâğıt kalem alır, uykum gelinceye kadar hatırıma gelen şeyleri kâğıda not ederdim. Bir gün uykum kaçtı, tam ondört mesele yazmıştım. Ertesi günü Menâha meydanında hocama okuma fırsatı vermeden bu meseleleri önüne sererek akşamı bulduk.

MAHMUD NECÎ EFENDİ

Hocam Mahmud Necî Efendi'den 'Sarîf-Nahiv', fıkhîtan «Merâk'îl-felah»ı okudum. Akaiden «Bed'ül-emâlî»yi ezberledim. Ayrıca geceleri «Câmi'üs-Sagîr»i «Kıraat'üt-tâlibi al'el-üstâd» tarîkıyle, yâni ben okuyup hocam dinleyerek bitirdim. Daha sonra, babamın Haydarâbad'dan formalar hâlinde getirtip, Medine-i Münevvere'de ciltlettiği «Kenz'ül-ül-Ummâl»leri müntehabat sûretiyle gözden geçirdim. Bir gün hocama medrese ilimleri içinde en zor ilim hangisidir, diye sordum. «Usûl-i Fıkıh'tır» dedi. Okutmasını rica ettim. «Yaşın küçüktür, daha anlamazsın.» dedi. Israr ettim. «Bir kere başlayalım, yapamazsam bırakırız.» dedim. Bunun üzerine hemen önüme bir kitap açtı. Besmele çekip, «Elhamdülillah» dedikten sonra takrîre başladı: «Burada 'hamd' kelimesinin başındaki 'elif lâm' dört şey içindir: cins içindir, istiğrak içindir, ahd-i zihni içindir, ahd-i harici içindir.» Ben, seviyemin hocamın izahlarını kaldırmadığını anlayıp, kendisine söyleyerek dersi hemen kestik. Mâmâfih, Usul-i Fıkıh mesâili üzerinde, daha Kur'ân'ı görmeden birçok meseleleri sırası geldikçe bana izah etti.

Bir gün hocam bana «Sen bu merak ve bu çalışmayla devam edersen onsekiz yaşına geldiğin zaman Fatih hocaları arasında 'müşâr'ün-bi'l-benân' olursun» dedi. Bu tâbiri o zamana kadar hiç işitmemiştim. «Parmakla gösterilirsin» demekmiş. Hocam bana derdi ki «Sen, benim kırk yıllık emeğimi, bu suallerin sâyesinde ondokuz ayda topladın.» Bu sözler bana o zaman tatlı bir gurur verdi. Medine-i Münevvere'deki ondokuz aylık ikametimiz esnasında hocam benim sebeb-i feyzim oldu, herşeyi ondan öğrendim.

İstitraden belirtiyim ki, ondört defa bedel-i haccâ giden, fevkalâde ve âlim olan azîz üstadıma sâye-i Resûlullah'ta bütün feyzimi medyûnum. Dâima her vesile ile Hakkın rahmet ve mağfiretini kendisine niyaz ederim, makamı cennât-ı âliyât olsun. O kadar derin ve engin bir sâfiyeti vardı ki, herkese inanırdı. Bu safveti, başta hocası İpekli Bayram Efendi olmak üzere, her-

kesçe malumdu. Yalnız ilmî malumatı çok sağlam, çok esaslı idi. En dedikodulu meseleleri sağlam delillerle yerine oturtmuştu. Buna mukabil «Fârisî» bilmezdi. Mütâlaası çok geniş idi. Ramazanlarda sarayda her cuma günü verilen huzur derslerinin muhataplarından olan İpekli Bayram Efendi'nin Fatih Bahrisefid (Akdeniz) Medreselerindeki odasını devr almıştı; kendisini hemen her akşam bir eve mübâhese ve münâzaraya davet ederlerdi.

HATIRLADIĞIM HÂDİSELER

Medine-i Münevvere kumandanı Şeyhü'l-Harem Osman Paşa idi. Birkaç oğlundan sâdece mektep arkadaşım olan Hamza Osman'ı tanırdım ki bilâhare mebus da oldu. Hicaz Valisi Râtib Paşa idi. Medine-i Münevvere'de ondokuz ay kaldık. 1908-Meşrutiyet İnkılâbı biz orada iken vuku buldu; şenlikler yapıldı. Tebdil-i saltanat vâki oldu; yine donanmalar oldu. Kanun-ı Esasi ilân edildi; yine şehriyân yapıldı. Hicaz demiryolu Şam'dan Medine'ye geldi; yine ilân-ı sürur ve şâdmânî edildi..

Meşrutiyetten sonra orada bulunan bir Hamidiye Alayı maaşların verilmemesinden dolayı isyan etti. Harem-i Şerif'i bastılar, kapılarını kapayıp birer nöbetçi diktiler. Cuma günü bile istediklerini içeri alıp, istemediklerini geri çevirdiler. Hattâ bu münasebetle ulemâ arasında «cumanın sıhhati» hakkında münâkaşalar yapıldı. Bir kısmı «İzn-i âm olmadığı için cuma namazı sahîh değildir.» dedi; bir kısmı da «Bâğinin hareketi izn-i âmmı haleldâr etmez.» dedi. Bu münâkaşaları ben yakından takip ettim.

O zaman Medine-i Münevvere'de ulemâ arasında en âlim zât Şafiî Müftisi Seyyid Ahmed Berzencî Efendi idi. Mahmudiye Medresesi Müderrisi ise ileri âlimlerden sayılırdı. Her sabah, vazife başlamadan babamın etrafında toplanarak bazı eserler okurlardı. Nâib Osman Efendi,⁸ Mahmudiye Müderrisi, benim

⁸ Mekke ve Medine Kadısı'ndan başka «Kadı Muâvini» mâhiyetinde bir de «Nâib» vardı.

hocam ve ismini hatırlayamadığım bir zât daha *Bûharî-i Şerîf* ve *Edebî'l-Kadî*'yi müzakere ederlerdi. Kitabî olarak en fasîh Arapça muhavereyi Medine'ye pazara gelen kabîle şeyhleri yaparlardı; onları birbirleriyle konuşurken zevkle dinlerdim. Konuşmaları, Medine halkının konuşmasına hiç benzemezdi; insan âdeta iki âlimin bir kitap okuduğunu zannederdi.

Medine'nin hususiyetlerinden biri de, İslâm diyarından gelen mücâvirlerden çoğunun bir iş tutarak oraya yerleşmiş olması, aşk-ı Resûl ile mücâvir olan bazı kimselerin, sabah namazlarını haber vermek üzere şafiî vaktinde sokaklarda yüksek sesle «Ent'el-hâdi ent'el-hak, yâ Hak» (انت الهادی انت الحق يا حق)

diye zikretmeleridir. Bir de beni çok heyecana sevkeden şey, hacc zamanı cuma hutbeleri idi. Harem-i Şerîf'in yirmi yedi hatibi vardı. Bunlardan Sâkıb ve Hammad Efendiler heyecanlı hatiplerdi. Hele Sâkıb Efendi'nin, hutbelerinde Hadîs-i Şerîf okuyacağı zaman:

(لقد ورد في الخبر عن النبي الصادق الأبر)

dedikten sonra parmağı ile Ravza-i Mutahhara'yı işâret ederek (صاحب هذا القبر الأخضر صلى الله تعالى عليه وسلم وهو في قبره حتى انه قال)

dediği an, iğne atılsa yere düşmeyecek derecede kalabalık olan Harem'de çığlıklarla kendinden geçenlerin husûle getirdiği heyecan, ayrıca bir zevk-i manevî idi.

Diğer zamanlarda olduğu gibi, Ramazan-ı Şerifte de «Ayn-ı Zerka» denilen buz gibi latîf suyun sakalarla halka dağıtılması Vakf'ın en aziz bir ikrâmı idi. Medine-i Münevvere'de hiç unutamadığım iki sîmâ Şafiî Müftisi ile Farisî hocam İsa Ruhi Efendi merhumlardır. Biz orada iken, Şehremini Rıdvan Paşa vak'asından dolayı nefyedilen Bedirhânîler ile büyük mücahit Şeyh Şâmil'in oğlu Kâmil Paşa âilesi de orada bulunuyordu. 1937 senesinde Nişantaşı Erkek Orta Mektebini, Maârifin kirala-
ladığı Kâmil Paşa Konağında açmış ve o vesile ile kendisiyle ilk defa müşerref olmuşum. Sonraları mahdûmu Said Bey'le de

görüştüm. Büyük hemşirem Bihîn Hanım da, merhumun keri-
meleri Nâciye Hanım'la tanışırlardı.

Medine-i Münevvere'de ondört çeşit hurma saydılar. Medine'de «hurma» denilince yerliler gülerler; «hurma» keli-
mesi telâffuzu itibariyle Arabistan'da «kadın» demektir. Hur-
ma'ya yaş ise «rutab», kuru ise «temr» demek lâzımdır. En çok
hoşuma giden, «Çelebi hurması» dedikleri büyük ve pek latif
hurmaydı. Bir de çekirdeksiz üzüm gibi, çekirdeksiz bir hurma
olurdu ki, ayrı bir nefâseti ve tadı vardır. Bir de dönüşte yolluk
olarak aldığımız tahin helvası kadar lezzetli helvayı başka yer-
de yememiş olduğumu hatırlarım.

Harem-i Şerîf'te sabah namazının husûsiyeti vardır. Şafi-
îlerce en erken vakitte kılmak daha fazîletlidir. Bu sebeple, on-
lar kendi mihraplarında cemaatle herkesten önce edâ ederler,
sonra Malikîler, nihayet daha büyük bir cemaatle Hanefiler kı-
larlardı.

Ben sabah namazına gelebildiğim zamanlar her üç imama
farza niyetle iktidâ ederdim ve bundan çok büyük zevk alır-
dım. Tabîî bu üç namazdan ikisi nâfile olurdu. Bir de Harem-i
Şerîf an'anesi vardı ki, Mescid-i Saadet'e girilince Ravza-i Mu-
tahhara'ya teveccühle Salât ü Selâm getirilir, erbâb-ı takvâ iki
rekât «Tahiyyetü'l-mescid» kılarlardı. Bu namaz 'Câmiî selâm-
lama namazı' demekti.

İkinci ile akşam arası bir Mısırlı Hâfız «Bâb'ür-Rahme»de
mukabele okurdu. Bu, vakfın vazifelisidir. Mısır tilâvetleri ara-
sında merhum Şeyh Rıf'at müstesnâ, onun kadar güzel okuyana
rastlamadım.

İSTANBUL'A DÖNÜŞ

Dönüşümüz trenle oldu. Trenlerde o zamanlar 'mevkî' yoktu. Koridoru yanda olan kapısız vagonların oturulacak yerlerine tahtalar dizildi. Üzerine bir kısım denklemler çözülerek yataklar serildi; onun üstüne de halı seccadeler yayıldı; etrafa yastıklar kondu. Vagon, bir seyyar oda hâline ifrağ edilerek yola koyulduk. Evden farkı, oturma ve yatak odaları birleşmişti. Biz kalabalık olduğumuz için bir vagonu işgal ettik. Fevkalâde huzur ve rahatlık ile beş günde Şam'a geldik.

Şam çok güzel bir şehirdi. Fevkalâde ucuzluktu. Bir büyük çorba kâsesi -tepeleme dolu- yedi kişinin yiyeceği en nefis kaymaklı dondurma elli para (yâni bir kuruş on para) idi. Diğer ihtiyaç maddelerinin ucuzluğunu da aşçıbaşı Ali Çavuş'tan dinlemiştik.

Tren yolculuğumuzda Lübnan'dan Beyrut'a iniş unutulmayacak bedîi ve latîf manzaralardan biri idi. Ben o zaman bir et-râfımı, bir de çiçek çıkarmakta olan kardeşimin hüsn-i muhâfazası uğrunda cefâkeş ablamızın çektiği zahmeti görünce haz ve elem takas mahsup olurdu.

Beyrut'ta limandan görünen denizin verdiği zevk şehrin umumî hatları hakkında bende hiçbir iz bırakmamıştır. Öteden beri denizin ve denizde tıpkı gökyüzü gibi tecellî eden azamet-i Kibriyâ'nın vâlih ü hayranıyım. Beyrut'tan İstanbul'a kadar süren vapur yolculuğumuzun bende bir hâtırası kalmamıştır.

Şimdi burada, İstanbul'un o zamanki hâlini çok güzel tasvir eden Âkif Bey'in şu beytini tekrar edeyim:

*Bir de İstanbul'a geldim ki bütün çarşı pazar
Nâradan çalkanıyor; öyle ya hürriyet var.*

Çocukluk devrini bitirip gençlik çağına ayak bastığımın ilk senesi sayılan bu İstanbul dönüşü, bende o zamanın ev, âile ve Fatih semti hâtıralarını canlandırdı. Eski ve yaşlı insanların sîmâ ve tavırlarının durgun ve düşünceli, orta yaşlıların merak ve tecessüs içinde olduklarına, gençlerin ise gelişigüzel gülüp söylediklerine şâhit oldum.

İlk gazete merakı, bende bu İstanbul dönüşü ile başladı. Her sabah sokak kapısından gazetecinin bıraktığı *İkdam* gazetesini küçük amcam Medenî Bey'den evvel alabilmek için pencereden gazeteciye gözlerdim. Tabîi sorunca odasına götürüp verir, ben sonra okurdum. Fakat her gün gazetenin bütün sayfelerini gözden geçirir, o güne kadar işitmediğim başlıklar ve havâdisleri merakla takip ederdim. Hattâ İttihat ve Terakkî Cemiyeti fedâîlerinin Bakırköyü'nde Hûban sokağında gece yarısına doğru şehit ettikleri -*Mizan* muharriri Dağıstanlı Murad Bey'in damadı olduğunu sonradan öğrendiğim- *Düyûn-ı Umûmiye* Mühimme Müdürü Zeki Bey'in katillerinin sütun sütun yazılan muhakeme safahâtını âdeta nefes almadan bir solukta ve büyük bir heyecan içinde okurdum. Burada bir istitrat yapmak istiyorum.

İTTİHAT ve TERAKKÎ CEMİYETİ

İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne karşı duyduğum nefreti bana bu muhakeme safahâtı vermiş; ondan sonra cereyan eden hâdiseler de bu hissi takviye edip bu nefreti arttırmıştır. Sonradan, köprü üstünde *Serbestî* gazetesi muharriri Hasan Fehmî Bey'le, Bahçekapı'da börekçi fırının önünde ve Fâzıl Ahmed Bey'in kolunda genç yaşında, hürriyet yolunda hayata gözlerini yuman

Sadâ-yı Millet gazetesi muharriri Ahmed Samîm Bey'in acıklı şehâdetlerini öğrenmiştim.

O bıçaklı, tabancalı, tehditli seçimler, *İkdam*, *Sabah*, *Peyâm-ı Sabah* ve *Peyam* muharriri Ali Kemal Bey'in ayyûka çıkan fer-yatları, İttihat ve Terakkî'nin mâhiyet-i hakikîyesini bütün mil-lete öğretmişti. Meclis-i Meb'usan'da Dersim Meb'usu Lutfî Fikri Bey'in Bekirağa Bölüğündeki işkence hâdiselerini kürsü-den milletvekillerine ve gazetelerle bütün efrâd-ı millete arz edişi ve nihayet Tevfik Fikret'in yazdığı «Doksanbeşe Doğru» ve «Hân-ı Yağma» manzûmeleri o yağma ocağının mâhiyetini bütün çıplaklığıyla meydana çıkarmıştı.

Sadrâzam İbrahim Hakkı Paşa, Said Halim Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa ve emsâli birtakım devlet ricâli, İttihat ve Terak-kî'ye boyun kesmişlerdi. Belki hepsinin mûcip sebepleri ayrı ayrıdır. İleride bu zevâta ait hâtıralar neşredildikten sonra tarih konuşacaktır.

Meşhur ulemâdan Şeyhülislâm Mustafa Sabri, Elmalılı Kü-çük Hamdi, Adanalı Hayret Efendilerle dersiâmlardan tanın-mış kimseler, Mehmed Âkif Bey, Babanzâde Naim Bey gibi isimleri devrin tarihinde ebedîleşmiş zevât, bidâyette kemâl-i safvet ve samimiyetlerinden dolayı bu dolaba girmişlerdi. Fakat çabuk başları döndü; tertemiz sıyrıldılar ve muhâlefete geçerek halkı îkaz etmek istediler. Ne fayda ki iş işten geçmiş, komite maksadına nâil olmuş, devlet otoritesini eline geçirmişti. Hâsılı:

*Birbirine girdiler dolâblarla âblar
Âblar gâlib gelince döndüler dolâblar.*

Siyâsette hakikati bulmak cidden zor şeydir. Siyâset zafere giden yolu aramaktan ibârettir. Siyâset adamı muzaffer devlet adamı demektir; hak ve hakikat zaferden sonra aranır.

*Buna râzî değil ukûl elbet,
Hakta dır, hakdır en büyük kuvvet.*

Fakat dünya kuruldu kurulalı tek düstur: (الحكم لمن غلب)
«Hüküm galebe çalanındır.» Tabii, galiplerin durumu dâima
geçici olmuştur. Fakat onlar: «Bir günün beyliği beylik» derler.

*Aldırır, gelmek için hak, yerine,
Birin in sârını bir diğ erine.*

«Hak, yerine gelmek için, birinin intikamını ötekine aldırır.»

Takdire inananlar, zulmü def' etmeye güçlerinin yetmediği yerde, sabretmesini bilirler. Hakikî zafer iş te onlarındır. Hak tarafından beş ârete mazhar olanlar, ancak o sâbirlerdir. Düşünülecek vecizedir: «Sabır: İnsanın bu ikinci seç âti birincisinden daha büyüktür.» Her şeyin hükmü herkesçe bilinmediğ inden ve her istenmeyen şeyi herkes iz âle edemeyeceğ inden, insanların birbirine sabrı tavsiye etmesi en hakîmâne yoldur. Nefsine sabır telkîn etmeyenler, binbir ıstırap içinde kıvranırlar. Ulûhiyet dâvasına kalkanlardan, papuç tâmircisine kadar bütün beş eriyet kaderin zebûnudur.

*Ne sendendir, ne bendendir, ne çarh-i kîneverdendir,
Bu derd-i ser hü mâr-ı neş ve-i câ m-ı kaderdendir.⁹*

VEFA İDÂDÎSİ

İstanbul'a gelince beni Vefâ İdâdîsî'ne yazdırdılar. Müdîrimiz, meşhur coğrafya muallimi Safvet Bey'di. Türkçe hocamız Dağistanlı Mes'ud Efendi, Arapça hocamız Konyalı Mehmed Âtîf Efendi idi. Hesap muallimi Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey, hendese hocası da Kaymakam Subhi Bey'di. İkinci sene Arapça dersine Kilisli Rif'at Bey geldi. Bir de Mâlûmât-ı Vataniye ve Hukukiye muallimimiz Cemal Bey vardı. Diğer ders hocalarını hatırlamıyorum.

⁹ «Ne sendendir, ne bendendir, ne de kin güden felektendir.
İnsanın başına gelenler, kader kadehinin verdiği neş'enin baş ağrısıdır.»

Vefa İdâdîsî'ne âit iki senede birkaç hatıram vardır: Türkçe dersinde, o sene programa yeni konan ve Fransızcadan adapte edilen, Hüseyin Câhit Bey'in grameri okunuyordu. Ben eski grameri ve cümle tahlilini gayet iyi bilirdim. Fakat bu uydurma gramerden hoşlanmadığım için hiç çalışmazdım. Sınıfta yetmiş kişi vardık. Bir gün, «Türkçe» dersinde sıra bana geldi. Hocamız, gramer kaidelerini ezber istiyordu. Ben de -şiir müstesnâ- ezberi sevmezdim. Sorduklarının hepsini bilmedim, dört numara verdi. Hocalar, çalışkanlar kadar tembelleri de tanırılar, orta hâlliler iz bırakmaz. İmtihanlar başladı, Türkçeden sıram gelince girdim. Çok sonraları öğrendiğime göre, dersin mümeyyizi olan zât Maarif Nezâreti müfettişlerinden Nûri Bey imiş. Ben girince, hocam müfettişin kulağına bir şeyler söyledi. Önce «kavâid»den imtihan ediliyordu. Önümde duran Atâ Beyin *İktitaf*'ından bir na't okuttular; falsosuz, muntazam bir hâlde okudum ve hiçbir tutukluk olmadı. Çünkü bende 21 yaşına kadar devam eden bir rekâket vardı. Bu hâl babamda ve büyükamcamda da mevcuttu. Onları -sinirlendikleri zaman meydana çıkmak suretiyle- ömürlerinin sonuna kadar devam etti. Okuma bitince, müfettiş beni işâret ederek, birkaç kelime söyledi. O zaman anladım ki, hocamız: «Bunda rekâket vardır, iyi okuyamaz» demiş. Sonra tahtaya kaldırıp üç satırlık bir cümle yazdırdılar. Yazıyı bitirir bitirmez tahlile başladım. Onlara sormaya fırsat vermeden üç satırın sarf ve nahv tahlillerini yaptım. Kâfi gördüler, çıktım. On numara, bir de «yıldız» aldığımı öğrendim ve çok memnun oldum. Hocam, aleyhimdeki hükümde acele ettiğinden, tabîi müteessir oldu. Sınıfta üç kişi on olmuş; biri iki yıldızla ikinci, öteki üç yıldızla birinci olmuş.

O yaşlarda güreşe çok merakım vardı. Her hafta yazları Yenibahçe çayırı veya Beşiktaş Fulya tarlasına gider, güreş seyrederdim. Ramazan geceleri de Şehzâdebaşı'nda Fevziye Kiraathânesinin karşısındaki bahçede yapılan güreşleri heyecanla seyrederdim. O zamanki pehlivanlardan Nakkaşlı Eyüb, Sarı Hâfız ve Kara Emin başa güreşirlerdi. Orta pehlivanlardan Nakkaşlı Hüsnü, Şumnu Mestan, nazar-ı dikkati celbeden çevik

ve hünerli pehlivanlardı. Cihan pehlivanlarından Kurtdereli'nin g re lerini Taksim'de bir sirkte gördüm. Kızılıklı Mahmud'un, Kara Ahmed'in, Koca Yusuf'un   hretlerini ve men kibini dinledim. Kızılıklı'nın Yıldız'da iki buçuk saatte Nakka lı Eyüb'  yenemedi ini memnunlukla   renmi tim. Vefa'da sekiz kişilik bir g re  kulübü kurduk. Adını  imdi hatırlayamadı ım ve kulübün reisi olan arkada ımı yenemedim; o da beni ezmi , fakat yenememi ti. Lâkin diğer arkadaşları yendim.

Mektebin 800 talebesi vardı. Ben bizim sınıftan ancak  em-seddin ve N reddin isimli iki karde le konu urdum. Birisiyle daha iyi anla ırdım. Onu kırk sene sonra Sıtma Mücâdele Tabibi olarak Kadıköyü'nde gördüm. Sırada beraber oturdu umuz İsmail Hakkı isminde bir arkadaşım daha vardı, çok zek  idi. Hendese hocası ders verdikten sonra ona tekrar ettirirdi. Ders-ten başka bir şey d   nmedi i için arkadaşlık ve sohbetimiz uzun sürmezdi. Vefa'da o sene    dersten kaldım.

Vefa'da iken çok sevinçli bir hâdise ile kar ıla tım. Bir gün mektep da ılırken, kapının önünde hocam Mahmud Necî Efendi-yi be    bir  ehre ile karşımda gördüm. Bana «Müjde!» dedi. Çünki Evkaf Müfettişi ve Mekteb-i Hukuk'un Ahkâm-ı Araz  ve Evkaf muallimi olan büyük dayım Hüseyin Hüsnü Efendi, Sadrâzam İbrâhim Hakkı Paşa kabinesinde  eyh lisl m olmuştu. Şeyhülislâm Kapısına  ilece tebrike gittik.

Bir Kandil tebriki dolayısıyla yine Me ihat D airesine gitmi tik. Sel mlık odasında dayız dem -sonradan   ra-yı Devlet   zası olan R  id  elebio lu- ile oturuyorduk. İçeriye Midilli Kadılı ından m nfasil, Kazasker Sülûklülü Râmiz Mollaz de Enverî Bey girdi. Enverî Bey, gayet zek ,   ir tabiatlı, alıngan, had d 'l-miz c, nüktedân bir z tt . Bütün  ile çocukları o gelince sel mlı a dolarlardı. Bindenbire,  eyh lisl m Hüsnü Efendi'nin büyük oğlu, Hürriyet ve İ'til f Partisi lideri Miralay Sâdık Bey'in d m d  R  d  Molla tel   içinde içeri girdi. Enverî Beye hitâben: «Bugün  ıkan İctihâd'ı gördünüz m ? Tevfik Fik-

ret'in *Târih-i Kadîm'*ini yazıyor. Bakın, ne yazık!» diye okumaya başladı. Bunu, kızara bozara dinleyen Enverî Bey arkasında gül kurusu rengindeki cübbesini toplayarak ayağa kalktı ve aynı vezinde olmak üzere bilbedâhe (düşünmeden) beş altı beyitlik bir reddiye okuyuverdi. Hayretler içinde kaldım... O zamana kadar öyle bir şey görmemiştim. Dayım Hüseyin Hüsnü Efendi, İttihatçılarla anlaşılamadığı için, altı ay sonra Şeyhülislâmlıktan istifâ ederek ayrıldı.

İkinci sene sonunda babam Ankara Kadılığına tâyin edildi. Ankara'ya gitmeden sünnet olduk ve küçük kardeşimiz Abdülbâsî Fâhîr doğdu. Babam, Ankara Kadısı olmadan önce, İstanbul Kadı Müşâvirliğinde vazife görüyordu. İki müşâvirlik vardı. Diğer müşâvirlik makamında -sonra Şeyhülislâm Müsteşârı olan- küçük dayım Mustafa Fevzi Efendi vardı. Bütçede, müşâvirliğin biri ilgâ edilince, birinden biri ayrılmak lâzım geldi. Babam taşraya gitmeye alıştığı için, o ayrıldı ve Ankara Kadılığına tâyin edildi.

BABAMIN ANKARA KADILIĞI

Ankara'ya vâsıl olunca, Leblebici Mahallesinde Mahkeme-i Şer'îye Başkâtibinin evinin karşısında bir eve yerleştik; ben imtihanla İdâdî'ye yazıldım. Ev sahibimizin çocukları, başkâtiplerin himâyesinde bulunan mühtedî Ali Ağa ve aşçıbaşı Ayaşlı Hüsâmeddin Ağa ile -ki, bunlarla aramızda az yaş farkı vardı- cuma günleri namazgâhın altındaki çayırda «mayna» oynardık. Daha İstanbul'da iken, güreşle beraber, Süleymaniye'deki dök-mecilerde döktürttüğüm güllerle amcamın evde kurduğu trapezde çalışmışım. Bileklerim ve boynum yaşıma göre çok kuvvetli idi. O zaman onbeşimi sürüyordum, benden beş altı yaş büyük olan Ali Ağa'nın başını bir elimle bükterdim. Ali Ağa, iri kıyım, pehlivan yapılı bir gençti. Bununla beraber, benim başını bükemezdi. Herkesin elini açar, fakat benim elimi ne o, ne de akrandan bir kimse açabilirdi.

O sıralarda, Meclis-i Mebusân'ın kabul ettiği bir kanunla Mekteb-i Nüvvâbdan veya Hukuk'tan mezûn olmayan bilumum kadı ve vilâyet kadılarının imtihâna tâbi tutulmalarına karar verildi. Kanunun müzakeresi sırasında, Sinop Mebusu Zerde-Sakal Hasan Fehmi Efendi: «Bursa Kadısı Âsım Molla ve Ankara Kadısı Abdülhalim Efendî'yi de mi imtihana sevkedeceksiniz?» diye bir çıkışta bulunmuştu. Bunu işittikten sonra, babamın ilmi ve meslekî hüviyeti hakkında bir fikir sahibi olmaya başladım. Bir gün de, evvelâ Ankara Mahkeme-i Şer'îye

Başkâtibi iken sonradan Ankara Müftiliğine tâyin olunan Pilâvoğlu Âbidin Efendi, babamı ziyârete geldiği zaman, kendisine kahve götürmüştüm. O esnâda babamın İbn-i Hişâm'ın *Siyer*'inden bir şey naklettiğini işittim. Âbidin Efendi'nin büyük bir hayret içinde: «Siz İbn-i Hişâm'ı okudunuz mu?» diye takındığı tavır, gözümlün önünden gitmez.

Ben o zaman İbn-i Hişâm'ın güçlük ve ehemmiyetini bilmiyordum. Sonra öğrendim. Yine çok sonralar, Balıkesirli ulemâdan Hasan Basri Çantay şunu nakletti: «Bir gün Denizli Mebusu Hacı Süleyman Efendi'yi babanla ve diğer arkadaşlarla birlikte ziyârete gitmiştik. *Muallâkât*'tan söz açıldı. Yedi şâirden birinin kasidesindeki bir beyti bir türlü halledemediğini yana yakıla anlatan Hacı Süleyman Efendi'ye baban: 'Biz, vaktiyle *Muallâkât*'ı, İstanbul'a gelen Mısırlı üdebâdan Şınkıtî'den okumuştuk. O hususta bende kayıt vardır' deyince, misâfirlerine bir tabak içinde şekerpâre kayısı ikrâm etmekte olan Süleyman Efendi'nin elinden tabak yere düşerek, meyveler dağıldı ve misâfirlerine, hemen kalkılarak size gidilmesini rica etti. Baban, defterleri arasındaki o kaydı kendisine verince, 'Dünyalar benim oldu, teşekkür ederim' dedi.» Bu sûretle babamın Edebiyat-ı Arabiye ile de meşgûl bulunduğunu öğrenmiş oldum. Kezâ, İstanbul'a avdetde bir gün âdet üzere dostu Şeyhülislâm Sâhib Molla'yı makamunda tebrik ve ziyârete gittikleri zaman, Şeyhülislâm'ın orada bulunan İttihat ve Terakkî'ye mensup mebuslara: «Halim Efendi'nin hakkını sizden alacağım» demesi de, babamın meslektaşları arasındaki mümtâz mevkiini gösterir.

İSTANBUL'A DÖNÜŞÜMÜZ VE YANGIN

Kanun mer'iyete girince, babam infisâl etti; İstanbul'a döndük. O zaman, Mûsa Kâzım Efendi, şeyhülislâm olmuştu ve mühürdârı Memduh Bey vasıtasıyla babamın imtihana girmesini istemişti. Etraf da ısrâr etti, babam bir sabah kalkıp imtihâna gitti. Mûsa Kâzım Efendi, hemen adam göndererek: «Halim Efendi sınıfı muhafaza etti mi?» diye sorarken, müdür de: «Evet, muvaffak oldu» deyince; «Kendisini yine Ankara kadılı-

ğ'na göndermeliyiz» demiş. Hakikaten, ikinci defa Ankara Kadılığına tâyin edildi.

O esnâda ikamet ettiğimiz Fatih semtinde bir yangın âfeti geçirdik, evimiz yandı. Bitişliğimizde Galata Kadısı Âkif Efendi'nin evinden çıkan yangın, bizi ve yanımızdaki komşumuz Behçet Bey'in evini yaktı. O gün, yukarıda adı geçen kadılardan Enverî Bey bizde misâfirdi. Ben de kahve götürüyordum. O esnâda selâmlık odasının duvarı yanından bir duman çıktı ve bir çıtırdı duydum. «Koş kütüphâne odasından bak» dediler. Ben kestâne fişekleri patlar gibi çıtırtılar işittim ve bir kuvvetli duman gördüm. Aşağıya gelip haber verdim. O esnâda sokak kapısı çalındı, açtık, «yanıyorsunuz» dediler. Hemen hareme haber gitti, ben babamı tâkip ettim. Annem henüz beşikte olan kardeşim Fâhir'i ve mücevherât çantasını alarak merdivenleri indi. Babam da, dedesinden kalma bir büyük yol saatini aldı. Ben de elbisemi zor kaçırdım. Büyük bir şaşkınlık içinde bütün ev halkı sokağa döküldü. Ben, babamın yanında iken «Kitaplarım!» dediğini işittim. Enverî Bey, cübbesinin eteğine doldurabildiği kitapları iki kucak hâlinde çıkardı. Fakat, nâdir nüshaları ve yazıları ihtivâ eden koskoca kütüphâne yandı.

Tabî, bir asrı mütecâviz ömrü olan evin muhtevâsıyla birlikte, babamın pek sevdiği halıları, annemin büyük bir itinâ ile saklayıp her gün meşgûl olduğu şallar, kürkler ve işlemeli çamaşırlarla dolu yedi sandık eşyası ve bir odayı işgâl eden saksonya takımları da yandı. Komşularımızdan Midilli Kadısı İsmâil Hakkı Efendi'nin yeni yapılan evine misâfir olduk. Beş on gün sonra da, Beykoz'da Abraham Paşa Korusu bitişliğindeki dededen kalma beş odalı küçük yazlık evimize naklettik. Yangında bize yardıma koşan büyük amcam ve kayınpederi Mısır Kadısı Yahyâ Reşid Efendi'nin Lâleli-Çukurçeşme'deki konağı, büyük Aksaray yangınında yandı. Kimsenin kimseyi tesellî edecek hâli yoktu. Yangın, şâirin:

Bir kerre salar, sonra yalar, sonrası boşluk!

dediği gibi... Varı yoğu cihânın, hep emr-i itibârî...

İKİNCİ ANKARA KADILIĞI

Babam ikinci defa Ankara Kadısı olunca, yine toparlanıp yola çıktık. Ankara'nın gürün şalları, balı ve kış armudunun şöhretini ilk gidişimizde işitmiştik. Evimiz yandıktan sonra İstanbul'u biraz garipsemiş olduğumuz için, bu defa Ankara'ya giderken, ilk gidişimizdeki ayrılık üzüntüsünden bir eser yoktu. Hamamönü semtinde ulemâdan Taşpınarlızâde Âtîf Efendi'nin evine yakın bir ev tutuldu. Daha sonra «Tuz Nâzırı» dedikleri Düyûn-ı Umumiye Müdîri Âsım Bey'in yanına nakledildi. Âsım Beyin gerek bağdaki, gerekse şehirde Erzurum mahallesindeki evi İstanbul tarz-ı mimârisinde konak yavrusu idi. Âsım Bey'in bağı şehre en yakın bağlardan biri idi.

Yemeğe meraklı olan babam iyi bir aşçı buldu: Fatma Sultan'ın eski aşçılarından Mengenli Nuri Usta babamın, misafirlere istediği gibi ikramda bulunmasına çok elverişli idi. Ona bir de merkep alındı, vekilharçlığı da kendisi yapıyordu. Ben o yaz bir sıtmaya tutuldum; sekiz ay devam etti. İstanbul'da Gülhane Hastahanesi doktorlarından Abdülkadir Bey (sonradan Profesör olan Abdülkadir Noyan Paşa) beni tedâvi etti. Bir daha sıtmaya tutulmadım. Fakat artık bizim pehlivanlığımız da sona erdi.

ANKARA SULTANÎSİ

İdâdî mektepleri beşinci sınıfta iken Sultanî oldu ve on iki sınıf üzerine kuruldu. Dokuzuncu sınıf orta kısma dahildi, onuncu sınıftan itibaren «fen» ve «edebiyat» şubelerine ayrıldı. Biz edebiyat şubesinde idik; Arapça, Farsça ve edebiyat derslerini beşer altışar saat okurduk. Fen şubesi de matematik ve fizik derslerini öyle okurdu.

İdâdîde iken müdürümüz meşhur Âkil Bey'di. Maârif Nezaretinin tanınmış üç beş müdüründen biriydi. Bir gün boş olan bir dersimize geldi ve tahtaya şu beyti yazdırdı:

*Mâsivâ şâibesinden dili tathîre çalış,
Pertev-i hikmet ü irfân ile tenvîre alış.*

Kime âit olduğunu söylemedi, bugüne kadar da rastlamadım. Çok hoşuma gittiği için unutmadım ve vesile düşüldükçe de talebeme yazdırmışımdır.

ALİ FÂİK EFENDİ

Sultanî'de muallimler arasında en çok hürmet edip alâka duyduğum Arapça ve Farsça hocamız Cideli Ali Fâik Efendi idi. Bu muhterem zât çok temiz giyinirdi. İcâzet adıktan sonra Dârü'l-Fünûn İlâhiyat Fakültesine girmiş ve birincilikle mezun

olmuştu. Gerek sarık sarışı, gerekse kıyâfeti başkalarına benze-
mezdi. Ebu'l Alâ el-Maarri'nin:

الا فى سبيل المجد ما انا فاعل

عفاف واقدام وحزم ونائل

Elâ fî sebîl' il-mecdi mâ ene fâilü

Afâfiün ve ikdâmün ve hazmün ve nâilü

diye başlayan bir kasîdesine nazîre yapmış ve bize de yazdırmış
idi. Defterimi kaybettim, ne yazık ki ondan birkaç beyit yaza-
madım.

Farsçadan da Şeyh Sâdi'nin, Bağdat'ın Hülâgû tarafından
istilâsı dolayısıyla yazdığı:

آسما نرا حق بود کر خون بکرید برزمین

برضیاع خاک مستعصم امیر المؤمنین

Âsuman râ hak büved ger hûn bi-giryed ber-zemîn

Ber zıyâ-ı Hâk-i Müsta'sım Emir'ül-Mü'minîn

diye başlayan "Bağdad Mersiyesi" ne, Balkan Harbinde Edir-
ne'nin düşmandan istirdâdından evvel tanzîren yazdığı man-
zûmede, birinci beytin ikinci mısra'ında «Hâk-i Dirne» (Edirne
toprağı) diye değiştirerek başlamış ve Balkan fâciasını yazmıştı.
Arapça ve Farsçada bu merteye kudret sâhibi idi.

Gerek terbiye ve zerâfeti, gerek giyinişi, hâl ve tavır ile na-
zar-ı dikkatimizi celbederdi. Bütün varlığıyla örnek adamdı.
Bana sûret-i husûsiyede teveccühü, onuncu sınıfta iken okudu-
ğumuz Ebu'l Bekâ'nın "Endülüs Mersiyesi"ndeki bir kelime-
den başlar. Manzûmede geçen bir kelimeyi (تيجان) «Teyecan»
diye okumuştur. Sıranın başında oturduğum için manzûmenin

tekrarını benden başlattı. Ben, «tâc» kelimesinin cem'i olan o kelimeyi «tîcan» diye okudum. Fevkalâde nâzik bir zât olduğu için «Teyecan değil midir?» dedi. Ben de cevaben «Câmiî's-Sağîr'den hocama okurken bu kelimeyi 'tîcan' diye okudum, tas-hih etmedi, hattâ iki hadîs-i şerîf de hatırımdadır.» dedim ve hadîsleri okudum.¹⁰ Dikkat ve takdirle yüzüme baktı, «devam ediniz» dedi. Ertesi ders sınıfa geldiğinde «Dediğiniz doğrudur, kelime 'tîcân'dır» dedi. Kendisinin ilme hürmetini, tevâzuunu, ulûvv-i cenâbını o gün öğrenmiş oldum; hürmet ve sevgim bir kat daha arttı.

İşte o günden sonra hocamın bana karşı olan teveccühü arttı; her ders önce bana okutur, tahtaya yazılacak yazıları bana yazdırır, «Siz kalkın, siz oturun» diye hitap ederdi. Kendisinden çok büyük feyiz almışımdır. Uzun seneler sonra Nişantaşı Erkek Orta Mektebi Müdürü olarak bulunduğum bir gün mektebe gelmişti. Kendisini görmekten mütevellit sevinçten ellerine sarılıp dizlerine kapanmıştım. O da bu sevgi tezâhürüne şaşırdı. Aziz hocamla o gün doya doya konuştum.

ÖMER FEVZİ BEY

Talebe arasında tıpkı Ali Fâik Efendi gibi vekarı ve ruh asâleti sebebiyle çok sevilen bir de matematik (riyâziye) hocamız Afyonkarahisarlı Ömer Fevzi Bey vardı. Gür ve uçları kalkık, itinalı Osmanlı bıyıkları sebebiyle talebe kendisine «Post bıyık»

¹⁰ Hadisler:

العائم تيجان العرب فاذا وضعوها وضعوا عزمهم
تعمموا تزدادوا حلما والعائم تيجان العرب

Birinci hadîsin mânası: «Sarıklar Arabın taclarıdır, onu takınan izzet ve şereflenir.»; ikinci hadîs ise «Sarık sarınız, hilim ve vekarınız artar, sarık Arabın tacıdır» meâlinedir. Bu meşhur hadîs kitabındaki hadîslerin sıhhat derecesi İlm-i Hadîs erbâbınca mâlumdur.

adını takmıştı. Hürmet ve rahmetle anılmaya sezâ bir şahsiyetti. Yüzü gülmemesine rağmen, tabiatının sâkin ve yumuşak oluşundan Fen bölümündeki arkadaşlar kendisine «kuzu» derlerdi. Edebiyat hocamız Ali Fâik Efendi'ye çok hürmet ve râbitası olduğu için, «edebiyat» şubesinde onun takdir ettiği talebeye de sevgi gösterirdi. Ben de onlardan biri olduğumu kozmografya imtihanında öğrendim. Kendisinden gördüğüm hayırhahlığı ömrüm oldukça unutamam. İmtihanda bir mühendis ile muavin Sakallı Celâl Bey mümeyyiz olarak bulunuyorlardı. İki sual çektim. Biri kamer ve safahat-ı kamer idi, anlattım. Diğeri nısfü'n-nehar-ı rebîl noktasının tayini idi. Bu bahis müsellasâta taalluk ediyordu. Benim matematiğim zayıf olduğu için düsturları ezberlemiştim. Tahtaya geçtim ve mahfûzâtımı izahıyla birlikte tahtaya yazdım. Mümeyyiz Celâl Bey beni dindarlığımdan ve diğer bazı sebeplerden dolayı sevmezdi. «Bu ezberdir; silsin, bir daha yapsın» dedi. Ben sildim, tekrar aynı yazdım. Şaşıracağımı zannetmişti, canı sıkıldı. «Yeter, çıkınız» dediler, çıktım. On dakika içeriye kimseyi almadılar. Benimle kapıda bekleyen arkadaşlarım hafakanlar geçirdik.

İmtihan odasında şiddetli münakaşalar olmuş, mümeyyiz Sakallı Celâl Bey, beni ikmala bırakmak istemiş, diğerleri ise yedi numara takdir etmişler. Nihayet altı numarayı müşkilâtla kabul ettirmişler. Yakayı kurtardık, fakat eve giderken bitab bir hâlde idim, hemen yattım, tam ondört saat uyumuşum. Zihin yorgunluğundan hastalanıp geri kalan derslerin imtihanına giremedim. Fransızca dahil üç dersten ikmâle kaldım.

SAKALLI CELÂL BEY

Mümeyyiz olan Celâl Bey'in bana olan husûmetinin şu hâdiseden ileri geldiğini sanırım. Bize Fransızca dersine gelirdi; fakat derslerine muntazam devam etmez, ya geç gelir veya hiç gelmediği olurdu. Bir gün dersimiz Fransızca olduğundan hoca gelmeyecek diye yine biz başka şeylerle meşguldük. Ben tahtaya her zaman olduğu gibi arkadaşlarımın arzusu ile bir beyit

yazmış, okuyup izah ediyordum. Tam o sırada ayak sesleri işitiğimiz için derhal yerlerimize oturduk. Celâl Bey, her zamanki gibi kolunda bir deste kitapla sınıfa girdi, kitapları masaya bıraktı, tahtaya bakıp henüz silmeye fırsat bulamadığım Muallim Nâci'ye âit beyti okudu ve «Bunu kim yazdı?» diye sordu. Arkadaşlar bana bakınca, hâliyle «Ben yazdım» dedim. «Kimin-dir?» dedi. «Naci'nin» diye cevap verdim. «Başka adam bulamadın mı?» deyince, «Münevver, Fransızca bilen, açık fikirli bir adamdır.» diye cevap verdim. «Karanlığa doğru açık» diye mukabelede bulundu.

Bu muhavere hoşuma gitmedi, ayrıca babamın Ankara Kadısı olduğunu da biliyordu. Müftînin yeğeni ile bana karşı çok haşın tavırlar almaya başladı. Sebebi iki Müslüman çocuğu olup dinî inançlarımızın sağlam bulunuşundandı. Bizim de ona karşı sırf bu yüzden antipatimiz vardı. «Sakallı Celâl Bey» diye meşhur olan bu Fransızca hocası Sultan Hâmid'in Bahriye Nazırı Hüsnü Paşa'nın oğlu idi; son derece metaryalist olup dindarlara musallattı.

Bir gün mektebin ihtiyar kapıcısı Boşnak Mehmed Ağa'yla şöyle bir muhaveresi olmuş:

« - Mehmed Ağa beni görüyor musun?»

« - Evet, müdür bey.»

« - Ben var mıyım?»

« - Evet, müdür bey.»

« - Ben de seni görüyorum, sen de varsın değil mi?»

« - Evet, müdür bey.»

« - Demek ki var olan görünüyor. Şimdi bana Allah'ı göster bakalım.»

Deyince, Mehmed Ağa:

« - Tövbe, tövbe, müdür bey.»

diye kulübesine çekilmiş.

Bir kere de Kuyulu Kahve önünde eski Nüfus Müdürine yine öyle nâhoş bir söz söylemiş olacak ki, Nüfus Müdürü oturduğu iskemleyi kapıldığı gibi Celâl Bey'in başına geçirmek istemiş. Daha evvel yine bu mizâcından dolayı Üsküp'ten, arkasından tenekte çalarak kaçırdıklarını Üsküplü arkadaşlar anlatmışlardı.

Mektepte aynı zamanda müdür-i sâni, yani başmuavin olan bu zât, fizik ilmine meraklı olup, Fransız İhtilâlini ve Fransızca'yı çok iyi bilirdi. Derse geç gelir, gelince de sohbetle vakit geçirir, alay eder, ders yapmazdı. Harb-i umumî devam ederken bir gün demişti ki «Tahtakurusu ile başa çıkamayan millet, İngilizlere harp ilân etti.» Galatasaray Lisesi'nde okumuş, çok zeki, sür'at-i intikal sahibi, hâne-berdûş, muayyen fikirler besleyen bir adamdı. Avurdundaki bir apsedenden dolayı sakal salıvermişti, «Sakallı Celâl» diye anılırdı. Kendi inancına göre haksız tanındığı hususlar için herkesle kavga ederdi. Tatilde İstanbul'a gittiği zaman rapor üstüne rapor gönderir, kışa doğru gelirdi. Yaşayışı kimseye benzemezdi. Hemen hemen tanımadığı yoktu. Elini bir yere sürmez, bastonuyla kapı perdesini açar, odasında devrilmiş destiyi kaldırmaz, suya elini sürmez, kolonya ile temizlik yapardı. Sevdiğine kul köle olur, sevmediğine amansız düşman kesilirdi.

Fevkalâde hazır cevaptı. Kıyafet Kanununun neşrinden bir müddet sonra tramvayda kendisiyle karşılaştım. «Efendim, bilmem dikkat ettiniz mi? İlmiye sınıfı şapka kanunundan sonra hep melon şapka giyorlar, içlerinde fötr giyen yok, acaba neden?» deyince, hemen «Câmi kubbesine benzediği için» deyiverdi.

Yıllarca sonra Sakallı Celâl Bey'e bir gün Kadıköy vapurunda rastladığımda kendisine «Sizi hâlâ huzura kavuşmuş göremiyorum. Siz ne istiyorsanız, ne düşünüyorsanız, hattâ şimdiye kadar düşünemediklerinizin hepsini, Mustafa Kemal Paşa yaptı. Neden hâlâ memnun değilsiniz?» diye sordum. Bana: «Sen hiç tiyatroya gitmedin mi? Perde açılır, karyolaya uzanmış bir hasta görürsün, başında ilâç veren bir de hemşire görürsün. Biraz

sonra kulaklığını boynuna asmış beyaz gömleği ile doktor içeri girer, nabız yoklar, reçete yazar. Bu sahne nedir? Ortada ne hasta, ne hastabakıcı, ne doktor vardır. Bunların hepsi bilirsin ki rolden ibarettir. İşte bizim cumhuriyetimiz de 'Yaşasın Cumhuriyet' rolünden ibarettir.» diye karşılık verdi. Hâsılı bazılarına göre «sosyal demokrat» bir adamdı, kendisi için «komünist» diyenler de vardı. İhtimal ondan dolayı rejim düşmanı idi ki, böyle söylüyordu. Herşeyi kendi zaviyesinden görür, kendi inanmadığına «hak» diyemez, kanaati aleyhinde bulunanlarla döğüşürdü.

Ben mektepte iken ara sıra bazı manzûmeler de yazardım. Genç yaşlarda hemen herkesin böyle merakları olur. Arkadaşların teşvikiyle bir de okuduğumuz mektebi tasvîr etmiştim; bir beyitle Celâl Bey'e de dokunmuştum:

*Bir muâvin besliyor mektep ki gel gör âfeti,
Dübb-i ekberden nümûne sanki kadd ü kameti.*

ayrıca şimdi hatırlayamadığım bazı evsâfını da yazmıştım.

Sınıf arkadaşlarımdan Kudret Vehbi benim yazdığım kırık dökük manzûmelerle alâkadar olurdu; kendisi Kırşehirli Hoca Müfid Efendi'nin kardeşi idi.

TABİİYE HOCASI

Sultanî'nin son sınıfında Tevfik Bey isimli bir tabiiyye hocamız vardı. Dârü'l-Fünûn Tabiiyye şubesinden mezun olmuş, laboratuvar ve tatbikatı noksan, fakat ezberciydi. Kendisi aslen Selânikli idi. Müteakip yıllarda Kimya ve Hukuk fakültelerinde tanıdığım Selânikli mektep arkadaşlarımı hep ezberci ve çalışan olarak görmüşümdür. Bir gün mektebin bahçesindeki havuz civarından bir su teresi koparıp, tabiiye hocasına bunun ne olduğunu sordular. «Evlâdım, bu bir yeşil nebattır» diye cevap vermişti. Sınıfta da büyük bir gaf yapmıştı: Kıl köklerini anlatıyordu; duvarlarda Almanya'dan getirilen tabiiyeye ait levhalar

vardı. Bir de çok büyütölmüş bir arı başı levhası asılıydı; levhanın altında Fransızca olarak «arı başı» diye de yazılı idi. Yazıya dikkat etmemiş olan tabiiye hocası arının vücudunun etrafındaki ayaklarını, ince telleri göstererek «işte bir nebâtın cüzûr-ı derniyyesi» demiş, kıl kökü resmi sanmıştı.

İdare memurluğuna çok hevesli idi, müdür olmak isterdi. Zaman geçtikçe keşfiyâtın ilerleyeceğine, seyyârelerde (gezenlerde) hayatın mevcut olduğuna inandığı için «Venüs ve Utari'teki Sultanî Müdürlüğü için bana 'Siz gider misiniz?' diye teklif vâki olursa şaşmayınız.» derdi.

İşte sınıfta muhtelif vesilelerle arkadaşlar arasında mûcib-i hande olacak böyle şeyler söylediği için, hezeliyât vâdisinde ona da bir manzûme yazmıştım. Yukarıda adı geçen arkadaşlardan Kudret, bu manzûmenin bir sûretini çıkarıp hocamızın paltosunun cebine koymuştu. Hoca aynı zamanda çok hızlı konuşurdu; bazı harfleri yutardı. Meselâ «Kadri Râşid Paşa»ya «Kadraş Paşa» derdi. Onun için manzûmeye şöyle başlamıştım:

*Eyâ Kadraş Paşa'nın sevgili şâkird-i fendbâzi!
Aceb sen kimden öğrendin bu rütbe sîr'at avâzı.*

Bundan başka kendisi «HA» harfini telâffuz edemez, «A» gibi okurdu. Meselâ «hâyır» diyemez «âyır» der; «her» demez, «er» diye telâffuz ederdi. Bu sebeple «H» ile başlayan kelimeleri bu şekilde okuduğuna da manzûmenin bir beytinde şöyle temas etmiştim:

*Âyır er iss-i ayvânî arar eralde elbette
Tâze pişmiş baklavayla puf börek bir de hoş pelte.*

MEKTEP ARKADAŞLARIM

Mektep hayatında önceleri Börekçizâde Muammer Refi Bey'le uzun müddet arkadaşlık ettim. Kendisi sınıfta yanımda otururdu, Ankara Vilâyeti Müftisi ulemâdan Börekçizâde Rif'at

Efendi'nin kardeşi dersiâm Refî Efendi'nin oğlu idi. Ağırbaşlı, nâzik, mahçup, çekingen ve hayırhah bir dosttu. Çok sevmiştim.

Beğnamlı Hacı Mustafa Efendizâde Halil ve Nalbandzâde Halil İbrahim de yakın ve samimî arkadaşlarımdı.

Arkadaşlardan Abdurrahîm Hâmid gayet sâkin, sessiz, simâsından hissiyatı anlaşılmayan, hayalperver, zeki, şâir bir çocuktı. Kendisiyle fikren çok iyi anlaştığım için sabah akşam hayatımız birlikte geçirdi. Babası olan Kasap Halîm Efendi'ye de ancak birkaç defa yolda, câmiye giderken rastlamıştım; fakat hiç hâtıramdan silinmez. Tavrı edâsı, muamelesi ve bilhassa simâsının nurânî görünüşüyle bugüne kadar unutamadığım iki veya üç şahıstan biridir: hafif kıvrıcık sakalının hâlelediği yüzüne bakmaya insan doyamazdı.¹¹

Her hafta tatil akşamları bizim evde toplanır, arkadaş sohbetleri yapar, şiirler yazar ve pişmâniye dedikleri keten helvası yapardık.

BEŞİR FUAD İZMİRLİOĞLU

Bu sıralarda tanıştığım Ankaralı Beşir Fuad (İzmirlioğlu) ise tam bir hayat adamı idi. Yalnız iş üzerine konuşurdu. Derslerden geri kaldığım defterleri tamamlatır, bulunmayan kitapları temîn eder, afâkî lakırdı etmez, yapılacak iş yoksa kimsenin yanına uğramazdı.

Hiç unutmam bir gün bize geldi. Esasen pek seyrek gelirdi. Çok sevdiğim hayalperver mektep arkadaşım, şâir Abdurrahîm Hâmid ile birlikte hayâlen bal ticareti yapardık? Zengin olmayı düşünüyorduk. Bizi şöyle beş on dakika dinledikten sonra dedi ki: «Yâhu aşağıda babanın arabası ve ahırda atı var, Ya-

¹¹ Ne gariptir ki, İstanbul'da Zeyrek civârından geçerken Kırımlı ve oldukça yaşlı Yağkapanı' hammallarından birini gördüğümde aynı tesir altında kalmıştım. Bir de Edremit'te Hasan Efendi nâmında bir meczupta bu saltanat-ı mânevîyeyi temâşâ etmişimdir.

kup da yiyip içip yan yatıyor. Baban işten ayrıldı. Bu Yakup ile hayvan boşu boşuna besleniyor. Arabayı satın, bir muhacir arabası alın; Yakup Atpazarı'ndan İstasyon'a zahîre taşıyın, hiç olmazsa masrafları çıkarır.»

Bu teklif o kadar müsbet, o kadar tabii, o kadar mâkul idi ki, biraz hayatın ne demek olduğunu bilen ertesı günü bu plânı tatbik ederdi. Fakat biz asırların yetiştirdiği memur zihnîyetinin mahkûmu idik. Bu fikir ne babamın, ne de benim aklımdan geçti. O zamanki düşünce tarzına göre bunlar umûr-ı hasîse-dendi. Ve bu işlerin adamları ayrı idi. Okur yazar zümre o sınıf halk ile bir arada bulunmazdı. Böyle bir teşebbüs âfide kazançtan ziyâde kayıp olurdu. Hem o işleri kim, nasıl takip edecekti? Hâsılı maaştan başka bir kazanç yolunu düşünme sistemi memur kafasında yer etmemişti.

Vâkıa her işin bir adamı vardır. Cenab Şahabeddin Bey der ki: «Her işe göre bir adam vardır. Bağcı kütük gibi olmalı.» Cemiyetin selâmeti, herkesin babasının mesleğini takip etmesindedir. Müstesnâ fîtratlar, hususî kabiliyetler, keskin zekâlar bu düsturun dışında kalır. Onlar esâsen fîtratlarının sevgiyle kendi yerlerini kendileri hazırlar. Hakikî mürebbîler yetiştirdikleri fidanlara neşv ü nemâ sahasını temin edenlerdir.

Bu Beşir Fuad, babam Ankara'da Müessesesi-i Hukuk'un başına geçtiği zaman bir gün yazıhaneye uğruyor, iş üzerine konuşuyor, babam da ona hemen İstanbul'a gitmesini, orada kendisine göre iyi iş bulabileceğini, memleketinde kalırsa körleşeceğini söylüyor. Bunun üzerine İstanbul'a gelip yerleşiyor. Dördüncü Noterde vazife alarak, başkâtiplik mevkiine kadar çıkıyor. Bu hâdiseyi babamı hayır ile yâd ederek bana söylemişti.

Efendibabam hastalığı dolayısıyla Beylerbeyi'nde kardeşi Nasûhî Bey'in evine geldiği zaman, Beşir Fuad da Beylerbeyi'nde oturuyordu, babama çok yakın alâka göstermiştir. Babamın vefatından sonra da bizlerle, dolayısıyla bütün âile ile çok yakın alâkalandı ve her işimize koştu. Onu sevgi, saygı ve şükran ile anırım.

İHSAN İZZETİ KAFTANGİL

Ankara'daki mektep hayatımın büyük bir vefâ örneğini belirtmem, boynumun borcudur. Ankara Vilâyeti Hukuk Mahkemesi âzâsından İlyas İzzetî Bey'in oğlu yar-ı cânım İhsan İzzetî Bey'dir. Babalarımızın aynı meslekten olması, memur çocukları olmamız, fikir ve ruh yakınlığı bizi birbirimize çok kuvvetli bağlarla bağlamıştı. Benden dört beş yaş küçük olmasına rağmen bir akran gibiydik. Semtlerimiz ayrı idi: onlar Hacı Bayram'da, biz yukarı yüzde, Erzurum mahallesinde oturuyorduk. Mektepten çıkınca ben ona arkadaşlık eder, birlikte Karaoğlan Çarşısı'na Umumi Harp'te Alman İstihbarat Bürosu Şefi Mısırlı Abdülhakîm Fehmi Efendî'nin yanına giderdik. Buna mukabil İhsan İzzetî de gece feneri yakar, bizim evdeki sohbetlere hemen her akşam Hacıbayram'daki evinden kalkar gelirdi. Ayrı gezdiğimiz gün hemen hemen olmazdı. Benim merdümگیرiz rûhumu sezmiş, mektep sıralarından itibaren beni hiç yalnız bırakmamıştır.

Mektepte çeşme suyu içmeyişim dikkatini çekmiş, çantasının içinde bana evinden şişeyle Solfasol suyu getirirdi. Ben mizâcen âtıl bir ruhta idim; o çok çalışkan, hareketli ve disiplinli idi. Ben edebî mecmualardaki beğendiğim makaleleri defterime geçirmek ister; fakat üşenir, aynı zamanda kaybolmasından da endişe ederdim. O vefâkâr kardeşim makale mevzuu kendisini pek yakından alâkadar etmediği hâlde, sırf bana bir cemîle olmak üzere, inci gibi yazısıyla onları üşenmeden defterime istinsâh ederdi. Okuduğum gazete ve mecmuaları gün geçirmeden alır, postaya verilecek mektubumu cebimde görürse alıp postaya verirdi. Bu hayırhahlığı yalnız bana münhasır değildi, bütün dostlarına bu yakın alâkayı gösterirdi.

Hangi işte bulunduyorsa orada en mümtaz mevkii işgal etmiş, işini çok temiz ve üstün başarı ile yapmış, istikameti ile muhitinin teveccüh ve muhabbetini kazanmış, faal, keskin zekâlı, aklının yattığı her işi muvaffakiyetle neticelendiren seçkin bir cemiyet adamı idi.

Okuduğumuz mektepte birlikte hocalık ettik. Birinci Büyük Millet Meclisi Zabıt Kaleminde birlikte çalıştık. Sonra ben hocalığa döndüm, o da Emlâk Kredi Bankası'na intisâp etti. Ben hocalıktan, o bankacılıktan emekli olduk. Hâsılı yarım asrı mütecaviz bir zamandır birbirimizi hiç unutmadan yaşadık ve el-hamdülillah hâlâ öyle yaşıyoruz. İstanbul'a yerleştikten sonra yine buluştuk.

Son zamanlarda bir ev satın alma işinde başım sıkıştığında külliyetli bir meblâğı bana yardım maksadıyla getirmişti. Herkesin kolay kolay yapamayacağı bu dostluk ve vefakârlık nişânesini unutmama imkân yoktur. Kendisini hürmet ve minnetle yâd etmek vicdan borcudur. Ona iki uzun manzûme ithâf etmişimdir. Babam, bana ve kardeşime «Ebü'l-Berekât», «Ebü'l-Yüsr» gibi künyeler takmıştı. Ben de ondan mülhem olarak İhsan İzzetî Kaftangil kardeşime «Ebü'l-Fazl» demiştim. Kendisine sağlık ve saâdetler dilerim.

ABDÜLHAKÎM EFENDİ

Yukarıda adı geçen kâmil insan, Mısırlı Abdülhakîm Efendi'den biraz bahsedelim. Bu zât Kahire'den çıktıktan sonra, yaya olarak Anadolu'ya geçmiş; Türkçe bilmediği için çok sıkıntılara düşmüş, kendisinden şüphelenilerek tevkîf edilmiş, hâsılı düşe kalka Ankara'ya gelebilmiş. Ticaret Mektebi mezunu, ana dili Arapçadan başka Fransızca ve İngilizce de biliyordu. Alman İstihbarat Odası Müdürlüğüne girdikten sonra onaltı ay içinde Almanca öğrendi ve ajansları Türkçeye çevirmeye başladı. Lisan öğrenme metodu ezber etmek sûretile idi.

Ankara'dan ayrıldıktan sonra kendisine İstanbul'da Karaköy Köprüsü'nde rastladım. O zaman köprü başında Vâlide Kiraathanesi'nde otururduk. Yabancı dil öğrenmek husûsunda keşfettiği bir metodu uzun uzadıya izah etti ve bunu mekteplere kabul ettirmek için Almanya'ya gideceğini söyledi. Bir daha birbirimizi göremedik.

Gece Kur'ân-ı Kerîm ezberlerdi; yazın en uzun günlerinde bile oruç tutardı. Bir gün kendisine: «Bu genç yaşında oruçların bu kadar çok mu kazâya kaldı?» dedim. «Hayır, Efendi! Bu, nefis mücadelesidir; ben bir yabancı garîbim, evlenmeye kalksam bana kim kız verir?» demişti. Salâbet-i ahlâkiyesine hayran olmuşum.

RÂTİB ÂŞİR'İN RESİMLERİ VE KİT'ALAR

Akrabamızdan Ankara Kadısı Âşir Molla'nın küçük oğlu meşhur heykeltıraş Râtib Âşir Acudoğu küçüklüğünden beri resim yapar ve çamurla küçük heykelcikler vücuda getirirdi. Birinci Cihan Harbi sıralarında Ankara'da bir gün âilece evlerine gittiğimiz zaman birlikte otururken hem konuşuyor, hem de resim yapıyordu. Birdenbire bana bir resim uzattı; hemen orada ezberden çizdiği resim Hazreti Mevlânâ'nın türbesi idi. Babası evvelce Konya Kadılığında bulunmuş olduğu için Râtib Âşir de Mevlânâ Türbesini daha küçük yaşta yakından görmüş idi.

Bana «Sen de bu resmin altına bir beyit yaz» dedi, o zamanlar ben şiirle çok meşgul olduğum için, o anda sânih olan şu kıt'ayı Râtib'in yapmış olduğu resmin altına yazdım:

*Görünen türbe-i zî-izz ü alâ,
Merkad-i Hazret-i Mevlânâdır.
Varsa ger çeşm-i basîrette cilâ,
Pertev-i feyzi anın peydâdır.*

Râtib bu kıt'ayı görünce pek hoşuna gitti ve tekrar tekrar okudu. O gece Râtib Âşir yine bir resimle meşguldü. Resmi bitirince bana uzattı. San'atkâr kafası bir tezatlar mecmuası idi. Bir de baktım ki resim olarak büyük bir put, rüzgâr esmiş, ona iki kolu ile sarılmış olan bir papazın uzun sakalı bir tarafa, cübbesinin etekleri de diğer tarafa dönük. Hristiyanları heyecana verecek bir resim idi. Bana «Bunun altına da bir beyit yaz» dedi. O zamanlar kolaylıkla manzûme yazmaya melekem olduğu için, o resmin altına da şu kıt'ayı yazdım:

*Belirir çehre-i meş'ûmunda,
Bir siyeh zıll-i kesîf-i ilhâd.
Olamaz şûle-i Hakdan başka
Edecek şem'a-i Hakkı îkad.*

Tesadüfe bakınız ki, takriben kırk sene sonra, İlim Yayma Cemiyeti'nin yapılacak bir toplantısı sebebiyle Konya'ya gitmiştik. Cemiyet reisi Seniyüddin Başak Bey'le Hazreti Mevlânâ türbesi ve müzesini gezdik. Çıkarken kapıdaki memur, Seniyüddin Bey'den «ziyaretçi defteri»ne intibâmı yazmasını istedi. Seniyüddin Bey de birkaç satır yazıp imzaladıktan sonra, bana dönerek «Siz de yazınız» dedi. Ben her ne kadar «Siz, reisimsiniz, sizinki kâfidir» dedimse de o ısrar etti. Bunun üzerine kalem elime alıp ne yazacağımı düşünürken, kırk sene evvel Râtib Âşir'in yaptığı Mevlânâ Türbesi resmi altına yazdığım kıt'a hatırıma geldi ve deftere onu yazdım.

İKMAL İMTİHANLARI VE MEZÛNİYET

Her mektepte olduğu gibi, metotsuzluktan ve alâkasızlıktan dolayı bizde de Fransızca zayıftı. Ben şahsen, Sultanî'nin son sınıfında yardımcı fiillerin basit ve mürekkep zamanlarını ayıramayacak kadar bilgisizdim. Sakallı Celâl Bey'den evvelki hocamız gramer kitapları olan Bitibinrubi adında bir musevî idi. İmtihanda muayyen sayfalardan terceme yapan sınıfı geçirdi. Herkes o kısmı ezberler ve muvaffak olurdu. Bu yüzden Fransızca lisani, mektepte umumiyetle zayıftı. Her dersi vazife diye çalışan ve çalışkan diye tanınan arkadaşların muvaffakiyetleri tabii idi. Bizim sınıfta edebiyatta Ömer Makbul, fen kısmında Hamza Medenî, ki şimdi biri muallim emeklisi diğeri doktordur, mümtâz ve çok sevdiğimiz arkadaşlardandı.

Evvelce söylediğim gibi, kozmografya imtihanından sonra hastalanıp imtihanlarına giremediğim derslerden ikmâl kalmıştım. On beş gün sonra kendime gelince eski Fransızca hocalarından Samarya adında bir musevîden alfabeden başlar gibi,

yeni baştan ders almaya başladım. Haftada iki saat ders alıyor ve her gün altı saat çalışıyordum. Üç ay sonra sekseniki gayr-ı kıyâsî fiil ezberledim ve hocama Fransızca olarak mektup yazdım; üç yanlıyla îade etti. Fransızcası kuvvetli arkadaşlardan Hamza Medenî Bey şaşı kaldı.

İkmal imtihanları geldi çatı. Giremediğim derslere girdim ve geçtim. Fransızca hocası Celâl Bey, her sene dersler başladıktan bir ay sonra vazifesine gelirdi. O yıl bir buçuk ay geç geldiği için, benim imtihanımı müdür yaptı. Müdür Bey, kütüphaneden Fransızca bir kitap çıkardı ve «Aç, birinci sayfadan oku» dedi. Bu, mektep kitabı değildi. Birinci sayfayı açtım «Bayrak» başlıklı bir parça çıktı. Bir sayfa yanlısız okudum. «Mâna ver» dedi. Mânasını da söyledim. «Yeter, sınıfı geçtin. Ancak ben senin diplomanı vermeyeceğim. Biliyorsun harp içindeyiz. İlk kısım hocalarının hepsi askerde, sınıflara hoca bulamıyoruz. Şayet, sen ilk kısımda hocalık kabul edersen, diplomanı veririm» dedi. Ben keyfiyeti pedere açmadan cevap vermeyeceğimi söyledim. İmtihanda dokuz numara alarak geçtiğimi öğrendim.

Ertesi gün babamın odasına çıktım, elini öptüm, mektebi bitirdiğimi söyledim. Hiçbir beşâset eseri göstermediği hâlde, yüzümün hatlarından memnûniyetini okudum. Esâsen babamın çocuklarının yüzüne bakarak güldüğünü hiç hatırlamam. Zâten yemekten başka, yanına çağırmadıkça odasına çıkamazdık. Âile göreneği böyle gelip geçti.

İstanbul'da yanan evde, yemekten sonra amcalarım Nasûhi ve Medenî beylerle ve akrabamızdan Şemseddin Efendi ile bir arada oturdukları zaman, ben kahvelerini götürür, kahveler içinceye kadar bir iskemleye ilişirdim. Babam en büyükleri idi, hiç konuşmazlardı. Biri bir şey söylese, diğeri bir kelime ile cevap verirdi. Odada, âdetâ bir sükûn-i mevtât (ölü sessizliği) hüküm sürerdi. Hepsi ayrı ayrı bir misafirin gelmesini beklerlerdi.

Misafir deyince hatırıma gelen bir hususu istitrâden burada söylemeden geçemeyeceğim. Konuşurken lakırdısını kesemediği

için çubuğa takılı sigarasını yakmak maksadıyla üç kibrit harcayan, her hâdise için birkaç fıkra söyleyen ve herkesi kırıp geçirdiği hâlde kendisi hiç gülmeyen, huzur hocaları muhataplarından¹² İpekli Bayram Efendi'nin talebesi Saraybosnalı Mahmud Necî Efendi babamın ders şerîki idi ve babam Medine Kadılığına tayin edilince beraberinde götürmüştü. Bu zât Boşnak beylerinin Fatih civarındaki evlerinde yapılan ilmi münakaşalarda mîr-i kelâm idi. Dünyâ ile hiç alâkası yoktu. Gayet nefis çayları tedârikle misafirlerine ikram eder, diğer zamanlarda kitap okurdu. Bir gün babamla ziyaretine gitmiştik, bir mesele konuşuluyordu. Babama «Beş sene sonra seni geçeceğim» demiş, o da cevaben «Daha birkaç fırın ekmek ister» diyerek birbirleriyle mülâtefede bulunmuşlardı. İstanbul'a döndükten sonra babam Ankara Kadılığına tayin edilince, Boşnak beyleri, Mahmud Necî Efendi'yi Adapazarı'na götürdüler ve orada evlendirdiler. Arapça olarak birkaç defa mektuplaştık. Bunun sebebi, hocam hiç Türkçe yazmadı. O zaman ben rahatlıkla Arapça mektup yazabiliyordum. Bütün bildiklerimi sâye-i Resûlullah'ta kendisine medyûnum.

DEVLET HİZMETİNE GİRİŞ

İşte Sultanî Müdîri Haydar Bey'in hocalık teklifini âile göreneğimiz neticesi, evde babamın elini öpmeye gittiğim zaman söylemiştim. Babam oturmamı işaret etti. Kapının yanına oturdum, yan cephesine müteveccihim. Hiç yüzüme bakmadan «Allah'tan gelen nimet reddedilmez» dedi. Bu muvafakat cümlesi bugüne kadar hiç hatırımdan çıkmadı. Bütün memuriyet hayatımda hiçbir zaman bir işe tâlip olmadım; dâima matlûp

¹² Huzur hocaları iki kısımdı. Biri «mukarrir», yâni sarayda pâdişahın huzurunda dersi takrîr eden müderris; diğeri onu dinleyip verdiği derse ait sualler tevcih eden zevât idi ki, bunlara «muhâtab» denirdi. Bu hususta bilgi ve tafsilât almak isteyenler İstanbul Hukuk Fakültesi Ord. Profesörlerinden Ebûl'ulâ Mardin'in '*Huzur Dersleri*' isimli eserine müracaat etmelidirler. (1. cildi 1956 da, 2-3. cild (birarada) 1966 yılında İstanbul'da neşredilmiştir.)

oldum ve vazifeye davet edildim. Cenab-ı Hakk'a bundan dolayı ne kadar şükretsem azdır.

Babamdan müsaadeyi perşembe günü akşam üstü aldım. Ertesi gün cuma olduğundan mektepler ve dâireler tatil idi. Hafta başı olan cumartesi günü sabahleyin mektebe gidip vazifeye başladım. 400 kuruş maaşla ve başmuallim vekili sıfatıyla devlet hizmetine girmiş oldum. Altı ay sonra boşalan muallim kadrosuna asil olarak tayin edildim. İlk maaşımı alınca babama götürdüm, elini öptüm ve parayı yanına bıraktım. Duâ ederek iâde etti. Ben de pazara giderek bir tepsi içinde Ankara balı alarak eve getirdim. Cenâb-ı Hakk bundan dolayı memuriyet hayatımda hiç acı göstermedi.

HOCALIK HAYATIM

Artık muallimlerin odasında ve muallimler meclisinde hocalarımla beraberdim. Dâima iltifatlarına mazhar oluyordum. Hocalarım arasında en ziyâde sevdiğim Ali Fâik Efendi'nin oğlu İbrahim Edhem de benim talebem olmuştu. Edhem'in arkadaşı olan Pertev dâima sınıf birincisi idi. Liseyi beraber bitirmişler, Mülkiye'ye beraber girmişler, beraber mezun olmuşlardı. Fakat birincilik rekabeti babasının tesiri altında, tahsil hayatının son yılına kadar devam etti. Merhum hocamız İlâhiyat Fakültesinden birincilikle çıkmış ve altın madalya almıştı. Oğlu Edhem'i de öyle yetiştirmek istiyordu; ne çare ki ona Pertev hiçbir sınıfta müsaade etmemişti. Mülkiye son sınıfında Edhem son gayretini sarfetti; fakat birinciliği yine elde edemedi, buna mukabil sürmenaj oldu.

Bir gün kendisine vapurda rast geldim, nereye gittiğini sordum. Sürmenaj olduğunu ve doktorun tavsiyesiyle hergün vapurla Bebek'e kadar gidip oradan tramvayla döndüğünü söyledi. Moralini düzeltmek için kendisine nasihat etmek istedim (Sizin sınıfta kaç kişi vardı?) diye sordum. «Elli kişiyiz» dedi. Kendisine dedim ki «Sen bu elli kişinin birincisi olmakla ne kazanacaksın? Bütün dünyada bu ayardaki mekteplerin de birincileri olacak ve sizin mektepteki diğer sınıfların birincileri de senin gibi övünecek. Seksen seneden beri mektebinizden çıkan birinciler arasında da yine üstünlüğünü muhafaza edemeye-

ceksin? O hâlde iyi düşünürsen, birinci olayım derken ancak kendini oyalıyor ve aldatıyorsun. Şâyet hayatta muvaffakiyet ve şeref istiyorsan, ikinci olmamaya bak.»

Bu söz onun hayretini mûcip oldu; ikinci olmamak demek, birinci olmak değil miydi? Düşündüğü bu fikri sordu. Dedim ki «Birincilik istersen sana bir gurur gelir, başkalarını küçümsersin, bu bir ahlâkî zaafıdır. Sonra gayen tamamlandığı için olduğun yerde kalırsın, başkaları yine seni geçer. Halbuki ikinci olmayacağım dersen, dâima birincilerin arasında bulunursun. Nerede birinci varsa ona yetişmeye çalışırsın, bu sûretle daima ilerlersin.»

O güne kadar kimseden işitmediği bu fikri çok beğendi, fakat iş işten geçmişti. Bu sözler belki tedâvisine yardım etti. Sonra kooperatifçilik üzerinde çalıştı; Ziraat Bankası müfettişi oldu ve genç yaşında hayata vedâ etti. Bu acı hâdise hocam Ali Fâik Efendi'ye çok dokundu.

Hocalık hayatım çok heyecanlı ve neş'eli geçti. Her gün beş saat ders okutuyordum. İki sene sonra Sanâyi Mektebi Müdürü Nuri Bey dört saat tarih dersi verdi. Sabahleyin saat yedide oradaki derslerime gider ve Sultanî'deki derslerime de yetişirdim. Bu suretle haftada otuzdört saat ders okuturdum.

Lisânımda babadan mevrus rekâket, yâni tutukluk vardı. Hocalığa başladıktan onbeş gün sonra geçti. O kadar yüksek sesle ders anlatırdım ki, bir gün mektep müdürü kapının önünde bana rastlayınca «Otuz sene evvel okuduğum Türkçe kavâit kitabını bir haftada kulaktan tekrarladım» dedi. Halbuki benim sınıfım koridorun öteki ucunda idi.

Mektebi, ders hocalığını o kadar çok seviyordum ki, sırf arkadaşlarla beraber bulunabilmek, bilhassa çok sevdiğim fizik ve tabiiye hocası Musa Kâzım Tolun Bey'le beraber olmak için birçok akşamlar onlarla birlikte gece nöbetçisi kalırdım. Karyoların altına koyduğumuz kışlık düvelek kavunlarını talebeyi yatırdıktan sonra gece yarısına kadar yaptığımız sohbetler esnasında arkadaşlarla tenâvül ederdik (yerdik).

İBRAHİM CÜDÎ EFENDİ

Birinci Cihan Harbindeki Trabzon muhacereti dolayısıyla Ankara'ya gelen Trabzon Müftüsü İbrahim Cûdî Efendi mektebimize Arapça muallimi tayin edilmişti. Kendisi ulemâ-i şuarâdan bir zât idi. Sohbetini hiç kaçırmak istemediğim için, onun nöbetlerine de kalırdım. Babamı ziyâret için bizim eve geldiği zaman, babama haber vermeden yarım saat kadar ayrıca sohbet ederdim. Bedihegû bir şâir idi. Basılmamış dîvânını rica ettim, lütfettiler, kendime göre seçmelerimi yaptım ve defteri iâde ettim. Sonradan mahdûmundan öğrendiğime göre Samsun Lisesi Müdürü Ziya Bey bu defteri almış, iâde edip etmediğini öğrenememiş.

İbrahim Cûdî Efendi'nin dîvânında çok güzel ve musanna'na'tlar, tevhîdler, gazeller, kasîdeler, terkib-i bendler, kıt'alar, müfredler ile birkaç fantazi şiir vardı. Saadeddin Nüzhet Bey merhumun *Türk Şâirleri* isimindeki eserine birkaç şiirini vermiştim. Ayrıca hakkında yazılar yazdım; Trabzon'da vefâtının senesi devriyesi dolayısıyla yapılan ihtifalde okunmak üzere gazetede çıkan bir yazım gününde yetti.¹³ Harun Reşid ile Behlûl Dâna arasında sarayda geçen bir muhâvereyi canlandıran şiiri ibretli bir nefisedir:

BİR NEFİSE

*Âdeti vechile bir gün Behlûl,¹⁴
Eylemiş meclis-i Harûn'a dühûl.
Gülerek geçmiş oturmuş sadre,
Çok mu ya sadr, o âli kadre.
Tatlı tatlı açarak bir sohbet,*

¹³ 12. 4. 1967 tarihli *Bugün* gazetesinde münteşir «Trabzonlu Şâir İbrahim Cûdî Efendi» başlıklı yazı.

¹⁴ Behlûl kelimesinin doğrusu «bühlûl»dür; «Behlûl» galat-ı meşhurdur, çünki Arapçada «Fa'lûl» vezni yoktur.

Saçmış ol bezme Sâfâ bir müddet.
Sonra birden bire hâmûş olarak,
Feyz-i irfânla lebâleb dolarak,
Göz yumup şöyle başeğmiş kalmış;
Keşfe varmış gibi bir hâl almış.
Bir zaman sonra ayılmış gûyâ,
Silkinip yekden olup dîde-küşâ.
Dedi Hârûn ona handân handân:
«Aman Allâh için ey kutb-ı cihan
Hangi âlemleri gezdin öyle
Ne idi keşf-i şuhûdun söyle?»
Dedi Behlûl ona: «Ey Sultanım,
Tâcdar-ı azamet-unvânım,
Ben de bir saltanat ettim teşkil,
Ki bulunmaz ona âlemde adîl.
Düzerek ben dahî taht ü efser,
Debdebe, tantana, asker, leşker,
Azametlerle edip tahta suûd,
Eyledim her cihete sevk-i cünûd.
Kıt'alar, ülkeler ettim teshîr,
Eyledim şevketimi âlemgîr.
Yâni bir saltanat ettim icad,
Ki cihan hiiknüme oldu münkâd.»
Gûş edince bu hayâli Hârûn,
Dedi, Behlûl'e dönüp hande-nüimûn:
«Bârekâllah ne güzel, lîk çi sûd»¹⁵
Göz açınca hemen oldu nâbûd».
Dedi Behlûl cevâben: «Yâhû!
Bir düşün, zübde-i irfandır bû.
Ben açınca o ki olmuş öyle
Sen yumunca ne olur sen söyle?»

¹⁵ Lîk çi sûd: Lâkin ne fayda? (Neye yarar?)

EDEBİYAT HOCALIĞI VE ŞİİR YAZMA

Bir gün Mektep Müdîri Haydar Bey beni çağırttı ve «Sen şiir yazıyormuşsun, edebiyata meraklı imişsin. Devre-i ûlâ son sınıfının (yâni dokuzuncu sınıfın) Edebiyat dersini sana vermek istiyorum. Birinci devre Türkçe dersine vekâleten gelen Muallim Mektebi mezunları bu sınıfı kabul etmiyorlar» dedi. Bu sûretle bir sene bu sınıfa Edebiyat dersine gittim.

Kardeşim Servet de bu sınıfta idi. Meşhur doktorlarımızdan Tal'at Vasfi sınıf birincisi olarak aynı sınıfta bulunuyordu. Birinciliği elinden bırakmayan ve Tal'at Vasfi'nin bu yolda rakibi olan Vehbi Koç'un o sene başında Tal'at'ı aratarak «Artık kendini yorma. Ben mektebi terk ediyorum. Bundan sonra sınıf birincisisin.» demiş olduğunu sınıf arkadaşı kardeşim Servet'ten dinlemiştim.

Mektep Müdîrimiz Haydar Bey bir gün beni çağırarak «Ben haftalık bir mecmua çıkartmak istiyorum; ona senden yazı beklerim» dedi. Ben özür diledim. «Şiir falan yazarsın» dedi, kabul ettim. İlk nüshaya konmak üzere, evvelce yazmış olduğum ve o zaman çok beğenip, fakat şimdi kimsenin kolay kolay beğeneceğini zannetmediğim bir gazeli kendisine götürdüm. Manzûmenin üstünde âdet olduğu üzere «Gazel» kelimesi yazılı idi. Haydar Bey «Bu ne?» dedi. «Gazel» dedim. «Bunun başlığı yok mu?» deyince, «Hayır gazelin başlığı olmaz» dedim. Bana cevâben «Şimdiye kadar hiç işitmedim; her şiirin bir başlığı vardır, buna bir başlık lâzım» dedi.

Müdîr Bey'in bu sözü üzerine, evvelce işitmiş olduğum bir fıkra hatırıma geldi: Adamın biri hiç yeldeğirmeni görmemiş; bir gün yeldeğirmeni ile karşılaşmış. «Bu nedir?» deyince, «Yeldeğirmeni» demişler, «Suyu nereden geliyor?» demiş. «Bu yeldeğirmenidir, rüzgârla döner.» demişler. Bunun üzerine «Anladım efendim, suyu nereden geliyor.» diye tekrarlamış.

Bizim Müdîr Bey Fransa'da tahsil yaptığı için, Şark kültürü gerektiği gibi kuvvetli değildi. Başlıkta ısrar edince, orada he-

men hatırıma geldi; gazeli aldım, üstüne «Tûf-i Şagaf» diye bir başlık koydum, iâde ettim.¹⁶

TÛF-İ ŞAGAF

*Cân-fezâ timsâl-i ânsın dil-küşâ mehpâresin
Sen bütün eflâk-i hüsne şu'le-zen seyyâresin
Rûz-i aşkın mihrisin leyl-i garâmın mâhusın
İnkişâf u inhisâf kaydındasın âvâresin
Çeşm ü ebrû hadd ü müjgân nâzik endâmınla sen
Ser-te-ser etfâl-i aşka nazlı bir gehvâresin
Ahterânın zir ü bâlâsı seninle müstenir
Lem'a-i hurşîde sen ser-tâ-be-pâ fevvâresin
Câ-be-câ sûk-i melâhat meşher-i kâlâ-yı aşk
Sen de ol kâlâ-yı aşka bir mîşa'şâ' hâresin
Gamze-i fettânının dil-hastesi ancak benim
Sen tabîbinsin ilâcumsın bana sen çâresin.*

Gazeteye girecek yazılar Vilâyet Matbaasına gidince, Mektupçu Sâdık Vîcdânî Bey¹⁷ hepsini gözden geçirmiş, bizim ga-

¹⁶ *Tûf-i Şagaf: Aşkın Aksî.*

¹⁷ «Tomar-ı Turûk-ı Aliyye» sahibi olan Sâdık Vîcdânî Bey, bâzen şiirlerinde imzasını şöyle manzum atardı:

*Ahkar-ı ibâd-ı Subhânî
Ebu Rıdvân Sâdık Vîcdânî.*

Nitekim Mevlvî meşâyihinden merhum âlim ve Fâdıl Veled Çelebi Efendi de imzasını şu beyit ile atardı:

*Çâker-i âl-i Muhammed
İbn-i Mevlânâ Veled.*

Evet, Mektupçu Sâdık Vîcdânî Bey, Birinci Cihan Harbi başlarında Kon-ya'dan Ankara'ya gelen ve başındaki sikkeleri ve dervişâne kıyafetleriyle Ankara Vilâyeti Hükûmet meydanında bir merâsim yapan Mevlvî Alayı'na «İstikbâliye» olmak üzere uzun bir manzûme yazmıştı. Hamâsi-yâne idi; hatırımda şu kıt'ası kalmıştır:

zelin başlığını görünce hiç rastlamadığı «Tûf» kelimesine takılıp, müdire telefonla sormuş. O da beni dersten çağırttı. Ben müdür odasına gelinceye kadar telefon kapanmış. Bana «Mektupçu 'tûf' kelimesini sordu; zannedersem 'güzel' mânasına geliyor» dedi. Ben cevap olarak «Hayır, akis, yâni yankı mânası-nadır» dedim. «Ehemmiyeti yok, söyledim gitti» dedi.

Ertesi hafta, mecmuada Mektupçu Sâdık Vicdânî Bey'in kelime üzerinde bir tedkik yazısı çıktı. Lûgatleri araştırmış, kelimayı bulmuş, tafsilat veriyordu. Yazıya şöyle başlıyordu: «Maksud Kâmrân Bey oğlumuz, geçen sayıda intişâr eden *Tûf-i Şagaf* başlıklı gazelinde...».

Müdür Bey, bana yazı teklif ettiği zaman, kendi adıyla yazı yazmaya utanmış, «müstear isimle isterseniz yazarım» demiş-tim ve o da kabul etmişti. Ben de bu takma ismi almış ve bütün şiirlerimi bu adla neşretmiştim. Bunun da bir hikâyesi vardır:

Mektebin son sınıflarında iken, karargâhımız Zincirli Câmîi sırasında Mücellit Ömer Efendi'nin dükkânı idi. Çocukluktan çıkıp gençlik devrine girdiğimiz zamanlarda, arkadaşlar arasında yaşımıza göre eğlence bulmak lâzımdı. O zaman sinemalar, tiyatrolar, bugünkü gençliğin hızını alamadığı cinsten eğlenceler olmadıgından kendimiz icâda çalışırdık. Askerî Hastahane-nin bir eczacı yüzbaşısı vardı, adı Şükrü Bey'di. Halîm, selîm, mütevâzı, güleryüzlü, derviş tabiatlı, mistik ruhlu bir zâttı. Bu evsâfıyla bizi etrafında toplamıştı. Adamına göre konuşurdu. Biz mektep arkadaşları beş altı kişi onun tatil saatini dört gözle beklerdik. Dâirelerin tatilinden sonra buluşur, yemek zamanına kadar görüşürdük. Zamanla tezahür eden hâllerinden kendisinin bir tarikate mensup olduğu, bir şeyhe bağlı bulunduğu, sarahaten ifâde etmemesine rağmen, sözlerinden, fikirlerinden ve yaşayışından anlaşıyordu.

*Îran berâber, Tûran berâber
Efgân berâber Urban berâber
Aillâh bizimle Vallâh berâber
Allâhü Ekber Allâhü Ekber.*

Bu Şükrü Bey bir gün dedi ki: «Hiçten bir cemiyet kuralım. Adı 'Hiç' olsun. Biz, esâsen bütün kâinatla beraber hiçiz.» On-bir maddelik bir Nizamnâme hazırladık. Birinci madde kendi teklifi üzerine şu idi: «Kızma yok» «Çünkü yok olan bir şeye kı-zılmaz» derdi. Zaman zaman bunun izâhını da yapardı. Çok sonraları düşündüm: hemen bütün tarikatlerde esas, «adem», yâni «yokluk»tur. Şükrü Bey kurduğumuz cemiyete «Hayâlât Cemiyeti» derdi. Ben, derli toplu bir isim olmak üzere «Dârü'l-Hayâlât Cemiyet-i Afâkiyesi» adını vermiştim. Benim yazıp da neşrettiğim manzûmelerimde kullandığım «Maksûd Kâmrân» müsteârındaki «Maksûd» kelimesi cemiyet mensupları için müşterek ad oldu.

Tabiatın güzelliği gülde toplandığı ve herkesçe maksûd olan gülyüzlülük ve güleryüzlülük olduğu için reisimizden başkası bu güzelliğin benzeri, ona uyan isimler almaya başladı. «Gül»ü, arkadaşlarımızdan Kudret Vehbî Bey aldı; «Maksûd Verdî» oldu. İhsan Kaftangil kardeşimiz «Maksûd La'li» adını aldı. Ben de başka mevsuf bulamadığım için, doğrudan doğruya sıfatı aldım «Maksûd Sürhî» oldum. Reisimizin adı ise «Maksûd Hiçî» idi.

Şükrü Bey'in bu merdümگیرز ve münzevî hâli beni alâkalandırdığı için kendisiyle daha sık temasa başladım ve not defte-rinden bazı tasavvufâne yazılar istinsah ettim. Meselâ muharri-rini bulamadığım bir «dünyâ» tasvîri vardı. Madde ve mânâyı alâkadar ediyordu. Çok tabii ve selis bir tahlil idi. Sonraları kime okudumsa çok beğenmişlerdi. Bir de (mütefâilün) vezninde:

*Mütehayyirim bu fezâ nedir, bu ne yeryüzü, şu semâ nedir?
Bu ne habbedir, o ne kubbedir, bu halâ nedir, o melâ nedir?*

diye başlayan ve Edirne meşâyihinde Şeyh Süleyman Sırrı Efendî'ye isnat edilen bir manzûmeyi de almıştım. Bu manzûme münâsebetiyle Yenişehirli Avni Bey'in şu beytini hatırlarım:

*Sad hezârân tânededen teşkil eden bir harmeni
Sad hezârân harman ilka eylemiş bir tâneye.*

Ankara'dan ayrıldıktan sonra yaptığım tahkikat neticesinde Şükrü Bey'in Diyarbakır Kolordusu Eczacılığından emekli olduğunu öğrendim. Vefat ettiyse Allah gani gani rahmet eylesin; sağ ise Allah selâmet versin, seksen yaşını geçmiş olması lâzım gelir. Daha lisenin son sınıfında iken yazdığım manzûmeler arkadaşlarımızdan Kudret Vehbi Bey'in hoşuna gittiği için, kendisi tıbbiyede okurken mektuplarımı manzûm yazardım; o da cevap verirdi. Bir gün gönderdiğim bir manzûmeyi arkadaşlarına göstermiş; onlar da çok lûgatlı ve ağdalı bir lisanla yazıldığı için tenkit etmişler. Kudret Bey bana yazdığı mektupta onları iskât edecek, yâni susturacak güzel bir şiir yazmamı istedi. Bu bende bir şok tesiri yaptı, iki buçuk saatte altmış üç beyitlik heyecanlı bir manzûme yazdım, gönderdim; sonra bir ses çıkmadı.

Mektep Müdîri Haydar Bey'in neşrettiği *Sa'y* mecmuasında «Maksûd Kâmrân» imzasıyla birkaç manzûme neşrettim. O devre ait bir manzûmemi örnek olarak hâtıralara alıyorum:

SÜNÛHÂT-I LEYLÎYE

*Serdî-i iftirakın te'sîr-i nâlekârı
Tecdid eder dem-â-dem ahzân-ı bî-şümârı
Hasret miyim visâle, girdim bugün şu hâle
Kimdir nedir bileydim bâdî-i âh u zârı
Bir yanda nâzenînler işveyle pür-tarabken
Lâyık mı şîr-i aşka hafr eylemek mezârı
Yer gök bütiün ufuklar humretle sâye salmış
Hiç sevb-i mâtem ile gördün mü nazlı yârı
Her yerde bahr u berde meşhûd her eserde
Hurşîd-i pür-şererde lem'at-ı ihmîrârı
Enzâr-ı vâlihânem efkâr-ı muzlimânem
Teşrîh edin bakın siz hep «el»lerin medârı*

Eşbâhı rii'yet etsem evhâma doğru gitsem
Her şey kızıl kızarmış hattâ onun izârı
Şekvâ-yı bî-nihayet kimden kime şikâyet
Hiç var mıdır cihânda âşıkların diyârı
İsnâd-ı bahtiyârî lâıyk mı derd-nâke
Âgûş-i Mâhir içre gördün mü dil-şikârı
Kanun imiş ezelden derler ki her güzelden
Ahz eylesin zekâtı genc ile ihtiyârı
Cânânımız nâz etse nâzı fakat az etse
Cem' eylemiş olurduk şu barutu o nârı
Hübâna bak vefâ yok hiç dâimî safâ yok
Berçîde-dâmen oldum verdim bugün kararı.

1 Kânûn-i sâni 1332 (1916)

İSPİRTİZMA CELSELERİ

Birinci Cihan Harbinin son seneleriydi. O zaman Ankara'da Hukuk Mahkemesi âzâsından Avni Efendi adında bir zât vardı. Medresede okuduktan sonra Hukuk Fakültesi'ne ve Fen Fakültesi Tabiiyye şûbesine de devam etmişti. Kendisi Kırşehir'in Mucur kazasından olup, fevkalâde kuvvetli bir medyum idi. Her gece Vâli'nin, Kadı'nın ve muhtelif kimselerin evlerinde yapılan ispiirtizma tecrübelerinde medyum olurdu. Bir gece de biz ricâ ettik, kabul etti. O gece arkadaşlarımızın hemen çoğu o toplantıda bulundu. Bir de buna hiç inanmayan, yukarıda kendisinden bahsettiğim Mısırlı Abdülhakîm Fehmi Bey arkadaşımız o mecliste bulunuyordu ve hiç inanmadığı için, herkesin parmaklarını koyduğu büyük ve ağır bir yemek masası üzerine bütün kuvvetiyle, fakat hissettirmeyerek koluyla basıyordu.

Medyum: «Ey ruh! Geldiysen masanın ayağını kaldır ve vur» dedi. Masanın ayağı kalktı, bir defa vurdu. Abdülhakîm Efendi bir kere daha vurmasını rica etti. Medyum: «Ey ruh! Üç kere vur» dedi. Masanın ayağı üç defa kalkıp yere inince Mısırlı arkadaş: «Allah Allah! Efendi, yâ Allah!» diyerek şaşırıp kaldı. Ben kâtiplik ediyordum. Arkadaşlardan felsefe hocası Çorumlu

Abdurrahman Dursun Bey, Kabakçı Mustafa veya Patrona Halil gibi ihtilâlcileri çağırıldı. Bu Abdurrahman Bey vaktiyle medresede okumuş, sonra Yüksek Muallim Mektebi'ne girmiş ve felsefe kısmından şahâdetnâme almış, medresede edindiği kanaatleri değiştirmiş, kendisine göre bir ateist olmuştu.

Öteki arkadaşlar da bazı şeyler sordular; hepsine cevap vermiyordu. Ben de Nâmık Kemâl'in rûhunu istedim, dâvet edildi. Eski edebiyat ile yeni edebiyat arasındaki farkı ve bu husustaki düşüncelerini sordum. Sarı kâğıtlı müsvedde defterinin üçte ikisi verdiği cevapla dolmuştu ve tam kendi üslûp ve ifâdesiydi. Ne yazık ki defterimi sonradan kaybettim; o sözleri şimdi buraya aynen geçirmek isterdim.

«Fuzûlî'yi çağıralım ve zamana uygun bir beyit söylemesini kendisinden rica edelim» dediler. Mütârekenin ilk yılı idi. Hiç unutmam, çünkü çok tekrar ettim, aynen hatırımdadır. Şu beyti söyledi:

*Mü'minlerin başı yok,
Dayanacak taşı yok.*

Herkesi bir hayret istilâ etti. Abdülhakîm Efendi'ye anlattık, o da şaşırıldı.

Medyum Avni Efendi ile bir gece de Âşir Molla'nın evinde toplandık. Orada Ankara eşrâfından Taşhan sahibi Ziya Bey ve mektebimizin Arapça hocası Trabzon Müftüsü Cûdî Efendi de vardı. Masanın etrafına toplandılar, medyum bir iki defa:

«Ey ruh! Geldinse haber ver» der demez, masanın ayağı vurdu. «Adın ne?», «Şükrü», «Nerelisin?», «Ankaralı», «Hangi mahalleden?», «Telüce», «Ne iş yaparsın?», «Ayakkabıcıyım», «Ne zaman öldün?», «Kırkyedi sene evvel» «İçimizde Ankaralı tanınmış bir kimse var mı?», «Var», «Babasının adı ne?», «Hacı Süleyman» dedi.

Bütün Ankaralılar ve biz donduk kaldık, zirâ Taşhan sahibi Ziya Bey'in babasının ismi Hacı Süleyman idi. Biz bilmediği-

miz için mahallenin yerini sorduk. Telüce mahallesi, lisenin karşısında ve Ankara Hastahanesi'nin karşı cephesindeki tepede imiş. Sorulacak başka bir şey olmadığı için, başkaları çağrıldı. Herkese seviyesine göre cevaplar verildi.

O gece ben, yanımda oturan Cûdî Efendi'ye kendi kanaati-mi söyledim. Dedim ki: «Ben bu gelen kuvvetin ruh olduğuna inanmıyorum; çünkü ruh, cesedinin yanında veya mele-i a'lâdadır. Herkesin emriyle hareket etmez ve ona râm olmaz. Akıl buna mânî olduğu gibi, nakilden de uygun bir hüküm bulunamaz. Bu olsa olsa cin tâifesidir? Eskiden de biliriz, cinci hocalar vardı. Bunlar bir kısım cinn'i kendilerine râm etmişlerdi. Yıllarca herkes bu hususta birçok menâkıp dinlemiştir. Esâsen cin tâifesinin vücûdu Kur'ân ile sâbittir.» Cûdî Efendi bu sözlerimi tasdik etti ve «Medyuma bir sual tevcih edelim» dedi. «Malûmdur ki, Hazret-i Ali'nin kabrinin nerede olduğu târihen sâbit değildir, kimse bilmez, ancak makamı vardır. Bunu soralım» dedi, sorduk. Gelen kimdi bilemiyorum, fakat müphem bir cevap verdi. Cümlelerin bir sıfatı da hatırımda değildir: «İnsan» olan mı, «kâmil» olan mı, hâsılı, faziletli bir sıfat kullanarak dedi ki:

«... olan yerde yatmaz.»

Fakat en mühim cevaplar, o zaman Ankara vâlisi olan akra-bamızdan Azmi (Savut) Bey'in büyük dâmâdı Bâb-ı Âli Evrak Müdürü Hacı Nûri Bey'in cep defterindeydi, herhâlde evlâdına intikâl etmiştir. Bize okuduğu bazı parçalar vardı ki, hakîkten, o büyük adamlara yakışır ifâdelerdir.

SİVAS KONGRESİ VE SULTÂNÎ HOCALARI

Mütârekeden sonra Sultan Vahdeddin tarafından Ordu Müfettişi olarak Erzurum'a gönderilen Mirlivâ Mustafa Kemal Paşa, orada Erzurum Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa ile işbirliği yapıp, vilâyetlerde kurulan Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetlerini «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti» adı altında topladı. Erzurum'da toplanan Kongreye işti-

râk ile riyâsetine seçildi ve askerlikten istifâ ederek Sivas Kongresini topladı. Sivas Kongresine Çorum nâmına da bizim mektepten felsefe hocası Abdurrahman Dursun Bey katıldı; sonra da Çorum'dan mebus gönderildi.

O zaman Ankara 5. Kolordu Kumandanı Mirlivâ Ali Fuad (Cebesoy) Paşa idi. İstanbul'dan evvelce tâyin edilmiş olan Muhyiddin Paşa¹⁸ da o zaman Ankara vâlisi idi. Bu millî hareket üzerine, diğer vilâyetlerdeki, İstanbul'dan tâyin edilen vâli-ler gibi, Muhyiddin Paşa da İstanbul'a dönmüştü. Müdafaa-yı Hukuk Merkezi ile vilâyetler arasında yazışmalar yapılmakta idi. O zaman Ankara'da vâli vekâletini Defterdâr Yahya Galip Bey yapıyordu. Bu zât, Eyüp'teki Ümmî Sinân Dergâhı mensûbu ve postnişîn namzedi idi. Halk arasında «Hâkan» nâmıyla mâruftu. Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliyye kararları her vilâyetle yavaş yavaş tatbik edilmekteydi. Bu meyânda Ankara Sultanîsi'ne bir satırdan ibâret bir taahhütnâme gönderildi. Bu taahhütnâme bütün devlet teşkilâtına gönderilmişti. Haydar Bey'den sonra mektep müdürü olan Cûdî Bey, muallimler meclisini topladı; vilâyetten gelen emri okudu. Cümle aşağı yukarı söyleydi:

«Âmâl-i Milliye dâiresinde hareket edeceğime dâir ahd ü peymân eylerim.» Bu, bir nevî kongre mukarrerâtına bîat idi.

Sultânî Mektebi, bir vilâyetin beyni mesâbesindedir. Her branştan en yüksek tahsil gören münevver zümre oradadır. Bir vilâyetle onun fevkinde bir mütefekkir topluluğu yoktur. İşte bu, muallimler meclisinin onuruna dokundu. «Bize dikte ettirilmez, biz ne yapacağımızı biliriz.» dediler. Ben önce hocalarımın önünde konuşmak istemedim; fakat müdür bey başta olduğu hâlde hiç kimse sarâhatla fikrini beyân etmiyordu. Ancak canlarının sıkıldığı yüzlerinden belli idi. Birbirleriyle konuşup, bunu hissettirmiyorlardı.

¹⁸ Muharrir Refî' Cevad Ulunay'ın babası.

Askerî kaymakamlıktan, yâni yarbaylıktan emekli, çok vakûr ve muhterem bir zât olan resim hocası Cemâl Bey,¹⁹ efkârı te'lif sadedinde, asker otoritesine yakışır mâfevka mutâvaatkâr ve vilâyetten gelen cümleye yakın bir ifâdede bulundu. Ben kurulun en genç âzâsiydim. Yaradılış itibâriyle hürriyete meftûn idim, herhangi bir baskıya tahammülüm azdı.²⁰ Herkes, bunun İstanbul'a karşı yapılan bir hareketin eseri olduğuna inanıyordu. Tâ Yunanlıların İzmir'i işgâl ederek yaptıkları, târihin yüzünü kızartan fâcialar meydana gelinceye kadar umumî efkâr bu merkezde idi.

İşte o tesir altında ben Müdür Bey'e bir teklifte bulundum: «Muhterem hocalarımız memleketin iftihar edeceği kıymetli zevâttır, müsaade ederseniz herkes kendi düşüncesini yazsın.» dedim. Uygun görüldü. Ben gelen tebliğde geçen kelimelerin hiçbirini kullanmamak üzere şu cümleyi yazdım: «Mülk ü millet nef'ine her zaman çalışırım.» Birbirimize okuduk.

Müdür Cûdî Bey çok evhamlı ve telâşlı bir zâttı. Vaktiyle Diyarbakir'de silâha sarılıp dağa çıkmış, tehcir işlerine adı karışmıştı. Ancak çok vazifeşinâs, doğru ve cidden vatanperver, heyecanlı bir meslek adamıydı. Fakat İttihat ve Terakkî zamanındaki hesapların karıştırılmasından endişe ederdi. Bu disiplinsiz toplantıdan çok canı sıkıldı. Kendisine bir lâf geleceğinden endişe etti. Altın kenarlı gözlüğünü düzelterek ve düşüncesini belirterek herkesin kâğıdını aldı ve vilâyete gönderdi.

¹⁹ Bu zâtın kendine has olan sesiyle konuşmasını duyan hocamız Ayaşlı Ali Rıza Bey: «Kireçli Amerikan bezi yırtılır gibi konuşuyor» demişti!.

²⁰ Evvelce de belirttiğim gibi Duyûn-ı Umumiye Mühimme Müdürü Zeki Beyi şehit eden İttihat ve Terakkî Cemiyeti fedâilerinin muhakeme safahâtını *İkdam* gazetesinden heyecanla takip etmiştim. O günden itibaren memlekete «Hürriyet» adı altında en büyük istibdât ve zulmü getiren İttihat ve Terakkî Cemiyetine karşı nefretim artmış ve mensuplarının en iyisinden itimâdım sıyrılmıştı. O cemiyete intisâp eden zulme yardıkcılıkla ithâm ederdim. Daha sonra bu hâdiseler beni teyit etti. Küçükken vardığım kararda yanılmadığımı anladım.

Vâli Vekili Yahya Galib Bey: «Bu Sultânî hocaları başıma bir iş çıkaracak, parçalı bohça gibi taahhütnâme göndermişler.» demiş. Fakat bu işi bir inzibat altına alabilmek için, bir pazar günü bütün devlet memurlarını Muallim Mektebinde topladı. Hazırlanmış olan beş altı satırlık bir taahhütnâmeyi, istisnâsız her memur ve ve muallime herkesin önünde okuttu ve bu suret bîat-ı umumiyye tamam oldu.

Bizim müdür-i sânimiz ahrârdan Ayaşlı Ali Rıza Bey merhûm, kapıdan çıkarken bana: «Bugün insanlıktan istifâ ettik» demişti. Çünkü bunu hürriyet-i fikriyye ve vicdâniyesine müdâhale telâkkî etti. Tabii birçokları da aynı tarzda düşündüklerini sonradan birbirlerine söylediler.

Nihayet Sivas Kongresi dağıldı ve Mustafa Kemal Paşa Hey'et-i Temsiliyye ile birlikte Ankara'ya geldi. Bütün vilâyet memurları ve mektepler istasyona karşılamaya geldiler. Misa-firlerin arkasından gelen ve galiba konsolosluklarda bulunan Şişman Fahreddin Bey, ellerini kaldırarak herkese alkışlamalarını işâret ediyordu. Hey'et, Ziraat Mektebi'ne yerleştirildi.

Biz daha evvel, İzmir'in işgâline takaddüm eden günlerde, Beşinci Kolordu erkân-ı harbiyesinden Matlı²¹ Ziyâ Paşanın oğlu Erkân-ı Harp Yüzbaşısı Naim Bey'in yaptığı hususî bir dâvet ile Sultânî ve Muallim Mektebi muallimleri bir evde toplandık. Halkı uyandırmak, düşmana mukavemete hazırlanmak üzere ne gibi tedbirler alınması lâzım geldiği ve münevver zümrenin nasıl rehberlik edeceği üzerinde duruldu ve bu cemiyet kurulması kararlaştı. Cemiyete ben «*Azm-i Millî*» adının verilmesini teklif ettim, ittifakla kabul edildi. Civar köylere gidip köy odalarında konuşmak, icâbında konferans vermek, temsiller tertiplemek gibi hususlar görüşüldü. Biz bir iki arkadaşla civar köylere gittik, köy odalarında konuştuk. *Büyük Türk Lûgatı* sahibi Hüseyin Kâzım Bey'in *Elden Ele Müslüman Hediyesi* gibi küçük kitaplarını alıp dağıttık.

²¹ Mat, Arnavutluk'ta bir kazanın adıdır.

Bu sıralarda İzmir'in işgâli haberi gelmişti. İzzet Bey adında bir zâtın riyâsetinde o zaman «Fresko'nun Bahçesi» diye tanınan -Meclis karşısında- Belediye bahçesindeki salaşta *Karağün* adlı bir piyes oynandı. O zamanki İzmir Vâlisi İzzet Bey'in aleyhine yapılan hücumlar sırasında, saraya ve padişaha da ağır sözler söylendiği için, umumî efkârda iyi bir tesir yapmadı. Çünkü, o zaman herkeste, girişilen bu millî mücâdelenin, düşman kuvvetlerinin hâkimiyeti altında âciz ve mahsûr kalan Halife ve Padişah'ı kurtarmak gâyesine mâtuf olduğu kanaati umumî olduğundan, bu suretle vuku' bulan tecâvüzler iyi karşılanmıyordu.

HEYET-İ TEMSİLİYENİN SULTÂNÎYE GELİŞİ

Heyet-i Temsiliye, Ziraat Mektebine yerleştikten sonra, Beşinci Ordu erkânı ile birlikte bütün vilâyetlerle temâsa geçildi. Kongrelerde verilen kararlar neticesi, her vilâyetten gelecek beş murahhasla, İstanbul'daki Meclis-i Meb'usan âzâlarının «Türkiye Büyük Millet Meclisi» adıyla bir hükûmet kurmalarına karar verildi. Bu sıralarda Heyet-i Temsiliye kendisini karşılayan heyetlere iâde-i ziyâret etmeye başladı. Bu meyânda bizim Sultânîye geldiler. Talebe ve hocalar iki sıralı kendilerini karşıladılar. Talebe, mektebin iç holüne toplandı. Mustafa Kemal Paşa orada umûma bir hitâbede bulundu. Sonra müdür odasında muallimlerle bir toplantı yapıldı.

Sohbet esnâsında Mustafa Kemal Paşa, maârifin memleket sathında sür'atle yayılabilmesi için ne gibi tedbirler alınması lâzım geldiğini sordu. Bu sırada müdür-i sâni Ayaşlı Ali Rıza Bey, Arnavutların yaptığı gibi Latin harflerini kabulden başka bir çâre olmadığını ileri sürdü. Fakat Heyet-i Temsiliye'den Washington sefiri Ahmed Rüstem Bey,²² bu fikre şiddetle karşı koy-

²² Ahmed Rüstem Bey, Midilli'de 1862 yılında «Alfred» adıyla dünyaya gelmiş, ihtidâ ederek «Ahmed Rüstem» adını almıştır. Osmanlı Devleti Hariciye Nezâretinde türlü vazifelerde bulunmuş ve Osmanlı Devleti'ni Wa-

du: «Harf bir milletin şîârıdır. Harf değişirse millet hüviyetini, tarihini kaybeder, böyle bir şey olmaz» dedi. Bu suretle bu babdaki münakaşa da kapanmış oldu.

Ayaşlı Ali Rıza Bey'in fikri Latin harflerinin kabulü lehindeydi. Hattâ daha evvel *İkdam* gazetesinde neşrolunan Avlonyalı Süreyya Bey'in «Hurûf'ı Arabiyye ve Arnavud Lisânı» başlıklı bir yazısını bana vermişti. Bunda yazının, tarihçesinden bahsediliyor ve Arnavutların Latin harflerini kabul etmelerinin dinen günah olmadığı söylenip müdafaa ediliyordu.

Ankara Sultanîsi'nin müdür odasında bir muhtedî olan Ahmed Rüstem Bey'in kemal-i şiddetle reddettiği bu fikri, sonradan harf inkılâbı sıralarında Dârülfünûn Müdürrislerinden Köprülüzâde Fuad Bey²³ ve Şekib Tunç Bey de reddetmişler; birçok lisan bilen Filoloji Müdürrisi Avram Galanti Bey de müstakil bir kitapla cerh ve reddetmişti.²⁴ Türklerin bin senelik kü-

shington Sefir-i Kebîri (Büyük Elçisi) olarak Amerika'da temsil etmiştir. Anadolu toprakları üzerinde bir «Ermenistan» kurulması ve Türkiye'nin parçalanması için yapılan propaganda faaliyetlerine karşı büyük bir cesâretle ve şuurlu olarak mücâdele etmiş, bu yüzden elçilikten ayrılıp Amerika'yı terk etmek zorunda kalmış vatanperver bir zâttır. Millî Mücadeleye iştirâkle Heyet-i Temsiliye'ye dâhil olarak Sivas'tan Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa ile birlikte gelmiş, Meclise «Ankara Meb'usu» olarak girmiştir. Temiz, faziletli; fakat çok titiz ve nev'i şahsına münhasır bir tabiata sahipti. Yakın arkadaşı olmasına rağmen Mustafa Kemal Paşaya düello teklifinde bulunmuştur. Diğer arkadaşlarının araya girmesiyle hâdise kapanmış; fakat küskünlüğü devam etmiştir. Kısa bir zaman sonra, *Diinya Mahkemesi Önünde Türkiye* adını taşıyan Fransızca matbû eserini yeniden neşretmek, İtalya ve İsviçre'de Türkiye için neşriyatta bulunmak ve bu suretle memlekete daha faydalı hizmetlerde bulunmak istediğini bildiren istifanâmesini Meclise verip meb'usluktan ve Ankara'dan ayrılmıştır. Bu mevzûda malûmat için *Yeniadam* dergisinde (nr. 864, Ağustos 1973, s. 6) Mahmud Goloğlu'nun «Kitaplar Arasında» başlıklı yazısına, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinden Dr. Mine Erol'un *Osmanlı İmparatorluğunun Amerika Büyük Elçisi A. Rüstem Bey* isimli eserine bakılmalıdır.

²³ Köprülüzâde Fuat, "Harf Mes'elesi", *Millî Mecmua*, nr. 75, 1/Kânûnu evvel/1926.

²⁴ Avram Galanti *Arabi Harfleri Terakkimize Mâni Değildir*, İstanbul 1927.

tüphan-i irfânının Latin harflerinin kabulüyle mahv ve münkariz olacağı beyan ediliyordu. Güç öğrenmenin sebebinin metoddâ olduğuna inanıyorlardı. Sonra bu mâzî ile alâkayı kesmek oluyordu. Halbuki, Japonlar gibi meselâ İngilizceyi ilim lisanı ve yabancı dil olarak kabul etmekle terakkî ve maarif meselesi kökünden halledilmiş olacaktı.²⁵

MUSTAFA SAFÂ BEYİN ANLATTIĞI

Heyet-i Temsiliyyeyi teşyi ettikten sonra dağıldık. Mektebimizde birinci devrenin Matematik Hocası olan Süvarî Yüzbaşılığından emekli Mustafa Safâ Bey adında başlıca bir zât vardı. Ben onunla birlikte bizim semte doğru yürümeye başladık. Biz, o zaman Ankara'da, "Tuz Nâzırı" denilen Düyûn-ı Umumiyye Müdîri Âsım Bey'in, Erzurum mahallesindeki evinde oturuyorduk.

Mektebin kapısından daha henüz onbeş yirmi metre ayrıldığımız ki, Mustafa Safâ Bey bana «Azîzim, bu Paşayı görüyor musun? Bu, yakında Pâdişah olacaktır» dedi. Ben: «Aman Mustafa Bey, ne söylüyorsun? Pâdişahlık sülâleden gelir» deyince, bana dedi ki: «İşte bu, sülâle dışı Pâdişah olacaktır. Eğer bana bunu nereden bildiğimi soracak olursan, bak sana vak'a anlatayım: Bizim tabur Şam'da bulunuyordu. Bunu staj için erkân-ı harp yüzbaşısı olarak bizim tabura göndermişlerdi. Bir gece çadırın kapısı önünde oturuyorduk. Bir an semâyâ baktıktan sonra bana 'Mustafa Bey, haydi seninle çöle açılalım, orada bir hükûmet kuralım' demişti. Ben o zaman bu fikre şaşırmıştım. Bak aradan yirmi sene geçmeden bu düşüncesi tahakkuk ediyor.»

O sıralarda «cumhuriyet» tâbiri kimsenin fikrinde mevcut bulunmadığından, üstelik âbâ ve ecdâdı altıyüz sene hüküm-

²⁵ Latin harflerinin kabulü bir kanunla inkılâplar arasına girdiği için daha fazla münakaşa mevzuu olamadı.

darlık idaresinde yaşamış olan herkese bu düşünce çok yabancı olduğundan dolayı Mustafa Safâ Bey «Reisicumhur olacak» di-yemedi, «Pâdişah olacak» dedi.²⁶

Mustafa Safâ Bey hiç kızmayan, az söyleyen, kimseyle mü-nakaşa etmeyen Melâmî-meşrep bir şahsiyetti. Namazları kılın-muş, oruçları tutulmuş melâmîlerden idi. Melâmîlerin diğer bir kolu daha vardı ki, Arap Hoca dedikleri Sirozlu (Serezli) Mu-hammed Mısırî Efendi'den gelme idi. Ben bu zâtın el yazısı bir eserini bir Melâmî muhibbinden okumuştum.

ARABACILAR KÂHYASI İSMÂİL AĞA

Burada Melâmîlerle ilgili bir istitrat yapmak isterim. Anka-ra'dan şahsen tanıdığım Arabacılar Kâhyası İsmail Ağa işte mezkûr Şeyh Nûrî'l-Arab'dan inâbe etmiş olan Ankara Hukuk Mahkemesi âzâsı Vehbi Efendi'den el almıştı. Yıllarca evvel Umumî Harp içinde bir gün berber Selânikli Kâzım Nâmi'nin dükkânında traş oluyordum. Bu İsmail Ağa da köşede oturmuş çubuk içiyordu. Berbere anlattığı bir vak'a veya hikâye dolayısı-yle bir Âyet-i Kerîme okudu. Fakat verdiği mâna birdenbire nazar-ı dikkatimi celbetti, çünkü ancak okumuş yazmış bir ho-caefendi bu kadar güzel tefsîr edebilirdi. Hemen berberin elini tutup arkama dönerek baktım. İsmail Ağa «Ne o Efendi! Yakış-tıramadın mı?» dedi. Ben mahcup oldum.

Berber işini bitirdikten sonra gidip yanına oturdum; yuka-rıda verdiğim izahatı kendinden öğrendim. Bu zâtın Melâmîli-ği amel bakımından Ehl-i Sünnet yolundaydı; ezan okunur

²⁶ Hattâ Cumhuriyetin ilânını takip eden günlerde İstanbul'da çıkan mizah ga-zetelerinden birinde, galiba *Akbaba*'da Ercümend Ekrem Talu bir fantazi yazmıştı: bir beyti şöyleydi:

Kimimiz me'mur, kimimiz mağdur
Reis-i cumhur, Allâü Ekber!

Yâni bunun zımnında «Reisicumhurluk da ne demek?» gibi bir mânâ vardı.

okunmaz câmiye cemaate koşardı. Kıyafet tam o zamanki esnaf kıyafeti idi. Yalnız hocaefendilere veya meşâyihe benzeyen uzunca bir sakalı vardı. Daha sonraları bütün Anadolu'da büyük bir şöhet kazandı.

Ben İstanbul'a döndükten sonra, bir gün Maraşlı Tâhir Efendi merhûmun müritlerinden ve Türkçe muallimlerinden Sivashlı Âli Bey'e rastladım. Şuradan buradan konuştuğuktan sonra «Bize gidip bir kahve içelim» dedi. Gittik. Ankara'da yapılan bir dil kongresine iştirak etmesi için hemşehrîsi olan Maârif Vekili Reşad Şemseddin Bey'e bir mektupla müracaat ettiğini ve bu sûretle Ankara'ya gittiğini söyledikten sonra «Maksadım dil kongresi değil, İsmâil Efendi hazretlerini ziyaretti» deyince ben şaşırdım. «İsmail Efendi kütüphaneden dışarı çıkmaz, Ankara'ya nasıl gitti?» deyince; bana «Sizin dediğiniz Kütüphane Müdürü İsmâil Sâib Efendi değil; bu bütün Anadolu'nun tanıdığı İsmail Efendi hazretleridir» diye karşılık verdi. Bu söz, bende bir tedâî yaptı: «Bu zât sakın Arabacılar Kâhyası İsmail Ağa olmasın?» dedim. «Tamam, işte o zâttır, kerâmeti zâhirdir» dedi. İsmîni anarken bile derlenip toplandı.

Zannediyorum 1952-53 ders yılı içinde idi. Haydarpaşa Lisesine tanıdıkları ziyaret için gelen Maarif Vekâleti Teftiş Kısım Şefliğinden emekli Ankaralı Mehmed Galib Karabatur Bey'e - ki herkesin sevgisini kazanmış hayırhah bir zat idi- İsmâil Ağa'yı sordum; «Vefat etti» dedi ve kerâmetine dâir şöyle bir hâdise anlattı:

«Bir gün kahvede iki kişi oturuyormuş. Merhum İsmâil Ağa da yanlarındaki masada nargile içiyormuş. O zâtlardan birine: «Ne düşünüp duruyorsun? Bu dünyada öyle yanlışlıklar olur ki, onu düzeltmeye kimsenin gücü yetmez.» ve diğerine de: «Herkesin verdiği söze aldanmamalı, takdir yerini bulur.» demiş. Sonradan bu iki zât naklediyor: İlki Ziraat Vekâleti memurlarından olup, isim yanlışlığı ile emekliye sevk edilmiş ve bu emri vâkii düzeltemediği için üzüntü içinde imiş. Adı Hasan olan bu zât, asıl emekli yapmak istedikleri başka bir Hasan Bey yerine

kurban olmuş. İkinci zât ise yukarıda adı geçen Çorum Mebusu Abdurrahman Dursun Bey imiş; kendisi partisi tarafından ihmal edilmiş, yine bir meb'usluk ona vaad edildiği hâlde, iki seçimde de hatırı sorulmamış; üzüntüsü ondan neş'et ediyormuş.»

Mehmed Galip Bey, İsmâil Ağ'a'nın birçok hususî hâlleri olduğunu da söyledi. Melâmîlerde bir husus nazar-ı dikkatimi celbeder. Bunların zikri sohbettir. Bu zevattan bâzılarıyla görüştüm; herkesten başka türlü düşünüyor ve beyanları da başka türlü oluyor. Meselâ Harbiye Nezareti Kalemi emeklilerinden merhum Fehmi Bey'le tanıştım.

TERLİKÇİ SÂLİH EFENDİ

Doğrudan doğruya Arap Hoca'dan inâbe aldığını söyledikleri veya Sultan Abdülhâmid'in Bursa'ya nefyettiği Melâmî meşâyihinden Şâir Abdülkerîm Efendi'den el aldığı bilinen Terlikçi Sâlih Efendi nâmında Göztepe'de mukîm keskin zekâlî bir zât vardı; ben kendisiyle görüşemedim, fakat çok menâkıbını dinledim. İstanbul'a geldiğim zaman asabî bir buhran geçirmiş olan arkadaşım merhum Safvet Bey beni o zâta götürmek için birkaç kere teklifte bulunmuştu; kısmet değilmiş görüşemedim. Kiminle mübâhasede bulunursa ona galebe çalan azîzü'n-nefs bir zât idi. Sadrâzam Tal'at Paşa onun hakkında «Tek başına ihtilâl çıkaracak kudrettedir» demiş ve o sıralarda galiba dili durmadığı için Çorum'a nefyedilmiş.

Ben bir gün büyük tefsîr sâhibi Elmalılı Hamdi Yazır hazretlerine Sâlih Efendi'yle görüşüp görüşmediklerini sordum. Buyurdular ki: «Onlar Göztepe'de oturur; biz de yazları Kozyatağı'na gideriz. Bir gün Haydarpaşa iskelesinde vapurun vürûduna müntazır bulunuyorduk. Onu birdenbire yanımda gördüm. Bana dedi ki: «Efendi Hazretleri, acaba Hümeze Sûresinin son iki âyetine (6-7, 8-9. âyetlere) şöyle bir mâna versek yanlış olur mu?» Baktım ki söylediği vechi reddedebilmek için yol yok; «Biz böyle bir tefsîr görmedik» dedim. İşte bu hâliyle nazar-ı dikkatimi celbetmişti» dedi.

Ben o zaman Terlikçi Sâlih Efendi'nin bu tefsîrini zabtetmediğime hâlâ çok üzülürüm. Hamdi Efendi merhum da beğendiğine göre, bu tefsiri kaybettiğim kıymetlerden sayarım.

* * *

Vilâyet ve kolorduda hararetili çalışmalar mevcuddu. Vâli Vekili Yahya Galib Bey o zamanki Mekteb-i Sultanî hocalarına kızgındı. Ona göre başlarına buyruk hareket etmişlerdi. Bizlerden hınç almak istedi; Mektep Müdîrini dâvet ederek bütün Sultanî ve Muallim Mektebi hocalarının polis olarak teşkilâtında çalışmalarını tebliğ etti. Müdür Cûdî Bey bunu bize toplu olarak söyleyemedi. Evvelce talebesi olan Tabîiye ve Fizik muallimi arkadaşımız Musa Kâzım Tolun Bey'i Kuyulukahve'de oturmakta olan topluluğumuz arasından çağırdı. Ona Vali Vekili'nin kararını söyleyerek ayrıldı. Kâzım Tolun Bey durumu bize nakletti; yine topluca galeyan ettik. Bize okur-yazarlıkla ilgili vazife verilmesi lüzumunu Hakan'a anlatması için kendisini müdür beye gönderdik. O bizden gece yarısına kadar cevap alacaktı. Tabîî bizim tebliğimiz ertesi güne kaldı. Cudî Bey'in o gece sabaha kadar gözüne uyku girmemiş.

Nihayet birkaç gün sonra Sultanî ve Muallim Mektebi hocalarının Büyük Millet Meclisi'nde 'Tahrir Heyeti'ni teşkil edecekleri bildirildi. Memnuniyetle yeni vazifemize hazır olduğumuzu söyledik.

BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILIŞI

Siyasî ahvalın ve zaruretlerin neticesi olarak İstanbul Hükûmeti ile münasebetlerin kesilmesinden sonra İstanbul Meclis-i Mebusânı'ndan Malta'ya gitmiş ve daha sonra serbest bırakılmış olan mebuslar ile her vilâyetten beş murahhas mebus seçilmek suretiyle Birinci Büyük Millet Meclisi teşkil edilmiştir.

Tarihlerde okunduğu vechile Birinci Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 tarihinde Hacı Bayram Câmii'nde kılınan cuma namazını müteakip duâ ve niyazlar yapıldıktan ve Meclis kapısının önünde maddî ve manevî merâsim icra edildikten sonra açıldı. En yaşlı âzâ Sinop Mebusu Şerif Bey olduğu için ilk toplantı onun riyâsetinde yapılarak meclis reisi ve reis vekilleriyle dîvân kâtipleri ve âzâları seçildi. Reisliğe Mustafa Kemal Paşa, 2. Reisliğe Celâleddin Ârif Bey getirildi. Zabıt ceridelerine geçen nutuklar söylendi, Encümenler ayrıldı. Devletin adı «Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti» idi. Vekiller Heyeti ayrı ayrı seçildi. Hükûmet ve meclis çalışmaları başladı.

Teşekkül eden Zabıt ve Kavânin Kalemleri, Umumî Kâtip, erkân-ı harp binbaşlarından Receb (Peker) Bey'e bağlıydı. Kalem Müdürimiz eski kaza kaymakamlarından Hâmid Bey idi. Bu zât Sultanî'de bir dersi vekâletle okutmakta olduğundan bizimle birlikte Meclis'e gelmişti. Mülkiye mezunu ve hepimizden yaşlı

olduğu için Kalem müdürlüğüne tayin edildi. Sonraları kalem üçe bölündü; Zabıt, Kavânin ve Evrak Kalemleri teşkil edildi. Kavânin Müdürü Hâmid Bey, Zabıt Müdürü Coğrafya Muallimi Zeki Bey, Evrak Müdürü İstanbul'dan gelen Necmeddin Sâhir (Sılan) Bey böylece vazifelerine başladılar.

Meclis açıldıktan sonra mebuslar yemin ettiler. Yemin sûreti Meclis Zabıt Kalemi arkadaşlarımızdan ve yazısı hattatlar sırasına geçecek kadar güzel olan Ankaralı Halil Ülgen Bey'e Başkâtip Receb Bey tarafından yazdırıldı.²⁷

Meclis müzakereleri hararetli bir hava içinde cereyan ediyordu. Anadolu'yu izmir'den başlayarak tedricen istilâya devam eden Yunanlılarla harp bütün şiddetiyle devam ediyor, iyi haberler alındıkça Meclis'e müjdeler veriliyordu. Sakarya Muharebesine tekaddüm eden günlerde gecenin sessizliği içinde Haymana Ovası'ndan düşmana atılan top seslerinin işitilmesi heyecana sebep oluyordu. Karaoğlan taraflarında oturan Hükümet doktoru Şahab Bey, top seslerinin şiddetinden nasıl ürpriklerini bize anlatmıştı.

İşte o sıralarda bir gün Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Meclis kürsüsünden hararetli bir konuşma yaptı, «Hedefimiz

²⁷ Meclisin kuruluşunun 50. yıldönümü münasebetiyle Birinci Büyük Millet Meclisi'nde bulunan mebus, kâtip ve memurlardan sağ olanlar 1973 yılında Senato Başkanı İ. Şevki Atasagun ve Meclis Reisi Ferruh Bozbeyle tarafından Ankara'ya davet edilmişlerdi. O münasebetle Ankara'ya gitmiş ve bir otelde misafir edilmiştik. O zaman hasta olduğu için merasime iştirak edemeyen Zabıt kâtibi arkadaşlarımızdan Halil Beyin evine ziyarete gittik: İhsan Kaftangil ve Musa Kâzım Tolun beyler de vardı. Ziyaret esnasında odasındaki levhalardan ve güzel yazıdan söz açıldığı zaman yemin sûretini kendisinin yazdığını ve metni Başkâtip Receb Bey ile birlikte Riyâset odasında bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşaya götürdüğünü anlatan Halil Ülgen Bey, Paşanın yemin metnini okuduktan sonra «Hilâfet ve Saltanatın, Vatan ve Milletin istihlâsı ve istiklâlinden başka bir gaye takip etmeyeceğime vallâhi» diye yazılmış olan yemin metninin başına «Makam» kelimesinin ilâve edilmesini istediğini ve bu sebeple kendisinin yemin metnini yeniden yazdığını bize anlattı.

Akdeniz'dir» dedi. Harp bütün şiddetiyle devam ederken tabii mebusların bir kısmı da dahil olmak üzere zafere tam bir kanaat mevcut değildi, fakat âkıbete boyun kesmişlerdi. Başkumandan'ın bu heyecanlı ve inançlı nutku kalplere ferahlık verdi.

Bir yandan muharebe devam ediyor, bir yandan da Meclis iki cereyanın bütün hızıyla çalkalanıyordu. Sene başı Riyâset Dîvânı seçilecekti. Yapılan intihapta, hatırımda yanlış kalmadıysa, muhaliflerden İkinci Grubun başı olan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey 148 rey aldı. Halbuki İkinci Grubun yekûnu 72 kişi idi. Bu miktarın üstündeki reyler Halk Partisi'nden verilmişti. Bu hâdisе üzerine parti bir disiplin kararı aldı: «Parti toplantısında herkes reyini serbestçe söyleyebilecek; fakat parti grubunda ekseriyetle karar alındıktan sonra artık bu 'parti grup kararı' aleyhinde Meclis'te mebuslar ne konuşabilecek, ne de rey vereceklerdi.» Bu da kâfi görülmemiş ve ayrıca Kabinе'nin bütün âzâsının da parti'ye (Halk Partisi'ne) kaydolunması mecburiyeti kabul edilmişti.

Fakat Şer'îye ve Evkaf Vekili olan Konya Mebusu, meşhur Tefsîr sahibi benâm ulemâdan Mehmed Vehbi Efendi bu teklifi kabul etmedi. İstifâ teklif ettiler, onu da yapmadı: «Beni meclis seçmiştir, o iskat eder» dedi. İş meclise geldi, Vehbi Efendi kürsüye çıktı, durumu anlattı ve:

«Ben bugüne kadar hiçbir partiye girmedim, bundan sonra da girmem, kul'a kul olmam, Allah'a kul oldum kâfi» dedi ve kürsüden indi.

KONYA MEBUSU VEHBİ EFENDİ

Vehbi Efendi meslek sahibi, karakterli bir din adamı idi; başkalarına benzemezdi. Konya'da vâli vekilliği yaptığı zaman Konya Ovası'nın irvâ ve iskası hakkında yetkililerle münakaşâ edebilecek kudrette, –hoca efendilerin arasındaki tâbir ile– umûr-i hâriciyesi de vardı. Yâni yalnız din işlerini değil, dünya işlerini de yakînen takip ederdi. Meclis müzâkere salonuna gir-

diğı zaman konuşulan mesele veya kanun hazineye taallük ederse, mutlaka söz alır, fikrini söylerdi.

Bir gün yine askerî eytâm ve erâmilîne âit bir kanun görüşüyordu; fakat hükûmetin bir an evvel öncelikle çıkarmak istediğı ehemmiyetli bir kanun vardı. Bütün vekiller heyeti, hattâ Mustafa Kemal Paşa Meclise gelmişlerdi. Paşa ön sırada ve kürsüye yakın bir yerde ayakta duruyordu. O esnada görüşülen kanunun müzakeresinin kifâyetine dâir bir takrîr verildi. Reis takrîri rey'e koydu, Vehbi Efendi söz istedi, reis kifâyet-i müzakere takrîrinin rey'e konulduğunu, ondan dolayı söz veremeyeceğini bildirince Vehbi Efendi dâhili nizamnâme mücibince kifâyet aleyhinde söz istedi. Büyük salon kapısının yanından hareket ederek kürsüye yaklaşırken, Mustafa Kemal Paşa eliyle yolunu kesip: «Hocam mühim işimiz var, sözünden vazgeç» dedi. Vehbi Efendi, Paşa'nın kolunu tutarak: «Bu beytü'l-mâl meselesidir, konuşacağım Paşam!» dedi ve kürsüye çıktı, maksadını söyledi.

İnancı ve kanaati hiçbir yerde sarsılmayan eski medrese ulemâsının o devirde canlı bir timsâli idi. Ulemâ-yı rûsûm denilen devlet hizmetindeki ulemâ sınıfı yumuşak ve müsâmahalı olurdu. Medreseden yetişen ulemâ, diğerleri gibi olmazdı. Onlar, yıllarca fodla ile imâret çorbasına eyvallah demişlerdi. «Mehâfetullah» (Allah korkusu), itikatlarının temelini teşkil ederdi.

Vehbi Efendi Şer'îyye Vekili iken, ders şeriklerinden Konyalı bir hoca efendiyi Dârü'l-Hilâfe Medresesi'ne müdür tâyin etmişti. Medreseden yetişip başkaca tahsil görmeyen hoca efendilerimiz gibi, bu zâtın da Türkçe okuyup yazması zayıftı, idâre işlerinde de acz içinde idi. Şer'îyye Vekâleti teşkilâtında o müessesede müdür olan Aksekili Ahmed Hamdi Efendi merhûm, mumâileyhin değiştirilmesi için müracaatta bulununca, Vehbi Efendi cevâben: «A Hamdi Efendi! Senden Dersvekili, benden Şeyhülislâm olduktan sonra, o Hocaefendi neden bir müdür olmasın?» demiştir. Maamafih sonra değiştirdi.

Vehbi Efendi, kelimenin bütün mânasıyla milletin vekili idi. Hürriyet-i fikriyye ve kanâat-ı vicdâniyesini hiçbir menfaat karşısında fedâ etmeyecek derecede karakter sâhibiydi. Hiç kimsenin tesiri altında kalmaz, hiçbir bloka katılmazdı.

SÛRÛÎ EFENDİ

Meclis'te ilmî kanaatlerini hiç çekinmeden söyleyen mebuslar çoktu; hele hukukî meselelerde kürsüde yüksek sesle ilmî kanâatlerini bîpervâ söyleyen, Türkiye'de ve garpta tahsil etmiş güzîde hukukçulara rastlanırdı. Fakat bunların arasında çok mühim bir şahsiyet vardı. O da, Şarkî Karahisar, yâni Şebin Karahisar Mahkeme-i Şer'îyye Başkâtibi Sûrûî Efendi' idi. Bu zât, kendini yetiştirmiş diplomasız bir hukukçu idi.

Herhangi hukukî bir mes'elede herkesi iyice dinledikten sonra söz alır ve kanun maddesinde ta'dil edilmesini istediği hükmü veya fıkrayı kısaca bir takrîre yazar, kürsüye gelip takrîrindeki maksadı ağır ağır izah ettikten ve kendinden evvel konuşulanları hukukî ve mantikî bir tarzda tenkit ettikten sonra, o küçücük takrîrini makam-ı riyâsete verir, kürsüden inerdi. Daha evvel verilmiş takrîrler okunup birer birer rey'e konarak reddedildikten sonra, onun teklifi rey'e konulunca, büyük bir ekseriyetle kabul edilirdi. Bu hâl pek çok kere tekerrür etmiştir.

Kendi kendini yetiştirip hak uğrunda çalışanları takdir ve tebci etmek, insanlığın vicdan borcudur. Fransa'da, İsviçre'de, Almanya'da hukuk tahsil etmiş, Türkiye'de fiilen hukukî tecrübeleri sebketmiş hâkim ve avukatlar arasında Sûrûî Efendi'nin mümtâziyeti, derinliğine yapılan bir tedkikin ilmî kıymetini ortaya koymaktadır.

REFİK ŞEVKET İNCE

Hukukî müzâkerelerde ekseriyetle Adliye Encümeni Mazbata Muharrirliğini yapan ve sonraları Adliye Vekâleti gibi yüksek resmî mertebelere kadar hakkıyla ulaşan Refik Şevket

İnce'yi hürmetle takdir etmek lâzımdır. Hemen her hukukî mes'eledede, encümen nâmına olsun olmasın, kürsüye çıkıp vicdânî ve ilmî kanâatini büyük bir safvet, samimiyet ve belagâtle takrîr ederdi.

Çok temiz ve saf bir vicdâna sâhip, kıymetli bir zâttı. Zaman zaman siyâsî kanâatlerinde âmme vicdânına uymayan hükümleri vardı. Fakat, hiç hatırlamıyorum, hükûmetin meşrebine uyar görünmek için kürsüye çıkıp söz söylemiş olsun. Eğer, benim zabıta bulunmadığım zamanlarda böyle bir şey vuku' bulduysa, onun için «el-uhdetü ale'r-râvî» (Sözün sıhhati söyleyene aittir.) derim.

1934'te Halk Partisi Müfettişi olarak Balıkesir havâlisine geldiği zaman, Edremit'te, Belediye Şehir Kulübünde şerefine bir ziyâfet verilmişti. Mektep Müdürü olmak sıfatıyla biz de dâvetli idik. Yemekten sonra bir köşede üç kişi konuşuyorduk. Medenî Kanunun «âile hukuku» bahsinde bizim bünyemize hiç uymadığını, komisyonda yıllardan beri bu hususta çalışmalarda bulunduğunu söyledi.

Ben bir partilinin bu kadar bîtaraf olacağını tahmin etmezdim. Ankara'da iken kendisiyle yakından hiç temas etmemiştim. O zaman esasen tek bir parti, yalnız Halk Partisi vardı. Refik Şevket Bey bütün samimiyetiyle kanunu, idâreyi tenkit ederken fırsatını bulup kendisine dedim ki: «Bence bütün şikâyetlerin ortadan kalkması: 18 milyonun²⁸ içinden Vekiller Heyetine 20 vekil, 65 vilâyete 65 vâli, 120 liseye 120 mektep müdürü bulup, merkeziyeti orta yerden kaldırarak bunlara tam selahiyet vererek mes'uliyeti üzerlerine yüklemek ve hükûmet ancak bu mürakabe ve teftiş müessesini kurmakla vazifelendirilirse mümkündür; bu, işleri kökünden halleder.» Bakın, bana nasıl cevap verdi: «Beyim, bir Şükrü Kaya daha nereden buluruz?»

İlmiyle, dirâyetiyle, zekâsıyla arkadaşları arasında mümtaz bir mevkii olan Şükrü Kaya'nın 18 milyonda bir eşi daha olma-

²⁸ O zaman Türkiye'nin nüfusu 18 milyonu.

yacağı hakkındaki bu sözlerin -Refik Bey de sonradan muhalefete geçtiğine göre- Parti gayretinden doğmadığı muhakkaktı. Ancak ben, bunun, memleketin tarafsız münevverlerini ve devlet ricâlini yakından tanımamaktan doğan hatâlı bir hüküm olduğuna karar verdim. Eğer bu memleket yalnız Şükrü Kaya ile idare ediliyorsa, Cumhuriyetin bânisi Mustafa Kemal Paşa, Şükrü Kaya'nın dahil olduğu kabinede ve mecliste bulunan münevverler arasında bir Başvekil seçeceğine, kendi kurduğu mektepten yetişen diplomasını kabinede sağladığını herkese tasdik ettiren Celâl Bayar'ı bu mevkie nasıl getirdi ve o da -ki Refik Bey de sonra onun partisine iltihak etmiştir- Atatürk mekanizmasını bozmada nasıl tedvîr etti? O çok temiz bir şahsiyet olan Refik Şevket Bey'in safveti, bu mevzuda zekâsına galebe çalmıştır.

MECLİS'İN HAVASI

Meclis'in tamamen birlik hâlinde bulunduğu tek bir nokta vardı. O da millî müdafaada canla başla ısrar ve devam edilmesiydi. Bu müdafa ve istiklâl savaşı dışında birçok hususlarda herkes görüşünü serbestçe beyan ve müdafa ederdi. Bütçenin ordu ile alâkalı maddeleri veya sonradan ordu işleri için münzam tahsisat verilmesi hususlarında umumî toplantılarda hiçbir itiraz vâki olmazdı.

Meclis'in umumî havası tam bir istiklâl ve demokrasi içinde cereyan etmekte idi. Bir sual tahrîri ânında, âit olduğu vekâletin vekili; dosyalarıyla, müsteşarıyla hemen Meclis'e koşar, sual tahririnin sahibi tatmin edilinceye kadar izahatta bulunurdu. Onbeş imzalı tahrirlerle sık sık gizli görüşmeler açılırdı. Hükûmet, Meclis'e karşı çok müteyakkız bulunurdu.

Düyûn-ı Umumiyye mebuslara mahsus olmak üzere beşyüz sigaralık kutularla hususî ambalaj yaparak satışa çıkarmıştı. Bunu gören Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey halk hükûmetine yakışmayan bu hâli şiddetle tenkit etmişti. Derhal ambalajlar değişti ve bir müddet ortadan kalktı. En ufak bir yolsuzluk

veya israfa kaçan tahsisat talepleri, hemen tenkit edilir, ekseriyet de ona uyardı. Hâsılı, hükûmetin İkinci Meclis'ten sonraki icraat serbestisi asla mevcut değildi. Her vekil icraatında bir su-âle mâruz kalmaktan çekinirdi.

İLK UMUMÎ VE TEMEL MÜNAKAŞA

Artık yeni bir Türkiye Devleti kuruluyordu. Adı «Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti» idi. Hâkimiyet bilâ kayd ü şart milletin idi. Buna göre hükûmet tarafından bir Teşkilât-ı Esasiye Kanunu hazırlanıp Meclis'e verilmiş ve encümenlerden çıkarak Umumî Heyete gelmişti; dedikodusu daha encümende iken dışarıya akseden bu kanun tasarısı devletin yön verilmek istenen, cephesini aşağı yukarı belirtiyordu.

İlk sözü Celaleddin Ârif Bey aldı; Erzurum mebusu olan bu zât İstanbul Hukuk Fakültesi'nin profesörü idi ve Meclis'te bulunan birçok hukukçular onun talebesi olmuştu. Celaleddin Ârif Bey İstanbul'dan gelen mebuslardandı, hürmet edilen bir şahıstı, Meclis'e «İkinci Reis» seçilmişti. Celaleddin Ârif Bey kürsüye çıkınca o heybetli varlığıyla şiddetle gürledi: «Efendiler! Bu kanun, Hukuk-ı Esâsiye prensiplerine ve bil'umum hukuk kaidelerine külliyyen muhaliftir» diye söze başlayıp, tasarıyı bütün kanaat-ı hukukîyesiyle tenkit etti. Bu sırada kendisine karşı, sıralardan ilk muhalefet sesleri yükselmeye başladı.

Ondan sonra söz alanlar lehde aleyhte konuşmaya başladılar. Sonradan muhalefete geçen hukukçular da teklifin aleyhinde konuştular. Çünkü İstanbul'dan gelen mebuslar Kanun-ı Esâsî'ye sâdık kalacaklarına dâir Meclis-i Mebusân'da yemin etmişlerdi.

İş sarpa sarmaya başlayınca, Ankara mebusu olan Mustafa Kemal Paşa söz aldı ve kürsüye çıktı; yeni bir devletin kurulduğunu, adının da «Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti» olduğunu ve onun icaplarına göre bir teşkilât kanunu yapılmak lazım geldiğini izah ederken, sözü İstanbul mebuslarının üzerine

yemin ettikleri Kanun-i Esâsî'ye getirdi ve «Efendiler! Kanun-ı Esâsî bugün bir paçavradır» deyince herkes bu şiddete birdenbire şaşırdı ve bu kanun için hükûmet kararının kat'î olduğu anlaşıldı.

Devlet idaresi hakkındaki görüşlerin mâhiyeti az çok tebellür etti. Bir kısım mebuslar Kanun-ı Esâsî'nin mer'iyetini, bir kısmı da yeni bir kanun yapılmasını istiyordu. Mustafa Kemal Paşanın Kanun-ı Esâsî aleyhindeki bu ifade şiddeti o âna kadar fikrini açıklamamış olanları tereddüde düşürdü. Tabîî bu şiddet Meclisin ve Devletin Reisi sayılan Kurtuluş Ordularının Başkumandanı tarafından geliyordu. Paşa'nın kanaatine göre kurulmuş olan hükûmet bir ihtilâl hükûmeti idi, elbette birçok yenilikler yapacaktı. Bunu sezen fakat karar ve hüviyetinin açıklanmasını istikbâlin göstereceği inkişâfa bırakan Meclis âzâları sükût ediyorlardı.

Vatanın düşmandan istihlâsı ve istikbâli ön plânda geldiğinden, hükûmeti müşkil durumda bırakmamak için ufak tefek tâdillerle kanun kabul edildi. Fakat bu vesîle ile hakikî ve ciddî muhalifler ve muhafazakârlar ekseriyetle tanındı.

Daha sonraları hükûmetin getirdiği idarî teşkilata ait kanunların müzakeresi çekinmeden cereyan eden münakaşalarla ve tâdilâtla kabul ediliyordu.

Bu muhalefet belirtileri kronolojik bir tarzda, yâni zabıt ceridelerindeki tarih sırasına göre değil, hâtıratın sevkine göre yazıldığından okuyucularımın beni mâzur görmelerini talep ederim. Bu hâtıralar görülen ve işitilen hâdiselerin naklinden ibarettir.²⁹

²⁹ Hâtıraları kaleme alırken, şahsî olsun olmasın bütün vak'aları, kronolojik tertiple yazmak, bir tarihçeyi ahlâfa hediye etmek mâhiyetinde olacaktı. Halbuki, ancak tevsik edilmiş ve zamanı belirtilmiş vesikaların mahsulleleriyle bilumum hâtıralar belki tarihe ışık verebilir. Fakat tarih onlarla yazılmaz. Eğer hâtıralardaki hükümler vesikaya bağlanmış ise, o zaman tarihin

MİRLİVÂ MUSTAFA KEMAL PAŞA

Osmanlı Devleti'nin tarihî sebeplerle zaafa uğrayıp Birinci Cihan Harbinden mağlup çıkmasından sonra İstanbul ve niha-yet İzmir işgal edilip Anadolu'da istilâ plânının tatbikine baş-
lanmıştı. Erzurum'a giden 2. Ordu Müfettişi Mirlivâ Mustafa

vesikaları sayılır. Benim yaşadığım hayatı ve gördüklerimi yazmaya başla-yışım geç oldu. Emekliye ayrıldıktan sonra niyet ettiğim hâlde, ancak on se-ne geçtikten sonra 1 Aralık 1971'de üçüncü defa, hemen hemen her dos-tumdan gördüğüm ısrarlı teşviklerle devama başladım.

Bu mütâlaayı serdetmekten maksadım, hâdiseleri anlatmaktan ziyade o hâ-dise esnasında beliren tip ve karakterleri göstermek, mesleğimiz hocalık olduğundan, yeni yetişen nesle bu hususta iş başındakilerden örnekler ver-mektir. Kanaatimize göre, bir insanın şahsına taalluk eden hususlarda ken-dine münhasır kalan ve maddî-mânevi başkasının zararını mucip olmayan; hulâsa cemiyeti kötülüğe sürüklemeyen her hangi bir zaafı, onun hakikî hüviyetini göstermez. O kimsenin şahsî noksanlarını değil, cemiyet karşı-sındaki hüviyetini belirtmek ve bu vesile ile zuhura gelen hadiselerden bahsetmek benim takip ettiğim gayeye uygun düşmektedir. Tarihçiler ise vak'a ve hadiseler dolayısıyla şahısların hususiyetlerinden de bahsederler. Halbuki, bir cemiyette iş başında bulunan bir adamın hüviyeti cemiyete karşı yaptığı fayda ve zararla ölçülür. Şahsî kusurları kendisiyle Allah ara-sındadır. Ancak bu kusurlar alenen işlenirse o zaman cemiyete karşı da mes'uldür ve fâsiklar zümresine girer. Çünkü dinde fâsıkın giybeti yoktur, yâni alenen suç işleyen bir kimsenin kusurundan bahsetmek günah sayıl-maz. Fakat gizli yapılan ve başkasına zararı dokunmayan bir suçu tecessüs etmek, dince yasaktır; şayet o kusur görülür ve başkasına anlatılırsa giybet olur.

Kemal Paşa askerlikten istifâ ederek Erzurum Kongresine ve bilâhare Sivas Kongresine iştirak edip yer yer kurulan Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetlerini «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti» adı altında birleştirmiş ve Heyet-i Temsiliye ile birlikte Ankara'ya gelmişti.³⁰

İstanbul Meclis-i Mebusânı'ndaki mebuslarla, bütün vilâyetlerden gelen beşer kişilik murahhaslar Birinci Büyük Millet Meclisi'ni teşkil etti. Mustafa Kemal Paşa 23 Nisan 1920'de toplanan bu meclisin riyâsetine geçirildi. Kurulan hükûmetin adına «Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti» denildi. Mustafa Kemal Paşanın bundan evvelki hüviyetini, şahsiyetini, askerliğini, kumandanlığını bütün tarihler yazdığı gibi, mektep kitaplarına kadar etraflıca geçirildiği için biz burada onları tekrar etmeyi lüzumsuz sayarız.

Mustafa Kemal Paşanın azmi, keskin kararı, milleti tanıması, istikbâli görüşü dost-düşman bütün tarihçilerin kabul ve tasdik ettiği başlıca vasıflardır. Tabii, siyaseten yahut şahsen veya fikren kendine muhalif olanlar aleyhinde yazmışlar ve yazmaya devam edeceklerdir.

Biz de Meclis'in açıldığı günden itibaren, dört sene Zabıt Kaleminde zabıt kâtipliği, grup şefliği ve zabıt mümeyyizliği ile vazife görmüş olduğumuzdan bu husustaki görüşlerimizi kendimize göre tesbit etmek isteriz.

Mustafa Kemal Paşa'nın hayatı boyunca yaptıklarını tarih inceden inceye tesbit edeceği ve bütün hükümler vesâike istinat edeceği için, biz bu hususta söz söylemeyi zâit buluruz.

İstiklâl Harbi ve Kurtuluş Savaşı başlangıcından vefâtına kadar Mustafa Kemal Paşa üç mühim hüviyetiyle tarih önüne çıkmaktadır:

³⁰ Bu hususta vesikaya müstenit malûmat Şark'ta Milli Mücadele harekâtını hazırlayanlardan, Erzurum Kongresine ve İstanbul'da Meclis-i Mebusân'a iştirak eden, İkinci Büyük Millet Meclisi'nde «Gümüşhane mebusu» olarak bulunan (merhum) Zeki Kadirbeyoğlu'nun hâtıratında mevcuttur.

Birinci Mustafa Kemal Paşa: «Başkumandan» Mustafa Kemal Paşa'dır ki, devletin ve meclisin reisi bulunduğu zaman, yine Büyük Millet Meclisi'ni temsilen ve meclis kararıyla altı ayda bir yenilenmek üzere, onu Millî Mücadele'nin İstiklâl Muharebeleri Başkumandanı olarak görüyoruz.

Bu Mustafa Kemal Paşa yalnız Türkiye'nin değil, Şarkın ve Garbın hayranlık gösterdiği şahsiyettir. Hâsılı dost, düşman, tarih ve millet onun bu hizmetini ister istemez kabul ve takdir etmiştir.

İkinci Mustafa Kemal Paşa: «İhtilâlcî» Mustafa Kemal Paşa'dır. Bu Paşa tarihî hayatını ikmal etmiş olduğuna kani bulunduğu Osmanlı Devleti yerine Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Önce saltanatın, sonra da hilâfetin kaldırılarak bütün kuvvetin Büyük Millet Meclisi'nde toplandığına dair olan Teşkilât-ı Esâsî'ye Kanunu kabul edilip, altı asır devam eden, maddî - mânevî tesir ve tesisleriyle bütün milletin rûhuna işlemiş bulunan Osmanlılık birdenbire Cumhuriyete inkılâp edince, bir kısım münevverlerce hoş görüldü ve tabîî karşılandı ise de, büyük bir ekseriyet uzun müddet bir şaşkınlık devresi geçirdi.

Cumhuriyet tâbiri o tarihlerde Avrupa'da bile ancak Fransa için hoş karşılanıyordu; «Amerika Müttehit Cumhuriyetleri» mekteplerde coğrafya ve tarih kitaplarından okunur geçilirdi. Cumhuriyeti, Türkiye'de okur yazar tabakadan dahi kolay kolay herkes hazmedemedi. Bundan dolayı Paşa, hayatı boyunca vesâyet altında bir cumhuriyet idaresi sürdürdü. Bunun adına sonraları «Güdümlü Cumhuriyet» dendi.

Paşa önce halkın efkârını da yoklamak istedi; acaba millet birden fazla partiyi hazmedebilecek hâle gelmiş miydi? Bu işe Fethi (Okyar) Bey'i memur etti. Fethi Beyin kurduğu Serbest Fırka İzmir'de o kadar büyük bir hüsn-i kabul gördü ki, yapılan tezahürat devletçe hoş görüldüğü takdirde hükûmet kökünden sarsılacaktı. İş anlaşıldı, vazgeçildi. Kâzım Karabekir Paşa'ya kurdurulan Terakkiperver Fırka da aynı âkıbete uğradı. Fakat devlette sükûn ve istikrar temin edildiği için halk bu

güdümlü cumhuriyet idaresine kendisini alıstırdı ve onu bir huzur devresi olarak kabul etti. Çankaya, devlete ve millete hâkimdi. Osmanlı devr-i saltanatını özleyenler azaldı.

Üçüncü Mustafa Kemal Paşa: İşte bu bambaşka, «İnkılâpçı» Atatürk'tü. Artık Mustafa Kemal Paşa adı tarihe karıştı, Cumhurbaşkanı Atatürk vardı. Cumhuriyet rejiminin temelleşmesi için mâziden alâkayı kesmek düşüncesi hâkim oldu. Bu o kadar kolay bir iş değildi. Bunu ancak düşman istilâsından kurtulan milletin ordusunun başkumandanı yapabilirdi. Çünkü millet ona bel bağlamıştı. Onun adı ve resimleri başüstünde taşınıyordu. Bundan dolayı Ata'nın istedikleri kanaatlere, âdetlere, hâsılı geleneğe ve göreneğe aykırı da olsa, beğenilmese de kanunlarla ister istemez kabul olunuyordu.

Kastamonu'da ilân edilen Şapka İnkılâbı Şarkta tepkisini gösterdi, isyan ordu kuvvetiyle yatıştırıldı; çok kan döküldü.

Fakat «Medenî Kanun» ile «Harf İnkılâbı»nda halk tarafından muhâlefet gösterilmedi. Halkın ekseriyeti okuyup yazmadan mahrum olduğu için, kıyafet ve şekil onu daha çok alâkadar etti. Din adamı olmayan, dînî hisleri bile meşkûk bulunan septik münevverler bile şapka inkılâbını hoş karşılamadılar. Meselâ: kalemi gürz gibi kullanıp önüne geleni kırıp geçiren Süleyman Nazif gibi üslûp dâhisi olan bir adam bile «Memleket kurtuldu, fakat kurtulan toprağın üzerinde yapılanlara şapka ile tüy dikildi» diyordu.

Medenî Kanun, maddelerinin müzakeresine lüzum görülmeden toptan re'ye vaz'edilip kabul edildi. Çünkü maddeler müzakere edildiği takdirde birçok münakaşalar meydana alacak, belki bazı, hatta birçok maddelerin değiştirilmesi lüzumu hâsıl olacak ve bu sûretle maksat kaybolacaktı. Ağaoğlu Ahmed Bey kürsüye çıkıp: «Medeniyet bir küldür, olduğu gibi alınır» demişti. Adliye Vekili Mahmud Esad Bozkurt da buna yakın uzun boylu mütalâa serdetmiş idi.

Halbuki tatbikatı öyle çıkmadı. Uzun müddet Adliye Encümeni mazbata muharrirliği, yâni komisyon sözcülüğü yapan ve

bir aralık Adliye Vekilliği yapmış olan Refik Şevket İnce Bey, 1934-35 yıllarında «Halk Partisi Müfettişi» olarak Balıkesir havalisine geldiği zaman Edremit'e uğramıştı. Ben o zaman orada orta mektep müdürü idim. Şehir kulübünde kendisine verilen bir ziyâfette, hususî olarak Medenî Kanunun evlenme ve boşanmaya dair olan maddelerinin milletin bünyesine, geleneğine, iktisâdiyâtına tesir ettiğini, sosyal hayatta müşküllerle karşılaşıldığını, ortakten veya dînî nikâhla evlenenlerden doğan çocukların zaman zaman bir karar veya bir hususî kanunla babalarının kütüğüne geçirildiğini; boşanmalarda da âilenin kirli çamaşırlarının, mahremiyetinin mahkemede herkesin önüne serildiğini ve bunun âilenin kudsiyetini sarstığını yana yakıla anlattı. Üzüntüsü ifadelerinden belliydi. Hâsılı inkılâpçı Atatürk'ün milleti modern Avrupa devletleri sırasına geçirmek için yapıldığından bahsettiği inkılâplar yalnız halk arasında değil, okur yazar münevver zümre arasında da tepkiler yaptı.

Harf İnkılâbında da öyle oldu. Profesör Fuad Köprülü ve Prof. Şekip Tunç Beyler, lisâniyat kürsüsünün yedi sekiz lisan bilen Profesörü Avram Galanti ve onların etrafındaki diğer profesörler Harf İnkılâbının aleyhinde olan tanınmış simâlardı.

«Eğer bir millî kültür kalkınması mevzu-ı bahs ise, biz de Japonlar gibi, hemen hemen beynelmilel olmuş İngilizceyi yardımcı dil olarak kabul edelim ve ona göre Maarif Vekâletini teşkilâtlandıralım. Bu yoldan maksada daha çabuk ulaşırız. Bu tarz, beynelmilel kültür münasebetleri için çok kolaylık sağlar. Sonra, bin senelik millî kültürümüzü, öyle kolayca yeni harflerle vücut bulacak kütüphanelere nakledemeyiz. Her ne kadar müsbet ve beynelmilel teknik ilimler için böyle bir düşünce vârit değilse de, bir milletin varlığı millî kültürü ile pâyidar olur. Maziden alâkasını kesen bir millet görülmemiştir. Amerika'ya gelince, o milletler halitasıdır, millî kökten mahrumdur; orada ancak madde ve teknik ayaktadır ve bütün varlığını buna dayamıştır. Fakat beşerî duyguların, insanî hislerin, ecdât, an'ane ve mefâhirin o cemiyette yeri yoktur; kendinden üstün başka bir kuvvetin zebûnu olduğu gün eşya mertebesine iner.» gibi

mülâhazalar, Harf İnkılâbına muhâlif olan zümrenin ileri sür-
düğü tezdi.

Eski hocalardan, değerli bir Şark lisanları âlimi olan Tâhir Nâdi Bey'e Harf İnkılâbı sorulduğu zaman: «Yeni harfler onbeş günde öğrenilen bir çocuk oyuncağıdır, eski harfler ve imlâsı onbeş senede öğrenilen bir ilimdir.» diye cevap veriyordu.³¹

İnkılâbın en önemlisi Harf İnkılâbıydı; o, Türk'ün bin sene-
lik mazisiyle alâkasını kesiyordu. Mahiyeti anlaşılmadığı için
kimsenin kılı kıpırdamadı. Yalnız Şer'îyye ve Evkaf Vekâleti

³¹ Birçok hususiyetleri olan bu zâtın hâfızasında Türkçe, Arapça ve Farsça bin-
lerce beyit vardı. Bir gün şâir arkadaşlarımdan İngiltere'de talebe müfettiş-
liğinden emekli Seyfi Cobgil ile Yalova'dan dönerken, vapurun güvertesinde
nargilesini fokurdatan Tâhir Nâdi Bey'le karşılaştık. Bize dedi ki: «Uzun
yolların eğlencesi vardır, sizin de şiir ve edebiyatla alâkanız vardır. Haydi
bir «müşâare» yapalım, vakit çabuk geçer». Karşılıklı beyitler söylemeye
başladık. Usûl şöyleydi: İlk okunan beytin ikinci mısraının son harfi ne ise,
karşıdaki onunla başlayan bir beyit okuyacaktı. On onbeş dakika devam et-
tik. O, Türkçe beyitler arasına Farsça olanları koydu; o zaman biz de Arap-
çayı ekledik. Böylece belki yarım saate yakın bir zaman geçti. Sıra kendine
gelmişti. «Sizin dimağınız daha genç. Biz artık yorulduk ve köhneleştik, bu-
rada bırakalım» dedi. Halbuki bize nazaran mahfûzâtı pek çoktu.
Yine yıllar sonra bir gün Nûruosmaniye'den Kapalıçarşı'ya doğru giderken
orada bulunan İkbâl Kiraathanesi'nde pencere önünde oturmuş nargile içti-
ğini gördüm. O da beni görüp yanına çağırdı ve bir çay ısmarladı. «Sana bir
destan okuyayım» dedi. Kendi yazdığı ve «Paşam» redifli uzun bir manzû-
meyi ezbere okudu. Mustafa Kemal Paşa'nın bütün yaptıklarını sıralamıştı.
Fakat «zülf-i yâre dokunur» diye vermek istemedi. Sonradan işittim, başka-
larına da okumuş, fakat kimseye yazdırmamış.
Bir arkadaşarımdan işittim. Sirkeci'den tramvaya binmiş, o zaman tramvaylar
muntaka üzerine değişik ücret alıyorlardı; biletçiye para uzatarak «Bana bir
Türbe bileti ver» demiş. Önünde duran ve bunu işiten bir adam: «Efendi
Türbe oradan kalktı, orası şimdi Şehremâneti'dir» diye söze karışmış. Bu-
nun üzerine Tâhir Nâdi Bey, -meşhur Sultan Mahmud türbesini imâ ede-
rek- «Orada Türbe vardır, kalkmamıştır ve içinde Turan Peygamberi (!) Zi-
ya Gökâlp yatıyor» diye cevap vermiş.
Tahir Nâdi Bey, dersi uhdesinden alındığı için, o zaman Maarif Müsteşarı
bulunan Köprülüzâde Fuad Bey'e çok ağır bir cümle ile hücum etmişti.
İşte bütün yaşlıların, muhafazâkârların, istisnâsız bütün dindarların kabul
ve hazmedemedikleri ancak bu inkılâplardı.

Şûrâ-yı İftâ âzâsından, Şarkın büyük mütefekkir âlimlerinden Tâhâ Arvâsî Efendi'nin çok büyük teessür duyduğunu işittim. Buna mukabil, Darülfünûn Felsefe Şubesi müderrislerinden, ülüm-ı şer'îyyede ve Hadîs'te büyük bir âlim olan Babanzâde Ahmed Nâim Bey'in lâkayd kaldığını söylediler. Bu mesele milletin millî istikbâlini alâkadar eden bir hâdise idi. Din işleri ile alâkalı görmüyorlardı, belki ona bağlayanlar da vardı. Ahmed Nâim Bey'in, Galatasaray Lisesi'nde, Fransızca tedrisat yapan bir mektepte okumuş olması da bunun sebeplerinden biri olabilir.

Büyük Millet Meclisi'nde bu kanunlar hazırlanıp çıkarılıyordu. Bunun mes'ûlünü vicdanlar arıyorsa ilk müracaat Meclis'e yapılacaktı. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, bütün düşündüklerini ve istediklerini Meclis'ten çıkan kanunlar yoluyla mer'iyete geçirtmişti. Kurmuş olduğu Cumhuriyet Halk Partisi'ni teşkil eden mebuslardan inkılâp meclislerinde bulunanlar, tarih önünde hakikî mes'ul idiler. Bütün bu inkılâpların lüzumuna inanan Halk Partili mebusların kendi vicdanlarına karşı mes'uliyetleri düşünülemez, ancak tarihe karşı mes'uldürler. Hem tarihe, hem de vicdanına karşı mes'ul olan Halk Partililer ise, inanmadıkları hâlde şahsî menfaat mülâhazasıyla ekseriye-tin teminine hizmet edenlerdi.

İnkılâpçı Atatürk, Harbiye'deki sınıf arkadaşlarının söylediklerine göre, daha subay olmadan inkılâpçı fikirlerini açıkça ifade etmekten çekinmiyordu. Ona göre kalkınmak ve yükselmek için, Avrupa medeniyetini olduğu gibi alıp tatbik etmekten başka çare yoktu. Bu inanç kendisini inkılâplara sevk etmişti. Fakat düşünmeden verilen hükümler, bu hükmü verenlerin aleyhinde tecelli ediyordu. Kendileri gibi, inanıp da istemedikleri kanunun çıkmasına yardım ederek rey verenler, inkılâpçıların yerine vicdan ve tarih önünde mes'ul olan kimselerdi. Hem bunların içinde hoca efendiler ve hacı efendiler de vardı; sözde bunlar ilim ve imân mümessilleri idiler. İnkılâpçı Mustafa Kemal Paşa, yani Atatürk işte bu karakterde olanlarla inkılâpları başarmıştı. Bundan dolayıdır ki, yabancılar tarafından

dâhi ve büyük adam olarak ilân ediliyordu. Bütün bunlar Cumhuriyeti kuran zümrenin vefatından otuz sene kadar sonra yazılabilecek olan gerçek Cumhuriyet tarihinde vesikalara rabt edilerek hükme bağlanacaktır.

Mustafa Kemal Paşa'yı hayatı ve icraatı bakımından böyle üç safhada tahlil etmezsek hissimize kapılır ve târihi bir hataya düşmüş oluruz.

FEVZİ PAŞA

İstiklâl Harbi sırasında rütbesi müşirliğe yükselen ve Mustafa Kemal Paşa'dan sonra Türk Ordusunun yegâne mareşali olan Fevzi (Çakmak) Paşa İstanbul Hükûmetinin Harbiye Nazırlığını bırakarak, Millî Mücadeleye fiilen iştirak için Ankara'ya gelmişti. Kendisini istasyondan karşılayan Mustafa Kemal Paşa, onu, arabada sağına alarak Meclis'e getirdi.

Fevkalâde büyük bir tezahüratla ve şiddetli alkışlarla karşılanan Fevzi Paşa ayağının tozuyla kürsüye çıktı. Sultan Vahdeddin'in selâmını ve muvaffakiyet duâsını Meclis'e tebliğ edince salon alkış tufanına gark oldu ve vatani birlikte müdafaya devam edeceğini bildiren kısa bir hitâbede bulundu.

Fevzi Paşa Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi oldu. O zaman İcra Vekilleri Heyeti içinde, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği de bir koltuğu işgâl ediyordu. Kabinede ayrıca Millî Müdafaa Vekili de mevcuttu. Kısa bir müddet sonra Fevzi Paşa'nın teklifiyle ve Ordu'nun siyasete karışmaması lâzım geldiği mucip sebebiyle Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği İcra vekilleri kadrosundan çıkarıldı. Fevzi Paşa müstakil olarak orduyu tedvire başladı. Atatürk'ün ölümüne kadar bu makamda kaldı. Atatürk'ün ölümünde İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanlığına getirilmesi de Fevzi Paşa'nın tensip ve tasvibiyle oldu. Fevzi Çakmak yaş haddini aşıp iki kere de Meclis'te temdit edildikten sonra emekliye sevk edildi. Bu hâdise bir hayli dedikoduyu mucip oldu. Bâzıları onun kayd-ı hayatla vazifesine devamını arzu ediyorlardı, kendisi de bu arzuda idi.

TRABZON MEBUSU ALİ ŞÜKRÜ

Ali Şükrü Bey, İstanbul Meclis-i Mebusân'ından Birinci Büyük Millet Meclisi'ne iştirak edenlerdendi. Bahriye binbaşılığından emekli olmuştu. İstanbul Donanma Cemiyeti İkinci Reisiydi. İngiltere'de okumuştı.

Meclis'in açıldığı ay içinde, bir gün, Meclis'te riyâset makamında Gümüşhane Meb'usu Hasan Fehmi Bey bulunuyor ve celseyi idare ediyordu.³²

Hasan Fehmi Bey memleketinde rüşdiye tahsili yapmıştı; fakat çok zekî bir adamdı, tam bir halk mümessili idi. Dehâya yaklaşan kabiliyeti, onu Meclis'te, bilhassa bütün mâlî komisyonların başına geçirmişti. Kavânin-i Mâliye, Muvâzene-i Mâliye ve Bütçe encümenlerinde daima reis bulunur; iktisatçılar, karşısında dembeste kalırdı. Nihâyet Mâliye Vekili oldu. Fakat bilgi dağarcığı zayıf olduğu için, kelimeleri bildiği gibi okur, meselâ riyaset kürsüsünde «me'mûrîn ve muallimîn» (memurlar ve muallimler) kelimelerini «tesniye», yâni «iki memur, iki muallim» demek olan «me'mûreyn, muallimeyn» tarzında

³² Hasan Fehmi Bey'in başı omuzlarına doğru bir parça eğik olduğundan dolayı bizim mektebin müdür-i sânisî olan Ayaşlı Rıza Bey ona «Aksan tegü» derdi. Umumî Harpte Levazımât-ı Umumiyye Reisi İsmail Hakkı Paşa'nın muâvini bulunan binbaşı emeklisi, İstanbul Mebusu Ali Rıza Bey'in başı da aksi tarafa eğik olduğundan, ona da «Aksan grav» demişti.

okumuştı. Merhûm Mehmed Âkif Bey de, oturduğu yerden yanındaki arkadaşlara: «Ah keşke me'mûreyn, muallimeyn olsa da; balla, börekle beslesek!» demişti.

Bir kere de «Târife Kanunu»nu, «taarrüfe kanunu» diye okumuş ve bütün Meclis gülmekten kırılmıştı. Fakat o böyle şeylere ehemmiyet vermezdi. Meclis'i gâyesine sevk edebilecek muhâkeme, mantık ve talâkate mâlikti. Rastgele kimse yanında münakaşa yapamazdı ve kudretini bildiği için herkese biraz yukarıdan ve yandan bakardı. Esâsen uzun boylu idi.

Bir gün başkâtibimiz Receb (Peker) Bey, gördüğü lüzum üzerine rûznâmede sıra değiştirmişti. Hasan Fehmi Bey, kendi hazırladığı rûznâmenin değişmiş olduğunu görünce, Dîvân kâtiplerine: «Bunu kim değiştirdi?» diye sordu ve «Receb Bey» cevabını aldı. Bunun üzerine: «Receb Bey kim oluyor?» diye bağırmıştı.

Tabiî, Receb Bey'in kim olduğunu, daha sonraları meb'us seçilip parti umumî kâtipliğine gelmesi ve muhtelif vekâletlerde bulunması, Hasan Fehmi Bey'e ve başkalarına anlatmıştı. Meclis'e umumî kâtip aranırken, Hüsrev Gerede, Mustafa Kemal Paşa'ya Receb Bey'i tavsiye etmişti. Bu suretle Meclis başkâtipliğine gelen Receb Bey sonradan parti umumî kâtibi olmuştu. Yâni, mebus seçimleri esnâsında Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Receb Bey üçlü toplantısında mebuslukları zarûfî zevâtın isimleri tesbit edilirdi.

Okuyucularımdan özür dilerim. Ne kadar konuya sâdık kalmaya çalışırsak çalışalım istitrat yapmadan devam edemiyorum. Biz Şükrü Bey'i anlatıyorduk, bahsimize gelelim.

Bir kanunun müzakeresi sırasında söz isteyenleri riâyset dîvânı yazmaya başladı. Neticede Reis Hasan Fehmi Bey: «Efendim, on dört kişi söz aldı, isimleri okuyorum» dedi. Daha liste tamamlanmadan, gözlüklü ve Osmanlı bıyıklı genç bir zât salon kapısının sağ tarafındaki orta köşesinden haykırdı: «Reis Bey! Söz istiyorum. Ben üçüncü olarak söz almıştım, sekizinci sırada okudunuz, lütfen listeyi tashih buyurun» dedi. Reis:

«Efendim! Biz burada dîvân kâtipleri beylerle üç kişiyiz, sizden daha iyi görürüz, listede yanlışlık yoktur» deyince; «Reis Bey! Ben söylediğim sözü bilirim. Dikkat etmiştim, üçüncü olarak söz aldım, hakkımı istiyorum» dedi. Reis bunun üzerine: «Ali Şükrü Bey! Müzâkereyi ihlâl ediyorsunuz, hakkınızda nizam-nâme-i dâhiliyi tatbik edeceğim» dedi. Ali Şükrü, hak istemeye devam edince: «Rica ederim Ali Şükrü Bey! Obstrüksiyon³³ yapıyorsunuz, hakkınızda...» derken Ali Şükrü Bey salonu terk etmişti. Ben o zaman sonradan zabıt müdürü olan mümeyyiz Zeki Bey'e: «Bu zâta dikkat edelim, küçük bir hakkını korumak isteyen bu zât ileride çok mesele çıkartacaktır» demiştim. Öyle de oldu.

Gizli celselerin zâbitlerini, Meclis'in ilk günlerinde dîvân kâtipleri tutuyordu. Sonradan bu işe dayanamadılar, çünkü yoruluyorlardı. Kendilerini değiştirecek başka grupları da yoktu, kadro müsâit değildi. Mutlaka genç mebuslardan yardımcı almak lâzım geliyordu. Bu her zaman mümkün değildi. Teşkilat lâzımdı. Zabıt kaleminin bu işi de yapmasını uygun buldular. Başkâtip Receb Bey, Kavânin Kalemî Müdürü Hâmid Bey vasıtasıyla bunu bize bildirdi. Fakat, ketûm kalmamız lâzım geldiğini de ehemmiyetle te'kit etti. Zâbit kalemi üç grupluk kadrosuyla on beş kâtip ve her grubun bir idâre şefi olmak üzere on sekiz kişiden müteşekkildi; bu işi de üzerine aldı. Gizli celselere girmeye başladık.

Hilâfetin lağvı lüzûmuna dâir olan teklifin müzâkeresine gizli celsede başlanmıştı. Çok hareketli müzakereler oldu, gece yarısına kadar devam etti. Teklif eden tarafın sözcüsü -sonradan «Yavuz Havuz Dâvâsı»ndan mahkûm olan Bahriye Vekili- Istiklâl Mahkemesi Reisi İhsan Bey'di. Buna muhalif olan karşı tarafın da kendiliğinden meydana çıkan sözcüsü Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'di. Muhâlifler, söz sıraları gelince kür-

³³ «Müzâkerelerde tıkanıklığa sebep oluyorsunuz» mânasına bu Fransızca tâbir aynen kullanılmıştır.

süye çıkıp fikirlerini söylediler, mes'elenin müdafaasını yaptılar. Ancak Ali Şükrü Bey, teklif sahipleri tarafından kim söz söyledi ise, hemen kürsüye çıkıp cevaplandırdı. İş o hâle geldi ki, Ali Şükrü Bey kürsüye belki on beş kere çıktı.

Artık vakit çok geç olmuş, herkes de yorulmuştu. Fakat Ali Şükrü Bey ayakta hatibi dinliyordu. O sırada yine kürsüye yaklaşarak konuşan hatibe cevap vermek üzere söz istedi ve kürsüye yaklaşmaya başladı. O anda, Mersin Mebusu Selâhaddin Bey'in her zaman oturduğu kürsüye yakın ilk sırada ortada Raûf Bey oturuyordu. Hamidiye kahramanı Raûf Bey herkesin istisnâsız hürmet ve muhabbetini kazanmıştı. Onun kesin ve keskin sözleri hiçbir zaman redde uğramamıştı. Önüne doğru gelen Ali Şükrü Bey'i belinden tutarak: «Şükrü! Yeter, yeter! Şükrü, artık söz alma!» deyince, Ali Şükrü Bey birdenbire Raûf Bey'e dönerek: «Raûf! Ben bu işin fedâisiyim, anladın mı?» dedi ve kürsüye çıktı.³⁴

O sırada ben, zabıt müdürü Zeki Bey'e: «Ali Şükrü Bey bu gece idâm fetvâsını eliyle imzâ etti» dedim. Nitekim o sözüm de çıktı.

Ali Şükrü Bey, *Tanyeri* adıyla bir gazete çıkarıyordu. Balıkesir Meb'usu Hasan Basri Çantay Bey de yazı işleri müdürü idi. Gazetede şiddetli makaleler çıkıyordu. Hattâ ordu müfettişi olup, o sırada mebus bulunan Mersinli Cemal Paşa da makalelerini oraya veriyordu. Ali Şükrü Bey, Amerika Cumhurreislerinin terceme-i hâllerini yazıyor, zaman zaman nasıl riyâsetten ferâgat ettiklerini gösteriyor ve bu sûretle âdeta «demokrasi»

³⁴ Ali Şükrü Bey'in iddiası şuydu: Bütün dünyadaki İslâm âlemi tek mil rûhuy-la, vicdâniyle Makam-ı Hilâfet'e bağlıydı. Bu kuvveti ihmal etmek âdeta bir hiyânet-i vataniyye idi. Hafî celsede Ali Şükrü Bey'in Raûf Bey'e dönerek: «Ben bu işin fedâisiyim, anladın mı? demesi, bu büyük kuvvetin âlem-şûmûl tesirine inandığı içindi. İngilizlerin de yıpratmak istedikleri bu kuvvet idi. Bu parçalanınca, kavmiyet üzerine kurulan milliyet mefhûmu, dinleri müşterek milletler üzerinde yavaş yavaş tesirini gösterecek ve istenen parçalanma hâsıl olacaktı.

dersleri vermek istiyordu. Bütün hüviyetiyle meydana atılan hararetili bir Halk Partisi muhâlifî idi. İşte bu esnada karşısına Topal Osman çıkarıldı. Eşkiyalıktan gelme, fakat Trabzon havâlisinde Pontusçulara karşı yaptığı şiddetli tenkil savaşıyla bütün günahlarını unutturan Giresunlu Topal Osman, herkesin baş üstünde taşıdığı millî bir kahramandı. Çerkez Edhem ve emsâlî hükûmet âsîleri ve birtakım İzmir efeleri o meyânda idi. Hepsi kendi mıntıkalarında büyük hizmetler etmişlerdi. Bu hizmetler günahlarına birer kefâret sayılmıştı.

Topal Osman'ın yüz elli neferi bulan çetesi, Çankaya'da resmî muhafız kıt'asının teşekkülünden evvel, orada Mustafa Kemal Paşa'yı koruma vazifesini görüyordu. Sonra bir muhafız taburu teşekkül etti. Kumandanlığına da İsmâil Hakkı (Tekçe) tâyin edildi. Onlar da Çankaya'nın diğer tarafında mevzi aldılar. Artık Osman Ağa'nın çetesine lüzum kalmamıştı. Fakat kimse buna ses çıkarmaya cesâret edemiyordu. Meclis'in polisi, komiseri bile tabancasını kapıda bırakmak sûretiyle Meclis'e girebilirken, bu çete efrâdı, pürsilâh hatta küçük bombalarıyla «sellemehüsselâm», yani hiç kimseden izin almak lüzûmunu hissetmeden doğrudan doğruya Meclis'e giriyorlar ve toplantı salonunun kapısını açıp içeriye birkaç kişi toplu hâlde bakabiliyorlardı. Bu çete, şehirde nizâm ve intizâmı, hem de nizâmîye askerî kışlasında askerî disiplini bozacak tavırlar takınmaya başladı. Elbette bu gayr-i tabîî hâl devam edemezdi. Galiba «Bir taşla iki kuş vurulsun» diye Ali Şükrü Bey'in izâle-i vücût Topal Osman'a havâle edildi.

Topal Osman bir kere Ali Şükrü Bey'in hemşehrîsi idi. Sâniyen, Ali Şükrü Bey kendisini çok takdir eder ve Karaoğlan'da Kuyulukahve'nin karşısındaki Merkez Kırâathâne önünde akşam üstleri her fırsatta karşı karşıya otururlar ve nargile içerlerdi.

Ali Şükrü Bey'in fâcia-i şehâdeti de oradan başlamıştı. O zamanki söylentiye nazaran, Merkez Kırâathânesi'nde buluştuktan sonra Topal Osman'ın daveti üzerine nargile içmek için Samanpazarı'ndaki evine gitmişler. Odaya girildiği zaman orta

yerde tabure gibi küçük bir şey ve karşılıklı arkalıksız hasır örme iki sandalye bulunuyormuş. Osman Ağa kapıya bakan iskemleye geçmiş ve Ali Şükrü Bey'e de karşısındaki iskemleyi göstermiş. Oturmuşlar, lakırdıya başlamadan önce hazırlanan iki nargile gelmiş. Bir taraftan nargile fokurdattırlarken, diğer taraftan da sohbet başlamış. Tam bu sırada kahveler getirilmiş. Ali Şükrü Bey, kahve fincanını eline alır almaz, Kara Donlu Çete efrâdından dördü yağlı ipi Ali Şükrü Bey'in eğilmeyen başına geçirmişler. Ali Şükrü o esnada: «Osman! Yaktın beni!» demiş ve bir eliyle oturduğu iskemlenin hasırlarına can havliyle o kadar kuvvetle sarılmış ki, na'sının avucunda o hasır parçaları görülmüş.

İşte: «Bir cinâyet ki, cezâlar ona nisbetle küçük!»

İş Meclis'e aksetti, Meclis büyük bir heyecan içindeydi. Bu atmosferde havayı koklayan çeteden pürsilâh beş on kişi Meclis müzâkere salonu kapısından eğilip içeri bakıyorlardı. Her zaman haklı gördüğü bütün hâdiselerde, o tiz ve keskin sesiyle gürleyen Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey söz istedi. O sırada, İcra Vekilleri Reisi olan Raûf Bey kürsüden izahat veriyordu. Hüseyin Avni Bey: «Raûf Bey! Katilleri biz sizden istiyoruz» deyince Raûf Bey: «Katilleri mutlaka Meclis-i Âlî'ye getireceğim» dedi ve bu sözü o kadar samîmî ve o kadar candan söyledi ki, sanki katiller hapisânede elinin altındaydı.

Yine o zamanki söylentiye nazaran, Raûf Bey Ankara'nın Bâlâ kazasından bir jandarma teğmenini seçerek, Jandarma taburuyla Osman'ın karargâhına sevketmiş, askerler, çadırların sınırına yaklaşıncı silâhla karşılaşmışlar, jandarma da mukabele etmiş. Müsâdeme sonunda Topal Osman yaralanmış, çete efrâdı bunun üzerine teslim olmuşlar. Çarpışma devam ederken Osman Ağa'nın, çetesine silâhlarını Çankaya'ya çevirmelerini emrettiği, fakat Raûf Bey'in daha jandarmalar hareket etmeden evvel Çankaya'ya telefon ederek, herhangi bir hâdisenin vuku' bulmaması için Mustafa Kemal Paşa'nın istasyon binasına gelmesini tavsiye etmiş olduğu da söylenenler arasında idi.

Osman Ağa'nın cesedi Taşhan'ın önündeki meydana asıldı. Çetesi de silâhlarından tecrit edilmiş olduğu hâlde, muntazam bir şekilde Meclis'in önünden geçirilerek memleketlerine gönderildi.

Ali Şükrü Bey'in, «kurb-ı Zü'l-Celâl»e tayerân eden mübarek rûhunun na'şı Hacı Bayram Camii'ne getirildi. Meclis'teki bütün memurlar ve belki diğer devlet dairelerinin memurları arasında yalnız ben, derin bir üzüntü içinde cenâzeye iştirak ettim. Hayatımda ilk taşıdığım tabut da, mübâret şehit merhûm Ali Şükrü Bey'inki idi. Umulmayan büyük bir kalabalıkla cenâze teşyi' edildi.

O akşam eve döndüğüm zaman büyük bir teessür içinde aşağıdaki mersiye yazdım:

ŞEHÎD-İ MİLLET ALİ ŞÜKRÜ BEY'İN RÛH-I MÜBECCELİNE

*Ey rûh-ı mübârek! Seni bir sâil-i menhûs,³⁵
Şehrâh-ı hakikatde şehîd eyledi efsûs...
Bir dest-i mehîn, dest-i şakî, dest-i hıyânet,
İhnak ile mahveyledi, kahreyledi, lânet.
Kaalîn, kalemin rehberi olmuştu sedâdın,
Her yerde tecellî-i hakikatdı murâdın.
Kurbân-ı fazîletsin, evet hiç şüphe yoktur,
Mağdûr-ı hakîkatsin evet; âleme maktûr
İfnâ-yı şehâmet
Târih ile müsbet
Sen ölmedin asla, ölemez çünkü hakikat!
Hiç görmedi hilkat.
Bir böyle tecellîsini kanûn-ı Hudâ'nın,³⁶
Makhûr-ı zebûn olduğunu ehl-i hüdânın.³⁷*

³⁵ sâil: savlet eden; sâil-i menhûs: uğursuz saldırgan.

³⁶ Hudâ: Allah (Farsça'da)

³⁷ Hüdâ: hidâyet (Arapça'da)

Ölmezsın evet, yâd-ı hazînle yaşarken.
 Sen sîne-i milletde kalırsın ebediyyen.
 Tahlîd³⁸ edecek fazlını târîh-i milel de,
 Destân olacak âleme her darb-ı meselde,
 Bir hâdise-i mefhareti şanlı gazânın.
 Her yâd-ı gam-engîzi birer levha-yı nefrîn
 Bir âteş-i pür kin.
 Ey her sesi bir vecd-i hamiyyetle hurûşân,
 Fikr uğruna, hak uğruna, nûr uğruna kurbân!
 Mefkûre vü dînin
 Her azm-i metînin
 Etvâr-ı tecellisini ta'yîn eder ancak
 İcâz ü fesâhatla o bir tek hecedir: hak!
 Ey arz-ı fecâyî'deki nâkûs-i mezâlim,
 Her darbesi bir umde-i hürriyyeti hâdim!³⁹
 Her sayha-i şûmun
 Mat'ûnu umûmun.

4 Nisan 1339 Rûmî (1923)

Sabahleyin erkenden Tâceddin Dergâhı'na gidip Mersiyemi
 Mehmed Âkif Bey'e gösterdim. Merhum fazîletkâr üstâdım
 Âkif Bey şiiri sessizce okudu ve durdu, düşündü. Ben *Tanyeri*
 gazetesinde neşrini istemiştim; Âkif Bey «şimdilik dursun» de-
 di. Emrine ittibâ ettim. Cenâb-ı Hak, Ali Şükrü Bey merhumu
 Cennât-ı âliyatında müstağrak-ı gufran buyursun, âmin.

³⁸ Tahlîd edecek: ebedileştirecek.

³⁹ Hâdim: yıkan, hedmeden.

DİKKATİ ÇEKEN SİMÂLAR

İttihatçılar, Meclis'te mebus olarak, hariçte iş güç sâhibi, ittihat ve Terakkî bakayası tavırlarıyla, hareketleriyle, ağır başlılıklarıyla, tecessüsleriyle nazar-ı dikkati çekiyorlardı. Bunların içinde İzmir Mebusu Celâl Bey (Bayar) müstesna, diğer İttihatçıların hepsi millî bir felâket olan bozuk düzenli on yıllık İttihat Terakkî idâresine hasret çekiyorlar; eskiden beri cemiyete muhalif olan Mustafa Kemal Paşa'ya içlerinden dış biliyorlardı. Bunların arasında babacan tavırlı, iyi niyetli, hayırhah, cidden vatanperver bir İttihatçı kahraman vardı ki, o da Eyüb Sabri Bey'di. Bu zât, bizim görüşümüze göre Mustafa Kemal Paşa'yı fedâ edemedi.

Çok dikkate şâyandır, İttihatçılar birbirine o kadar bağlıydı ki, bir sarıklı dindar ile bir mason İttihatçı birbirleriyle pek çabuk birleşebilirdi. Meselâ Erzurumlu Nâibzâde Râif Efendi, Tal'at Paşa dahil hemen bütün ittihatçıların hürmet ettiği bir hoca idi.

ERZURUMLU RÂİF EFENDİ

Meşrutiyetten sonra İttihat ve Terakkî Fırkası'ndan Erzurum mebusu çıkmıştır. Erzurum'da kadılık yapmış olan, bu havâlîde halkın ve okuryazarların kendisine itimat ve hürmet ettiği, nüfuz ve şöhet sahibi bir kimseydi. Memleketin imân için

çok çalışmıştır. Tortum şelâlesinden elektrik enerjisi istihsâl edilmesini hükûmete ilk teklif edendir. Yıllarca bu fikrini ileri sürmüş, nihayet inandırmıştır.

Erzurum'da Millî Mücâdelenin önde gelen şahsiyetlerinden; Erzurum ve Sivas kongrelerinde bulunmuştur. Sivas Kongresi için, Mustafa Kemal Paşa'yı kucağında silâhıyla araba içinde Dersim Dağları'ndan Sivas'a getiren odur. Birinci Büyük Millet Meclisi'ne kendisi iltihak etmemiş, iltihâkı lâzım gelenlerin listesini hazırlamıştır.

Bir zarûret-i siyâsiyye üzerine, İştirâkiyyun (Komünist) Fırkası kurulup teşkilâtlanmaya başladığı zaman, Erzurum'da teşkil ettiği «Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti»nin reisi sıfatıyla Meclis'e çektiği bir telgraf üzerine bütün vâli ve kaymakamlara İştirakiyyun Fırkası'nın kapatılması için şifre telgraf verilmiştir. Keyfiyeti bir müddet Çerkeş Kaymakamlığı yapan, sonradan Evkaf Umum Müdîri olan Ankara Vilâyeti Evkaf Müdîri Hayri Bey söylemişti.

İkinci Meclis'e Erzurum mebusu olarak iltihak eden Râif Efendi bir gün mebus seçilip partinin umumî kâtipliğine getirilmiş olan Receb (Peker) Bey'in şimdi hatırlayamadığım bir münasebetle Raûf Bey'e yaptığı şiddetli bir hücumu karşı çıkmıştı. Bunun üzerine Receb Bey de kendisine dil uzatınca, Râif Efendi ayağa kalkıp: «Ben, Paşa'yı Dersim Dağları'ndan geçirerek Sivas Kongresi'ne getirdiğim zaman, sen neredeydin?» deyince Meclis hararetlenmiş ve dışarı çıkan Râif Efendi'nin etrafını Kılıç Ali, Kel Ali, Rize Mebusu Raûf, Adana Mebusu Ali Sâib ve daha birkaç kişi bizim zabıt kaleminin önünde çevirmişlerdi; elleri ceplerindeki tabancaların tetiğinde bir emir veya bir hareket bekliyorlardı. Fakat o anda Erzincan Mebusu Sâbit Bey, Râif Efendi'nin önüne dikildi; yâni «himâyemdedir» demek istedi.

Bu muhterem zât, bu mehâbetiyle bir kere de Birinci Meclis'te şiddetle muhalefet eden Mersin Mebusu Selâhaddin Bey'in önüne dikilip siper olmuştu. Onu görenler çekilip gittiler.

Çünkü Râif Efendi ile Sâbit Bey Şark vilâyetlerinin âdeta rûhu mesâbesinde idiler. Kendilerine şehir ve aşîret beylerinin hürmet ve muhabbeti sonsuzdu. Râif Efendi bu sûretle tâbir câizse bir «kazâ-yı muhakkak»tan kurtuldu ve serâhaten Halk Partisi'ne karşı muhâlefete geçmiş bulundu. Ondan sonraki seçimlerde Meclis'e giremedi.

Cumhuriyetin onuncu yılından sonra, âile geçiminde çektiği güçlük karşısında, bir İdâre Meclisi âzâlığı için Meclis Reisi bulunan eski dostu Abdülhâlik Renda'ya müracaat etti. Abdülhâlik Bey vaktiyle Halep vâililiğinde iken, Dâhiliye Müsteşarlığına tayini için Râif Efendi, Tal'at Bey'e iltimasta bulunmuştu; bu defa da Abdülhâlik Bey ona karşı olan şükran vazifesini yerine getirmek üzere Mustafa Kemal Paşa'ya müracaat etti. Paşa ise: «Biz, Râif Efendi ile bu işe beraber başladık, yine beraber sonuna getireceğiz, bir arada bulunacağız. Mebusluktan başka bir iş olmaz. Fakat Erzurum'dan seçilmesi de uygun olmaz. Rize'den seçtirelim» demiş.

Abdülhâlik Bey keyfiyeti -eniştem olan- Râif Efendi'ye bildirdi ve Anadoluhisarı Halk Partisi mu'temedi Kanlıca'ya gelerek, Râif Efendi'nin partiye kaydını yaptı. Onun üzerine Râif Dinç, Rize mebusu sıfatıyla 1935 seçiminde Meclis'e girdi.

Bu hâdiseyi işiten azîz dostu Erzurumlu Gözübüyükzâde Ziyâ Bey telâş içinde Kanlıca'ya gelerek Râif Efendi'yi şiddetle tenkit etmiş, mücâdelenin başından beri aykırı icraata göğüs geren ve Birinci Büyük Millet Meclisi'nde kurulan İştirakiyyun Fırkası'na karşı Erzurum'da teşkil ettiği Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'ni hatırlatarak «Bütün memleketin hürmetle yâd ettiği ve Mustafa Kemal Paşa tarafından dahi hizmetleri sitâyişle bahsedilen senin gibi bir zât nasıl olur da Halk Partisi'nin mebusluğunu kabul eder?» demiş, teessürünü heyecanla bildirmiş ve derin bir muhabbetle bağlı bulunduğu Râif Efendi'nin gözlerinden yaş getirmişti.

GÖZÜBÜYÜKZÂDE ZİYÂ BEY

Gözübüyükzâde Ziyâ Bey fikir ve kanaat kahramanlarından olup, kendisinden bilhassa bahsedilmesi gereken bir şahsiyettir. 1292 senesinde Erzurum'da dünyaya gelmiştir, pederi Gözübüyük Ali Efendi, vâlidesi Hatice Hanımdır. İlmiye sınıfındandır; Erzurum Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliyye Medresesi'nin müdürü iken mebus intihap olunmuştur. Birinci Meclis'e iştirak etmemiş, Meclis'e, İkinci İntihap devresinde iltihak etmiştir.

Ziyâeddin Bey vekar içindeki toksözlülüğü ile Erzurum toprağının yetiştirdiği kahramanlar silsilesinin medenî cesâret sahasındaki sayılı örneklerindendir. Meclis zabıtları tedkik edildiği zaman emsâlî arasındaki husûsiyeti derhal kendini gösterir. Meclis'te imân ve kanaatinden başka hiçbir desteği olmayan başlıbaşına bir şahsiyetti. Cesaret ve celâdeti imânından neş'et ediyordu; başkalarından ayrıldığı husûsiyeti buydu.

Hiçbir kuvvetin önünde eğilmemiş, hakkı müdafaa etmiş, ne kuvvet, ne de hatır ve dostluğu hiçbir zaman tâviz vermemişti. İnanmadığı her söz ve teklif karşısında derhal ortaya atılır, muhatabını münakaşaya dâvet eder, meseleleri âit olduğu vekile, hatta Meclis Reisine kadar takipten yorulmaz ve çekinmezdi. Mustafa Kemal Paşa ile karşılaşınca düşünce ve tenkitlerini hiç çekinmeden olduğu gibi kendisine bildirirdi.

Hükûmete muhalif mebuslardan bazılarının suikastlere uğrayıp öldürüldükleri, bir kısmının da sehpâlarda can verdiği bir devirde, bilhassa Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin sayısız i'dam kararlarının etrâfa dehşet saçtığı günlerde Hoca Ziyâ Efendi, Meclis'te kürsüye çıkıp: «Eğer hükûmet lâyuhtî ise ve her getirdiği, her arzu ettiği şey emr-i semavî gibi hemen kabul, tasdik edilecek ise, Meclis'in mâna-yı vücûdunu anlamam... Efendiler hırs-ı menfaat, hissiyât-ı redîe insanları her türlü mezâyâ-yı necibeden tecrît edecek kadar bir kudret-i sâhire gösterebilir. Fakat zannetmem ki, Meclis-i âlîde bazı menâfi-i hasise zımında haktan sükût edecek bir ekseriyet bulunsun» diye kükreyip en ağır ve en sert tenkitleri yapmaktan çekinmemiştir.

Gözübüyükzâde Ziyâeddin Bey, Meclis'in İkinci Devresinden sonra İstanbul'a gelip yerleşmiş, siyâsetten tamamen uzaklaşıp, tettebbu ve hüsn-i hat ile meşgul olarak imrar-ı hayât eylemiştir. 16 Aralık 1944 Cuma günü fânî hayâta gözlerini yummuş olup, Merkez Efendi Kabristanına gömülmüştür.

Kendisini çok seven Hâfız Yusuf Cemil Ararat tarafından vefâtı münâsebetiyle şu mısra-ı berceste söylenmiştir:

Aynı Ziyâ-ı dîn idi, söndü Gözübüyük.

* * *

Hüseyin Avni Bey ve Câzım Efendi de Meclis'te Erzurum Dadaşlarının iftihar ettiği fikir mücahitlerinden idiler.

Burada bir hususu belirtmemiz yerinde olacaktır. Biz bâzı zevâtı yazarken, bazılarını unutuyoruz veya kasten söylemiyoruz zannedilmesin. Erzurum mebusları deyince Dursun Bey, Sâlih Efendi ve Abdullah Edib Efendi gibi yerinde fikir ve kanaatlerini söyleyen zevâtı ihmal etmiş değiliz. Ancak biz, her mühim hâdisede fikrini ve reyini hiç çekinmeden açıklayan ah-rârî tarihe nakletmek istiyoruz. Yoksa meselâ Durak Bey, Meclis'in Kayseri'ye nakli aleyhinde çok kuvvetli ve mücâhidâne beyanda bulunmuştur. Sâlih Yeşil Efendi de inandığı bazı zevâtı müdafaa etmiştir.

İTTİHATÇI MEBUSLAR

Meselâ Meclis'te sırf «İttihatçılık» sâikasıyla Mustafa Kemal Paşa'yı sevmeyenler de vardı ki, bunlar yer yer Halk Partisi ve Paşa aleyhinde konuşuyorlardı. Ziya Hurşid Bey bunlardan biri idi. Ateşli bir hatipti. Eskişehir Lisesinde Almanca muallimiydi. Mebus olmuştu; sırf ittihatçılık gayretiyle Paşa'nın izale-i vücûdu teşkilâtında bulunanlardan sayılıyordu. Ankara'nın merkez-i hükûmet ittihazı aleyhinde kürsüden çok şiddetli ve hararetili beyanatta bulunmuştu. Ancak bunlar prensipten de-

ğil, muhalefet hissinden doğuyordu. Yine meselâ eski Maarif Nazırı Şükrü ve İsmâil Canbolat beylerin gözlerinden kin ve gayz şerâreleri etrafa yayıldığı hâlde, Meclis'te tek kelime muhalefette bulundukları görülmemişti. Enver Paşa'nın yâveri, İstanbul Mebusu Yenibahçeli Şükrü Bey aynı durumda idi. İttihatçı rüesânın teşkil ettiği Temavaş (Türkiye Millî İthalât ve İhracat Anonim Şirketi)'ın başında İttihat mes'ul murahhaslarından Şükrü Bey'in birâderi Nâil Bey vardı. Yine Ankara Valiliğine tayin edilmiş, yüzbaşılıktan emekli Âtîf Bey bu fedailerden idi. Anlatıldığına göre bu Âtîf Bey, Yenibahçeli Şükrü Bey, Canbolat Bey, Maarif Nazırı Şükrü Bey havaya fırlatılan meteliği vurabilecek kabiliyette atıcılardandılar. Yenibahçeli Şükrü Bey'in Kandilli Burnu akıntısına atılan elektrik ampulünü vurduğunu -ilerde uzun uzadıya kendisinden bahsedeceğimiz- Hâfız Yusuf Bey söylemişti. Bunlar cidden İttihatçı fedâileri idiler; yaşları gençti, İttihat Terakkî'nin ikbâline doyamamışlardı.

İTTİHATÇILIK

Okuyucularım beni mazur görsünler, şimdi burada İttihat Terakkî devri hakkında yine bir istitrat yapmak sırası geldi. Meşrutiyet inkılâbında gördük ki, devletin başı olan pâdişahın otoritesi, Cağaloğlu'ndaki İttihat Terakkî Fırkası Merkez-i Umumîsi olan, Şerefefendi sokağında oniki kişinin; ve onların da en kuvvetlileri bulunan Enver, Tal'ât ve Cemal paşaların eline geçmişti. Yâni milletin istikbâli, altı asırlık bir saltanat ve kudretli bir elden çıkmış, bir partinin mes'uliyetsiz şahıslarının eline geçmişti. Bunlar hesaplarını birbirlerine vermekle mükelleftiler. Pâdişahın devlet ricâlini toplayarak lüzum hâlinde yaptığı müşavereler ve saltanat şûrası yerine, partinin mes'ul murahhasları, parti meclisi dışında icabında yer yer kendilerine danışılan kimselerdi.

Bir de fedâiler zümresinin başı olan Kara Kemal, Küçük Tal'ât, Abdülkadir Beyler gibi «Ricâl'ül-gayb» dedikleri kimseler vardı. Bunlar pek dışarda görünmezlerdi; Üçler'den ve Kara

Kemal'den direktif alırlardı. İç yüzleri belki, kendi içlerinden doğru olarak hâtıra yazanlardan öğrenilecektir. Dışardan görünen ve işitilenler bunlardı.

Zamanın ulemâ ve ricâlerinden bazılarının Tal'ât Paşa hakkında büyük itimatları olduğu görülüyordu. Sonradan ben bunu Âkif Bey ve Hamdi Efendi merhumlarda da gördüm; hele Hamdi Efendi'nin o ittikası ile bu fikrini bir türlü bağdaştırmadım. Tal'ât Paşa'nın altın saatini nezaret odacısına rehin verip iki altın ödünç aldığını söylerler ve istikametine bu hâdiseyi ve yaşayışını misal gösterirler. Tal'ât Paşa'nın şahsen dürüst olması, sâde bir hayat yaşaması, servet ve gelir temin etmemesi gibi ferdî fazileti, kendisini, Hükûmet ve Cemiyetin en nüfuzlu üç unsurundan biri olarak, «tarih, millet, kanun ve âmme vicdanına karşı taşıdığı» mes'uliyetten kurtarabilir mi? Mâmâfih, siyasi ve idarî suçların cezası ekseriya mahşere kalmaktadır.

Zulûmler, suikastler, yârân gayreti ile mahvolan hukuk, ferdin ve cemiyetin elebaşlar tarafından pâymâl edilen hukuku, meşrutiyet ve hürriyet adına yapılan mebus seçimlerinde tehditler, patlayan silâhlar ve bütün bunlara karşı hukuk-ı âmme-yi müdafaaya kalkan gazetelere yapılan baskınlar, sansürler, kapatmalar ısrar edenleri fedâileri vasıtası ile öldürmeler (*Serbestî* gazetesi muharriri Hasan Fehmi Bey'in köprü üstünde, *Sada-yı Millet* gazetesi muharriri Ahmed Samim Bey'in Bahçekapı'da, *İttihatçılar* aleyhine vesika toplayan, -Mizancı Murad Bey'in damadı-, *Düvân-ı Umumiye* Mühimme Müdîri Zeki Bey'in Bakırköyü'nde Hûban sokağında fedâiler vasıtasıyla öldürtülmesi) hep yalancı hürriyet - müsavât - uhuvvet için yapılan adâletsizliklerden idi.

Refik Halid Bey'in bir yazısında dediği gibi, on sene sürdükleri keyfi saltanat sonunda haritada çarşaf kadar bulunan Devlet-i Aliyye'yi çevre (mendil) kadar küçülttüler ve kaçıp gittiler. Ali Kemal Bey, *İttihatçılar* için:

*Cihanda ne vardır, ocakdan kıyak,
Ne varsa ocakdır, ocakdır, ocak!*

derdi. İşte bu ocak, Osmanlı Devleti'nin a'sâr-dîde (asırlar görmüş) kazanı devrildikten sonra milletin içini yakarak söndü. Birinci Cihan Harbi nihâyetinde mütârekeden sonra Süleyman Nazif merhumun dediği gibi, «Sanâdid-i İttihad her biri bir tarafda rûz-i cezâyâ intikal etti.»

Geri kalan (bakiyye'tüs-süyûf); kendilerini, teşkilâtı ve kaçanları kurtarmak için İstiklâl Mücâdelesinde Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplandı. Fakat Paşa, onlardan, daha yüzbaşılığında fikren ayrılmıştı. Yurtta kurdukları teşkilât dolayısıyla onları himâye etmek istedi. Fakat onlar, eski akıntılarına ve yeminlerine bağlılıkları sebebiyle, bu himâyeye teşekkür etmek şöyle dursun, eski kuvvet ve şevketlerine hasret çekerek küf-rân-ı nimette bulundular. «Temavaş» adıyla bir şirket kurdular; Enver Paşa'nın yaveri olan İstanbul Mebusu Yenibahçeli Şükrü Bey'in ağabeyisi, İttihat ve Terakkî serâmedânından Nâil Bey şirketin idare reisi idi. Bunlar hâlâ kendilerine güveniyor, eski teşkilâtları sâyesinde kuvvetin kendi ellerinde bulunduğunu sanıyorlardı. Hattâ Ankara'da *Hâkiniyet-i Milliye* gazetesi, Hüseyin Cahid Bey'in kardeşi olan ve «Kâve-i Zâlim» müstear adıyla şiirler yazan İttihatçılardan Dr. Hüseyin Suad Bey'in bir manzûmesini neşretmişti:

*Sönmeyen bir ocağın nârına hasret kiillüyyüz,
Savurup kahredemez dest-i kaza, örgülüyyüz.*

diye başlayan manzûmenin sonlarına doğru, Mustafa Kemal Paşa'ya tâviz vermeyi de unutmayıp:

Gül-i gülzâr-ı kemâlin lekesiz sünbülüyyüz

deniyordu.⁴⁰

⁴⁰ Fakat dest-i kazâ, Mustafa Kemal Paşa'nın elinde tecellî etti. Safâhatı muhtelif hââtalarda ve tarihte görüleceği üzere, İzmir suikasti vesilesiyle köklerine kibrit suyu döküldü.

Eski İttihatçı kodamanları ve mesul murahhaslar Tema-vaş'ta toplandılar. Şeref Efendi sokağında şeref kazanmak isteyenlerin bir kısmı Ankara'da mebustu. Yenibahçeli Şükrü Bey, Canbolat Bey, Maarif Nazırı Şükrü Bey, Eyüb Sabri Bey, Hüsvrev Bey (Çerkes Edhem'in kardeşi) gibi ittihatçıların ileri gelenleri tedricen Mustafa Kemal Paşa'ya cephe almaya başladılar. Bunların tahammül edemedikleri şey, on yıl keyfe mâ-yeşâ ellerinde tuttıkları millet idâresinin, artık Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın eline geçmesi idi. Selânik'ten beri kendilerine muhâlif olan Paşa'yı bertaraf etmek istiyorlardı.

Halbuki, düşünecek olsalar Anadolu'nun göbeğine gelip sığınmışlar, Malta'daki arkadaşları kurtulmuş, İstanbul Mebusân Meclisi'ndeki hemen bütün arkadaşları kendilerine iltihak etmiş, milletin düşman istilâsına uğradığı bir zamanda bu mücadelenin başına geçen Paşa'nın etrafında toplananlar içinde kendi arkadaşları da vardı. Kurtuluş Savaşında herkesin kendisine düşen vazife ne ise o yapılmalı, zaferden sonra seçimi kazanırlarsa ancak o zaman kozlarını paylaşır, siyâsî itibarları bu suretle korunmuş olurdu.

Hayır, buna tahammülleri yoktu. Bir an evvel tam teşkilât ile işbaşına geçmek istiyorlardı. Millî Mücadelede kendi teşkilâtlarının büyük yardımı olduğu için, şerefin ancak kendilerine tahsisini arzuluyorlardı. Fakat o zaman hemen hemen bütün milletin baş eğdiği bir Başkumandan vardı. İstenen ancak vatanın düşmandan kurtulması idi. Zaferi beklemek her vicdanlı vatanseverin vazifesi idi. Bunun içine şahsî endişeleri koymak vatana hıyânet olurdu.

İttihatçıların kötü idaresini tarih tesbit etmiş bitmişti. Onlar önce «Saltanat ve Hilâfet» makamlarının kuvvet ve kudretini sıfıra indirmişlerdi. Hükümdar, «tavâif-i mülûk halifeleri» derekesine düşmüştü; bunu kendileri yapmışlardı. Şimdi, sözde bu kuvveti Mustafa Kemal Paşa aleyhine kullanmak istiyorlardı. Hilâfet ve saltanat taraftarı kesilmişler idi. Mustafa Kemal Paşa

işte esasen ittihatçılar tarafından bilkuvve kaldırılan bu makamları heyûlâ olmaktan çıkarıp, bilfiil kaldırdı. Eğer bu istenmeyen bir şey idiyse, niçin kendileri o makamları zaafa düşürmüşlerdi? Yok gerçekten Cumhuriyet taraftarı iseler, neden Mustafa Kemal Paşa'ya râm olmuyorlardı?

Saltanat ve hilâfet taraftarları, bu mühim inkılâbı Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığını sanırlar. Tarih de böyle söyleyecektir; çünkü hâdisat o sûretle cereyan etmiştir. İttihatçılar zamanında görünüşte her ne kadar Pâdişah yerli yerinde oturuyor, selâmlık resmi yapıyor, herşey irade-i seniyyeye iktiran ediyor idiyse de, hakikat-i hâlde saray ve teşkilâtı bir kukla hâline gelmişti. Ricâlü'l-gayb denen Şeref Efendi sokağındaki İttihat ve Terakkî Fırkası'nın Merkez-i Umûmîsi fiilen devlete hâkim idi. Kara Kemal Bey gibi büyük komiteci olanlar işbaşında görünmek istemiyorlar, fakat nüfuzları devlet ricâline hükmediyordu. İşte İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin sifra indirdiği Saltanat ve Hilâfet kudretini, Mustafa Kemal Paşa bütün bütün kaldırdı.

İttihat Terakkî adı altında toplanan yâran zümresinde şu fikir de vardı: «Biz, memlekete "milliyet" fikrini soktuk. Sanayi ve ticareti ekalliyetlerin elinden alıp, millete vermeği gaye edindik. San'at ve ticaret mektepleri açtık. Dârü'l-hayırlar ve birtakım millî müesseseleri kurduk. Bir millî dâva ortaya attık. Millete benliğini vermek istedik. İşin ilmî cihetini de ihmal etmedik. Büyük mütefekkir Ziya Gökalp'ın direktifleriyle fikir sahasında büyük inkılâplar yaptık. Fakat şans yardım etmedi, harpte mağlup olduk.»

İşte bunların müdafaası bu idi. Fakat hakikat böyle miydi? Bu fikir metot itibariyle temelinden yanlıştı. Milleti uyandıracak ve benliğine kavuşturacak iki unsur vardı: Biri «İlim», diğeri «Adalet». Bunlar, ne hakikî ilme ehemmiyet verdiler, ne de bütün icraatlarında âdil oldular. Kendilerine uymayan fikirleri ezdiler. En büyük rehberleri Gökalp idi. Onun dışındaki her fikir ve her mütefekkir onlarca hiçbir kıymeti haiz olmadığı gibi, ezilip yok edilmeye mahkûmdu. Hürriyetin icâbı serbest seçime

müsaade edilmiyordu; memleket bir zümre tarafından idâre ediliyordu. Milletin istediğini değil, kendi istediklerini yapmak emelinde idiler. Bu durumda kendilerini hangi icraat ile müdafaa edebileceklerdi?

Milliyetçilik adına «Türk Ocakları» kurdular. Türk Ocakları ne demektir? Osmanlı Devleti'ni teşkil eden muhtelif ırklar bütün devlet teşkilâtında iş başında, mekteplerde ve devlet müesseselerinde bulunuyorlardı. Türk Ocağı kime karşı açılmıştı? Araplar «Arap İttihadı» diye bir cemiyet, Kürdler de «Kürd Teâli Cemiyeti» kurdularsa, bunların karşısına «Türk Ocağı» ile çıkıp da bu ayrılığı körüklemek hâkim bir devlete yakışır mıydı? Devlet, kendini, devleti teşkil eden unsurlardan tecrit edemez. Osmanlı Devleti Türkiye için hakikat o zaman böyleydi; zamanımızda da böyledir. «Türk Ocağı» ancak yabancı memleketlerde Türk kolonisi için açılabilir. Onlar bu ayrılıkların cezasını er geç çekeceklerdi. Nitekim hâdiseler bunu bize ve onlara çok acı şekilde gösterdi. Bu nedâmet içinde yandılar, tutuştular; fakat hükûmetleri ellerinde tutan otoriteler bu iç feryadının dışarı çıkmasına mâni idiler. Dışarının devamlı kıskırtmasıyla doğudaki Kürd faaliyeti uzun zaman tesirini satıhta yaşattı. Sonra içeri doğru işlemeye başladı.

Mustafa Kemal Paşa, Türk Ocaklarını kaldırarak, yerine getirdiği teşekküle «Halkevi» dedi. O ne güzel, ne millî isimdi; halkın evi idi. Fakat sonları Halk Partisi, kendi adamları vasıtasıyla onu propagandasına âlet etti ve kendi anlayışına göre kültür hizmetlerinde kullandı. Bizim söylemek istediğimiz isminin çok millî olması idi. Fakat İsmet Paşa iş başına geçince yine Türk Ocakları canlandı. Yine Mason locaları açıldı. Mustafa Kemal Paşa'nın mühim bir hizmeti Mason localarını kapatması idi. İttihatçıların çoğu Masondu veya Mason muhibbi idi. Bilindiği gibi Mason localarının toplantıları gizli yapıldı. İttihatçılar mes'uliyetli işlerini «Ricâl'ül-gayb» ile görürlerdi. Yoksa Mustafa Kemal Paşa'nın hususî doktorlarından Fikret Bey hem ittihatçı, hem de masonların Türkiye Meşrik-i A'zamı idi. Bu teşkilâtın çalışma tarzı artık malûmdur, bu hususta pek çok eser yazılmıştır, bahse lüzum yoktur.

İttihat Terakkî teşkilâtı Millî Mücadele sırasında çok işe yaradı ve millî kurtuluşa büyük hizmeti oldu. Milliyetçiliğin «vatan» mefhumuyla birleştiği noktalarda İttihatçılar büyük milliyetçi idiler. Millî kalkınma ve sanâyide öncülük etmişler, fakat millî kültürde Turancılığa kaçmışlardır. Birçoğunun dinî kültür ve inançtan mahrumiyeti onları kuru milliyetçiliğe, Turancılığa ve Şamanizme götürmüştür. Dünya Türkleri bir bayrak altında toplamak hülyâsı milleti yıllarca gerçek millî şuurdan mahrum bırakmıştır.

İttihatçıların toplantı yeri olan Temavaş Şirketine, bir gün arkadaşlarla hisse senedi almak için gitmiştik. Benim adresimi yazmaları için «Zabıt Kalemî İkinci Grup Şefi» dedim. Filhaki ka zabıt kaleminde üç grup vardı; grup şefleri beş kişilik grubu idare eder ve zabıtları okurlardı; ben de bunlardan biri idim. Ben «İkinci Grup Şefi» deyince, oradaki muhasebeci «Hüseyin Avni Bey grubu mu?» dedi. Çünkü Parti ikiye bölününce Hüseyin Avni Bey taraftarlarına «İkinci Grup» deniyordu. Muhasebeci öyle sanıp sormuştu.

ERZURUMLU HÜSEYİN AVNİ BEY

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey aslında ittihatçı idi. Fakat prensibi parti programı değil, inandığı hakikatti ve inancına, herşeyi, bir arslan şecaatiyle fedâ ediyordu. Erzurum Mebusu Râif Efendi, Avni Bey'in bir muhalifine «istediği valilik kendisine verilmediği için muhalefete geçti» demişti. Halbuki Hüseyin Avni Bey muhalefet kanadında olmayıp da uydum kalabalığa» diyen soydan olsaydı ona vekâlet koltukları hazırды. Ben, Hüseyin Avni Bey'le Erzurum Mebusu Câzım Efendi'nin kızının nikâhı dolayısıyla Nuruosmaniye'deki evinde aynı mecliste bulunmuştum, bir daha da görüşmedim.

Hüseyin Avni Bey vefat ettiği zaman ben Nişantaşı Erkek Orta Mektebi Müdürü bulunuyordum. Cenâzesi Teşvikiye Câmi'nden kaldırıldı; cenazeye gittim ve teşyi' esnasında bütün yakınları ve sevdikleri adına eski Mersin Mebusu Selâhaddin

Bey'in yanına giderek ta'ziyede bulundum. O âlîcenap zât «Biz birbirimizi değil, hep birlikte milleti ta'ziye edelim» dedi. Kandilli mezarlığında defin esnasında, eski Sinop Mebusu ve Hâriciye Nâzırı Yusuf Kemal Tengirşenk Bey'in söylediği hitâbe tarihe geçecek vesikalardandır. Eğer ele geçirebilseydim, buraya aynen yazardım.

Hüseyin Avni Bey cidden millete mal olmuş, medenî cesaret sahibi büyük kahramanlardan biriydi. Vefatında şâir Hüseyin Sîret Bey'in yazmış olduğu bir manzûme vardır ki, hâtırasını tâzîz için buraya alıyorum:

HÜSEYİN AVNİ'YE

*Ey Erzurumun⁴¹ kahraman evlâdı! Sırıtkan
Soysuzlara baş eğmeyen alçalmayan insan!
Aslan gibi sen şanlı hamîyyet tepesinde,
Kükrederdi bütiin milletin efkârı sesinde.
Nâmus u hamîyyet savaşında kılavuzdun,
Cebler dolu aç gözlere bakdıkça yavızdun.
Çörçöp gibi kalmışdı çapullar eteğinde,
Hep zehr ü elem vardı hamîyyet peteğinde.
Haksızlığa bir sel gibi coşdukça coşardın,
Her yoksulun imdâdına fakrınla koşardın.
Her çileye her nekbete merdâne dayandın,
Türk milletinin kalbini rûhınla kazandın.
Sansarlar olunca koca bir çiftliğe hâkim,
Günden güne artmışdı çalıp çırpına mezâlim.
Tırmanmadın ikbâle ganîmetleri itdin.
Millet diye millet diye millet diye gittin.
Azminle sebâtın yüce bir dağ gibi dimdik,
Tabûtuna hürmetle huzurunda eğildik.
Menzilde kumandan değil, ön safda çavuşdun,*

⁴¹ Vezin için «erz-u rumun» diye okunmalı.

*Öksüz bırakıp milleti Allâh'a kavuşdun.
Târih-i hamîyyetde makamın Samedânî,
Şükrân ile millet anacaktır seni Avnî.*

HÜSEYİN SİRET

1 Mart 1948, Şişli

HÂLİD PAŞA'NIN ZÂBİT KÂTİBİNİ DÖVMESİ

Fazla asabiyetinden dolayı ordudan alınıp mebus yapılan, fakat karakteri ve aldığı askerî terbiye iktizâsı sivil hayata kolay kolay intibak edemeyen ve bu yüzden sert çıkışlar yapan ve feveranlar gösteren Hâlid Paşa'nın şöyle bir hâdisesi de vardır? Hâlid Paşa bir gün Meclis'te bir konuşma yapmıştı; bu konuşmadan sonra nöbet değiştiren zâbıt kâtipleri grubu ön sırada oturan Hâlid Paşa'nın önünden geçerken, Hâlid Paşa, zabıt kâtiplerinden Ankara'lı Halil (Ülgen) Bey'in koluna dokunmuş ve «Ben, şimdi gelip zabıtı göreceğim» demişti. Halil Bey de kendisine «Zabıtlar tevhit edildikten sonra okuyabilirsiniz» diye cevap vermişti.

Hâlid Paşa, o güne kadar askerlik hayatında mâfevkin mâdûna verdiği her emrin, söylediği her sözün «Başüstüne efendim» diye karşılanmasına alıştığı için, zabıt kâtibinin kendisine verdiği cevaba tahammül edememiş. Zabıt grubu, kalem odasına gelip zabıtları birleştirmek için daha sıraya dizmeden kalem odasının kapısı açıldı ve Hâlid Paşa göründü; eli ile Halil Bey'i işaret ederek yanına çağırdı ve karşımızdaki Başkâtib Receb Bey'in odasına götürdü. Bir iki dakika sonra Halil Bey, bütün arkadaşların hayret nazarları arasında, kan revan içinde odaya döndü. Büyük bir heyecan ve teessür içinde «Ne oldu?» diye sorduk. Halid Paşa'nın kendisini tokatladığını ve bu hâle getirdiğini söyledi.

Asabım bozuldu, hemen kalkıp kapıyı kapadım ve derhal bu hâli ile Ankara Müddeiumûmisine gidip şikâyet etmesini, şikâyet etmezse kendisi ile münasebetimi keseceğimi ve bu va-

zifeden de istifâ edeceğimi söyledim. Diğer arkadaşlar da heyecanlandılar ve hep birden onlar da bana iştirak ile vazifeden istifa edeceklerini bildirdiler.

Halil Bey burnundan kanlar aka aka Müddeiumûmîliğe gitti. M. Muavini «Aman evlâdım, benim çocuk çocuğum var. Ben, bu işe el korsam âilece mahvolurum» demiş. Bunun üzerine Müddeiumûmî İbrahim Raûf Bey'e müracaatla keyfiyeti anlatmış. O da kendisini teskîn ederek Meclis riyâsetine derhal tezkere yazacağını söylemiş. Gerçekten Müddeiumûmî İ. Raûf Bey'in tezkeresi Meclis'e geldi, iki gün sonra hademe zabıt odasına gelip Halil Bey'in davet edildiğini bildirdi.

Refik (Saydam) Bey ve Bursa Mebusu Operatör Emin Bey'in de bulunduğu Başkâtıp Receb Bey'in odasında, Hâlid Paşa, Halil Bey'in gönlünü almış. Oradakiler Halil Bey'e «Öp, Paşa'nın elini» demişler, öpmüş, Hâlid Paşa da onun alnını öperek «Bir asabiyettir, kusura bakma, geldi geçti» demiş. Böyle mesele kapandı.

HÂLİD PAŞA'NIN KURDUĞU PUSU

Gümüşhane mebusu (merhum) Zeki Kadirbeyoğlu,^(*) *Hâtîrât*'ında, kendisine kurulan bir pusuyu şöyle hikâye etmektedir:

(*) Zeki Kadirbeyoğlu, 1300 (Rûmî) senesinde Gümüşhane'de dünyaya gelmiştir; Kadirbeyzâde âilesinden İbrahim Lütî Paşa'nın oğludur. Âilesi aslen Amasyalı olup, Yavuz Sultan Selim Han zamanında Amasya'da Uçbeyi olan Kadirbey Gümüşhane Kalesi'nin fethine memur edilmiş ve fetihden sonra buraya bey olarak yerleşmiştir.

Zeki Bey, 1321 yılında Galatasaray Sultanîsini bitirdikten sonra o ara Gazze'de mutasarrıf bulunan babasının yanına gitmiş, orada bir sene kadar kaldıktan sonra Gümüşhane'ye gelerek ticaret hayatına atılmıştır. Birinci Cihan Harbi sonunda yurdumuzun işgale uğraması üzerine Millî Mücadele bayrağını açan Erzurum Kongresi'ne «murahhas-ı mes'ul» olarak katılmış ve Gümüşhane'den mebus seçilerek İstanbul'daki Meclis-i Meb'usân'a iştirak etmiştir. 1923'te yapılan 2. devre intihâbında Halk Fırkası (partisi) dışında müstakil olarak namzetliğini koymuş ve seçimi kazanarak Meclis'e Gümüşhane müstakil mebusu sıfatıyla girmiştir. Kâzım Karabekir Paşa'nın

Teneffüs odasında sigara içiyorken bir hademe gelerek, Başvekil İsmet Paşa'nın, odasında beni çağırmakta olduğunu haber verdi. (...) Başvekâlet odasına girdiğim vakit, ayakta ve odanın ortasında yalnız Hâlid Paşa'yı gördüm. «Paşa! İsmet Paşa beni istemiştir, nerededir?» der demez, Hâlid Paşa: «Zeki Bey! Size yanlış haber vermişler, sizinle ben görüşmek istedim. İçeri buyurunuz» dedi. Daha iki adım atar atmaz, kapı birden bire kapanarak, arkasına saklı olan Rize Mebusu Raûf, İstanbul Mebusu Ali Rıza, Topçu İhsan meydana çıkarak, hemen kapıyı arkadan kilitlediler. Tabî bu hüsnüniyyete delâlet eden bir hâdise olmadığı için, her iki elim de ceplerime giderek biri Barabellum, diğeri Smitvesson olarak iki tabancayı çıkarıp köşede zâviye teşkil eden Başvekâlet masasının üzerinden geçmek suretiyle arkamı duvara dayadım. Bu vaziyeti ümid etmiyen Hâlid Paşa'nın «Zeki ne yapıyorsunuz?» hitâbına da, «Kendimi müdafaa ediyorum» dedim. Hâlid Paşa, «Biz, seni konuşmak üzere buraya davet ettik. Bunlara lüzum yok» dedi.

Cevaben: «Paşa! Ortada yalnız sen görünüyorken, kapı arkasında saklanan ve aynı zamanda kapıyı arkadan kitleyen sizlerin bu hâli gözönünde duruyorken, sizinle ne konuşacağım? Hat ve hareketinizde bir hüsnüniyyet görülmediği için ben de müdafaa vaziyeti aldım. Şimdi, buyurun, ne görüşmek istiyorsanız söyleyin» dedim.

Ali Rıza: «Sen bana hırsız dedin.»

Cevaben: «Evet dedim. Oradaki müzâkerenin burada bu şekilde münakaşası olmaz.»

Hâlid Paşa! «Sen arkadaşlara ağır hakarete bulundun» demesi üzerine,

«Paşa, Paşa! Meclis'te taarruza uğrayan benim, bu efendiler bana taarruz etmemiş olsalardı, ben ne diye bunlara hakaret edeceğim?

kurduğu Terakkiperver Fırka'ya giren Zeki Bey, İzmir Suikastı hâdisesinde arkadaşları ile birlikte tevkif edilmiş, muhakeme sonunda beraat ederek Meclis'e dönmüştür. Bundan sonra siyâsî hayattan çekilip İstanbul'da yerleşmiştir. 7 Temmuz 1952 tarihinde vefat eden ve Edirnekapı Şehitliği'nde medfun bulunan merhum Zeki Bey'in hayatta bir oğlu (Av. Sabahattin Kadirbeyoğlu - 11. devre milletvekili) ve iki kızı vardır.

Bir defa bu ciheti düşünseniz kâfidir. Yalnız şuna mütecessirim ki, sen belki bu arkadaşlarını yeni tanıyorsun. Halbuki, ben seni İngilizlerin takip ve taharrisine karşı aylarca hanemde misafir ettim. Sonradan da İsmet Paşa nâmına beni tuzağa düşürmek için buraya, bunları bana hareket ettirmek için mi pusu kurdun? Zararı yok, azdan az gider, çoktan da çok. Buyurun bakalım...»

Ali Rıza ilerlemek istedi. «Yerinden kıpırdama, yoksa ben seni o vaziyete sokarım» dedin. Hâlid Paşa, «Teprenme! Bu, vurur» dedi.

Ali Rıza: «Burada bize tarzıye versin ve zabıttan söylediği lakırdıları çıkarsın. O vakit serbest bırakalım» dedi.

Rizeli Raûf: «Gaziye de ağır hakaret etmiştir. Bunun hesabını isterim.»

Cevab: «Gazi'ye ne şekilde hakaret edilmiştir? Mustafa Kemal Erzurum Kongresine, tard edildiği hâlde selâmlık üniforması ile girmişti; kabul etmedim, çıktı. Kâzım Karabekir, Raûf ve İzmitli Süreyya Beyler buna şahittirler. Bugün dahi göğsümde altın imtiyaz madalyası yok muydu? Mustafa Kemal, Yâverân-ı Hazret-i Şehriyâriden, yâni bendegândan değil miydi? Mektepten -hepiniz de askersiniz?- çıktığınız vakit, Millete ve Pâdişaha sadakat yemini yapmadınız mıydı? Bunlarda yalan ve hakaret nerededir? Kürsüde söylenilen lakırdıları, madem ki acı buluyorsunuz, Paşa'nın işaretiyle bana hücumla kalkmağa ne mâna vardı? Bittabî, cevabını alacaktınız. Ve aldınız. Sonra İhsan Bey'in, bana "hânedan bendegânı" demesine, yani modaya muvafık tarife müsaid bu kelimayı kullanmasına, ben değil, Hâlid Paşa'nın bile gülmesi icab eder. Millî harekâtta beraber çalıştığımız için, Vahdeddin'e çektiğim telgrafları, muhitimde yaptığım icraatları çok yakından görmüştür. Ve bu lakırdıların yeri burası değildir. Kimseye hesap vermeğe de mecbur değilim. Zabıttan bir kelime değil, bir harf bile çıkamaz (Öyle çıkardılar ki, bir de o yanı geçtiler.) Ya kapıyı açınız veyahut ben açtıracak vaziyeti ihdas edeyim.»

Hâlid Paşa'ya hitaben: «Paşa, anlaşılıyor ki, bunlar senin maiyetindedir. Emir ver, kapıyı açsınlar. Yoksa sol elimdeki tabanca ile birinci defa havaya ateş edeceğim. Hareket vukuunda ne olacaksa olur.»

Tam bu sırada kapı hariçten vurulmağa ve tekimelenmeğe başladı. İçerdekilerde telâş fazlalaştı. Hâlid Paşa'nın verdiği emir üzerine Rize mebusu Raûf kapıyı açar açmaz, başta Rüşdü Paşa olmak üzere, arkadaşların içeri girmeğe teşebbüs ettiklerini görünce, haykırdım: «Sakın içeri girmeyiniz! Bu karışıklıktan istifade edilerek ateş açılırsa gü-rültüye gidersiniz» dedim. Vaziyeti çar-çabuk kavrayan Rüşdü Paşa, arkadaşlara eliyle «dur» işareti vererek, odanın ortasında bulunan Hâlid Paşa'ya karşı ilerledi. Ve Hâlid Paşa'ya: Paşa, paşa, ben seni mert ve kahraman bilirdim. Pusu kurmaktaki maharetini bilmezdim. Çok teessüf ederim, yazık.» dedi. Hâlid Paşa: «Paşa birader, ortada pusu filan yok. Zeki Beyi konuşmak üzere buraya çağırdım. Siz de teş-rif ettiniz.» Rüşdü Paşa: «Ne güzel mü'lâkat. Kapının arkasından kilit-lenmesi, Zeki'nin elindeki tabancalar, hakikaten mertçe bir görüşme ol-duğunu biz de şahid olarak gördük» dedi. Ve beraberce koridora çıktık.

HÂLİD PAŞANIN ÖLDÜRÜLMESİ

Gümüşhane Mebus'u Zeki Kadirbeyoğlu, Hâtırat'ında Hâ-lid Paşa'nın Meclis'te vurulup öldürülmesi hâdisesini şöyle an-latmaktadır:

Meclis'te bütçe müzakeresi cereyan ediyorken saat beşi on geç-e salondan silâh sesleri gelmeğe başladı. İctima' salonundan hemen fır-ladım. Üç silâh daha atılmıştı. Arkamdan Rüşdü Paşa haykırdı: «Ne-reye gidiyorsun?» Ben hemen salona çıktım. Cümle kapısından salo-nu elinde tabanca ile Avni Bey girdi. Merdivenin yanındaki şubeden de Kılıç Ali çıkarak, salonun duvar kenarına sürünerek belinden ta-bancasını çıkarmağa hazırlanıyor ve onu da şaşırdığından beceremi-yordu. Elindeki Barabellumu Avni Bey'e çevirerek, elindeki tabanca-sını bırakmasını söyledim. Bu sırada Rüşdü Paşa ile Muhtar Bey (Trabzon) de yanıma gelmişlerdi. Avni Bey, «Aman ne yapıyorsun, bu tabanca benim değildir. Kapı aralığından kavga edenlerin elinden aldım.» demesi üzerine Rüşdü Paşa oraya koştu. Kılıç Ali'ye de verdi-ğimiz işaret üzerine şubesine girmişti. Rüşdü Paşa'nın haykırması üzerine antreye girdim. Hâlid Paşa'da renk kalmamıştı. Ayakta sallan-ıyordu. Hemen kendisini kucaklayıp yol sergisinin üzerine uzattık.

Yaranın nerede olduğu henüz belli değildi. «Paşa! seni kim vurdu?» dedim. Cevaben: «Kel Ali'yi altına aldım; (...) Raûf üstünden bana ateş etti.» dedi. Hemen yeleşinin diğmelerini çözdüm, bir de baktım ki, giydiği beyaz gömlek kızıl kana bulanmıştı. Güç nefes alıyordu. Gözlerini kapadı. Boynundaki kravat çözölmüyordu. O sırada Rize Mebusu Rauf yanında peydâ olmasın mı? Rengi kaçmış, endişeden titriyordu. Bana «Nasıl oldu?» demesine mukabil, «Vurduğun adamı bana mı sormaktasın? Paşa'nın kendisi söyledi» dedim. Üzerimizde bir çakı olmadığı için, Raûf'a «Bıçağın varsa ver» dedim. Hemen bıçağı alarak kravat ve kolalı olan yakayı kestim. Raûf da hemen gitti.

Rüşdü Paşa'ya hitaben: «Paşa, burada olmaz.» Bağırarak, çağırarak, ne bir hademe ve ne de bir polis meydana yok. Muhtar salona koşarak kapıdan bağırarak: «Bir doktor arkadaş çabuk yetişsin» dedi. Muhtar Bey koltukları altından, benimle, Paşa da ayaklarından tutarak, karga tulumba vaziyette salon kapısından içeriye girerek en yakın kalem odasının kapısını tekmelemeğe başladım. Kâtibler kapıyı açar açmaz, hemen üç masayı birleştirmelerini söyleyerek diğerlerinin de yardımı ile Hâlid Paşa'yı masanın üzerine uzattık. Yirmi dakika geçtiği hâlde gelen kimse yok, hâlâ kolum Hâlid Paşa'nın başı altında kaldığı hâlde bekliyordum. Bu müddet zarfında hafif bir baygınlık geçirdi; derken meclis müzakereye hitam vererek, bir kalabalık kütlesi odaya dâhil oldu. Mustafa Kemal Paşa da Riyaseticumhur odasından geldi.

Erzurum mebusu Gözübüyük Ziyâ Efendi Hoca: «Paşa! Seni kim vurdu?» sualine karşı, bize söylediği gibi: «Kel Ali'yi altına aldım, (...) Raûf üstünden bana ateş etti.» dedi. Ziya Efendi Hoca da, «Efendiler! Şâhid olun» dedi.

Etraftan henüz bir muâvenet görmediğimden, arkadaşlara, «Yahu! Ne duruyorsunuz, Riyaseticumhur odasında yastıklar vardır. Bir iki tane getiriniz de, uyuşan kolumu kurtarayım» dedim. Neyse iki yastığı, sandalye minderini getirdiklerinden, yaralının başı altına koymaları neticesi ben de kolumu kurtardım. Oda tahliye olunarak hastahane hâline ifrağ edildi.

İki gün sonra da Meclis'e gelen bir Sorgu Hâkimi ifademize müracaat etti. Biz de cereyan eden hâdiseyi olduğu gibi anlattık. Neticede

*Raûf'u kurtarmak için Afyon mebusu Ali Bey, «Müdafaa-yı nefs zım-
nında, ben vurdum» diyerek hem kendini hem de Raûf'u kurtardılar?
Asıl katil Rize mebusu Raûf'tur.*

Bu hâdise de böylece kapandı. Gökten ne yağdı da yer götürmedi.

İSMET PAŞA

Tarih, İsmet İnönü'yü daha çok hükûmet ve devlet başkanı olarak tahlil edecektir? Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Millî Mücadelenin canla başla müdâfii olarak bulunan Raûf, Fethi, Adnan beyleri ve -Ankara Vilâyetinde Beşinci Kolordu Kumandanı olan Ali Fuad (Cebesoy) Paşa'yı İsmet Paşa birer birer elemiştir. Kabineyi Ordu Kumandanı gibi idâre etti, kendisine bağlı olanları tuttu, bildiğini yaptı.

Hatiplerden Mustafa Necati Bey'i yanından ayırmadı, Maarif ve Adliye gibi vekâletlerde çalıştırdı. İsmet Paşa kendisine tam bağlı olanları çok iyi tutardı; şahsî inancından ve düşünce-sinden başka her fikir ve her şahıs onun nazarında bir hiç idi. Muhakak ki zeki, bilgili ve siyasî idi. Hiç unutmam bir gün bir istizah takriri müzakereye konmuştu. Kendisi Başvekildi, ön sırada Amasya Mebusu Esad Bey'in yanına oturmuş hatipleri dinliyor, duyamadığı kelimeleri Esad Bey ona yazıyordu. On iki kişi konuştuktan sonra, elinde hiçbir not olmadan kürsüye çıktı ve hepsine ayrı ayrı birer birer cevap verdi.

İsmet Paşa'nın tarihe geçecek en büyük hizmeti devleti İkinci Cihan Harbine sokmaması idi. Fakat bu hükmü çürütecek bir vesika neşredilirse, o zaman da tarih hükmünü verecektir? Söylentilere göre Alman Büyükelçisi Von Papen bu mevzu-da büyük rol oynamıştır.

İsmet Paşa, Fethi Bey'le yollar içinde anlaşılamamıştı. İsmet Paşa «demiryolu»nu, Fethi Bey ise «şose»yi müdafaa ediyorlardı. Hükûmet ve Devlet Reisi bulunduğu zaman yaptığı icraatı tarihin tahlil ve tenkidine bırakıyorum.

FETHİ (OKYAR) BEY

Mustafa Kemal Paşa ile ordudaki arkadaşlığı hakkında malumatım yoktur. Ancak Fethi Bey'in Sofya Sefaretinde bulunduğu zaman, Mustafa Kemal Paşa ataşemiliter imiş, asıl dostlukları buradan başlamış olmalıdır.

Fethi Bey çok ağır başlı, vakur, çabuk kızmayan, müdebbir, görüş ve muhakemesi kuvvetli mümtaz bir devlet adamı idi. Bütün bunlar bizim karşıdan görüşümüzdür. Hakikî icraatını birlikte çalışanlar bilir. Birinci Meclis'te sual ve istizah takrirlerinin müzakeresi sırasında müsteşar ve daire müdürleriyle, dosyalar koltukta, Meclis'te verdikleri izahattan şöyle böyle malumat edinmişizdir. İttihatçıların sevip saydıkları ve umumun muhabbetini kolaylıkla temin eden, fakat rengini kolayca belli etmeyen çok ihtiyatlı bir zâttı.

RAÛF (ORBAY) BEY

İşte sağ ve solun sevgilisi olan, -ki o zaman sağ-sol tabiri yoktu; Meclis'te Birinci ve İkinci Grup vardı. İkinci Grup muhafazakâr gruptu- kahraman Hamidiye Süvarisi Raûf Bey, İcra Vekilleri Heyeti Reisi olduğu zaman herkes çok memnun, müsterih olup, huzur içinde idi. Açık kalpli, doğru ve cesur adamdı. Heyet-i Temsiliyye ile Sivas'tan gelmişti. Herhangi bir mesele için Meclis kürsüsüne izahat vermek üzere çıktığı zaman Meclis kendisini itmi'nan içinde dinlerdi.

Hakkında tam bir kanaat edinemediğim hâlde, şuur altında kendisine derin bir muhabbet ve hürmetim vardır. Bu hâl, Bektaşî erenlerinin Hazreti Ali'ye muhabbeti gibi bir şeydi: «Kim ne derse söylesin, sevdim Ali'yi kâr zarar.»

Raûf Bey, İngiltere'de sefir iken, kardeşim Londra Üniversitesi'nde hocalık ediyordu. «Raûf Bey'i nasıl buldun?» diye sordum; «Dürüst ve büyük bir devlet adamı. Londra'dan Hariciye Vekâletine gönderdiği yazıları Ankara'ya gelip de dolap ve çekmecelerde unutulmuş, tozlanmış, hatta bazılarını açılma-

miş vaziyette görünce, çıkartıp oradaki erkânın yüzüne çarpmış olduğunu söylemişti.» diye cevap verdi.

Kendisinin hâtırat yazmasını çok isterdim. En bîtaraf, en mevsuk bir tarih eseri olurdu. Çekinmeden herşeyi söyleyeceğine inanıyordum. Fakat gazetelerde okuduğuma göre «Hâtırat yazsam, kiminin oğluna, kiminin torununa dokunur» diye vazgeçtiğini bildirmiş. Bu, İttihatçıların meziyetlerinden sayılan «yâran gayreti» düşüncesidir. Hamiyetli, elmas yürekli, vatanperver, asıl bir adamın siyâsî hayata adı karışmış kimselerden olduğu gibi bahsederken, milleti bir tarafa bırakıp bazılarının evlât ve ahfâdının kırılacağını düşünmesi ancak ocak gayreti güdenlere yakışır bir ruh hâletidir. Gönül, Raûf Beyi bundan tenzih etmek ister. Belki Raûf Bey'in de ancak ölümünden muayyen bir müddet sonra neşrini vasiyet ettiği bir hâtıratı vardır.⁴²

Dr. ADNAN ADIVAR

Adnan Bey, hayatı hemen hemen siyâsetle geçen doktorlarımızdandır. İttihatçıdır; fakat asıl bir İstanbul efendisidir, kibardır, bilgilidir, ilme meraklıdır. Kendince inandığı fazilete muhiptir. Belki ahrâr arasına katılması içtimâî zararları önlemek mülâhazası iledir. Re'sen müstakil kaldığı zaman yaptığı

⁴² Burada bir istitrat yapmak isterim. İstanbul Meclis-i Mebusânı'ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi Evrak Kalemi Müdirliğine gelen Necmeddin Sâhir (Sılan) Bey'in hâtırat yazmakta olduğunu vefakâr kardeşim İhsan Kaftangil Bey'den işittim. Meclis'in 50. yılı dolayısıyla Ankara'da yapılan merasime iştirakimiz sırasında galiba kendileri de söylemişlerdi. İşte o hâtırat olduğu gibi yazılmışsa neşrolunduğu takdirde birçok tarihî hakikatler ortaya çıkacaktır. Çünkü Necmeddin Sâhir Bey, Raûf Bey'e ve İttihatçı ulemâdan Kon-ya Mebusu ve Şer'îye-Evkaf Vekili olan Musa Kâzım Efendi ve daha birçoklarıyla samimi dost idi; her meclise girer, herkesle tanışır. Bulunduğu vazifeler dolayısıyla da daha yakın temasları olduğu İsmet Paşa ile Raûf Bey'in sonradan görüşmelerine delâlet eden de yine o idi. Hâsılı Necmeddin Sâhir Bey'de devrin ricâli hakkında umumî ve hususî birçok malûmat vardı. Ümit ederiz ki, sadakat-i tarihiyeye mazhar olur.

işlerin kabiliyeti ve fazileti himâye yolunda olduğu görülmüş-
tür. Vekâlet ve Meclis Reislîği vazifelerinde bulunurken takin-
diği tavırlar efendice ve mümkün olduğu kadar âdilânedir.

Ben kendisiyle üç defa karşılaştım. Birincisi Meclis'te Zâbit
kâtibi bulunurken Orta Asya'yı görmek hevesine kapıldığım
zaman oldu. O sıralarda Kâbil Sefaret Münşîliği'nin, yâni kâtip-
liğinin açık olduğunu öğrenmiştim. Afganistan'ı yakından tanı-
mak istedim, bu sûretle Hâriciyeye intisap etmiş olacaktım.
Fikrimi azîz hocam, millî şâirimiz Mehmed Âkif Bey'e açtım.
«Adnan'a söyleyelim» dedi.

O hafta içinde bir gün kalemden beni çağırdı. Başkâtip Re-
ceb Bey'in odasından toplantı salonuna geçmekte olan Meclis
Reisi Adnan Bey'e beni tanıttı. Adnan Bey Farsça bilip bilmedi-
ğimi sordu. Ben de «*Gülistân'ı, Bostân'ı* okuduk.» dedim. «On-
ları biz de herkes gibi mektepte okuduk» diye mukabele etti.
Ben önüme baktım. Âkif Bey benim yerime Adnan Bey'e: «Bu,
Farsçayı edebiyatıyla bilir.» dedi. Adnan Bey ilerleyip salona
girdi. Âkif Bey bana dönerek: «Rast gele tevâzua lüzum yok; o,
adamına göredir.» dedi, ayrıldık. Keyfiyeti babama açtım. Azîz
ve muhterem babacığımın mizâcî kimsenin arzusuna muhalif
rey beyan etmemektir. «Sen bilirsin» dedi; bu bence bir muvafa-
kat değildi. Kararımdan vaz geçtim ve keyfiyeti Âkif Bey üstâ-
dına söyledim.

Adnan Bey'le ikinci karşılaşmam Londra'dan döndüğü
zamana rastlar. Kendisini «İslâm Ansiklopedisi Terceme Heye-
ti'nin başına geçirmişlerdi. Edebiyat Fakültesi'nde nâfizü'l-
hüküm bir durumda idi. Daha Zeyneb Hanım Konağı yanma-
mıştı; fakülteler o binada idi. Edebiyat Fakültesi'nde «Osmanlı-
ca» öğretmek üzere bir lektör aranınca Dekan Hâmid Ongun-
su'ya şâir Rıfkı Melûl ile beni tavsiye etmişler. Çağırdılar, git-
tim. O zaman Nişantaşı Orta Mektebi'nin Müdîri idim. Dekan-
nın odasına girince Dr. Adnan Bey ve Prof. Ahmed Hamdi
Tanpınar Bey'i orada gördüm. Adnan Bey beni görünce tanıdı.
Şuradan buradan konuşuldu. Ben mutadım üzere sözü Âkif

Bey'e getirerek onun faziletlerini anlatmaya başladım. Adnan Bey de sözü Meclis'e getirdi ve bana dedi ki: «Siz, gizli celsele-
rin zabıtlarını tutuyordunuz. Hâtıratınızı yazmadınız mı?»
«Daha vakti gelmedi» diye mukabele ettim. «Nasıl gelmedi?
Geçiyor bile.» dedi. Biraz sonra ayrıldım.

O zaman düşündüm: «Kim kime hâtırat yazmayı teklif edi-
yordu? Millî Mücadelenin, İttihatçılar tarafından muhtelif
gruplar altında kurulan teşkilâtından başlayarak, Heyet-i Tem-
siliye'de, İstanbul Mümessilliğinde, muhtelif vekâletlerde, Mec-
lis Riyâsetinde, Mustafa Kemal Paşa'nın hususî meclislerinde,
hâsılı devlet mekanizmasının en mühim, en faal merkezlerinde
bulunmuş bir Devlet Adamı kalkıp, bu mühim işi meclisin içinde
geçenlerden başka değerli bir bilgisi olmayan bir Zabıt Kâti-
bi'ne nasıl teklif ediyordu? İşte İttihatçı zihniyeti buydu. Söy-
lenmesi lâzım gelen fikirleri ve yapılması lâzım gelen işleri, yâ-
ni şahsına ve mensup olduğu teşkilâta söz getirecek herhangi bir
hâdiseyi başkasına yaptıırıp, kendisi karşıdan zevkyâb olacak
ve hiçbir sûretle kimse tarafından tenkide uğramayacaktı.

Allah, bana beş sene sonraki bir karşılaşmada buna cevap
vermek fırsatını bahşetti. Adnan Bey'le olan üçüncü mülâkatı-
mız şöyle oldu. Kardeşim Fâhir Bey, Londra'ya hareketinden
evvel bir gün Prof. Hâlîde Edip Adivar ile Adnan Bey'i Kanlı-
ca'ya yemeğe davet etti. Tesadüfen biz de Kanlıca'da eniştem
Râif Bey'in evinde misafir bulunuyorduk. Fâhir Bey ile birlikte
kendilerini vapurdan karşılamaya gittik.

Vapur Kanlıca'ya yanaştıktan sonra misafirler Sipahizâde
İsmâil Ağa'nın leb-i deryâdaki kahvehanesinde biraz istirahat
ettiler.⁴³ O günlerde Hâlîde Hanım'ın *Döner Ayna* adındaki ye-
ni romanının afişleri her tarafa ve bu arada kahvehaneye de
asılmış bulunuyordu. Adnan Bey bastonu ile işaret ederek:
«Bak, hanım, resmin nerelere asılmış?» dedi. Oturduk, kahveler

⁴³ Kanlıca'da iki şey meşhurdur: Biri «Hüseyin Ağa'nın Yoğurdu», diğeri de
«İsmâil Ağa'nın Kahvesi».

geldi. Bir ara Adnan Bey: «Bu *Döner Ayna* hangi kelimenin karşılığıdır, Mâhir Bey?» dedi. Ben de: «Zannederim “Ayine-i Devran” karşılığı kullanılıyor. Fakat “Döner Ayna”, “Âyine-i Devrân”ın değil, “Âyine-i Devvâr”ın karşılığıdır. “Âyine-i Devrân” ‘felek’ demektir.» dedim. Bunun üzerine Adnan Bey: «Eyvâh Hanım! Roman daha adından yıkıldı.» dedi. Gülüştük. Sonra yine Adnan Bey: «Eski edebiyatta “Âyine-i devrân” geçer mi?» diye sordu. Ben de Bâkî’nin hâtırıma gelen şu beytini okudum:

*İyd-gehde vâralım dolâba dilber seyrine
Bâkalım âyine-i devrân ne sûret gösterir?*

Sohbet esnasında tam sırası gelmişti. Beş yıl önceki Üniversite’de vâki karşılaşmamızda söylemek fırsatını bulamadığım «Hâtırat yazma» mevzuuna sözü intikal ettirip, kendisine dedim ki: «Zât-ı âliniz birçok yüksek makamlarda bulundunuz. Devletin bütün husûsî ve mahrem taraflarına vâkîf oldunuz. Acaba hâtıratınızı yazdınız mı?» Cevâben: «Ben mi?» dedi. «Ben, öyle gazete röportajı yapar gibi hâtırat yazamam. Bende vesika olacak iki telgraf vardı. Bu telgraflar için iki defa ceketimi çaldılar. Birincisinde ceket telgraf yoktu, ikincisinde ceket ile beraber telgraflar da gitti. Bende vesika nâmına başka bir şey yoktur. Hâtırat vesikaya müsteniden yazılır. Hâtıratı ancak Raûf Bey yazabilir. Çünkü hemen hemen bütün vesikalar kendisindedir.»

Bizim eski kültür ile yetişen münevverlerimiz, bilhassa 1908’den sonra Şark’ı ve millî kültürü ihmal edip ikinci dereceye aldıkları için hususî sohbet meclisleri veya konferanslarda umumî kültürlerine nakîsa verecek hatalara düşerler. Adnan Bey bir konuşma esnasında Âl-i İmrân sûresinin 53. âyetini okuyarak dedi ki: «*Kur’ân-ı Kerîm*’de havariyyûnun ağzından naklen beyan edilen ‘Yârabbi, biz senin indirdiğine inandık ve Resûlüne uyduk. Sen bizi yakînen imân edenler arasına al’ âyetini biz kalkıp namazlarda okuyoruz. Bu nasıl olur?» Ben, Adnan

Bey'in dinî hislere hürmetkâr oluşuna ve yüksek kültürüne mukabil, *Kur'ân-ı Kerîm* hakkında, Müslümanlıkla ilgisi olmayan, din bilgisinden mahrum herhangi bir adam gibi konuşmasına çok şaşıtm. Kendisine bir şey söylenemezdi, çünkü o fikirde bulunanlar her bildiklerini doğru zanneden ulemâdan idiler. Bu hususta hiçbir tedkîk ve tahkîkte bulunmamışlardı.⁴⁴ *Kur'ân-ı Kerîm*'in ne demek olduğunu ve kaç kısım üzerinde nasıl tedkîkat yapıldığını bilmelerine ne meslekleri müsâitti, ne de vakitleri vardı. Buna lüzum da görmemişlerdi.

Buna benzer bir suâli Haydarpaşa Lisesi'nde felsefe hocası olan arkadaşımız Hatemî Semih (Sarp) Bey sormuştu: «*Kur'ân-ı Kerîm*'de Allah 'Ahsen'ül-hâlikîn' diyor, 'hâlik'i cemi yapıyor. Bu nasıl oluyor?» Hatemî Semih Bey de felsefe hocaları arasında zeki ve kültürlü olanlardan idi. Bilmediği bu mevzuda gereken cevâbı aldı.⁴⁵

MECLİS'TE HATİPLER

İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin Ömer Nâci'si gibi, evvelâ Millî Mücâdelenin ve sonra Halk Partisi'nin malı olan kudretli

⁴⁴ Kıyâmete kadar beşeriyet için iki cihan saadetine rehber olmak üzere inzâl edilmiş olan *Kur'ân-ı Kerîm*'de itikat ve amele müteallik ahkâm âyetleri yanında beşerî hayat için ibret olmak üzere zikredilmiş kıssalar da vardır; keza muhkem âyetler yanında müteşâbihat ve mukattaat da bulunur. Bütün muhtevası itibarıyla *Kur'ân-ı Kerîm* bir küldür, bütündür. *Kur'ân*'ın her âyeti namazda okunabilir. Kıssa âyetlerinin okunup okunmaması diye bir tereddüt olamaz. Zira *Kur'ân-ı Kerîm*'de «Namaz için *Kur'ân*'dan kolayınıza geleni okuyun emri vardır (Müzemmil sûresi: 20). «Namaz sûreleri» diye ezberletilen kısa âyetler halka kolaylık içindir; yoksa namaz için ayrılmış âyetler yoktur.

⁴⁵ İnsanlar eskiden beri kendi icatları, eserleri hakkında 'yaratmak' tâbirini kullanırlar. Cenâb-ı Hakk buna işaret etmekte ve insanların halketti, yarattı dedikleri içinde, asıl en iyi tarzda yoktan var edenin ancak Allah olduğunu bildirmektedir. «Ahkem'ül-hâkimîn» tâbiri de böyledir; insanlar ne kadar hükmederse etsinler «Hâkimlerin en doğru hükmedeni» Allâh'tır, mânasını ifâde eder.

hatispler vardı. Bunların başında Hamdullah Subhi Bey gelirdi. Tabîî Hamdullah Subhi Bey bu kudretini daha evvelden isbat etmiş bulunuyordu. Birinci Cihan Harbinin ilânı sıralarında İttihatçı olan münevver hatipler arasında Filozof Rıza Tevfik Bölükbaşı ile Selim Sırrı Tarcan da vardı.

HAMDULLAH SUBHİ BEY

Neseben asîl olan bu kibar ve nâzik İstanbul efendisi Dr. Adnan Bey ile İstanbul kibarlığının ikiz örneği sayılır. Çok samimî görünen, fevkalâde mültefit bir zâttı. Biz Meclis'te zabıtları tedkik sırasında diğer mebuslar gibi onunla da görüşürdük. Ancak Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey'in infisâlinden sonra vekâlete seçilen Hamdullah Subhi Bey ile, Sultanî muallimlerinden istifâ edenleri makama dâveti üzerine bir kere daha görüşmüştük. Bizlerin mağdur olduğumuzu, herbirimizin nereye istersek oraya tayin edileceğini ifâde etti. Biz gerek mesleğin, gerekse şahısların hukukunun iâdesinin ancak eski yerlerine tayin sûretiyle mümkün olduğunu beyan ettik. Fakat kendisi, bütün açıklar kapatıldığı için bir kitleyi yerinden oynatmanın Vekâletçe mümkün olmadığını, bunu bizlerin de takdir edeceğini söyleyince gösterdiği alâkadan dolayı teşekkür ederek ayrıldım. Meclis'te vazife almamış olan arkadaşlar arzu ettikleri vilâyetlere gittiler. Ben, maaşlı aslî vazifemi Meclis'te muhafaza eylediğim hâlde, ücret ile yine muhtelif mekteplerde derslerime devam ettim.

MUSTAFA NECATİ BEY

Çok taraflı genç hatiplerden olan İzmir Mebusu Mustafa Necâti Bey hemen her kitleye hitap edebilecek kudreti haiz bir şahsiyetti. Biz daha çok Meclis'teki hitâbeleri ile kendisini tanıırız. Maarif ve Adliye Vekâletlerinde bulunduğu zamanlar çok hararetili ve muknî' hitâbelerini dinledik. İsmet Paşa'nın teveccühünü kazanmış idi. Maarif Vekâletinde bulunduğu zaman

çıkardığı bir kanun ile hocalığı hakikî bir meslek hâlinde ve devlet memurları ile eşit hukuka mâlik bir teşekkül durumuna getirdi. Hocalık, muallimlik onun zamanında devlet memurları arasında bir varlık ve itibar kazandı. Mustafa Netaci Bey kendini tanıttı ve hakkı koruyabildi; bu sebeple muallimlik mesleği ona minnettardır.

Yüksek sesle ve fevkalâde hızlı konuşur; nokta koymaz ve pot kırmazdı. Bir istizah takrîrinin müzâkeresi esnasında not almadan sekiz on kişiye ayrı ayrı cevap vermiştir. Millî Mücadelenin hamuru ile yoğrulmuş şahsiyetlerdendi. Yukarıdan kuvvetli bir tesir altında kalmadıkça inandığını yapan adamdı.

VÂSİF ÇINAR

Bir aralık Maârif Vekilliği yapan Vâsîf Bey Maârif Vekâleti-ne tâyin edildiği gün, o zaman Muallim Mektebi Müdürî olan tanınmış terbiyecilerden Sabri Cemil Bey'in azlini müsteşardan istemiş; Sabri Cemil Bey vekâletteki müfettiş ve diğer vazifeli-lerden birçoğunun hocası olduğu için bu işi kimse üzerine almak istememiş. O gün, bir tâyin için Adana'ya hareket etmek üzere istasyona inmiş bulunan Maârif Vekâleti umumî müfet-tişlerinden *Erganûn* şiir mecmuasının sâhibi Behçet Yazar Bey geri çevrilerek doğruca Muallim Mektebi'ndeki teftiş işi için vazifelendirilmiş, o da öğleye kadar 14 madde tesbit etmiştir. Maddelerin üç tanesi hatırımda kaldı: Sabun çuvalının bilmem kaç gram eksik gelişi; gaz yağı tenekesinin şu kadar noksan ol-ması ve mektebin demirbaşından olan dört kemandan birinin müdürin evinde bulunması gibi mühim (!) maddelerle şişirilen rapor üzerine Sabri Cemil vekâlet emrine alınmıştı. Sonradan işittiğime göre, vaktiyle Vâsîf Bey Bursa'da bir mektepte hoca ve Sabri Cemil Bey orada Maârif Müdürî imiş. İşin içinde niş-i dünbal⁴⁶ varmış.

⁴⁶ «Kuyruk acısı».

Bir gün, muhtelit tedrisât hakkında hocalardan bir karar almak için Meclis salonunda bir Muallimler Kongresi yapılmıştı. Vâsıf Bey, muayyen iktisâdî zarûretler serdiyle kız ve erkek talebenin müşterek tedrisât yapması lâzım geldiğinden bahisle buna müsaâde verilmesini istemişti.

O kongrede Muallim Mektebi hocalarından -eski Ankara vâlisi akrabamdan Azmi Bey'in küçük oğlu- Adnan Bey, bir aralık Kız Muallim Mektebi ve Kız Lisesi Müdürü olan Ayaşlı Ali Rıza Bey'in yanında oturuyormuş. Teklif, rey'e konunca bakmış Ali Rıza Bey de elini kaldırıyor. «Hoca ne yapıyorsun?» deyince, «Kaldır elini sonra söylerim» cevabını vermiş. Toplantı bittikten sonra demiş ki: «Yeniçeri ağasına, civarda oturan bir Yahudinin çok güzel sesi olduğunu söylemişler. Çağırıp ezân tâlim ettirmiş ve müezzin ile birlikte minâreye çıkarp ezân okutmuşlar. Yahudi, her cümleinin sonunda usulca «Müslümanlar böyle söyler» dermiş. Şimdi sen de elini kaldırır ve «Lâ-ikler böyle istiyor!» dersin» demiş. Sonra bize anlattılar, hep birlikte gülüştük.

Şimdi tipler arasında Ayaşlı Ali Rıza Bey hocamıza da bir yer ayırmak lâzım geldi.

AYAŞLI ALİ RIZA BEY

Ali Rıza Bey, mektep ve medrese görmüş, yüksek tahsilini Dârülmualimîn-i Âliye'de bitirmiş ve muhtelif idâdî ve sultanîlerde hocalık ve mektep müdürlüğü etmiş, çok zekî, nüktedân, hazırcevap, kıymetli bir şahsiyetti. Halep'ten Ankara Sultanîsine nakledildikten sonra tanışmıştık. Ben o zaman Sultanî'nin ilk kısmında hocalık ediyordum. Hür fikirli, oldukça tok sözlü, bulunduğu mecliste kızışan bir münakaşayı bir nükte ile yatıştıran, en soğukkanlı adamı güldüren, bir kelime ile «sühandân ve sühanşinâs» yâni, söz ehli ve söz anlar bir hüviyetti. İttihat ve Terakkî'ye muhâlifti. Şüphesi inancından evvel gelirdi. Çok iyi gramer bilirdi. Yaptığı şiir tahlili hiç kimseye benzemezdi, herkesin göremediği incelikleri görürdü. Bir Azerî şairi olan

Câvid'in «Çarşaf» başlıklı şiirini incelemişti; tesirinden hâlâ kurtulamadım. Anlayış ve görüş hususiyetleri bambaşka idi. Resme heves etseydi çok değerli bir ressam olurdu. Hatırlayabildiğim nüktelerinden ancak birkaçını -hâtırasına hürmeten- yazabileceğim:

Birinci Cihan Harbinin son seneleri ve Millî Mücâdelenin başlangıcı sıraları müdür-i sâni unvânıyla lisede vazife gören, yâni müdür başyardımcısı olan Ali Rıza Bey, hemen her akşam bizim evde yapılan toplantılarda riyâset makamını işgâl ederdi. Coğrafya muallimi Zeki Bey (Öğretmenoğlu),⁴⁷ fizik ve tabiiyye muallimi Musa Kâzım (Tolun), târih hocası İhsan İzzetî (Kaf-tangil) Beyler daima, adı geçenler dışındaki arkadaşlar ise daha uzakta oturdukları için ara sıra gelirlerdi. Vefâ timsâli olan mektep arkadaşım İhsan Bey, Hacı Bayram semtinde oturduğu hâlde, gece fenerini yakıp gelir, hemen hiçbir toplantıyı kaçırmazdı. Hacı Bayram ile bizim Erzurum Mahallesi, o zamanlar şehrin iki ucu idi.

Gece yaptığımız toplantılardaki rûznâmenin adını Ali Rıza Bey «Şebnâme» koymuştu. «Bu gece Şebnâme'de ne var?» diye sorardı.

Normal program şöyle idi: Önce gazetelerde rastladığımız dikkate değer makaleler okunurdu. Sonra kitapçı Kâmil Efendi vasıtasıyla getirttiğimiz İstanbul gazeteleri, yâni Millî Mücâdeleden sonra girmesi yasak edilen bazı gazetelerle, Refik Halid (Karay) Bey merhûmun eserleri okunur ve günün vak'aları görüşülürdü. İslâm târihini çok iyi bilen Ali Rıza Bey, günün vak'alarını tarihten getirdiği misâllerle karşılaştırırdı. Sivas Kongresinden sonra Ankara'da Birinci Büyük Millet Meclisi açılınca, toplantılar daha hararetlendi. Çünkü Meclis'in zabıt, evrak ve kavanin kalemi kadrosu bizlerden teşekkül etmişti.

⁴⁷ Sonradan Meclis'e iltihak edip Zabıt Kalemi Müdürlüğünden emekli oldu.

Ali Rıza Bey, bir gün Meclis'e gelmişti. Birlikte müzâkere salonuna girdik. Daha kimsenin hüviyetini iyice tanıımıyorduk. Kürsüde kısa boylu, ablak yüzlü ve kösemen bir zât konuşuyordu. Salona girer girmez: «Kim bu bayat bazlama?» dedi. Bazlama, Ankaralıların evlerinde yaptığı -ekmek yerine kullanılan- ev pidesi idi. Kendimizi zor tuttuk. Hakikaten, karşıdan aynen bazlamayı hatırlatıyordu. Bir iki hafta sonra yine gelmişti. O sırada, İktisat Vekili -İzmit Mebusu- Sırrı Bey kürsüde idi. Sırrı Bey, boylu-poslu, iri yarı, pehlivan kılıklı müheykel bir şahsiyetti. «Kim bu kıvâmüddeve?»⁴⁸ dedi. İranlılar vezirlerine «Efhamüssaltana», «Erfaüddeve» gibi unvanlar taktıklarından, Sırrı Bey'i de boyuna posuna ve yeni kurulan devlete uygun bir lâkapla tesmiye etmiş oldu. Bu buluş, arkadaşları arasında çok büyük bir tesir bırakmış ve hemen yayılmıştı.

Ders yılı başında bir gün, mektebin müdürü olan İzmirli Haydar Bey tatilden dönmüş, ancak hastalıktan kalktığı için bir haftalık nekahat geçiriyordu. Haydar Bey zayıf, mavi gözlü, çelimsiz bir zâttı; hastalık bir kat daha betini benzini sarartmıştı. Dönüşünden daha kimsenin haberi yoktu. Biz Ali Rıza Bey'le birlikte topluca Meclis'in karşısındaki Fresko'nun bahçesine girdik. Haydar Bey de karşıdan bize doğru geliyordu. «A! Müdür Bey gelmiş» dediler. Ali Rıza Bey onu uzaktan görünce: «Ne olmuş buna, soyulmuş hıyara dönmüş» dedi. Biz hep birden kahkahalar salıverdik, bereket versin Haydar Bey uzakta olduğu için anlayamadı.

Cumhuriyetin onuncu yılından sonra bir ara İstanbul'a gelen Ali Rıza Bey'i, tatil münâsebetiyle Çengelköyü'nde oturan zabıt mümeyyizi Cevad Bey Kadıköyü'nde karşılamış; tramvaya binmişler, Cevad Bey onu rahatça bir yere geçirmek için iskarça hâlindeki kalabalığı yarmak istemiş, çok büyük müşkilâta uğrayıp muvaffak olamayınca kızmaya başlamış, bunu gören Ali Rıza Bey: «Cevad ne üzülüyorsun, sen *Onuncu Yıl Marşı*'nı

⁴⁸ Sözün aslında muzâf olan kelime, Türkçede «silâh» ve «şaka» mânâsına kullanılırsa da buraya yazılmaz.

bilmiyor musun? Biz imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kütleyiz, rahatına bak!» deyince, hiddeti topuklarına inen Cevad Bey de birdenbire gevşeyivermiş.

Bir gün Kadıköyü'nden Yeldeğirmeni'ne doğru giderlerken, o zamanın en yüksek -beş katlı- apartmanlarından birinin en üst katından bir kadın, ipe bağlı bir sepete seyyâr sebzececinin doldurduğu nevâleyi yukarı çekiyormuş. Bunu gören Ali Rıza Bey: «Biz târihte mâide'nin gökten indiğini okumuştuk. Şimdi iş tersine dönmüş, erzak yerden gök'e çıkıyor.» demiş.

Ali Rıza Bey'in bana söylediği bir sözü de unutmadan yazayım: Bir gün Birinci Meclis'teki müzâkerelerden heyecanlanmış olarak akşam toplantımızda çok hararetli bir tarzda konuşuyordum. Ali Rıza Bey birdenbire: «Azîzim, bakıyorum sen hep gölge ile uğraşıyorsun.» dedi. Hiç bizimiz bu sözden bir şey anlayamadık. Fakat ben bir kere durakladım; lâkırdımı kestim. Arkasından dedi ki: «Eğri olan gölgeyi düzeltmeye kalkıyorsun, ağacın gövdesi eğridir, tabii gölgesi de eğri olacaktır.» deyince kimde can kaldı!

Ali Rıza Bey; fikirleri ve prensipleri bakımından takdir ettiği Prens Sabahaddin Bey'in hâtırasına hürmeten oğlunun adını «Sabahaddin» koymuştu. Onun vefakâr evlâdı bizleri hâlâ unutmaz.

SÜLEYMAN SIRRI EFENDİ

Ali Rıza Bey'in Halep'te bulunduğu zamanlar, orada kadılık yapan ve sonradan Meclis'e Trabzon Mebusu olarak iltihak eden Süleyman Sırrı Efendi nâmında çok nüktedân bir zât vardı. Bu zât Meclis'in tâtile girmesini müteâkip, seçim bölgesine gitmek için arkadaşlarıyla birlikte İstanbul'a gelmişti. Cumhuriyeti Mustafa Kemal Paşa o günlerde Dolmabahçe Sarayı'nda bulunduğu için, İstanbul'a gelen mebuslar seçim bölgelerine gitmeden evvel Dolmabahçe'ye gidip, hususî defteri imzalayarak arz-ı ta'zîmât ederlerdi.

Süleyman Sırrı Efendi de, arkadaşlarıyla birlikte gidip defteri imzalamış, ertesi gün mektepte arkadaşlar kendisine «İntihâb dâirenize hangi gün gideceksiniz?» demeleri üzerine «Dün gittik ya!» demiş. Cidden tarihî ve nükteli bir vesîkadır.

MEHMED FEVZÎ KUMBARACI BEY

Ankara Sultânîsi'nde biz henüz son sınıflarda talebe iken, «Ser muid» unvânıyla, yâni müzâkereci sıfatıyla tâyin edilen ve Dârülmuallimîn-i Âliye (Yüksek Muallim Mektebi) mezûnu olan Mehmed Fevzi Bey fazîletli, imânlı, çok milliyetçi, heyecanlı, vatanperver, mümtâz bir şahsiyet idi. Emsâline hemen asırda nâdir tesâdüf edilen bu hamiyet-i mücessemenin, Ankara'da, Kayseri'de, Adana'da, Bursa'da mektep müdürliği ve muallimlikle geçirdiği yarım asrı aşan hizmeti esnâsında vatanperverlik ile birlikte aşıldığı millî hisler, talebesinin a'mâk-ı rûhuna hâkkedilmiştir.

Tabiiyye ve fizik hocalarına açılan bir kurs münâsebetiyle Adana'dan Ankara'ya gelen Fevzi Bey, bir küçük soğuk algınlığı dolayısıyla Gazi Eğitim Enstitüsü'nün revirinde gece kalıp, gün ışıırken ayrılmış. Odada kalan üç kişiden biri Ankara Eğitim Enstitüsü talebelerinden imiş. Diğer yatakta bulunan eczacı beye, bu talebe, Fevzi Bey için «Ben bu zâtı tanıyorum. Çünkü Adana'dan gelen talebe arkadaşlarımızın hepsi onun hocalığından, terbiyeciliğinden bahsediyorlar.» demiş ve bu sözü eczacı bey, Fevzi Bey'e nakletmiş. Fevzi Bey derdi ki: «Bu söz hayatımın en zevkli dakikalarından birini bana yaşatmıştır.»

Kendisi, Üsküplü, hocazâde, çok mazbut Osmanlı terbiyesi görmüş bir âiledendi. İdâdî, yâni lise tahsilini Üsküp'te yaptıktan sonra, İstanbul'a gelip yüksek Muallim Mektebi'nin tabiiyye şubesine girmişti. Kendisinin müziğe karşı bir meyli vardır. Fakat yüksek kısımda mûsikî dersi olmadığı için, ilk kısmın müzik dersine dinleyici sıfatıyla vakit buldukça devam ederken, nota bilmediği hâlde kulak dolgunluğu ile mûsikî bilgisi elde etmişti. Ankara Sultânîsi'ne tâyininden sonra, muallimler-

den biri Ankara Mekteb-i Sultânîsi talebesini bir toplantıya dâvet etmiş, Fevzi Bey de Muallim Mektebi talebesine bir sürpriz yapmak için yatılı talebeye, iki gün içinde «Dârümuallimîn Marşı»nı öğretmişti. Muallim, mektebe geldiği zaman vaktin Maarif Müdürü olan Nezihî Albayrak Bey'in oğlu İzzet Bey, Muallim Mektebi mûsıkî kısmında bulunuyormuş. Kendisi Macaristan'da mûsıkî tahsil etmiş kıymetli bir kimseydi. Sultânî talebeleri müsâmere başlarken hep birden «Muallim Mektebi Marşı»nı okumaya başlayınca, talebe ve hocaları birdenbire şaşırmış ve müsâmere sonunda İzzet Bey bu marşı talebenin ne zaman ve kimden öğrendiğini sormuş. Fevzi Bey vak'ayı anlatınca: «Sizi candan tebrik ederim. Ben iki aydır her ders uğraştığım hâlde bu kadar muntazam okutmağa muvaffak olamadım.» demiştir.

Bu, Fevzi Bey'in azmindeki salâbetle, mesleğe bağlılığına ve bilgi aşkına en kuvvetli delillerden biridir.

Fevzi Bey, gece mektepte kaldığından ve cidden çok heyecanlı yaradılışa sahip bir milliyetçi olduğundan dolayı talebe ile yakından alâkadar olur, müzâkerelerde, çalışma saatleri sonunda her fırsatta kendileriyle konuşur, derslerine mânî olmak üzere küçük millî temsiller hazırlatırdı.

Tulûat kabilinden hazırladığı ve Balkan fâciasını nakleden bir temsilde, Bulgarların bir muallim ve hocayı nasıl boğazladıkları sahnede temsil olunurken, vazifelilerden biri: «İşte bizi böyle boğazladılar» demekten kendisini alamamış. «Evet» makamında başıyla iştirâk eden talebeden biri Birinci Cihan Harbinde askere gitmiş ve başçavuş olmuş. O zaman Almanlarla birlikte müttefikimiz olan Bulgar çavuşu trende giderlerken bu Türk gencine kapıyı kapamasını söylemiş, o da «Sen çavuşsun, ben ise başçavuşum bana emredemezsin.» deyince, Bulgar isyankâr bir hareketle karşı gelmiş ve terbiyesini bozmuş, onun üzerine bizim başçavuş ona lâzım gelen dersi hakkı ile vermiş ve aynı vagonda bulunan Almanlar bizimkini takdir ve himâye etmişler. Mütârekeden sonra terhis edilen bu Türk genci, Anka-

ra'nın Bâlâ kazasında ilk mektep muallimi olmuş. Millî Mücadele sırasında Meclis'in bazı evrakı ile birlikte Kayseri'ye giderken Bâlâ'ya uğrayan Fevzi Bey, bu eski talebe genci görmüş, kahramanca yaptığı vak'ayı hatırlatınca, genç milliyetçi: «Tabii hocam, vazifemi yaptım. Siz mektepte hazırladığınız temsillerde bu vazifeleri bize telkin etmemiş miydiniz?» diye müsterihâne cevap vermiş.

Fevzi Bey, Balkan Birliği'nin nasıl teşkilâtlandığına dâir de şöyle bir hâdise anlatmıştı: Üsküp'te İdâdî'de bir Sırp çocuğu Arapça dersinde zorluk çektiği için Fevzi Bey'in sırasında oturur ve onunla çok yakın dost olmak istemiş. Pazar günleri dışında da bu çocuğun kiliseye gittiğini gören Fevzi Bey bir gün sormuş. «Siz pazar günü hâricinde de kiliseye gidiyorsunuz, orada ne yapıyorsunuz?» deyince, «Canım, bırak onları!» deyip söylemek istememiş. Fakat Fevzi Bey, dostluğunun ve samimiyetinin icâbı doğru ve açık olmak lâzım geldiğini hatırlatınca, Sırp çocuğu demiş ki: «Biz kiliseye her zaman ibâdet için gitmeyiz. Orda bizim millî kütüphanemiz vardır. Kahramanlarımızın yaptıkları anlatılır, onlara dua edilir. Geçen gün de, bir çok Müslümanları öldüren, yangınlar çıkartan, birtakım kahramanlıklar yapan haydut Vilko'yu andık.»

Fevzi Bey, işte bütün görüp işittiği bu fâciaları büyük bir millî heyecanla her fırsatta Türk evlatlarına naklederek onlara millî hisleri aşıladı. Fevzi Bey'i anan her talebe ve her arkadaş, onun en bâriz meziyeti olarak bu kahramanca şahlanan milliyetçiliğini hatırlar ve o mümtâz vasfıyla kendini yâdeder.

Memleket meseleleri konuşulurken, ben onun her hareketinde, her fikrinde bu coşkun tezâhürlerine şahit olmuşumdur. Haksızlığa tahammül edemeyen, bir meselede haksızlığı en sevdiği arkadaşında görse bile söylemekten çekinmeyen, bu büyük terbiyeci, haksızlığı terbiye dahilinde yüzüne söylemekten çekinmeyen ve doğruyu kabul eden arkadaşını da bağrına basardı. 1973 Nisanının ilk haftasında 83 yaşını sürerken vefat eden bu muhterem arkadaşımız, fazîlet timsâli azîz ağabeyimize Allah'tan rahmet dilerim.

MECLİS'TEN BAZI TİPLER

Meclis'te her fırsatta fikrini serbestçe beyan eden mebuslar arasında muhtelif tipler bulunuyordu. Meselâ Afyonkarahisar Mebusu Reşid Ağa Şark'ın kendi kendini yetiştirmiş ince zekâ-larındandı.

Bitlis Mebusu Maarif Başkâtibi Ziya Bey de inanmış dâva adamı, kuvvetli hatiplerdendi. Hararetli genç bir hatip de Lazistan Mebusu Ziya Hurşid Bey idi. Bu iki zât, yâni Ziya Bey ile Ziya Hurşid Bey İzmir suikast tertibâtından mahkûm olarak asıldılar. O vak'anın muhakeme safahatı başka hâtıralarda neş-redilecektir.

Ziya Bey hakkında yalnız şöyle bir rivayet işittik: Tevkif olunduktan sonra elleri kelepçeli bir hâlde Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna çıkarmışlar. Paşa, «Niçin bu işe girdiniz?» diye sorunca, «Çöz ellerimi de cevabını vereyim.» demiş. Ziya Bey gözü pek bir adamdı. Yukarıda bahsettiğim gibi, Ankara'nın merkez-i hükûmet olması teklifi aleyhinde de çok şiddetli konuşmuştur.

Hâtıratımın yazılmasını ısrarla takip eden küçük kardeşim Fâhîr İz bana yazdığı bir mektupta Londra'daki Müze Kütüphanesi'nde Rıza Nur'un 1.500 sahifelik orijinal nüshasından hâtıralarını okuduğunu yazmış ve bazı parçalarını göndermişti. Aradan birkaç sene geçtikten sonra basılmış olduğunu işittim. Sonra da bu hâtıratın toplatıldığını söylediler. Ben hâtıratı okuyamadım. Zaman zaman arkadaşlarım ve talebelerimle yaptığım sohbetlerde Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki şahsiyetlerden bahsederken Rıza Nur Bey'i Maarif Vekilliği zamanında yakından tanıdığımız için şahsî mütalâalarımızı söyledim. Bu arada Uğur Derman Bey⁴⁹ işittiklerinden bahsederek bana Rıza

⁴⁹ Kendisi ihrâz etmiş olduğu meslekî, tarihî ve millî kültürü ile çok iyi yetişmiş bir vatan evlâdıdır. Eczacı ve hattat olup «Hat ve Hattatlar Tarihi» mütehassısıdır. Zamanımızın en yaşlı, en büyük hattatı bulunan, Özbekler Dergâhı Şeyhi Edhem Efendi ve son asır hattatlarının en meşhur ve hemen

Nur Bey'in hâtıratı hakkındaki mütalâamı sormuştu. Ben de Fâhîr Bey'e yazdım. Ondan gelen mektupta diyordu ki: «Sizin şahsî görüşlerinizi hiçbir tesire kapılmadan yazmanız doğru olur. Çünkü o hâtırat tamam okunmazsa körlerin fili târifine benzer. Herkes okuduğu kısmın tesiri altında kalıyor.» Bunun üzerine ben de işi tabîî seyrine bıraktım.

Benim Ankara'da gördüğüm Rıza Nur Bey tatmin edilmiş bir rûhun timsâli idi. İstedliğini elde etmek için mâneviyat ve karakter fedakârlığından çekinmeyeceği kanaati bende hâsıl olmuştu. Bence Rıza Nur Bey'in şahsının tahlili ayrı bir husustur. Târihe hediye ettiği hâtıraları ise başka bir değer teşkil eder.

yegâne üstâdı olan Mehmed Sâmî Efendi merhumun kıymetli talebesi olan, meşhûr Okçulardan hezârfen hattat Necmeddin Okyay üstâdımızın en çok takdir ettiği ve son kıymetli talebesidir.

ŞÂİR MEHMED ÂKİF BEY'LE TANIŞMA

Birinci Büyük Millet Meclisi'ne Burdur Mebusu olarak iltihak eden şâir Mehmed Âkif Bey, Tâceddin Dergâhı meşrûtasında misafir olmuştu. Biz de Erzurum Mahallesinde Düyun-ı Umumiye Müdürü Âsım Bey'in evinde oturuyorduk. Âkif Bey bize komşu gelmişti; bu komşuluktan faydalanarak tanışmak ve kendisinden feyz almak istedim. Karşımızda oturan Ankara Vilayeti Evkaf Müdürü Hayri Bey çok sevdiğimiz, efendiden, kibar bir zât idi; mahdûmu Nizameddin Sâdi ve Tevfik beylerle arkadaşlık. Âkif Bey'le muârefe için, kendilerinin eski dostu Hayri Bey delâlet etti.

Üstâd kabul buyurdu; her sabah bize kadar zahmet ederdi ve onun arzu ettiği eserleri, meselâ Şeyh Sâdi'nin *Bostan*'ını ve tasavvufî bir eser olan *Şems-i Mağribî Dîvânı*'nı ve *Harâbat*'tan Farsça müntehabâtı okurduk. Bir aralık Alfonse Daudet'nin *Değirmenimden Mektuplar*'ını tavsiye etti; «Biraz da Fransızcamız ilerlesin» diye onu okuduk.

Eskilerin «Kıraatü't-tâlibi al'el-üstad» dedikleri şekilde okurduk. Yâni talebe okur, hoca da dinler ve yanlışları düzeltirdi.

Bir gün *Şems-i Mağribî Dîvânı*'nda bir beyit geçti. Derince bir mâna tasvîrini ihtivâ ediyordu. İzahat istedim. «Tahtellâfz mâna verelim» dedi. Anladım ki zihni kurcalayacak meseleleri deşmek istemiyor. Bir kere şöyle bir beyit geçmişti:

ظهور تو بمنست و وجود من از تو

(50) ولست تظهر لولای لم اکن لولاک

Yâni: «Senin bu kâinattaki zuhûr ve tecellin benimledir. Benim varlığım ise senin varlığın iledir. Bundan dolayı ben olmazsam sen zâhir olmazsın. Sen olmasan ben olmazdım.» mânasındaki beyti okuyunca: «Bu, abdin Mâbûd'a bir nazı mıdır?» dedim, güldü.

Sabahleyin bizim ders bitince Balıkesir Mebusları Hasan Basri (Çantay) Bey ile, beraber oturdukları Müftîzâde Abdülgafûr Efendi ve arkadaşlarına *Muallâkat* okuturdu. Öğleden sonra Meclis'e gelir, yerine oturur, müzâkere başlayınca kadar Fransızca bir eseri tercüme ettiğini görürdük. Gece yatsıdan sonra da yine Tâceddin Dergâhı'nın kıymetli misâfirlerinden Hâriciye Hukuk Müşâviri Münir (Erteğün) Bey'e *Hâfız Dîvânı*'nı okuturdu.

Bizim evde muallim arkadaşlarımızla her akşam yapılan toplantıya bir gece -bir düğün münasebetiyle- kimse gelmedi. Ben de yalnız oturmaktansa, Dergâh'a gittim. Baktım, Üstâd bir sedirin üstünde bağdaş kurmuş, Münir Bey de karşısındaki bir yer minderinde diz çökmüş, elinde *Hâfız Dîvânı* okuyordu. Ben kapının yanındaki bir yer minderine oturdum, dinlemeye başladım. Münir Bey durakladıkça Âkif Bey gazeli kaldığı yerden alıyor ve ezbere tamamlıyordu. Elinde kitap yoktu. Bu hâl, ders bitinceye kadar belki üç, beş, on kere devam etti. Ben Âkif Bey'in hâfızasına hayran kaldım. Ertesi sabah bize gelince bu hayretimi kendisine açtım. «Münir'e onsekizinci okutuşumdur» dedi. Yani onyediyi kişiye daha evvel okutmuş, okuttuklarının onsekizincisi Münir Bey imiş. O zaman iş biraz tabîleşir gibi oldu.

50 Okunuşu: Zuhûr-i tû bemenest ü vucûd-i men ez tû
Veleste tezharu levlâye lem ekiin levlâk

Âkif Bey ya okur, ya okutur, ya yazar, yâhut fıkra söyler veya dinlerdi. Abes ve mânasız sözden sıkılırdı. Uzatmadan keser, başka lâkırdıya geçerdi.

Bir gün sâde kahvesini getirmeye gitmiştim. Dönüşte elinde tashih edilmekten beyazı kalmamış bir sahifeye baktığını gördüm. Kahvesini verdikten sonra, ben de dikkatlice baktım. Bir de ne göreyim? *Âsım*'ın bir tashih sahifesi. Ben birdenbire hayrette kaldım. *Safahât*'ı okurken bize öyle gelirdi ki, Üstâd sânihalarını hiç düzeltmeden sahifelere geçiriyor, çünkü ifâdeler o kadar tabîi ve selîs ki, mısraların bir düşünce mahsûlü olduğu kat'iyen hatıra getirilmiyor. Kendisine bu husûsu söyleyince: «Sen ne diyorsun? Bir kelime için bir hafta düşündüğüm olur.» diye cevap verdi, donup kaldım. İşte o zaman Cenâb'ın *Tiryâki Sözlér*'indeki bir cümlesini hatırladım. O zamanın eşsiz nesir üstâdı, ince şâiri Cenâb Şahâbeddin Bey: «Eserine uzun ömür dileyen, uzun zaman sarfeder.» demişti. *Safahât*'ın bir mısraını değiştirmek mümkün olmadığına göre, bu söz mahz-ı hakîkattir.

Mühim gördüğü tarihî vak'aları nazmetmek, eski âdeti idi. Bir gün, Fatih'teki yanan evimizden nasılsa kurtulan ve Medine'de «Kadı» iken babamın Haydarâbâd'dan getirttiği *Kenzu'l-Ummâl* isimli «Hadîs» kitaplarını istedi. Oradan *Haccetu'l-Vedâ*'ı tedkîke başladı. Peygamberimiz'in son hutbesini nazmetmek istiyordu; galiba kısmet olmadı.

Yine bir sabah, ders başlamadan önce kahvesini içerken, bir gün evvel Meclis'te geçen çok harâretli bir toplantıdan bahsettim. O müzâkerelerde söz söylemek daha çok «Hoca Efendi» lerimize düşüyordu, mevzuun icâbı öyle idi. Ben müzâkere sırasında zabıta bulunurken bu sükûta tahammül edemeyip, o geceki toplantımızda arkadaşlara karşı heyecanla içimi dökmüş ve harâretle tenkitte bulunmuşum. Müftiler, dersiâmlar, meşâyih hepsi susmuştu. İnandığını her zaman olduğu gibi söylemekten çekinmeyen Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey ve emsâli birkaç kişiden başka cesâretle konuşacak kimse çıkmamıştı. Ben ulemâmızın bu mutâdî sessizliğine tahammül ede-

mediğim için, Üstâd'ın huzûrunda da aynı heyecanla konuştum. Başını önüne eğip, sol elinin yumruğunu sağ avucuna aldıktan sonra: «İşte adam onlar, Avni Beyler, Selâhaddin Beyler... Bize şeytân-ı ahres derler.» dedi. Bu cümle üzerine, başımdan bir tas sıcak su dökülür gibi oldu. Ben sözlerimde kendisini hiç hatırımdan geçirmemiştim. Çünkü o, gerektiğinde sözünü sakınmazdı. Her ne kadar «alenî» celselerde konuştuğu görülmedi ise de «hafî» celselerde icâp edince çok konuşmuştu. Bâhusus koskoca altı cilt⁵¹ *Safahât*'ıyla bütün memlekete karşı haykırdığını herkes bildiği hâlde, ben onu nasıl kasededebilirdim? «Hâşâ, sizi kasetmiyorum» da diyemedim, bir müddet sâkit kaldık.

HAKSIZLIK KARŞISINDA SUSMAK

Âkif Bey'in sözü bir hadis-i şerîf'e işâretti. Medine'de hoca-
nın karşısında *Câmiü's-Sagîr* adlı hadis kitabını okurken rastla-
mış olduğum hadis-i şerîfi hatırladım:

(الساکت عن الحق شیطان اخرس)

«Haksızlık karşısında sükût eden 'Hakkı söylemeyen' dilsiz şeytandır.»

Bu ne büyük sözdü, demokrasinin rûhu idi. Hak ancak böyle korunurdu. Bu, kuvvetli bir imân eseri idi. İnanan adam önce hakkı korumakla mükelleftir. Hoca efendilerimiz de halka bunu öğretmekle mükelleftir. Nasıl olur da kendileri tatbik etmezdi? Bu sükût neden olabilirdi? İkinci seçimi garantiye almak için mi idi? Hâdiseleri görmeyen ve muhitini bu kadar tanımayan kimse nasıl ikinci seçimden ümit edebilirdi?

İşte bu imân zaafı, bir milletin rûhunu tereddide sürüklemek için kâfi idi. Montesquieu'nun «Her millet lâıyk olduğu idâreye mazhar olur» sözünü söyleyişinden bin sene evvel, en

⁵¹ *Safahât*'ın 7. cildi o târihte henüz neşredilmemişti.

büyük hikmet ve hakikatleri bütün cihâna ilân eden son Peygamber Hazret-i Muhammed (s.a.v) (كما تكونوا يولى عليكم) yani: «Siz nasılsanız ona göre idâre olunursunuz» düstûrunu vaz'etmişti. Montesquieu'nun ilham menbaı da o idi. Fakat Şark kültüründen bîhaber Garp hayranları, bütün sosyal kaide-leri Garp medeniyetinin vaz'ettiğine inanıyorlardı. Çünkü din sosyolojisi, din psikolojisi kimse tarafından ele alınmamıştı. Medrese kültürü bu lüzûma hiç yönelmemişti. Son asrın bütün içtimâiyat ve rûhiyat nazariye ve kanunları Kur'ân ve hadîslerle bin üç yüz sene evvel vaz'edilmişti.

DİN KÜLTÜRÜ ve ULEMÂMIZ

Din kültürünün mücerret ibâdetten ibâret olduğu fikri, din bilginlerinin, kütle hâlinde, kemâline mâni olmuştur. Tabii her din âlimi bir Hızır Bey, bir İbn-i Kemâl, bir Ebusuûd olamazsa da, her devrin kendine göre, kendini yetiştirmiş âlimleri bulunur. Sonra bir fetret devri araya girdi. Son iki, üç asırda yazılan eserler hiç incelemeye lüzûm görmeden, aynen nakil sûretiyle tedvîn edildi. İleride bu acı hükmün misâllerini sırası gelince göreceğiz. *Mecelle*'nin takdim yazısı dikkatle ve ibretle okunacak kıymettedir. *Mecelle* komisyonundan Karin-âbâdlı Ömer Hilmi Efendi hakkında Cevdet Paşa «Asrımızın İmâm-ı Azamı'dır» demiştir.

(قدر زر زگر شناسد قدر گوهر گوهری)

«Kadr-i zer zerger şinâsed kadr-i gevher gevheri»

Yâni: «Altının kıymetini kuyumcu, mücevherlerin değerini de cevâhirci bilir.»

Müşrûtiyete tekaddüm eden senelerde hocamızdan işitmiştik. İstanbul'da «Ulemâ-yı Sitte» dedikleri altı büyük âlim varmış ki, bunları şöyle sıralarlar: Manastırlı İsmail Hakkı Efendi (Ayasofya kürsî şeyhi ve sonradan âyân âzâsı), Tikveşli Yusuf Efendi, Tokadî Şâkir Efendi, Ders Vekili Hâlis Efendi, *Mecelle*

Şârihi Âtîf Bey, Ders Vekili Muğlalı Ali Rıza Efendi. Bundan başka, zamanın mârûf simâları arasında sonradan Şeyhülislâm olan Erzurûmî Çelebizâde Hüseyin Hüsnü Efendi, *Mecelle* Şârihi Haydar Efendi -ki bunlar Hukuk Mektebinde müderris olmuşlardı-, Mısır Kadısı Yahya Reşid Efendi ve Fetvâ Emîni Nûr Efendi gibi büyük şöhretler de, İstanbul ulemâsının medâr-ı iftihârı idi.

Bunların dışında emsâli ve talebe arasında tanınmış olan yüzlerce din âlimi vardı ki, isimleri muhitlerinden dışarı çıkmıştı. *Beyânü'l-Hak*, *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebilürreşâd* mecmualarında toplanmış bulunan ulemâdan Adanalı Hayret Efendi, Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi, Elmalılı Küçük Hamdi Efendi, Babanzâde Nâim Bey, İzmirli İsmail Hakkı Bey, Bereketzâde İsmâil Hakkı Bey ilmî yazı ve münakaşalarıyla şöhret kazanmışlardı. Yukarıda adı geçen Erzurumlu Şeyhülislâm Musâ Kâzım Efendi de kalemi ve âsârı ile meşhûr olmuş benâm ulemâdan idi. Bâb-ı Fetvâ'daki müsevvitler arasında, Fıkıhta meslek adamları içinde ismi çok duyulmuş kıymetli zevat vardı. İstanbul'dan başka vilâyetlerde -bilhassa Konya ve Kayseri'de yetişmiş ve pek çok talebe yetiştirmiş kimseler mevcuttu ki, bunların ayrıca bir tarihçesi yazılması meslek erbâbına düşen bir vazifedir.

Memleketinden ayrılmış ve tahsil için dolaşmış zevâtın hûsûsiyetleri derhal göze çarpardı. Ben, gençliğimde Ankara'da Kurşunlu Câmi'de rastgeldiğim bir Ramazan vâizinde çok farklı bir takrîr görmüştüm. Her gün ikindiden sonra dersine devam eder, notlar alırdım. Ankara Kadısı olan babam bir gün kendisini iftâra dâvet etmişti. O sûretle hüviyetinden malûmat alabildim: Memleketi Kayseri, adı Hoca Zühdü Efendi. Memleketinde icâzet aldıktan sonra Trablusgarb'a hadîs tahsiline gitmiş, zannederim dört sene kadar kalmış, işte bu seyahat kendisini ilmen ve fikren emsâlinden yükseltmiş. *Kur'ân-ı Kerîm*'deki her hükmün yanı sıra hadîs okur, sırası gelince seçme beyitler söyler, va'zına hususî bir çeşni verirdi. O yaştaki benim dikkat nazarımı çekmişti. Kendisini tanıdıktan, aşağı yukarı elli sene

sonra merhûm şâir Mehmed Âkif ihtifâli dolayısıyla Kayseri'ye dâvet edilmiştim. Ayrıca Müftî Abdullah Edib Efendi'nin delâleti ile din görevlilerine yaptığım bir konuşmada, bu ciheti belirterek ilk kez hocama memleketinde şükrânımı edâ etmek ve kendisini hayır ile yâdetmek fırsatını Cenâb-ı Hakk bana bahşetmiş oldu.

İSTİKLÂL MARŞI'NIN YAZILMASI

Yeni kurulan devlet için bir «Millî Marş» yazılması hususunda Büyük Millet Meclisi'nin altı ay müddet vererek açtığı «İstiklâl Marşı Müsabakası»na muhtelif şairlerin gönderdiği tam 724 şiir gelmişti. Bunlar Maarif Vekâletinde teşkil edilen bir komisyonda incelenmiş ve içlerinden 6 tanesi seçilerek Meclis matbaasında bastırılıp mebuslara dağıtılmıştı. Maarif Vekili bulunan Hamdullah Subhi Bey, müsâbakaya «nakdî mükâfat vaadedilmiş olması yüzünden» iştirak etmemiş olan şair Mehmed Âkif Bey'e müracaat ederek, yazmasını istemişti. Bunun üzerine Mehmed Âkif Bey «Ben mebusum, müsâbakaya iştirak etmem, ayrıca yazarım.» diyerek teklifi kabul edip, ikamet etmekte olduğu Tâceddin Dergâhı'nda, «Kahraman Ordumuza» ithaf ettiği *İstiklâl Marşı* şiirini yazdı.

İstiklâl Marşı sadece bir şiir değil, ruhları coşturan bir hamâset ve belâgat âbidesi idi. Meclis'te Maarif Vekili Hamdullah Subhi Bey tarafından okunduğu zaman heyecan ve tazahûrat son haddini bulmuştu; her mısraı, her kıt'ası sürekli alkışlarla karşılandı. Nihâyet 12 Mart 1337 (1921) günü Meclis'te verilen takrîrler reye konup «İstiklâl Marşı» olarak kabul edildi ve müteakiben bütün mebuslar ayağa kalkarak Maarif Vekilinin tek-rar okuduğu *İstiklâl Marşı*'nı, ayakta dinlediler.

Marşın kabulünden sonra Meclis Muhasebecisi Necmeddin Bey, kanunen müsabakayı kazanana verilecek olan 500 lira nakdî mükâfatı getirdi ise de Âkif Bey, «Ben müsâbakaya gir-medim; bu para bana âit değildir» diye reddetti. Fakat muhasebecinin «Kanun metninde mükâfatın, kazanana verileceği yazı-

lıdır. Sizin Marşınız kabul edilmiştir; bu para sizindir, Meclis kasasında kalamaz. Siz, usûlen tesellüm edin, sonra istediğinizi yaparsınız.» diye ısrar etmesi üzerine Âkif Bey, parayı alıp «Sarıklı Hastahanesi»ndeki yaralı gazîlere hibe etmiştir.

Seneler sonra bir gün, Saraçhanebaşı'ndaki evinde kendisini ziyaret ettiğim Âkif Bey'in çok samimî ahababı olan Erzurum Mebusu Gözübüyükzâde Ziyâ Bey, bu mesele açıldığı zaman bana şu hâtırasını anlattı: Şâir Âkif Bey'e «Yahu sen bu parayı neden almadın? Sırtında palton yok. Üstelik bana da ikiyüzelli lira borcun var. Alıp da bâri borcunu verseydin.» dediğim zaman, merhum sert bir edâ ile «Borç başka, bu iş başka» diye bana mukabelede bulundu. Halbuki, ben, Âkif Bey'in karakterini iyi bildiğim hâlde, sırf bir latife olsun diye mahsûs böyle söylemiştim.

İstiklâl Marşı ile ilgili bu hâtırayı Âkif'in karakter ve seciyesini ifade etmesi bakımından kaydediyorum. *İstiklâl Marşı* Müsabakasına gönderilen 724 şiir arasından Maarif Vekâletince seçilen ve Meclis matbaasında basılıp mebuslara dağıtılan 6 şiiri de, Meclis zabıt kâtipliğinde bulunmuş olan İhsan Kaftangil'in hususî koleksiyonunda mevcut matbu nüshadan iktibas ederek aynen naklediyorum. Bunları neşretmekle sadece tarihî bir hâtırayı değil, aynı zamanda *İstiklâl Marşımız*ın mukayese kabul etmeyen misilsizliğini de vesikalandırmış oluruz kanaatindeyim.

İSTİKLÂL TÜRKÜSÜ

*Millet aşkı, din aşkı, vatan aşkı uyanсын
Yurduma göz dikenler al kanlara boyansын.
Ya ben, ya onlar diyen silâhına dayansын*

*Türk oğludur bu millet,
Türkündür bu memleket.*

*Düşman gözü tutamaz yanar dağlar başını
Bağrımızda saklarsız vatanın her taşını
Yurdumuza yan bakan döker gözün yaşını*

*Türk oğludur bu millet,
Türkündür bu memleket.*

*Can veririz her zaman hürriyetin yoluna
«Ya gazi, ya şehid»lik ne devlettir kuluna
Ata emânet etmiş nâmusunu oğluna*

*Bize Türk oğlu derler
Hep bizimdir bu yerler*

Ankara
A. S.

* * *

*Türkün evvelce büyük bir pederi
Çekti sancağa hilâl-i seheri
Kanımızla boyadık bahr ü berri
Böyle aldık bu güzel ülkeleri.*

*İleri arş ileri, arş ileri
Geri kalsın vatanın kahbeleri.*

*Seni ihyâ için ey namı büyük
Vatanım uğruna öldük, öldük
Ne büyük kaldı bu yolda ne küçük
Siper oldu sana dağlar gibi Türk.*

*Yürü, ey milletin efrâdı yürü
Ak süd emmiş vatan evlâdı yürü.*

*Vatan evlâdını kurban edeli,
Milletin hür yaşamaktır emeli*

Veremez kimseye bir Çamlıbel'i
Bağlanır mı acaba Türk'ün eli?

İleri arş ileri, arş ileri
Çiğnenir çünkü kalan yolda geri.

Hüseyin Suad

* * *

İSTİKLÂL MARŞI

Göz yaşına vedâ et,
Ey güzel Anadolu!
Hakkını korur elbet,
Türkün bükülmez kolu!

Cenk ederiz genç, koca
Bugün değil, yarın da!
Yâdımız ağladıkça,
İzmir ezânlarında!

Hak yolunda kan olur,
Dünyâlara taşarız;
Ya şerefle vurulur,
Ya efendi yaşarız!

Hergün yeni bir hîle
Arkasında satıldık;
Hergün yeni bir dille
Yurdumuzdan atıldık.

Yeter, ey Kâbemizi
Elimizden alanlar!
Alıkoyamaz bizi,
Yolumuzdan yalanlar!

*Biz bu yolda sel olur,
Dünyalara taşarız;
Ya şerefle vurulur,
Ya efendi yaşarız!*

*Hangi alçak el alır,
El zinciri boynuna?
Kim Yunan'ı bırakır,
Türk kızının koynuna?*

*Biz ki Türk'üz, muhakkak
Her milletten uluyuz!
Yeryüzünde biz ancak
Yurdumuzun kuluyuz!*

*Yurd yolunda kan olur,
Dünyalara taşarız,
Ya şerefle vurulur,
Ya efendi yaşarız!*

**Matbuat Müdiriyet-i Umumiyesi
Muharirlerinden
Kemâleddin Kâmi**

* * *

*Ey müslüman, ey Türkoğlu!
Açıldı İstiklâl yolu,
Benim bu son günlerimdir
Diyor bize Anadolu.*

*Çek sancağı Türk Ordusu,
Olmaz Türk'ün can korkusu*

*Esârete dayanır mı,
Türk vatani, Türk namusu*

Bu son savaş bize farzdır,
Fırsatımız gayet azdır.

Muzaffer ol da ey millet!
Altın ile tarih yazdır.

Birleşelim özümüzden,
Dönmeyelim sözümüzden,
Hem silelim bu lekeyi,
Tarihdeki yüzümüzden.

Merzifon İdâdisi
Hat Muallimi
İskender Hâki

* * *

Altı bin yıl efendilik yaptın,
«Kahraman Türk» idi cihanda adın
Bir ateşten siperdin İslâma
sönmeyen bir güneş gibi yaşadın.

Ey büyük ünlü milletim ileri!...
Hasmına çığnetme koş bu şanlı yeri
Düşmenin bir cihansa dostun Hak⁵²
Hakk'ın elbette müstakil yaşamak.

Atıl, ez, vur senindir istiklâl⁵³
Ebedî parlâsın şu al bayrak
Ey benim şanlı milletim ileri!
Ele çığnetme koş bu ülkeleri!.

23 Kânunusâni 1337
M...

⁵² Yahut: Düşmanın bir cihansa dostun Hak

⁵³ Yahut: Yürü, vur, ez senindir istiklâl
Mısraın sonundaki «istiklâl» yerine «istikbâl» de konulabilir.

Yıllarca altı cebhede âteşle, kanlara
Türki'n hilâl ü dînine düşman olanlara
Ceddin o; Yıldırım gibi saldın zaman zaman
Yüksek başın eğilmedi bir an cihanlara

*Ey kahramanlar ordusu, ey yıldırım-şitâb⁵⁴
Göster cihan-ı mağribe bir kanlı inkılâb*

*Ey mazi-i havâriki bin dâsitân olan
Garbın zalâm-ı zulmüne yüz yıl kılıncı salan⁵⁵
Arslan yürekli ordu, demir giy silah kuşan!
Zira hududu kapladı âteşle, kan, duman.*

*Ey kahramanlar ordusu, ey yıldırım-şitâb
Göster cihan-ı mağribe bir şanlı inkılâb*

*Arslan mücahid ordusu, ey hâris-i salâh
Destinde seyf-i Hak gibi bin şanlı bir silâh
Açtın semâ-yı millete pür nûr bir sabah
Âtî bizim... Bizim artık vatan, zafer; felâh.*

*Ey kahramanlar ordusu, ey yıldırım-şitâb
Göster cihan-ı mağribe bir şanlı inkılâb!*

Mehmed Muhsin

⁵⁴ Yahut: Ey kahramanlar ey berk-i pürşitâb!

⁵⁵ Yahut: Baş eğmeyen cihanlara yüzyıl kılıncı salan!

MUSTAFA SAGİR

Ankara'nın en heyecanlı günlerindeydi. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmış, hararetli müzakereler devam ediyordu. Hindistan Müslümanlarının maddî mânevî yardımından da söz ediliyordu. O sıralarda «Mustafa Sagir» adında birinin Ankara'ya gelmekte olduğunu işittik.

Bu zât İnebolu tarikiyle gelmişti. Sonra öğrendik ki İnebolu'ya çıktığı zaman, Kastamonu Valisi'nin kendisini istikbâl etmediğine dair can sıkıntısını ihsâs etmiş. Daha sonraları bu adamın şüpheyi davet edecek bazı hareketleri olduğu söylendi. Kendisi Hürriyet Otel'i'nin orta katına misafir edilmiş idi. Onun üstündeki odaya da emniyet memurları oturtulmuş ve tavan-dan açılan bir delikten hareketlerinin kontrol altına alınmış olduğunu öğrendik.

Bir gün İstanbul'a gönderdiği bir mektup zarfı içinden çıkan büyük bir dosya kâğıdı üzerinde bir buçuk satırlık bir cümle yazılı olduğu, bunda havanın çok sıcak ve terletici olması öne sürülerek on bir tane fes istediği görülünce şüpheler artmış. Bu mektubun tedkiki için mektup Sultanî muallimlerinden kimya hocası Avnürrefik (Berkman) Bey'e tevdi edilmiş. O da kimyevî bir madde ile yazılıp başka bir madde dökülmeden okunamayan mektuba icâp eden maddeyi dökerek gizli yazıları meydana çıkartmaya muvaffak olmuş ise de, kullandığı maddenin miktarının çokluğundan dolayı gizli yazılar bir

müddet sonra tekrar kaybolmuş ve münderecâtı okunup anlaşılamamış.

O zaman Ankara Polis Müdürü Mehmetçe adında İttihat Terakkî'nin fedâîilerinden müheykel ve korkunç simâlî bir zât idi. Bu tahliller herhâlde onun nezâretinde ve Polis Müdüriyetinde yapılıyordu; bu hadiseden sonra Mehmetçe'nin Avnürrefik Bey'e şiddetli bir çıkışı, Avnürrefik Bey'de nazar-ı dikkati çekecek asabî bir buhran vücuda getirdi. Zihnî bir müvâzenesizlik başgösterdi. Meselâ konuşmaları arasında «Benim ceddîm Hazreti Ali'ye varır» diye farkında olmayarak «babasının icazetnâmesi»ni öne sürdü. Bir gün de konuşurken «Dünyayı biz üç kişi idare ediyoruz: Churchill, Mustafa Kemal ve ben» dedi ve bunu sık sık tekrar etmeye başladı. Daha başka ipe sapa gelmez sözleri artınca, tedâvisi için İstanbul'a gönderilmesine karar verildi.

Nihayet Mustafa Sagir'in casusluğu ortaya çıkıp tevkif edildi. İlk isticvaplarını müteakip Topçu İhsan Bey'in riyâsetindeki İstiklâl Mahkemesine sevk edildi. Muhakemesi Ankara vilâyet binâsı içindeki adliye odalarından birinde yapılıyordu ve meclis zabıt kâtiplerinden bir grup da tıpkı meclis zabtı tutar gibi muhakeme safahatını kelimesi kelimesine zabt ediyordu. Benim bulunduğum celselerden birinde Reis İhsan Bey kendisine dedi ki: «Mustafa Sagir Bey, biliyorsunuz ki muhakeme hitam bulmuştur. Şimdi sizinle açıktan konuşuyorum. Bazı şeyler öğrenmek isterim.» Bunun üzerine Mustafa Sagir -ki çok temiz ve şık giyinmiş, traş olmuş bir vaziyette idi- şu cevabı verdi: «Bundan sonra benim için yerin altı ve üstü birdir. Ne isterseniz söyleyeyim.»

İhsan Bey sordu: «Mensup olduğunuz teşkilâta ne sûretle girdiniz ve bu teşkilât kimin tarafından idare ediliyordu?» Cevap verdi: «Ben, yedi yaşında iken Hindistan'dan alınıp Londra'ya götürüldüm. Bütün tahsil ve terbiyemi İngiltere'de aldım. Bu teşkilât Londra'da Lord Simsim adında birinin idaresinde Orta Doğu İntelle gence Service teşkilâtı idi. Ve on dört milyon

Sterlin yıllık tahsisatı vardı. Bu teşkilât o kadar kuvvetli idi ki, meselâ Osmanlı Devleti'nin Bağdat vâlisi bu teşkilâta bağlı İngiliz casusu idi.»

Daha sonra reis İhsan Bey bir sual daha tevcih etti: «Acaba siz, bizim bu yeni kurulan Türkiye Devleti için haricî siyaset bakımından neler düşünürsünüz? Bize bir tavsiyeniz olabilir mi?» Mustafa Sagir cevaben dedi ki: «Siz, iki devletle hoş geçinmek mecburiyetindesiniz; bunlardan biri Rusya, diğeri İtalya'dır.»

Reis teşekkür ederek, muhakemenin bittiğini söyledi. Hüküm daha sonra hapishanedeki hücresinde Mustafa Sagir'e tebliğ edilmiş olacak ki, orada vasiyetlerini yapmış ve altın saatini gardiyana hediye etmiş. Ertesi günü gece yarısından sonra Karaoğlan Çarşısı'nda asıldı.

Yıllar sonra Meclis'teki vazifemden istifa edip mesleğime dönünce İstanbul'a geldim. Hayatımı serbest bir meslekte geçirmek ve kanunları dünyanın hiçbir yerinde değişmek bilmeyen ve müsbet bir fen olan Kimya Fakültesi'ne yazıldım. Laboratuvarı masa arkadaşım olan, Fındıklı'da Abdurrahman Şeref Bey konağındaki ilkmektepte müdürlik yapan Kemal Bey nâmında çok kibar, efendi ve yaşı benden biraz büyük olan bir zât ile çok samimî dost olduk. Bir gün ben Ankara hâtıralarımı anlatırken Mustafa Sagir'den bahsettim. Bana dedi ki: «Aman bu korkunç bir hâdisedir; çünkü ben Birinci Cihan Harbinde Büyük Postahanede sansür müfettişi Albay Muhiddin Bey'in yanında muavin olarak çalışırken bu Hindli Mustafa Sagir birkaç lisan bildiği için sansür heyetinde mütercim olarak vazifeli idi.» Hayretten donup kaldım...

ANKARA'NIN HÜKÛMET MERKEZİ OLMASI

Hükûmet merkezinin Ankara'da kalacağı hakkında bazı şâ-yialar işittiğimizden, Çankaya'da verilen karar daha Meclis'e gelmeden durumu öğrenmek istemiştim. Bunu en iyi bilmesi lâzım gelen bizim Başkâtibimiz Receb Bey idi. Bir gün Meclis zabıtlarının bir sûreti Çankaya'dan istenmişti. O münasebetle son zabıt grubu gece Meclis'te çalışarak bir kopya çıkardı. Bu sırada Başkâtib Receb Bey de Zabıt Kalemine gelerek: «Bizim tarafta oturanlar işi bitirdikten sonra gitmesin, beraber araba ile gideriz.» dedi. Kavanîn Müdürü Hâmid, Zabıt Müdürü Zeki Beyler ile ben, bir de Ankaralı Hamdi Bey isimli bir zabıt kâtibi kaldık. On buçukta işimiz bitti. İstanbul'dan Ayân Reisi'ne âit otomobil yeni gelmişti. Hep beraber ona bindik ve yola koyulduk.

Hareketimizden evvel kalemin en yaşlısı olmak hasebiyle Hâmid Bey'e hükûmetin İstanbul'a nakledilip edilmeyeceğini Receb Bey'e arabada sormasını rica ettim. «Ben soramam» dedi. Zeki Bey'e teklif ettim; o da imtinâ etti. «O hâlde ben sorarım» demiştim. Arabada giderken, Karaoğlan'ı geçtikten ve Nakşibendi'ye doğru yol almaya başladıktan sonra Receb Bey'e «Fındıklı'ya ne zaman gideceğiz?» dedim. «İstanbul'a mı?» dedi. «Evet» deyince, «İstanbul'a gezmeye gideceğiz.» demesi üzerine işi ve kararı tamamiyle öğrenmiş oldum.

Çünkü, Çankaya mukarrerâtını herkesten evvel o bilirdi. Meclis'in seyrini yakından takip edip istikamet veren o idi. Birinci Meclis'te muhalefet ses çıkarmaya başlayınca mebus olmadı hâlde derhal bir takrir hazırlar ve daha çok Şark vilâyetleri mebuslarına ve sözünü geçirdiklerine imzalatır, onlardan biri ile riyâsete takdim ettirirdi. Tabîî, bu olup bittilerden kimsenin haberi olmazdı ve kimse de sorup aramazdı.

İstitrat olarak burada belirtelim ki, Ankara'nın hükûmet merkezi olacağı hakkında Bitlisli Şeyh Müştak Baba'nın bir asrı müteceviz bir zaman önce yazılmış bir istihracı mevcuttur. Meclis Kütüphanesi'nde bulunan matbu *Dîvân*'ındaki şu satırlar bu istihracâ âittir:

*Me'vâ-yı nâzenîne kim elf olursa efser
Lâbiid olur o me'vâ İslâmbol ile hemser
Nûn ve'l-kalem başından alınsa nûn-ı Yûnus
Aldıkda harf-i diğەر olur bu remz ezhâr
Miftâh-i sûre-i Kaf serhadd-i kaf tâ kaf
Munzam olunmak ister rây-i Resûl Peyâmber
Hây ü huy ile âhir maksûd oldu zâhir
Beyt-i veliyyü'l-ekrem el-hâc iyd-i ekber
Ey pâdişâh-ı fahhâm Sultan Hacı Bayrân
Rûhâne ister ikrâm Müştâk-ı abd-i çâker.*

İSTANBUL'DA HOCALIK ALIŞIM

Receb Bey'den bu kararı öğrendikten sonra ertesi gün Maarif Vekâletine bir istida vererek İstanbul'da bir orta mektep muallimliği istedim. Fakat hususî sûrette de az dersli bir mektep olmasını, çünkü aynı zamanda yüksek tahsile devam etmek istediğimi söyledim.

Yüksek tahsil mevzuundaki kararım la alâkalı olarak, bir kaç yıl öncesine ait şu izahatı vermek isterim. Ben Sultanî'yi bittirdiğim zaman tabiatla başbaşa yaşamak merdümگیرiz fitratına uyduğu ve beşerî hây ü huydan uzak kalmaktan hoşlandı-

ğım için Halkalı Zirâat Mektebi'nde okuyup ziraatçı olmak istemiştim.⁵⁶ Kaydımı posta ile yaptırdım; bir ay sonra da kabul edildiğime ve hemen mektebe gelmekliğime dair müdirlikten bir telgraf aldım. Fakat Umumî Harbin en kızgın zamanı olduğundan, babam Ankara'daki Sultanî'nin ilk kısmında yapmakta olduğum muallimlik vazifesinde kalmaklığımı bir müddet için uygun görmüştü.

Maarif Vekâletinde Müsteşar Nâfi Atuf Bey nezaretindeki komisyonda «tarih muallimliği imtihanı»na girmiş ve kazanmıştım. İstanbul'a tayinimi isteyince Gelenbevi Orta Mektebi'ni 1.750 kuruş maaşla teklif ettiler; onyedici saatlik «tarih ve yurtbilgisi» dersinin açık olduğunu ve tâlip olursam tayin edeceklerini söylediler. Ben, yüksek tahsile devam etmeme mâni olmaması için, ders saati az olan bir mektep istediğimden bu teklifi kabul etmedim.

Bir hafta sonra İstanbul'da Sultan Selim'deki İmam-Hatip Mektebi'nde sekiz saatlik tarih dersi bulunduğu; fakat kadrosunun 1.500 kuruş olduğunu haber verdiler. Derhal kabul ettim ve Meclis'teki vazifemden istifa ederek İstanbul'a geldim.

Evvelâ büyük dayım Şeyhülislâm Hüseyin Hüsnü Efendi'nin oğlu Eczacı Prof. Sârim Hüsnü Çelebioğlu'nun teşviki ile onun Cerrahpaşa'daki eczahanesine ortak olup Eczacı Mektebi'ne girdim. Bir taraftan da Sultan Selim'de bulunan İmam-

⁵⁶ Şâir Kânî, «Bir çotra şarab ve bir kitab-ı müstetab ve bir iki ahbab-ı Menfûr-ün-nifâk'ın saâdetine kâfil olduğunu» söyler. Bağdatlı Rûhî'nin:

*Sanman bizi kim şive-i engûr ile mestiz
Biz ehl-i harâbâtınız mest-i elestiz.*

Yâni: «Bizi üzüm suyu ile sarhoş olmuş zannetmeyin; biz tâ Elest Bezminde hitâb-ı izzete nâil olduğumuz zaman mest olmuştuk ve işte o sarhoşluk bizde hâlâ devam etmektedir.» dediği gibi, bizim de kâinatın şarabıyla alâkamız yoktu, lâkin her an varlığın bütün güzellikleriyle mest idik. Kitap sevgisi ve vefakâr hakikî dostlar bana kendilerini artırır ve düşündürürdü. Yalnızlıktan hoşlanmaz, ama kalabalığı da hiç sevmezdim.

Hatip Mektebi'ndeki târih muallimliğı vazifesine devama başladım. Eczacı Mektebi'nde «Nebatât» dersinde ezberlenmesi zarurî olan bütün nebat isimleri kulağı tırmalayan, dil dönme-yen Latince kelimelerdi. Bunlar genç yaşta ezberlenebilirdi, tekrar edilmezse de unutulurdu. Benim için bunları ezberlemek tahammül edilecek şey değildi. Bu sebeple Eczacı Mektebi'nde okumaktan vazgeçtim, ayrılıp ertesi yıl Kimya Fakültesi'ne kaydoldum.

ŞÂİR MEHMED ÂKİF BEY'LE HÂTİRALAR

Âkif Bey ile münasebetimiz İstanbul'a geldikten sonra da devam etti. Bir gün Bâbîâli yokuşunda karşılaştık. «Sana Âsım'ı verdim mi?» dedi. Ben «Hayır» deyince «Haydi, dönelim» dedi. Eşref Edib Bey'in idarehanesine gittik. Bir ithaf cümlesi ile imzaladı verdi, teşekkür ettim. Birlikte Boğaziçi'ne döndük. O Üsküdar'da, ben Beylerbeyi'nde oturuyorduk. Aynı vapura bindik. «İkbal, bana 'Peyâm-ı Meşrik'ı göndermiş, ben iki kere okudum, güzel kitap. İstersen bir de beraber okuyalım.» dedi; memnuniyetle şükranlarımı bildirdim.

Salı günlerini buluşma günü olarak kararlaştırdık. Bir salı kendileri geliyor, bir salı ben gidiyordum. Kitabı ben okuyor, o dinliyordu. Bir gün şöyle bir beyit geçti:

در طلبش دل طپید دیر و حرم آفرید

ما بتمنای او او بتماشای ماست

Der talebeş dil tapîd, deyr ü harem âferîd

Mâ betemennâ-yı û, û betemaşâyı mâst

Yâni: «Gönüller kendisini bulmak için çırpınmaya başlayınca kiliseyi, Kâbe'yi yarattı. Biz onu istiyoruz, o bizi seyretmekle meşgul.»

Ben bu beyti okuyunca güldü ve dedi ki: «İşte Ferid Bey’le bir tevârüt.» Ferid Bey de: «Kullar: ‘Dur bakalım Allah ne gösterecek?’ O da: ‘Bakalım kullarım ne yapacak?’ diyor.» demektedir.

Yine bir gün şu beyti okuyunca gülmeye başladı. Hoşlandığı şeyler olunca zevk ile gülerdi:

کناه ما چه نویسند کاتبان عمل
نصیب ما از جهان تو جز نکاهی نیست

Günâh-ı mâ çi niivisend kâtibân-ı amel
Nasib-i mâ zi cihân-ı tû cüz nigâhî nîst

Yâni: «Kirâmen Kâtibîn bize ne günah yazacaklar, bilmem. Yâ Rabbi, Senin cihânından bizim nasîbimiz ancak bir nazardan ibarettir. Görüp geçiyoruz.»

Bir keresinde de «Hayat akan bir sudur, böyle akıp gidecektir.» meâlindeki şu gazeli okumaya başlayınca heyecanlandı ve gazeli dinlerken kendisi de tekrar etti:

زندگی جوی روانست و روان خواهد بود

Zindegî cûy-i revânest ü revân hâhed bûd

Başka bir gün dersi müteâkip yemeğe oturduk. Tesâdüf eseri sofrada üç türlü patlıcan yemeği vardı. Üçüncü olarak dolma gelince gülmeye başladı ve şu hikâyeyi anlattı:

Eski devirde paşanın biri dalkavuğunun zekâsını, kudretini misafirlerine göstermek için huzuruna çağırır, sonra da patlıcanı medhetmeye başlar. Hiçbir sebzenin bu kadar çeşitli yemeği olmadığını, hepsinin ayrı lezzette bulunduğunu, her yemeğin kendine göre olan güzelliğini birer birer sayarken, dalkavuk da aynen iştirak ile paşayı te’yit eder dururmuş. Aradan bir çay faslı gelip geçtikten sonra, paşa, sözü yine yemekten açarak

patlıcana getirmiş ve bu defa patlıcanın şeklinin biçimsizliğinden, çekirdeğinden bahsedip, hattâ «acı patlıcanı kırağı vurmayaacağı» darb-ı meselî'ni öne sürerek «Böyle bir söz hangi sebze için söylenmiştir? Doğrusu hiç hoşlandığım şey değildir.» diye patlıcanın aleyhinde söze devam etmeye başlamış. Dalkavuk da: «Doğrudur efendim, hakikaten bir kere acısına tesâdüf ederseniz, ömrünüzde bir daha patlıcan yemezsiniz» gibi yâveler savurunca; paşa birden bire kızıp: «Yarım saat evvel patlıcanı medhettim, iştirak ettiniz; şimdi beğenmediğimi söylüyorum, yine beni tasdik ediyorsunuz. Bu ne biçim mizaçtır, nasıl karakterdir?» deyince, dalkavuk: «Paşam, ben zât-ı âlinizin dalkavuguyum, patlıcanın değil.» cevabını vermiş.

Gülüştük.

Yemekten sonra bâzen deniz kenarında oturur, bâzen ziyaretler yapardık. Bir gün beraber çıktık, «Haydi seni Kâzım'a götürüyüm» dedi. Birdenbire kim olduğunu anlayamadım. «Trabzon Vâlisi Kadri Beyzâde Hüseyin Kâzım Bey» dedi. Kâzım Bey *Büyük Türk Lûgati* sahibi, müteaddit eserleri bulunan, âlim ve fâzıl, devlet ricâlinden, nâzırlık etmiş bir zât idi. Ben, tanışmadığım için pek gitmek istemedimse de «Görülecek adamdır» dedi. Beraberce Beylerbeyi'ndeki Kâzım Bey'in yalısına kadar yürüdük, bahçe kapısından girdik.

Kâzım Bey ev kıyafeti ile çimenlerle meşgul idi. Âkif Bey'i görünce fevkalâde memnun oldu, büyük iltifatlarda bulundu. Kabul salonuna çıkardı. Âkif Bey pencerenin önündeki denize karşı koltuğa yerleşti. Arkasından Kâzım Bey'in ısrârı üzerine ben de girdim. Fakat kendisi kapının yanındaki iskemleye oturdu. Belki on beş metreden fazla olan salonun bir ucunu evsahibi, diğer ucunu da misafir işgal ettiler. Bana yer kalmadı, nereye oturacağımı bilemedim. Hâne sâhibi, oturmam için bana Âkif Bey'in karşısındaki koltuğu gösteriyordu; tabîî bende de o cesâret yoktu. Nihâyet Âkif Bey'in sesi gürledi: «Gösterdiği yere otur!» Çar nâçar gittim, oturdum. Beni Kâzım Bey'e şöyle takdim etti: «Bu, senin bildiğin gençlerden değildir.» ve sonra başka

söze geçti. Belki bir buçuk saat oturduk, sohbetler yapıldı; nihâyet vedâ ettik.

Bir gün de yemekten sonra kahveler içiliyordu. Bir sırasını getirip: «Efendim, Siz bu devletin son asırda başına gelen hâileleri, felâketleri destanlaştırdınız. Milletin çektiği ıstırapları belirttiniz. Yaraları tahlil ettiniz; kısaca acıklı tarihimizi yazdınız. Fakat yaşadığımız bu devrin tasvîrini de gençlik sizden bekliyor» dedim. «Doğrudur» cevabını verdi ve başka bir şey ilâve etmedi.

Biraz sonra: «Haydi, bugün seninle Fatîn'e gidelim» dedi. Dârülfünûn Müderrislerinden, Kandilli Rasathanesi Müdîri Hoca Fatîn Efendi'ye gidecektik. Yola çıktık. Ben iskeleye doğru bilet almak için yürümeye başladım. «Nereye gidiyorsun?» dedi. «Vapur gişesine» deyince, bana «İki adımlık yer için vapura mı bineceksin?» diye mukabele etti. «İki adımlık yer» dediği Beylerbeyi ve Çengelköyü geçilecek, sonra dağa tırmanılacaktı. Çâresiz boyun büktüm, yürümeye başladık. Ben o güne kadar, böylesine uzun yol yürümemiştim. Halbuki kendisi İhsâniye'de otururdu. Yâni Üsküdar İhsaniye'sinden kalkar Beylerbeyi'ne kadar yaya gelir ve oradan yine evine aynı şekilde dönerdi. Tramvay için: «Tramvay bence vesâit-i nakliyeden ma'dud değildir.» derdi.

Sigara için de öyle bir sözü vardı. Ben o güne kadar sigarayı yedi kere terk ettiğimi kendisine söylediğim zaman, «Sigara terk edilmez, onunla mütâreke yapılır.» demişti.

ÜSKÜDARLI TAL'ÂT BEY

Pâkistan şâiri meşhur İkbâl'in *Peyâm-ı Meşrik* adlı eserini Mehmed Âkif Bey'le okurken, Üsküdar'a gittiğim bir salı günü hava güzeldi. Dersten sonra Âkif Bey: «Haydi, seninli târihî Çiçekçi Kahvesi'ne gidelim.» dedi. Birlikte oraya gittiğimizde Üsküdar'ın meşhur şairlerinden eski Bahriye Müsteşarı, Üsküdarlı Tal'ât Bey'le karşılaştık. Çok güzel bir edebî sohbet yapıp-

dı. Bize Karacaahmet'teki Nedîm'in mezarını gezdirdi. Bu arada şöyle bir vak'a anlattı:

«Bir gece devrin şairleri ile Mahmud Celâleddin Paşa yahsında idik. Mahmud Celâleddin Paşa tab'an şâirdi; ortaya bir mefhum attı ve şunu bir beyit hâline koyabilsek dedi. Ben oracıkta hemen beyti nazmedip okudum. O kadar mütehassis oldu ki, bir küçük kese içinde yirmi altın hediye etti.» Tal'at Bey'in o zaman tamamiyle hâfızama nakşedilmiş olan o beytini, bir deftere kaydetmediğim için, zamanla hâfızamdan silindi. Buna o kadar müteessifim ki, hâlâ acısını duyarım. Yine Üsküdarlı Tal'at Bey'in, yangında evinin yanmasından sonra:

*Evimin yandığına yanmadım ammâ Tal'at
Yandı bin beyt-i metînim, ona hâlâ yanarım.*

Dediği gibi, ben de Tal'at Bey'in bin değil, yalnız bir beyti için öyle üzüntü duymaktayım.

Üsküdarlı Tal'at Bey'in çok san'atlı bir beyti vardır ki, Arap edebiyatına vukufu olmayan edebiyatçıların anlaması mümkün değildir:

*Merdüm-i çeşmim eğer gayre bakarsa afvet,
Sehveder ey gözüümün merdümü insandır bîl.*

Bu beyit «Benim gözbebeğim senden başkasına bakarsa, beni mâzur gör; ey benim gözbebeğim, insandır bu, elbette hata eder.» diye nesre çevrildiği zaman her ne kadar tabîî görünürse de, beyitteki «tevriye san'atı» -insan kelimesinin Arapçadaki mânası bilinmediği için- anlaşılamaz. Arapçada «insan» kelimesi «göz bebeği» mânasına gelir. Bu bilinirse «tevriye san'atı» meydana çıkar, beytin kıymeti artar. İkinci mısra «Gözbebeği müteharriktir, zaptı kabil değildir, kendi kendine kayar, yâre de bakar, ağyâre de» mânasını ifâde eder.

«İnsan» kelimesinin bu mânası sebebiyle burada hatırladığım Arapça şöyle bir kıt'a vardır:

اقبل على الفضة والعين

تسلم من القلة والدين

وقوة العين بانسانها

فقوة الانسان بالعين

Akbil al'el-fiddati v'el-ayni
Teslem min'el-killeti ve'd-deyni
Ve-kuvvet'ül-ayni bi-insânihâ
Fe-kuvvet'ül-insâni b'il-ayni

Bu Arapça kıt'ada tevriye'ler vardır. Üçüncü mısradaki insan «gözbebeği»dir, dördüncü mısradaki insan ise bildiğimiz, «beşer, âdem oğlu» mânasındadır. Keza üçüncü mısradaki «ayn» kelimesi «göz» mânasına, dördüncü mısradaki «ayn» ise «altın» mânasındadır. Kıt'a'nın meâli şudur: «Altın ve gümüşe karşı ihmalkâr davranma. Borçtan ve yoksulluktan kurtulursun. Nasıl ki gözün kıymeti, kudreti gözbebeği ile ise, insanın da kıymeti altınladır.»

Üsküdarlı Tal'at Bey'in oğluna söylediği aşağıdaki kıt'ası da son derecede san'atlı ve güzeldir:

İlm-i Hukukdan sana bir nebze söyleyim,
Tasdîk eder bu hükmü bütün zümre-i duhât:
Bir zât-ı Hak bilinmelidir, bir de hakk-ı zât;
Bâkîsinin neticesi yok, hepsi türrehât.

Bu kıt'anın üçüncü mısraındaki «hakk» kelimelerinden birincisi «Allâh», ikincisi ise -vazife karşılığı olan- hak mefhumunu ifade etmektedir.⁵⁷

⁵⁷ *Hakk-ı zât*: kul hakkı, şahsın hakkı.

Tal'at Bey'in içinde yine «Zât-ı Hakk» tâbirini kullandığı şu kıt'a fevkalâde mânalıdır:

*Zât-ı Hakk'dan taleb vukuunda
Kalbden mâsivâ silinmelidir,
Her duâ müstecâb olur amma
Talebin sûreti bilinmelidir.*

Üsküdarlı Tal'at Bey için, Muhyiddin Râif Bey'in yazdığı ta'miyeli vefat târihi şudur:

*Mâh kıldı serfûrû târîhime
Verdi Tal'at âsumân-ı vasla fer.*

ÂKİF BEY'İN MISIR'A GİDİŞİ

Arap Birliği Sekreteri Abdurrahman Azzam Paşa ki o tarihte daha «Paşa» olmamıştı, «Bey»di, İstanbul'a gelip Âkif Bey ile görüşerek, ona «El Câmîat'ül-Mısriyye»de (Mısır Üniversite-si'nde) Türk Dili ve Edebiyatı derslerini okutmasını teklif etti. *İstiklâl Marşı* şâirinin barınacak evi olmadığı gibi, ne bir geliri, ne de tekaüt maaşı vardı. Bu teklife hüsn-i kabul gösterdi. Öte-den beri Âkif Bey'e karşı çok yakın bir alâka ve hürmet besleyen eski Nâfia Nazırı, Mısır Prenslerinden Abbas Halim Paşa Hilvan'daki konağını kendisine tahsis etti. Âkif Bey Mısır'a gidip derse başladı.

Bu sefer mektupla muhâbere ediyorduk. Bir gün kendisinden aldığım bir mektupta «Arap çocukları için Türkçe bir kitap hazırlıyorum; bitinceye kadar, şimdilik bana en beğendiğin bir kıraat kitabını gönder.» diyordu. Ben de Süleyman Şevket Bey'in seri hâlinde *Güzel Yazılar*'ını göndermiştim. Daha sonra kitabı tamamladı mı bilmem.

Âkif Bey, bilmem ne münasebetle Mısır'da iken şöyle bir kıt'a yazmıştı:

*Beşerin taptığı bir kendisinin heykelidir;
Dinlemem, etse de Allâh'ı bütün gün takdîs.
Ben bu mel'ûn putun uğrunda geberdim; hâlâ,
Kabaran kokmuş içinden: Yaşasın nefs-i nefis!*

Bunu Elmalılı üstad Hamdi Efendi'ye okuduğum zaman: «Acaba niçin ta'mîm etmiş?» dedi. Fuad Şemsi Bey de bilâhare Âkif Bey gibi şöyle bir kıt'a yazmıştı:

*Beşerin taptığı bir kendisidir âmennâ
Dinlemem etse de Allâh'ı bütün gün i'lâ
Ben bu mel'ûn putu gördükçe kırıp ezmiştim
Yine bakdım duruyor dibdiri dimdik hâlâ.*

KUR'ÂN TERCEMESİ

Diyânet İşleri Reisi bulunan Hamdi Aksekili, Diyânet Reisi liği adına bir «Kur'an Tefsîri ve Tercümesi» yaptırmak istedi. Âkif Bey'e ve muhterem müfessir Elmalılı Hamdi Yazır'a müracaat etti. Âkif Bey, Hamdi Efendi'nin tefsîri ile tercümenin bir arada çıkmasını şart koşarak teklifi kabul etti. Âkif Bey'in Hamdi Efendi'nin ilmine itimâdı vardı. Ben bir kere, Ankara'dayken ulemâmız hakkında fikrini sorduğumda, bana: «Hamdi ve Naîm, bunlar sika'dandır; ne derlerse öyledir, sözleri senet teşkil eder.» demişti. İzmirli İsmâil Hakkı Bey'i sordum: «Ferid Bey onun için "Nakkalü'l-ülûm bakkalü'l-ülûm" der» dedi. Şemseddin Günaltay'ı sordum; «Makasla yazı yazır.» dedi. Gülüşük.

Âkif Bey Mısır'da, Hamdi Efendi İstanbul'da çalışmaya başladılar. O sırada *Kur'ân-ı Kerîm*'in câmilerde mukabele hâlinde ve namazda Türkçe olarak okunacağına dâir bir şâyia çıktı. Hattâ meşhur kurrâ'dan üstad Hâfız Ali Üsküdârî ve Sultanahmed Hatîbi kurrâ'dan İdris Efendi ve galiba Ali Rıza Sağman ve başkaları Dolmabahçe Sarayı'nda bir toplantı yaptılar. Hâfız Ali ve İdris Efendi'nin murâfakat etmemesine mukabil Ali Rıza

Sağman'ın Yerebatan Câmii'nde namazda Türkçe olarak *Kur'ân-ı Kerîm*'in meâlini okuduğu işitildi; «Selâm verince, arkasında cemaat kalmadığını görmüş.» dediler.

Bu havâdis Mısır'a aksedince Âkif Bey telâş göstermiş ve o zamana kadar Diyânet'e gönderdiği elli sahife kadar tercüme-yi, birçok esaslı düzeltmeler yapacağı bahanesi ile, geri istemiş. Aldıktan sonra da mukaveleyi feshetmiş; avans olarak aldığı bin lirayı Hamdi Efendi'ye göndermiş olduğunu işittik. Fakat arkadaşı Yozgatlı Müderris İhsan Efendi'nin ısrarı üzerine tercümeyi Mısır'da tamamladıktan sonra, ona tevdi edip, «Ölümünden sonra ister başkasına ver, istersen yak.» diye vasiyette bulunmuş. Bu hâdise vefâtından sonra dallandı, budaklandı. Doğrusunu öğrenmek ne Eşref Edib Bey'e, ne Ömer Rıza Bey'e, ne bana müyesser oldu. Bundan birkaç yıl önce İstanbul'a gelen Yozgatlı İhsan Efendi'nin mahdûmu Kimyager Ekmel Bey, Mısır'da okuyan arkadaşlarımıza, tercümenin yakıldığını söylemişti. Daha sonra da Kastamonu Kütüphanesi Müdürü Lütfi İkiz Bey, tercümenin Ankara'da bir zâtta olduğu, kendisinin bir sahifeyi istinsah ettiği ve tamamı için elli bin lira istendiği husûsunda bana -şimdi hatırlayamadığım biri ile- haber göndermişti; arkası çıkmadı.

ÂKİF BEY'İN HASTALIĞI

Âkif Bey, rahatsızlığı artınca İstanbul'a geldi. Prens Halim Bey'in Alemdağı'ndaki çiftliğine yerleşti. Ziyaretine gitmek istedim, Üsküdar'dan su arabaları ile Alemdağı'na doğru yola koyuldum. Çiftlik hizâsında arabadan indim. On beş dakika kadar yürüdükten sonra vâsıl oldum. Yanına girdim. Yatağa yarı uzanmış, normal hâlinde her düşündüğü zaman takındığı tavar ile -yâni sol eli başında, sağ elinin iki parmağı şakağında- şişkin karnı yorganla örtülü bir hâlde gördüm. Çok müteessir oldum. Hoş beşten sonra «Naîm'in vefat haberi, üzerime dağ gibi yıkıldı.» dedi.

Hastalığı artınca, Beyoğlu'nda Mısır Apartmanı'na getirdiler. Orada da ziyaretine gittim. Büyük dayım merhum Şeyhülislâm Hüseyin Hüsnü Efendi'nin büyük oğlu merhum Rüşdü Molla'yı sordu. O hârikulâde zekâ sahibi olan genç, babasından habersiz Hürriyet ve İ'tilaf Partisi'ne girip, reis bulunan Miralay Sâdık Bey'e damat olduktan sonra, İttihatçıların galebisi üzerine Parti ile birlikte menkûp olunca, teessür sâikası ile başboşluğa, âvârelige ve safâhata kendisini kaptırmış; emsâli arasında az bulunan o parlak zekâ hastalanarak sönüp gitmişti. Bu vaziyeti Âkif Bey de bilirdi. Fakat büyük adamların âilesinden sefâhat girdabında kaybolup gitmiş olan gençleri sorarak, oğlu Emin için kendine teselli arıyordu. Kendisine Rüşdü Molla'nın âkıbetini anlattım. Gözleri daldı, düşünceye vardı.

Son ziyaretimden yirmi beş gün kadar sonra irtihal etti. Ben o zaman Beykoz Orta Mektebi'nde vazifeli idim. İşlerin çokluğundan gazete okumaya vaktim yoktu. Bir sabah derse girdiğim zaman çocuklar bana başsağlığı dilediler. «Nedir?» diye sorunca acı haberi söylediler; beynimden vurulmuşa döndüm. Çocuklardan özür diledim ve sınıfı terk ettim. Müteaddit mektuplarında kendisi ile tanışmamı istediği, ona da ayrıca benimle tanışmasını tavsiye ettiği ricâl-i devletten mühim bir simâ olan, eski Maarif Nezareti Tedrisât-ı Tâliye (Orta Tedrisat) Umum Müdürü ve evvelce Dârümuallimîn'de Satı' Bey zamanında Başmuavinlik ve Dârüşşafaka'da Müdirlik eden Fuad Şemsi Bey'e koştum. Mısır Apartmanı'nı, Abbas Halim Paşa'nın umumî vekâletini hâiz olması hasebiyle o idâre ediyordu. Şair Âkif Bey'in techiz ve tekfinini de o yaptırmıştı. «Telâşımızdan sana haber veremedik.» dedi. Son vazifemi ifâ edemediğime çok müteessir oldum.

Şâir Âkif Bey'in hayat-ı fâniyesi sona erdiyse de, hâtırası *İstiklâl Marşı* ve *Safahât*'ı ile bu millet bâki kaldıkça, rûhu gibi ebediyyen yaşıyacaktır.

Vefâtına düşürülen târihlerden birkaçı:

En büyük şâirimiz merd-i vatanperverimiz
Mâsivâdan geçerek etdi semâyı me'vâ
Cümleten karşılayıp eyledi tebcile şitâb
Tab'ı feyyâzını takdîr ile sükkân-ı semâ
Seng-i kabrinde yazılsın şu mücevher tarih
Hazret-i Âkîf'i de aldı Cenâb-ı Mevlâ

Ferheng-i Ziyâ müellifi
Ziyâ Şükûn

Dense lâyük peyamber-i şuarâ
Âsümândan alırdı çünkü peyâm
Geldi bi mü'min eyledi tevrîh
Gitdi efsûs Şâir-i İslâm

Millet Kütüphanesi Hâfız-ı Kütübü
Suudü'l-Mevlevî

Gevherin tarihi ahlâfa eder keşf-i nikab
Âh gitdi, tercemân-ı efsah-i Ümmü'l-kitab.

Hâfız Yusuf Ararat

Kasr-ı cennet beytidir şâir Mehemmed Âkîf'in.

Hâfız Yusuf Ararat

Muhyiddin Râif Bey'in yazdığı vefat târihi:

Hûr u nâhid etti Muhyî ser-fürû tarihime
Rûh-ı Âkîf eyledi Arş-ı Hudâya i'tilâ.

«Güneş ve Zühre yıldızı benim tarihime baş eğdiler. Âkîf'in rûhu Arş-ı âlâya yükseldi.» Târih ta'miyeli olarak ikinci mısra'dır.

ÖMER FERİD KAM

Ankara'da tanışarak feyz aldığım muhterem hocalarımdan biri de Ferid Bey'dir. Ferid Bey ilim ve edebiyat âleminde büyük bir şöhret yapmış ve Avrupa müsteşrikleri tarafından takdir edilmiş bir otoritedir. Dr. Ahmed Paşa'nın oğludur. Dârülfünûn'da Dîvan Edebiyatı şârihi, «Şerh-i Mütûn» Müderrisi olan ve İran Edebiyatı Kürsüsünü hakıyla işgal eden muhterem hocam Ferid Bey'i ilk defa Ankara'da tanımuştım. Bir gün azîz hocam Âkif Bey, onun için: «Ankara'ya bir adam geliyor, fevkalâda bir zekâ sahibidir. Sarıgülün yangınından sonra, ona komşu olmak için evimi Beylerbeyi'ne naklettim.» demişti.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Şer'îye ve Evkaf teşkilâtında «Tedkikat ve Te'lifât-ı İslâmiye Encümeni» adıyla bir teşekkül vardı. İstanbul Hükûmetinin «Dârü'l-Hikmet-i İslâmiye» isimli kuruluşunun Mısırlı Abdülaziz Çâviş başta olmak üzere bir kısım azâsı Ankara'ya nakletmişti. Ferid Bey de bu meyanda bulunuyordu. Kanun mûcibince, Encümen'in her sene bir eser vücuda getirmesi gerekiyordu. Ferid Bey, Fransız filozofu Bouvaraque *Ahlâk* adıyla bir eser tercüme ediyordu. Kendisi ile tanıştıktan sonra, komşu olduğumuz için daha çok görüşüyorduk. Bir gün bana: «Yardım et, ben söyleyeyim, sen yaz» dedi. Fakat her cümleden sonra, cümlelerin doğru ve güzel olup olmadığını soruyordu. Hemen her cümlede kendisini tatmîn etmek lâzım geliyordu. Bütün işlerinde

vehminin galebe çaldığını o zaman öğrenmiştim. Ben ne onun gibi Fransızca biliyordum, ne de onun kadar –ana dili dâhil– bildiği lisanlardan anlardım.

Bir tatil gecesi ziyaretine gittim. Bir sedirin köşesine oturmuştu. Diğer ucuna da ben iliştim. Bana yanı dönük oturuyordu. Hâl hâtır sorduktan sonra bir kâğıt uzattı, «Bugün şöyle bir manzûme yazdım.» dedi. Baktım, Fârisî bir şiirdi. Süzmeye başladım. «Oku da dinleyelim.» dedi. Ben, tereddütsüz doğru olarak okumaya başlayınca hemen vaziyetini değiştirdi, takdir tavrı aldı ve manzûme bitince takdirini açıkladı. Çünkü manzûme kendisinin idi ve o gün yazmıştı; benim evvelce görmem ihtimâli yoktu. Asıl hoşlandığı taraf burası idi. O günden itibaren bana karşı muamelesi değişti. Şiir şöyle başlıyordu:

دلا بگذر دلا بگذر ازین سودا و زین غوغا

58

نیرزد نزد عاقل پر پشه دولت دنیا

*Dilâ bîgüzer dilâ bîgüzer ezin sevdâ vü zin gavga
Neyrzed nezd-i âkil perr-i peşşe devlet-i dünyâ*

Bir gün yine bir na't yazmıştı. Şöyle başlıyordu:

*Vücûd-ı akdesin âlâdan âlâ Ya Resûlallah
Cemâlidir tecelligâh-ı Mevlâ Yâ Resûlallah*

Mutasavvîfâne olan bu na'tı istinsah ettim. Son beyti şöyleydi:

*Ferîd-i bînevâyî defter-i uşşâkına kaydet
Budur senden niyâz-ı kalb-i şeydâ Yâ Resûlallah.*

⁵⁸ Beytin mânası: «Geç, ey gönül geç, bu sevdâdan, bu kavgadan Kâmil kimse-lerin nezdinde dünyâ varlığı bir sivrisineğin kanadı kadar değersizdir.» Bu manzûmenin tamamı İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi'nin 1964 tarihli 2. sayısında intişar eden «Müderriş Ömer Ferid Kam» başlıklı yazım- da mevcuttur.

Evde akşam yemeğe oturduğumuz zaman kapı şiddetle çalındı. Elimde peçete kapıya koştum. Bir de baktım ki, Ferid Bey pürheycan: «Aman oğlum, ben büyük bir terbiyesizlik yaptım. Yazdığını getir de hemen onu düzelteyim. O büyük bir terbiyesizliktir; Resûlullah'a emr edilip "kaydet" denir mi? Hemen o mısraı şöyle düzelt:

«*Ferîd-i bînevâ da defder-i uşşâkına geçsin*»

dedi. Ve «hemen şimdi düzelt» diye te'kît edip gitti. Eski hâli ile manzûmenin başkasının eline geçmesinden korkmuştu.⁵⁹

Ferid ve Âkif Beyler aynı dergâhın konukları olan samimî ve çok eski dost olup, bir ara Ankara Kadısı Âşir Molla yüzünden darılmışlardı. Bir gün Ferid Bey, odasında Âşir Molla ile otururken Âkif Bey içeri girmiş ve Ferid Bey'den her zaman alıştığı iltifat ve alâkayı göremeyince hemen fırlayıp Ferid Bey'in karşısında çömelerek: «Mollayı bulunca bizim pabucumuz dama atıldı öyle mi? Allahaismarladık.» deyip odadan çıkmış. Ferid Bey, bundan çok müteessir olmuş ve akşamına bir manzûme yazmış. Bir gün sonra ben uğramıştım. Vak'ayı anlattı ve şiiri okudu. Manzûmenin başlığı şöyle idi ve Farsça olarak yazılmıştı:

Behâk-i pâ-y-i Mevlâna Âşir Efendi sellemehullah

Manzûmenin ilk mısraı şudur:

⁶⁰ کاه بسر خاطر من ملتمسی می آید

Bütün muârefeleri esnasında bu iki büyük adam iki kere darılmışlardı ve bu ikincisi idi. Her ikisinin de ihmâle hiç ta-

⁵⁹ Bu «Nat-ı Resul»ün tamamı yukarıda bahsi geçen Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi'ndeki yazımda neşredilmiştir.

⁶⁰ Mısraın okunuşu: «Gâh ber hâtr-ı men mültemesî mi âyed»

hammülleri yoktu. Âşir Molla'nın çok neş'eli, kahkahası bol, serâzâd bir meşrebi vardı. Ferid Bey de rûhen bu mizâca mütemâyildi. Hemen her hâlden bir nükte çıkarırdı; alelâde sohbetleri bile kinâye ve cinasla söylerdi.

Bir akşam «Yorgunluğu dinlendirmek için, şöyle biraz çıkalım.» dedi. Eline kalın bir baston aldı. Hamamönü'ne doğru yürüdük. Yolda kendisine şimdi hatırlamadığım bir sual sordum. Bana cevap yerine şöyle dedi: «Oğlum, Mâhir, o senin hocafendileri şu baston ile önüme katar, çil yavrusu gibi dağıtırım. Anladın mı?» Sonraki temaslardan, uzun sohbetlerden, yâni İstanbul'daki türlü vesilelerle vâki mülâkatımızdan iyice anladım ki, klâsik ve çerçevesi ilmî düşünce kendisini sıkıyordu. Felsefe mâlumatı geniş olduğu için, dinde sonradan görülen lüzum üzerine fukaha tarafından konulan kayıtlara tasrih etmek sizin cephe alırdı. Hattâ bunun emsâli evvelce daha çok olduğu şundan da anlaşılır: Süleyman Nazif Bey kendisine «Üstâdım, senin kalbin mü'min, kafan kâfirdir.» dermiş.

Bir gün sabahleyin Ankara'nın Atpazarı'na çıkmak istedi. Sözleştik. Nakşibendî'den Atpazarı'na çıkan çok dik bir yokuşu tırmanırken dönüp arkasına baktı ve «Şuraya bak, kuyu gibi» dedi. Akabinde daha iki adım atmadan hemen:

*Nereden düşüldük İllâhî, bu belâ câhına biz?*⁶¹

deyiverdi. Birlikte beş on adım daha ilerledik. Üstâd:

*Uğradık zannederim bir gönülün âhına biz
Nereden düşüldük İllâhî bu belâ câhına biz*

diyerek beyti tamamladı.

Şer'îyye ve Evkaf Vekâletinin lağvından sonra, İstanbul Darülfünûn Edebiyat Fakültesi İran Edebiyatı Müderrisliği'ne

⁶¹ Çâh: Farsça "kuyu" demektir.

(Profesörlüğü'ne) tâyin edildi. Ben de muallimlikle İstanbul'a döndükten sonra, tekrar görüşmelerimiz canlandı. Her ne kadar semt itibariyle mülâkatlar seyrek oluyorsa da, her görüşmemizde geçen zamanları telâfi ediyorduk.

Ben o zamanlar Cerrahpaşa'da dayızâdeme âit eczahanenin üstündeki odada kalıyordum. Ferid Bey üstâdımız da Haseki'ye yakın bir yerde oturuyordu. Fakülteye giderken bana uğrar birlikte Tozkoparan'dan Aksaray'a inerdik. Bir gün, Aksaray Karakolu'na yaklaştığımız zaman, beş altı kız ağızlarında sakız, kolkola girmişler, gülüşerek, mübâlâtsiz bir tarzda karşımıza çıktılar. Ferid Bey başını çevirerek dedi ki: «Bunlar kapalı iken biz ne zannediyorduk? Açıldılar ne metâ olduklarını gördük.» Onları iki adım geçince:

Ne nâmus u âr ü ne ırz u hayâ

dedi. Manzûm düştü; hemen arkasından:

Mezâ mâ mezâ vii mezâ mâ mezâ

مضى ما مضى ومضى ما مضى

deyiverdi. Yâni «Geçen geçti, geçen geçti» demekti. O gün sühûletle şiir söyleyişine hayran kalmıştım.

«Havuz-Yavuz» meselesi İstiklâl Mahkemesi Reisi Topçu Binbaşısı İhsan Bey'in Bahriye Vekilliği zamanında vuku bulmuş bir skandaldı. O zaman *Vakit* gazetesi fıkra muharrirlerinden Nureddin Artam «Toplu İğne» takma adı ile yazıyordu. Bu hâdise hakkında şöyle bir kıt'a neşretti:

Gel hocam anlat bana havz-ı kebîrin hükmüntü:

Mâ-ı müsta'mel olur mu suyu isti'malden?

Sonra diz çök de oku, bir Sûre-i Vel'âdiyât

Bir havuz pislendi zirâ sû-i isti'mâlden.

San'atlı ve cinaslı bir kıt'aydı. Yeni neslin kültürü, muhtelif bakımlardan bunu kolayca anlamaya müsâit olmadığından açıklayalım: Bir din âlimine soruluyordu: Din bakımından «Büyük havuz» neye derler? (Büyük havuz 10 arşın eni, 10 arşın boyu olan havuza denir ve bundan küçük olan havuzların suyu kullanılırsa kullanılmış suların hükmüne tâbi olur.) Büyük havuzların suyu kullanılırsa kullanılmış su hükmüne girer mi? (Yavuz zırhlısını içine alacak bir havuz elbette büyük havuz hükmündedir. Hiç o su kullanılmış sular arasına girer mi?) Bunda mutlaka bir düşmanlık olacak; diz çök de «Vel'âdiyât = Düşmanlık Sûresi»ni oku, zîra sû-i istimalden, yâni vazifeyi kötüye kullanmaktan büyük bir havuz kirlendi. «Suyu istimal» ve «Su-i istimal» kelimeleri lafzen cinas teşkil etmektedir.

İşte o devrelerde idi ki, Ferid Bey merhumla Lâleli, Harik-zedegân apartımanlarından (= Yangın felâketine uğrayanlar için yapılan ve hâlen Türk Hava Kurumu'na ait «Tayyare Apartımanları» denilen bloklar'dan) çıkmış Bayezid'e geliyor-duk ve yolda bu Havuz-Yavuz meselesi konuşuluyordu. Ferid Bey: «Devr-i acib-i yağma» dedi. Sonra zihninden bir hesap yaptı: «Târih düştü, oğlum» dedi. Ve bir an sonra:

Târihidir bu devrin devr-i acib-i yağma

deyiverdi. Daha sonraki görüşmemizde, buna ilâve ettiği mısraı da birlikte okudu:

*İster isen otur sen bir yerde, hiç kapma,
Târihidir bu devrin: Devr-i acib-i yağma.*

Servet-i Fünûn şâirlerinden meşhur Hüseyin Sîret Bey, bir-gün kendisinden bir fotoğrafını istemiş, o da vaat etmiş, sonra arkasına şu kıt'ayı yazarak vermiş:

*Şeref-i zât iledir insanlık
Himmetin kesbine masrûf olsun*

*Sûretin kıymeti yoktur aslâ
Nazarın Sîret'e mâtuf olsun.*

Burada «tevriye san'atı» vardır. Hem «kişinin dış yüzüne değil, ahlâkına bak» demek istiyor, hem de kendi fotoğrafına hitap ederek «Sîret Bey'in yüzüne bak» diyor.

Bir gün Ferid Bey'i ziyârete gittiğimde cebinden çıkardığı bir anahtarla çekmecesini açtı. İçinden uzunca bir kâğıt çıkardı. Fârisî ve çok musanna' otuz beyit kadar uzunlukta bir manzûme yazmıştı. Bir destan gibi vak'ayı anlatıyordu. Fakat zülf-i yâre dokunabilirdi. Esasen çok mütevehhim olduğu için herkeşe okumazdı ve yazıp vermezdi. Okuyup bitirdi; yazmak istedim; reddetti. Bir kere daha okumasını rica ettim; tereddütlerle lütfen okudu. Şu beyte geldiği zaman tekrar ettirdim ve hâfızamda tutarak bir aralık odadan çıkınca defterime yazdım:

دشمن دین معتمد زانیہ ام الولد
درد امین البلد پہ چہ بزرك انقلاب

*Düşmen-i dîn mûtemed, zâniye ünmm'ül-veled
Düzd emîn-iil-beled peh çi büztürk inkılâb*

İrtihâlini müteakip eşe dosta vak'ayı anlatarak okumuştum. İlk olarak da Saraçhanebaşı'ndaki evinde Erzurum Mebusu Gözübüyükzâde Ziya Bey'e okudum.

Aynı gün evden çıkıp fakülteye doğru gidiyorduk. Bayezid'e geldiğimiz zaman «Sana bir kıt'a okuyacağım; kimseye söylemeyeceğine yemin et» dedi. Ben yemin ettim. «Sen, dîni bütün bir adamsın, yemin ederken "vâv-ı kasem" in hakkını ver» dedi. Dediğini yaptım. Kıt'ayı okudu; çok heyecanlandım. Bir daha rica ettim, çok dikkat ettim ve hatırımda tuttum. Fakat unuturum diye kortuğum için kahvelerin önünde tütüncü kulübelerinden bir şey almak için müsaade istedim ve kulübeyi siper alarak defterime yazdım. Kıt'a şu idi:

*Bir tekallüb görür isen bende
Etme ceffel-kalem beni ta'yîb
Bu tekallüb umûma şâmildir
İnkılâb etti her kesi taklîb.*

Bu kıt'ada bir «kalb san'atı» vardır. Mânası şu olur: «Eğer sen bende bir değişiklik görüyorsan, birdenbire beni ayıplama. Etrafına bak, bu değişikliği herkeste göreceksin. Çünkü inkılâp herkesi değiştirdi.» Kalp san'atı burada «kes» kelimesinde idi. Ters okursak «sek» oluyordu.

Süleyman Nazif Bey merhum bir gün *Büyük Türk Lûgati* sahibi Hüseyin Kâzım Bey'e Ferid Bey'den bahsederken «Deryâ gibi adam» demiş. O da «Ne içilir, ne geçilir» cevabını vermiş ve gülüşmüşler. Sonra Süleyman Nazif Bey vak'ayı Ferid Bey'e anlatmış, Ferid Bey derhal «Murdar da olmaz, demedin mi?» diyerek parlak zekâ ve bedîhegûluğunu bir kere daha ortaya koymuştur.

Mahrûmiyet içinde ölmüş olan o büyük üslûp dâhisi Süleyman Nazif için Belediye tarafından bir mezar taşı yaptırılacağı gazetelerde intişar edince, Ömer Ferid Kam üstâdım şu kıt'ayı yazmıştır:

*Sağlığında nice ehl-i hünerin
Bir tutam tuz bile yokdur aşına
Öldürüp evvel onu açlıktan
Sonra bir türbe yaparlar başına.*

Ferid Bey'in şu kıt'ası da içinde yaşanan asırda şikâyet ve hiciv doludur:

*Geçti âlem-den adamlık devresi
İ'timâd et sen bu kavol-i râciha
Şimdi hayvanlıkdadır feyz ü revâç
Rûh-ı insânîyyete el-Fâtîha.*

Edebiyatımızda, hoca olarak rakipsiz bir otorite olduğu için, bir gün kendisine: «Bu gün sizce en büyük şairimiz kimdir?» diye sormuştum: «Oğlum, Hâmid yükseklerde ona yeti-şemiyoruz. Fakat bana sorarsan, bence Rıza Tevfik en büyük şâirdir» dedi. Bu ikazdan sonra Rıza Tevfik Bey'i daha dikkatli okumaya başladım.

RIZA TEVFİK BEY'LE TANIŞMA

Rıza Tevfik Bey'i Ali Kemal Bey'in *Peyâm* gazetesinde çıkan şiirleri, edebî ve felsefî tahlilleri ile, bilhassa Sâmih Rifat'la vuku' bulan ve Celâl Nuri Bey'in tavassutu ile *İleri* gazetesi idarehanesinde yapılan tarihî münakaşaları ile tanımakta idim.

Celâl Nuri Bey'in çıkardığı *İleri* gazetesinde Sâmih Rifat Bey târihî makaleler neşrederken, bu meyanda «Zerdüş» mes'elesi ve eski İranlılar bahsine de temas etmişti. Ertesi hafta Rıza Tevfik Bey bu makaleye cevap verdi. Sâmih Rif'at Bey tekrar ısrarla aynı bahsi yazdı; Rıza Tevfik Bey yine cevap verdi. Zannedersem üçüncü yazışmadan sonra idi ki devrin en kültürlü muharirlerinden biri olan ve hemen her ay bir kitap neşreden Celâl Nuri Bey⁶² araya girip bu meseleyi ilmî bir heyetin huzurunda halletmelerini teklif etti. Her iki taraf kabul ettiler; tayin edilen günde târihçiler ve üdebâ *İleri* gazetesinin idarehanesinde toplandılar. Sâmih Bey, Rıza Tevfik Bey'e istinat ettiği vesikayı sordu; o da bir Alman müsteşrikinin bu babda yazdığı kitabı çantasından çıkarıp yerini gösterdi. Bunun üzerine Sâmih Bey de aynı müellifin on bir sene sonra aynı mevzuda yazdığı eseri gösterince, müsteşrikin elde ettiği yeni vesikalar üzerine eski fikrini değiştirmiş olduğu ortaya çıktı.

⁶² Celâl Nuri Bey çok okuyan ve çok bilgili bir mütefekkir idi. Gazetesinde her mevzuda yazı yazdığı gibi, hemen her ay başı 300-400 sayfalık bir kitap neşrederek dostlarına gönderir idi. Cenab Şahabeddin Bey, onun bir kitabı münasebetiyle yazdığı bir takdir makalesinde müsteşrî bir üslûpla demişti ki: «Azîzim Celâl Bey, hiçbir Varna tavuğu sizin kadar velûd olmamıştır.» Bu söz hakikaten Celâl Nuri Bey için tam yerinde bir hüküm idi.

Sâmiî Bey târihçi idi, Rıza Tevfik Bey ise herşeydi; her ilmi ve içtimâî mevzuu tedkik etmiş, şâir, âlim ve filozof bir adamdı. Meselâ, Rıza Tevfik Bey'in Şûrâ-yı Devlet Reisliği zamanında cereyan eden şöyle bir hâdise anlatılır: Ergani madenlerinde devlet ile işletme imtiyazına sahip olan taraf arasında ortaya çıkan hukukî ihtilâfın halli için müzakereye başlandığı zaman Rıza Tevfik Bey, madenler üzerindeki derin tedkikatını izaha başlamış, hava şartlarının yeraltı madenleri üzerinde yaptığı tesirlere varıncaya kadar o kadar mufassal mâlumat vermiş ki, sözünü kesemediklerinden asıl mesele görüşülemeyen o günkü celse nihayet bulmuş. Hâsılı Rıza Tevfik Bey hezarfen ve hemen her mevzuda bilgi sahibi emsalsiz bir zât idi.

Yüzellilik'lerin afvından sonra İstanbul'a gelen ve *Serâb-ı Ömrüm* adı altında şiirlerini toplayan Rıza Tevfik Bey'e, dîvânının basılmasını lûtfen temîn eden muhterem Prenses Şevket Ömer Muhtar Katircioğlu⁶³ hanımefendinin mümessili olarak Kadıköy'ünde Bahariye'deki evinde Rıza Tevfik Bey'i ziyarete gitmiştim. Orada M. Zeki Pakalın Bey ile şiir ve rübâilerini çok beğendiğim şâir Muhyiddin Râif Bey ve tanımadığım birkaç kişi daha vardı. Sıcak bir gündü.

Rıza Tevfik Bey, hâl hatır sorduktan sonra Farisî bir beyit okudu. Ben de kendisine, *Peyâm-ı Edebî*'ye vaktiyle yazdığı İran edebiyatını tedkik makalelerinden ve uzun uzadıya tasavvufî tedkike tâbi tuttuğu İran'ın mutasavvıf şâirlerinden Mahmud Şebüsterî'den bahsederek çok istifade ettiğimi ifâde ettim. İlâveten Baba Tâhir Uryân'ın:

(کنه چشمان کَرَن دِل مُبْتَلَايِی)

«Güneh çeşmân kere dil mübtelâyî = Günâhı işleyen göz-dür, cefasını gönül çeker» mısraını ve Fuzûlî tarafından çok güzel bir tevârütle söylenen:

⁶³ Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın kerimesi.

*Cevri gönliümdür çeken, gözdür gören ruhsârını
Allâh Allâh! Kâm alan kimdir, çeken kimdir ta'ab?*

beytini okuduktan sonra, Baba Tâhir'in Pehlevî lehçesiyle «kü-ned» yerine «keren» kullandığının makalenin not kısmında belirtilmiş olduğunu söyledim.

Bunun üzerine «Aman Mâhir Bey, sen Fârisîyi çok güzel okuyorsun» diyerek iltifatta bulundu. Esâtizenin yanında hica-bâlût bir iftihar duydum.

Rıza Tevfik Bey, o gün sözü bir münasebetle felsefeye getirdi ve tam üç buçuk saat fâsılasız ve kimseyi usandırmadan metafiziği öyle bir hülâsa etti ki, hayran olmamak kabil değildi. O zaman henüz ses alma cihazları yoktu, yoksa bu kaybedilecek kıymet değildi.⁶⁴

Yine Rıza Tevfik Bey'i ziyaretlerimden birinde idi, bana Amman'da geçen bir vak'ayı anlattı. Ürdün'de Kral Abdullah'ın misafiri bulunurken, bir gün balıkçılar ağdan kuyruğu parlayan bir balık çıkarmışlar, kuyruğunda okunaklı bir tarzda «Maşaallah» yazılı imiş. Orada bulunan herkes, kral âilesi ve gazeteciler bunu görmüş ve fotoğrafını çekmişler. Bu resimlerden kendisi de birkaç tane almış. «Biri buradadır, göstereyim» diyerek uzun bir kütüphane merdivenini tavana kadar yükselen kütüphanenin son rafına dayadı; göbeği hizâsına kadar uzanan ak sakalı ile merdivenin basamağına basınca, benim başım döndü. Kendisinden çıkmamasını yalvararak rica ettim ve sadece vak'ayı dinlemek istedim.

Rıza Tevfik Bey dedi ki: «Ben, bu resimlerden birini Almanya'da dostum genç bir felsefe profesörüne gönderdim;

⁶⁴ Üstadım Ferid Bey de Ankara'da iken bir gün kendisini ziyarete gittiğimde bana söz arasında «Şöyle dizimin dibinde oturabilirsen, sana metafiziği bir hap yapar iki saatte yuttururum.» demişti. Ne kadar memnun olmuştum, fakat sabahdan öğleye kadar hocalık, öğleden sonra gece geç vakitlere kadar Meclis'te vazife, her gece evimizdeki toplantılar günün 18 saatini dolduruyordu; uygun bir vakit bulup kendisinden bu hususta maalesef istifade edemedim.

kendisi hiçbir dîne inanmazdı, bu mevzuda fikrini sordum. Bana “Bir maymunu bir daktilo makinesinin başına oturtun, bir adamın eline de bir kamçı verin, bilâfâsıla maymunu çalıştırsın. Bir gün, beş gün, on gün sonra, nihayet doğru bir cümle tesâdüfen tuşlardan çıkacaktır; işte balığın kuyruğundaki yazı da onun gibidir. Tabiat böyle fevkalâde bir kuyruk vücuda getirmiştir.” diye cevap verdi.» Rıza Tevfik Bey bunu anlatıp sustu.

Şu husûsu bir kere daha anladım ki, inanmak istemeyeni hiçbir kuvvet inandıramıyor. Fevkalâde hâdiseler buna kâfi gelmiyor. Gelmiş geçmiş peygamberlerin mu’cizeleri bile insanlardan birçoğunu inandıramamıştı. O zaman bana, *Kur’ân-ı Kerîm*’in muhtelif yerlerinde geçen «Hidâyetin, Allâh’ın bir lütfu olduğu» hakkındaki âyet-i kerîme ile bu hususa bir kat daha yakîn hâsıl oldu.⁶⁵ Merzifonlu Muallim Cûdî Efendi’nin⁶⁶ bunu ifâde eden çok güzel bir beyti vardır:

*Hidâyet senden olmazsa, dirâyet neylesin yâ Râb!
Arabça bilse de Bûcehl’e⁶⁷ âyet neylesin yâ Râb?*

⁶⁵ Kur’ân-ı Kerîm’in Kasas sûresinin 56. âyeti. Kehf sûresinin 17. âyeti ve benzerleri.

⁶⁶ Ankara’dan İstanbul’a geldikten sonra, hayatta olduğunu işittiğim şair Merzifonlu Cûdî Efendi’yle görüşmeyi çok arzu ettiğim hâlde «nasıl olsa gider görürüm, bugün olmazsa yarın» diye oyalanıp kendisiyle görüşmek nasip olmadan Hakk’a kavuşması her hatırıma geldikçe müteessir olduğum hâdiselerdendir. Vefâtından otuz sene sonra, veresesinde bulunması melhuz olan şiirlerini almasını yine Merzifonlu olan sevgili arkadaşımız Enderun Kitabevi sahibi İsmail Özdoğan Bey’den rica etmişim. O da bir defter getirdi; içinden müntehabat yapmışım. Cûdî Efendi’nin bir kıt’ası:

*İmân ki livâ’ül-hamd-i Peygamberdir
Altındakine zıll-i safâ-küsterdir
Dünyâda bu sancağa gönüllü yazılan
Hep namzed-i saltanat-ı mahşerdir.*

⁶⁷ Bûcehl: Ebû Cehil.

Vaktiyle Lübnan'da Cünye'de Rıza Tevfik Bey her sabah gün ağarırken idman olsun diye çıkıklı kuyudan su çekerken ilhâm ile bir imân şûlesinin tecellisini hissettiğini muharrir Kandemir Bey'e söylemiş, o da gazetede bunu yazmıştı. Eski reybilâğının kalmadığını, yukarı ki hâdiseyi anlatırken ben de hissettim. Hürriyetçiler arasına karıştığı ve Sultan Hâmid aleyhine yürüdüğüne dâir pişmanlığını uzun bir kasîde ile ifâde ettiği gibi, bu salâhını da belki bir yerde söylemiş veya yazmıştır.

Rıza Tevfik Bey'in Ferid Bey ile buluştukları bir mecliste bulunmayı ne kadar isterdim, kısmet olmadı.

ÖMER FERİD BEY'E ÂİT HÂTİRALAR

Ferid Bey'in günü gününe, saati saatine uymazdı. Sîret Bey, kendisini ziyarete geldiği zaman, kapı açılınca içeri girmeden sorardı: «Üstâdım münbasıt mısın, münkabız mı?» Eğer «Münbasıtım» cevabını alırsa içeri girer, yoksa dönerdi. Bir gün aynı muhâvereye ben de şahit oldum.

Bir gün Ali Ekrem (Bolayır) Bey, Ferid Bey'i yemeye dâvet eder. O da bâsur'dan rahatsız olduğu için kendisine şöyle bir cevap yazar: «Pederden mevrûs bir hânenin alt katına tâmir ile meşgul olduğum için mâzûrum.»

Yine bir gün, Dârülfünûn'da Ferid Bey'in: «Nasılsın, Ekrem Bey?» suâline Ali Ekrem Bey:

Harâbü'l-verâyım, harâb'ül-verâ⁶⁸

cevabını vermesi üzerine, Ferid Bey bilbedâhe:

Uzundur azîzim o derde devâ

diye mukabele etmiştir.

⁶⁸ Verâ (ورا) arka mânasına gelir, Ali Ekrem Bey «bâsur»dan rahatsızlığını ifâde etmektedir.

Ferid Bey bir gün Hereke'deki damadı Osman Bey'in yanına gitmek üzere Karaköy'de iskeleye doğru yürüyordu. Ben tramvayda idim, onu görünce hemen indim. Çoktan beri görüşmemiştik, çünkü çok kere Hereke'ye gidiyor ve uzun müddet kalıyordu. Dönmesini ve o akşam bizde kalmasını rica ettim. Beni kırmadı. Köprü'den Eminönü'ne doğru yürümeye başladık. Yolda şimdi hatırlayamadığım birine kızdığı için ileri geri söyleniyordu. Birdenbire şu beyti okudu:

*Rızk için bir ferde yokdur minnetim
Kendi sa'yındir veliyyü'n-nîmetim.*

Meşhur şâir Tokadizâde İzmirli Şekib Bey'i pek severdi. İhtihar sûretiyle vefatını işittiği zaman büyük bir teessür içinde:

*Varsa akranın İlâhî! Var onunla cilveleş.
Yoksa vazgeç cilveden Yâ Râb, bizi mâzûr tut.*

demmişti. İzmirli Şekib Bey ile biz Edebiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti tarafından tertiplenen İzmir seyahatinde tanışmıştık. Şimdi adını hatırlayamadığım bir zât, talebe şerefine Muallim Nâci hakkında iki buçuk saat süren bir konferans vermişti. Şekib Bey de o arada şeref koltuğunda oturuyordu. Kendisinin felsefî bir beytini hatırlarım, bektaşiyânedir:

*Dediler hep olan Hüdâ'dandır
Hâle bakdım utandım Allâh'ım.*

Dîne ve bilhassa Kur'ân'a, kaza ve kadere ait bazı meseleler hakkında fikrini sorduğum zaman: «Oğlum, beni söyletme. Senin toz konmamış sâf imânına küdüret ârız olsun istemem, söyletme beni.» derdi. Bazen de fikirlerini açık açık söylediği zaman itirazlarım olurdu. Bir gün yine bu itirazlardan birini biraz heyecanla yapmıştım. O akşam bana hitâben bir kıt'a yazmış, sonradan bana okudu:

*Her heveskârın tahammülden nasîbi var mıdır
Çekmeğe bilmem bizim câm-ı safâ-bahşâmızı
İhtiyât et sunma her biçâreye mecliste câm
Sahve gelmez içse ey sâki bizim sahbâmızı.*

Bir Ramazan gecesı terâvihten sonra Ferid Bey'i ziyârete gitmiştim. Kapıdan girer girmez bana: «Oğlum, bak şimdi Mesnevî Şârihi Sarı Abdullah Efendi'yi okuyordum; daha evvel görmemiştim. Aynı fikri şu kıt'a ile söylemiştim.» diyerek kıt'ayı okudu:

*Lâ ile nefy-i vücud etse eğer bir münkir
Reh-i isbâta gider, ayrılamaz illâ'dan
Hak iken dâire-i kevn'e muhît-i mutlak
Yine Mevlâ'ya döner yüz çeviren Mevlâ'dan.⁶⁹*

Sonra elindeki kitabı kapattı ve dedi ki: «Şimdi, on dakikaya kadar, senin hakkından gelecek biri buraya geliyor. Bakalım bir de onunla kozunu paylaş.» Hakikaten on onbeş dakika sonra kapı çalındı, Şerâfeddin (Yaltkaya) Efendi odaya girdi.

Daha o gelmeden evvel, kendisinin Büyükdere'ye yazlığa gittiğini işitmiştim. «Şerâfeddin Efendi Boğaz'dan indi mi?» diye sordum. Ferid Bey üstad, hiç gülmeden: «Hiç o boğazdan iner mi?» diye cevap verdi. Gülüşük...

Şerâfeddin Efendi ile hoş beşden sonra Ferid Bey beni göstererek «İşte bakalım, sen bunun hakkından gel.» dedi ve ilâve etti: «Bu, bana hiç inanmaz. Ne söylesem kabul etmez.» Bunun üzerine Şerâfeddin Efendi bana: «Üstad, hepimizin çok inandığı hocamızdır. Siz neden inanmıyorsunuz?» dedi. Ben de: «Kendileri o kanaatteler; ben bir şey demiyorum, sadece dinliyorum.» dedim. Ferid Bey lafa karışıp «Efendi, sen benim de-

⁶⁹ Kıt'a, bir insanın düşündükçe mutlaka Hakk'ı bulacağı inancını ifâde etmektedir.

diklerime bak, şimdi ne söyleyeceksen ona söyle» dedi. Biz muhavereye başladık. Ferid Bey dinliyordu.

Şerâfeddin Efendi icâzet almış hocefendilerdendi ve profesördü. Edebiyat-ı Arabiye'ye merak etmiş ve İsmâil Sâib Efendi'den çok istifade etmişti. Maarif Vekili Hasan Âli Yücel zamanında «Dünya Klâsikleri» tercüme edilirken o da Diyanet İşleri Riyâsetinde bulunuyordu ve *Muallâkat-ı Seb'a'yı Yedi Askı* adıyla tercüme etmişti. Mübâhase «akıl ve nakil» meselesine geldi. Umûmî kaideye döndü, «Akıl evvel, nakil onunla müevveldir» düstûrunu ileri sürdü; tasavvuf'u da ona ircâ etmek temâyülünü izhar etti. Onun üzerine ben «Haydi prensip olarak kabul edelim, fakat kimin aklını alacağız?» dedim. Ferid Bey'in yüzüne bakıp: «Bu genç, çetin bir adama benziyor, bahsi başka bir celseye bırakalım.» dedi. Saate baktı, yarım olmuştu; iki buçuk saat konuşmuştuk.

Şerâfeddin Efendi ile bir gün Selâmiçeşme'deki evinde buluştuk. Benim edebiyata merakımı bildiği için sözü ona getirerek «Edebiyat -çok iyi bildiğine kani olduğu Arap edebiyatını kastediyordu- bence çerezden ibarettir; salata nev'indendir, süstür» dedi. Bu sözüyle «Herkes edîb ve şâir olabilir ama âlim olamaz.» demek istiyordu.

Ferid Bey yine bir gün Bayezid'de karşılaştığımızda bana «Gel, sana Karadede'nin kim olduğunu anlatayım.» dedi.⁷⁰ Beraber Divanyolu'nda Diyâribekir Kırâathanesi'ne gittik. Enverî'den Farsça bir beyit okudu ve «Çık bakalım içinden. Öyle lâtilokum yer gibi, Hâfız'ı, Sâdi'yi okumak kolay» dedi. Tekrar tekrar okudum, durdum, düşündüm. Bunun üzerine «İşte bunu Karadede'n halletti» dedi ve beytin içinde geçen «resen» kelimesi için «yılan» demektir diye açıklayınca çok güzel bir mâna çıktı. Beyti hemen yazdım.

Ertesi gün doğru Kınalıada'ya, ilerde kendisinden uzun boylu bahsedeceğim Hâfız Yusuf Bey'e gittim. Hoş beşten sonra

⁷⁰ «Karadede» eski bir tâbirdir; söyleyen kimse bununla kendisini kasteder.

«Haydi seninle balığa çıkalım.» dedi. Sandalı ile Burgaz'a doğru açıldık, küreklere sarıldık. Ben hemen Ferid Bey'den öğrendiğim beyti okudum. «Bir daha oku» dedi. Tekrarladım. «Yavaş yavaş bir daha oku.» dedi. Başını sağa sola çevirerek düşündü. «Şunu bir kâğıda yaz.» dedi. Yazdım; önüne koydu. Burgaz'a kadar hiç lakırdı etmeden düşündü. Bunun üzerine sırası gelmişti, ben de Ferid Bey'in bana dediği gibi «Hâfız Bey, yorulma, bunu Karadede'n bilir» dedim. Söyle bakalım, deyince vak'ayı olduğu gibi anlattım. Beğendi.

Yine bir gün fakültede dersten sonra kendisine «Efendim! Sâdî ve Hâfız gibi şerhleri mevcut olan dîvânlardan ziyâde, meselâ Bîdil gibi, Şevket-i Buharî gibi dîvânlardan okusak» dedim. Hemen sakalını tutarak: «Oğlum, sen bana bu yaştan sonra demir leblebi mi çiğneteceksin?» cevabını verdi.

Hakikaten Ziyâ Paşa da *Harâbât*'ta:

*Şevket, Bîdil bütün hayâlât
İdrâk-i menûta-i muhâlat.*

demiştir.

Ferid Bey'le bu konuşmamızdan birkaç sene sonra tanıştığım Melâmî meşâyihinden, Sultan Abdülhâmid'in gördüğü lüzum üzerine Bursa'ya nefyettiği Abdülkerim Efendi'nin halîfesi, Harbiye Nezareti mümeyyizlerinden Fehim Tandaç Bey nâmında ârif bir zât sohbet esnasında bu mevzuda «İş, Ziyâ Paşa'nın dediği gibi değil, İdrâk-i menûta-i kemâlâtır.» demiştir. Ben, Edremit'te bulunduğum zaman İstanbul'dan dostlardan biri vasıtası ile, Edremitlilerin «Hâfız Ağabeyi» dedikleri ilim âşığı bir zât vasıtasıyla Mirzâ Abdülkadir Bîdil'in Hind basması Dîvânını getirtmiştim. Baştarafındaki «Tevhîd» manzûmesini bir çok defalar okuduğum hâlde, hiçbir şey anlamamıştım.

Sonra bilmem kimden işittim; Süleyman Nazif *Bîdil Divânı*'nı açmış okumuş, kitabı elinden fırlatarak: «Adam bunu anlaşılmasın diye yazmış» demiş. O zaman Fehim Bey'in sözü daha

iyi anlaşıldı. Eser mutasavvifâne idi; onun için ayrı irfân lâzımdı. Fakat anlaşılan yerleri insanı cidden hayret ettiriyordu. Benî şu beyti kendisine bağlamıştır:

يك قدم راهست بيدل از توتا دامن خاك

بر سر مژگان چو اشك ايستادهء هشیار باش

Yâni: «Ey Bîdil! Senin ile mezâr arasında bir adımlık mesâfe var. Sen kirpiklerin ucunda düşmek üzere duran gözyaşı gibisin. Kendine gel» diyordu.

Yine günlerden bir gün Emirgân'da çok hürmetle sevdiğimiz merhum Profesör Necati Lugal Bey ile oturuyorduk. Sözü Bîdil'e getirdim. Hemen şu beyti okudu:

در دبستان ادب مشق کمالم اینست

که الف میکشم و حلقهء نون می ریزد

Bu hakikaten çok mutasavvifâne bir beyitti. Anlayabildiğimize göre şunu ifade ediyordu: «Benim ilim ve edep mektebinde dersim ancak şundan ibârettir? Ne zaman bir 'Elif' çeksem, hemen arkasından 'Nun' halkası düşüyor; yâni 'Ân' oluyor. 'Ân', 'Hû' karşılığıdır. Nereye baksam Hakk'ın kemâlini müşâhade ediyorum. Cihandaki bütün tecelliler onun azametinin varlığını göstermektedir. Yâni benim ilmim bu hakayiki görmekten ibarettir. Bu isim ilmin son mertebesidir. İrfan bunu görmekle başlar ve anlamakla biter.»

Ferid Bey'in, Balıkesir ulemâsından -vaktiyle İttihatçılardan hizip teşkil etmek sûretiyle ayrılan ve Fâtih Türbedârı Ahmed Âmiş Efendi merhûma müntesip bulunan- edip, şâir, fatîn, firâsetli Abdülaziz Mecdî Efendî'ye hüsn-i zannı vardı. «Kerâmetine kailim» demezdi, ama, iki sıkıntısını keşfettiği için Efendi merhuma sıdk ile bağlanmıştı.

Büyük oğlu Ahmed Bey Almanya'da tahsilde bulunurken Ferid Bey'e ihtiyacından bahisle mektup yazmış, oğlunun ihtiyacını karşılamak hususunda büyük bir üzüntü içinde Lâleli'deki evinden çıkıp Bayezid'e giderken, Abdülaziz Mecdî Efendi'yi görüp arkasından yetişmiş, selamlaşıp hâl hâtır ettikten sonra Ferid Bey içinde bir sıkıntı olduğundan bahsetmiş, mes'eleden henüz hiçbir şey açmadığı hâlde Abdülaziz Mecdî Efendi kendisine «Efendi, haydi üzülme, işin oldu ferahlayacaksınız.» demiş, ayrılmışlar. Ertesi sabah Prens Abbas Halim Paşa'dan bin liralık bir çek eve gelmiş.

Başka bir hâdisede de Köprü üstünde rastladığı Mecdî Efendi'nin kendisine buna benzer bir tebşiri yine tahakkuk etmiş. İşte bu iki vak'a Ferid Bey'i, Mecdî Efendi'ye bağlamıştı.

ABDÜLAZİZ MECDÎ EFENDİ

Mecdî Efendi'yi, Mesnevîhan Maraşlı Tâhir Efendi anlatmıştı: Bir gün Bayezid'de Fâtih Türbedârı Âmiş Efendi ile karışlaştığında elini öpeyim derken boynuna sarılıp bütün kuvveti ile sıkmaya başlar; «Ver Şeyhim» diyerek nasip almak ister. Âmiş Efendi kurtulmak istedikçe, Mecdî Efendi sarılır, sıkar ve «Vermezsen bırakmam» der. Nihayet Âmiş Efendi «Verdim, be adam» diyerek kendini kurtarır.⁷¹

İstanbul Belediye Mektupçusu Osman Nuri Bey, Abdülaziz Mecdî Efendi'ye mensuptu ve Mecdî Efendi hakkında müstakil bir eser yazmıştır.⁷²

⁷¹ Fâtih Türbedârı Âmiş Efendi mazanneden bir zât imiş. Ben kendisine yetiştim ise de görüşemedim. Meşhur Müderris Babanzâde Nâim Bey'in hem kayınpederi, hem de şeyhi idi. Ümmî olmasına rağmen, irfânen yüksekliği Nâim Beyi ona bend etmişti.

⁷² Osman Nuri Bey ile bir gün Profesör M. Hamidullah Bey'in konferansında buluşmuştuk. Söz Mecdî Efendi'ye intikal etti ve şunu anlattı: Bir cuma günü Hazretin yanında bulunuyorduk, üç kişi idik. Ezan okunmaya başladı. Misafirlerden biri kıpırdamaya başladı. Hazret bunu görünce «Bir işiniz mi

Abdülaziz Mecdî Efendi merhum çok kuvvetli mutasavvıf bir şâirdi. Kendi elyazısı dîvânını Prof. Dr. Süheyl Ünver Bey kardeşimiz kırk sene kadar evvel bana iâre etmişti, göz gezdirmiştim. Mecdî Efendi ile dayızâdem Prof. Sârim Hüsnü Çelebi-oğlu'nun kayınpederi Sâlih Bey'in cenazesi münasebetiyle Cerrahpaşa'da bir kahvede hazırlığa intizarda bulunurken görüşmüşüm.⁷³

Abdülaziz Mecdî Efendi âlim, zeki, şâir, üstün dirâyet ve firâset sahibiydi; gördüğünü tesir altında bırakırdı. İstitraden belirteyim ki, bu hâl meşhur Şeyh Ken'an Bey'de de vardı ve daha kuvvetli idi. Bir zamanlar tarikatlere lâkayd kalan Hasan Basri Bey, Abdülaziz Mecdî Efendi ile 1930 yıllarında temastan sonra değişmişti. Ben bir yaz tatilinde Edremit'ten İstanbul'a dönerken Balıkesir'e uğradığım zaman Hasan Basri Bey'i ziyaret etmiştim. Bana Abdülaziz Mecdî Efendi'nin kerâmetinden bahsetti. Şöyle ki, Mecdî Efendi bir gün Basri Bey'in yazıhanesine gelmiş, hava açılmış. «Basri Bey, hava çok sıcak, biraz yağmur yağsın mı?» demiş. Basri Bey de cevaben: «Nasıl münasipse efendim» dedikten bir müddet sonra hava kararıp şiddetli bir yağmur yağmaya başlamış. Sağnak devam edince «Artık yeter mi Basri Bey?» demiş; o da «Siz bilirsiniz efendim» deyince «Pekiyi, artık kesilsin» demiş ve yağmur durmuş. Bu hâdisе Hasan Basri Bey'i Mecdî Efendi'ye çok bağlamıştı.

Ben, Edremit'te Orta Mektep Müdürü iken Basri Bey ile muhâbere ederdik. Kendisiyle Birinci Büyük Millet Meclisi'nde

var?» diye sordu. Misafir: «Hayır, ezan okundu cemaate gidilmeyecek mi?» deyince, «Cuma toplantı değil mi? İşte burada toplanmış bulunuyoruz.» demiş olduğunu nakletti. Bunu ne maksatla söylediğini ben anlamadım. Osman Nuri Bey'in vahdet-i vücud meselesinde vahdet-i mevcud'a saptığını Sahaflarda nakledilen bir sözünden anlamıştım. Ahsen-i takvîm'i, sokaktan geçen bir köpek ile mukayesede bulunmuş, hatta köpeğin medfuâtını da sözüne karıştırmış.

İşte yalnız yarım hoca insanı dinden çıkarmıyor, yarım derviş de böylece imânı sarsıyor.

⁷³ Bkz. s. 232.

Balıkesir mebusu iken tanışmıştık, kırk yıllık baba dostu idi. Bir türlü içinden çıkamadığım Merzifonlu Cûdî Efendi'nin «Şu-hûd» manzûmesindeki tasavvufi bir beytin mânasını kendisinden sormuştum:

*Zemîne düşdü hakikat semâya saklandı
Türâb-ı Âdem'in idrâke intisâbından.*

Bu beyti nesre çevirirsek «Âdem'in toprağı idrâke intisap edince, yâni ona akıl verilince, yere düşmüş olan hakikat semâya yükselip saklandı» demek olur. Bu beyti sormadığım kimse kalmamıştı. Kimse beni tatmîn edememişti. Ferid Bey hocamız bile «Adam, bunu anlaşılmasın diye yazmış.» demişti. Basri Bey beni severdi, itimadı vardı. Kendisi de anlayamadığı için Mecdî Efendi'ye yazmış, onun cevabını bana gönderdi. Baktım ki, tam aksini nesre çevirmiş, hiç anlaşılmaz bir hâl almış. Şair olan Hasan Basri Bey'in edebî kültürünün bunu fark etmeye yeterli olduğunu bildiğim için, Mecdî Efendi'nin bu izâhını nasıl kabul ettiğine hayret ettim. Ve bu mesele dolayısıyla «tasavvuf» hakkında birbirimize altı yedi mektup teâtisinde bulunduk.

Bu hâdiseden beş sene sonra idi. Ben Nişantaşı Erkek Orta Mektebi Müdürü iken kendisinden bir mektup aldım. Muhterem üstad Ali Himmet Berki Efendi, Mâverdî'nin *el-Ahkâmü's-Sultâniye*'sinin tercüme edilmesini Hasan Basri Bey'den istemiş olduğundan bahisle, bu kitabı benim tedârik etmemi istiyordu. Bu münâsebetle yine bir iki kere mektuplaştık. Bir mektubunda, Balıkesir'den bana Edremit'e göndermiş olduğu mektuplarını geri istedi ve benim ona gönderdiklerini de bana iâde etti. Eski fikir ve nokta-i nazarından dönmüş olduğunu bu sûretle anladım.

* * *

İnsan günlük hayatında mühim gördüğü hâdiseleri günü gününe not etmezse işte böyle benim gibi «derbeder bir mecmua-yı havâtır» olur. Kronolojik sıra ile yazılmış hâtıralar belki

daha fazla tarihî kıymeti hâiz ve alâka çekicidir. Fakat ne çare ki ben eski dostlarımın ve talebelerimin ısrarı üzerine hâtıralarımı yazmaya ilkin 15 yıl önce giriştim, sonra 8 yıl kadar bir fasıla verip tekrar başladım da yine ihmâle uğradı. Bu sefer üçüncü defa yazmaktayım. Bu açıklamayı yapmaktan maksadım şu ki, arada unutulmuş hâdiseleri hatırladıkça sıralı sırasız yazıyorum; onları anlatırken okuyucularım beni mâzur görsünler. Asırlık ömrün üçüncü rub'unu tamamlamış bir adamın yazılardaki bu zikzaklık, onun yürüyüşüne muvâzi sayılabilir.

BÂZİ HAMÂSÎ ŞİİRLER

Karilerimden özür dileyerek bir istitrat açayım:

Harb-i Umûmî içinde basılmakta olan ve 15 günde bir çıkan asker ve muharebelerden bahseder ve resimli olan *Harb Mecmuası*'nda şâir Abdülhak Hâmid'in elyazısı ile neşredilmiş⁷⁴ *Tekbir* başlıklı bir şiiri vardır. Her yerde kolay kolay bulunamayacağı için tarihî bir kıymet olarak hâtıralarımın içine alıyorum:

TEKBİR

*Allâhü Ekber! Kaa'im onunla mihrâb u minber;
Tekbîr-i millî, İslâm'a rehber, Allâhü Ekber!
Dînim bu dindir, Allâh birdir, hakdır Peyâmber.
Millet, diyânet, devlet, hilâfet dâim berâber
Allâhü Ekber! Allâhü Ekber!
Zâtı bir, ancak, binbirdir ismi, hep bildik ezber,
Dindâşımızdır kuşlar, melekler, tûbâ, sanavber
Allâhü Ekber! Allâhü Ekber!
Lutfiyle olsun hâl-i hazarda, yahut seferber,
Asker muzaffer, hâkaanı mesrûr, a'dâsı müdber.
Allâhü Ekber! derken o asker, hem bahr ü hem ber,*

⁷⁴ *Harb Mecmuası*, Temmuz 1333 - Ramazan 1335, y. 2, nr. 20, s. 306.

*Hem leyl-i muzlim, hem mihr-i enver, hem mehd ü makber
Tekrâr edip der: Allâhü Ekber! Allâhü Ekber!*

* * *

Vaktiyle Birinci Cihan Harbi esnasında Çanakkale Zaferini müteakip o zamanki hükûmet kırk kadar tanınmış şâir ve edîbi Gülcemal vapuru ile Çanakkale Harp sahasına göndermiş ve her biri avdetlerinde kendine göre hissiyâtını terennüm etmişti. İntişâr eden şiirler içinde beni en çok sarsan Midhat Cemal Bey'in *Asker'e* başlığını taşıyan manzûmesi olmuştı. Edebiyat tarihimizin bir hamâset örneği olarak bunu zikretmek isterim; iki kısımdan mürekkep olan bu manzûmenin birinci kısmını ezberimde olduğu için buraya yazıyorum:

ASKER'E

*Neslindeki geçmiş şühedânın adedinden
Erkam utanır zîr-i zeminler utanırken
Ön saffa koşar ilk ölü şevkiyle ölürsün
Arzın yaşayanlardaki zevkiyle ölürsün
Hem bak ne âsilâne kerîmâne ölürsün
Heykellere şöhretlere bigâne ölürsün
Tâvîz-i beka etmeyerek öyle tese'ül
Eltâfını şânın şerefîni addederek zül
İsminle de cismine de hep birden ölürsün
Meçhûl olan eb'âda düşersin gömülürsün
Târîhe girersin de bilinmez nedir ismin
Târîhi yapan sen, senin efsânedir ismin
Yâdın haberin son nefesinden de küçük az
Öldükde peyâm-ı ademin halka yayılmaz
Âfâkı tutan velveller arbedelerle
Gökden ebediyet dilenen âbidelerle
Meçhûlün o hodgâm o şeref-âver ölümler
Meçhûlün o te'yîd-i hayât eyler ölümler
Yokdur cesedin zill-i zevâlin bile bâzen*

*Yokdur o avâm âbidesi tahta cenâzen
Kabrin o da yok, varsa da tek bir taşı yokdur
Nâşın gibidir, sinesi yokdur, başı yokdur.*

Safahat şâiri büyük üstâdım Mehmed Âkif Bey'in «Çanak-kale Şehidleri» hakkındaki manzûmesi o tarihte henüz yazılmamıştı. *Altıncı Safahât*'ı teşkil eden *Âsım*'da yer alan bu şiir daha sonra neşredilmiştir. Misilsiz bir şaheserdir. Onun kıymetini rakipsiz nesir üstadı olan Cenâb Şahabeddin Bey *Servet-i Fünûn*'da yazdığı bir makale ile pek güzel bir tarzda tasvir etmiştir. O makale son zamanlarda *İslâm Düşüncesi* mecmuasında da neşredilmiştir.⁷⁵

Çanakkala Zaferinin târihi haşmetini gösteren şiirler arasında Süleyman Nesib Bey'in uzunca bir manzûmesi vardır ki ilk beyti:

*Kim bu topdan kavî, çelikden pek,
Hûn ü âteşle oynayan erkek!*

diye başlar ve cidden hamâsîdir.

Şâir Midhat Cemal Kuntay'ın şu anda hatırıma gelen güzîde bir beyti vardır ki, zikretmeden geçemeyeceğim:

*Bin üçyüz elli yıl o Nebî kalbimizdedir
Hep ayrı ayrı Ravza-i pâk-i Nübüvvetiz.*

Birinci Cihan Harbi deyince yine bir tedâî neticesi bir hâdiseyi ifâde eden aynı şâirin kıt'asından bahsetmek isterim. Bilindiği gibi, Umumî Harpten müttefiklerimizle birlikte mağlup olarak çıktıktan sonra, Anadolu'da millî hareketleri tanzim ve idâre etmek üzere Pâdişah Vahdeddin tarafından Erzurum'a

⁷⁵ *İslâm Düşüncesi*, nr. 1, Mart 1967, s. 17-22; *Servet-i Fünûn*, c. 57, nr. 1478, 18 K. evvel 1340.

Ordu Müfettişı olarak gönderilen Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak bastığı günün millî zaferi anlatması bakımından büyük kıymeti hâiz olan şu kıt'ası da târihî bir değer taşıır:

*Bâzı bîçâredir sıfırlardan
En müsel sel asırların sayısı.
Bâzı bir günde beş asır vardır
Meselâ Tüirk'ün Ondokuz Mayısı.*

Bir zamanlar (1931-32 yılları) Devlet Arşivi'ndeki eski evrâk Bulgarlara okka ile satılmıştı. Sultanahmed'den geçen bu evrâkı hâmil kamyonun çuvalı arasında düşen bir vesîkayı oradan geçmekte olan büyük vatanperver, âlim ve fazîletkâr bir meslek adamı olan Muallim Cevdet Bey görünce, keyfiyeti derhal Maarif Vekâletine, Başvekâlete ve Meclis Riyâsetine ayrı ayrı telgraflarla bildirmiş ve bunun üzerine hâdise üzerinde durulmuş, o vakte kadar ne kadarı gittiği bilinmeyen evrâkın geri kalanı kurtulmuştu. İşte bu vak'ayı duyan Midhat Cemal Bey şu kıt'ayı yazmıştı ki, tarihî vesîka değerindedir:

*Bizden iki üçyüz sene evvel uyananlar
Hâlâ uyuyanlardaki mâhiyyeti görsün.
Efsânesi kaybol sa kıyâmet koparanlar
Târîhini okkayla satan milleti görsün.*

MİDHAT CEMAL KUNTAY

Hamâsî şâirimiz Midhat Cemal Bey'i daha Birinci Cihan Harbi sıralarında yazmış olduğı heyecanlı şiirleriyle gıyâben tanımıştım? Aradan yıllar geçti. Onu bu hüviyetiyle tanıyıp seven Âkif Bey üstadım Mısır'a gittikten sonra bana yazdığı mektuplarda Midhat Cemal Bey ile görüşmekliğımi istediğı için, görüşmek üzere Midhat Cemal Bey'in noterlik dâiresine gittim. Fakat günlüm istemedi, kendimi tanıtmadan döndüm.

Aradan uzun yıllar geçti, bir gün Abbas Halim Paşa'nın kerimesi Prenses Emine Hanım tarafından Fuad Şemsi, Yahya Kemal, Fâzıl Ahmed, Faruk Nâfiz Beylerle beraber Büyükkada'ya dâvet edilmiştim. Anadolu Kulübüne uğrayıp Midhat Cemal Bey'i de aldık. Tavla oynamaya meraklı olanlar oyuna başladılar; Midhat Cemal Bey tavla oynarken Fuad Şemsi Bey kendisini istihfaf ve istiskal edercesine konuşmaya başladı; Fuad Şemsi Bey, aradığı hüviyete sahip olmayan kimseleri kırmaktan çekinmezdi.

Midhat Cemal Bey'in 1918 yılında *Harb Mecmuası*'nda neşredilen *Kindim?* ve *Meçhul Askere* isimli manzûmeleri hâfızamda yer ettiği için, teessür ve heyecanla Fuad Şemsi Bey'e «Midhat Cemal Bey'in yazdıklarını yazacak var mı?» deyip *Kindim?* manzûmesini okumaya başladım:

KİMDİM?

*A'sâra sorarsan, beni söyler sana kimdi,
Bir başka denizdim, kiirenin rub'u benimdi...
Mermîler, alevler beni bir kal'a sanırdı,
Efserlerin enkazı uçar, dalgalanırdı...
Cevvâl atımın kanlı, kıvılcımlı izinde,
Bir umk idi aksim ebediyyet denizinde.
Çarpardı göğün kalbi hilâlin avucunda,
Titrerdi yerin tâlii mermîmin ucunda...
A'sâr elimin çizdiği mecrâdan akardı,
Üç kıt'ada mağrûr atımın izleri vardı...
Fevkinde uçarken o neşîbin, bu firâzın,
En şanlı hükümdâr-ı hurûşânına arzın
Tek bir nazarım berk-ı inâyetti, keremdi;
İklîli hediyeymdi, ekaalimi hibemdi...
Hançerdi hayâlim, bütün akvâm ona kındı,
Gûyâ küre şeydâ-yı irâdemdi, kadındı...
A'sâbına kalbimdeki âhengi verirdim,
Kasd eylediğim şekli verir, rengi verirdim..
Dünyâ bilir iclâlimi, ben böyle değildim,
Ben altı asırdan beri bir def'a eğildim.*

Midhat Cemal (Kuntay) Bey tavlayı bıraktı, hayretle beni dinlemeye başladı. Manzûme bitince yanıma gelip heyecanla ellerime sarıldı ve «Mâhir Beyciğim, bu manzûme bende yok» dedi ve istedi. Yazıp verdim. Kısa bir müddet sonra *Cumhuriyet* gazetesinde Midhat Cemal Bey'in *Kindim?* şiiri neşredildi. Fakat tanıyabilene aşkolsun. Şâir Midhat Cemal Bey unuttuğu ve benden isteyip aldığı o haşmet dolu manzûmesini yirmi lira karşılığında -otuz beş sene evvelki yirmi lira- yeniden yazarcasına sâdeleştirmiş, o eski tantanalı ifâdeden eser kalmamıştı. Bu, kendi evlâdını eliyle katletmek gibi bir şeydi. Daha sonra *Meçhul Askere* manzûmesinin de aynı âkıbete uğradığını büyük bir teessürle gördüm. «Yazıklar olsun» diyerek bu bahsi kapatıp, yine bıraktığımız yerden hâtıratımıza dönelim...

YÜKSEK TAHSİL

Bir yandan Kimya Fakültesi'nde okuyor, bir yandan da İmam-Hatip Mektebi'nde hocalık yapıyordum.

Babamın vefâtından sonra âile reisi olduğum için kardeşlerimin tahsilinden ben mesul bulunuyordum. Bu sebeple fazla çalışmaya mecbur oldum ve İstiklâl Lisesi'nde birkaç saat ilâve ders aldım. Fakat Kimya Fakültesi'nde bir sene içinde yapılması zarurî yetmiş iki numûne tahlilini ancak iki senede bitirebildim. Çünkü herkes sabahın yedisinden akşamın yedisine kadar kapıcıların gönlünü alarak laboratuvarında çalışıp bitirebiliyordu. Ben ise tam laboratuvardaki ocak kaynarken İstiklâl Lisesi'ndeki ilâve dersime yetişmek için ocağı söndürmek zarûretinde kalıyordum. Bu, bana iki seneye mal oldu ve iki sene sonra da ocak tamamıyla söndü. Zîra bu arada fakültenin hüviyeti değişti. «Kimya Mühendisliği» adını aldı. Eski talebe şâyet tatbikat imtihanını verip ikinci sınıfa geçmiş ise eski statüye tâbi olacaktı. Ben ise tatbikî imtihanları geçmemiş olduğum için yeni statü bize de teşmîl ve tatbik edildi. Bunun neticesi olarak haftalık ders adedine, dört ayrı ders daha ilâve edildi.

Bizim kısmetimizin bu kadar olduğu anlaşıldı. Âileye bakmak mecburiyetinde olduğumdan çarnâçar Kimya tahsilini bıraktım ve Hukuk'a yazıldım.

Esâsen Ankara'dan Müessese-i Hukuk mensubu arkadaşlar mutlaka Hukuk'a girmemi istiyorlardı. Onların istediği oldu.

Hukukta üss-i mîzân 7 numara idi. Bazı derslerden 9-10 numara almak lâzım geliyordu. İdare Hukuku da bunlardan biri idi; Muslihiddin Âdil Bey hocamızdı. İmtihan iyi geçti; bir 'Vâli' kelimesini bulamadığım için 9 numara aldım.

Hukuk-ı Esasiye'de de hocamız Prof. Nusret Bey'in kardeşi Midhat Bey idi. Ders o zaman taşbasması 180 sahifelik nottu. Birçoğu gazete, mecmua ve kitaplardan edindiğimiz bilgilerdi. Beş kişi imtihana girdik, hepimize de ayrı ayrı beşer سوال sordu. Herkesin notunu tebliğ ederken sıra bana geldi. Dedi ki: «Size filan suali sordum, edebiyat yaptınız? Falan suali sordum, zekânıza müracaat ettiniz. Filan sualde ise târife sâdık kalmadınız. Size ancak 6 numara verebileceğim.» deyince, 9 numara istediğimi söyledim. «Dersi takdir ettiğinizi anlıyorum. Eylül'de görüşelim.» dedi. Kapının önünde iki sıra dizilmiş olan arkadaşlardan sağdakiler «Çok iyi söyledin», soldakiler ise «Niçin öyle yaptın? Altı'yı kabul edeydin, bir dersin eksilirdi.» dediler. Halbuki Medeniye ve İktisat'tan dolgun numara almak çok zordu.

Eylül geldi. Saçları ağarmış, bezgin hâlde bulunan bir levâzım yüzbaşısı ile birlikte imtihana girdik. Yaşça o benden büyüktü. Önce ona sordu. Bilemedi. Bana tekrar etti. Beş soruyu o söyleyemedi, ben cevap verdim. Kâfi gördü; dışarı çıktık. Ona beş, bana altı numara vermişti. Takdir ettiği 6'yı mutlaka beğenmemi istiyordu.

Kavâid-i umûmiye'sini evvelce gözden geçirmiş olduğum *Mecelle* o sıralarda değişmiş, «Kanun-ı Medenî» tedvin edilmişti. Ben ise dünyânın her tarafında değişmeyen tabiat kanunlarını öğrenmek için daha önce Kimya'ya girmiştım. Bin senedir mer'î olan hukukî ahkâmın da değiştiğine şahit oldum. Hukuk Fakültesi'nde arkadaşlar *Zakkum* adında günlük bir gazete çıkarmışlardı. Sıra sıra dolaşılıyor herkes bir şey yazıyor, o günün mektep gazetesi oluyordu. Bana da bir başlık yazı verdiler; ben de:

*Acıdır gerçi bizim ta'mumuz elhâk acıdır
Acıdır çünkü hakikat o da Zakkum gibidir.*

beytini orada karaladım.

EDEBİYAT FAKÜLTESİ

Fakültelerin birinden bir diploma almak istikbal için bir zarûret olduğundan, pek istekli olmayarak Edebiyat Fakültesi'ne yazıldım. Çünkü orada tahsil için vakit kaybetmek benim için biraz lüzumsuzdu.

Ben lisan kültürünü daha yedi yaşında *Tuhfe-i Vehbî*'yi ezberlemek sûretiyle ve babamın beraberinde Medine-i Münevvere'ye götürdüğü muhterem hocam Hacı Mahmud Necî Efendi'nin bereket-i feyziyle ve Medine-i Münevvere Rüşdiyesi'ndeki hocam Şirvanlı İsâ Ruhî Efendi'den okuduğumuz *Gülîstan* sâyesinde alarak üç lisanda okuduğunu anlayacak bir duruma gelmiştim. Ayrıca lise tahsili sıralarında *Müntehabât-ı Mîr Nazîf*, *Bedâ'iy-i Edebiye*, *Nefâis-i Edebiye*, *Harâbât*, Ali Emîrî Efendi ve Celâl Nuri Bey'in edebî mecmuaları, Âkîf Bey'den okuduğum âsâr, birtakım dîvanlar, *Safahât*, *Rûbâb-ı Şikeste*, *Halûk'un Defteri* gibi edebî eserlerle edebî kültürüm emsâlimden kat kat üstün idi.

Ancak üstad Ferid Bey'in İran Edebiyatı Tarihi kürsüsüne şerefbağ olması tek cihet-i câzibe idi. Otuzu bulmayan sınıf arkadaşlarım ayrı ayrı benim için sevimli ve cana yakındılar. Felsefe, Tarih, Coğrafya şubelerinden arkadaşlarımız vardı. Bir aralık Talebe Cemiyeti Reisliği verdiler. Şubat sômostresi Konya, Adana seyahatleri yaparak çok eğlenceli geçti.

İlk sınıfa girişim Ferid Bey'in dersine rastladı. İdare'den kaydımı tamamladıktan sonra hangi dersihâne'ye gireceğimi Başkâtip Kesriyeli şâir Sıdkı Bey'den sordum. «Şimdi birinci sınıfta İran Edebiyatı dersiniz vardır. Şu numaralı odadır.» dedi. Gittim.

Sınıfın kapısından içeri girince üstâdım Ferid Bey'in sevimli çehresi ile karşılaştım. Çoktan beri görüşememiştik. Beni görünce: «Ooo! Yâhu nerelerdesin? Biz seni nerelerde arayalım?» dedi. Âdeta evdeki gibi konuşmaya başlayınca ben sıkıldım, arkadaşlar da bana bakmaya başladılar. Ben hemen arka sıralardan birine iliştim. Ferid Bey: «Olmaz olmaz, bir iskemle getirsinler.» dedi. O zaman anladım ki, benim kendisini ziyarete geldiğimi ve dersinde bulunmak istediğimi zannetmiş. Ders bitti: «Gel bakalım, nerelerdeydin? Çoktandır görünmedin. Biraz Vefâ'da mı oturmak lâzım nedir?» dedi. Ben, bundan sonra her dersine geleceğimi söyledim. Çok memnun oldu. Nihayet işi açıkladım, Fakülteye kaydımı yaptırdığımı söyledim, iki kat memnun oldu.

Artık her derste beni tahtaya kaldırır, Hakanî'den, Enverîden parçalar yazdırır, okumamı ister, okuduktan sonra mâna verdirirdi. Hiç görmediğim ve ağır manzûmeler olduğu için yer yer müşkilât çekerdim. Bazen ekseri belli etmemek için yakıştırdım. O zaman «Kuzum, bu mânayı nereden çıkardın? Bu hiç kimsenin aklına gelmez, Allâh aşkına nereden buldun?» diye ısrar eder, bana çok inanıp güvendiği için «yanlış» demezdi. Yukarıda yazdığım gibi, Ankara'da iken kendi yazdığı şiiri pürüzsüz ve sür'atli okumamın verdiği i'timat devam ediyordu. Halbuki Mehmed Âkif Bey'e okuduğum zaman, böyle bir yakıştırmaya yaparsam «Uydurma, uydurma!» derdi. *Ferheng-i Ziyâ* sâhibi Ziyâ Şükûn Efendi'nin redaksiyon tashihlerine vekâlet emriyle tâyin edildiğim zaman bazı parçalarda böyle yakıştırmalar yapınca, o çok ciddi ve heybetli adam zevkten katılacak gibi güler, iri gözleri küçülür ve bana: «Çok güzel buldun, bu buluşa bayıldım; fakat nasıl rabdedeceğiz? İş burada» derdi.

Fakülteye Ferid Bey'in dersine kendisini görmek, dersinden ve sohbetinden istifade etmek için giderdim.

Ali Ekrem Bey, Fuzûlî'yi okuttuğu ve tasavvufî şerhler yaptığı için dersine devam ederdim.

ALİ EKREM BEY

Fakültede «Şerh-i Mütûn» müderrisi olan hocamız Nâmık Kemalzâde Ali Ekrem Bey, çok üzülererek ifade edeyim ki, zamanında mizâcındaki merdümگیرizlik ve bazı husûsiyetleri itibariyle akran ü emsâli tarafından pek sevilmemiş, hattâ yüksek kudret-i edebîyesine rağmen lâıyk olduğu takdiri görememiştir. Ben onun kıymet-i edebîyesini gösteren bir yazıya rastlayamadım; belki vardır da ben görememişimdir.

Ali Ekrem Bey'in şiiri çok metîn ve edebiyat tarihinde yer tutmuş bir değerdendir. Eskiden yazdığı şiirler Servet-i Fünûncular arasında müstesnâ bir mevki ihraz ettiği gibi, sonradan yazdıkları ve maalesef neşredilmemiş olan gazelleri de ayrı bir kıymeti hâizdir. *Servet-i Fünûn*'da «Elvâh-ı Tabiatdan» başlıklı ve A. Nadir (ع. نادر) müsteârî ile yazdığı şiirler nazım olarak pürüzsüzdür. Son zamanlarda yazdığı *Tâir-i İlâhî* (İlâhî Kuş) başlıklı üç bin beyitlik büyük ve muhallet bir eseri vardır ki, Türkçe, Farsça ve Arapçadan mevcut müstamel bütün vezinleri, bütün edebî san'atları ve tasavvufî mefhumları ihtiva eder. Ben üç gün devamlı olarak Osmanbey'deki evine giderek başdan aşağı bu şaheseri hayretler içinde dinledim; Prof. Ali Nihad Tarlan, Teknik Üniversite Umumî Kâtibi şâir Reşid Bey ve zannedersem Abdülbâki Gölpınarlı da günlerce gidip ayrı ayrı dinlemişlerdir.

Fakültede iken benden lütfen iltifâtını esirgemeyen merhum, «Mâhir Bey oğlumuza ithaf» başlıklı ve 4 Mart 1932 tarihli bir gazel yazmış ve kendi el yazısıyla bana hediye etmiştir. Hemen hemen şâirlerce pek kullanıldığına tesadüf etmediğim bir vezin intihap etmiş olan Ali Ekrem Bey hocam, beni kısmen de imtihan kastıyla şiiri elime verip bana okutturmuştu. Aslı dosyamda mahfuz olan bu gazeli aynen hâtırasını hürmetle anarak dercediyorum:

GAZEL

-Mâhir Bey oğlumuz a ithâf-

Kim ki nihâl-i rûhunu meyve-i aşka tâk eder
Dest-i dilinde sâgar-ı vahdeti handenâk eder
Câzibe-i şuhûd ile sâikalar cihânının
Ka' rına cân atar bütûn varlığını helâk eder
Her ezeli nigâh için bir dil-i yâr arz ile
Âyine-i vücûdunu sine-i çâk çâk eder
Hâlet-i mest-i ehl-i Hak kalbine girzebâr olur
Her dil-i gamda hâlîkân hüznüne iştirak eder
Can vererek ebed lika vashına eyler iltihak
Cevher-i rûh-ı pâkini vâdi-i dilde hâk eder
Vehm-i tekevûin-i cihan zevk-i hayat-ı gâfilân
Rûh-ı kerîm-i ârifan yokluğa inhinâk eder
«Ekrem» eğer muhibb-i Hakk âdem isen memâtı sev
Mevtten ancak insânın zulmet-i cânı bâk eder.

Köprülü Fuad Bey dersini Türkiyât'ta verdiği ve asistanı Nihal Atsız Bey'e yoklama yaptırdığı için hepimiz mecbûren giderdik.

Bu arada Câferoğlu Ahmed Bey'i unutmamak lâzımdır. O güler yüzlü, saf, içi dışı bir genç, Almanya'da okumuş ve Rusçayı iyi bildiği için Fuad Bey kendisini himâye etmiş ve profesörlüğe yükselmişti. Fransızca hocamız Tevfik Bey, Osmanlı bir İstanbul efendisi idi. Asistan Pertev Nâilî Bey'in tercümanlık ettiği, Fransız lisâniyât hocası da cidden inceden inceye öğretici vasfında bir Fransızdı. Şimdi ismini hatırlayamıyorum, bir iki ders geldi, sonra ayrıldı; Ahmed Bey onu istihlâf etti.

Bir gün eniştem Erzurum Mebusu Hoca Râif Efendi ile, yine Erzurum mebuslarından Câzim Efendi'nin evine gitmiştik. Orada masanın üstünde Lûtfî Târihi duruyordu. Şöyle bir göz gezdirdim. Yıldırım Bâyezid'e ve Timurlenk'e müsâhiplik yapan, evvelce Timur'un yanında iken bir endişe üzerine ayrılıp, Bâyezid'e dehâlet eden Ahmed Sultan nâmında bilgiç bir zât

«Ulûm-u Gaybiye» dedikleri «cifir» gibi fal bakmaya da vâkîf olduğundan, Yıldırım Bâyezîd'e bir gün demiş ki: «Siz Timurlenk ile bir sofrada yemek yiyeceksiniz ve yemekte yoğurt bulunacak.» Aradan zaman geçip, Ankara Muhârebesinde Yıldırım, Timurlenk'e mağlûp olunca, arada geçen ağır sözlere rağmen Timurlenk, fevkalâde hürmet ve itibar göstererek bir sofrada beraber oturmuşlar, yemek arasında sofraya yoğurt gelince Yıldırım gülmüş, Timur sebebini sorduğu zaman vak'ayı anlatmış.

Ben bunu okuduktan bir iki ay sonra bir gün Köprülû'nün seminerinde talebelerden biri Ahmed Sultan hakkında bir mâ-lûmat istemişti. Kim olduğu söylendikten sonra ben bu vak'ayı anlattım. Köprülû bunu görmemiş olacak ki, bana: «Senin falcı-lığın var mı? Benim yok, ben görmedim.» demişti.

Sömostre münâsebetiyle fakülte arkadaşlarımız Adnan Ötüken, Süheyl, Kenan, Zâhir Güvemli, Mecdûd Mansuroğlu, Ekrem, Şükrü ve şimdi isimlerini hatırlayamadığım beyler ile Sıdika, Edibe, Meliha, Berrin, Melâhat, Nezihe hanımlardı.

Bütün seyahat ve toplantılarımızda Yozgatlı Said Fennî Efendî'nin «Kâşkî» redifli bir gazeli, okuduğum şiirler arasında çok hoş'a gittiği için belki yüzlerce defa tekrar edilmiştir. Gazel hiçbir yerde basılmadığı için bir hâtıra olarak buraya yazdım:

*Gerden-i billûra ben bir bağ olaydım kâşkî
Simsiyeh yânıp serâser dağ olaydım kâşkî
Hâr-ı cevre sînemi germekten etmezdim hazer
Sen çiçek, ben bir yeşil yaprağ olaydım kâşkî
Gam değildi penbeveş fersûdelensem de bana⁷⁶
Tek leb-i şîrînine yaşmağ olaydım kâşkî*

⁷⁶ Gazel, yaşmak devrini tasvir etmektedir. O devri yaşamayanlar «penbeveş fersûdelensem» tâbirinden bir şey anlamazlar. «Pamuk gibi eskisem» demektir. Yaşmak iki parçadan ibârettir. Biri baştan gözlerin üstüne kadar örtülüdür, diğeri aşağıdan gözlere kadar yüzü kapar. Tülbend gibi pamuk ipliğinden olan yaşmağın alt parçasının dudağa tesâdüf eden kısmı rütûbet ve hava tesiri ile çabuk eskir. Şâir, işte bu eskimeyi kastediyor.

*Bûsiş-i lâ'linden etmezdim ferâgat bir nefes
Sû içerken destine bardağ olaydım kâşkî
Hizmet-i ulyâ-yı yâre sarf ederdim ömrümtü
Bin sene diînyâda Fennî, sağ olaydım kâşkî*

Merhum Said Fennî Efendi'nin divânını tararken bir gazeli-
ni daha beğenip yazmıştım. Onda da şu beyti, dikkati câliptir:

*Bî nikab u bâ nikab arz-ı cemâl eylerdi yâr
Geh hilâli bedr ü geh bedri hilâl eylerdi yâr*

Bu gazeli yazdıktan sonra dört ay geçtiği hâlde hâfızama takılan bu beyti çözememiştim. Bir gün kendi kendime Anka-
ra'da Nakşibendî'ye doğru akşam üstü eve gitmek üzere yü-
rürken yolda birdenbire buldum ve bir kâşif gibi sevindim. O
da yukarıdaki beyit gibi yaşamak devrini tasvir ediyordu. Sevgi-
li, örtülü ve örtüsüz yâni peçeli ve peçesiz zaman zaman hüs-
nünü arz ediyor, bazan bedir hilâl oluyor. Yâni yaşmaklı bir
hâlde görürsem hilâl hâlinde görmüş oluyordum; çünkü yalnız
gözlerin açık kaldığı çevre görünüyordu; onda bir hilâl manza-
rası mütecellî oluyor. Lûtfeder de yaşmağın alt kısmını indirirse
tekmîl yüzü meydana çıktığı için hilâl bedir hâline tahavvül
ediyordu.

MEZÛNİYET TEZİ

Fakülteyi bitirdik, fakat imtihana girmeden bir tez alıp
hazırlamak lâzım geliyordu. Alacağım tez'in işlenmemiş bir
mevzû olmasını istiyordum. Hurûfluk ve hurûfî şâirlerini ted-
kik etmek istedim. Köprülü'ye söyledim, kabul etti. Fakat önce
hurûfî şâirlerin divânlarını görmek lâzım geliyordu. Bunları kı-
sa bir zamanda tanımak mümkün değildi. Bayezid Umumî Kü-
tüphânesi Müdürü Dârülfünûn eski Arap Edebiyatı Müderrisi
İsmâil Sâib Efendi'ye başvurdum. O mübâret zât sakalını hilâl-
liyerek on dört kadar isim söyledikten sonra: «Fakat bu irili

ufaklı divânları baştan başa okumak lâzımdır. Çünkü başta bazı parçalar hurûfî görünür eserin sonuna gelince Bektâşî çıkar.» dedi ve bunların çoğunun Ali Emîri Efendi Kütüphânesi'nde bulunacağını ilâve etti. Kütüphâneye gittim. Katalogdan aldığım isimlerden üç tanesini üç gün içinde tedkîk ettim, üçü de Bektâşî çıktı. Şöyle kaba taslak bir hesap yaptım, ham madde- nin hazırlanabilmesi birkaç senelik emeğe bağlı idi. Fakat hurûfî olan şâirlerin dîvânlarıyla uğraşan hiç kimse yoktu.

Karşılaştığım ve karşılaşıcağım zorlukları görünce bu koldan vazgeçtim. İsmâil Sâib Efendi'ye açtım, Bâkî veya Nâbî'yi almamı tavsiye etti. Türkiyât kataloğunda onların vaktiyle alınmış olduğunu öğrendim. Keyfiyeti hocamız Fuad Bey'e açtım: «Başkasının almış olmasının ehemmiyeti yok, herkes bir tarafından tedkîk edebilir.» dedi. Fakat benim gönlüm yatmadı. Aklım, fikrim mevzûun o güne kadar işlenmiş olmamasındaydı.

Nihayet sömestrelere arasında vazife olarak aldığım «Adanalı Hayret Efendi'yi genişleterek tedkîk etmeyi düşündüm. Köprülü'ye açtım: «Yaşadığı devri de birlikte alırsan olur.» dedi. İş büyümüştü; katlanmak zarûrî idi. Yine malzeme toplamak için üstâd İsmâil Sâib Efendi'ye gidiyordum. Üniversite kapısıyla kütüphâne arasında şu beyit sânih oldu:

*Hayretler içinde kaldım evvel
Hayret'de karâr kıldım âhir.*

Hoşuma gitti, hemen unutmamak için yazdım. İsmâil Sâib Efendi'den Adanalı Hayret Efendi'nin önce terceme-i hâlini, sonra eserlerini ve makalelerini öğrenmek istedim. Terceme-i hâlini İbnülemin Mahmud Kemal Bey'de bulacağımı söyledi. O güne kadar ismini işittiğim ve birçok husûsiyetlerini etraftan dinlediğim bu nev'i şahsına münhasır zât hakkında bilgi almak için üstâdım Ferid Bey'e gittim: «Şimdi işler zorlaştı» dedi. «Hayat zâten böyledir. Bir gül için günlerce sıkıntı çekilecektir. Bir gül için dikene katlanacaksın, gül bahçesine gitmek için ısır-

ganlar arasından geçeceksin.» dedi. Ben de o zaman Fuzûlî'nin beytini hatırladım:

*Yâr için ağıyâre minnet ettiğim ayb eyleme
Bağbân bir gül için bin hâre hizmetkâr olur.*

İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL BEY

Bir gün öğle tatilini müteâkip bir sıcakta Süleymaniye'deki müzeye gittim. Kapıdan içeri girdiğim zaman İbnülemin Bey, beni bir kere baştan aşağı süzdü. «Buyurun» dedi. Oturdum. «Siz kimsiniz?» dedi. Kendimi tanıttım. «Ne istiyorsunuz?» deyince, Adanalı Hayret Efendi'yi tedkik etmek istediğimi söyledim. Derhal yüzü değişti, kendini bir hiddet istilâ etti: «O bedhû, bedgû, bedrû adamdan başka tedkik edecek kimse bulamadın mı?» dedi. Benim ödüm koptu. Ne söyleyeceğimi şaşırdım. Sıkıldığımı görünce lûtfedip biraz sâkinleşti. Nereli olduğumu ve âilemi sordu. Ben «İstanbuluyum ve Külâhizâdelerdenim» dedim. «Altıparmak Mehmed Süreyya Efendi'nin *Sicill-i Osmani*'sinde sülâleniz yazılıdır.» dedi. Ve ondan sonra hafif tebesümlemlerle iltifâta başladı. Bilâfâsıla muhtelif kimselerin suyundan, huyundan bahsetti. Saate şöyle baktım, kalkmak istedim. Üç saat konuşmuştu. «Otur biraz, beraber çıkarız» dedi. Saat beşi çaldı, kalktık, Bayezid'e kadar birlikte gittik. Müşkilim olursa serbestçe gidip sorabileceğimi söyledi. Bu sözleriyle bu mülâkattan memnun kaldığı anlaşılıyordu.

Ondan sonra yavaş yavaş büyük teveccühünü kazanıp, sohbetlerine devam etmeye başladım. Ziyâretine daha çok kabul gecesi pazartesi den başka günler giderdim. Saatlerce konuşurduk. Fakat o mutlaka bütün tanıdıklarının pazartesi akşamı saz sohbetine gelmelerini isterdi. Ben de kalabalıktan hoşlanmadığım için başka günleri tercih ederdim. Hemen her akşam muayyen zevât ile bir yere giderdi. Beni de Evkaf Nezâreti Müdürlerinden Şefik Bey'in Hobyar'daki evinde yapılan toplantıya götürürdü. Bir ara Şefik Beylerdeki toplantıda söz sırasında

Mehmed Âkif Bey hocamdan bir beyit okudum. Bir hışımla «Sen onu nereden tanırsın?» dedi. «Ankara'dan hocamdır» dedim. Birdenbire bir köpürdü, bir şahlandı, ağzına geleni savurdu. Ben hayretler içinde kaldım. Hatta bundan dolayı sonradan bana şöyle bir kıt'a yazmıştı:

*Şâir Âkif hocası olsa eğer bir şahsın
İlm u ihlâs u vefâda olur elbet câhil
Şâhid istersen eğer işte Külâhî Mâhir
Sahâ-i vedd ü vefâdan hocasından râcil.⁷⁷*

(7 Şubat 1946)

Sonraları yine kendinden öğrendim ki, dört kişinin amansız hasmıdır: Ali Emîrî Efendi, Adanalı Hayret Efendi, Babanzâde Nâim Bey ve Âkif Bey. Ali Emîrî Efendi'ye husûmeti hasbelmeslek birbirlerini çekememekten; Hayret Efendi'nin aleyhinde olması babalarının sağlığında bir gün iki kardeşin: «Hocaefendi, bize 'Muğnil Lebîb' okutur musun?» demesi üzerine: «Muğnil Lebîb nerede, siz nerede?» demiş olmasından ileri gelmiş. Nâim Bey'le olan ihtilâfına haftanın muayyen akşamı Mâbeyn Başkâtibi Ali Fuad Bey'in konağında yapılan toplantılarda geçen münakaşalar vesîle olmuş.

Âkif Bey'le olan dargınlığına gelince, gençliklerinde babalarının evinde Âkif Bey'in babası dersiâm Temiz Tâhir Efendi'nin kendilerine ders okuttuğu sıralarda sık sık birlikte bulunurlarken, şiire çok düşkün olan ve şâir Âkif Bey'in edebî mesleğini beğenip, onu taklide çalışan ve ondan edebî ve ilmî istifâde etmek isteyen Midhat Cemal Bey'in «Ahaveyn»i⁷⁸ ihmal ederek Âkif Bey'e teveccüh etmesi, İbnülemin Bey'in Âkif Bey'in aleyhinde bulunmasına sebep olmuştur.

⁷⁷ Râcil: Yaya.

⁷⁸ İbnülemin Mahmud Kemal Bey ile kardeşi, Evkaf Müzesi Müdürü, Adalar Kaymakamı Emin Paşazâde Ahmed Tevfik Bey, her yere birlikte gittikleri için, kendilerini tanıyanlar arasında «Ahaveyn» (iki kardeş) lâkabıyla benâm olmuşlardı.

Bir pazartesi gecesi konaktaki toplantıya gittiğim zaman oda dolmuştu. O akşam Köprülüzâde ve Hâmid Ongunsu Beyler de vardı. Ben içeri girince: «İşte Hayret'in, Âkîf'in dostu budur» diye beni huzâra takdim etti. Ben de mahcûbâne bir köşeye çekildim. Çünkü onun nazarında kendisinin ateş püskürdüğü adamlara karşı muhabbet, büyük bir suçtu. Maamâfih Hoca Hayret Efendi hakkında Halkevi'nde verdiğim bir konferansa dâvet ettim. Merakla geldi ve memnûniyetini söz hâlinde olmasa da, gülerek izhâr etti.

Kemâl'üş-Şuarâ'da yâni *Son Asır Türk Şâirleri'*nde Hayret'e beş sahife tahsis etmiş olduğunu söylemişti. Benim Hayret ile meşgûl olduğumu görünce, söylenmedik şey kalmasın diye Hayret hakkında yirmi sahifeye yakın malûmat verdiğini eser çıktıktan sonra gördük. Yâni kendisiyle bu hususta vâki mülâkatımız, kısmen edebiyat târihine hizmet oldu. Maamâfih ben tezimin tekemmülü için Adana'ya gidip Hoca Hayret'in gençlik ve tahsil hayatını tedkik etmek istedim. Orada karşılaştığım ve *Adana Tarihine Bir Nazar* başlıklı eserin sahibi Kâfzâde Yusuf İzzet Bey'den hayli malûmat topladım. Ondan başka Konyalı Ârif Bey ve Beylerbeyli Hâzım Bey ve Hâfız Yusuf Bey gibi kendisiyle çok yakın temas etmiş kimselerden ayrıca bilgi edinmiştim. Bunların hiçbiri merhûm İbnülemin'de yoktu.⁷⁹ Ondan dolayı konferansta memnûniyetini izhâr etti.

⁷⁹ Adanalı Şâir Hoca Hayret Efendi hakkında mufassal malûmat «Adanalı Hayret'in Hayatı ve Şiirleri» isimli basılmamış tezimde mevcuttur (Türkiyat Enstitüsü, T. 87). Burada kendisinin orijinal bir beytini yazmakla iktifâ ediyorum:

*Enfâsım etmiş öyle müessir o lâ'l kim
Yâ leb! desem de üflesem âba, şarâb olur.*

« O kırmızı dudaklar benim nefeslerimi öyle tesirli bir hâle sokmuş ki, 'Ey dudak!' diye suya üflesem su derhal kırmızı şarap olmaktadır. »

HAYRET EFENDİ, ŞÂİR EŞREF, ALİ EMİRİ EFENDİ

Burada Hoca Hayret Efendi ile alâkalı olarak hatırıma gelen bir fıkrayı anlatmak ve Abdülhâmid idaresi mevzuunda bir istitrat yapmak isterim.

Sultan Abdülhâmid Han'ın son yıllarında büyük muharrir hezarfen gazeteci Ahmed Mithat Efendi'ye «Bâlâ» rütbesi verilmiş ve o günkü *Sabah* gazetesi bunu tevcihat kısmında ilân etmişti. «Bâlâ» rütbesi mülkiyenin en yüksek rütbesi olup, ondan sonraki devlet rütbesi «vezirlik» idi; Osmanlı Devleti'nin mülkiye ricali arasına geçmek için «Bâlâ» rütbesine yükselmek gerekirdi. İşte o günlerde meşhur heccav şâir Eşref bir arkadaşı ile otururlarken Adanalı şâir Hoca Hayret Efendi görünüyor. Eşref'in yanındaki zât Hoca Hayret Efendi'ye «Efendi hazretleri gazete mütalâa buyruldu mu? Ahmed Mithat Efendi 'Bâlâ' olmuş» deyince, Hayret Efendi cevâp olarak birdenbire «Daha beter olsun» demiş. Bunu işiten şâir Eşref de hemen sigara paketinin arkasına şu kıt'ayı yazar:

*Bir büyük alçak olur rütbe-i bâlâya kadar
Âdemin rütbesi arttıkça hicâbı azalır
Böyle bâlâda bitince derecât-ı namus
Var kıyas eyle gurûh-ı vükelâde ne kalır?*

Hoca Hayret Efendi ahrârdandı, istibdâda tahammülü yoktu, ondan dolayı Sultan Abdülhâmid'in aleyhindeydi. Ulemâdan ve ahrârdan olan diğer arkadaşları da öyle idi. Onların arasında Paris'e giden Hoca Kadri Efendi, Küçük Hamdi Efendi, Babanzâde Nâim Bey, Âkif Bey ve arkadaşları hep istibdât idaresinden müstekî idiler; fakat Meşrutîyet'in ilânından daha bir sene geçmeden hep birden nâdim oldular, tövbe ettiler. En geç kalan Filozof Rıza Tevfik Bey idi ki, o da nedâmetini *Abdülhamidin Rûhâniyetinden İstimdâd* diye yazdığı manzûme ile ilân etmiştir.

Sultan İkinci Abdülhâmid; Meclis-i Mebusân'ın devlet irâdesine hâkim olacağı ve şu suretle saltanat ve hilâfetin nüfuzunun sarsılacağı, birtakım ekalliyetlerin söz sahibi olacağı ve ne-

ticede sözün ayağa düşeceği mülâhazasıyla Meclis-i Mebusân'ı Kanun-ı Esâsî'deki hakkına dayanarak feshetmişti. 1324 (1908) tarihine, İttihat ve Terakkî Fırkası'nın zorlamasına kadar Meclis-i Meb'usân açılmamıştı. Bütün varlığı ile Osmanlılığa bağlı bulunan Kütüphanesini «Millet Kütüphanesi» adıyla vakfeden, neşretmiş olduğu *Târih ve Edebiyat Mecmuası*'nda şehzâdelerin ve sultanların şiirlerini dercetmek sûretiyle Osmanlılara karşı derin sevgisini ortaya koyan Ali Emîrî Efendi Sultan Abdülhâmid'in hal'i üzerine şöyle bir tarih yazmıştır:

*Şeh-i Cem-mertebe Sultan Hamîd'in hayfâ
Ba'dezin saltanatı mülkû ferâğa düştü
Bir takım lütfuna küfrân eden erbâb-ı fesâd
Koşdular her birisi sol ile sağa düştü
O hü mâ-himmeti hal' eylediler hâinler
Bülbülân susdu bu gün zemzeme zâğa düştü
Eyledi gonca-i maksûdunu millet zâyi'
Bâğbân gitdi hazan sûreti bâğa düştü
Geliniz ağlayalım memleket elden gidiyor
Oldu tarîh-i müessif; «Söz ayâğa düştü»*

(1327 hicrî)

Ali Emîrî Efendi gibi Osmanlı Hânedânı'na muhip olan şair Tâhir Nâdî'nin de Hânedân-ı Âli Osman'dan yetişen bütün pâdisahların isimlerini ihtivâ eden enteresan bir kıt'ası vardır:

*Beş Murad ile Muhammed dördtür ancak Mustafâ
Oldu iç Sultan Selim Ahmed'le Osman mutlaka
İki Mahmûd ü Hamîd ü Mecîd ü Süleyman Bâyezid
Birdir İbrâhîm ü Orhan ve Azîz Sultan Vahîd.*

NEŞ'ET ÖMER BEY'İN ANLATTIKLARI

İbnülemin Bey bir gece Köprülüzâde Fuad Bey'i evinde ziyarete gitmemizi ve telefonla kendisinden mülâkat saati almasını istedi. Ben görüştüm, bir mâni olmadığını söyledi. Birlikte

gittik; fakat o sıralarda Dârülfünûn lağv edilip Üniversite kuruluyordu. Herkes telâş içindeydi. Birçok hoca açıkta kalacaktı. Fakat kimin kalıp kimin çıkacağı belli değildi. Halbuki o gece Köprülü'nün evine Tıp Fakültesi Dekanı Neş'et Ömer Bey ve Fen Fakültesi Dekanı Hüsnü Hâmid Bey gelmişlerdi. Fuad Bey bana bunlardan bahsetmemişti. Odaya girince şaşırdık. Her mecliste mîr-i kelâm olan İbnülemin o akşam hemen hiç konuşmadı. Çünkü Neş'et Ömer Bey hiç fâsıla vermeden saatlerce konuştu ve çok kıymetli bazı malûmat verdi. Atatürk'ün hususî doktoru olduğu için hususî meclislerde çok bulunmuştu. On dan bazı hâtıraları nakletti. Ehemmiyetlilerinden biri şu idi:

İttihat ve Terakkî fedâilerinden Ankara vâlisi olup suikasta parmağı vardır diye aranan ve Bulgaristan'a kaçarken yakalanıp öldürülen yüzbaşı emeklisi Abdülkadir Bey hakkında Mustafa Kemal Paşa şöyle konuşmuş:

«Bunu mektepten tanırım. Selânik'te İttihat ve Terakkî Cemiyeti toplantılarından birinde bir gece beraber idik. Ben o akşam arkadaşların fikrine muhâlif mütalâalarda bulunmuştum. Daha evvel de aramızda fikir ihtilâfları vardı. Meğer onlar beni ortadan kaldırmaya karar vermişler ve bu işi de Abdülkadir üzerine almış. Gece yarısından sonra ben onlardan ayrıldım, eve dönüyordum. Bizim ev caddeden saptıktan sonra bir dönemeçle girilen çıkmaz sokakta idi. İlk sokağa saptım, köşeye yaklaşırken arkadan hızlı adımlarla birinin gelmekte olduğunu hissettim. Hemen köşeyi dönüp siper aldım ve tabancamı çektim. «Yaklaşma yakarım. Kimsin?» dedim. «Kemal benim» dedi. Bir de baktım beni takip eden Abdülkadir'di. «Ne istiyorsun?» dedim. «Sana hususî söyleyeceklerim var.» dedi. Birlikte eve girdik. İşte o akşam ben hayata vedâ ediyordum. Sonra onu affettim. Ve bir şey söylemedim. Bu sefer tatmin edelim diye Ankara'ya vâli yaptım. Yine rahat durmadı.»

Neş'et Ömer Bey; Paşa'nın «Sadrâzâm Ali Rıza Paşa, İzzet Paşa, Sâlih Paşa ve diğer askerî kumandanlar hakkındaki düşüncelerini» de söyledi. Her birini bir noktadan tenkit etmiş;

bunlardan yalnız Ali Rıza Paşa'yı «düztaban» diye küçümsemesi hatırımda kaldı.

Hâsılı o akşam Köprülü ile görüşemediğimiz gibi İbnülemin Bey de lâl ü ebkem kaldı ve tabii çok bozuldu; biz kalktık onlar kaldılar.

İBNÜLEMİN'İN HUSÛSİYETİ

İbnülemin her kendisini tanıyanın bildiği gibi kendine mahsus bir adamdı. Süleyman Nazif Bey onun için:

Ne kendi kimseye benzer, ne kimse kendisine

demiş ve söz manzûm düşmüştü. Yahya Kemâl Bey bunu işitince şu mısra ile beyit hâline koymuştu:

*Hezâr gıpta o devr-i kadîm efendisine
Ne kendi kimseye benzer ne kimse kendisine.*

İbnülemin Mahmud Kemal Bey'in bütün fazîletleri ve husûsiyetlerine fâik bulunan meziyeti vasiyetidir: Yakacık'taki evini küçük kardeşinin kerimesi Selmâ Hanım'a verdikten sonra Bakırcılar'daki evini de İlim Yayma Cemiyeti'ne muayyen şartlarla vakfetmiştir. Bu vakıf çok büyük bir hizmet olmuştur. Gün geçtikçe semtin artan kıymetiyle mütenâsip olarak İlim Yayma Cemiyeti'nin İbnülemin adına orada yaptırdığı yedi katlı iş hanı cemiyete büyük irât temin etmektedir. Bu hizmeti ilme ve edebiyata yaptığı hizmetler derecesinde ulvîdir. Ayrıca altın olarak nakdini Kızılay'a ve diğer hayır müesseselerine vermiştir. Bundan başka çok kıymetli olan kütüphânesi ile levhalarını İstanbul Üniversitesi'ne bağışlamıştır. İhlâs ve muhabbetini dînine, milletine ve an'anesine bağlılığını millete yaptığı bu bağışlarla fiilen ispat etmiştir.

Başından iki mühim evlenme teklifi geçtiği hâlde bekâr yaşamasının hikmeti bu olsa gerek.

Şu beyti ne hazindir:

*Şu gülistân-ı gam-âlûde, misâl-i gonca
Hande ber-leb geliriz âh! Perişan gideriz.*

Bir de na't yazdırmıştı; oldukça musannâdır.

Kendisini bütün etrafıyla yazan merhûm Hâşim Bey'in eseri basılacak olursa mümtaz şahsiyeti «Eyâlât-ı Mümtâze Müdürliği»ne ne kadar lâıyk olduğunu meydana koyar.

Bir gün müfrit hevâperest bir kadını zemmediyordu. Ben de kendisine: «O bir hastalıktır mâzûrdur» deyince: «Ne hastalığı?» dedi. «Hatırimda kaldığına göre ona tabâbette 'Cünûn-ı Gîlmet' derler.» dedim. «Bismillâh! Bunu da yeni işitiyorum. Sende ne yakası açılmadık şeyler var.» demişti.

Beşirağa Dergâhı postnişini Behçet Efendi merhûma derin bir râbitası vardı. Asdıkası ile haftada belli bir akşam sohbeti giderdi. Meclisine devam edenler hâtıralarını yazmış olsalar büyücek bir cilt tutar. Vefâtına tarih yazanlar olmuştur.

Son Asır Türk Şâirleri'ne konmak üzere benden vaktiyle yazdığım şiirlerden örnekler istemişti. İhmâl ettim. Bir müddet sonra tekrar etti. Derme çatma yazılarımın ismim altında intişârını istemiyordum. Vaktiyle müstear isimlerle neşretmişim. Üçüncü mülâkatta «Getirmedim mi?» dedi, kızdı celâllendi: «Şiir değil söz kırıntısı olmayacak yazıları kitaba geçirmek için tavsiyenâmelerle kapının önünde bekliyorlar, biz de sana yalvarıyoruz öyle mi?» dedi. Ben de utandım. Maamafih adımın harf sırası geçti unutturdum. Esâsen semt itibâriyle mülâkatımıza fâsıla girmişti.

Bu hakikaten nev'i şahsına münhasır zâtın alınganlığı, sertliği, tok sözlülüğü, gururu, ene'si sohbetine alışanlarca hoş görülürdü. Hayatı boyunca evlenmemiş olması mizâcındaki sivri uçları çok bilemiştir. Beğendiği bir güzeli tasvir ederken «Nûr-i Mübîn gibi» derdi. Herkesin bir kusurunu bulup söyler ve herkesin takdir ettiği kimseler için: «Biz onun zayıf noktasını bili-

riz» mânasında imâlarda veya tavrın edâlarda bulunurdu. Bir gün İsmâil Sâib Efendi'nin hâfızasının kudretinden bahsetmiştim: «Ben de kırk sene orada otursam uçan kuş kurtulmaz; onun başka işi yok elbette bilecektir.» dedi. Kendisi hakkında «Bâb-ı Âli başımıza yıkıldığı hâlde Amerika'ya varıncaya kadar Şark ve Garp bizi tanır.» demişti.

Bir gün de Hocam Ferid Bey'in keskin zekâsından bahsetmiştim. «Dânişmend adamdır bize hürmeti vardır.» dedi.

Bir gün de çok kızdığı biri hakkında şu hicvi söylemiştir:

*Ne müselmâna müşâbihdi o, ne küffâra
Okumak rûhuna İncîl-i muharref lâzım.*

Neşretmiş olduğu eserler ile edebiyata, târihe, mûsikîye büyük hizmetler etmiştir. Bazı ahabplarınca dokunulan hususiyetlerine rağmen hizmet ve himmeti büyüktür. Vâlidesinin vefâtına kadar her pazartesi akşamı misâfirlerine yemek vermesi yine bir hânedân an'anesi idi. Yalnız terâcim-i ahvâl yazarken bir adamın kusur addedilecek, ayıplanacak hususlarına varıncaya kadar zikretmeyi «Avrupalılar da böyle yapar» diyerek müstahsen addetmesi muhafazakârlığı ile iftihar ettiği millî an'ane ve âdetlerimize ve mensup bulunduğumuz Hâtemü'l-Enbiyâ'nın dinî fermanlarına aykırı idi. Fakat bu hâl onun hicve mütemâyil mizâcından ve ene'sine bağlılıktan mütevellit idi.

Bir gün sohbet arasında çok mâruf ricâlden birinin huzuruna kabul edilebilmesi için kendi ağasının bir mecidiye aldığını söylemişti. Bu isnât öyle büyük bir adamın hüviyetini lekeliyebilirdi. Fakat o devri bilenler hatırlarlar ki mevki sahibi zevâtın dairesi kapısı önünde arabacılarının yanında getirdikleri gidiş ağaları, dâire kâhyaları vardı. Bunlar efendilerinin yanından ayrılmazlardı. Dâirede kapı önünde devamlı otururlar; makama girecek müracaat eshâbından beş kuruş, on kuruş, yerine göre bir mecidiye bahşiş alırlardı. Fakat bunlardan efendisinin haberi olmazdı. Haber alan müstakîm ricâl-i devlet derhal onu konaklarından atarlardı. Vak'anın iç yüzünü bilmeden yâni efen-

disinin haberdar olduğuna kani' olmadan gelişigüzel öyle muhterem zevâta doğrudan doğruya isnatta bulunmak insanın şîme-i mürüvvetine yakışmaz. Fakat bu bir huydur ki zevâlî terk-i câna bağlıdır.

«Huy» deyince, aklıma gelenleri istitrâden yazmak isterim.

GÜZEL SÖZLER

Türkçede «Huy canın altındadır, can çıkmayınca huy çıkmaz» darbimesel'i olduğu gibi; İranlılar da «huy» için şöyle demişlerdir.

باشیر اندررون شده باجان بیرن شود

(Ana sütü'yle giren, canla çıkar.)

Arapçada da karşılığı şöyledir:

ما اتى مع اللبن ذهب مع الكفن

(Sütle giren, kefenle çıkar.)

Kimbilir hangisi önce söylenmiştir? Hepsinin mastarı esta-izübillâh:

(قل كل يعمل على شاكلته)

âyeti kerimesidir.⁸⁰

Farsçada meşhur bir beyit vardır:

نیش عقرب نه از ره کینست

مقتضای طبیعتش اینست

(Akrebin sokması kîninden dolayı değildir; tabiatının iktizâsıdır.)

⁸⁰ İsrâ sûresi'nin 84. âyeti. Meâli: «Herşey yaradılışına uygun tezâhürde bulunur.»

Merhum üstadım Ferid Bey, bunu pek beğendiği için Arap-
çaya şöyle çevirmişti:

لدغ العقارب لا من حقدھا ابدًا

غریزة برزت من خبث طینھا

Güzel mefhumları her millet kendine mâletmek istediği gi-
bi, Şark lisanlarına tasarruf eden kuvvetli şâirler de beğendikle-
rini diğer iki lisana naklederlerdi. Edebiyatımızda eskiden beri
buna rastgeliriz. Meselâ:

Yâdında mı doğduğun zamanlar

Sen ağlar iken gülerdi âlem

Bir öyle ömür geçir ki olsun

Mevtin sana hande, halka mâtem

Bir cenâze teşyii dolayısıyla yanyana düştüğümüz zaman
sohbetinden müstefit olduğum üstâd Abdülaziz Mecdî Efen-
di'ye bu kıt'ayı okuyup şâirini sorduğum zaman bana hemen
Farsçasını söyledi:

یادداری کہ وقت زادن توہ

ہمہ خندان شدند و تو کریان

ہمچندان زی کہ وقت رفتن تو

ہمہ کریان شدند و تو خندان

Pek tabii olarak kelime kelime aynen çok güzel tercüme
edilmiş olduğunu gördüm. Bu kıt'anın Türkçesini Amasyalı
Muallim Cûdî Efendi'nin *Peyâm*'daki bir yazısında daha talebe
iken okumuştum. Sonradan her ikisini Vefâ İdâdîsi'nde «Kavâ-
id-i Osmaniye» muallimimiz bulunan Şirvanlı Mes'ud Efen-
di'ye bir gün evindeki çay sohbetinde okuduğum zaman bana

«Arapçası da vardır» dedi ve -şimdi son iki mısramı hatırlayamadığım- şu kıt'ayı okudu:

انت الذى ولدتك امك باكيا

والناس حولك يضحكون مسرورا

.....
.....

Mehmed Âkif Bey, Ebu'l Alâ Maarî'nin:

ما فى الديار مجاوب الا صدى المتصوت

فاقول اين احبتى فاجاب اين احبتى

beytini bir kıt'a ile çok güzel tercüme etmiştir:

*Kendi feryâdındır ancak ses veren feryâdıma
Kimseler yok âşinâdan yârdan hâlî diyâr
Nerde yârânım dedikçe ben büilend âvâz ile
Nerde yârânım diyor vâdî biyâbân kûhsâr*

Nâmık Kemal Bey de Farsça şu beyti:

ازمر دمك دیده بیاید آموخت

دیدن همه کسر او ندیدن خود را

-ki bu esâsen bir kıt'adır- mâna bakımından tercüme etmiştir:

*Kimse tâyin edemez âlemde
Kendi mâhiyyetini re'yi ile
Münferid vâsıta-i rûyet iken
Göremez kendini dîde bile*

Yine bir İran şâirinin:

آه اكر مستى نمودى هر حرامى چون شراب
آن زمان معلوم كردد در جهان هشيار كيست

beytini Esad Muhlis Paşa büyük bir ustalıkla:

*Mey gibi her bir harâmın sekri olsaydı eğer
Ol zaman mâlum olurdu mest kim, huşyâr kim*

diye Türkçeye çevirmiştir.

Bundan elli ellibeş sene evvel Binbirdirek'te galiba «Millî Terbiye Cemiyeti» adı altında ve Baltacıoğlu İsmâil Hakkı Bey'in idâresinde bulunan yerde Süleyman Nazif Bey «İran Edebiyatının Türk Edebiyâtına Tesiri» hakkında verdiği konferansta başta Ali Emîrî Efendi olmak üzere tekmil tanınmış üdebânın huzurunda yukarıda yazılı Farsça şiiri ve Esad Muhlis Paşa'nın yaptığı tercümeyi okuyunca Dr. Filozof Rıza Tevfik Bey aynen başarılı bir tercüme olduğunu ifâde için «Lehimini değiştirmiş efendim» dedi. Hep birden gülüştük.

İSTANBUL'DAKİ HOCALIKLARIM

İmam-Hatip Mektebi'nin müdürü eski Basra mebusu gürcü ve sarıklı Hilmi Bey idi. Şâir Tâhirü'l-Mevlevî Bey, meşhur Celâl Hoca (Celâleddin Ökten), şâir Faruk Nâfiz Bey ve felsefe muallimi Zekeriya Bey hep orada idiler.

Bir gün muallim odasında Celâl Efendi bana: «Azîzim ben şimdiye kadar târih hocaları arasında bir müslümana rast gelmedim. Sen onların arasından nasıl çıktın?» demişti. Kendisiyle eskiden muârefemiz olmadığı için talebeden vuku' bulan akisler dolayısıyla bu mâlumatı edindiğini anladım.

Bu sırada Coğrafya Muallimi Şükrü Halil Bey bana müracaatla «Ben coğrafya mezunuyum, târih dersi okutmak istemiyorum. Kadıköy Orta Mektebi'ndeki benim târih derslerini sana vereyim, bir mübâdele yapalım.» dedi. Ben de târihi tercih etmekteydim, kabul ettim. Ancak Vekâlet Orta Tedrisat'taki mümeyyiz eniştesi Haydar Bey'in delâleti ile bir emrivâki yaptı. Benim İmam-Hatip Mektebi'ndeki 8 saat dersime mukabil Kadıköyü'nde vazifeye başladıktan sonra 13 saatlik târih ve yurtbilgisi dersini bana yükledi.

Zor bir durumda kaldım; çünkü Fransız Sen Jan Dark Koleji'nde de Türkçe dersim vardı, fakülteye tahsile devam etmeme imkân kalmıyordu. Bunlardan birinden istifa etmem gerekiyordu. Keyfiyeti Kadıköy Orta Mektebi'nin Müdürü Niyâzi Tevfik

Bey'e açtım. «Ben bu haksızlığın önüne geçerim.» dedi. Kendisi o zaman Kadıköy Halk Partisi mutemedi idi. Bir müddet bekledim, bir netice çıkmadı. İstifâmı hazırladım; talebeme hissettirmeden vedâ kılıklı bir konuşma yaptım.

Talebe hissetmiş; dersten çıkınca bütün sınıf topluca müdürin odasına gitmiş, kapı önünde toplanmış. Müdür geldi, muallim odasının kapısını açıp, bana, müdür odasının kapısı önünde toplanmış olan talebeyi gösterdikten sonra «Azîzim Mâhir Bey ben bugün sana Muallim Mâhir Bey diye hitap etmiyorum. Sana Vatanperver Mâhir Bey diye sesleniyorum. Senin hakkını İsmet Paşa'ya bizzat yazarak alacağım, bu çocukları kırma istifandan vazgeç» dedi. Ben de kendisine âile durumumu anlattım, devletten 48 lira maaş aldığımı halbuki Fransız mektebinden elime 68 lira geçtiğini, kardeşlerimi okutmak mecburiyetinde olduğumu ve aynı zamanda istikbalim için yüksek tahsile devam etmek zorunda olduğumu anlattım ve «Böyle bir mecburiyetim olmasa bütün gün ders vermeyi millî bir borç sayarım.» dedim.

Ertesi gün ayrıldım. Yerime emekli bir albay târih hocası olarak gelmiş, tatmin olmayan talebe iki ay sonra yine ayaklanmış. Müdür Vekâlete beni tekrar inhâ eden bir yazı yazmış, mektebin kâtibi yazının bir sûretini de bana göndermiş. Müdür Niyazi Tefvik Bey Vekâlete yolladığı yazıda «Mâhir Bey'in mektebimize yeniden tayin buyrulmasını bu mümkün olmadığı takdirde İstanbul'daki Maarif mekteblerinden birinde tavzîfini bir vatanperverlik muktezâsı olarak arz ederim.» diyordu.

O zaman Orta Tedrisat Müdürü olan Cevat Dursunoğlu'nun bu inhânın altına «Takdirnâme addiyle dosyasında hıfzı» diye kayıt düşürüp uyutmuş olduğunu sonradan öğrendim.

Burada unuttuğum bir hâdiseyi de yazayım. İmam-Hatip Mektebi'nde iken Muallim Meclisinde mektebin tedrisat bakımından programının yeniden ele alınması görüşülmüş ve bu hususta bir lâyiha'nın hazırlanması mektep muallimlerinden Tâhirü'l-Mevlevî Bey'e havale edilmişti. 15 gün sonra toplanan Muallimler Meclisinde hazırlanan lâyiha okunmuş ve orada

hazır bulunanlar tarafından tasvip edilerek imzalanıp Vekâlete gönderilmişti. Ben o toplantıda Kadıköy’de dersim bulunduğu saate rastladığı için bulunamamıştım; bu sebeple kararda imzam yoktu. Vekâlet bu lâyihayı alır almaz Müdürler Komisyonunun kararıyla lâyihada imzası bulunan bütün muallimleri vekâlet emrine aldı. Yapılan teklif Tevhid-i Tedrisat Kanununa aykırı görülmüş; Medrese teşkilâtının yeniden ihyâsının düşünlüldüğü neticesini çıkarmışlar. Asıl vazifesi başka mektepte olup da oradaki kadrosu üzerinden maaş alanlarla Muallim Meclisinde o gün bulunmadığı için imzası olmayanlar bu vartadan yakalarını kurtarmışlardı.

Paşabahçe’de oturuyorduk. Bir gün Kimya Fakültesi’nden arkadaşım olan Kemal Bey’den bir mektup aldım. Kendisi Halicioğlu Askerî Lisesi’nin Tedrisat Müdürü idi; mektepte ders teklif ediyordu. Memnuniyetle kabul ettim.

HALICIOĞLU ASKERÎ LİSESİ

Halicioğlu Askerî Lisesi’nde vazifeye başladım; haftasında harf inkılâbı oldu. Gazeteler harf inkılâbının kanunlaşmak üzere Meclis’e sevk edildiğini yazdılar. Ben de bunun üzerine zamandan kazanmak için talebeye harfleri tanıtmaya başladım. Uhdemde bulunan orta kısım şubeleri Almanca idi. Biz Fransızca okuduğumuz için Latin harflerinin Fransızcadaki karşılığının Türkçe telaffuzunu gösteriyordum.

Derslerimin birinde birdenbire sınıfın kapısı açıldı. İçeriye askerî liseler müfettişi, şûbe müdürleri, mektep müdürü, müfettişler bir hey’et hâlinde sınıfa girdiler. Âdet olduğu üzere tek mil verdim. Tahtadaki Latin harflerini gördüler. Ben de tebeşir elimde emre muntazırdım. Müfettiş Kadri Bey: «Ne yapıyor-sun?» diye sordu. Ben de durumu anlattım, kanun çıkıncaya kadar harfleri öğreterek zamandan kazanmak istediğimi söyledim. Mektep Müdürü’ne döndü: «Bize henüz böyle bir emir yoktur.» dedi ve benim yüzüme bakarak kapıya doğruldu, çıkıp gitti. Sonra tadrîsat müdüründen öğreniyorum, benim kim oldu-

ğumu, emir olmadığı hâlde nasıl kendi başıma böyle hareket ettiğimi sormuş, onlar da hakkımda edindikleri kanaati söylemişler.

Bir hafta sonra kanun çıktı, *Resmî Gazete*'de yayımlandı. Arkasından mektep müdürine bir emir geldi. Okula iki kurs açılacak; biri öğretmenlere diğeri de müstahdemlere olacaktı. Öğretmenler kursuna benim muallim tâyin edildiğimi ve on beş gün kadar devam edecek olan kursta muvaffak olanların içinden sınıf zâbiti Kurmay Binbaşı emeklisi Suad Bey'in hademeler kursuna muallim tâyin edileceğini bildirdiler.

Mütâreke yıllarında Galatasaray Lisesi Müdürü olup mektebi Fransızların işğalinden koruyan ve dört yabancı dili ana dili gibi telâffuz eden Giritli Sâlih Ârif Bey ile Dağıstanlı Mes'ud Efendi gibi Vefâ İdâdî Mektebi'nden hocam ve diğeri yaşlı başlı zevât ve meselâ bunlardan meşhûr tabiiyeciler maârif müfettişlerinden Hârûn Reşid Bey sınıfta karşımda bir talebe gibi oturdular. Askerî teşkilâtta yukarıdan gelen emrin itiraz edilmeden yapılması lâzımdı. Mektep de buna dâhildi. Hatta bundan dolayıdır ki «Mektep Müdürü» yerine «Mektep Kumandanı» tâbiri, silk-i askerîde daha müteberdi.

Ben hocalarımın ve büyüklerimin huzurunda utanarak fakat sınıfta olduğu gibi gür bir sesle ve talâkatla ders veriyordum. Verdiğim ders ne idi? Üç dört kaideden ibâretti. Hocalarım onları birleştirerek güzel kelimeler vücûda getiriyorlardı. On beş gün doldu. Bir sahife imlâ yazdırdım. Türkçe hocası Mülâzım Fuad Efendi bir yanlışla birinci oldu. Mektep Müdürü yirmi altıncı oldu. Sâlih Ârif Bey dördüncü oldu. On beş kişi de ikmâle kaldı. İkmâle kalanlar içinde hayatında hiçbir mektepte ikmâle kalmamış olan İstanbul Erkek Lisesi Tabiiye Muallimi Üsküplü Bedri Kemal Bey ve sınıf zâbiti Vanlı Binbaşı Hasan Bey, daha birkaç arkadaş bu ikmâle çok kızdılar, tabii aleyhimde konuştular.

Hasan Bey bir gün koridorda karşılaştığımız zaman bana: «Harp olmasını istemem. Fakat bir seferberlik tatbikatı yapılsa

sen de benim taburuma düşsen sana yokuş yukarı bir ‘marş marş!’ desem belki öcümü alabilirim.» demişti. Gülüştük.

Bereket versin yeni olduğum için hiçbirini yakından tanı-mıyordum. Bir de Coğrafya Hocası Süvârî Kaymakamı Cemil Bey’e bu iş çok dokunmuştu. Wilhemvârî bıyıkları ile mektepte şöhret bulan ve çok vakarlı yürüyüşüyle dikkat nazarı çeken bu arkadaş da bir müddet küskün kaldı.

İkmâle kalan on beş arkadaş kendi ifâdelerine göre gece gündüz çalıştıklarını söylüyorlardı. Onlar için bir on beş gün daha müsaade edildi. İmtihan sonunda hepsi muvaffak oldu. Basılı diplomalar mektebe geldi. Ben hoca sıfatıyla mektep müdürü tasdik mâhiyetinde ve müfettişlik de resmî mühürle diplomaları imzaladık. Diplomanın adı «Okur-Yazar Şehâdet-nâmesi» idi. Aradan yıllar geçti. Ben Nişantaşı Orta Okulu Müdürü idim. Göztepe’de yazlık bir yer arıyorduk. Büyük bir bahçe kapısından geçerken bizim hocalarımızın hocası yerinde olan tabiiyeci Hârun Reşit Bey üç dört misâfiri ile kapıdan çıktı. Benim karşıdan geldiğimi görünce hemen önünü ilikler gibi bir tavır takındı. Arkadaşlarına dönüp: «Hocam geliyor ver elini öpeyim.» dedi. Sonra arkadaşlarına dönerek: «Eğer bu hocam bana okur-yazar diploması vermeseydi biz Cumhuriyet idâre-sinde aç kalırdık.» diye nükte-i lâtifeyi yaptı. Bütün bunlar tarafsız hareket edişimizdendi.

Halıcıoğlu Askerî Lisesi tedris hayatımın en verimli ve en zevkli devridir. Talebe leylî olduğu için alâka ve semere tabîî olarak bereketli oluyordu. Askerî disiplin içinde büyük bir samimiyet hâlesiyle çevrelendim. Nöbetçi olduğum geceler sınıf çavuşları kendi dershânelerine gitmem için muallimler odası kapısının önünde sıraya girerler; ben de o sıraya göre dershânelerine giderek sınıf zâbitlerini memnun etmek isterdim.

Seneler geçti, talebem yüzbaşı olmuştu. İçlerinden Fethi adındaki bir genç Yunus Nâdi Mükâfatını *Bekâr* başlıklı bir hikâye ile kazanmış, kendisi ile mülâkat yapan gazeteciye edebiyat zevkini benden aldığını söylemişti. Tabîî bu hâdiseler mesleğim bakımından iftharla söyleyeceğim vak’alardan idi...

Kırk sene sonra bütün çalışanların tesâdüfen toplandığı iki şûbenin talebelerinden ikisi general olmuş, diğerleri albaylıktan emekli olmuşlardı. Sınıfın en zekî, çalışkan ve terbiyeli bir talebesi olan İsmet mühendis olmuş ve Nato'da vazife almıştı. İstanbul'a gelişinde Râgıb Bey arkadaşların hemen hepsini topladı. Dragos'ta İsmet Bey'in evinde ziyâfet verildi. Eski hâtıralar yâd edildi. Şiirler okundu, fotoğraflar çekildi, herkes bana ait hâtıralarını anlattı. Fakat en çok dikkatimi çeken, mektepten ayrılarak sivil hayata geçen ve sonra çalışarak fabrikatör olan Raûf Alanya Bey'in, sınıfta söylediklerimi teker teker anlatması idi. Arabası ile beni evden alarak götürüp getiren Raûf Bey yolda bana dedi ki: «Bir proje teklifi dolayısıyla bakanlardan birini ziyâret ettim. Maksudımı, yapmak istediğim hizmeti anlamak istemediler. Makam odasından çıkıp kapının tokmağını çevirirken sizin sınıfta bir münâsebetle okuduğunuz Fârisî bir beyti hatırladım. Mânası şöyle idi: «Hakk'ı kabul etmeyen (soysuz) bir adamı iş başında görürsen olmaya ki ondan bir iş isteyesin»

کرتو بینى ناکسى در بار کاه

حاجت خود را از او هرگز مخواه

(Ger tu bînî nâkesî der bâr-gâh
Hâcet-i hodrâ ez û her-giz mehâh)

O zaman 10-15 yaşında birer çocuktular. Aradan kırk sene geçmişti. Sözlerim ve hareketlerim zihinlerine âdeta nakşedilmişti.

İsmet ve Fehmi iki kardeş mütevâzı bir âilenin çocukları idi. Âdeta hususî itinâ ile bir Enderûn terbiyesi ile yetişmiş zannedilir, bütün hocaların dikkatini celbederdi. Bir gün mektebin doktoru ve tabiiye hocası Fethi Paşa'nın torunu Tevfik Ömer Bey: «Hayatta en büyük emelim, İsmet gibi bir oğlum olmasındır.» demişti.

ŞENKONAK HÂDİSESİ

Mektebin son sınıf talebelerinden bazıları, fizik ve Almanca hocaları, bir de okulun levâzım yüzbaşısı, Beşiktaş'ta İhlamur'da, muhitte «Şenkonak» adı ile tanınan bir evde yapılan eğlencelere iştirâk etmişler, sonradan bu vak'a duyulmuş Erkân-ı Harbiye'ye kadar aksetmişti. Üç kişilik bir komisyon kurularak tahkikat yapılması emri geldi. Bizi de bu komisyona seçtiler. İfâdeler alınıp fezleke yapıldı. Ancak levâzım yüzbaşısı benim sivil olarak bulunmamdan dolayı komisyona gelmedi; ayrıca müdürlik tarafından ifâdesi alındı. Cezâlar verildi, talebeler mektepten çıkarıldı. Yıllarca sonra sınıftan ayrılan birine rast geldim, komisyonculuk yaparak zengin olmuştu.

Köklü ahlâk telâkkîlerinin kırk sene sonra ne kadar büyük bir değişikliğe uğradığı hayretler içinde müşâhede edilmektedir. Vak'a 1928-1929 ders yılı içinde cereyan etmişti.

Neticede Erkân-ı Harbiye Reisi Müşir Fevzi Paşa işe çok ehemmiyet verdiği için mektep müdürü Albay Hilmi Bey'i idâreten değiştirdi. Hilmi Bey çok halûk, terbiyeli, vakûr, idâreci bir adamdı. İstanbul Efendisi'nin asker sınıfından bir mümessili idi.

Ankara'da 5. Kolordu Divân-ı Harp reislerinden Kaymakam (yâni Yarbay) bir Subhi Bey vardı. Fart-ı nezâketinden tekaüde sevk edildiğini işitmiştik. Sadrâzâm Kâmil Paşa dâmadı. Nâci Paşa da askerlikte kusur addedilen bu müfrit nezâketin mümessili idi.

Osmanlı ricâl-i askeriyesi arasında paşazâdelerden yüksek rütbeli saray terbiyesi görmüş kumandanlarımızın sayısı yalnız Sultan Abdülhâmid devrinde on'lar hânesinin üstündeydi. Müşir Ahmed Muhtar Paşa'nın oğlu Mahmud Muhtar Paşa da bu centilmenler arasındaydı.

MEHMED AĞUSTOS BEY ve SÂLİH ÂRİF BEY

Hilmi Bey'in yerine Genel Kurmay Şûbe Müdürlerinden Mehmed Ağustos Bey nâmında vaktiyle Yedek Subay Mektebi

kumandanlığında şöhret bulmuş, ateşemiliterliklerde bulunmuş birkaç lisân bilen, çok çalışkan ve dürüst bir zâtı tâyin ettiler. Kırtasiyeye fevkalâde mübtelâ, virgöl atlamayan bir büro şefi idi. Makine gibi çalışırdı. Yalnız işe bakardı. Vazife hissinin ulviyeti ve bağlılığı ona, vazife yapanların hüviyetlerini düşün-dürtmezdi.

Mektebe gelişinin haftasında bir emr-i yevmî (günlük bir emir) çıkardı. İstisnâsız bütün hocaların nöbet tutmasını istiyordu. Halbuki muallimler arasında Topçu Emin Bey, Takvimci Ziya Bey, Pöti Fuad Bey, sivillerden Sâlih Ârif Bey gibi emekli ve yaşlı, kıymetli zevât vardı. Bu emir onlara çok dokundu. Tedbir düşünmeye başladılar. Ben hocaların en gençlerinden biri idim. Muallimler odasına geldiğim zaman Salih Ârif Bey'in istifâ ederek evrâkını topladığını işittim. Kendisini eskiden tanırdım. Fakat şöhretini işitmemiştım. Bir kere muallimler meclisinde, bir kere de muallimler odasında görmüştüm. Ders günlerim uymadığı için görüşemezdik. Fransızca, İngilizce, Al-mancadan başka Yunanca ve Lâtince de bilirdi. Galatasaray müdürü iken ve Fransızların işgâl etmek istedikleri mektebi, işgâl orduları başkumandanına müracaatla kurtarmıştı. Hüviyeti, şahsiyeti ve ilmî kıymeti memleketçe tanınmıştı. Mektebin, bu kıymeti bir nöbet yüzünden kaybetmesine meslekî vicdânım râzı olmadı. Keyfiyeti Müdür Mehmed Ağustos Bey'e açmayı düşündüm.

Ertesi gün öğle yemeğinden sonra yemekhânedan çıkmadım ve geç gelen müdürin yemeğinin bitmesini bekledim. O çıkınca arkasından yürüdüm, koridorun sonunda merdivenlerin başına gelince bir selâm verdim, durdu. Keyfiyeti anlattım. Bana cevâben: «Emir umumîdir. İstisnâ kabul etmem. Ben bu mektebi islah için Ankara'dan buraya geldim. Erkân-ı Harbiye'de oturduğum yerde su mu çıktı?» dedi. Nöbet yüzünden Salih Ârif Bey'in istifa ettiğini söyledim, şahsiyetinden heyecanla bahsettim. Bana cevap olarak: «Sâlih Ârif Bey gider Hasan Bey gelir.» dedi. Ben de: «Fakat gelen Hasan Bey'dir, Salih Ârif Bey değildir.» dedim. «Ne demek istiyorsunuz?» dedi.

«Ben şahsen onun yerine nöbet tutmak istiyorum.» dedim. «O zaman iş değişir. Sizin gibi gençler bu vazifeyi üzerlerine alırlarsa yaşlılar muaf tutulabilir.» deyince, teşekkür edip ayrıldım.

Son dersten sonra akşam üstü vapura binip Beylerbeyi'ne geçtim. Orada, Sâlih Ârif Bey'in iskeleye yakın bir yalıda oturduğunu öğrendim. Evi iskeleden salık verdiler. Kapının zilini çaldım. Kapı açılınca, pijamanın üstüne pardesü giymiş biriyle karşılaştım. Beni görünce tanıdı. Ortalık kararmıştı. Merakla «Buyurun» dedi ve üstünü değiştirmek için içeri girdi. Biraz sonra alt katta denize bakan bir odada oturduk. Böyle geç vakitte niçin zahmet edip geldiğimi öğrenmek istedi. Ben işi anlatınca gözleri doldu. Elli senelik memûriyet hayatında böyle ihlâşlı bir vefâkârlığa rast gelmediğini söyledi. Ve sırf bu hareketimden dolayı ricamı kabul ederek, istifâsını geri aldı. Kendisi zengin bir adamdı. Eminönü'nde Yağkapanı'na doğru birçok irâd olduğunu sonradan öğrenmiştik. Sırf bir hizmet olsun diye o uzun yollara katlanıyordu. Ayaklarında romatizma olduğu için her akşam ilaçlı banyolar yaptığını söylemişti. Hâsılı mektebe bu suretle de küçük bir hizmetim oldu.

Mehmed Ağustos Bey emekli olduktan sonra bir gün müdürî bulunduğum Nişantaşı Erkek Orta Okulu'na geldi. Görüştük. Maaşımı ve makam ücretimi sordu. «Ha... Binbaşı» dedi. O zaman bir kere daha anladım ki, o okumuş, Avrupa görmüş, lisan-âşinâ, münevver zâtın kıymet ölçüsü askerî rütbe imiş. Şahıslar devlet dâiresinin rütbesi veya maaşı arttıkça değer kazanıyor demekti.

Erzurum'da bir istihkâm binbaşısının bulup hazırladığı bir dere ve nehir geçme projesinin tecrübesi yapılp berâtını almak için izin istediği zaman kumandanının: «Bu o kadar mühim bir şey olsaydı biz yapardık.» dediğini nakletmişlerdi. Az çok bu da ona benzer.

Küçüklü büyüklü ordu erkânı arasında askerî liselerde Harp Okulu'nda, Erkân-ı Harbiye Mektebi'nde o kadar değerli âlimler, kâşifler, ilmin muhtelif şubelerinde, fen ve edebiyat sa-

halarında ve askerlik ilminde yetişen eâzım-ı askeriyemiz medâr-ı iftihârımızdır. Yüksek seciye ve karakterleriyle harp meydanlarında ve vazife başlarında millet ve vatana büyük hizmetleri sebkedен zâbit ve kumandanlarımız, târih-i askeriyemizin şanlı sahifelerini tezyîn ederler.

İstiklâl Harbi sıralarında ve onu tâkip eden yıllarda orduda da vazifeli bulunduğumuz sıralarda harikulâde çalışkanlığı, metin karakteri, kanun, nizâm ve emirlere hürmet-i fevkalâdesi ve ancak vicdânının önünde serfûrû eden ve menâkıbını yakınlarından dinlediğimiz kumandanlarımızdan Korgeneral Râsim Akdoğru, Tümgeneral Mustafa Nazmi İnân ve Hulûsî Alpagut gibi zevâtı anmak, herbirine kadirşinaslık olur.

Asırlar boyu yüzlerce şehâmet destânı yaratan Türk ordusunun fazîlet gülistânından biz birkaç çiçek örnek verdik. Daha kimbilir ne güldesteler, târihin altın vazosunda yer alacaklardır.

Halıcıoğlu Askerî Lisesi'nde hocalık yaparken bir yandan da üniversiteye devam ediyordum. Yâni:

«Dîn mektebe gitmiş bugün üstâd olayım der»

mevkiinde idik.

HOCALIK İMTİHANI

Bir gün bir emir ile askerî hocalardan üniversite mezûnu olmayanlar, okuttuğu derslerde orta ve lise derecesinin tâyini için âit olduğu fakültelerde imtihâna sevkedildiler. Ben maârifin târih hocası olduğum hâlde, orada Türkçe okutuyordum. Beni de o meyânda Edebiyat Fakültesi'ne sevkettiler.

İmtihan günü üniversitede derste idim. Merhûm Ferid Bey hocamızla birlikte çıktık. Yolda gelirken: «Bugün yine bir imtihan angaryası var. Öğleden sonra geleceğim, askerî hocaları imtihan edeceğiz.» dedi. Hiç sesimi çıkarmadım.

Yemekten sonra imtihana gittim, kapının önünde beklerken Ferid Bey geldi, bana «Hayrola?» dedi. «İmtihana gireceğim»

dedim. «Giderken neden bahsetmedin?» dedi. Ses çıkartmadım. Fakat canının sıkıldığı yüzünden belli idi. Odaya girdi. Biraz sonra benim sıram geldi, girdim. Hepsi hocalarımdı. Komisyonu Köprülü'nün başkanlığında Ferid Bey, Ali Ekrem Bey, Caferoğlu Ahmed Bey teşkil ediyordu.

Ekrem Bey elinde bir dîvân karıştırıyordu. Ben bekliyordum. Biraz uzun sürdü. Zor bir gazel aradığını anladım. Kitabı önüme çevirdi. Bâkî'nin dîvânı idi. Gösterdiği gazeli okudum. Köprülü riyâset makamından: «Bu okuyuş kâfidir. Başka şey sormak istemez» dedi. Ekrem Bey müsaade alarak dilde ilk değişiklik yapanları sordu. Ben pek sıra ile söylemedim. Yine dîvânı karıştırmaya başladı. Ferid Bey öteden atılarak: «Ekrem Bey ne arıyorsunuz? Bu bizim talebemizdir. Farsçayı da, Arapçayı da böyle okur.» demesi üzerine kıraati kâfi gördüler, dışarı çıktım. Orta okul hocalığı imtihanını bir kere daha kazanmış oldum. O zaman fakültenin ikinci sınıfında idim.

FERİD BEY'İN KİT'ALARI

Fakülte devresinde ve sonları Edremit'e gidinceye kadar hocam Ferid ve Ekrem beylerle çok mülâkatlar ve sohbetler yaptım. Birçok kıt'alar yazdım. Ferid Bey hakkında Agâh Sırrı Levend Bey ile Rûşen Kam Bey (Ferid Bey'in mahdûmu) tarafından müştereken çıkarılan eserin⁸¹ aradan 25 sene geçtiği için tükenmiş olduğunu düşünerek Ferid Bey'in bazı kıt'alarını burada zikretmeyi edebiyat tarihimiz bakımından faydalı gördüm.

ای دل تو نه زارز هستی آگاه
بنشین و مکو هرزه درایی هرگاه
هر جاکه روی اول منزل آنست
راهست بس دراز و عمری کوتاه

«Ey gönül! Sen varlık âleminin esrârını bilmezsin. Onun için yerinde otur. Muttasıl herzegûluk etme. Hangi dereceye çıkarsan işte senin için ilk durak odur. Yol çok uzun, ömür ise kısadır.»

⁸¹ Agâh Sırrı Levend, *Profesör Ferid Kam - Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1946, Burhaneddin Erenler Matbaası.

*

*Ağlayan, bil ki bu âlemde gülenden çoktur,
Ezelî cilve-i ma'kûsü budur devrânın.
Duyduğün kahkahalar bezm-i ekâbirde bugün,
Mün'akıs nevhâsıdır zümre-i bedbahtânın.*

«Bu âlemde ağlayanlar gülenden daha çoktur. Bu dünyada eskiden beri böyle olagelmıştır. Büyüklerin, zenginlerin meclislerinden işittiğin kahkahalar, bahtsızların akseden feryâdıdır.» Yâni herkes kendi zevkine bakıyor. İstirap ve felâket içinde çırpınanları düşünen yok.

*

*Çekilmez bir belâdır ihtiyarlık,
Hele munzâm olursa bir de darlık.
Serîr-i izzetinde ber-karar ol,
Senin olsun İlâhî böyle varlık.*

Sıkıntıya düştüğü zaman Hakk'tan Hakk'a şikâyet etmesidir.

*

*Âlâmını kalbinde tutup kimseye açma
Zîra elemin zikri de bir başka elemdir.*

*

هر که افسر دارد اورا پادشاه خوانند خلق
در میان افسرو افسار يك حرفت فرق

«Efser» (taç) giyene «pâdişah» derler. «efser» ile «efsâr» (yular) arasında bir elif farkı vardır.

*

Memnûn olacağı bir haberi iş işten geçtikten sonra kendisine söyledikleri zaman:

هر جند که این مژدهء جان بخش نه لافت
دارو که پس از مرگ اسد محض کزافست

«Her ne kadar bu cana can katan müjde, mânasız bir şey değilse de, öldükten sonra gelen ilacın ne faydası vardır.»

*

غنجهء نشکفته باشد خرم از بانك هزار
برك خشکیرا چه سود از مزدهء فصل بهار

«Bülbülün şakımasından tomurcuk hâlindeki gonca sevinir. Yoksa kuru yaprak baharı müjdeleyen bülbülden ne zevk alır.»

*

*Buhran içinde geçti eyyâm-ı zindegânî,
Bir devre-i huzûra ermez mi ömr-i fânî.
Ulkî'deki cihâm'in zâid değil mi yâ Râb?
Mâ'âm kı yarattın lûtfeyleyip cihâmı*

«Hayatımız sıkıntılar içinde geçti. Bu fânî ömrümüzün acayip bir rahat ve huzur devresi yok mudur? Yârabbi! Lûtfedip bu acayip dünyayı yarattıktan sonra âhiretteki cehennemden fazla lûtfetmiş midir?»

*

در میان طیب و عزرائیل
هست فرقی اگر کنی دقت
آن یکی جانستان بی مزدست
وان دگر طالب اجرت

Doktor ile Azrâil arasında bir fark vardır. Biri karşılıksız canını alır; ötekisi hem canını alır hem de ücret.»

*

Sefâletle geçer ömrün muhakkak,
Pederden yoksa şâyed mâl-i mevrûs.
Sefâletten halâs olmak dilerse.
Tereddüt yok ya meb'us ol, ya...

(1931)

*

Yapılan her ne varsa âlemde
Hep yıkılmak için yapılmıştır.
Beşerin pek zavallı idrâki,
Bir çürük varlığa kapılmıştır.

*

Devrân-ı bîbekada insan için aman yok,
Erbâb-ı akl u fikre âsûde bir zaman yok,
Sermâye-i hayâtım iflâsa oldu müncer,
Arzettiğim metâi beş pâreye alan yok.

*

Kanâatim bu benim, belki bir belâhattir,
Belâhat olsa bile bence bir bedâhattir;
Dilersen ağla, diler gül bu hâl-i ağrebe sen:
Cihâna hâkim olan cinnet ü cinâyettir.

«Sen istersen benim aptallığıma ver, bu bence pek açık hakikattir. Sen buna ister ağla ister gül: Bu cihânın hâkimi ya deli, yâhut cânîdir.»

*

Medeniyette çok terakkî var,
Galibâ müntehâsını bulacak.
Bu terakkî devam ederse eğer,
Beşeriyet belâsını bulacak.

*

Esrâr-ı Hudâ kimseye olmaz mekşûf,
Şerhetse de bin kerre Cüneyd ü Ma'rûf.

*Nakdîne-i irfânını râyiç sanma,
Bâzâr-ı hakîkatte onun hepsi zîiyûf.*

Yâni: «Hakk'ın esrârını kimse anlayamaz. Her ne kadar Cüneyd-i Bağdâdî, Ma'ruf-ı Kerhî gibi büyük mutasavvıflar açıklasalar da, senin bildiklerinin kıymeti geçer akçe değildir. Hakikat pazarında hepsi kalp akçedir.»

*

*Pâdişâh-ı zaman ile meselâ,
Düzd-i zindan-nişîni söyletsen,
Yek-dil ü yek-zebân-ı şekvâdır,
Âsmân ü zemîni söyletsen.*

«Sarayındaki pâdişahla hapisteki mahkûmu söyletsen hepsi hâlimden ve zamandan şikâyetçidir. Hâsılı yeri göğü söylet, hep aynı terâneyle duyacaksın.»

*

Kahve bulunmadığı zamanlar söylediği beyit:

*Vermiş olsan meselâ nakde bedel dürr-i Aden.
Kahve bulmak daha müşkil Yemen'in fethinden.*

Yâni: «Para yerine mücevher versen, Yemen'i yeniden fethetmekten, kahve bulmak daha zordur.»

*

*Memdûh ise de herkes için sa'y ü amel,
İfrâtı eder neşvene îrâs-ı hâlel;
Dâru-yı kanâatle müdâvât eyle,
Kalbinde uyuz illetidir tûl-i emel.*

Yâni: «Çalışmak herkes için makbuldür. Fakat çoğuna gidersen neş'en kaçır. İçindeki sonsuz istekler uyuz hastalığı gibidir; onu kanaatkârlık ilacı ile iyileştirmeye bak.»

*

ای شاعر پاکیزه مگو شعر دگر
ناکفته ات از کفته هزار ان بهتر

Yâni: «Ey güzel sözlü şâir, başka şiir söyleyeyim deme!
Çünkü söylemediklerin söylediklerinden daha çok güzeldir.»

*

Çok kızdığı bir adama lânetle söylediği bir kıt'a:

*Ne kadar mümkün ise âlemde,
Ola şahsın o kadar hâr u zelif;
Yatağın mecma'-i eskam-ı ile,
Mirvehân bâl ü per-i Azrâil.*

Yâni: «Bu âlemde ne kadar alçalmak, horlanmak ve küçül-
mek mümkünse, senin şahsın da öyle olsun. Yattığın yatak has-
talık kaynağı, yelpâzen de Azrâil'in kanatları olsun.» Hülâsa
canın cehenneme gitsin demektir.

Bu kıt'ayı Hâfız Yusuf Bey'e söylediğim zaman: «Allah
noksânını kemâle erdirdsin.» dedi.

*

Canı sıkıldığı bir bayram günü ziyârete gelenlere:

*Etrâfımı aldı ceyş-i âlâm,
Tebrike değer mi böyle bayram?*

Yâni: «Etrâfımı elem ve keder orduları sardığı bir zamanda
bayramı tebrik değer mi?» demiştir.

*

Üniversite kurulurken Dârülfünûn'dan ayrılmıştı. Çok sev-
diği dostu İranlı Kâğıtçı Ali Bey: «İran'a gidiniz. Orada kıyme-
tinizi takdir ederler.» demesi üzerine:

لکد هوردم ز خیل بدتباران
ازان خاطر پریشانست و ویران
نصیبی چون نباشد از جهام
بکام مادر توران وایران

Yâni: «Soysuzların kahrına uğradım, ondan dolayı perîşan-hâtır oldum. Mâdem ki bu cihânda nâsibimiz yoktur, İran'ın da Tûran'ın da anasını satayım.»

*

از بدان آمد همیشه بوی بد
زان سبب شد خوی بد در روی بد

Yâni: «Kötü koku daima kötülerden gelir. İşte ondan dolayıdır ki kötü huy bed çehrelerde görünür.»

*

*Bir mislini getirmiş olsaydı kilk-i kudret
Beytü'l-kasîd olurdun manzûme-i cihânda
Mısrâısın ki sun'un berceste tâ ezelden
Ferdiyyetinle kaldın dîvân-ı küin fe kânda*

Hazret-i Peygamber Efendimiz hakkında söylenmiş olan bu kıt'ada demiştir ki:

«Kudretin kalemi senin mislini yazmış olsaydı, sen cihân manzûmesinde yine tek kalırdın. O cihân manzûmesinin en güzel beyti olurdun. Sen Kalem-i Hakk'la zuhûr eden manzûmenin mümtâz bir mısraısın. Kâinatta tek olarak yaratıldın.»

*

*Lisân-ı nâtık-ı Hakk'dır nebiy-yi emceddir,
Îlâh-ı sâmiti intâk eden Muhammed'dir.*

*Bu sırrı anlayacak kabiliyyetin varsa,
Bu kurb, kurb-ı hüviyyet, makam-ı Ahmed'dir.*

*

*Cefâ çekmez idim bundan ziyâde,
Eğer bir hâr veyâhud kâv olaydım,
Yaşardım ben de mes'ûd u müreffeh,
Bunaklar hizbine saylâv olaydım.*

Yâni: «Bir eşek veya öküz olarak dünyaya gelmiş olsaydım, bundan daha çok cefâ çekmezdim. Yâhut bunaklar kafilesinden mebus olsa idim, ben de mesut ve müreffeh yaşardım.»

Dil kurumcuları bir zaman mebusa «Saylav» demişlerdi. Tek Partili devirde huyuna alışılan mebuslar yaşlansalar da, hizmetlerine mükâfâten yerlerinde ibka edilirlerdi. Kıt'ada ona telmîh vardır.

*

*Tecâvüz etme haddi, perde-i esrâra el sürme,
Tahammül hayli müşkildir tecelliyât-ı Mevlâ'ya;
Göziinden selb-i rû'yet etmesin işrâk-ı envârı,
Mülevven câm ile bak âfitâb-ı âlem-ârâya.*

Yâni: «Haddini aşp, esrâr perdesini kaldırmaya çalışma, Hakk'ın tecelliyâtına tahammül edemezsin. Onun nûrunun parıltıları gözleri bozar, kör olursun. Ondan dolayı güneşe renkli gözlük ile bak.»

*

*İcâb-ı kaza hükmünü eyler icrâ,
Tağyîrine yok kimsede kudret aslâ.
Mechûl ise şâyed bu hakikat sence,
Ma'lûm ola ki, kimseye kalmaz diinyâ...*

Yâni: «Allah'ın takdiri yerini bulur, kimse onu değiştiremez. Eğer bu hakikati bilmiyorsan, bu dünyanın kimseye kalmayacağı malûmun olsun.»

*

*O kadar mâilim ki uzlete ben,
Kaçarım, yaklaşırsa gölgemden.*

Yâni: «O kadar yalnızlığı severim ki, gölgem bana yaklaşırsa, ondan bile kaçırım.»

*

*Bu çarkı döndüremez kimse vefk-ı kâminca,
Siyâk-ı devri onun rûzgâra tâbî'dir.
Sicill-i ilm-i ilâhiye kaydedilmiştir,
Bütiin vakayı-i âlem bir emr-i vâkî'dir.*

Yâni: «Bu dünyayı kimse istediği gibi idâre edemez. Devrânın dönüşü rûzgâra bağlıdır. Yâni kazâ rûzgârı nasıl eserse öyle olur. Cihânın bütün vak'aları cereyân edeceği şekilde levh-i mahfûz'a yazılmıştır.»

*

*Yârab! Bana sen âlemi zindân etme,
İdrâkimi hem hâlet-i nîrân etme,
Mâdâm ki imân ile ettin âbâd,
İklûm-i dili küfr ile vîrân etme.*

Yâni: «Yârabbi! Aklımı yakıp tutuşturarak cihânı bana zindân etme. Madem ki lûtfedip imân ile kalbimi mâmûr ettin. O gönül iklimini küfr⁸² ile vîran etme.»

KUR'ÂN'DAN İLHÂM ALMAK

Ferid Bey, 1938'de yazdığı uzun bir manzûme ile imânın insanda vehbî olduğuna inanır. Akıl ile ilâhî muammânın çözülemeyeceğine kani'dir.

⁸² Küfr, «imân'ın zıddı» mânasında kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm akla hitâp eder. İnsanı düşünceye, taakküle, tefekküre, tezekküre sevkeder. O sâyede Hakk'ın kudret ve azametini, herkesin kabiliyetine göre vukûfu mümkündür. Beşerin idrâk seviyesi değişik ve tekâmüle muhtaç olduğu için Cenâb-ı Hakk insanların arasından seçtiği zevâtı peygamber olarak gönderir. Peygamber öldükten sonra bir başkası gönderilinceye kadar doğru yoldan sapmasınlar diye küçük veya büyük kitap da indirir. Hele son Peygamber'den sonra beşeriyetin kıyâmete kadar saadetini tekeffül etmek üzere Hazret-i Muhammed (s.a.v)'e indirdiği *Kur'ân-ı Kerîm*'de beşerî muâmelât-taki esasların ana hatlarını temel kaideler olmak üzere tesbit etmiştir. Büyük şâirimiz Mehmed Âkif Bey'in şu beytini iyi anlamak lâzımdır:

*Doğrudan doğruya Kur'ân'dan alıp ilhâmı,
Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâmı.*

Etraflıca düşünemeyenlerin bâzıları bu beyti okuyunca herkesin kendi başına Kur'ân'dan ahkâm çıkarıp içtihat edebileceğini zannederler; beyte bu mânâyı verirler. Bu; dîni, dînin aslî hükümlerini, şer'i olanın nelerden ibâret olduğunu onlardan nasıl hüküm çıkarılacağını bilmeyen ve «Usûl-i Fıkh» diye köklü bir ilmin vücûdundan haberdar olmayanların verdiği karakuşî hükümdür. Bunlar, Âkif Bey'in ilmî hüviyetinden haberdâr olmayanlardır. Herkesin kendi görüşüne göre Kur'ân'dan ahkâm çıkarması lâzım gelse, din ortadan çoktan kalkardı. Es-lâf-ı ulemâ büyük himmet etmişler, esasları ortaya koymuşlar; imânda, ana hatlarda tam bir birliğe varmışlar; ibâdâtta ve muâmelâtta ayrıca görüşlerini bildirmişlerdir. Bugüne kadar dinin teferrûatındaki değişik görüşler, dört mezhepte toplanmıştır. İş bundan ibârettir.

Şimdi gelelim asrın idrâkine göre Kur'ân'dan ilhâm nasıl alınır:

Kur'ân-ı Kerîm kıyâmete kadar bütün beşeriyetin her iki cihân saâdetini tekeffül eden son semâvî kitaptır. Tecrübi imânla

buna inananların imânlarındaki kuvvet herkeste olmaz. «Taklî-dî imân» dedikleri «görenek imânı» ilmelyakîn elde edilen imândan nasıl farklı ise, hâdiselerin tevlit ettiği ve bilgi ile mukayeseli tecrübî imân, artık hiçbir sûretle sarsılmaz.

Nakle göre elde edilen bilgi derece derecedir. Okudukça artar. Fakat müçtehitler «Nass'lar» çerçevesi içinde düşünürken türlü türlü buluşlara sâhip olurlar. Her asırda yetişmiş İslâm ulemâsı bu yüzden pek çok eser yazmışlardır. Hatta bir müellifin eserini kendinden sonra başka başka âlimler anlayışlarına göre şerh etmişler, bu şerhleri okuyanlar metinden çıkaramadıkları mânaları görüp anlamışlardır.

Kur'ân-ı Kerîm tefsîrleri de böyledir. Şimdiye kadar İslâm âleminde bilinen beş yüze yakın tefsîr vardır. Bunların birçoğu basılmamıştır. Her asır âlimleri kendinden evvel gelen âlimlerin yazdıklarına bir şeyler katmak istemişler ve bu sûretle *Kur'ân-ı Kerîm*'in «Âyât-ı Muhkemât»ına âit hükümleri bütün teferruatı ile işlemişler, muazzam âsâr vücûda getirmişlerdir. Mücmelât-ı Kur'ân ile meşgûl olanlar nisbeten daha azdır. Müteşâbihâta âit hükümlerden ise çekinmişlerdir. Bâzı tasavvufî tefsîrlerde buna âit görüşler bulunabilir. Biz şimdi *Kur'ân-ı Kerîm*'den nasıl ilhâm alınacak onu inceleyelim:

Meselâ «Felekiyât»a yâni «Âyât-ı Semâviye»ye âit Kur'ân âyetleri Galilée, Newton'dan evvelki astronomi ilmine göre te'vil ve tefsîr edilmiştir. Evvelce dünya sâbit ve ecrâm-ı seyyâre onun etrâfında döner diye bilinirdi. Sonraları dünya ve diğer ecrâmın güneş etrâfında döndüğü isbât edildi. Bununla beraber güneşin kendi mihveri içinde döndüğü de tesbit edildi. Bunu Galilée'ye kadar bilmeyen müfessirler tefsiri o yolda yaptılar. Sonra iş değişti. Yeni nazariye *Kur'ân-ı Kerîm*'in o husustaki âyetlerine tamamıyla uydu. Esâsen (والشمس تجري لمستقر لها) âyet-i kerîmesi (Yâsin sûresinde 38. âyet) güneşin mihverinde döndüğünü açıkça beyan ediyordu.

Demek ki fennin terakkisi *Kur'ân-ı Kerîm*'in daha iyi anlaşılmasına yardım ediyor. Bu hususta mütefennin ulemâ bir ta-

kim eserler yazmışlardır. Bizde son büyük tefsiri yazan merhum Elmalılı Hamdi Efendi «Nûr» sûresinde 35. âyetteki (يَكَادُ زَيْتُهَا يَضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ) «Ateş değmeden ışık veren kandil»i ampul ve elektrikten bahis sûretiyle bu âyet-i kerîme'nin ışığı altında izah etmiştir.⁸³

Hicr sûresinin (وَأَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَاقِحَ) âyet-i kerîmesi (15. sûre, 22. âyet) ile bildirilen «Rüzgârlar vasıtasıyla nebâtatta ilka-hın vücut bulması» hakikati, ancak nebâtat ilmi'nin teşekkülünden sonra anlaşılmış değil midir?

Kezâ, Kıyâmet sûresinde (75. sûre, 4. âyet): «Biz o insanı tekrar parmak uçlarına varıncaya kadar yeniden ihyâya -yaratmaya- kadiriz» (بَلَىٰ قَادِرِينَ عَلَىٰ أَنْ نَسُوءَ بَنَانَهُ) derken, insanın aklına acaba neden göz, kulak, beyin, ciğer ve diğer azâlar varken, parmak ucu onlara tercihen zikredilmiş diye bir istifham geliyor. Bunun hikmeti, fennin parmak izini meydana çıkarmaya kadar anlaşılmamıştır; parmak izi hakkındaki bilgi meydana çıktıktan sonra anlaşıldı. Gözle görülmesine imkân olmayan parmak ucundaki çok derin ve ince hatların hiçbir insanda diğerine benzemediği sâbit oldu.

Bir sohbet toplantısında şâir-i güzîde-eser, vâiz-i şehîr-i muhterem Abdurrahman Şeref (Güzelyazıcı) Bey,⁸⁴ merhum Dr. Remzi Paşa'nın «Er-Rahman» sûresinde

(يُرْسِلُ عَلَيْكُمْ شَوَاطِيرَ مِنْ نَارٍ وَنَحَاسٍ فَلَا تَنْتَصِرُونَ)

âyet-i kerîmesindeki (55. sûre, 35. âyet) «şuvaz»ın dumansız ateş olduğuna göre, «nuhas» karînesi ile elektrik olarak tefsîr etmek istediğini söylemişti.

Bu ve buna benzer geçmiş ve gelecek birçok keşifleri düşündükçe Kur'ân âyetlerinden insanların daha nice yıllar ilham alacakları meydana çıkar.

⁸³ Bakınız: *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 4, İstanbul 1936, s. 314-325.

⁸⁴ Hâlen İstanbul Müftüsü.

Tecrübi Teşrih İlmi, Kur'ân önünde «insanın ana rahminde teşekkülü hakkındaki» âyet-i kerime'yi⁸⁵ okuduktan sonra Kudret-i Hâlik daha büyük bir mâna iktisap eder.

Bize İdâdî'de genç tabiiye hocamız ilk derse başladığı gün, -galiba İbni Sînâ'ya atfen- şöyle bir cümle yazdırmıştı:

(ومن لم يعرف الهيئة والتشريح عمى من معرفة الله)

Yâni: «Astronomi ve anatomiye bilmeyen Allâh'ı tanıyamaz». Esâsen (من عرف نفسه فقد عرف ربه) «Kendini bilen Allâh'ı da tanır.»

Düşünen ve arayan baş, mutlak bir şeyler bulup meydana çıkaracaktır. Ve Kıyâmete kadar bütün okur-yazarlar Kur'ân'dan ilham alacaklardır. Şunu hiç hatırdan çıkarmamak lâzımdır ki, Kur'ân'dan ilham almak demek, kat'î nass'lardan sarf-ı nazarla kendine göre Kur'ân'a mâna vermek değildir.

Cenâb-ı Hakk mazhar-ı gufran etsin; bütün bu sözlerin yazılmasına merhum Ferid Bey sebep oldu.

FERİD BEY'İN ŞİİRLERİ

Ferid Bey Hazret-i Mevlânâ'ya ve âsârına aşk derecesinde bağlıydı. Ney'le, çalgıyla zikir olamayacağını söyleyenlere kızmış ve şu kıt'ayı söylemiştir:

*Sırr-ı nây ü kudûmü anlamayan,
Kafana, dümbelek desem yeridir.
Bak bu mehbaste şâk idi sôfî,
Sana ondan eşek desem yeridir.*

Yâni: «Nây ve kudûmün esrârını anlamayan senin kafana dümbelek desem doğru olur. Bu hususta kaba sofî da senin gibi

⁸⁵ Misal olarak bakınız: Hac sûresinde (22. sûre), 5. âyet.

şüphe ediyordu. Sana ondan daha çok şüpheci desem yanlış olmaz.» «Eşek», şüphe mânasına gelen «şâk» kelimesinin ism-i tafdilidir.

On yedi yaşında iken yazıp neşrettiği *Türrehat* adlı küçük bir manzûme kitabında bir beyti var ki, herkes onu heccâvlar-dan Eşref veya Neyzen Tevfik'e isnat ederdi. Beyit şudur:

*Öyle bir eşşek ki bâlâsındaki teşdidinin
Âlet-i tîmara benzer lâ yuad dendânı var.*

Yâni: «O öyle beter eşektir ki, üstündeki şeddenin -hayvan-ları tımar ettikleri âlet gibi- sayısız dişleri vardır.

Yukarıdaki kıt'ada şedde «kâf» harfinin üstünde, aşağıdaki beyitte ise «şın» harfinin üstündedir.

Gençliği, belki uzunca bir ömrü «şüpheli imân» ile geçmiş, hükemâya bağlanmış, zaman zaman akli öne almış, bakmış ki kalp akli inkâr ediyor. Fakat akıl bu yoldan yakasını kurtaramı-yor. Hâtemü'l-Enbiyâ'ya bağlılığı hepsini önlüyor.

Ankara'da Şer'îye Vekâleti «Tedkikat ve Telifât-ı İslâmiye Encümeni»nde azâ iken, yazdığı bir na't vardır ki matlaı şöyledir:

*Vücûd-i akdesin a'lâdan a'lâ yâ Resûlallah
Cemâlidir tecelligâh-ı Mevlâ yâ Resûlallah
Sen ol âyîne-i mâna-nümâ-yı zât-ı vahdetsin
Görür Mevlâ'yı sende çeşm-i bînâ yâ Resûlallah⁸⁶*

Yâni: «Senin mukaddes varlığın yükseklerden yüksektir. Senin yüzüne bakan Hakk'ın tecellilerini görür. Sen Zât-ı Kibri-yâ'nın hikmetlerini gösteren bir aynasın. Sana dikkatle bakan Allah'ın varlığını ayan beyan görür.» Hz. Muhammed'in risâleti Hakk'ı tebliğden ibaret olduğu için -ne söylese, ne yapsa hep Hakk'ın fermânıyla olduğundan-, bütün zâtında Hak tecellî et-miş oluyor.

⁸⁶ Çeşm-i bînâ: Gören göz.

Şu kıt'ası ihtirastan uzak kalarak, huzur içinde kitapları arasında ömür geçirmek istediğini anlatır:

*Ne hırs-ı câh ü celâl, ne fikr-i mâl ü menâl,
Hüdâdan istediğim ancakistirâhat-ı bâl.
Serîr-i haşmeti bir pâreye alırsam eğer,
Kıyâm-ı haşre kadar la'net eylesin Müteâl.*

«Ne mevki, ne de mal ve mülk, servet ve sâ mân istiyorum. Allah'tan ancak kalp huzûru niyâz ediyorum. Cihân sultanlığını, hükümdarlığını beş paraya alırsam eğer, Allah bana kıyâmete kadar lâ'net etsin.»

Şikâyeti hep huzursuzluktandır. Şu kıt'aya bakınız:

*Ne kadar olsa da esbâb-ı saâdetle bekâm,
Olamaz kimse bu âlemde elemsiz bir ân.
Elemim yok diyen erbâb-ı tecellüd varsa,
Yâ bu âlemden uzaktır, ya değildir insân.*

«Hayât»a dâir bir kıt'ası:

*Asma takvîme müşâbih gibidir bence hayât,
Onu karşımda görüncelurum pek me'yûs;
Bir günüüm geçti mi tekrar ederim ardından,
Koptu bir yaprağı takvîm-i hayâtın efsûs.*

Ferid Bey'in Afgan Şâhı Emânullah Han için yazdığı:

هست حالی دو دوار اسلام
بار کهشان بحلق کشته پناه
آن یکی شاه خطهء افغان
وآن دگر پادشاه ملکت آه

شاه افغان که که امن محض خداست

زان شده نام او امان الله

ليك دارم زيادتي من از آن

نام من هست في امان الله

Yâni: «Hâl-i hâzırda iki İslâm hükümdârı vardır. Onların sarayları halkın yegâne başvuracağı yerdir. Teb'asının sığınağıdır. Onların biri Efgan ülkesinin şâhıdır. Diğerî âh u figan diyârının pâdişahıdır. Efgan Şâhı, Hakk'ın yeryüzünde emân (emniyet) timsâlidir. Ondan dolayı Emânullah adı verilmiştir. Fakat benim ondan bir fazlam vardır. Çünkü ben Allah'ın emânındayım (emniyetine sığınmışım).»

Ferid Bey'in şu beyti de kalenderâne ve ârifânedir:

بدادم علم و نادانی خریدم

شکستم خامه و کاغذ دریدم

Yâni: «İlmi verip cehli satın aldım. Kalemi kırdım, kâğıdı da yırttım.»

Ferid Bey'i yazmak ve anlatmak için başlı başına bir kitap çıkarmak lâzımdır. Ve ona da lâyıktır. Notları, kitapları, Türkçe ve Farsça âsârı, fıkraları ve felsefesi ile tek başına bir cilt teşkil eder. Bunu yeni yetişen neslin kadirşinaslığından bekleriz.

Ferid Bey Türk ve İran edebiyatını baştan başa, Garp edebiyatını da gerektiği kadar işlemiş, hiçbir devrin tesiri altında kalmamış, kendisini şi'ره kaptırmamış, hissî, nükteli ve hikmetli mazmunları tercih etmiştir.

Tâhirü'l-Mevlevî, Ferid Bey'in «târih-i vefât»ı olarak şu beyti söylemiştir:

*Heft çerha çıktı bank-i mâtem-i gaybûbeti
Âlem-i ferdîyete girdi yegâne ûstâd.*

Ferid Bey, kolay kolay herkesi beğenmezdi. Edebiyatımızın parlak devirlerinden biri olan Nâci devri hakkındaki mütâlâasını öğrenemedim.

MUALLİM NÂCİ DEVRİ

Nâci devri edebiyatımızın altın devridir. Nâci'nin vefâtında kayınpederi Ahmed Midhat Efendi, Ahmed Râsim'e demiştir ki: «Oğlum Râsim! Biliyor musun ne kaybettik? Hazîne deşem, hazîne yanında tamtakır kalır.»

Ne yazık ki, hakkında lâzım gelen kadirşinaslığı devrimiz gösterememiştir. Bir gazel neşretti mi, hemen arkasından en seçkin üdebâ nazîrelerini gönderirlerdi. Kendisi kimseye nazîre yazmamıştır. Meselâ Nâci'nin pek beğendiğim «bütün» redifli gazelinden şu beyit bir hârikadır:

*Dersi bitmez bir debistân-ı hakayıkdır cihân
Onda en kâmil muallimler sebak-handır bütîin.*

«Bu dünya, dersi bitmeyen hakikatler mektebidir. Orada en olgun muallimler bile birer talebe gibidir.»

Bu gazele Hüseyin Hâşim Bey'in yazdığı nazîre şöyle başlar:

*Katralar, feyz ehlinin çeşminde ummândır bütîin
Kibriyâ-yı Sâni'a zerrât bürhandır bütîin.*

«Bir katra, bir şebnem tanesi ibret ile gören gözler için bir deniz gibidir. Her zerre, Allah'ın büyüklüğünün bir delilidir.»

Muallim Feyzî'nin nazîresinden:

*Bâşına ebnâ-yı cinsin bak neler gelmiş neler,
Tûde tûde bastığım topraklar insandır bütîin.*

Yâni: «Dikkatle bak! İnsanoğlunun başına neler gelmiştir. Üzerine basıp geçtiğin yığın yığın toprakların hepsi birer insandır.»

Adanalı Hayret'in nazîresinden:

*Sûret-i şekl ü şemâil, baksan insandır bütûn,
Sonra çeksen mantığa, görsen ne hayvandır bütûn,
Böyle bâzâra nasıl ben atmayım kantarlıyı,
Fikr-i kaasırlar kurum satmakta mîzandır bütûn.
Yalınız irfânı eksik, her biri insan gibi
Yer içre hattâ yazar, her tavrı insandır bütûn.*

Yâni: «Dış yüzüne, sûretine bakarsan insana benzediğini görürsün. Sonra mantığa vurur, yâni yaptığı işlere bakarsan hayvandan farkı yoktur. Böyle bir cemaate ben nasıl kantarlıyı atmayayım, yâni sövüp, saymayayım. Yarım akıllılar, dar düşünceliler adam ölçüsü olurlar. Bakıyorsun herkes gibi yaşıyor, hattâ yazıyor. Yalnız irfânı eksik, bilgiden mahrûm, yemesi, içmesi her tavrı ile insana benziyor.»

Muallim Nâci'yi devrin sansür müfettişi olan Ahmed Hamdi Bey daha çok tahmis eder; bu başarısından dolayı Muallim Nâci kendisine «Nazımü'l-Hikem» unvânını vermişti.

ŞAİR MUHYİDDİN RÂİF BEY'LE TANIŞMA

Halıcıoğlu Askerî Lisesi bana bir büyük kıymeti daha tanıttı. Bir gün nöbetçi bulunduğum için akşam üstü muallimler odasında oturuyordum. Diğer nöbetçi muallimlerden hendese muallimi Kaymakam Hâlid Bey bana dönerek dedi ki: «Yahu! Siz edebiyat hocaları, içinizde yaşayan bir şâirden haberiniz yoktur. Şu karşıda oturan Muhyiddin Bey mühim bir şâirdir.»

Ben hemen irkildim. Karşımda şişmanca, keskin bakışlı, heybetli bir zât oturuyordu. Kendisinin İngilizce hocası olduğunu biliyordum. «Efendim, siz *Peyâm'*a şiir yazıyor muydunuz?» deyince; «Evet, vaktiyle yazdım» dedi.

«- Orada iki Muhyiddin Bey şiir yazardı. Biri Muhyiddin Râif, diğeri Muhyiddin'dir. Siz acaba hangisisiniz?»

«- Hangisi olursam memnun kalırsın?» demesi üzerine müşkil bir durumda kaldım.

«- İki de kuvvetli şâirdir. Biri Dîvân, diğeri Servet-i Fünûn tarzında yazarlar.

«- Siz hangisini tercih edersiniz? Ben hüviyetimi söylemem.»

«- Efendim, Muhyiddin Bey cidden çok kuvvetli bir şâirdir. Fakat ben küçükten beri âhengine kapılarak daha çok Dîvân şiiri ile meşgûl olduğumdan, Muhyiddin Râif Bey'in gazelleri benim nazar-ı dikkatimi celbederdi.»

Demem üzerine:

«- İşte Muhyiddin Râif benim» dedi.

Hemen yerimden fırlayarak eline sarıldım ve gıyâbında ilk hayranlığımın başladığı zamandan beri nasıl takip ettiğimi anlattım. Derhal dost olduk. İdâreye müracaat ederek, derslerimi ve nöbetlerimi onun geldiği günlere konmak üzere ricâda bulundum. Artık her hafta birlikte bulunduğumuz gibi, derslerden sonra da aynı vapurla dönerdik. Vapurda sohbet tatlılaşırsa Karaköy'e çıktuktan sonra bir gazinoda oturur ve saatlerin nasıl geçtiğini bilmezdik. Halıcıoğlu ve Kuleli Askerî liselelerinde birlikte geçirdiğimiz altı yedi sene zarfında Tâhirü'l-Mevlevî, Babanzâde Nâim Bey ve Maraşlı Tâhir Efendilerden başka dostlarının kim olduğunu ve oturduğu semtin nerede bulunduğunu bilmezdim.

Şiirlerini pek nâz ile, katra katra canı istediği zaman okurdu. Arkadaşlarına şâirlikten hiç bahsetmezdi. Ondan dolayı kimse şâir olduğunu öğrenemezdi. Yazdığı şiirleri önce evine gidip Tâhirü'l-Mevlevî Bey'e okurdu. Sonra sonra bana da okumaya başladı.

Ben daha Ankara Sultânisi'nde son sınıfta talebe iken, şiire olan merâkım son haddini bulmuştu. Bütün edebî mecmuaları tâkibe başladım. Muhyiddin Bey'in ilk dikkat nazarımı çeken gazeli Nedîm'e nazîresi idi. «Gibi» redifli bir gazeldi. Ben önce Nedîm'in o gazelini okumuştum. Nazîreyi görünce hayretler içinde kaldım. Bu kadar kuvvetli bir şâirin zamanımızda ne sûretle yetiştigiine hayret ettim.

Ben, Meşrûtiyet'ten sonra Nâci devri bekayâsının eserlerini bile bulmak zor olduğunu sanıyordum. Ali Emîri Efendi'nin târih ve edebiyat mecmûaları, Celâl Nûri Bey'in edebiyât mecmûaları, *Peyâm* gazetesinin edebî ilâvesi bizi doyurmaya kâfi geliyordu. Muhyiddin Râif Bey'e ilk hayranlığım o gazel ile başladı. Sonra *Peyâm*'da kıt'a ve rubailerini görünce muhabbetim ziyâdeleşti.

Bir tesâdüfle Halıcıoğlu Askerî Lisesi'nde buluşunca dünyalar benim oldu. Muhyiddin Râif Bey, Bahriye Kolağalığı'ndan yâni kıdemli yüzbaşılığından emekli idi. Hayri Paşa dayısı, babası ise Evkaf Nezâreti müdürlerinden Râif Efendi idi.

Yaşayışı kalenderâne, meşrebi şûhâne idi. Fakat bu hâlleri dostları arasına münhasır idi. Toplulukta vakûr, ağırbaşlı, azizü'n-nefs, fıkragû'luğa mütemâyildi. Hayatının mihveri neşve idi. Evin hâricinde cemâl, evde ise herdem celâl ile mütecellî idi. Hâriçteki muhabbetinde insan kendisini düğün evinde bir sûrnâme dinliyor zannederdi. İnsana dış âlemi o kadar unutturdu. Evinin içinde ise bir avuç ateşti. Bu, hârice nakledildiği zaman kimse inanmazdı. Bu kadar neş'eli, şakrak bir adamın evin kapısından girince nasıl heybetli ve abûs çehre takınacağına kimseyi inandırmak kabil değildi.

Nâci devrinin ricâli -bütün şiirleri, sözleri, husûsiyetleri ile ezberindeydi. O devrin her şâirini iyi kötü bütün hüviyeti ile ortaya kordu. Bayezid, Sahaflar, Tavukpazarı, Ayasofya, Bâbî-âli, Sirkeci, Karaköy rıhtımı, Galata havâlisinden gelip geçen veya mesken edinen üdebâ ve şuarânın kâffesinin sicill-i hayatı hâfızasına menkuş idi. Dergâhlarla yakın ilgisi vardı. Mûsikîye merâkı çoktu.

Sultan Abdülhâmid'in Bursa'ya nefyettiği Melâmî şeyhlerinden şâir Abdülkerîm Efendi'nin⁸⁷ halîfelerinden ve Serasker Kapısı kalem şeflerinden Fehim Bey'e intisâp etmişti. Fakat Maraşlı Tâhir Efendi'nin meclisinden hemen hemen hiç ayrıl-

⁸⁷ Melâmî Şeyhi Abdülkerîm Efendi'nin küçük Divânçe'si vardır. Bir kıt'asını hâtıra olarak yazalım:

*Sen idin külb-i ahzân'a koyan Yâkub'u
Ayrıp Hazret-i Yûsuf gibi göz nûrunden
Getirip Aşk-ı İlâhî'yi gönül hânesine
Kapıdan baktırayım ey gam-ı dünyâ seni ben.*

Yâni: «Ey gam! Hazret-i Yâkub'u gözünün nûru olan Hazret-i Yûsuf'tan ayıran sensin. Ben Aşk-ı İlâhî'yi gönül hânesine getireyim de sana kapıdan baktırayım.» Yâni, onun kulûbesiyle bizim evin farkını anlarsın.

mazdı. Fehim Bey, Muhyiddin Râif Bey'i iyice kendisine rabdetmişti. Her hususta onunla istişâre ederdi.

Yedi sene birlikte geçen zamanda şiirlerini toplu olarak elde etmek mümkün olmadı. Melâmî meşâyihinden Serezli Arap Hoca'nın bir risâlesini galiba Fehim Bey'den almıştı. Birlikte okuduk. Benim okumamı temin için bana okutup kendi dinledi. Yer yer hayret ve takdirlerini izhâr ederdi.

Memleketi felâkete sürükleyen İttihatçılara olan buğzu ile güzel söz ve şiir anlayışı mevzûlarından başka kendisiyle birleştiğimiz hiçbir nokta yoktu. Zâten buluştuğumuz zaman ancak bu iki mevzû konuşulurdu. Hele tarîk cephesinde hiç anlaşılamazdık. Bununla beraber kader bizi daha sonra kendisine dâmat etti. Bu hâdise şöyle cereyân etti:

EVLENME

Halıcıoğlu Lisesi'nin lağvından ve Kuleli Lisesi orta kısmının Erzincan'a naklinden sonra yine Maarife geçtim. Üsküdar Paşakapısı ve Davutpaşa Orta Mekteplerinden sonra Edremit Orta Mektebi'ne müdür olarak İstanbul'dan ayrıldım. Edremit'te ilk olarak resmî orta mektebi açtım ve bir devre, yâni üç sene kaldım. Orada tanıştığım çok candan, herkesin işine koşan, iyi kalpli, âşık ruhlu, Kadîrî tarîkine mensup «Hafız Ağabey» diye herkes tarafından tanınan Hâfız Osman Bey, tasavvufî şiire merâkî dolayısıyla Muhyiddin Râif Bey'e gıyâben bağlandı. Ben de Muhyiddin Râif Bey'den mektupla birkaç şiirini ricâ ettim. O da gönderdi. Günden güne Muhyiddin Bey'in sevgisi şiirle ülfeti olanlar arasında artmaya başladı.

Büyük tatilde bir ay veya kırk gün kadar İstanbul'a geldim. İkinci gelişimde Hâfız Ağabey de sonradan gelerek Muhyiddin Bey'i ziyaret için ısrâr etti. Ben, evin ancak semtini biliyordum. Yenicâmi'de Mısırçarşısı arkasındaki meydan kahvelerinin birinde ve Fehim Bey'in etrafında toplanan cemâatten birinden adres aldık ve Hâfız Osman Bey'le birlikte evine gittik. Kendi-

sini bulamadık, bize kahve ikrâm ettiler ve kerîmesi eve gelip gittiği zamanlar hakkında malûmât verdi, ayrıldık. Kapıdan çıkınca Hâfız Ağabey: «Bu hanım kız evli midir?» diye sordu. Ben de âilesi hakkında hiçbir malûmatım olmadığını söyledim.

Hâfız Bey ertesi gün Kanlıca'da eniştem Râif Efendi ile görüşmek için geldi. İlk olarak beni Edremit'te evlendiremediklerinden ve artık behemehâl evlenmem lüzûmundan bahsetti. Evlenme zemîninin hazır olduğunu, iki tarafın birbirini tanıdığını söyleyerek Muhyiddin Bey'in kerîmesinden bahsetti. Âilem de benim evlenmekliğim için yıllardır meşgûl olduklarından bunu fırsat bilerek ertesi gün hemşirelerim ve yengem usûlen görücü gittiler.

Fakat benim eski dostluğuma hâlel gelmemek için şâyet uygun bulunmazsa münâsebet münkatî' olmasın diye «Kızıltoprak'ta Diş Tabîbi Zeki Bey tarafından geldiklerini, kendilerine Bahriye Miralay Âsaf Bey'in tavsiye ettiğini» söylemelerini tenbih ettim. Öylece anlatmışlar ve kendilerini belli etmeden ayrılmışlar. Kızı ve âileyi beğenmişler; ben kendilerini Saraçhânebaşı'nda bir kahvede bekledim. Küçük hemşirem Güzîn Hanım: «Ben artık başka kapının ipini çekmem» dedi. Hakikaten yıllarca birçok yere görücü olarak gidilmişti. Hülâsa Muhyiddin Bey'e başvuruldu. Bu işlerin Fehim Bey'in elinde olduğu anlaşıldı. Fehim Bey'e müracaat ettik. Tasvip etti, cevap getireceğini söyledi.

O sırada Edremit'te tanıştığımız hükûmet doktoru Kâmil Güneş Bey gelip beni buldu. Havran'da istediği bir kızı kendisine vermiyorlarmış. Âile Bursa'da Ulucâmi hatîbi tarîk-ı Nakşî meşâyihinden Ahmed Rüşdi Efendi'ye bağlıymışlar. Benim tavassutumu ricâ etti, birlikte Bursa'ya gittik. Ahmed Rüşdi Efendi müheykel bir zât idi. «Âile ile temâs edelim, hayırlı ise inşaallah bir netice alırız.» dedi. Bunun üzerine ben de kendi durumumu anlattım. Efendi'den bir istihâre ricâ ettim. Kabul ettiler, ayrıldık. Üç gün sonra aldığım mektupta: «Müşfik ve rahîm bir refikaya sâhip olacağınız görölüyor, başkaca mâni yoksa

teşebbüs ediniz.» diyordu. İstihâre, İstanbul an'anesinde köklü bir âdetti. Biz de ona uyduk, teşebbüs ettik, teşebbüs müsbet netice verdi.

İleride bahsedeceğimiz âile dostumuz şair ve lisân âlimi Hâfız Yusuf Ararat, düğün dâvetiyesine cevâben bir mektup yazmış ve içinde bir mısra ile târîh düşürmüştü. Mektup sûreti aşağıdadır:

Mâhirciğim!

Hânûmânıza pedermânde hürmetimin icâb-ı tecellîsi olan ihlâs-la dâima saâdetinizi özler, dîdârınız gibi de gözlerim. Dâvetnâmeniz (فى اجفان يعقوب قميص يوسف)⁸⁸ tesîrinde beni neş'eyâb ettiğine gönlüm kadar kani' olacağımıza emînim.

Muhyiddin gibi bir Avni-i sâni'ye⁸⁹ sıhriyetinizi tebşîr ediyor, vaktiyle Şeyh Nazîf merhûm kızını Avni'ye sunarken Nazîf ile Avni beynindeki tabloyu düşündüm. Şimdi sen de Muhyiddin Bey ile aynı hâl ü hâlettesiniz.

«Oldun ehl-i beyti Mâhir, Şâirin»

Bu gelişigüzel mısra, hüsne tesâdüf kadar bir hüsn-i tesâdüfle tâ-rih-i tâmmındır ki, dâvetteki Râîf, Râife gibi berâat-i istihlâldir. İki Râfetşîâr bünyâd-ı âile (فعزونا بثالث)⁹⁰ i de siz kuruyorsunuz. Allah müteyemmen etsin.

Bana Turing Palas'a gelmekten daha zor gelen bu i'tizâr satırlarını yazdıran elbisesizliktir. Oralarda «Hâme»ye değil, «Câme»ye bakılır.⁹¹ Sen de kusuruma bakmazsın vesselâm..

Yusuf Cemil Ararat

⁸⁸ Hazret-i Yusuf'un gömleğinin Hazret-i Yâkub'un gözlerine şîfâ vermesi.

⁸⁹ Yenişehirli meşhûr şâir Avni Bey'e işâret ediliyor.

⁹⁰ Sûre: Yâsin, âyet: 14.

⁹¹ Hâme: Kalem; Câme: Elbise.

MUHYİDDİN RÂİF BEY'İN HUSÛSİYETLERİ

Hâfız Bey, Muhyiddin Râif Bey'e «zamanımızın Nâilî'sidir» derdi. Şiirlerine hayrân kalır, «Şimdi böyle şiir yazacak kimse yoktur.» diye söylerdi. Hâfız Bey üç lisânda sühân-şinaslığıyla ilim ve devlet ricâlinin takdirini kazanmış, zekî, bedihegû ve fevkalâde bir fıtrat olup, hüviyeti ve şiirleri ileride yazılacaktır.⁹²

Muhyiddin Râif Bey İngilizce muallimi idi. İngilizceye Bahriye Mektebi'nde iken başlamış, sonraları kendi kendine ilerletmişti. O hâle gelmişti ki, bir gün Halıcıoğlu Orta Okulu son sınıfı imtihanlarına Maariften gelen mümeyyiz Nureddin Semin Bey içeriye giren talebeye bir cümle yazdırmış, içinde «İskele» kelimesi bulunuyormuş. Çocuk cümleyi tahlil ettikten sonra Nureddin Bey talebeye demiş ki: «Başka bildiğin iskele kelimesi var mı?» Talebe duraklamış, hocaları mümeyyize: «Bunlar orta kısım talebeleridir. Kelime hazîneleri o kadar zengin değildir.» demesi üzerine; Nureddin Bey: «Böyle vesileler ile öğrensinler.» diyerek «İskele» mânasına gelen iki kelime daha söylemiş ve tahtaya yazdırmış. Onun üzerine Muhyiddin Bey: «Müsaâde ederseniz bâri iskeleleri tamamlayalım» diyerek beş «iskele» kelimesi daha yazdırmış ve Nureddin Bey'i hayrete düşürmüştü.

Muhyiddin Bey için Galatasaray Lisesi İngilizce muallimi Mister Thomson'un: «Ben kendisi ile tanıştığım zaman müstemlekedeki büyümüş İngiliz zannettim. Çünkü tipi hiç İngilizlere benzemediği hâlde, lisân itibâriyle İngiliz'den farkı yoktu.» dediğini İngilizce hocalarından birinden işittim.

Yine bir vakit Mister Foset adında bir İngiliz, İngilizce hocalarına İstanbul Kız Lisesi'nde kurs verirken bir gramer kaidesini tahtada izâh ediyormuş. Muhyiddin Bey söz alarak, arada geçen bir eksikliği söylemiş, Foset hayretle teşekkür ettikten

⁹² Bkz: s. 259 ve devâmı.

sonra ders bitince gelip, Muhyiddin Bey'in koluna girmiş ve çay sofrasında birlikte çay içerek ikrâmda bulunmuş olduğunu yine arkadaşlarından dinledik.

Redhouse Lûgatinde eksiklikler ve yanlışlıklar bulunduğunu kendisi söylemişti.

Bir husûsiyeti de ilâçlar üzerindeki ihtisâsı idi. Bir eczâcı gibi kitapları arasında *Kodesk* vardı. Eczahâneye gidip bir havan ilâcı yaptıracağı zaman terkîbi ve miktarlarını kalfaya söylerdi. İyi yemek meraklısı idi. Dışarıda bulunduğu zaman öğle yemeklerini ya Karaköy'deki Ahilya'da, yâhut Balıkpazarı'ndaki Pandeli'de yerdi. Pandeli Lokantası, İstanbul tarafının Abdullah Efendisi idi.

Rubaîlerini şâir filozof Rızâ Tevfik Bey pek takdir ederdi: «Rubaî'de, Hammâmîzâde İhsan Bey'le Muhyiddin Bey üstâddır» derdi. Muhyiddin Bey'in rubaîlerini Darüşşafaka'dan talebesi olan Doktor İhsan Rifat Bey neşretmişti. Diğer yazılarını, makalelerini ve bütün şiirlerini Edebiyat Fakültesi'nden mezûn Nimet Hanım, Eski Edebiyat Kürsüsü Doçenti Dr. Mehmed Çavuşoğlu'nun teşviki ile tez almış ve bir nüshasını bana hediye etmişti.⁹³ Şimdi Türkiyât Kütüphânesi'nde meraklıları için onları bulmak mümkündür.

MUHYİDDİN RÂİF BEY'DEN ŞİİRLER

Muhyiddin Bey'den örnek olarak hatıra gelen bazı şiirlerini yazalım:

Bir gün söz arasında «Müntehî» kelimesi geçmişti. Şöyle bir başını aşağıya eğdi:

*Müntehî âlemin efendisidir,
Müntehî'nin kitâbı kendisidir.*

dedi.

⁹³ Nimet Samyeli, *Muhyiddin Râif Yengin Divânı*, Mezuniyet Tezi, 1964-1965.

Klâsik gazelleri dışında kıt'alarından ve başka şiirlerinden birkaç örnek verelim:

*Nisbetim bir cemâl-i akdesedir,
Gerçi bir rind-i nâ-besâmânım,
Beni toprak görüp de çiğnemeyin,
Ezmeyin... Hâk-i pâ-yı cânânım.*

Yâni: «Benim nisbet ve alâkam, mukaddes bir cemâl ile dir. Her ne kadar ona takdîme lâîk bir varlığım yoksa da... Siz beni toprak zannedip çiğnemeyin. Ben cânânımın ayağının toprağıyım.»

*

*Sen âh deyip de geçme öyle,
Bir âh'dadır Celâl-i Zâtı,
Bir âh, semâyı, arşı sarsar,
Bir âh yıkar bu kâinatı.*

Yâni: «Sen ehemmiyet vermiyorsun. Halbuki bir âh ile Celâl-i Rabbânî tecellî eder. Öyle âh vardır ki, yeri göğü sarsar ve bu kâinatı yıkabilir.»

*

*Gerçi evvel âsumândan başka bir kurbân denir
Gelmiş İbrâhim'e, İsmâil için Hak'dan bedel.
Ben bedel gitmek bu gün evlâ iken Muhyî diriğ
Etti İsmâil'i kurbân dest-i cellâd-ı ecel.*

Yâni: «Hakk'tan Hazret-i İsmâil için İbrahim'e bir kurbân gelmişti. Benim bedel olarak gitmem daha lâîk iken, ecel İsmâil'i kurbân etti.»

*

*Yâr elinden ne yâre aldığımı,
Bilse gamnâk olurdu gamsızlar.
Sen de nâlenledeşme bülbül anı,
Kalb-i zârımda yâre var sızlar.*

«Benim yârimden ne yaralar aldığımı en gamsız adamlar bilse idi, müteessir olurlardı. Ey bülbül, sen de ötüp yaramı deşme. Benim inleyen kalbimde sızlayan yara vardır.»

*

*Neş'edir bir yâdigâr-ı sermedî dilden dile,
Bergüzâr-ı Cem bu işretgehde bir peymânedir.
Hâtırım, Muhyî, perişanlıkta cem'iyet bulur,
Piç ü tâb-ı ehl-i aşka zülf-i sevdâ şânedir.*

«Gönülden gönüle verilen bir yâdigâr varsa, o da neş'edir. Bu dünyâda Cemşid'in bıraktığı hâtıra bir kadehten ibarettir. Ey Muhyî! Benim hatırım, gönlümün huzûru ancak perişanlık-tadır, yâni aklımı perişan eden sevgili ancak bana huzur temin eder. Aşk erbâbının ıstırabına sevdânın saçları taraktır; yâni intizâmı o verir.»

*

*Kasdın ibka-yı nîk-nâm ise ger,
Bırak ahlâfa bir güzîde eser.
Kim esersiz giderse âlemden,
Tâ be mahşer yerinde yeller eser.*

«Eğer bu dünyada adının iyilikle anılmasını istiyorsan, bir seçkin eser bırakmaya çalış. Eser bırakmadan bu cihandan göçenlerin yerinde yeller eser, adı sanı kalmaz.»

*

Abdülhak Hâmid'in vefâtına söylediği tarih:

*Oldu dâmen-feşân-ı gerd-i hayat,
Rû-be-râh oldu arş-ı Ma'bûda.
İndi târihi evc-i bâlâdan,
Çıkdı Hâmid makam-ı Mahmûd'a.*

«Eteğinden hayatın tozunu toprağını silkip, Hakk'ın arşına yüzünü çevirdi. Târihi bâlâdan indi, Hâmid mübârek makama çıktı.»

*

Üsküdarlı Tal'at Bey'in, Bahriye Müsteşarlığı için:

*Doğdu Bahriyye'ye gün pâzede-i zulmet iken,
Nîmetin şükrünü ifâya hemen başlayalım.
Müsteşar oldu bize Hazret-i Tal'at, Muhyî
«Talaal bedrî aleynâ» diye alkışlayalım.*

«Bahriye Nezâretini zulmetler sarmışken, birdenbire gün doğdu. Bu nîmetin şükrünü hemen edâ edelim. Tal'at Bey bize müsteşar oldu; 'Üzerimize ay doğdu' diye alkışlayalım.»⁹⁴

*

Bir Berat Gecesi tebriki:

*İlm ü fazlın müstenîr etsin demâdem âlemi,
Tâ be mahşer ömr-i ikbâlîn mezîd olsun senin.
Her gecen bir leyletü'l-feyz-i Berât-ı hurremî
Her günün reşk-âver-i eyyâm-ı iyd olsun senin.*

«Senin ilim ve fazîletin dâima herkesi nurlandırсын. Uzun zamanlar muammer ol; şeref ve şânın dâima artsın. Her gecen

⁹⁴ Hazret-i Peygamber Efendimizin muhâceretleri sırasında Medine-i Münevvere'ye girdikleri zaman bir ağızdan terennüm edilen şu beyitten mülhemdir.

(طلع البدر علينا - واختفت فيها البدور)

Yâni: «Bize asıl ay doğdu. Öteki aylar onu görünce saklanırlar. Artık gökteki aylara bakmaya hâcet kalmadı» mânâsındadır. Üsküdarlı Tal'at Bey ve Muhyiddin Bey tarafından yazılan ta'miyeli vefat tarihi için bakınız: s. 178-181.

feyizli bir Berat Gecesi olsun; günlerini ise bayramlar kıskansın.»

*

Şu kıt'ası da güzeldir:

*Derdi kim bulsa, bulur azm ile dermâna vüsûl;
Vermeyen cân, bulamaz vuslat-ı cânâna vüsûl.
Evvelâ düşmelidir âteşe mânend-i Halîl,
İsteyen Hızır gibi çeşme-i hayvâna vüsûl.*

«Derde düşen dermânını da mutlaka bulur. Canını vermedikçe cânâna kavuşamaz. Evvelâ İbrâhim Halilullah gibi ateşe düşmelisin; sonra Hızır gibi âb-ı hayat'a kavuşursun». Yâni, Hakk'a yakınlık, Hakk uğrunda can vermekle olur.

*

Vefâtından kırk sene evvel Şirazlı Sâdî'den yaptığı bir tercüme:

*Yâr benden bana, her bâr yakın;
Ne garâbet ki ben ondan dîrûm.
Kime mümkün şunu telkîn etmek,
O kucağında fakat mehcûrum.*

«Yâr bana her zaman benden yakındır. Ne garip şeydir ki ben ondan uzak bulunuyorum. Bunu kime anlatabilirim: O kucağımda olduğu hâlde, ondan ayırırım.»

*

GAZEL

*Hâki mihr-eşân olur bir yerdeyim
Pertev-i irfân ile Perverdeyim
Nokta-i sırrından oldum behre-dâr
Ben muallimhâne-i Hayder'deyim
Eylemem eflâke asla ser-fürû*

*Bâb-ı lutf-i Âl-i Peygamber'deyim
Hep tefâsîlidir ekvân ser-te-ser
Her zaman her yerde her kişverdeyim
Nûrumun meclâsıdır leyl ü nehar
Âfitâb u mehde ahterlerdeyim
Bak ne hâlet, fer verir 'Muhyî' bana
Ser verip sır vermeyen serverdeyim.*

Bu, vahdet-i vücud neşvesinde tasavvufî bir gazeldir. Şöylece elfâze göre mâna vermeye çalışalım:

«Benim bulunduğum yerden güneşler fışkırır. Ben irfan ile beslenmişim. Hazreti Ali Kerremallahu veche, Besmele'nin Bâ'sının noktasını şerh etmiştir. İşte ben onun mektebinde yetiştim. Feleklere baş eğmem; Resûl-i Ekrem'in âl ü evlâdının kapısındaım. Kâinat baştan başa beni anlatır. Yâni ben metnim, onlar şerhdirlir. Nereye baksan beni görürsün. Gece ile gündüz benim nûrumun aksidir. Güneş, ay ve yıldızlar hep bana delâlet eder. Onlara bakan beni görür. Esrâr-ı İlâhiyeyi fâş etmeyen mutluluk içindeyim.»

Burada kastedilen halifetullah olan insan-ı kâmindir. Bütün bu kâinatın, varlığın, yerin ve göğün hikmet-i halk u icâdı insan içindir. Bu nimetler hep onun için halkedilmiştir. «Ekvan benim tafsîlimdir» demek, onlara baktıkça insan-ı kâmilî hatırlamalısın. Hülâsa kâinatta mevcut herşey onun için olduğu gibi, Hakk'a nazaran onların hepsi birer zıll-i zâildir.

*

Nâzımü'l-Hikem Ahmed Hamdi Bey'in oğlu Ali Burhaneddin'in doğumuna yazdığı bir manzûmede:

*Zıll-i zâildir bu âlem, vâir olan Allâh'dır
Nisfî-âmûz-i şehristân-ı imkânım, Alî.*

«Oğlum Ali! Bu âlem kaybolacak bir gölgeden ibarettir. Ben ise bu varlık cihanında yokluğu öğretmeye çalışıyorum.»

Tasavvufta «adem» itikadı temel akîdelerden biridir. Ancak mânâyı iyi tefsîr edemeyenin ayağı kayar. Bu bahis ayrıca izah ve tafsîle muhtaçtır. Büyük mutasavvıfların 'adem'den bahsedîşi netice itibariyledir. (كل شيء هالك الا وجهه) âyetinin tefsîridir.⁹⁵ Mürşid'in varlık içinde ademi telkîn etmesi, bir terbiye-i nefsiyyedir. Hakkın kendisine bahşetmiş olduğu türlü türlü maddî mânevî nîmetleri kendinden bilmemesi, Mâlikü'l-Mülk'ün tasarrufunda olduğuna inanması ve bir anda hepsinin mahv u nâbûd olacağını bilmesi içindir.

*

Fuzûlî'nin «Beni candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı?» mısraı ile başlayan meşhur gazeline Muhyiddin Râif Bey'in yaptığı 'tahmîs' pek mutantandır:

TAHMÎS-İ GAZEL-İ FUZÛLÎ

O hûnî kan döker peyveste bir dem kane kanmaz mı
Dem-i mahşer o kandan kendini mes'ûl sanmaz mı
Kıyâmet yok mudur der yoksa ferdâya inanmaz mı
«Beni candan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı?»
«Felekler yandı âhımdan murâdım şem'i yanmaz mı?»

Eder bigânegânı devlet-i didâr ile şâdân
Kılar hep âşînâyânı esîr-i mihnet-i hicrân
Benim, aşkından el-hak hâsılın endûh-i bî pâyân
«Kamû bîmârına cânân devâ-yı derd eder ihsân»
«Niçin kılmaz bana dermân beni bîmâr sanmaz mı?»

Çıkıp gönlümden eflâke demâdem âh u efgânım
Duyuldu zümre-i rûhâniyâne râz-ı pinhânım
Akar seylâbe-âsâ dîdeden eşk-i firâvânım
«Şeb-i hicrân yanar cânım, döker kan çeşm-i giryânım»
«Uyârır halkı efgânım, karâ bahtım uyanmaz mı?»

⁹⁵ Kasas sûresi, 88. âyet.

Gam-ı hicrân ile gerçi huzûrum gitti âlemden
Görüldüm rûy-i handân gösterip halka demâdem ben
Haberdâr olmadı sûz-i derûnumdan o sîmin ten
«Gamım pinhân tutardım ben, dediler yâre kıl rûşen»
«Desem ol bî-vefâ bilmem, inânır mı, inânmaz mı?»

Leb-i goncan firâk-ı bülbül-i kalbe verir kaygû
O kaygûya bulunmaz vuslatından başka bir dâru
Olur pûşide eşkim rûyüne baktıkça ben her sû
«Gül-i ruhsârına karşı gözümden kanlı âkar sû»
«Habîbim fasl-ı güldür bû akan sûlar bulanmaz mı?»

Gezerken vâdi-i sevdâda bir gün serseri gâfil
Beni gördün de sen ettin hitâb-ı lûtfına nâil
Füsûn-ı fitne-i çeşminle kıl sen hâlimi müşkil
«Değildim ben sana mâil, sen ettin aklımı zâil»
«Bana ta'n eyleyen gâfil, seni görgeç utanmaz mı?»

Cihanda kârı Muhyî'nin ne da'vâdır, ne gavgâdır
Serâpâ çeşm olup kasti o mehrûyu temâşâdır
Bulanmaz seng-i tâneyle değildir âb o deryâdır
«Füzulî rind-i şeydâdır, hemîşe halka rûsvâdır»
«Sorun kim bu ne sevdâdır, bu sevdâdan usanmaz mı?»

Muhyiddin Râif Bey, Tâhirü'l-Mevlevî'nin «ararım» redifli gazelini de tahmîs etmiştir. Manzûmenin tamamı 12 beşlik'tir. İlk 11 beşlik asıl tahmîsi teşkil eder, yâni beşliklerde ilk üç mısra Râif Bey'e, müteakip 4 ve 5. mısralar Tâhirü'l-Mevlevî Bey'e âittir; 12. beşlik ise tahmîse ilâve olup tamamı Muhyiddin Râif Bey'indir. Tahmîsin ilk beşliği ile 10. beşliği aşağıya alınmıştır:

Ne ûd dinlemek ister, ne bir kemân ararım
Figân-ı sâkitime ma'kes âsmân ararım
Ferâga teşnedilim, özge bir cihân ararım

«Ne işveger dilerim ben, ne bir civân ararım»
«Melâl-i rûhumu dinlendirir zaman ararım.»

Beş on cehûl-i sebûkser kesildi allâme
Lisânı etmededir sa'y ü gayret i'dâme
Bakındı şimdi şu hayretfezâ serencâme
«Zamâne dilsizi oldu elimdeki hâme»
«Bugünkü Türkçe için ben de tercemân ararım.»

Muhyiddin Râif Bey'in «bugün» redifli güzel bir gazeli vardır:

GAZEL

Katra görmekse garaz sûret-i deryâda bugün
Bir nigâh et bana ey mâh alelâde bugün
Devr-i mes'ûd-ı garâmı gecesiz gündüz olur
Gün görür gün yüzünün âşığı dünyâda bugün
Kasdın etmekse temâşâ bakıver gözlerime
Sûret-i aşkı mir'ât-ı süveydâda bugün
Bir bilir hüsn ile aşkı gören erbâb-ı nazar
Yûsuf'un nûrunu çeşmân-ı Züleyhâ'da bugün
Kanmıyor âh! Şekerhâba niçin sevdiceğim
Kendi dîdârını mı görmede rüyâda bugün.
Türlü ünvân alırım türlü sıfatda Muhyî
Ben'im eyvâh elem-i Kays da, Leylâ da bugün.

Muhyiddin Bey, Adanalı Ziya'nın «Dilin yine melâli var-Melâlinin kemâli var» diye başlayan beş bendlik manzûmesine nazîre olarak «Dilin bu şeb kelâli var-Garîb bir melâli var» diye başlayan dokuz bendlik bir manzûme yazmıştır. Her iki manzûmeyi de buraya yazalım:

NE OLMAK İHTİMÂLİ VAR

1

*Dilin yine melâli var
Melâlinin kemâli var
Cihâna infîâlî var
Ne mâhî var ne sâli var
Güzîde bir hayâli var
Gelen gider meâli var
Hayâtımın zevâli var
Ne olmak ihtimâli var*

2

*Dök ehl-i necle âb-ı rû
Ricâle eyle ser-fürû
Bak imdî hâle sû-be-sû
Değer mi bir hayâta bû
Abes bu şiddet-i guluvv
Baş eğmem ölsem ey adû
Hayâtımın zevâli var
Ne olmak ihtimâli var*

3

*Bugün vücûd isem ne gam
Değil mi âkıbet adem
Hayât içinse bunca hem
Îlâha eylerim kasem
Hayâta minnet eylemem
Bekadır asl-ı mültezem
Hayâtımın zevâli var
Ne olmak ihtimâli var*

4

*Bozuldu gülşenim gülüm
Daha nedir tezellülüm
Çok oldun ey teemmülüm*

Süikûta yok tahammülüim
Kemâle mi tevaggülüim
Ademdedir tekemmülüim
Hayâtımın zevâli var
Ne olmak ihtimâli var

5

Olunca söz evet belî
Cihânın oldun a'kali
Şu hâlde baş mı eğmeli
Ziyâ ben olmadım deli
Edip bir iş ki mücmeli
Hâyâta bâri değmeli
Hayâtımın zevâli var
Ne olmak ihtimâli var

Adanalı Ziyâ Bey

ADANALI ZİYÂ'YA NAZÎRE

1

Dilin yine kelâli var
Garîb bir melâli var
Geceyle hasbihâli var
Açıkca bir hayâli var
Şikeste perr ü bâli var
İçinden iştiâli var
«Hayâtımın zevâli var»
«Ne olmak ihtimâli var»

2

Genişçe gerçi mezhebim
Değişmez âh meşrebim
Güler zemîne kevekbim
Nehârdır benim şebim
Ne gam hederse matlabim

Hayâta hande-ber-lebin
«Hayâtımın zevâli var»
«Ne olmak ihtimâli var»

3

Bugün eğerçi pür-gamın
Elem-fezâdır âlemim
Yarın biter bu mâtemim
Kurur gözümdе şebnemim
Sükûta vakf olur femim
Geçer bu ömr-i yek-demim
«Hayâtımın zevâli var»
«Ne olmak ihtimâli var»

4

Sek-i akûr-ı cehle bak
Ne saldırır sokak sokak
Kudurdu gitdi her bucak
Zehî cünûn zehî nifak
Yarın değil fakat uzak
Geçer bu devre-i şikak
«Hâyâtımın zevâli var»
«Ne olmak ihtimâli var»

5

Eğerçi bâzı küştenî
Büt ittihâz eder seni
Neden bu ucb-ı reh-zenî
Dü-rûze ömr için beni
Tapar mı sandın ey denî
Fakîr isem de dil ganî
«Hayâtımın zevâli var»
«Ne olmak ihtimâli var»

6

Cihân sana kalır mı hem
 Ne oldu Sâm u Güsteheem
 Bu mülkü kapladı zulem
 Nedir bu haddi yok sitem
 Kan ağlasam da dem-be-dem
 Sana dehâlet eylemem
 «Hayâtımın zevâli var»
 «Ne olmak ihtimâli var»

7

Bilinmemekle hizmetim
 Düşer mi kadr ü kıymetim
 Kesel verir mi nekbetimin
 Döner mi şevk u gayretim
 Bana yeter fazîletim
 Yok ehl-i bahta minnetim
 «Hayâtımın zevâli var»
 «Ne olmak ihtimâli var»

8

Kemikle avlanır köpek
 Olur mu merd olan dönek
 O yolda çekine hiç emek
 Televvün etmem ey felek
 Yeter sabâh-ı haşre dek
 Bana seciyye mâmelek
 «Hayâtımın zevâli var»
 «Ne olmak ihtimâli var»

9

Girân başımda efserim
 Eğilmiyor benim serim
 Sürûş-ı neş'e hem-serim
 Suhan şarâb-ı kevserim

Eğerçi rind-i bî-zerim
Cihâna ben gülümserim
«Hayâtımın zevâli var
«Ne olmak ihtimâli var»

Muhyiddin Râif Yengin

*

Muhyiddin Bey'in merdümگیرizliğinin, uzlete temâyülünün bir sebebi de kıymet ve fazîletinin cemiyetçe lâıyk olduğu derecede takdir edilmemesindendi. İngilizcesi itibariyle liselerdeki hocaların birçoğuna ders okutacak kabiliyette iken, yıllarca orta mekteplerde ömrü geçmiştir; fakat bundan şikâyetçi değildir.

Halıcıoğlu Askerî Lisesi'nde bir gün nöbetçi idik. Sabahleyin öğretmenler odasına gelirken perişan bir hâlde gördüm. Yakası bağı açık, bir elinde kravat, saçlar dağınık, göz kapakları şişmiş, bitkin bir hâlde idi. «Ne oldu, rahatsız mı oldunuz?» diye sordum. Şöyle kalenderâne ve rindâne tavrıyla durdu, yüzüme baktı:

*Savleti andırarak hamle-i Rus'u bu gece,
Tahtamı kesti benim tahtakurusu bu gece.*

deyiverdi.

Vaktiyle yine kendileri bana okumuştı. Tebrizli şâir Remzi Baba yattığı han odasında bir gece tahtakurusu hücumuna mâruz kalmış ve şu beyti söylemiş:

شب گزشته بمن کرد تخته کهلهء خان
تطاولی که بیغدادیان هلاکو خان

*Şebi güzeste bemen kerd tahta kehle-i han
Tetâvülî ki bebağdâdiyan Hülâgû Han*

Yâni: «Geçen gece tahtakuruları, Hülâgû'nun Bağdat halkı-
na yaptığı amansız zulümleri bana yaptılar.»

*

Abdülhak Hâmid'in pek beğendiği⁹⁶ Muallim Nâci'nin:

*Müstakbeli fikr için ne hak var
Mâziyi anıp da ağlamak var.*

beytini Muhyiddin Râif Bey tazmîn etmiştir. Bu manzûmenin
birkaç parçasını yazalım:

*Hengâm-ı şebâbı eyleyip yâd
Bilbül gibi etmeyim mi feryâd
Ferdâ beni hiç eder mi is'âd?
Müstakbeli fikr için ne hak var
Mâziyi anıp da ağlamak var.*

*Rûyumda fîrâğ solmak üzre
Toprak bana mesken olmak üzre
Peymâne-i ömr dolmak üzre
Müstakbeli fikr için ne hak var
Mâziyi anıp da ağlamak var.*

*Artık kuruyor nihâl-i ömrüm
Hüzn-âver iken meâl-i ömrüm
Rûşen mi değil zevâl-i ömrüm
Müstakbeli fikr için ne hak var
Mâziyi anıp da ağlamak var.*

*Fâniyyeti cümleden ziyâde
Ak saçlarım eyliyor ifâde
Ben vermişim âh ömrü bâde*

⁹⁶ A. Hâmid: «Bu beyti söyleyen ŞÂİR'dir» demiştir.

*Müstakbeli fikr için ne hak var
Mâziyi anıp da ağlamak var.*

*

Hüseyin Sîret Bey'in fevkalâde güzel olan «âheste âheste» gazeline Tâhirü'l-Mevlevî Bey ve Muhyiddin Râif Bey birer nazîre yapmışlardı. Muhyiddin Bey'in şu beytini hatırlarım:

*Seni ey mihr-i ân gördükçe zîb-i hâkdân, dermiş
Semâ: «Yâ leytenî küntü tîrâb» âheste âheste.⁹⁷*

«Ey güzeller güneşi, senin yeryüzüne hâkim olduğunu gören semâ içten içe (Ne olurdu ben de toprak olaydım) dermiş.»

*

Ferid Bey ile bir gün Galata Mevlevî Şeyhi fâzıl-ı muhterem Ahmed Celâleddin Efendî'yi ziyâretimiz sırasında Ferid Bey'in ricası üzerine benim o zamanlar pek üzerinde durduğum Amasyalı Cûdî Efendî'nin Şeyh Galib'e nazîre yazdığı «görmüşüz» redifli gazelini hem Muhyiddin Bey, hem de Tâhir Bey tanzîr etmişlerdi. Muhyiddin Bey onda da üstadlığını hakkıyla göstermiştir.

Cûdî Efendî'nin gazelinden şu beyitler hoşuma gider:

*Bezm ü rezminden geçip İskender ü Dârâların
Sernigûn olmuş alemler câm-ı Cemler görmüşüz.*

*Hep geçen mecrûh geçmiş bu güzergahden meğer
Nakş-ı pâ-yı evvelîn üstünde demler görmüşüz.*

«Adları dünyayı tutan, târîhi kaplıyan İskender ve Dârâ gibi hükümdarların saltanatlarının yıkıldığını, servet ü sâmanlarının mahvolduğunu görmüşüz. Bu dünyadan geçenler hep yaralanarak geçmişlerdir; eskilerin ayak izleri üzerinde ne kanlar görmüşüz.»

⁹⁷ Nebe' sûresi, 40. âyet.

Muhyiddin Bey'in nazîresi:

*Biz ne Rüstemler, ne Sâm u Güstehemler görmüştüz
Sâgarından ayrılıp göçmüş ne Cemler görmüştüz
Subha benzer bin şeb-i mihnet temâşâ eyleyip
Leyl-i târı andırır çok subh-demler görmüştüz
Bir fezâ-yı bî-tenâhî-i mahabbetir ki dil
Anda yer yer âsmân-ı müntecemler görmüştüz
Yâdigâr-ı yâr bilmiş, etmişiz hüsn-i kabûl
Yârdan ümmîd edilmez çok sitemler görmüştüz
Eşkimiz mey, nâlemiz ney, şem'imiz âh-ı münîr
Var ol ey hicran şebi, senden keremler görmüştüz
Çok mu pâ-bûsiyle olsa pâyemiz reşk-i semâ
Basdığı hâke sücûd eyler sanemler görmüştüz
Herbiri olmuş kefen eshâbının iclâlîne
Biz cihânda ser-nigûn olmuş âlemler görmüştüz
Görmedik bir hâme Muhyî, kilk-i i'câzın gibi
Uçlarından gerçi kan damlar kalemler görmüştüz.*

*

Muhyiddin Bey, Muallim Nâci'yi çok severdi. 1952 yılında Nâci'nin «olmasan» redifli gazeline bir nazîre yazmıştır. Nâci'nin ve kendisinin hâtırasını tebcîlen buraya yazalım:

*Ben sever miydin seni ey nûr, ilâhî olmasan
Evc-i hüsnün şu'le-bahş-ı mihr ü mâhî olmasan
Kim bulur ey aşk-ı ân-efzûn firâz-ı arşa yol
Sen bu menzilde urûc-ı bîtenâhî olmasan
Sen verir miydin fezâ-nuzzâregâne inbisat
Neşvemin bir ma'kes-i hayret-penâhî olmasan
Böyle cûşa-cûş olur muydun sen ey mürg-i seher
Kalbimin tafsîl-i zâr-ı metn-i âhî olmasan
Ey sirişk olmazdı her katra'nda bir ummân ıyân
Dildeki deryâma bir yüzden müzâhî olmasan
Derdim ey hûnî benim dök kanımı al canımı
Kanımın mahşerde mes'ûl-i günâhî olmasan*

*Derdim ey giryem sana son eşk-i cevher-tâbım ol
Sûziş-i vicdânımın tâdîl-hâhı olmasan
Derdim ey şi'rim sana son âh-ı ahker-tâbım ol
Pertev-i dîdâr-ı yârin cilvegâhı olmasan
Derdim ey leylim sana son leyle-i mehtâbım ol
Zülfünün hemneş'e-i nûr-i siyahı olmasan
Âşık olmazdı sana ey âh-ı Muhyî kudsîyân
İhtirâk-ı râhumun muhrık güvâhı olmasan*

Elli altmış sene evvel böyle bir gazel mecmua veya gazetede intişar eder, okur-yazar zümre az çok anlardı. Şimdi Edebiyat Fakültesi talebesine, hatta Şarkiyattan ek ders almamış birçok mezûna açıklamak lâzım gelir. Bu, her ne kadar zor bir iş ise de, umûmun istifâdesini düşünerek izah mecburiyetindeyiz.

«Eğer sen Hakk'tan bir nûr gibi varlık olmasaydın, ben seni sever miydim. Güzellik semâsının ışık saçan ayı, güneşi olmasana sana bakar mıydım.

«Ey an-be-an güzelliği artan yârim! Eğer sen bu âlemdesonsuz bir yükseklik, erişilmez bir zirvede olmasaydın, kim arşa çıkmaya imkân bulurdu.

«Ey semâ! Sen benim neşvemin hayret dolu bir ma'kesi olmasan, seni şevk ile temâşa edenlere ferahlık, iç rahatlığı verir miydin.

«Ey seher kuşu! Ey bülbül! Sen benim kalbimin tercümânı olmasan, böyle cihanı dolduran terennümlerinde şakır mıydın.

«Ey gözyaşı! Sen benim gönlümdeki deryâyâ benzememiş olsan, her damlanda bir umman görünür müydü.

«Ey bir bakışta can alan kâtil! Ben sana «dök kanımı, al canımı» derdim; fakat kanımın mahşer günü mes'ûlü olacağını düşünerek sana acıyorum.

«Ey gözyaşlarım! Siz benim vicdânımın ateşini hafifletmemiş olsaydınız, artık size «elmas gibi akan gözümün yaşının sonu olun» derdim.

«Ey şiirim! Eğer sen yârimin ateşli bakışlarını hatırlatmaya vesile olmasan, (sen de artık benim son yanık şiirim ol) derdim.

«Ey gecem! Yârin siyah zülfünün nûruna benzemeseydin, sana da (son ışıklı gecem ol) derdim.

«Ey Muhyiddin'in âhı! Sen yanan rûhumun yakıcı delili olmasaydın, melekler sana âşık olurlar mıydı?»

*

Muhyiddin Bey'in şâirliğine hayranlığımın bir misâlini şimdi hatırladım; yazmadan geçmek istemiyorum:

Bir gün Edremit'ten yaz tatilini geçirmek için İstanbul'a gelmiştim. Tesadüfen Bayezid'de Küllük'te karşılaştık. «Yeni bir gazelim var, bakalım nasıl bulacaksınız?» diyerek okudu. «Beğendin mi?» diye sordu. Her zaman olduğu gibi heyecanla tebriklerimi söyledim. «Hele hele doğru söyle, kusursuz mu?» dedi. Çok beğendiğimi, tekrarını rica ettim. Bir daha okudu. Bu sefer biraz durakladım. «Bir şey mi gördün?» dedi. «Son beyitten evvel bir mısra var; şiirin bütünlüğündeki kudrete biraz neyzen bakış var gibi göründü» dedim. «Hangisi?» diye sordu. Ben:

«İnsanı harab eyleyecek bir nazarın var»

deyince, başını elinde tuttuğu bastona dayadı. Yarım dakika geçmişti ki,

«Cibrîli şikâr eyleyecek bir nazarın var»

deyiverdi. Heyecanımdan yerimden fırlayıp eline sarıldım. Benim bir duruklamam üzerine Muhyiddin Bey, bir anda yerden göğe nasıl yükselmişti? İşte Ziya Paşa'nın târif ettiği «şâir» bu idi.

* * *

Muhyiddin Râif Bey 30 Kânunuevvel 1955 Cuma günü irtihal etmiş olup, ona «zamanının Nâilîsidir» diyen Hâfız Yusuf Ararat şu târihi yazmıştır:

Söndü Osmanlı şî'rinin nûru
Nârına yandı ilm ile irfân
Her rubâîsi dört başı ma'mur
Her gazel bir gazâl-i sihr-i beyân
Hep münakkahdı şî'ri üstâdın
Sâni-i Nâilî demek şâyân
Cilvegerdi sözünde sırr-ı sühan
Yâdigâr-ı selefdi kilik-i revân
Rihlet etti Cenâb-ı Muhyiddin
Tâm târihidir «Dem-i gufrân»

(Hicrî: 1375)

Asrımızın en kuvvetli Dîvan şâirlerinden olan kıymetli arkadaşımız Hâlis Erginer'in Muhyiddin Bey hakkındaki vefat târihi:

O son temsilcisiydi eski şî'rin
Üfûliyle bugün bir devr bitdi
Dedim gaybında Hâlis, târîh-i tâm:
Kebîr-i şâirân Muhyî de gitdi

(Hicrî: 1375)

Kuleli Askerî Lisesi Edebiyat Öğretmeni Sıdkı Karaba'nın yazdığı vefat târihi:

İlm ü irfânıyla hizmet eyledi çok millete
Mârifet erbâbı lâyük gördü hadsiz hürmete
Dört lisanda nazm u nesre muktedir bir zât idi
Âşinâ-yı şî'r ü san'at, müstaidi hikmete
Yazdığı âsârı şâhid, kadrini îlâm için
Söz yeter, maksûd ise ger bir vesile rahmete

*Hâme-i giryânı yazsın Sıdkı'nın târîh-i tâm
Ece Muhyiddin Râîf uçuştı gitti cennete*⁹⁸

HACI ÂRİF EFENDİ'Yİ ZİYARET

Muhyiddin Râîf Bey rind ve derviş-meşrep idi. Resûlulah'a aşkı pâyansızdı; mübarek nâmı zikredilince ağlardı. Kendisinde kerâmet zâhir olduğu söylenen zâtlara karşı kuvvetli bağlılığı olan Muhyiddin Bey sıhriyetimden sonra bir gün beni Zeyrek'te, Zembilli Ali Efendi Medresesi'nde hasta yatan Hacı Ârif nâmında bir hâl ehline götürdü.

Oda kapısından içeri girdiğimiz zaman Hacı Ârif Efendi'yi bitkin bir hâlde, iri gözlerini kapıya dikmiş bir vaziyette gördüm. Gözleri, kır sakalı, kendisine mehâbet veriyordu. Tesiri altında kaldım ve içimden hasta olmadan daha evvel kendisiyle görüşemediğime üzüldüm. Muhyiddin Bey baş ucuna, ben ayak ucuna oturdum. Muhyiddin Bey beni tanıttı.

Hâl hâtır sordu. Sonra: «Muhyiddin Bey sen şâirsin, bilirsin. Hani tekkelerde bir levha vardır. Çok meşhurdur. Şunu okusana» dedi. Muhyiddin Bey tereddüt içinde kaldı. Sıkılarak hatırlayamadığını söyledi. Sonra kendisi «Hâ.. buldum» diye rek şu kıt'ayı okudu:

*Her dü âlemde tasarruf ehlidir rûh-i velî
Dime kim, bu mürdedir, bundan nice dermân ola
Rûh şemşîr-i Hüdâdır, ten gılâf olmuş ona
Dahî a'lâ kâr eder bir tîğ kim uryân ola.*

Ben hemen irkildim. Bu, benim içimden geçen üzüntüye cevaptı. «Kerâmet» diyemeyenlerin «firâset-i mü'min» olduğunda şüphe etmemeleri lâzımdır. «Firâset sâhibi mü'minler Hakk'ın nûru ile nazar ederler.» diye meşhur bir hadis-i şerîf vardır.

⁹⁸ Ece, «yüce» mânasına kullanılmıştır.

Öğrendiklerimiz karşısında kıt'anın müeddâsına inanmak çok müşkil ise de, kıt'adaki teşbih ve hüsn-i ta'lil doğrusu edebiyât-ı sôfiye'nin bir zirve-i kemâlidir.

ÖLDÜKTEN SONRA EVLİYÂNIN TASARRUFU VE TEMESSÜL

Şeriat erbâbı ölümden sonra evliyâdan tasarrufu reddeder. Birçok asırlarda ölüye isnat edilerek, şâyi olan rivâyetler merhûma olan muhabbet ve râbitanın eseridir. Hayât-ı bâkîye intikal etmiş olan bütün canlılar fânî hayattan artık el etek çekmişlerdir. Müdâhaleleri aklen de muhaldır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de Cenâb-ı Hakk, Peygamber Efendimiz için «Sen de öleceksin, onlar da muhakkak öleceklerdir» meâlindeki âyet-i kerîme'de sarahaten beyan buyurmuştur. İkinci hayat artık mahşerdedir. Fakat tevâtür derecesinde bazı vak'alar işitilmiş, görülmüş ve yazılmıştır. Bunlar için o zaman ancak aklî bir yol vardır. Varlıkları *Kur'ân-ı Kerîm* ile sâbit, ecsâm-ı latîfe'den olan cinlerin, o büyük zevâta olan râbitalarının bir cilvesi dersek, zannederim hiçbir zelleyle düşmüş olmayız.

Cinlerin vücûdu ayrıca Huddâm sahipleri ve ispiirtizma ile sabittir. Birçok âsâr sâhibi meşhur müdekkik âlim İsmâil Ertuğrul Fennî Bey'in de ispiirtizma husûsunda bu fikirde olduğunu -Edhem Feyzi Gözaydın Bey'in bana getirdiği- onun bu hususta yazdığı küçük bir kitaptan öğrendim.

Bu münâsebetle söyleyelim ki, «tevessül» de meşru değildir. Peygamberler dâhil, geçmiş bütün fazl u kemal erbâbı, büyük takvâ sâhipleri, keşif ve kerâmet ehli hürmet ve tevkîr ile yâd edilmeye lâyıktır. Haklarında hiçbir hürmetsizlik gösterilmemelidir. Hayır ile yâd edilmeleri Peygamber Efendimiz'in emridir. Onlara karşı yapılacak en büyük vazife ruhlarına «Fâtîha» okumaktır. Bunun dışındaki bağlantılar kime karşı olursa olsun şirk-i hafidir.

Biz ancak hayatta bulunan erbâb-ı kemâl'den istifâde yolunu aramalıyız. Çünkü onların vazifeleri tebliğden ibarettir? Bir

kere düşünelim: Herkes kendi şeyhine bu irtibâtı öldükten sonra devam ettirirse, asırlar geçtikçe her yerde yüzlerce binlerce ilâhlaştırılmış putlar peydâ olacak, ortada ne Hâtemü'l-Enbiyâ, ne de Vahdâniyet-i İlâhiye mefhûmu kalacaktır. İmânını korumak isteyenler, âhirete intikal etmiş olan zevât eser bırakmışsa ve içindeki yazılar nasslara aykırı değilse, ancak onları okuyup fikren istifâde etmeye bakmalıdırlar.

Birçok meşâyihin eserlerini önüne gelen şerh etmeye kalktı-ğından ve bunlar tasavvuf ve usûl-i fıkı bilmediklerinden imânı sakatlayacak hatalara düşmüşlerdir. Bunları iyi niyetle yapılan şerhler için söylüyorum. Yoksa Batnîlerin bu dini kökünden yıkmak için uydurdıkları sözlerin, yazılan kitapların hadd ü hesâbı yoktur. En güzel delil olarak ilmî ve târîhî bir misal verelim:

Bir gün ben bu husustaki fikirlerimi söylediğim zaman Bağlarbaşı'nda bize gelmiş olan Edebiyat Muallimlerinden Sıdkı Karababa Bey, *Lugat-ı Târihiye ve Coğrafiye* müellifi Ahmed Rif'at Bey'in eserinden bahsetti; ricam üzerine o eserden bana istinsah ederek getirdi.⁹⁹

Hülâsaten arz edelim: Aslı beşinci cildin 180-181. sayfelerinde, meşhur *Tabakât* sahibi Abdülvahhab Şa'rânî, *Fütûhât-ı Mekkiye*'yi (Levâmi'ül-Envar'il-Kudsiyye) (لوامع الأنوار القدسية)

adıyla hülâsa etmiş, daha sonra onu da özetleyerek *El-Kibrîtü'l-Ahmer* (الكبريت الأحمر) unvânı ile bir eser daha vücuda getirmişti. İmam Şa'rânî der ki: *Fütûhât*'ı ihtisar ettiğim, (yâni kısalttığım) sıralarda «Ehl-i sünnet ve'l-cemaat» itikadına uymayan bazı yazıları gördüm ve durakladım. Kitabımdan çıkarmak

⁹⁹ Kendisine teşekkür borçluyum. Sıdkı Bey nerede bir fazl u kemâl sâhibi işitirse hemen ziyaretine koşar ve sohbetlerini fevt etmezdi. İstanbul'da tanınmış ne kadar ricâl-i ilmiyye ve edebiyeye varsa mesleğine uygun olmak şartıyla lâzime-i vefâyı ifâ eylerdi. Âkif Bey üstadımızın vefâtında Ferid Bey üstadımızın Sıdkı Karababa'ya yazdığı mektup Âkif ve Ferid beylerin şahsı hakkında kıymet taşır.

istedim. Fakat tereddüitten kendimi kurtaramadım. Nihayet bir gün Mısır'ın tanınmış âlimlerinden Seyyid Ebü't-Tabîbü'l-Medenî ile karşılaştım ve bu tereddüdümü söyledim. Kendileri hemen cebinden bir kitap çıkardı. Bu eser, Konya'da Muhyiddin-i Arabî'nin el yazısı ile yazılmış olan nüshadan kopye edilmişti. Esere baktım. Kitabımdan çıkarmak istediğim cümlelerin hiçbirini orada göremedim. O vakit anladım ki, Mısır'da elden ele dolaşan *Fütûhât-ı Mekkiyye* nüshalarının hepsi Şeyh Muhyiddin-i Arabî'nin ehl-i sünnet inancına muhalif olduğunu göstermek ve kendisini halkın nazarından düşürmek için yazılmıştır; birtakım iftiralarla dolu nüshalardır. Nasıl ki kendilerinin *Füsûsü'l-Hikem* ve diğer nüshalarının da böyle karıştırılmış olduğu esefle görülmüştür.

İtikat ve amelleri sapık olan birçok kimseler, yalnız Şeyh Muhyiddin-i Arabî'yi değil, birçok tanınmış tasavvuf erbâbının manzûm, mensur eserlerini de bu sûretle ifsâd etmişlerdir. Gayeleri yalnız o zâtları halkın nazarından düşürmek değil, İslâm akaidini bozup dinî ihtilâle sebep olmaktır.

Bu sebeple en emniyetli yol: Bir eseri bir zâta isnat edebilmek için, matbaanın icadından evvel, eğer kendi el yazısı ile yazılmış veya kendi nezâretinde hayatında başkasına dikte ettirmiş ise, o eser onundur diyebiliriz. Bu yol imâna bir halel vermemekle beraber, aynı zamanda ilmî bir usûl olur. Matbaanın icadından sonra ise, kendi zamanında basılmış eserler için aynı ihtiyata başvurmak yerinde olur. Fakat bu ihtiyat din dışı yazılmış eserler için lüzumlu değildir. Tedkik metotları dahilinde yazılmış eserler ilmî mahiyet kazanırlar.

MARAŞLI AHMED TÂHİR EFENDİ

Ricâl-i ilmiyeden, aynı zamanda sôfiyeden Maraşlı Tâhir Efendi ile mensuplarından kayınpederim Muhyiddin Râif Bey'in delâleti ile görüştüm. Çok hafif ruhlu, beşûş, müsamahakâr, engin bir zâtı. Nûruosmaniye'de *Mesnevî* okuturdu. Çok zamanlarını Veliyüddin Efendi Kütüphanesi'nde geçirirdi.

Yazları Çengelköyü'ndeki ikametgâhında hürmetkârlarıyla toplantılar yapıldı. Ben onlarda bulunamadım. Bayezid'de Küllük'te yaptığı sohbetlerde birkaç defa bulunmuştum.

Bir Ramazan, Bayezid Câmîi'nde hünkâr mahfeli altında mukabele dinliyordum. Bittikten sonra cemaat dağılırken karşılaştım. Kapiya doğru ilerlerken karşıdan güler yüzlü, kır sakallı bir zâtın gelmekte olduğunu gördük. Bana dedi ki: «Şimdi bu zât biraz oturmamızı teklif edecek ve Tevfik Fikret'in samimî bir müslüman olduğunu isbata çalışacak.» Dediği gibi oldu. Karşılaştık. Beni kendisine tanıttı. Onun için de: «Bu zât Rumelehisarı Eczacısının babasıdır, adı Esad Bey'dir ve Tevfik Fikret'e âşıktır» dedi.

TEVFİK FİKRET ve TÂRİH-İ KADÎM

Esad Bey, biraz sonra bu sözü giriş sayarak Tevfik Fikret'in menâkıbından ve şiirlerinden bahsetmeye başladı. Ve onun «Sabah Ezânı» adındaki şiirini okudu. Ben de *Sancak-ı Şerif Huzurunda* adındaki:

*Ey râyet-i Peygamber, ey iimmîd-i ahîri,
Milyonla kulûbun.*

diye başlayan şiirinden biraz okuyarak kendisini teyit ettim. Fakat *Tarih-i Kadîm*'inden tevili mümkün olmayan parçaları da okuyup «Bunlara ne diyeceksiniz?» dedim. Güldü. Onları da tevil etmek istediye de tabîi tutmuyordu.

Çünkü evvelce o ilâhî şiirleri «Mehmed Tevfik Bey» hüviyetini taşıdığı zaman yazmıştı. Sonra «Tevfik Fikret» olunca materyalistliğini, yâni maddeciliğini ortaya koydu. Ve Mehmed Âkif, kendisine hürmetkâr olduğu hâlde, bu yüzden araları açıldı. Dinli, dinsiz herkes dilediği kanaati taşıyabilirdi. Ancak hiç kimsenin, kendi fikrine uymayan ferdin veya zümrenin inancına ağız dolusu hakarete hakkı yoktu. Bu gayz, hiçbir zaman «medenî» olamazdı. Ve hele Galatasaray Lisesi gibi, ken-

disinin ifadesiyle «şarkın garba açılan bir deriçesidir (penceresidir)» diye vasıflandırdığı bir mektebin müdürine bu küçüklük hiç yakışmazdı.

Tevfik Fikret: Sınıfta devrinin en mümtâz simâsı, şiirindeki kuvvetle Servet-i Fünûn topluluğunu hürmet ve hayranlıkla kendisine bağlamış bir kimse, fakat âmme vicdânında suçlu bir hüviyetti. Târih boyunca nice hükümdarlar, filozoflar, nice şâirler Hakk'a isyan ve onu inkâr etmişlerdi. Fakat inananlara zulmedenler, devrin ve târihin lânetine uğramışlardı.

İşte Âkif Bey de Direklerarası'nda Hacı Reşid'in kahvesinde Ticaret Mekteb-i Âlîsi Hüsn-i Hat Muallimi Şâir Tevfik Fikret Bey'e hürmet gösterir; o da bütün kibarlık ve zerâfetiyle mukabelede bulunurdu. Vaktâ ki, *Târih-i Kadîm'*ini kimden ele geçirdiğini öğrenemediğimiz *İctihâd* mecmuasının sahibi Dr. Abdullah Cevdet Bey neşredince bir kızılca kıyâmet koptu. Biz, mecmuanın çıktığı gün Şeyhülislâm Konağı'nın selâmlığında bulunuyorduk. Şeyhülislâm olan büyükdayım Hüseyin Hüsnü Efendi'nin büyük oğlu İbrahim Rüşdî Molla kapıdan heyecanla içeri girdi. Sülûklülü Kazasker Râmiz Molla'nın oğlu Midilli Kadısı Enverî Bey de orada bulunuyordu. Enverî Bey tab'dan irticâl ile, yâni düşünüp hazırlanmadan hemen söyleyebilecek karakterde bir şâirdi. Rüşdî Molla, *Târih-i Kadîm'*den bir parça okudu. Bunun üzerine Enverî Bey cübbesini toplayıp kalktı ve beş beyit kadar bir hamlede ona cevap verdi. Şüphesiz Fikret'in şiiri imâna saldırdığı için inanmış müslümana bir şok tesiri yapmıştı; böylece birdenbire parladı.

Ben de bu vak'adan sekiz sene sonra Ankara Sultanîsi'nde Edebiyat Hocamız Münif Kemal Bey'in derste *Târih-i Kadîm'*den bahsetmesi üzerine bu şiiri kendisinden rica ettim. Kimseye göstermemek şartıyla bana verdi. Okudum; Enverî Bey hâdisesi aynen bende de tecellî etti. Ben de aynı durumda olmak üzere on beyit kadar öyle bir mânevî cezbe ile söyledim; fakat tesbit edemedim.

İşte Tefvik Fikret Bey, devrinin edebî şâhikası, Servet-i Fünûn'un herkes tarafından hürmetle takdir edilen otoritesi iken *Târih-i Kadîm* ile mânen intihar etmiştir. Âkif'in:

*Şimdi Allâh'a söver, sonra biraz bol para ver
Hiç utanmaz, protestanlara zangoçluk eder*

beyti ile verdiği kahhar cevap; Fikret'in hiç düşünmeden, sıkılmadan koskoca târihî bir milletin ve bütün İslâm âleminin vicdânına âdeta kudurmuşça saldırması sebebiyledir. Bu saldırış, herkes gibi Âkif'in de imânını zedelediği için böyle acı bir cevap vermiştir. Bu ağır cevap Fikret'in iliklerine işlemiş, onu hasta etmişti. Bu teessürle ikinci küfriyâtı bir hakaret-i mezbûhânededen ibaretti. Gittikçe hidâyetten uzaklaşıp dalâlete saplandı. Tefvik Fikret, Mehmed Tefvik Bey'i gömdü. *Sabah Ezanı*'na kulaklarını tıkadı. *Sancak-ı Şerîf Huzurundan* geri döndü. Millete bir karakter ve fazîlet numûnesi olmak yolunda iken, milletin acı ve hazîn nefretini kazandı. Cenâzesi on beş kişi ile gömüldü. Biz, ölünün arkasından konuşamayız; işi Âdil-i Mutlak olan Cenâb-ı Hakk'a havâle ederiz.

TÂHİRÜ'L-MEVLEVÎ

Bu muhterem zât, hürmet ettiğimiz azîz bir dostumuzdur. İlmî ve edebî kıymeti gerek arkadaşları, gerekse yetiştirdiği talebe tarafından tebçil edilen değerli bir şahsiyettir. Koskoca bir dîvânı vardır. Ayrıca muhtelif eserleri mevcuttur. Enderun Kitabevi tarafından 1973'te basılan *Edebiyat Lüğatı* isimli eserinin başında terceme-i hâli ve eserlerinin listesi vardır. Dârüşşafaka'daki talebesinden Avukat Fethi Sezâî Türkmen Bey'in¹⁰⁰ Tâhirü'l-Mevlevî merhûmun dîvânını ve diğer basılmamış eserlerini imkân bulursa bastıracağını zannederim.

Tâhirü'l-Mevlevî'nin evi mecma-i üdebâ idi. Eski talebesi de sohbetine devam ederdi. Aruz'a hâkimdi. Dilerse sâde Türkçe ile ve «millî vezin» dedikleri parmak hesabıyla güzel şiirler yazardı. Tâhir Bey Ragıp Paşa Kütüphanesi'nde Kitapları Tedkik Komisyonunda çalışırken Lâleli Câmii'nde *Mesnevî* okutmaya başladı. Sonra Süleymaniye Câmii'ne nakletti. Takrirleri Konya'da basıldı, umûmun istifâdesine arzedildi.

Nüktegû, mükrim ve mültefit idi.

Şâir Nef'î'nin heccavlığına kızarak onu «kelb» diyen, zamanın meşhûr simâlarından Tâhir Efendi hakkında, Nef'î'nin söylediği meşhûr:

¹⁰⁰ Fethi Sezâî Türkmen, hâlen Beyoğlu 11. Noteri'dir.

*Bana Tâhir Efendi kelb demiş
İltifâtı bu sözde zâhirdir
Mâlikî mezhebim benim zîra
Îtikadımca kelb Tâhirdir.*

kıt'asına karşı, asırlar sonra Tâhirü'l-Mevlevî -bütün Tâhir'ler adına- Nef'î'ye şöyle cevap vermiştir:

*Zehr-i hicvî cihâna neşredenin
Dili bî-şek zebân-ı ef'îdir
Tâhir olmaz köpek, fakat beşere
Nef'i vardır, o halde Nef'îdir.*

Demek ister ki: «Hiciv zehrini cihana yayan kimsenin dili engerek yılanının dili gibi zehirlidir. Köpek temiz -Tâhir- değildir; fakat insanlara faydası vardır, o hâlde faydalıdır -Nef'î'dir.»

Tâhirü'l-Mevlevî mezar taşına yazılmak üzere şu man-zûmeyi yazmıştı:

*Eli boş gidilmez gidilen yere
Boş gelmedim Yâ Râbb ben suç getirdim
Dağlar çekemezken o ağır yükü
İki kat sırtımla çok güç getirdim.*

Bir noktayı anlayamamışımdır: O deryâdil, derviş meşrep, âlim ve hakikaten «olgun» bir zât idi; başkalarının kendisine söyleyeceği bu kemal vasfını kendine «soyadı» olarak aldı.

Tâhirü'l-Mevlevî'nin vefâtına Hâfız Yusuf Ararat'ın söylediği vefat târihi şudur:

*Mevlevî-i mesnevîhan şâir-i hassâs idi
Ehl-i dil'di, pâk idi âlâyışinden zâhirin
Geldi «Ya Hû» müjde-i gufrânıdır târihine
Sadr-ı illiyyînedir pervâzı rûh-ı Tâhirin.*

(Hicrî: 1370)

«*Mesnevî* okutan, hassas bir Mevlevî şâiri idi. Gönül adamı idi. Dünyânın âlâyîşi ile rûhunu kirletmemişti. Hakk'ın rahmetine kavuştuğunun müjdecisi olarak «Yâ Hû» mübârek lafzı geldi. Ve semâlara Tâhir'in temiz rûhu uçtu.»

Burada son mısra «Yâ Hû» ta'miyesi ile vefat târihidir; yâni «Yâ Hû» harflerinin tutarı rakam, son mısraa ilâve edilecektir.

FUAD ŞEMŞİ BEY

Mehmed Âkif Bey'in Mısır'daki El-Câmiatü'l-Mısriyye (الجامعة المصرية) Mektebi'ne edebiyat muallimi tayin edilerek İstanbul'dan ayrılması üzerine kendisiyle mektuplaşmaya başlamıştık. Bu meyanda Mısır'daki talebesine Türkçe kiraat kitabı hazırlayınca kadar, en iyi bulduğum kiraat kitaplarından bir seri temin etmemi istemişti. Süleyman Şevket Bey'in *Güzel Yazılar*'ını gönderdim; memnun kaldı. Muhabere esnasında *Safahât*'ın 6. kitabı olan *Âsım*'ı kendisine ithaf ettiği Fuad Şemsi Bey ile tanışmamı yazmıştı. Hemen her mektubunda «Görüştün mü?» diye soruyordu.

Semtin uzaklığı dolayısıyla buna fırsat bulamamıştım. Meğer ona yazdığı mektuplarda da benimle görüşmesini tavsiye etmiş. Bir gün Mısır Apartmanı'ndaki müdür odasında ziyaretine gittim. Daha kendimi takdim etmeden «Mâhir Bey değil misiniz?» deyince şaşırdım. «Yâhu ben seni nereden bulayım? Adresini kimse bilmiyor. O da habire "görüş" diye mektup yazıyor» dedi. Artık sık sık görüşmeye başladık.

Fuad Şemsi Bey'in Sâtı Bey zamanında Dârülmuaallimîn İkinci Müdürü, Dârüşşafaka Müdürü ve Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye ve Tâliye Müdürlükleri'nde bulunduğu devreye âit bâzı menâkıbını işitmiştim; pek kuvvetli bir idâreci olduğunu anlatmışlardı. Çok dürüst, karaktere ehemmiyet veren, ilmi daha

sonraya bırakan, firâsetli ve ileri görüşlü, çok asabî, «ene»sine bağlı, mümtâz bir fıtrattı. Paşabahçe’de, İstinye’de, Bebek’te, Şişli’de, Emirgân’da otuz sene sohbetinde bulundum. Demir gibi olan karakterini çok sevdim ve bağlandım. Kanaatine ve görüşlerine uymayan hususlarda en eski dostunu fedâ edebilirdi. Ondandır dolayısıyla devamlı dostu yoktu. Fikirlerinden fedakârlık etmezdi. Usûle ve nizâma uymayan mâfevkini de dinlemediği için devlet hizmeti yapamadı.

Dârüşşafaka’da müdür iken mektebi ziyârete gelen Maârif Nâzırı Dr. Nâzım Bey ve Nezâret müsteşarı beraberindeki heyetle doğru mutfağa gitmişler; bunu gören kapıcı heyecan ile Nâzır Bey’in geldiğini kendisine duyurmak için koşmuş ve bu gayretinden herkes gibi Müdür Fuad Şemsi Bey’in de memnun kalacağını zannetmişti. Odaya girip keyfiyeti bildirince Fuad Şemsi Bey pürhiddet kapıcıya vazifesinin nerede olduğunu ve vazifesi başından ayrılarak oraya kimin emri ile geldiğini sormuş. Kapıcı şaşırarak, «Yıkıl, vazifenin başına git» diye adamı azarlamış. Bir müddet sonra Başmuâvin işi haber aldığı için gelip haber vermiş, ona da odasında gidip oturmasını söylemiş. Mektebi gezip dolaşan Nâzır Bey nihayet müdür odasına girmiş ve bu sûretle müdürün şahsiyeti de Nâzır ile gelenlerden bilmeyenler tarafından anlaşılmıştır.

Fuad Şemsi Bey, Maarif Nezâreti Tedrisât-ı Tâliye (Orta Tedrisat) müdürü iken, Maârif Nâzırı Rumbey oğlu Fahreddin Bey bir gün müsteşarın da bulunduğu bir mecliste Meclis-i Vükelâ’da geçen bir karar veya hâdiseden bahsetmiş; ertesi gün makama geldiği zaman bir husus için yanına giren Fuad Şemsi Bey’e: «Dün burada konuştuğumuzu dışarda duyanlar bana söylediler.» demesi üzerine Fuad Bey hiddetle «Meclis-i Vükelâ dağıldıktan sonra sosyete sohbetlerine gidenlerden sormalı!» diye cevap vermiştir.

Bir gün Mısır Apartmanı’nda ziyaretine gitmiştim. Odacıbaşı Dikran Efendi bir külçe anahtar getirip teslim etti ve mal sahiplerinden Nâci Bey’in uğradığını söyledi. «Bir haber mi bı-

raktı?» diye sorunca, sıkışmış olduğu cihetle alt kattaki Fuad Şemsi Bey'e âit dâireyi açtığını ifade etmesi üzerine masanın üstünde duran anahtar külçesini adamın başına fırlatıp: «Bir adamın evi onun kalesidir; oraya sahibinden başka kimse giremez. Bu kadar şeyi düşünemedin mi be adam!» diye kükremişti.

Abbas Halim Paşa'ya hürmet ve muhabbeti çoktu. Kendisinin fazîletlerini zaman zaman söylerdi. Meselâ Birinci Dünya Harbinde gaz karaborsaya düştüğü zamanlar Heybeliada'da konağında mum yaktırmış. Mısır'daki arazisinde çalıştırdığı fellaha piyasa bir riyal ise, iki riyal verirmiş. Nerede erbâb-ı fazîletten birini görüp tanırса, onu maddî ve mânevî himâyesine almış. Hülâsa mükemmel bir devlet adamı imiş. Ben tanışmadım.

Fuad Şemsi Bey bir gün Paşa'ya bir kartvizit yaptırmak istemiş. Birinci sınıf hattat'ın kim olduğunu sordurmuş; Hulûsî Efendi'yi tavsiye etmişler. Hulûsî Efendi zamanının ta'likte yegâne üstadı, hocası hattat Sâmî Efendi'nin en mümtaz talebesi, vakur, azîzü'n-nefs, müstağnî ve müttekî, sâlih bir zâttı. Kendisini Mısır Apartmanı'na dâvet etmiş ve istediğini söylemiş. Hulûsî Efendi de kabul etmiş. Ne zaman yazacağını sormuş. «Ne zaman canım isterse» cevabını alınca, o güne kadar alış verişte kimseden işitmeye tahammül edemeyeceği bu istihzâkâr sözden bütün sinirleri gerilmiş; başkası olsa derhal kapıyı göstermesi lâzım gelirken, tek san'atkâr olduğu için ses çıkarmamış. Bu sefer «Borcumuz ne olacak?» diye sormuş, Hulûsî Efendi'nin «beş altın» demesi üzerine kendisine asabiyetten mütevellit bir hâl olmasından çekinip hemen kabul ederek işi bitirmiş. Fakat düşündükçe Hulûsî Efendi'ye muhabbeti artmış; kendisinin arayıp bulamadığı müstağnî bir adam olduğu için her fırsatta görmek istemiş ve sık sık gelmesini rica etmiş. Hulûsî Efendi de bunu fırsat bilerek namaza başlamasını ve Hacc'a gitmesini tavsiye etmiş. Fuad Şemsi Bey onları yerine getirmiştir.

Fuad Şemsi Bey şiirden çok iyi anlardı. Âkif Bey'in dalgınlıkla dikkatinden kaçan, *Safahât*'taki bir vezin hatâsını düzeltmişti. Mehmed Âkif Bey'e yazdığı bir kıt'ada der ki:

Seninle bir kafadaydık Hüdâ için, Hakk için.

Ben fikren bana bu kadar yakın kimseye rast gelmedim. O konuşurken kendimden geçerdim; ben konuşuyorum zanneddim. Son zamanda Fikret'in *Târih-i Kadîm*'ine bir reddiye yazmaya kalktı. Fakat o başka bir işti; tab'an ona yakın şâir olmak gerekirdi. Çok yazdı, bozdu, tabetmek istedi. İsteddiği gibi olduğuna inanmadığı için kâğıdını hazırladığı hâlde bastırmadı.

Edebiyata, sôfiyeye büyük bir hizmeti oldu. Mutasavvîf şâir Osman Şems Efendi'nin eserlerini yakınlarından ve vereseden topladı. Birkaç nüsha istinsah etti, yeni harflere çevirdi. Fakat tabettirmek imkânını bulamadı. Ancak bir nüshasını Tevfik Demiroğlu Bey vasıtasıyla Süleymaniye Kütüphanesi'ne koydurdu.

Merhum şeyhe âit topladığı âsârı vecd içinde okur, defalarca tekrar ederdi. Evi hemen hemen her akşam ziyaretçilerle dolardı. Her zümrenin hususî bir akşamı vardı. Biz daha çok «Şâirler Akşamı»nda buluşurduk. Yahyâ Kemal Bey, Faruk Nâfiz Bey, Hüseyin Pektaş Bey, seyrekçe olmak üzere Fâzıl Ahmed Bey, Süleyman Şevket Bey ve daha bâzı zevât mecliste devamlı bulunurlardı.

Biz, merhum şâir Mehmed Âkif Bey'in damadı Muhyiddin Akçor Bey ve Hâfız Yusuf Cemil Ararat Bey ile ayrıca buluşurduk. Muhyiddin Akçor Bey seciyesindeki metânet, istikamet ve faziletperverliği ile tanınmıştı. Fuad Şemsi Bey'in çok sevip bağlandığı bir zât idi. Biz de o muhabbete katıldık. Muhyiddin Bey, ilerde bahsi gelecek olan Hâfız Bey hakkında gösterdiği kadirşinashlıkla kayınpederinin rûhunu şâd etmiştir.

Fuad Şemsi Bey, yolsuzluğa tahammül edemediği için gazete okurken sınırları bozulurdu. Her yanlış işe kızar, her haksızlığa köpürür, sınırları dâima gergin bir hâlde idi. Zanne-

derim çok sevdiği doktoru Âgâh Bey, kendisinin oyalanması ve muhiti unutup asâbını teskin ve tedâvi için ona oyun tavsiye etmiş olacak ki tavladan başını kaldırmazdı. Gelen misafirlerden iyi bilene ders vermek ilk işi idi. Biz, Hâfız Bey ile oyunsuz geceleri, sohbet akşamlarını tercih ederdik. Hâfız Bey'in vefâtından sonra Eşref Edib Bey merhumla biz geceleri bir müddet daha yaşattık.

Abbas Halim Paşa'dan sonra vekil-i umûrluğunu aldığı Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın kerîmesi Prenses Şevket Katircioğlu Hidiv hânedanı içinde hayırhâhlığı, takvâsı ve yardımseverliği ile mümtaz bir mevkii olduğundan, Hanımefendi'yi de Prens Abbas Halim Paşa gibi emsâlisten üstün tutardı.

Hâsılı her devirde nev'i şahsına münhasır bâzı zevât olduğu gibi, Fuad Şemsi Bey onların arasında sayılırsa da, recûl-i devlet olmak imtiyâzını dâima muhafaza etmiştir.

Ankara Sultanîsi'ndeki azîz arkadaşlarımızdan tabiiye muallimi Fevzi Kumbaracı Bey, Yüksek Muallim Mektebi'nde talebe iken, Fuad Şemsi Bey, Sâtı Bey'den sonra müdür-i sâni olarak vazife başındaymış. Koridorda asılı imtihan günlerini hâvi listede Fevzi Bey geçirdiği imtihan gününü -İdâdîdeki talebe alışkanlığı ile- kurşun kalemle karalamış. Bunu gören Fuad Şemsi Bey, kimin yaptığının tahkîkini muâvinlere havâle etmiş. Bütün talebe heybetinden tirtir titrediği için kimse, hatırına gelen ihtimâli bile söyleyememiş. Bazı menkıbelerini yukarıda¹⁰¹ yazdığımız Fevzi Bey büyük korku ve endişe içinde Fuad Bey'in odasına girmiş. Fuad Bey kendisine: «Listeyi siz mi karaladınız?» deyince, «Evet, ben karaladım» cevâbını vermiş. Fuad Bey de sebebini sormadan «Gidiniz» demiş. Fevzi Bey, Fuad Şemsi Bey'in şahsiyeti hakkında görüşlerini daha tanışmadan bize anlatmıştı. Kırk sene sonra kendisini ziyârete gidiyor; Fuad Şemsi Bey cevâben: «Doğru söyledin, bana lâzım olan odur.» diyor. Talebe terbiyesinde de aradığı ilk mezîyet doğruluk idi. Yoksa çocuk veya genç olmak hasebiyle herşey yapabililirdi.

¹⁰¹ Bkz. s. 150.

Ricâl-i devletten ve mümtaz maarifçilerimizden olan Fuad Şemsi Bey'in maarifin ıslahı hususunda da kendine mahsus düşünceleri vardır. Derdi ki: «Maarifin ıslahı bir madde-i kanuniye ile mümkündür: «Maarif Vekâleti mülğadır; mektepler kendi işlerini kendileri göreceklerdir.» Esasen maârifin iki unsuru vardır: Muallim ve talebe. Program ve metot hocalar tarafından hazırlanır. Devlet müfettişleri ile mürakabe edebilir; fakat müdahale edemez.

İdârî ve terbiyevî sistemde hususî görüşlere sahipti. Terbiyede, mütekâmil şahsiyetlerin tesirinin bütün tesirlerin fevkinde olduğuna kani' idi. Dârüşşafaka ve Dârülmuallimîn idaresinde bulunan, mülga Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidâiye ve Tedrisât-ı Tâliye Umum Müdürlüğü yapan bu zâtı bütün hüviyet-i manevîyesi ile yakından tanımak için şu sözü üzerinde durmak lâzımdır. Bir gün İstinye'deki yalısında öteden beriden konuşurken, her zaman olduğu gibi hayatın yüksek ufuklarından dem vurmaya başladı; esasen her fikri yüksek ve i'cazkâr idi. Kendisine: «Siz hükümdar sülâlesinden gelmeli idiniz.» dedim. Hiç düşünmeden hemen «Hükümdar benim sülâlemden gelmeli idi.» dedi.

İşte Fuad Şemsi Bey damgasını taşıyan bu söz, artık kendisi hakkında uzun boylu mütalâa yürütmekten insanı müstağnî kılar. Asırların istibdâdı, cemiyetin rûhundan silindir geçirmiş olduğu için, zaman zaman ahrârdan mütecellit şahsiyetlere cinnet isnâdı bu yüzdendir. Müşir Fuad Paşa'ya cinnet isnâdı Saray erkânına karşı tecellüdünden neş'et etmiştir. Bu her devirde böyledir.

MAÂRİF MEKTEPLERİNE DÖNÜŞ

Halıcıoğlu Askerî Lisesi'nin lağvından sonra muallim heyeti dağıldı. Kimi Maltepe Askerî Lisesi'ne, bir kısmı da Kuleli'ye nakledildi. Ben Kuleli'ye düştüm; orada bir sene kadar kaldıktan sonra orta kısım lağvedildi ve bizi Erzincan Askerî Orta Mektebi'ne tayin ettiler. Yalnız muvazzaflar gitti; siviller ayrıldı. Dersi olanlar resmî veya hususî mekteplerine döndüler. Benim o zaman Sen Jan Dark Saint Jeanne d'Arc Koleji'nde dersim vardı; haftada üç gün oraya gidiyordum. Askerî Lise'den ayrıldıktan sonra, ben yalnız Jan Dark Koleji'ndeki ders ile kaldım. Âile reisi bulunduğum için çalışmam lazım geliyordu. Kuleli'de «Şehzâde Hocası» diye tanınan topçu yarbaylığından emekli, edebiyat hocası Emin Bey vardı. Halıcıoğlu'ndan beraber gelmiştik. Çok hayırhâh bir zâttı. Beni Üsküdar Paşakapısı Ortaokul Müdürü Feridun Bey'e götürdü. Görüştük. «Münhal ders vardır, fakat Ankara'dan tayin yapılması lazımdır. Biz in-hâ ederiz. Ankara'ya gitmek icabeder» dedi. O günlerde Fuad Şemsi Bey'i hatırladım. Mısır Apartmanı'na gittim. Bir yere çıkmış, yolda buldum; dâireye geldik. Orta Tedrisat Müdürü Fuad Bey'e bir mektup yazdı. Kendisi Osmanlı hükûmeti zamanında hîn-i vazifede iken küçük Fuad Bey de İstanbul Lisesi Müdürü imiş. Hemen tâyinim geldi. Burada bir istitrat yapıp Fuad Bey'den bahsetmek isterim.

FUAD BEY

Bu ikinci Fuad Bey'in ne kadar büyük bir idâreci olduğu sonradan iyice anlaşıldı. O makama Cumhuriyet devrinde, bizim zamanımızda, öyle Avrupaî kafa ile iş gören bir idare adamı gelmemişti. Dâireye gelir gelmez çekmeceler dolusu bir yığın ve muamele görmemiş evrakı iki ayda temizlediğini, bütün müracaatları cevaplandırdığını hayret ve takdir ile bahsederler.

Ders yılı başında İstanbul'a gelir, bütün mektep müdürlerini toplar, dileklerini tesbit eder, yapılabilecek işlerin hemen başlanılmasını söyler ve Ankara'ya gidince emir ve kararname-leri gönderir. İnandığı şeyin dışında iş görmezdi. Dâirede iş görebilmek için, kapıdan giren iş sahipleri ile veya bilhassa mebuslarla karşılaşmamak üzere masasını odasının bir köşesine koymuş ve arkasını kapıya çevirmişti.

Ben, Edremit'te mektep müdürü iken, parti müfettişi olarak Lütfi Kırdar Bey gelmişti. Orada bulunan kazanın ileri gelen memurları ile yemek esnasında mekteple alâkalı söz geçince, Balıkesir Mebusu Eczacı Muzaffer Bey, Orta Tedrisat Müdürü Fuad Bey'in kendilerine yaptığı muâmeleyi anlattı: «Biz bu orta mektebi açincaya kadar ne çektik. Bir gün Orta Tedrisat Müdürini beş mebus arkadaş ile ziyarete gittik. Arkasını kapıya dönmüş çalışıyordu. Biz ayakta bir müddet bekledik. Ben «efendim» diye hitâp edince nihâyet yüzünü bize çevirdi. Biz herşeyin hazır olduğunu, iki sene kadar hususî sûrette orta okulu idâre ettiklerini, o sene mezun verecek resmî mektebin açılması için emir vermesini rica ettik. Bize cevâben: «Hoca kadrosu olmadığından bu sene Edremit'te mektep açılmayacaktır.» deyip başıyla selâm verdi ve arkasını dönüp işiyle meşgul olmaya başladı.» Muzaffer bunu Lütfi Kırdar Bey'e söyleyince, «Onun mizâcî öyledir.» diye karşılık gördü. Meğer Lütfi Kırdar Bey, Fuad Bey'in çok yakın arkadaşı imiş. Muzaffer Bey baltayı taş vurmuş oldu: İki arkadaş birbirine şikâyet etti. Bereket versin, vak'a dürüstlük ve vazifeşinaslık mahsülü idi.

Çanakaleliler de böyle bir talepte bulunmuşlar; o zaman Maârif Vekiline vekâlet eden Refik Saydam Bey de Çanakale

mebuslarına söz vermiş. Aradan yirmi gün geçince, bunların resmî müracaatına kadrosuzluktan dolayı verilen red cevabı yine Refik Saydam imzasıyla gelince; Çanakkale mebusları Refik Saydam Bey'e bir telgraf çekip vâdini hatırlatmışlar. Bunun üzerine Refik Saydam Bey, müsteşarı çağırıp: «Bunu kim yaptı?» diye sormuş; «Fuad Bey» denince, Refik Saydam: «Bu adam vekâleti ateşe verecek. Başka yere tayin edelim.» demiş. Bu durum Fuad Bey'e bildirilince, o da açık bulunan Kabataş Lisesi matematik hocalığını istemiş ve oraya tayin etmişler.

Aradan yıllar geçti. Ben Nişantaşı Erkek Orta Okulu Müdürü iken bir gün Fuad Bey sabahleyin tam dokuzda oğlunu yazdırmak için mektebe gelmiş. Zeyrek'te oturduğum için vesâit aksamamasından o gün on onbeş dakika gecikmişim. Bir de onu müdür odasının kapısı önünde ayakta görünce çok mahçup oldum. Kapı açık olduğu ve odacı teklif ettiği hâlde içeri girmemiş; kendisine üzüntümün iki katlı olduğunu söyleyerek özür dilemiştim.

DAVUD PAŞA ORTA MEKTEBİ

Üsküdar Orta mektebinde bir ders yılı geçirdikten sonra, Davud Paşa Orta Mektebi Müdürü akrabamdan Ankara Valisi Azmi Bey'in küçük oğlu Adnan Safvet, beni kendi mektebine muavin almak için eve geldi. Görüştük. İdâre işine girersem şartlarımı aynen kabul etmesini istedim. Ne söyledimse kabul etti. Muvafakat ettim. Orta Tedrisat Müdürüne söyleyerek tayin ettirdi.

Mektep disiplin bakımından biraz karışıktı. Dört ay sıkı bir tarzda çalıştım. Dört kilo verdim. 470 talebeden 18 kişiyi disiplin kuruluna uğratmadan başka mekteplere, velilerine durumlarını anlatarak gönderdim. Mektep hizâyâ geldi.

Orta Tedrisat Müdürü Fuad Bey'in hakşinas tedkikleri neticesi 1702 numaralı kanuna dayanarak, mağdur olduğum iki dereceyi iki ay ara ile resmî müracaatlarla elde ettim.

EDREMIT ORTA MEKTEBİ

Ders yılı başında Edremit Orta Okulu Müdürlüğüne tâyinim geldi. Bu âni karara müdür şaşırdı, çok telâşa düştü. Ok yaydan çıkmıştı. Ben fakülteyi bitirmiş, fakat henüz tezimi vermemiştim. Bizzarûre ve itaatle Edremit'e gittim.

Çok şirin bir kasaba mektebinde oturduk, işe başladık. Kadromuzda muavin ve kâtip yoktu. İşler çoktu. Bir daktilo memuruna ihtiyaç vardı. Halkalı Ziraat Mektebi mezunlarından Hikmet Otyaş adında bir genç iş arıyordu. Kardeşleri manifesturacı idiler. Müracaatı kabul ettim. Fakat tahsisat mevcut değildi. Türkçe dersleri artmıştı. Kaza ve merkezden resmî ehliyeti hâiz kimse bulmak müşkildi. Artan dersleri çaresiz üzerime aldım. Biçki-Dikiş hocası Latîfe Hanım'ı bu derslere inhâ ettim. Paramı kâtibe verdim. Mektebe lâzım olan çocuklar da derssiz kalmamıştı. Bir mektepte hocası olmayan bir sınıf o müesseseye için bir felâkettir. İdareci bulunduğum zamanlar hocası hasta veya münhal olan sınıfları işgal etmek meslekî prensiplerimden biriydi. Diğer idâre memurlarının da böyle yapması lâzımdı.

Memleketi gerçek cehâletin istilâsı her vilâyet mebusunun kendi mıntıkasında orta veya lise açılması için hükûmeti sıkıştırmasından ileri geliyordu. Hocayı temin etmeden mektep açmak maarifte bir yara açmak demektir. Maatteessüf bu hâl Halk Partisi zamanında başlayarak, her parti hükûmetinde de-

vam etti. Rey için halkı memnun etmek, devletin mânevî bünyesini baltalıyordu. En iyi niyetli hükûmet ricâli bu tazyikten kendilerini kurtaramıyorlardı. İşte Orta Tedrisat Müdürü Fuad Bey'in prensibe bağlı idâresi, karakterinin şaheser bir fazileti- dir. Cumhuriyet idaresinde ve maârif sahasında Avrupaî bir zihniyetle vazife yapan devlet ricâlinin mümtaz simâlarından- dı. Bu arada Zagrebli Pekmezci lakabıyla mâruf Maârif Müfet- tişi ve Ankara Maârif Müdîri Ali Rıza Bey ile müsteşar Sâlih Zeki Bey'i ve 1950 inkılâbında ilk Maârif Vekili olan «İngiliz Avni» diye meşhur M. Avni Başman Bey'i hürmet ve tevkîr ile zikretmek bir kadirşinaslık olur. Bu dört asâlet timsali; inanma- dığı ve nizamlara aykırı olan şeyleri, tesirleri kabul etmeyen karakter numûneleridir. Gönül, bunların on'lar hânesinden yüz'ler hânesine çıkmasını ister. Başkalarını bilen meslektaşla- rım, öyle fazilet ve seciye sahiplerini, örnek olmak için târihe nakletmeleri bence vatan borcudur.

Başmüfettiş Salih Bey ve Fethi İsfendiyaroglu ikisi birlikte Edremit'e mektebi teftişe geldiler. İki gün sabahtan akşama ka- dar çalıştılar. Bir aralık kalem odasında çalışan gencin kim ol- duğunu sordular. «Hususî kâtiptir» dedim. «Parasını kimden alır?» diye sordular. «Sekiz saat açık Türkçe dersi vardır. Civar- da vekâletin istediği resmî ehliyeti hâiz kimseyi bulmak müm- kin olmadı. Bıçkı-dikiş hocasını bu derslere inhâ ettim; dersleri ben okuttum. Parasını da kâtibe verdik. Ve bu suretle ancak iş- leri zamanında yürütebildik.» dedim. «Bunu vekâlete yazdınız mı?» diye sordular. «Böyle şey vekâlete yazılır mı? İdâreye mahsus bir iş» dedim. Hiç ses çıkmadı.

Sonradan Edremit Muallimler Birliği ile yaptığımız Anado- lu seyahatinde Ankara'ya, Vekâlete uğradığımız zaman Müfet- tişlik Kalem Şefi Ankaralı Mehmed Gâlib Karabatur -ki yüksek ahlâklı, faziletli bir adamdı- Vekâlet koridorunda bizi görünce, bu seyahatten dolayı tebrik etti. «Sizi de ayrıca tebrik ederim. Çift müfettiş imzası ile üstün bir rapor aldınız.» dedi. Müfettiş- lerin bana tabîi göründükleri hâlde, mektep hakkında fevkalâ- de müsbet bir rapor verdiklerini öğrenmiş olduk. Orta tedrisâtâ

vekâlet eden Müfettiş Refik Bey de: «Siz bu seyahate teşebbüs eden ilk kafilе olduğunuz için Vekâlet çok memnun oldu. Hem Maârif Müdürlerine, hem de Vâkilere tebligatta bulunduk.» dedi. O zaman gittiğimiz yerlerde gördüğümüz yakın alâkanın ve dikkati çeken karşılamaların sebebini anladık.

Meslektaşlar arasında birliği temin için vaktiyle Ankara'da bulunan Muallimler Cemiyeti'ne biz, Orta Mektep Hocaları olarak iştirak ettik. Toplantılar, seyahatler yaptık. Her sene sömestr tatilinde ve yaz başlangıcında bir defa olmak üzere geziler tertipledik. Bu sıralarda idi ki, bir Bandırma ve Çanakkale gezisine çıkmıştık. Bandırma Ticaret Odası bize bir ziyafet verdi. Önce Balıkesir Vâlisi Sâlim Bey ve Meclis-i Umumî azâları da orada bulunuyordu. Saat dokuz sıralarında bir postacı içeri girdi ve vâliye bir telgraf verdi. Vâli ayağa kalktı: «Muhterem arkadaşlar! Size bir müjdem vardır. Lozan Ahidnâmesi mucibince bu güne kadar uzatılan kabotajın müddeti sona ermiş ve devlet artık tamamıyla istiklâline kavuşmuştur.» dedi. Ben, salonun ortasında, arkadaşlarla bir masadaydım. Heyecanla yerimden fırladım. Vâli Bey'in önüne gelerek: «Efendim! Devletin istiklâli bugün tamamlanmış olduğuna göre, şurada bu şerefe *İstiklâl Marşı*'nı okumak istiyorum.» dedim. Çok heyecanlı ve gür bir sesle marşı baştan aşağı okudum. O güne kadar sınıflarda yüzlerce defa okuduğum hâlde, bunun heyecan ve zevkini diğerlerine benzetemem.

Edremit'te çok zengin edebî hâtıralarım vardır.

RÛHÎ NÂCÎ (SAĞDIÇ) BEY

Edremit'te iken Balıkesir Mebusu Mehmed Cavid Bey'in damadı Rûhî Nâci Bey ile tanıştım. Soyadı Kanunu çıktığında çok ketum davranıp kendine «Sağdıç» soyadını aldı.

Rûhî Nâci Bey'le tanıştığım zaman 40 yaşında vardı. Şâir, edip ve heyecanlı bir vatanperver idi. Zeki ve cemiyet işlerine akıllı eren çok kabiliyetli bir insandı. Tanınmış zevât ile ya gö-

rüşmüş, yahut mektuplaşmıştı. Büyüklerle canlı hâtıraları vardı. Her millî sahada canla başla çalışmaktan geri kalmamıştır. Bir çok mecmualara şiirler ve yazılar gönderirdi. Hasan Basri Çantay ile edebî ve içtimâî mecmualarda birlikte çalışmıştı. Rûhî Nâci Bey eğer hezarfenliği bırakıp o cevval zekâsını bir cepheye sistemli bir şekilde sarfetseydi, fevkalâde neticeler elde ederdi.

Kendisiyle tanıştıktan sonra dostluğumuz hayli ilerledi. Bana karşı çok samimî bir muhabbet besleyen Rûhî Nâci Bey zaman zaman bana şiir ve gazellerini gönderir ve uzun senelerdir terk ettiğim «şiir yazma»ya beni devamlı teşvik ederdi. Kendisinin yazıp bana gönderdiği «sayılır» redifli bir gazeline ben de bir «nazîre» yazmışım. Bu târihî hatırayı tesbit için kendisinin gazelini ve benim nazîremi buraya dercediyorum:

GAZEL

Çattı nehreyñ ki seylâbe-i dîdem sayılır
Sînede bir kuru menbâdan akar nem sayılır
Çekme peykânını göğsümden aman ey hûnî
Âşıkın hûn-i ciğer derdine em sem sayılır
Zahm-ı dil zevkini taddırdı bana tîğ-i müjen
Kıl kadar kadrini bilsem yine bilmem sayılır
Râzıyım zahmine çeşminde tegâfûl çekemem
Gaşletin gayret-i ağyâr ile mülhem sayılır
Ser-i mû fikr-i visâlinle kocaldım gittim
Veh ki eyyâm-ı ömür hem silinir hem sayılır
Bir zaman Kays'e sebakdaş idi Rûhî bu gönül
Şimdi dîvâne o Mecnûn ile hemdem sayılır
(9 Mayıs 1934)

TANZÎR-İ GAZEL-İ RÛHÎ

Eşk-i çeşmin reh-i vashlîmda benim yem¹⁰² sayılır
Cûy-i hecrim der-i kahrında onun nem sayılır

102 'Yem' kelimesi Farsça «deniz» mânâsınadır.

Rûz ii şeb mâhasal-ı nâlemi kılсам tâdat
Bin niyâzım biricik nâz ile tev'em sayılır
O hazîn küşte-i aşk'ım ki benim son nefesim¹⁰³
Şühedâ saffına bir nefha-i Meryem sayılır
Ne desem bilmedim ahvâlimi yâre arzı
Diyecek kalmadı, lîk olsa da mahrem sayılır
Ser-i kûyundaki nâgüfte geçen eyyâmın
Yâd-ı sâfisi de bir başkaca âlem sayılır
Yine vâdi-i tegazzülde yol aldın Mâhir
Rûh-ı Rûhî ile bezmin o da bir dem sayılır

(12 Mayıs 1934)

Ruhî Nâci Bey'in 25 Mayıs 1935 tarihinde Pelitköy'de yazdığı
ve bana ithaf ile gönderdiği gazeli aynen hâtıralarıma alıyorum:

GAZEL

Bay Mâhir'e

Aşka düşdün mü gönül âh sana vâh sana
Ömrüm oldukça derim aşk ile eyvâh sana
Yan yakıl gezme aman âteş-i seyyâle gibi
Yaktığın sine yeter mesken-i bîcâh sana
Niyetin şehber-i eskâr ile pervâz mıdır
Açıyorken kaderim sînede şahrâh sana
Duymasın sînede cânım bile mihmanlığını
Felek etmezse o bîgâneyi âgâh sana
Dilberistân-ı cenânımda güzeller sâf sâf
Hepsi hüremle tehâlükle vasılhâh sana
Hayt-ı enzârımı bendetme fakat bir güzele
Hüsn-i mutlak ola mihrâk-ı nazargâh sana
Ey gönül tılsım-ı aşkınla müsahhar âlem
Böyle efsunla emîn ol kul olur şâh sana
Kale alnam hele Rûhî gibi şâirleri hiç
Şiir ancak yaraşır kâh bana kâh sana

¹⁰³ «Küşte-i «aşk'ım»: 'Aşk kurbanıyım'.

Rûhî Nâci Bey'in memleketine yaptığı hizmetlerden biri de «Mustafa Seyyid Sutüven» nâmındaki çok kabiliyetli bir genci yetiştirmesidir.

MUSTAFA SEYYİD SUTÜVEN

Ben Edremit'e gittiğim zaman Mustafa Seyyid 25 yaşında, eski dîvânları rahatça okuyan ve Şeyh Gâlib'e nazîreler yazan ince ruhlu bir şâirdi. Her akşam onun tuhafiyeci dükkânı üstünde meclis kurarak dîvânları tarar ve hemen hemen yalnız edebî sohbetler yapardık.

Kendisinin elinde ilk mektep diplomasından başka vesîka yoktu. Onu teşvîk ettim, hemen hemen her gün söyledim; hevese geldi. Balıkesir'e gidip hariçten lise imtihanına hazırlanmaya başladı ve üç senede mezun oldu. Benden sonra cemiyet teşkilâtına girdiğini öğrendim. Kaza merkezi tahsilli bir insan daha kazanmış oldu. Eğer o diplomayı eline almasaydı, o kıymet ve meziyet sahibi genç dükkânda, kahve köşelerinde heder olup gidecekti.

Kendisinin yeni tarzda yazdığı Edremit'de «Sutüven» denilen bir şelâleyi tasvir eden şiiri sebebiyle her tarafta tanındı ve bunu kendisine «soyadı» aldı. İntişar etmiş olan o şiiri buraya almak yerinde olur:

SUTÜVEN

*Bir kayadan duman duman,
Oniki metre atlayan,
Dağ kokusuyla yüklü su.*

*Akması tel tel ince saç,
Düştüğü yerde üç kulaç,
Mavi su, ak köpüklü su.*

Şi'rin elindesin bugün,
Eski masalların bütün,
Canlanacak birer birer.

Akha'lılar da bir zaman
Şâir, ilâhe, kahraman,
Şi'rini burda içtiler.

Hepsi tapardı rengine,
Rastlamamıştı dengine,
Hiçbiri mor Tesalya'da.

Öyle füsunludur bu yer,
Şi'rine borçludur Homer,
Çünkü senindir İlyada.

Eski uzun zamanların,
Tığ gibi kahramanların,
Türküsiüdür yanık sesin.

Dağda hayat uyandıran,
Taşları duygulandıran,
Yerdeki son ilâhesidir.

Afrodit, Afrodit'ken ah,
Dağdan inerci her sabah,
Elde gümüş hamam taşı.

Burda çıkardı örtüden,
Kinseye gösterilmeyen,
Göğsü vücudu, kalçası.

Üstüne mavi mermerin,
Altına ak köpüklerin,
Kurt gibi saldırırdı hep.

Hırsla kucaklaştıkça sen,
Kimseye belli etmeden,
Göğsünü kaldırırdı hep.

Burda Yunan, Moğol, Mısır,
Med, Roma, Türk, asır asır,
Taptı döküldüğü yere.

Tanrıların konakları,
Orduların otakları,
Burda ererdi göklere.

Söylediğim masal değil,
Atları kahraman Aşil,
Burda sular dı bir zaman.

Burda gezerdi Keykubad,
Burda keserdi Mihrindad,
Burda içerdi Antuan.

Göge nasıl batarsa dış,
Öyle derinden işlemiş,
Taşlara Hektor'un izi.

Söyle, fakat bugün neden,
Böyle güzelliğinle sen,
Kulluğa almadın bizi?

Halbuki bir Yunan kadar,
Hüsnüne her tapan kadar,
Tapmayı biz de anlarız.

Bizleri başka görme sen,
Hüsnü, Hüda kadar seven,
Gönlü temiz adamlarız.

*Hepsini at da bir yana,
Bari o günlerin bana,
Şi'rini söyle tatlı su!*

*Şi'rini geldiğin yerin,
Şi'rini eski günlerin,
Söyle, köpük kanatlı su!*

Mustafa Seyyid ile müşterek gazellerimiz vardır. Edremit'te Köylüler Pazarı'nda Şeyh Gâlib'e nazîre olarak yazdığımız bir gazelin bir beyti benim, bir beyti onundur:

GAZEL

-Şeyh Galib'e nazîre-

(Mâhir) Biz mugeylanzâr-ı hicrandan keremler görmüşüz
Bûstân-ı vasıldan bir çok nedemler görmüşüz

(Seyyid) Geh gubâr-ı pâyimiz encüm, gehi biz hâk-i pây
Tâclar üzre basup hâk-i kademler görmüşüz

(Mâhir) Bîm ü ümmidlerle olmuş perverişyâb-ı hayâl
Münharif Lağzîde-pâ bir çok sanemler görmüşüz

(Seyyid) Nolâ ger kıldıysa ol tersâ niyâz-ı vaslî red
Gam mıdır bizler nice len'ler, felem'ler görmüşüz

(Mâhir) Olmadık biz gerçi sîrâb-ı zülâl-i vuslatı
Redden îmâya mûsil bezm-i Cemler görmüşüz

(Seyyid) Nidelim yevm-i naîmi kim reh-i dûzahda biz
Asrlar hükmünde ân-ı muğtenemler görmüşüz

(Mâhir) Görmedik görmüşlerin fecr-i rehâ-bahşâsını
Âsumân-ı neşvede bir çok elemeler görmüşüz

(Seyyid) Bir gönöl yakmış ve sû sevk eylemiş çeşmânına
Dün hat-ı Seyyidde âteş üzre nemler görmüşüz

(Mâhir) Görmüşüz ya görmemiş seyyân olur çeşmânıma
Zâr ile mâdemki Mâhir bunca gamlar görmüşüz

(26 Eylül 1935)

EDREMİT'TE TANIŞTIKLARIM

Edremit hâtıraları içinde bu iki şâiri ve herkesin hayrına koşan «Hâfız Ağabey» diye anılan Hâfız Osman Bey'i, çok ki-bar ve dürüst avukat Hayati Bey'i, efendi ruhlu mühendis Ziya Bey'i ve Enver Bey'i, samimiyet âbidesi avukat Fâik Kemal Bey'i, İş Bankası muhasebecisi -sonradan Umum Müdür olan-sây ü gayret âbidesi Ahmed Dallı Bey'i hürmetle yâdetmek isterim. Orada tanıştığım zevât arasında fabrikatör Sâbit Bey, Balcızâde Tâhir Harimî ve Yâhya Bey, Hâfız Ağabey'in yakın arkadaşlarından ilkokul muallimi Kemal Bey, çok hâlis ve hayırhâh bir adam olan Arabacı Bekir Efendi ve eski devrin «Beynamaz Yasakçıları»¹⁰⁴ ndan mektep kapıcısı Mustafa Ağa ve mektebin efendi hademesi ve mahalle muhtarı Hakkı Efendi sayılı insan adamlardı.

Tâhir Harimî Bey ilimle meşgul bir zât idi, çevrede geniş bir şöhreti vardı; fakat okuduklarını anlatacak bir muhit bulamamıştı. Bilgisine güvendiği tavır ve hareketinden müstebân olurdu.

Muallim Kemal Bey «Kadiriye» tarikatine mensuptu. Yüksek ahlâklı, faziletli, çok dürüst bir şahsiyetti. Beni sevdiğinden, tarikat akîdelerine inandırmak için çok meşgul olurdu. Kendisi vaktiyle azîzleri Hasan Efendi'den çileye girmiş, ilkin muallimlikten istifâ edip bir araba tedarik ederek Akçay'dan mal taşı-

¹⁰⁴ Vaktiyle «Cuma ezanı» okununca dükkân sahiplerini namaz için câmiye gitmeye sevk ve ikaz edenlere «Beynamaz Yasakçısı» denirdi.

muştu. Çile dolmamış Balya madenlerinde bir seneye yakın çalışmıştı. Nihayet çile azizlerince kâfi görüldüğünden yeniden Maârife müracaat ederek muallimliğe geçmişti. Emekli olup İstanbul'a gelince «Lutfi Şuşud Bey» nâmında bir zâta intisap etmişti. Tarîkate «adem» prensibine dayanarak beni o düstûra ikna etmeye çalışmıştı, nihayet bende o kabiliyeti göremeyince vazgeçti. Çok sevdiğim hâlis bir dostun kaybolmasına çok üzüldüm. Fakat hiçbir muhakeme, mantık ve prensip onu inandırdığından çeviremiyordu. Beni yola getiremeyince kendisi yolunu değiştirdi, bana gelmez oldu.

Bir gün Ayvalık'a talebeyle yaptığımız bir mektep gezisinde talebeler hocalarıyla birçok fotoğraflar çekmişlerdi. Bir aralık gözüme -yukarıda zikrettiğim- hademe Hakkı Efendi ilişti: Bir ağaca sırtını dayamış kendi kendine oturuyordu. Gidip yanına oturdum ve fotoğraf çeken talebeyi çağırarak resmimizi çekertirdim. Bunu karşıdan gören târih hocası Yaşar Bey ve Fransızca hocası -Şahinbaş âilesinden çok sevdiğim efendi bir zât olan- dış tabibi Fuad Bey beni tenkit makamında: «Müdür Bey, bu derece demokrasi olmaz» dediler. Bu cümleyi Yaşar Bey söyledi, Fuad Bey de hareketiyle tasvip ve iştirak eyledi. Halbuki Hakkı Efendi'nin insan olarak ne kadar büyük bir kıymet olduğunu benim kadar takdir etselerdi, ona yaptığım bu iltifâtı az bile görmeleri lâzımdı. Fakat Yaşar Bey Kuleli Askerî Lisesi'nin matematik öğretmeni -kaymakamlıktan emekli- Muzaffer Bey'in oğlu olup, gösterişe meraklı ve aristokrat ruhlu idi; fikren dâima bâlâpervazdı.

Matematik öğretmeni Abdurrahman Olcayto çok çalışkan, dürüst iyi bir gençti. Muallim Mektebi'nden mezûndu. Dâima çalışmak isterdi. Bu sırada, ne yaptı yaptı, Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Biraz hâkimlikten sonra avukatlığa başladı. Vazifesine çok bağlı, talebesi tarafından sevilen bu iyi genç uzun seneler bizi unutmadı. Orada Halkevi reisi ve Avukat Fâik Kemal Bey'in kerîmesi İttihad Hanım ile evlendirmiştik. Bu meyânda Edremit faslını kapamadan İlkokul öğretmenlerinden Tâhir Bey'i hürmetle yâdetmek boynumuzun borcudur. Bu zât, o ka-

dar arkadaş canlısı, hayırhâh, hayırsever bir kimse idi. Elemlî vefâtı içimizde derin bir iz bıraktı. Ayvalık Orta Mektep Müdürî Hatiboğlu Müfid Bey'in misâfirperverliğini zikretmeden geçmeyelim. Her yıl yaptığı mutantan ziyâfetlerle bizi mahçûp ederdi.

İSTANBUL'A TÂYİN

Üç seneyi bitirip mezûn verdikten sonra İstanbul'a, Beykoz Orta Mektebi'ne devamlı müracaatımız üzerine naklettiler. Bunu o zaman Rize mebusu olan -eski Erzurum mebuslarından ve Erzurum Kadısı, İstiklâl Mücadelesinde Mustafa Kemal Paşa'yı Erzurum'dan Dersim Dağları'ndan sarığı, cübbesi ve kucağındaki mavzeri ile Sivas Kongresine getiren- eniştem Râif Efendi nüfûzunu kullanarak temîn etmişti. Ben taşra hizmetini bitirmiş bir İstanbullu idim. Talebim haklı idi. Memlekette hizmet etmek isterdim. Her muallimin, bir devre başka yerde hizmet ettikten sonra -isterse- memleketine dönmesi tabii hakkıdır. Fakat herkes İstanbul'a gelmek istiyordu. Onun için kapıyı sıkı kapamışlardı. Çocuklarına yüksek tahsil yaptırmak ve ancak İstanbul'da efrâd-ı âilesinden birinin tedâvisi lüzûmunu ileri sürmek, haklı bir sebep kabul ediliyordu.

Ben Edremit'te çok iltifât ve iyilik gördüm. Fakat hiçbir yakınlığımız ve dostluğumuz olmayan ve hususî tek bir mecliste beraber bulunmadığımız zeytinyağı ihracatçısı fabrikatör Sâbit Bey, bir gün şehir kulübünde yaptığımız bir sohbette karşıdan bizi dinlerken: «Mâhir Bey, size bu makamlar azdır. Siz burada kayboluyorsunuz.» dedi. Çok samimî olarak söylenen bu sözleri, şimdiye kadar gördüğüm iltifâtların en tabii ve en samimisi olarak benimsedim. Çünkü her türlü maksattan uzaktı. Kendisi iş adamı idi. Senede ya bir ya iki tesâdüf ile karşılaşabiliyorduk.

Aynı iltifâta Nişantaşı Orta Mektebi müdürü iken, edebiyâtı seven şâir müdür arkadaşlar ile yaptığım toplantıların birinde tekrar nâil oldum. Kadıköyü'nde Yeldeğirmeni Orta Okulu Müdürü Rıdvan Korur Bey merhûmun mektebinde yaptığımız sohbette, o zaman Orta Tedrîsat Müdürü olan Avni Yukarıuç Bey, Çamlıca Lisesi Müdürü Cevdet İzrab Bey'i görmek üzere gelmişti. Cevdet Bey kendisinin Paris'te tahsil arkadaşı idi. Orada maârif mes'elelerinden bahsedildi. Ben de bazı cezrî hareketlerin lüzûmuna dâir biraz uzunca konuştum. Zâten mühlet yarım saatti. Aylardan sonra Ankara'da eniştem Râif Efendi ile karşılaştığı zaman: «Sizin kayınbirâderle konuştum. Onu biz görmeden ortaokul müdürü yaptık. Onun makamı daha yüksektedir.» demiş. On beş dakikalık bir muârefeden sonra bu görüşe varan bu devlet adamının iltifâtından da çok memnûn kalmıştım.

Bir de Haydarpaşa Lisesi'ne edebiyat hocası olarak gittiğimin ertesi ayında, derse mektep müdürü olan Fizikçi Bahâeddin Örnekol Bey girdi. Ders bitinceye kadar takrîrimi dinledi. Ders-hânedenden çıkarken büyük bir memnûniyetle teşekkür edip elimi sıktı. O gün muâvinlerine benden takdirle bahsetmişti. Hafta sonunda Bendler'e yaptığımız bir gezinti sırasında mektebin başmuâvini Vehbi Bey, müdürin bu hislerini bana söyledi. O ay içinde maârifte yapılan İstanbul müdürleri toplantısına gitmek üzere Bahçekapı Bursa Kıraathânesi'nde toplanan on iki müdürin yanında: «Ben bugüne kadar böyle hocaya rast gelmedim.» diye senâlarda bulunmuştu. Sene sonunda, imtihanlara başlarken arkadaşlarla yaptığımız bir gezinti sonunda sabahleyin Emirgân'dan imtihâna yetişemeyeceğimi düşünerek mektepte kalmak istemiştim. Aynı müdür bey, «memnûniyetle» dedi ve yatacağım odanın sürâhisini kendi eliyle alıp hademeye taze su koymasını söyleyerek başka bir isteğim olup olmadığı hakkından çok nazikâne iltifâtından sonra yanımdan ayrıldı.

Bu zevât benim şahsî dostlarım değildi. Beni eskiden, hatta ismen tanımazlardı. Fakat rûhlarındaki kadirşinâslık eseri, umumî bir görüşle hislerini söyleyerek emsâllerine hakikaten örnek olmak istiyorlardı. Benim gibi binlerce hoca vardı. Fakat acaba kaçta kaç takdir görebiliyordu?

FAKÜLTE'DEN MEZÛNİYET

Beykoz Orta Mektebi Türkçe hocalığı ile İstanbul'a dönünce, ilk işim tezimi verip imtihana girmek oldu. Bu işi bitirip mezûn oldum. Benden evvel devamı bitirip de imtihana girmeyen edebiyat tarihçisi Sadeddin Nüzhet (Ergun) Bey ile, nükteperver meşhûr şâir, zeki gençlerimizden Rıfkı Melûl (Meriç) Bey merhûm da vardı. Onlar ben Edremit'te iken imtahanlara girip mezûn olmuşlardı. Her üçümüz, dışarıda vazifelerimiz olduğu için Köprülü hocamızın istediği mesâiyi yapamıyorduk. O da talebenin değerinden çok, istediklerinin yapılmasını arzu ediyordu. Kitabı ile 119 makalesinden başka kütüphânelerden istediği fişler çıkarılacaktı. Talebenin ancak o yolda yetişebileceğine kaniydi. Fakat kendisini yetiştirmişler, ona yardımcı olmazsa kıymet vermezdi. Fakülte'deki yirmi beş senelik hükûmrânlığı sırasında elinden ne kıymetler geçtiği hâlde kimsenin elinden tutmadı. Rusça bildiği için Câferoğlu Ahmed Bey'i, târih meraklısı olduğundan Nihal Atsız Bey'i himâye etti. Ama Nihal Bey'in çelik karakteri o muhitte yaşamasına imkân vermedi.

Küçük kardeşim Profesör Fâhîr Bey de fakülteye girdiği zaman İtalyanca ve Fransızca yazabiliyordu; Paris Müzesine yazılacak mektubunu Profesör Rahmeti Bey delâletiyle ona yazdırmışlardı. Mektebi bitirince *İtalyan Ansiklopedisi*'nden tercümeler yapacak kudrette olduğu için Köprülü, Fâhîr'i asistan aldı.

BEYKOZ ORTA MEKTEBİ

Yeni kurulan Beykoz Orta Mektebi'ne müdür olarak Siirt'ten İzzet Bey adında bir mektep müdürü gelmişti. Tabiiyye hocası idi. Çok temiz ruhlu, iyi niyetli, fevkalâde hayırhâh bir zât idi. İdâre kabiliyeti mefkuttu. Bir gün ikamet ettiğimiz Kanlıca'ya gelerek bana muâvinlik teklif etti. Halbuki artık idâre işini almamak ve fakülte işini bitirmek istiyordum. Çok ısrar ve rica etti. Mektebi tamamıyla bana bıraktı. Hayran kaldığım safliğına ve samimiyetine güvenerek işe başladım.

Bir gün oğlunu yazdırmaya biri geldi. Muâmelisi bitti, giderken bana: «Sen bu oğluma iyi bakarsan ben sana bir senelik karakulak suyu getiririm.» demişti. O zaman, Karakulak suyunun durdukça güzelleştiğini öğrenmiş oldum.

Bir kere de Altunizâde'de Nişantaşı Kız Orta Okulu muallimlerinden birinin evine gitmiştik. Köşk, Sultan Abdülhâmid'in doktorlarından Nâfız Paşa'ya âitti. Medhaldeki salonda duvarlar endam aynaları ile kaplı idi. Bir de oda büyüklüğünde Enez küplerini gördüm; araştırdım. Meğer İstanbul'daki menba sularından durdukça iyileşen ikinci su Küçük Çamlıca Suyu imiş. Doktor o küpleri doldurur ve suyunu o küplerden içermiş. Ben de babam gibi¹⁰⁵ menba suyu meraklısı olduğum için Çamlıca'da su başlarını birer birer dolaşırdım.

SÂRÂ HANIM VE İSPİRTİZMA

Beykoz Orta Okulu'nda Kandilli Lisesi mezûnlarından matematik yardımcı öğretmeni bir Sârâ Hanım vardı. Bu, Medineli Hacı Osman Efendi'ye mensûp, yaşına göre çok ağırbaşlı (20 yaşlarında) bir hanım kızdı. Arkadaşları ile birlikte dersler bitip, talebe dağıldıktan sonra muallim odasında ispiirtizma tecrübeleri yapardı. Sârâ Hanım kuvvetli bir medyum idi. Bir gün tesadüfen odaya girdim. Gülüşmeye başladılar: «Sizin her cuma akşamı nereye gittiğinizi artık öğrendik. Tozkoparan'a gidiyorsunuz.» dediler. Halbuki ben Zeyrek'e Fil Yokuşuna gidiyordum. «Bulamadınız» dedim. «Bir gün bulacağız» dediler. Ve gözümün önünde devam ettiler. Baktım bir fincan, yuvarlak bir kâğıda harfler yazılı, fincan ortada, masa başındakiler parmaklarını fincanın üstüne koyuyorlar ve fincan hareket ederek harfleri dolaşılıyor ve derhal cümle peydâ oluyordu. Halbuki bizim yukarıda bahsettiğimiz Mucurlu Hâkim Hüseyin Avni Efendi'nin idâresindeki ispiirtizma tecrübeleri çok zordu. Ve saatlerce devam ediyordu. Bu o kadar kolaydı ki hiç zaman kay-

¹⁰⁵ Bkz. s. 27.

bedilmiyordu. Çünkü fincan hemen sür'atle harflerin üzerinde dolaşüyor, cümleler meydana çıkıyordu.

«Benim de sorularım var.» dedim. «Siz de istediğinizi sorun.» dediler. *İstiklâl Marşı*'nın mübdii ve *Safahât* şâiri Âkif Bey iki ay evvel vefat etmiş ve vefatını bir gün sonra sınıfta haber almış, beynimden vurulmuşa dönmüştüm. Onun teessürü devam etmekteydi. «Mehmed Âkif Bey'in rûhunu çağıralım» dedim. Geldi. Ben de şunu sordum: «Aziz Üstâdım! Haber alamadığım için son teşyi' vazifesini yapamadım. Bana kırılmış olmanızdan şüphe ediyorum.» Derhal cevap verdi: «Şüphene kırıldım.» Bu söz üzerine o kadar irkildim ki, kendimden geçtim. Çünkü Âkif Bey, sözü hep böyle veciz bir tarzda söylerdi. Demek istiyordu ki: «Ben seni tanımaz mıyım, kırılmış olmamdan nasıl şüphe ediyorsun? Ben darılısam, işte bu şüphene darılırım.»

Babanzâde Nâim Bey'i dâvet ettik. Fakat onunla yaptığımız muhâvere hatırımda kalmadı. Maksadım, o ilim ve fazlıyla, kayınpederi Fatih Türbedârı Âmiş Efendi'den, ümmî fakat Hakk'tan mevhûp irfân ve kemâlâtıyla, kendisini tanıyanlarca söylenen keşifleri ile bilinen o ârif zâttan, mânevî yönden istifâde şeklini öğrenmekti. Reisül ulemâ â'yândan Ayasofya kürsü vâizi Manastırlı İsmâil Hakkı Efendi'yi dâvet etmelerini istedim. Hazret geldi. «Rahat mısınız, muazzep misiniz?» diye sordum. «Muazzebim» diye cevap verdi. «Neden?» dedim. «Kaal ilmine bakmışız, hâl ilmini anlamamışız.» dedi. Tasavvufa büsbütün arka çeviren ulemâ-yı âlâmdan olduğuna hükmettim. Müşârünileyh, Ayasofya'da kürsüden inerken düşmüş, ayağı kırılmıştı. Meslektaşları ve muhâlifleri arasında «İttihatçılara boyun eğdiği için Allah câmide dersini verdi.» denmişti.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Manastırlı, Meşrûtiyetten evvel din âlimlerinin «Ulemâ-yı Sitte» dedikleri altı otoriteden biri idi. Diğerleri Tikveşli Yusuf Efendi, Tokadi Şâkir Efendi, Evkaf Müfettişi ve Hukuk Fakültesi Ahkâm-ı Arazî muallimi Hüseyin Hüsnü Efendi (bilâhare Şeyhülislâm), *Mecelle* şârihi ve fakültede müderris Âtîf Bey, Mısır Kadısı Yahya Reşid Efendi olup, bu zevât, ilmiye mesleğinin benâm âlimlerindendi.

EDHEM FEYZİ BEY VE RÜYÂLARI

Beykoz Orta Okulu'nda bir hâdise daha dikkat nazarımı çekmişti. Bir gün Edhem Feyzi Bey nâmında orta yaşlı bir zât odama girdi. Eski Ticaret Mekteb-i Âlisi'nden mezûn olduğunu sonra Paris'e gittiğini, Sorbon'da tahsil ettiğini, vaktiyle Hâriciye Vekâletinde bulunan Yusuf Kemal Tengirşenk ile ve Kırım Cumhurbaşkanı Câfer Kırimer ile mektep arkadaşı olduğunu söyledikten sonra vesîkalarını çıkarıp gösterdi ve Fransızca derslerine tâlip oldu. Bizde on üç saat açık ders vardı. «Hemen sizi inhâ edelim.» dedim. Memnûn oldu. «Kaç gün sonra uğrayayım?» dedi. «Şimdiye kadar yazdıklarımın cevâbını on sekiz günde almaktayız. Bu da öyle gelir.» dedim. Vedâ edip ayrıldı. Hafta dolmadan tekrar geldi. Beykoz'da bir işi olduğu için uğradığını söyledi. Görüştük, gitti.

Ondan sonra yine bir gün uğradı ve cevabın gelip gelmediğini sordu. Kendisine: «Daha zaman dolmadı; beş on gün daha bekleyeceğiz.» demem üzerine, bana: «Bizim iş oldu, fakat eksik gelecek; on üç saat olmayacak.» dedi. «Eksik olmasına ihtimâl vermem, fakat kararnâmenin çıktığını kimden öğrendiniz?» dedim. «Mânevî posta geldi» dedi. «Anlayamadım» deyince güldü. «Dün akşam rüyamda müdürin odasında otuyordum. Hademe kahve getirdi. Önce müdire, sonra bana verdi. Fakat fincanı bana uzatırken tabağa döküldü. Ondandır eksik gelecektir.» dedi. Ben de cevap olarak: «Rüyâlar dâima aksine yorulurlar, eksik görünen şey fazla gelir.» dedim. Tabîî, bu bir tesellî sözü idi, mûteber değildi. Ayrıldık. Beş gün sonra kararnâme geldi. Bir de kararnâmeye baktık: dokuz saat. Üç saatlik sınıfın birini Osmanbey'de hususî bir okulu olan Madam Gabriel'in kızı Leylâ Hanım'a vermişler. Rüyâ aynen çıktı. Benim rüyâdan ziyâde Edhem Feyzi Bey'in rüyâya olan tam itimâdı dikkatimi çekmişti.

Tebligat yaptık, geldi. Vazifeye başladı. Mektep bittikten sonra onunla beraber vapur yolculuğu yapıp sohbet etmek için İstanbul'a kadar giderdim. O zaman biz Kanlıca'da oturuyor-

duk. Bütün hayatını zaman zaman sıra ile anlattı. Paris'te iken serbest bir hayat geçirmişler, Rus İhtilâli sırasında Dağıstan Maarif Nâzirliği yapmış, Ruslar sonra birçok mültecilerle beraber bunu Sibiryâ'ya sürmüşler, orada dört sene kalmış, iyiden iyiye sıkılmış ve Hakk'a teveccüh etmiş.

Bir gece rüyâsında «Yarın yağmur yağacak» demişler. Sabahleyin kalkınca arkadaşlarına söylemiş, hava günlük güneşlik olduğu için arkadaşları «Kerâmet satıyor, peygamberliğe başladı» demişler. İkindiye kadar hava güneşli olarak geçtikten sonra birdenbire kararmış, çok şiddetli yağmur yağmaya başlamış. Bunu gören arkadaşları: «Evliyânın dediği çıktı» diye kendisine yaklaşmışlar. O gece yatmış, rüyâsında kendisine Rusça olarak (Rusça imlâsını bilmediğim için telaffuzunu aynen yazıyorum) «Nöpraçiteta» demişler. O da korkmuş. Bu «Peygamberlik taslama» mânâsına geliyormuş.

Bir daha gördüğünü söylememiş; fakat ondan sonra olacak vak'aları rüyasında görmeye başlamış. Hatta kamptan çıkardıkları arkadaşlarına soracakları sualleri birer birer söylemişler; fakat kendisine «söyleme» dendiği için hiçbir şey söylememiş. «Arslan Hoca» dedikleri âlim bir adama soracaklarını ve onun verdiği cevapları hep söylemişler, onu söylemek istemiş; fakat nefsiyle geçirdiği mücadeleye galebe çalarak söylememiş. Nihayet sıra kendisine gelmiş. Rüyâda ne soracaklarını ve ne cevap vereceğini de söylemişler. Kurtulmuş, çıkmış. Pansiyonda kaldığı evde vak'ayı hikâye etmiş ve ayrılmak üzere hazırlığa başlamış. Evin kadını âilesini, çocuklarını, ev parasını hep birden terk edip, Müslümanlığı kabul ederek «Şükriye» adını almış ve birlikte İstanbul'a gelmişler. Hemşehrileri vasıtası ile bir eve yerleşmişler.

Aradan bir zaman geçti, imtihanlar bitti. Tatilde de kendisiyle buluşuyordum. Bir gün Kanlıca'dan İstanbul'a indim. Çarşıkapı'da onunla karşılaştım. Benim yapılacak mühim bir işim yoktu. Kendisine de sordum, o da «Hiçbir işim yok» dedi. Saat on birdi. «Evde güveç var mı?» dedim. «Yok» deyince, çar-

şıya gittik, bir güveç malzemesini tedârik ettikten sonra fırına verdik. İki saat sonra alıp getirdik, karşılıklı yemeye oturduk. Ben kapının karşısına doğru oturuyordum. Hanım rahatsızlığı dolayısıyla sofraya gelmedi.

Biraz sonra kapı çalındı. Kapıda uzun boylu, çarşafli bir hanım görüldü. Onunla iki cümle konuştuktan sonra kapının yanındaki büfenin camını açtı. Küçük bir kâğıdı kendisine verdi. Kadın gitti. Hanım bu sırada mutfak kapısından başını uzatıp, «Kim geldi?» diye sordu. «Sabahleyin söylemiştim, eski ev sahibi geldi.» dedi. O da çok tabii bir hâlde mutfak kapısını kapadı. Ben de lâf olsun diye «O kimdi?» diye sordum. «Bizim çıktığımız evin sahibidir. Akşam rüyâda sıkıntıda olduklarını söylediler, ben de hanıma yardım yapalım dedim, o da kabul etti. Sabahleyin kalkınca hanıma rüyâyı anlattım, uygun buldu. Bir miktar para ayırıp oraya koymuştum. Şimdi gelen o'dur.» dedi. Ben hayretler içinde dinliyordum. Çünkü anlatırken hiç bir heyecan duymuyordu. Sanki «Bakkala gittim, ekmek peynir aldım» demesi kadar tabii konuşuyordu. Ben iki taraflı hayret etmiştim. Bir kere bu kadar kuvvetli rüyâ hiç işitmemiştim. İkincisi, kadın olduğu hâlde hanımın bir mürîdin inkıyâdı, şeyhe olan kâmil itimâdı gibi kuvvetli bir inanç ile tabii olarak dinleyip kapıyı kapaması hayretimi arttırmıştı. Meğerse onlar günlük işlerini rüyâ üzerine çoktan kurmuşlardı.

Ben fakülteden mezun olunca, Orta Tedrîsât Müdüri Avni Bey, diplomamın sûretini istemişti. Ders senesi başındaki tâyinler arasında beni, yeni kurulacak Nişantaşı Erkek Orta Mektebi'ne tayin ettiler.

Edhem Feyzi Bey bir müddet sonra Balmumcu'daki Mualim Mektebi'ne nakledildi. Dersi olduğu günün akşamları okulun arabası ile Şişli'ye gider, oradan da Nişantaşı'na gelir sohbet ederdik.

İkinci Cihan Harbi kızışmıştı. Almanlar Rusya'da sür'atle ilerliyordu. Feyzi Bey sık sık Câfer Kırimer Bey'le temâs halindeydi. Âdeta Kırım'a gitmek üzere hazırlığa başlamışlardı. Bir

gün bozuk bir çehre ile odamın kapısını açtı. Girmesinde malhûz olup olmadığını başıyla işaret ederek girdi. İçeridekiler çıktıktan sonra hâl hâtır sorduk. «Sizi yorgun görüyorum.» dedim. «Evet, yorgun değil üzgünüm, muhârebe şansı ters döndü.» dedi. «Fakat bu sabah gazete okumadın mı? Almanlar yıldıırım sür'atıyla ilerliyorlar». «Evet ama bizim gece ajansı aksini söyledi.» dedi. Merakla sordum. «Bu gece Hitler'i gördüm. Saçları ağarmıştı.» dedi. «Ak, müjdeye işaretler, zafere delâlet eder.» dedim. «Bizim tâbirimiz öyle olsaydı, rahat ederdik.» dedi. Biraz görüştüktan sonra her zamanki gibi rahat oturamadığı için erken gitti.

Rusya içindeki zaferler birbirlerini kovalıyordu. Aradan on gün geçmişti. Feyzi Bey sapsarı bir benizle odaya girdi. Kanepeye âdeta yıkıldı ve ben bir şey sormadan: «Vaziyet çok fena. Almanlar bozguna uğrayacaklar.» deyince, gülmeye başladım. «Aman Feyzi Bey! Gazetelere, ajanslara bak, dev adımlarla gidiyorlar; Vladivostok'a yaklaşmışlar.» dedimse de, yine o üzgün sesi ile: «Biz, bizim gece ajansına bakarız, doğru haber oradadır.» dedi. «Ne gördün?» dedim. «Yine Hitler'i gördüm. Baş yarılmış, yüzüne doğru kan akıyordu.» dedi. Ben artık «Rüyâ tersine tâbir edilir.» sözünü tekrarlamayı lüzumsuz gördüm. «Hakk'ın tecellisini bekleyelim, ye'se düşmeyelim.» dedim. Bir kaç defa daha aynı üzünlükle mektebe uğradı. Aradan günler geçti. Hatırımda kaldığına göre rüyâdan yirmi beş gün sonra idi. Tedricî ric'atlar başladı. Hâsılı sonunda rüyâ tahakkuk etti.

Bir gün ben Kadıköy iskelesine doğru gidiyordum. O da Anadolu Lisesi'ndeki ilâve dersine gidiyordu. Karşılaştık. Hâl hatırdan sonra: «Kimin arkasından koşuyordun? Niçin koşuyordun? Akşam gördüm, koşmaya değmez.» dedi. Ben şaşır-dım, düşündüm. Bir gün evvel yine Kadıköy iskelesinden rıhtıma doğru bir tanıdığa yetişmek için koşar gibi biraz hızlı yürüyordum.

Muhârebe bitinceye kadar hemen her akşam harp safhalarına dâir bir rüyâ görüyor, ehemmiyetlilerini gelip anlatıyordu.

Bir gün cihan pehlivanları müsâbakasını görmüş, en sonunda Japon pehlivanı Rus pehlivanını yerden baş aşağı kaldırıp, iki tarafa bir müddet salladıktan sonra bir uçurumdan aşağıya attığını söyledi. «Ve netice bu olacak» dedi. Fakat bu rüyâ hâlâ çıkmadı.

Feyzi Bey'in irtihâli yirmi sene oluyor. Ancak dünya henüz mihverine oturmadı. Rus İhtilâlini Çinliler tâkip etti. Bakalım daha Hakk'ın ne tecellîleri olacak? Cihanşümûl her büyük hâdisede insanın aklına şu âyet-i kerîme geliyor: «Hiç bir millet kendini fesâda götürmedikçe Allah onlara zarar vermez.»¹⁰⁷ Bu meâldeki âyet-i celîleyi Tâhir Olgun Bey bir beyit ile ne güzel tercüme etmiştir:

*Bilmez misin ki kat'î düstûrdur bu Hakk'ça
Bir kavmi bozmaz Allah, onlar bozulmayınca*

Feyzi Bey, kendisi dâhil, kimin başı ağrırsa elini başına koyar okur ve Hakk'ın izniyle ânında geçerdi. Tecrübe ile sâbittir, olmuştur. Başı ağrıyan kadın olursa elini sürmez, ekmek bıçağını başına kor ve yüzüne bakmazdı. Rusça ve Fransızca'yı çok iyi bilirdi. Coğrafya mâlûmatı ihtisas derecesinde idi. Çok kıymetli olan hâtıratını yazmış, fakat ondan çalmışlardı. Ona çok üzülmüştü. Cenâb-ı Hakk izniyle şefâatine nâil etsin.

¹⁰⁷ Ra'd sûresi, âyet: 11.

HÂFİZ YUSUF CEMİL ARARAT

Küçük dayım Mustafa Nuri Efendi'nin büyük oğlu Şûrâ-yı Devlet Reisliğinden emekli merhûm Ferid Çelebioğlu'nun Ak-saray'da mektep arkadaşı olan Hâfız Yusuf Bey'e âile arasında sadece «Hâfız Ağabey» veya «Hâfız Bey» denirdi. İlkokulu ve hıfzını tamamladıktan sonra Menşe-i Küttab'a girmiş, sonra Harbiye Nezâreti mektupçuları Giridli Muhtar Bey ve Ali Rıza Bey gibi erbâb-ı kalem yanında yetişmişti. Mektupçu Ali Rıza Bey'in kalemine hayrandı. Akrabasından birisinin talebi üzerine vefâtından yirmi beş sene sonra Ali Rıza Bey hakkında kaleme aldığı yazıyı okudum. Ali Rıza Bey'in münşiliği orada anlaşılıyordu. Yaptığı müsveddede hiçbir Harbiye Nâzırı düzeltmeler yapmamıştı.

Hâfız Bey, ders vekili Şirvanlı Hâlis Efendi'den *Muallakât-ı Seb'a* ve *Makamât-ı Harîrî*'yi okumuştı. Bu dersleri, Sultan Hâmid devrinde arkadaşı Prof. Necati Lugal Bey ile beraber hususî surette okumuşlardı. Fârisî'yi Bayezid Dersiâmlarından Abdürrahim Efendi'den okumuş. Bir yaz, Hâlis Efendi'nin bahçesinde havuz başında ders okurlarken, kapı açılıp içeriye Mostar Müftisi Ali Fehmi Efendi (Câbiç) girmiş. İstanbul'a yeni gelen müftî, ders vekilinin evini sorup ziyâretine gelmiş. Ders okuduklarını görünce devam etmelerini rica ve ısrâr etmiş, Hâlis Efendi de takrîrine devam başlamış. O sırada Hâfız Bey, bir noktadaki fikrini ileri sürmüş, Hâlis Efendi kabul etmeyip, «Şârihler böyle yazar» deyince, Müftî Fehmi Efendi: «Mollanın hakkı

vardır. Şeyh Radî böyle der» diyerek, şârih Şeyh Radî'nin metnini okumuş.

Dersten sonra Hâlis Efendi: «Bundan sonra ders Müftî Efendinin, tâkip edersiniz.» demiş, sonra bir müddet ona devam etmişler.

Mostar Müftisi, Dârülfünûn Edebiyat-ı Arabiye hocası idi.¹⁰⁸ Fatih'de Altay'da bizim yanar evimize komşu idi; babamla görüşmeye gelirdi.

¹⁰⁸ Burada yine bir istitrât yapmak yerinde olur:

Celâl Hoca 1950'den sonra İmam-Hatip Okullarının ilk kurucusu ve müdürü, çok çalışkan, müdekkik, bir kelimenin kökünü ve cümle arasındaki tam mânâsını anlamadan peşini bırakmayan azimkâr bir Arapça hocası idi. Mekteplerden Arapça kalkınca, Türkçe hocalığına geçmiş, Darüşşafaka'da da kendisine felsefe dersini vermişlerdi. Fransızca'yı, felsefe kitaplarını takip edecek kadar ilerletmişti. Okuttuğu derslerde daima emsâlinin fevkinde idi. Çok kuvvetli mücadele rûhuna sahipti. Münakaşadan bıkmaz ve yılmazdı. (bkz., *Celâl Hoca Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul 1962, Yağmur Yayınları)

Kendisiyle 1925'te Sultan Selim'deki Dârülhilâfe Medresesi'nden muhavvel ilk İmam-Hatip Mektebi'nde tanışmıştık. Dostluğumuz sonra ilerledi. Kendisi hem Dârülfünûn'da, hem de hususî olarak Arapça muallimi Hacı İbrahim Efendi'nin Kovacılar'da açtığı Dârültedris Mektebi'nde Şevket Bey'den okumuştı. Şevket Bey'in Arapçası, Arap edebiyatını bilen Arapları şaşırtacak derecede idi. «Kaadî Beydâvî» metni hakkında fikri sorulduğu zaman: «Biraz tokça yazılmış» dermiş. Halbuki dersiâmdan, Kaadî Tefsiri'ni her rastgelenin okutamadığını iştiridik. Şevket Bey imtihan yaparken mümeyyiz olarak Mostar Müftisi de bulunuyormuş. İmtihana giren Celâl Efendi'ye meşhûr manzumede ki:

دار الزمان على دارا وقاتله

mısraını yazmış ve okuyup, mânâsını söylemesini istemiş. Celâl Efendi, hocasının öğrettiği gibi (قاتله) kelimesini «Katilihi» okumuş, Mostar Müftisi müdâhale etmiş. Şevket Bey de: «Sizin dediğiniz gibi (Katelehu) okur isek haşv olur; o mâna (dârü'z-zamân) cümlesinde mevcuttur. Burada (ve alâ katilihi) demektir. İskender matlûptur.» demesi üzerine müftî takdirini beyân etmiş.

Bütün metinler ezberinde olan o çok âlim ve fâdıl müftî, Şevket Bey'in edebî bilgisini hayretle takdîr etmekten kendini alamamıştır.

Bu edebî istitrâdı, tahsil yapan gençlerin şerhlere bağlı kalmayıp, bizzat cehdini sarfederek düşüncelerini teşvik maksadı ile yaptım.

Babam Balıkesir kadısı iken Ders Vekili Hâlis Efendi, kıymetli talebesi Hâfız Bey'i Balıkesir'e göndermiş; Hâfız Bey, Muhtarîf Ali Bey'in teravîh imamlığını yapmıştı. O zaman ben küçüktüm. Hâfız Bey'i hayal meyal hatırlıyorum. Hâfız Bey ile asıl muârefemiz Çubuklu'daki yalıdan başlar. Eniştemiz Ferid Bey, Hâfız Bey'i çok sevdiği için Çubuklu'daki yalıda oturmasını teklif etmiş, o da kabul ederek bir müddet kalmış, sonra Vanköy'e geçmiş, orada rahat edemediğinden tekrar Çubuklu'ya dönmüştü. Ben bu ikinci gelişinde tanıştım. Zaferden sonra Ankara'dan İstanbul'a gelmiştim. Yıl 1922 idi.

Daha sık temaslarımız Edremit dönüşü olmuştur.

Hâfız Bey, Türkçe, Arapça, Farsça şiirler yazma kudretini hâiz bir fazîlet âbidesi idi. Gayet azîzünnefs, tok gözlü, kanaatkâr, çalışkan, hezârfen, kimsenin bildiğinden geri kalmayan, ufak tefek, fakat içi dolu seyyar bir hazine idi. Saraydan yetişmiş, Mülkiye mezunu, kültürlü ve şâir bir zât olan Evranoszâde Sâmi Bey, Hâfız Bey'e: «Yûsuf-ı Mısır-ı Fazîlet» yani: «Fazîlet Şehrinin Yûsuf'u» derdi.

Hâfız Bey, «Edebiyat-ı Arabiye»yi o kadar iyi bilmesine ve fevkalâde vecîz tercümeler yapmasına rağmen, Şâir Mehmed Âkif Bey'in tercümelerine hayrandı. Onun fevkinde ikinci bir adamın o kadar muvaffakiyetli tercümeler yapacağına inanmazdı.

Hâfız Bey, Âkif Bey'in hayrânı idi. O da onu fevkalâde takdir ederdi. Babanzâde Nâim, Elmalılı Müfessir Hamdi Efendi, ki küçüklük arkadaşı idi, kendisini çok takdir ederlerdi. Prof. Necati Lugal Bey üstâdımız, Hâfız Bey'in Arap edebiyatındaki buluş ve görüşlerine hayrândı. Bayezid Kütüphânesi Müdürü İsmâil Sâib Efendi de onun takdîrkârlarından biri idi.

Edremit'te tatillerde İstanbul'a geldiğimiz zaman herkesi bir defa ziyaret ettiğim hâlde, onun Kapalıçarşı'daki naturacı (cam elması) dükkânına birkaç defa uğradım. Bir gün yine uğradım; «Yâhu» dedi. «Niye bomboş oturuyorsun? Şuradan Râif Bey'e kadar git, bir Mütenebbî Dîvânı al, buraya geldikçe okur-

sun. Ben birkaç defa okudum. Bir kere daha beraber okuruz.» demişti. Dediğini yaptım.

Uğradıkça okumaya başladık. Bir yer geldi, tercümesi beni tatmin etmedi. Ben başka türlü mâna verdim. Sigara paketinin arkasını çevirdi. Tercümeyi yazdı. «Vallâhi iki paket» dedi. Yâni dediği çıkarsa ona iki paket sigara alacaktım. Kalktım, İsmâil Sâib Efendi'ye gittim. Beyti gösterdim ve Hâfız Bey'in verdiği mânâyı söyledim. Fakat Hâfız Bey'den bahsetmedim. İsmail Efendi hemen: «Bu Hâfız Yusuf'un kendisine mahsus buluşudur. Sen onu nereden tanırsın?» dedi. Şaşıtm kaldım. Aynı beyit hakkında evvelce onunla da görüşmüş olduğunu anladım.

Babanzâde Nâim Bey, erbâb-ı ilim ve irfanla temâsı pek se-verdi. Zâhir ve bâtın ilimlerinde tanınmış her kimi iştirse, mutlaka onunla görüşürdü.¹⁰⁹ Hâfız Bey'in içine iki kişi güçlkle sığan dükkânının kapısı önünde bir iskemleye oturur, saatlerce onunla sohbet ederdi. Hâfız Bey bir taraftan cam elması yapar, bir taraftan Nâim Bey'le konuşurdu.

Hâfız Yusuf Bey'in takdir ettiği sayılı zevât vardı. Harbiye Nezâretinden arkadaşı Büyük Hilmi Bey, bunlardan biriydi. Yusuf Bey'in bilhassa fazîletlerine, insanlıklarına hayran kaldığı kimseler: Kanlıca'dan Yelkenci Ahmed Bey, Âkif Bey, Necati Lugal Bey, Ferid Bey ve Âkif Bey'in dâmâdı Muhiddin Akçor Bey'di. Bunlar, üzerlerine toz kondurmadığı yüksek seciyeli kimselerdi. Beni de onların içinde muhtelif zamanlarda zikretti

¹⁰⁹ Berlin Sefîri Kemalettin Sâmî Paşa'nın zevcesi ve Prens Abbas Halim Paşa'nın kerîmesi Prensese Emine Hanım ile Topkapı'da işittiği büyük bir zâtı ziyârete gidiyorduk. Vâsıtamız Çarşıkapı'da trafikten durakladı. Karşıdaki turşucunun yanındaki camiin önünde Eski Ali Baba diye tanınan bir adamın karşısına aralıksız hasır bir iskemleye Nâim Bey oturmuş onu dinliyordu. Prensese karşıdan Nâim Bey'i farkedince şaşırıp kalmıştı. Prensese Emine Hanım da ârifleri tanımak taraftarı idi; çok kültürlü bir hanımdı. Fuad Şemsi Bey'in delâleti ile kerîmesine bir müddet ders okutmuşum. O ziyaretlerimden birinde Şeyh Süleyman Sırrî Efendi'nin tasavvufi bir manzûmesi ile «Dünya» başlıklı bir yazısını okuduğum zaman Prensese pek çok hislendi tekrar ettirdi ve sûretini istedi.

ise de, mevkiimi tamamıyla tâyin edemedim. Kınalıada'daki evi satıldığı zaman çok üzüldü. Evi, Halil Bey zamanında Kancalı bir dostu ile müşterek almıştı; annesine o evde yıllarca baktı. Annesi yatağa düşünce, dükkânını kapadı ve Kınalı'ya bağlandı.

İşte Hâfız Bey'in ilmî faaliyeti o zamandan başlar. Yüz yaşında kaybettiği annesine uzun bir mersiye yazdı. İki beytini hatırlıyorum:

*Anneciğim devlet idin sen bana,
Anneciğim rahmet idin sen bana.
Subha kadar el dikişiydi işin,
Öyle velî nimet idin sen bana.*

Çok hazîn ve yanıktır ki, Hâfız Bey sırf annesinin hatır hoşluğu için evlenemedi. Annesi titiz bir çerkezdi; çok hayırhâh ve biricik evlâdına düşkün idi. Kocası konak aşçılarından Karslı ve çok vakarlı bir aşçıbaşı idi.

Babası kendisini okutturduğu için daima onu rahmet ile yâdederdi. Hâfız Bey çok güzel yemek pişirirdi ve pişirdiği yemekler için: «Beğendiyseniz yine yapalım. Yok beğenmediyseniz, beğendirinceye kadar yapalım.» gibi çok latîf cümleleri vardı.

Hâfız Bey manzûm bir nahiv kitabı yazdı. *Arûz'a İtirâz* diye bir eser vücûda getirdi. Kütüphânesindeki bütün kitaplar okunmuş ve dikkati çeken veya beğendiği cümle ve beyitlerin altı kırmızı mürekkep ile çizilmişti. Onları büyük bir itinâ ile cetvelle çizirdi. Hâfız Bey'in kitaplarının çizdiği kısımlar toplansa, o eserin âdeta bir hülâsası olur. Kuzguncuk'taki evinde bir *Câmiü's-Sagîr* nüshasını görmüştüm. Yalnız altı çizilen hadîsler ile çok güzel bir müntehabât vücûda gelir.

Hâfız Bey Ada'dan sonra Kuzguncuk'ta iskeleye yakın bir ev satın aldı. Denizi pek severdi. Balığa meraklı idi. Çubuklu'daki evde üst katta bir odanın içinde plânını kendi yapmak şartı ile dört ayda bir sandal yaptı ve merâsim ile o kayığı pen-

cereden bahçeye ve oradan da denize âlây ü vâlâ ile hep birlikte indirmiştik.

Hâfız Bey Kınalı'dan ayrılınca, tanıştığı Mehmed Âkif Bey merhûmun dâmâdı ve Feride Hanım'ın zevci Muhiddin Akçor Bey'in Erenköyü'ndeki büyük bahçeli köşküne geldi. Muhiddin Bey kendisine lâzım gelen alâka ve itibârı gösterdi. Büyük kadirşinâslıkta bulundu. Bahçede mustakil bir yer verdi. İsteddiği gibi oturmakta serbest olduğunu, evin içinde, dışında, istediği yerde arzu ettiği gibi hareket edeceğini söyledi. Fakat Hâfız Bey hür tabiatlı bir adam olduğu için nezâket kayıtları ile mukayyet olmak onu üzerdi. Ev sahibine bâr olurum zannederdi. Muhiddin Bey artık onun huyunu öğrendiği için suyuna göre giderdi. Muhiddin Bey esasen bir karakter ve fazîlet nümûnesi idi. İstanbul Ford fabrikasının mümessili idi. Son zamanlarda ticârî ahlâkın, kanaatine göre, iflâs ettiğine inanarak ticareti terk etmişti. Evine kapanıp, yazları yaptırdığı tekne ile Marmara'da balık avıyla meşgul olur, kışları da mütalâa ile vakit geçirirdi.

Hâfız Bey'de kendisini çok sevdiren bir şeytan tüyü vardı. Fakat o «Rahmet feyzi» derdi. Karakulak suyu kadar «hafîfü'r-rûh idi. Müderris Ferid Bey'in, evinin kapısını aşındırdığı Kuşadalı Ali Rıza Efendi de o berraklıkta hezârfen ve hafif rûhlu idi.

Hâfız Bey üzerinde bu kadar ısrarımız, yalnız bizim muhabbetimizden, kendisine olan şahsî bağılılığımızdan değildir. Mesleğinin okur-yazar bütün ricâli aynı sûretle kendisini severlerdi. Vüzerâdan Reşid Âkif Paşa, meclisinden hiç ayrılmak istemediği Hâfız Bey'e ne iltifatlarda bulunurdu. Reşid Âkif Paşa merhûmun Nâci devri şâirlerine nazîre olarak yazdığı şu gazeli pek beğendiğim âsârdandır. Mütâreke yıllarında yazılmıştı:

*Çıkarma âh-ı dili kurb-ı arşgâha dahi
Uzatma dest-i temennâyı pâdişâha dahi
Bilirse kendi bilir yoksa bildirir mi gönül*

Dilin dileklerini Hazret-i İlâha dahi
Gönül pazarlığıdır bunda hiç ruhsat yok
O mihre minnete, hattâ o mâha, âh'a dahi
Bu mâtemi günü idrâk için mi Allah'ım?
Kabahat azvedeyim tâlî'-i siyâha dahi
Ayrılmamak dilerim tâ sabâh-ı haşre kadar
Getir o mutlu meyi.. Tövbeler günâha dahi
Bu izz-i nefis Reşîdâ! Hudâ emânetidir.
Anı fedâ edemem en büyük penâha dahi.

Hâfız Bey'in, Reşid Âkif Paşa'nın vezâreti dolayısıyla yazdığı manzûme, ona olan takdir ve bağlılığını göstermeye kâfidir.

Hayalinle ettim bu şeb güft ü gû
Edip âsumanda seni cüst ü cû
Garîbim firâkınla şebzindedâr
Unutma beni sen de ey şivekâr
Değiştî nazarda birabbilfelak
Temâşa-yı elvâh-ı fecr ü şafak
Bu elvâh-ı rengîn pek başkadır
Bu demler tabîat felek başkadır
Kasem arşa ey evcgîr-i sühan
Tenezzül-gehindir serîr-i sühan
Sadâretten ol dehre revnâknüimûn
(ويومئذ يفرح المؤمنون)

Yine çaresiz açıklamasını yapmak lâzım gelecek:

«Bu gece senin hayâlinle hasbihâl ettim. Seni göklerde aradım. Senden ayrı bulunduğum için uykusu kaçan bir garîbim. Ey şivekârım! Sakın sen de beni unutma. Hakk'a yemin ederim ki sabah ve akşam manzaralar rengini değiştirmiştir. Bu renkli tablolar pek başkadır. Bu zamanda yer başka, gök başkadır. Ey söz san'atının en yüksek tepesinde yer tutmuş büyük adam! Arş-ı İlâhiye'ye yemin ederim ki, söz saltanatının tahtına sen tenezzül ederek oturmuşsun. Sadâret koltuğundan dehre fer

sal ki, “İşte o gün mü’minler ferâh bulur” âyet-i kerîmesi¹¹⁰ yerini bulsun.»

Hâfız Bey’in şiirlerinde bu iktibaslar çok yerli yerinde olurdu. Hıfzı ona çok yardım ederdi.

Hâfız Bey’in Kuzguncuk’taki evini satmak mecbûriyeti belediyenin tazyiki üzerine tahakkuk etti. Emlâk-i Milliye Müdürlerinden Sabahaddin Bey’in delâleti ile Bağlarbaşı’nda İcâdiye’de bir yer aldı. Galiba yarısını Sabahaddin Bey ile paylaştılar. Fakat evi sonradan ne yaptı bilmiyorum. Zannederim hissesini Sabahaddin Bey’e sattı. Altunîzâde’de Vaniköy mısır özü fabrikası sahiplerinden ilim âşıkı ve ulemâ muhibi Süleyman Süleymangil Bey kardeşimiz kendisine büyük bahçesinin bir köşesindeki odayı tahsis etti. Köşebaşı ve merkezî bir yerdi. Vefatına kadar uzun zaman orada oturdu. Muhiddin Bey zaman zaman gelir, arabasına alır evine, bazen güzellikle, eğer rahatsız görürse cebre varan ısrâr ile zorla götürürdü. Bazen inâdı tutar gitmezdi. İkiide bir (جنة الرجل داره) «Kişinin cenneti evidir» darb-ı meselini okurdu.

Süleyman Bey de kendisiyle çok yakından meşgûl oldu. Ne istedi ise temin etti. Gece gündüz yanından ayrılmadı. O da ona çok bağlandı. Kitaplarını ona bıraktı. Vaktiyle İstinye’de Fuad Bey’in yalısında birlikte başladığımız «Fuzûlî Divânı» şerhini 67. sahifeye kadar yazmış, nokta-i nazar ihtilâfı ile bırakmıştık. Ben, yaptığı tefsîrlerden iştirâk etmediklerimi ayrı yazıyordum. Ve sahife altına ilâve edecektim. O da öylece kabul etti. Bir de her birini ayrı ayrı nesre çevirecektik. İzâha lüzum yok «Müşkilât-ı Enverî», «Müşkilât-ı Hakaanî» diye vaktiyle yaptıkları gibi biz de «Müşkilât-ı Fuzûlî» diyelim, demiştik.

Hâsılı bizimki yarım kaldı. Sonra Erenköy’de Orhan Şâik Gökyay Bey ile tekrar başlamışlar, zannederim teklifim gibi yapmışlar, Vekâlete teklif etmişler, fakat Vekâletten gelen yazı

¹¹⁰ Rûm sûresi, 4. âyet.

Orhan Şâik adına geldiği ve eser ona izâfe edildiği için Hâfız Bey kızmış, eserini Orhan Bey'den geri almış, kitaplarını muhâfaza eden Süleyman Bey bu eserini yeni kurduğumuz «İslâmî İlimler Araştırma Vakfı» adına basılması için verdi. Henüz uygun bir tâlip bulamadık. Esasen münderecâtını tedkîke benim de vaktim olmadı.

Hâfız Bey, Meşrûtiyetten evvel ve sonra Harbiye Nezâretinde tanıdığı birçok devlet ricâlinin hüviyetlerini, işlerini tahlil ederek iyi anlatırdı. İş başında kimin çekingen, ürkek, kimin pervâsız ve cesur olduğunu anlatırken, cesâret ve karakter sahiplerini hürmet ile yâd ederdi. Kendisi oldukça evhamlı ve ürkek olmasına rağmen, seciyeli, cesur şahsiyetleri daima tevkîr ederdi. İttihatçılara amansız düşmandı. Zaman zaman haklarında hicviyeler yazmıştı. İnancına, kanâatine ve memleket zararına olduğunu kabul ettiği her hâdiseyi ve şahsı hicvederdi. Bu hususta destanımsı eserler yazmıştı. Fakat sonraları imhâ edip etmediğini bilmiyorum.

Hâfız Bey'in bir kıt'ası:

*Öyle bir kâfir-i mutlak ki yezîd oğlu ayı,
Gûş-i vicdânına Allah sesi kurşun gibidir.
Erbaîn olsun ilâhî dilerim eyyâmı,
Gömdü târih onu artık yeri gayyâ dibidir.*

Hâfız Bey, Hazret-i Mevlânâ'nın:

بعد از وفات تربت مادر زمین مجوی
در سینه های مردم عارف مزار ماست

beytini şöyle terceme etmişti:

*Biz göçünce arama türbemizi yerlerde,
Ehl-i dil sînelerinde yeri var kabrimizin.*

Âkif Bey'in dâmadı Ömer Rıza Bey'e yazdığı tarih:

*Târih-i tamâm-ı rihletindir,
Eyvâh Ömer Rıza'ya Yâ Hû.*

Hâfız Bey'in mânevî tarafı ile alâkalı olması bakımından şu kıt'a zikre değer:

*Yâ Resûlallâh muhtâc-ı der-i ihsânınım,
Âlem-i rüyâda da şâd eylemişdin sen beni.
Yâ Nebiy' er-rahme muhtâc-ı füyûz-ı lütfunum,
Destgîr ol, dâmenin tuttum bırakmam ben seni.*

Gözlerine son zamanda katarak ârız olmuştu. Bir gözünü ameliyata karar verdi. Kanlıcalı Yağcızâde Şefik Bey âilesinden Doktor Rıdvan Bey'in delâleti ile göz tabîbi Nâci Bey'e ameliyat yaptırıldı. İyileştikten sonra şu manzûm kıt'asını Rıdvan Bey'e gönderdi:

*Lûtf-i Hakk'la kavuşan nûra gözüüm,
Eşk-i tahmîd ile eyler şükrân.
Ey nigezbân-ı cinâna hemnâm,
Bana sâyende cinân oldu cihân.*

Yâni: «Hakk'ın lûtfu ile nûra kavuşan gözlerim, sana göz-yaşları ile teşekkürlerini sunar. Ey cennet bekçilerinin adını taşıyan doktorum. Senin sâyende cihan bana cennet oldu.»

Doktor Nâci Bey'e yazdığı teşekkür kıt'ası:

*Pîrâhen-i Yûsuf ile i'câz-ı Mesîh'in,
Esrârını Nâci'sine bahşeylemiş Allâh.
Nûra kavuşan dîdelerim etmede şükrân,
Ey gözbebeği âlem-i tıbbın sana her gâh.*

Yâni: «Hazret-i Yûsuf'un gömleği nasıl Hazret-i Yâkub'un ve Hazret-i İsâ'nın mucizesi nasıl âmâların gözlerini açıtıysa, işte

o sırrı Allah sana vermiştir. Ey tıp âleminin gözbebeği doktorum! Nûra kavuşan gözlerim her an sana teşekkür etmektedir.»

Ziya Paşa'nın *Harâbât*'ında şu beyti görüp Hâfız Bey'e okumuştum:

طاس حمامست این دنیای دون
هر زمان در دست ناپاک دگر

Şöyle terceme etmişti:

*Bu felek eski bir hamam tasıdır,
Gezer elbet cenâbet ellerde.*

Hâfız Bey'in mizâcî maddî, mânevî kimseye boyun eğmemektir. Bunu her zaman lisâniyle söylediği gibi, şuur kalıpları-na da dökmüştür:

*Ey kerîm ii rahîm olan Allah!
Dergehinde penâhımı bulayım.
Şeyh ii rinde beni esîr etme!
Kul'um, ancak senin kulun olayım.*

Bu hissi pek eskidir. Kendi kudret ve kabiliyetine çok güvenir: «Yapılamayacak bir şey yoktur» derdi. Her ihtiyâcını kendisi yaparak karşılar, sobasını kendi yeni baştan imâl eder, şişeleri muntazam kesip bardak yapar, hârîçle temâsı asgariye indirmeye çalışırdı. Kınalıada'daki evinde kitabını okuyarak kulaklıklı radyo yapmıştı. Esnâfın halkı aldattıklarını söyler, o noktadan bu külfetlere katlanırdı.

Dükkânında çalışırken zaman zaman altın eritmek lâzım geliyordu. Karşıkı komşusu kuyumcu müsevîden altını nasıl erittiğini sormuş, o da: «Bir gün beraber yaparız Hâfız Bey» demiş, savsaklamış. Bir müddet geçtikten sonra yine altın eritmek lâzım gelmiş, Hâfız Bey komşusuna: «Haydi birlikte eritemim,

bana altın lâzım.» dediği zaman: «Şimdi işim aceledir Hâfız Bey, yarın yaparız.» cevabını alınca kızmış, dükkânını kapayıp doğru Yüksek Kaldırım'a yabancı lisanlarla yazılmış yaymacı kitapçılara gitmiş ve altın izâbesine dâir Fransızca bir eser bulmuş, elindeki lûgatla kelimeleri, cümleleri Ada komşuları ve rastgeldiği Fransızca bilen dostlarına göstererek altı ayda sökmüş ve kendi başına altın eritmeye başlamış.

İSMÂİL SÂİB EFENDİ ve RÄSCHER

İsmail Sâib Efendi sarık ve cübbesiyle Dârülfünûn'da «Arap Edebiyatı» hocası idi. Kıyâfet inkılâbından sonra «Biz bununla geldik, bununla gideriz.» diyerek istifâ etmiş ve yerine bir Alman müsteşriki olup, sonradan bizim de fakültede hocalarımız olan Räscher Bey'i tavsiye etmişti. Reşer, Almanya'da Şarkiyat'ı bitirdikten sonra Mısır'a gidip orada bir müddet kalmış, sonra İstanbul kütüphânelerini tedkîke gelmiş ve Sâib Efendi'yi bulunca dizinin dibinde oturmuş, yirmi beş sene peşini bırakmamıştı. Kedi meraklısı olan İsmâil Efendi'nin bizim zamanımızda yirmi yedi tane olan kedilerinin erzâkını, Räscher Bey dışarıdan toplar ve kedilere yedirirdi. Kedi yavruları, sohbet esnasında, bir şeyi takrîr ederken, hocanın bir omuzundan öbür omuzuna inip çıkarlardı. Räscher, hocası oruç tutar diye Ramazanlarda oruç tutardı. Sonra yine onun tesiri ile İslâm'a girdi. Oskar Räscher «Osman Räscher» oldu.

Osman Räscher üniversitede iken onun ilk talebesi bendim, bulunduğum sömestrede başka talebesi yoktu. Evvelce Arapça ile meşgûl olduğum için mütemmim ders olarak onu almıştım. Benden memnundu. Her sömestre usûlen bir imtihan yapılır ve hoca o talebe için üst sınıfa geçme diye bir belge verirdi. İdare benim için birkaç defa istemiş, o da ihmâl etmişti. Bir gün müderrisler odasında ders yaparken Muzaffer Bey odaya girdi: «Räscher Bey, bu efendinin belgesini hâlâ vermediniz.» deyince: «Buna belge istemez, bu geçer.» dedi. Muzaffer Bey: «Bize o lâzım değil, bize belge lâzım. İmza ederek idâreye şimdi veriniz.» demişti.

Bir gün derste bana: «Ben şaşıyorum. Öyle şeyler biliyorsunuz ki, nasıl bildiğinize hayret ediyorum. Fakat öyle şeyler bilmiyorsunuz ki, nasıl bunu bilmediğinize şaşıyorum.» demişti. Ben de: «İşte buna metotsuz Şark usûlü derler.» dedim.

İstanbul'da yapılan bilmem kaçınıcı müsteşrik konferansına dinleyici gitmiştim. O da orada idi. Kendisiyle karşılaştım: «Bu Şark ilmi bilginleri arasında bir adam bana tanıtınız ki, edebiyat-ı Arabiyeden müşkil beyitleri kendisine sorayım.» dedim. «Bunlar arasında ve Garp metodu ile yetişmiş âlimler arasında öyle adam bulamazsın. Soracağın beytin kimin olduğunu söylersen, onlar sana o zâtın divânının kimler tarafından şerhedildiğini söylerler. Sen gidip onlara bakıp öğrenirsin.» demişti. İşte Şark bunun aksine bir metot ile yetiştirdi. Herşeyi hâfızasına almak istedi. Ondandır ki şu darb-ı meseli yeri gelince tekrar ederler:

العلم فى الصدور لا فى السطور

Yâni: «İlim insanın kendisindedir. Kitaplarda değil.» Garp tamamıyla bunun aksini iltizâm etmişti.

Fakat kendisi dünyayı gezmiş dolaşmış, İsmail Sâib Efendi'den başka kendisini tatmîn edecek kimseyi bulamamıştı.

Kendisi cidden âlim adamdı. Ayrıca hayrete şâyân bir coğrafya bilgisi vardı. Hâfız Bey'e bu husûsu söylediğim zaman: «O da bir şey mi? Şu dirseklerimi altı ay masamın üzerine koyayım, sonra gel sen beni coğrafyadan imtihan et.» demişti.

İsmâil Efendi'nin vefâtından sonra kalabalıkla birlikte cenâzeyi tâkip ettik. Definden sonra herkes döndü. Ben hem garip kaldım, hem de hocam olduğu için kabrin başından dönmesini bekledim. Herkes gittikten sonra mezarın başında ellerini kavuşturmuş hâlde on beş dakika durdu. Ben uzakta olduğum için ne söylediğini, ne okuduğunu işitmedim. Dönüp yanıma gelince dedi ki: «Benim güneşim söndü. Artık bana hayat karanlıktır. Yaşamaya bile değmez.» Bu söz, ilim aşkının dile getirdiği bir ifâde idi. Onun üzerine ben: «Size bir yıldız göstere-

ceğim, onunla tesellî bulacaksınız.» dedim. «Bu işle meşgûl kim varsa, ben hepsini tanırım. Kimse onun yerini tutamaz.» dedi. Şerâfeddin Yaltkaya'dan başlayarak Rebiî Molla vesâire birkaç isim saydı. «Onların hiçbiri değil» dedim. Hâfız Bey'i söyledim. «Şöyle kısa boylu bir adam değil mi?» dedi. «Evet» deyince, başını, «Nâfile onu da biliyorum» mânasında salladı. Ben ısrâr ettim: «Bir kere görüşün» dedim. Hâfız Bey'i tanıttım.

İki ay sonra Karaköy börekçisinin köşesini dönerken tramvaydan Räscher'i gördüm, hemen atlardım. «Nasıl buldunuz?» dedim. «Eh şöyle böyle» dedi. «Devam edin sonra yine konuşuruz» dedim. O hâle geldi ki, Hâfız Bey'i Kuzguncuk'taki evinde bulamazsa, Erenköyü'ne Muhiddin Beylere geliyor, orada da bulamazsa Nişantaşı'nda Hâfız dostlarından biri olan Harbiye Nezâreti emeklisi bir zâtın evine gidiyor ve bu yolculukları aynı günde yapıp Hâfız Bey'i buluyordu. «Bir beyitte müşkilim var» diye başlar, en az on beş beyit okurdu.

Bu aralarda ben Hâfız Bey'i gördükçe Osman Reşer'in bilgisini sorardım. «Bu müsteşrikler böyle baştan aşağı câhildir. Hiçbir şey bildikleri yok.» derdi. Ben kendisine onun çok değerli âlim bir Arap edebiyatçısı olduğunu tekrarlardım.

Räscher, altı ay sonra Hâfız Bey'i takdir etti. Hâfız Bey tam üç sene sonra: «Cidden büyük bir âlimmiş» diyerek Räscher'in ilmini tasdik etti.

Hâfız Bey'in son zamanlarında Altunîzâde'deki Süleyman Bey'de otururken kendisini ziyârete gitmiş ve Räscher ile neler okuduğunu sormuştum. «Yakası açılmamış, görmediğimiz on dört dîvân okudu.» demişti.

Bunların iyi kötü tercümesini yapar ve az miktarda Almanya'da bastırırdı. Hâfız Bey'in adını zikretmek hususunda kadir-dânlığı gösterirdi. Hâfız Bey, öyle şeylere değil, hiçbir şeye metelik vermezdi. İşte o vesîlelerden birinde şu beyti söylemişti:

*O ganîyîm ki bu bâzâr-ı cihanda feleğ
Metelik vermek için bende bozukluk yoktur.*

Räscher aynı zamanda şâirdi. Almanca şiirlerini yazıp yazıp neşrederdi.

Bir gün Bayezid’de kütüphâne kapısında çınarların altında oturuyordum. Kütüphâneneden çıkan Räscher beni görünce geldi. «Yâhu» dedi: «Hasan Âli Bey¹¹¹ ile Fuzûlî’nin *Leylâ ve Mec-nûn*’unu Almancaya terceme ediyoruz. Bir beyit geldi, mânasını bir türlü anlayamıyoruz:

*Sûz-i dil ile gelip figâne
Kâfûrunu dökdi za’ferâne.*

«Şu ‘kâfûrunu za’ferâna döktü’ ne demek?» deyince, «Fuzûlî ile meşgûl olanlara sormadınız mı?» dedim. «Kime sordumsa cevap alamadım» dedi. «Ağladı, demektir.» dedim. «Ne münâsebet?» deyince, izâh ettim: «Kâfûr, beyaz gözyaşları; za’ferân, aşktan ve heyecandan sararmış yüzüdür, ağlayınca kâfûr, za’ferâna dökülmüş oluyor.» deyince çok hoşuna gitmişti.

Benim hüviyetim hakkında hiçbir mâlûmâtı olmayan Hasan Âli Yücel, vekâleti zamanında edebiyat lûgatçesi hazırlanması için Nâmık Kemal, Ziyâ Paşa ve Hamse-i Atâî divânlarını bana havâle etmişti. Bunda Räscher’in, Şerâfeddin Efendi’nin ve merhûm fakülte arkadaşım Adnan Ötüken’in tesirleri olduğunu hissediyorum.

Fakat ne yazık ki, çift tedrisat yaptığım ve sabahın yedisinden akşamın yedisine kadar mektep işleri ile meşgûl olduğum sıralarda bu vazifeyi ancak pazarları mektebe gelip yetiştirmeye çalışıyordum. Ardarda te’kîdler geliyordu. Fakat iş tahakkuk etmedi. O bir şey değil, yazdığım fişlerin bir örneğini almamıştım. Şimdi kimbilir başkalarının da yapıp gönderdikleri fişler mahzenlerde mi çürüyordu, yoksa Agâh Sırrı Levend

¹¹¹ Hasan Âli Yücel, Maarif Vekilliği zamanında Hasanoğlu’nun da bir köy enstitüsü açmıştı. Merhûm Neyzen Tevfik o münâsebet ile şu beyti söylemiştir:

*Nâm-ı nâmîsine âli meşreb
Hasanoğlu diye açmış mekteb.*

Bey'in meşgûl olduğunu işitmiştik, onun dosyaları arasında mıdır bilmem.

Hâfız Bey derken yine çerçeveden çıktık. Yine o deryâ-yı fazilete dalalım. Mübârek anlatmakla bitmez.

Bir gün Ada'ya ziyâretine gittim. Yemekten sonra bahçede çam altında *Miutenebbî Dîvânı*'nı okumaya başladık. Ben okuyorum, o dinliyor, anlaşılamayan yeri izah ediyordu. Başımı tutamayarak birdenbire yaslandığım çam ağacına çarptım; başımın döndüğünü hissettim. Bir de saate baktım tam beş saat fâsılasız okumuşuz. Gözlerim karardı. Hayatımda hiç bu kadar devamlı bir şey okumamıştım. Hâfız Bey: «Ne var, ne oluyor?» dedi. Beş saat evvelki durumdaydı. Hiçbir şey olmamış gibiydi. Ben durumumu söyledim. «Ben, on altı saat okurum, böyle bir yorgunluk duymam.» demişti. Tabîî biz hocalıkla yıpranmış ve yorulmuştuk. O zaman ta'lim hayatının yirmi beş senesini doldurmuştum. Hâfız Bey denizlerde, açık havalarda ömür sürmüştü. Tabîî öyle kolay kolay yorulmazdı.

Kınalada'daki evinden izâle-i şüyu' yoluyla ve mahkeme kararı ile ayrılırken şu kıt'ayı söylemişti:

*Nasûhî tövbeliydim mahkeme bâbında ben ammâ,
Şikest etti felek bir câm-ı nevre tevbe mi hayfâ.
Şu altmış yıl sabâhında humâra doymadı gaflet,
İlâhî! Câmının sermesti huşyâr olmuyor hâlâ.*

Demek istedi ki: «Ben mahkemelere gitmeye Nasûh tövbe siyle tövbe etmiştim. Yeni bir takdir kadehi bu hususta tövbeleri bozdu. Altmış senelik ömrümde gaflet sarhoşluğunun verdiği sersemliğe doymadım gittim. Yârabbi! Senin sunduğun kadehin verdiği mestlikten kimse ayılamıyor. Yâni takdiri kimse bozamıyor.»

Hâfız Bey'in yukarıda geçen¹¹² kıt'asında «Yârabbi! Beni şeyh ve rinde esîr etme, ancak senin kulun olayım.» demesi,

¹¹² Bkz. s. 342.

kendisinde bir tasavvuf aleyhtârlığı olduğunu göstermektedir. Hâfız Bey'in hayatında tesâdüf ettiği şeyhlerin hepsi bilgi itibâriyle kendisinden câhildi. O, ilmi esas alırdı. İlimden nasîbi olmayanda başka bir mânevî cevher bulunmayacağına kaniydi. Ona göre bir mevhîbe-i ilâhiye olan irfân, nâdir tesâdüflerden-di; bunlar birer istisnâ idi, kaideyi bozmazdı.

Erbâb-ı tarîkate karşı gösterdiği alâkasızlık -ve hattâ bazen husûmet- onların ehl-i sünnet akîdesine muhâlif bazı itikatları yaymaları idi. Câhil şeyhlerin yaygın bir hâlde sürüp gelen vahdet-i vücûd telâkkîleri, yaptıkları telkînler ve getirdikleri misâllerle halkı vahdet-i mevcûda götürüp, Hâlik ile mahlûkatı birleştirip tekâlîf-i ilâhiye'yi iskat ettikleri, yâni emirleri, nehiyleri ortadan kaldırdıkları ve bu sûretle İslâm akîdesine ve vahdâniyet-i ilâhiye'ye kast ettiklerini söylerdi.

Hâfız Bey «Halkın cehlinden istifâde ederek her devirde tasavvuf adı altında câhil şeyhlerin türediğini» söylerdi. Şu manzûmesi bu kanâatini te'yit eder:

*Bir dâiredir ki hep tasavvuf
Sersem gibidir dönen içinde
Kur'ân ü sünen çeker buna yûf
Câhil şeyhin ne var içinde?
Kur'ân'a Ömer dedi «Kefânâ»
Bu günler için imiş bu mâna
(لا تتبعوا السبل) hüveydâ¹¹³
Ey tefrikalar nedir bu dâvâ?*

Yukarıda geçen tasavvuf hakkındaki manzûmeyi açıklayalım:

«Tasavvuf dedikleri bir dâiredir ki, içinde dönenler sersem olurlar. Ne yaptıklarını, ne de düşündüklerini bilirler. Kur'ân-ı Kerîm, Hazret-i Peygamber'in sünneti onlara yûf çeker. Câhil

¹¹³ En'am sûresi, 153. âyet.

şeyhden ne feyiz beklenir? Hazret-i Ömer *Kur'ân-ı Kerîm* için (كَفَانَا كِتَابُ اللَّهِ) = (Allah'ın kitâbı bize yeter) dedi. Onun dışında din hakkında yazılacak kitaplar ona aykırı ise kıymetsizdir. Sanki Hazret bu sözü, bugünler için söylemiştir. *Kur'ân-ı Kerîm* açıkça (Kur'ân yolundan başka yollara saparsanız dalâlete düşersiniz) buyurmuştur. O hâlde bu ayrılıkların mânası nedir?» demek ister.

Tarikatlerde birçok ayrılış noktaları olması, her birinin itikat ve amel bakımından bir televvün hâlinde bulunması, İslâm'da tefrikaya sebebiyet verdiği kanâatindeydi.

Derdi ki: «Târihe Bak! Balım Sultan 900 tarihlerine yakındır. Târikatlerin tohumu 500'de atılır; 900'de fışkırır.» Bâtınî olan Kalenderşah için Hâfız Bey şöyle yazmıştır:

... Kalender Şâhı melûn Bâtınî
Ordusuyla oldu İslâmın belâ-yı dûzahi
Âkıbet geldi ser-i maktûu bâb-ı devlete
Katlinin târih-i tâmmı oldu «Şâh-ı dûzahî»

Kalender Şah'ın kesik başını Kanunî Sultan Süleyman'a getirdikleri zaman, Kanunî'nin Bâtınıyeden olan ve tarikatini gizli tutan İmamı Bektaş Efendi'nin yüreğine indiğini söyledi.

Hâfız Bey'in Kınalıada'da *İkdü'l-Ferid*'i mütalâadan sonra, tıpkı erbâb-ı tasavvuf gibi Âl-i Resûl'e olan muhabbeti artmış ve Muâviye'ye atıp tutmaya başlamıştır.

Asırlar boyu devam eden bu kavga, hiçbir devirde sükûn bulmuş değildir. Sebebi ise herkesin ilimden ziyâde hisse itibâr etmesidir. Bu babda büyük âlimlerin, yâni muhaddis olan âlimlerin eserleri hakikatin rehberidir. Muhaddis olmayan ulemânın hükmü, nukule müstenittir.

Medineli Hacı Osman Efendi'nin güzel bir sözü vardır. Onu *Tasavvuf* adlı kitabımızda yazmıştık. Burada sırası gelmişken bir daha tekrar edelim.

Bir gün kendisine ulemâ ile meşâyih'in neden bir türlü anlaşılamadıkları sorulduğu zaman: «Şeriatin âlimleri ile tarikatın âlimleri hiçbir zaman kavga etmez; kavga edense şeriat ve tarikatın hakikatinden haberi olmayanlardır.» demiştir.

Burada yine bir istitrâda lüzûm hâsıl oldu. Çünkü bu mesele birçok zihinleri huzursuz bırakmıştır.

ŞERİAT-TARİKAT

Vaktiyle, yâni 1938 senelerinde Şeyh Mehmed Nûrû'l-Arab'ın -Abdülkerim Efendi'den Fehim Bey'e, oradan Muhiddin Bey'e geçen- yazma eserinde «Şeyh» hakkında şöyle bir târif görmüştüm: (الشيخ من كشف عنك غطاؤك) «Şeyh senden perdeyi kaldıran adamdır.» Yâni bu kuvveti hâiz olan kimse şeyhdir demek ister.

Şimdi bu perde kaç türlü kalkar? Avamdan iki cümle ile, okur yazardan birkaç sahifelik sözle, âlimden hiç olmasa küçük bir risâle hacmindeki delillerle ancak kalkabilir. Bu, işin ilmî yoludur. Fakat irfân yoluyla ve iki cümle ile herkesin gözünü açıp görmedikleri hakikatleri gösterecek şeyhlere pek o kadar sık rast gelinmez.

Şeyh Mehmed Nûrû'l-Arab aynı eserinde şerîati, tarîkati, hakîkati şöyle ifâde eder. (الشريعة اصل والطريقة فرع الحقيقة ثمر) Yâni: «Şeriat asıldır. Târîkat onun fer'idir, dalı budağıdır. Hakikat ise meyvesidir.» Binâenaleyh ahkâm-ı şerîatten girilmeyen tarikat kapısı, insanı şahrâh-ı hakîkata çıkaramaz.

Birtakım ulemânın tarikatten insanları külliyen sakındırmaları frenklerin «Panteizm» dedikleri vahdet-i mevcûda, yâni «Hâlik'i mahlûktan ayırmayan dalâlet mezhebi»ne düşmek tehlikesinden korktukları içindir.

Vahdâniyet-i İlâhiye'ye ve Hâtemür-Rüsûl'e ve onun getirdiğine dayanan imândan sonra hangi tarikat olursa olsun bu vetîre içinde ise hiçbir tehlike mevcut değildir. A'mâle yâni tat-

bıkata gelince: Hakk'a yaklaşmak için farzlar ve vâcipler dışında Hakk'ı zikir, esas prensiptir. Bu zikri tarikatlerde merâsimle hafî ve celî olmak üzere görüyoruz.

Ulemânın da ekseriyetle mensup olduğu Nakşibendî tarikatinde urefâ-yı meşâyih'in kabul ettiği bir düstûr vardır:

الخلوة فى الجلوة والعزلة فى الخلطة

Hiçbir yerde bu kadar vecîz bir tarzda halvet ve uzlet izâh edilmemiştir. Nasıl olsa bir kere ok yaydan çıktı. «İstitrât» derken Hâfız Bey'i unuttuk, fakat ümit ederim ki, yine yakalarız.

Bu mühim mes'ele üzerinde biraz duralım. Herkesin bildiği gibi tarikatte bir «Halvet» mefhûmu vardır. Yâni halktan uzak kalıp, onunla temâs etmemek ve bu sûretle günâhlardan beri kalmak. Halbuki «Halvet, celvettir» düstûru bu fikri ortadan kaldırıyor. Çünkü halvet, insanı cemiyete karşı olan vazifesinden alıkoyuyor. Halbuki din, cemiyet dinidir; yardımlaşma dinidir. Cemâat, vâcibe yakın bir emirdir. Bu dinî emirler, toplumun kuvveti ve saadeti içindir. Fert onun içinde erir. Asıl «adem» fikri budur. Kendini düşünmeyip cemiyeti düşündürmektir. Kendini öne alan adam, dünyada da, âhirette de yalnız kalır. Onun içindir ki, urefâdan Nakşî meşâyih'i, halvet mefhûmunun ancak cemiyette, toplulukta, herkes arasında yapılması lâzım geldiğine işâret etmişlerdi. Halvetin asıl kıymeti burada tecellî eder.

Halvetten maksat, halktan alâkayı kesip Hakk'la beraber bulunmaktır. Bu, o demek değildir ki, insanların arasından çekilip Hakk'ı zikir ve tefekkürle meşgûl olunacaktır. Bu yanlış uzun zaman sürmüş, dinin hakikatini anlayan ârifler, nihâyet bu düstûru tarikatte ortaya koymuşlardır. Halvette kalacağım diye halktan uzaklaşıp bir kenara çekilen, halka karşı olan mes'ûliyetini o an için unutup. Halbuki din ve peygamber günde beş def'a bir araya gelerek birbirlerinin ne hâlde olduklarını, kime yardım lâzım geldiğini bilmeleri için namazı cemâatle emretmiştir. Sen sünnettir diye odandan çıkıp câmie gider, kimsenin yüzüne bakmadan yine dönüp halvete çekilirsen, hiç

bir sevâba nâil olamaz ve mes'ûliyetten kurtulamazsın. Çünkü senin mes'uliyetin yalnız nefsinden değil, aynı zamanda en yakınlarından başlamak üzere bütün cemiyet efrâdına âittir.

Üzülerek söylemeliyiz, birçok vâiz efendilerimiz, câmilerimizde halkı ferdî ibâdete, namaza, oruca, tesbîhe sevkederler ve bunun fezâîli üzerinde dururlar. Halkı bu sûretle cemiyet mefhûmundan ve vazifelerinden uzaklaştırırlar.

Bütün bunları «Hâtîrât» bittikten sonra yazmak istediğimiz bir eserde toplamak istiyoruz. Fakat ömrümüzün yetip yetmeyeceği bilinmediği için sırası gelince burada da zikretmeyi faydalı bulduk.

Halvet; irâdesi zayıf olanlar, tabiatı iktizâsı kolaylıkla menâhîye meyil edebilecekler için bir istisnâ olarak kabul edilebilir. Onları basîret sahibi mürşitlerle, kendileri bilirler. Fakat tarîk olarak mutlaka halkın içinde vazife görürken hiçbir zaman Hakk'ı unutmamak ve bunun ef'âlini onun rızâsına uygun olarak yapmak, «Halvet-i sahiha»dır. İstisnâî halvet'e «Halvet-i ârıza» demek yerinde olur. Onun için «Halvet» kelimesi ıstılah olarak tasavvufta, halk arasında zebanzed olduğu gibi bir köşeye çekilmek demek değildir.

Kezâ «Uzlet» kelimesi de böyledir. Halktan kendisini uzak tutmak demek değildir. Uzlet ihtilât içinde yapılacaktır. Menhiyyattan, yâni kaçınılması lâzım gelen şeylerden halk ile münâsebette bulunurken bile dikkat edilmesi lâzım gelen haslet ile demektir. Bunlar her yerde, her mürşit tarafından böyle anlatılmadığı için cemiyeti ve halkı bir tarafa bırakarak yalnız kendini düşünmek, kendini kurtarmak için çalışmak hodgâmlıktır. Derişlik ile alâkası yoktur. Peygamber Efendimiz'in sünneti ile de bağdaşamaz. Menâkıp kitaplarında görülen vak'alar ferdîdir. Onlar başkasına ne örnek, ne de düstûr olur. Şahsın husûsiyetiyle alâkadardır, hususî sebeplere bağlıdır.

İşte Hâfız Bey'in tasavvufa karşı cephe alışı, müteşeyyihlere, yâni mürşit kabiliyetinde olmadıkları hâlde ya babadan kalma posta oturmuş, yâhut üstü kapalı umumî sözler ile avâmı

etrafına toplayan cerrâr şeyhlere karşıdır. O ilmi daima öne alır, sonra takvâsına bakar. Çünkü câhilin takvâsı köksüz ağaca benzer. Hazret-i Ali (r.a.) (زهد العامی مضله) buyurmuştur.

Yâni: «Câhilin zühdü ve takvâsı boşunadır.» Çünkü ne yaptığı-
nın mâhiyetini, ne de ne yapacağını bilir. Dînî heyecan ile hare-
ket eder. Üstüne terettüp eden farzları bilmeden müstehapların,
nâfilelerin arkasından koşar.

Hâfız Bey bir din âlimi değildi. Hıfzı ve Arapçası kuvvetli
olduğu için ahkâmı Kur'ân'dan çıkarmaya çalışırdı. Bu hususta
kendisiyle çok konuştum. Fakat hiç tesir etmedi. «Benim Arap
edebiyatıyla uğraşmam Kur'ân'ı iyi anlamam içindir.» derdi.

Şârihlere ve dirâyet tefsîrlerine lâkayd kalırdı. Hele Arap
veya Fars edebiyatı şârihlerine çok kızardı. «Herkesin bildiğini
yazmışlar, durulacak yerleri geçmişlerdir.» derdi.

Arapçası kuvvetli olmayan din adamına kıymet vermezdi.
Tabîi bu noktada haklı idi. Vefâtına tekaddüm eden senelerde
Kaadî Beyzâvî'yi zannederim talebelere müzâkere için tedkîke
başlamıştı. Kaadî hakkında çok takdîr-kâr cümleler söyledi,
hayranlığını ifâde etti. Hâfız Bey eğer metotla bir ilim kolunda
ihtisas yapmak isteseydi, edebiyatta olduğu gibi beynelmilel
bir otorite olurdu. Zekâsı ve hususî buluşları cidden insanı
hayrette bırakacak derecede idi. Fakat içtimâî mes'elelerde zih-
ninin takıldığı noktadan onu ayırmak çok müşkildi. Hemen
takkesini başından çıkarıp, «Buna anlat» derdi. Fakat her hakî-
kati hırz-ı cân ederdi (Canla başla kendisine mâlederdi). Doğ-
ruyu ve doğruları sever ve hürmet ederdi. Tecellüdü kendisini
tanyanlar arasında idi. Yabancıları ter geçer¹¹⁴ ve meclisten
uzaklaşmak isterdi. Mücâdeleden çekinirdi. Şüphelendiği kim-
seden zarar gelmesinden korkardı.

114 Ter geçer: Ehemmiyet vermez.

HÂFİZ BEY'İN NÜKTELERİ ve ŞÂİRLİĞİ

Biz onun daha çok nükte ve şâirliği üzerinde duruyoruz. Biz yazmazsak, kimse onu 'Edebiyat Tarihi'ne geçirmeyi düşünmez. Çünkü neşriyatı yoktur. Her telden çalmıştır. Herkes kendi bakımından onunla dostluk ederdi.

Siyasî ve içtimâî düşünceleri sarsılmayacak bir tarzda köklü idi. Rûhen ahrârdan olmasına rağmen, hürriyet adına İttihatçıların istibdâdına lânet ederdi.

Nişantaşı Orta Okulu müdürü iken bir gün devrin nüfuzlu bakanlarından Cevdet Kerîm İncedayı bir talebenin himâyesi için ricâyâ gelmişti. Hâfız Bey de karşımdaki kanepenin bir kenarında kitap okuyordu. Onu görünce dışarıya çıkamadı. Fakat elindeki kitabı sanki gözlüklü gözlerinde zaaf varmış gibi iyice yüzüne yaklaştırdı. Cevdet Kerîm Bey giderken ricâsının ehemmiyetini anlatmak için benim elimi kalbinin üzerine çekip koydu. Bütün bu tabloyu Hâfız Bey tedkîk ediyordu. O gittikten sonra Hâfız Bey, hakkındaki bilgilerini tâ Harbiye Nezâreti zamanından başlayarak saydı döktü. «Şimdi bunu ne yapacaksın?» dedi. «Çocuğun adını muallimler meclisinin toplanacağı günün takvim sayfasına yazdım. Başkaları da var, o zaman görülecek.» dedim.

Benim tavsiyeler husûsunda tuttuğum yol şu idi: Kim ricâyâ gelirse onun sınıfını, numarasını masa takviminde muallimler meclisinin toplanacağı günün sayfasına yazardım. Kurul toplanır, neticelenir, zabıtlar imza edilir, her iş biter ondan sonra muâvine: «Bizim takvim sayfasındaki talebeler acaba ne oldu? Sorarlarsa cevap vereyim.» derdim. Arkadaşlar hiç görmedikleri bu işe şaşırırlardı. Refikamın amcazâdesi de bir gün aynı duruma düşmüştü, ikmâle kalmıştı.

Mektep kapandı, imtihanlar başladı. Hâfız Bey merakla bir gün sordu: «Cevdet Bey'in tavsiyesini ne yaptın?» dedi. «Altı dersten birden sınıfta kaldı.» dedim. Büyük bir heyecan ve iltifât ile boynuma sarılmak üzere ayağa kalktı. «Teessüf ederim Hâfız Bey» deyince şöyle bir durakladı, ona: «Sen, demek beni

kırk sene sonra böyle âdî bir vak'adan dolayı tanıyacaksın öyle mi?» dedim. Ve işi lâtifeye vurarak: «Bak bu yolda saçımı ağarttım, gel de bak!» dedim. Saçımda hiç ak yoktu. Bir haftadan beri sol şakağımda bir küçük tel ağarmıştı. «Hani nerede beyaz?» diye sordu. Ben de: «Yaklaş göstereyim.» dedim. Aydınlığa döndüm, güç hâl ile beyazı fark etti. Başını sallayarak yerine oturdu. Ve beş dakika geçmeden şu beyti söyledi:

*Mâlûm idi bence, yüziünün aklığî amma
Mâhir, ser-i sevdâ da beyazlanmış efendim.*

Cidden sanatkârâne beyitti. «Ser-i sevdâ» Türkçe hem «Sevdâli baş», yâni «Âşık» mânasına geldiği gibi, «Baştaki siyah saçlar» mânasına tevriye san'atı vardı.

Bir gün Hâfız Bey'e Tebrizli Remzi Baba'nın:

*Geçmeden sümmü'l-hiyât-ı unsura can riştesi
Zülfünün zünnârına bend oldu îmân riştesi.*

beytini okumuştum. Biraz düşündükten sonra şu beyti söyledi:

*Esmeden bâd-ı «Nefahtii» gülsitân-ı hilkate
Meryem-i aşkında bağlandı bana can riştesi.*

Bu kadar kuvvetli irticâleri, Hâfız Bey'i bütün yakınlarına sevdirmişti.

Bir gün söz arasında şu kıt'ayı söylemişti:

*Cengîz'e, Hüilâgû'ya, Timurleng'e, Yezîd'e
Rahmetler okuttun ne kerâmet, ne füsûndur
Ey heykelini kendi yapan gâfil-i ferdâ
Târih senin ömr-i medîdinden uzundur.*

Bu da bilbedâhe söylediği mısralardandır:

«Yûsufum ben devlet-i ikbâl idbârımdadır.»

Bir gün meşhûr bir hattâtın güzel bir yazısını gösterdim.
Pek beğendi ve hemen:

«Bilirim hüsn-i hattı, meşkimdir.»

deyiverdi. Arkasından biraz düşündükten sonra şu beyti söyledi:

*Biz şimdi hüsn-i hat ile meşgûlüz ey perî
Kalsın hutût-ı zümre-i hattât hep geri*

Hacı Bektaş Velî'nin «Bektâşî» tarikatını kurmadığını söylediler. Hazretin irtihâli «Bektâşîye» lâfzının ebced hesâbıyla yapılan târihinde görüldüğü gibi hicrî 738'dir. Bu münasebetle Hâfız Bey 1952 Martında şu manzûmeyi yazmıştı:

*Etmedi vaz'-ı tarikat Hâcî Bektâş-ı Velî
İrtihâli çünkü «Bektâşîye» lâfzında celî
Halk-ı âlem ihtirâmen anmasından nâmını
Kurdu bir iblîs Bektâşî tarîk-i dâmını
Kırşehir'de bir ziyâretgâhdır makberleri
Bâlımın tahtesserâ ka'r-ı cehennemdir yeri*

Elmalılı müfessir Küçük Hamdi Efendi'ye manzûm nahvini takdim münâsebetiyle şu kıt'ayı yazmıştı:

*Asrın İmâm-ı Azâmı Hamdi Efendime
Annem için duâsı niyâzıyla takdîme
Ey ittıkası subh-ı şebâbında müncelî
Zannetme söyledim bunu ben kendi kendime*

Abdükel Hâfız alâ ahdihi
Hâfız Yûsuf Cemil

Bir gün Hâfız Bey: «Sigarası da senden, ateşi de» dediğim zaman paketi uzatıp sigarasını yaklaştıınca külünü silkti ve bir anda:

«Sanma küllenmiş yanardağdır bu herdem âteşin»

deyiverdi. «Yaşa Hâfız Bey» dedim. Bu sözüme de:

*Hâfızım cennet-i âlâda da olsam yaşarım
Sanma kim minnet-i ednâda da olsam yaşarım*

diye cevap vermişti.

Bir gece odasında oturuyorduk. Yanan mum bitti ve söndü. «Hafız Bey başka mum yok mu?» dediğim zaman:

«Şem'-i bezm-ârâsı varken meclisin mum istemez»

deyiverdi.

Hâfız Şirâzî'nin şu beytini ne güzel tercüme etmişti:

رفتی ز رفتن تودانی چه ماند در دل
جز آتش چه ماند از کاروان بمنزل

*Gittin, ne kaldı bilsen gönlümde firkatinden,
Kervan göçen konakta kalmaz âteşten özge.*

Şu beyti irticâlen söylenenlerdendir:

ریب در راه عاشقان عیبست
دین ما «یؤمنون بالغیب» است

Yâni: «Aşk tarîkinde şüphe yoktur, oraya şüphe girmez; bizim dînimiz gaybe imân edenlerin dînidir.»

«Hâfız Bey saçların ağardı mı?» dediğim zaman:

*Geçti o demlerle geçen rüzgâr
Kaldı hazîn hâtıralar yâdigâr
Mûy-i siyah ak saça oldu bedel
Bak neler etti bana leyl ü nehâr*

Bunu sigara paketinden çıkardığı kâğıtlardan birine yazmıştı. Siyah saçları geceye, ak saçları da gündüze benzetmişti.

Hâkim Senâî'nin bir beytini şöyle terceme etmişti:

*من وفائی ندیده ام ز کان
کر تو بینی سلام من برسان*

*Görmedim kimselerde rûy-i vefâ
Sen görürsen selâmımı söyle.*

Hâfız Bey, Velîd'in pek meşhûr olan

الا كل شيء ما خلا الله باطل

misraımın:

Bilmiş ol âlemde Hakk'tan başka herşey bî-bekâ

diye aynen ve pek güzel terceme etmişti.

Hâfız Bey'in bir gazeli:

*İçin için gönül ağlar figâne hâcet yok
Niçin niçin gönül ağlar beyâne hâcet yok
Lisân-ı gamzene dil âşînâ-yı râz olalı
Lisan-ı hâl ile de tercemâne hâcet yok
A nûr-ı dîde sana hâk-pây-i kahr olalı
Uluvv-i şöhrete, ikbâl ü şâne hâcet yok*

*Bu hûn-i dil bana câm-ı kader nasîbesidir
Elimde bâde-i pür imtinâne hâcet yok
O Yûsufum ki yeter çâk-i pîrehan şâhid
Delîl-i ismet-i vicdân u câne hâcet yok*

Yâni: «Feryât ve figan istemem, gönlüm için için ağlıyor. Niçin ağladığımı da hiç sorma. Senin gözlerinin ifâde ettiği gizli sırları, benim gönlüm anladı. Artık hâl diliyle ona tercümanlığa lüzum yok. Ben senin ayağının toprağı olarak kahrolup giderim. Benim artık makama, mevkie, şâna, şöhrete ihtiyacım yok. Bu kan ağlayan gönlüm bana kaderin sunduğu bir nasiptir. Artık minnet altında başka içki istemem. Benim palaspârelere bürünmüş varlığım, tıpkı Hazret-i Yûsuf gibi vicdân ismetime başka delîl aratmaya hâcet bırakmaz.»

Muhtedî Abdülkadir Yaman Dede'nin asıl adı «Diyamandı» idi. «Diyamand» elmas demekti. Hâfız Bey bu münasebetle ona şöyle bir târîh beyti söylemiştir:

*Ehl-i dil târîhine böyle dedi:
Ric'at etdi kânına elmas idi.*

Yaman Dede, Hazret-i Mevlânâ'ya âşıktı, adı geçince gözleri dolardı; Kayseri Mevlevî Şeyhi Remzi Dede'den nasip almıştı. İlim Yayma Cemiyeti'nin on sene fasılasız reisliğini yapan fûdelâdan, erbâb-ı kemâldan Avukat Seniyüddin Başak Bey dedi ki: «Şu zamanda *Mesnevî*'yi baştan aşağıya okudum diyene inanmam. Fakat onu Yaman Dede okumuştur.»

Abdülkadir Yaman Dede için Hâfız Yûsuf Bey'in başka yerde görülemeyecek bir «mersiye» yazmasını istedim. Şunu yazdı:

*Ey ilâhî şem'anın pervânesi
Nûr-ı vahdetle münevver mühtedî
Bak 'Diyamandı' denilmişdi sana
Doğduğunda, sonra çıktı mesnedi
Sen bir elmaspâre-i îmân idin*

*Parladı kalbinde nûr-ı sermedî
Mesnevî'den vahdeti idrâk ile
Veche-i tevhîde oldun muktedî
Ey Dedem devletlû Abdülkadirim
Rûhunun cennetler olsun meşhedî.*

Mühtedî Abdülkadir Yaman Dede için -ilerde kendisinden uzun boylu bahsedeceğim- Hâlis Erginer Bey de bir târîh kıt'ası söylemiştir. İstitrâden onu da burada zikrederim:

*Mollâ'yı Rûm görmedi ondan Yaman Dede
Dünyâyâ geldi gitdi nice müslüman Dede
«Hû» çekdi Canlar öğdü bu târîh-i cevheri
Halvet-saray-ı Pîre ulaşdı Yaman Dede*

Hâfız Yûsuf Bey, Yahya Kemal Pâkistan'a sefir olduğunda şu tarihi söylemiştir:

*Konur tâc-ı edeb tarîhine Feyzî-i Hindîden
Sefir-i ensebi Yahya Kemal'e erdi Pâkistan*

Dikkat edilirse târîh mısraında «tevriye san'atı» vardır. Nesre çevirirsek: «Pâkistan en olgun sefiri Yahya ile kemâle ermiştir.» Okurken «Sefir-i ensebi Yahyâ» deyip biraz durduktan sonra arkasını okursak nesre çevirdiğimiz şekilde mâna tecellî eder.

Hâfız Bey, torunum Ahmed Abdülkerim dünyaya geldiği zaman şu târihi söylemişti:

*O nur topu güneş gibi doğunca ufk-ı âleme
Bu binde bir gelir denildi doğdu Ahmedü'l-Kerîm*

(Hicrî 1382 - ta'miyeli)

Hâfız Bey hiçbir zaman kavvâl olmamış, dâima faâl olmuştur. Hareketsiz hiçbir ânı yoktu; ya el işi veya kitapla meşguldü. Kınalıada'da iken bir gün adanın yaşlı bir Rum balıkçısına ci-

varda mercan balığı taşlarının nerede olduğunu sormuş. O da «Bir gün beraber balığa çıkalım diye atlatmış. Hâfız Bey bakmış ki, taşların yerini belli etmek istemiyor, onun balığa çıktığı günü kollamış; bir saat sonra ardından sandala binip açılmış. Balıkçı Yani ustanın denizde durduğu yere Galata, B yazıt Kuleleri ile Sarayburnu’nu n rengi almış; böylece birkaç kere peşini takip edince taş yerlerini tesbit etmiş. Ondan sonra da Hâfız Bey tuttuğu 8-10-15 kiloluk mercanları Büyükada’nın lüks otellerine götürüp satmaya başlamış.

Ankara eşrâfından Hanifz de Mehmed Efendi ile iyi dostluğu vardır.

Hâfız Yusuf Bey 15 Nisan 1963 Pazartesi sabah  saat 7.30’da Mevl sına kavuşmuştur. Cenâb-ı Hakk taksiratını afv ile kabrini p rn r etsin. Karacaahmed’e defnedildi; kabir numarası 45/6’dır.

Hâfız Bey için şâir Hâlis Erginer Bey’in yazdığı vefat tarihi şudur:

*Dehr-i d n böyle bir all meyi artık göremez
Yeridir halk-ı cihân girye-k n n olsa m id m
Kilk-i reng ne s n h etdi g her tarihi
Yûsuf-ı Hâfız’a Rabbi k la Firdevsi makâm.*

ŞİİR VE EDEBİYATLA ALÂKADAR MEKTEP MÜDİRLERİ İLE TOPLANTILAR

Beykoz'dan Nişantaşı Orta Okulu müdürlüğüne tayin edildim zaman, daha evvel mektebimize bina bulmak ve ilk hazırlıkları yapmak üzere Maârif Müdürlüğince Taksim Orta Okul Müdürü Hâlis Erginer Bey memur edilmişti. Vekâlet ve Maârif Müdürlüğünden okul adına gelmiş evrak ve defterleri postadan tesellüm ederek işe başladım. O semtin çocukları mektep olmadığı için Ortaköy'deki Gazi Osman Paşa Orta Okulu'na gidiyorlardı; kendilerine büyük kolaylık oldu.

Şâir Halis Erginer Bey ile muârefemiz o târihte başladı (1938). Zaman geçtikçe şiire olan kuvvetli bağlılığını ve Dîvân edebiyatında çok usta bir şâir olduğunu anladım. Tabii mülâkatımız daha sıklaştı. Ziya Paşa'nın tarîf ettiği şâirdi. İstinye'de Fuad Şemsi Bey'in yalısında yapılan toplantılarda Yahya Kemal Bey'e ondan bazı parçalar okudum. Alâkalandı; sonra orada görüştüler. Hâlis Bey'i gittikçe takdir etti. O da ona büyük hayranlıkla bağlandı.

Edebî sohbetler yapılmaya, gazeller yazılmaya başlandı. Fakat Yahya Kemal Bey benim istediğim gibi Hâlis Bey'e karşı takdirini lâıykı ile izhar etmiyordu. Hâlis Bey metîn ve kuvvetli bir şâirdi. Yahya Kemal Bey her ne kadar Hâlis Bey'i yanından ayırmıyorsa da, gönlüm, lisana çok büyük ve hâkimâne tasar-

rufu olan Hâlis Bey'i benim kadar Yahya Kemal Bey'in de takdir etmesini isterdi.

Yahya Kemal Bey merhum tâbir yerinde ise orijinal bir şâirdi. Her şiirinin üstüne Âkif Bey gibi damgasını basardı. Kendisine o kadar inanmıştı ki, devrinde yaşamış bütün şâirleri istihfaf ederdi. Bunu da ancak yakınlarına söylerdi. Biz dolayısıyla işitirdik. Bana böyle bir şeyi hissettirmemiştir. Hâmid'i, Fikret'i küçümsediğini söylediler. Hatta İbrahim Alaaddin (Gövsâ) Bey bir gün «Fikret şiire ses getirmiştir.» deyince, «Şiire sesi ben getirdim.» diye İbrahim Alaaddin Bey'i tezyîf ettiğini ve buna dayanamayan Alaaddin Bey'in de kendisine bir hiciv kıt'ası yazdığını duydum. Hiciv cidden ağırdı; bilmem kendi de duydu mu?

Yahya Kemal Bey'in en bilinmeyen tarafı, yakınlarının ifâdesine göre onun heccavlığı idi. Hâlis Bey o tarafını çok iyi bilirdi. Hâlis Bey; kıymetli edîbimiz, mütefekkir muharririmiz, değerli edebiyat tarihçimiz ve Yahya Kemal âşığı Nihad Sâmi Banarlı Bey kardeşimiz kadar sonradan onun havârisi oldu.

YAHYA KEMAL VE NİHAD SÂMÎ BANARLI

Nihad Sâmi Bey'in hüviyetini göstermeye edebî, tarihî ve içtimâî vâdideki kıymetli tahlilleri, makaleleri kâfidir. Ben kendisini «Nâmık Kemal» hakkında Halkevi'nde verdiği çok kıymetli konferansı ile tanımış ve sevmiştim. Bu konferans, târihî hakikatlere perde çekmek isteyenlere karşı girişilen ilmî bir mücadele idi. O sıralarda Nâmık Kemal aleyhinde bulunmak moda olmuştu. Meclis'te Rûşen Bey nâmında asker emeklisi bir mebus, tahkîm-i mevki maksadıyla Nâmık Kemal'in vatanperverliğine zebandırlıkta bulunmuştu. Aynı mülâhaza ile sevdiğimiz bir edebiyat hocası, neşriyatı arasında Nâmık Kemal hakkındaki bir etüdünün başına yazdığı önsüz'de o fâhiş hâta-yı irtikâp etmişti. Nihad Sâmi Bey'in konferansı, işte bunun tepkisi idi; muhteşem bir hitâbe ile Nâmık Kemal'i bütün kıymet ve meziyetleriyle eski tahtına oturttu.

Bir gün bizim arkadaşlarla buluşmuştuk. Nihad Sâmî Bey de Yahya Kemal Bey ile beraber oturuyorlarmış. Yanlarından geçerlerken, Yahya Kemal Bey bizi görüp dâvet etti. Yahya Kemal Bey Nâilî'yi kendi devrinin en büyük şâiri olarak tanırdı.¹¹⁵

- ¹¹⁵ Yahya Kemal, «söyler» redifli gazelinin makta beytinde de Nâilî'ye büyük değer verdiğini şu sözlerle ifâde etmiştir:

*Böyle beş beyti bu gûyende redif üzre Kemâl
Nâilî söylese bir âlem-i mânâ söyler*

Aşağıdaki seçkin ve güzel beyitler Nâilî'ye âittir:

*Ey Nâilî, hamûşî mahz-ı hikemdir amınâ
Eş'ârı böyle söyler üstâd söyleyince*

*

*Neşât-ı hâtır-ı âlem elindedir sâkî
Bu gamları yine bir câm'dır sürûr edecek*

*

*Piyâle tutmaya yok elde Nâilî kudret
Elimde ra'şe, derûnumda ıztırâbım var*

*

*Çıksak ser-i tâk-ı çemene berk-i rez âsâ
Bâd-ı seher estikçe gülîstâna dökülsek*

*

*Eczâmızı hep rik-i beyâbân-ı gam etsek
Cânâna giden nâme-i hicrâna dökülsek*

Yahyâ Kemal Bey, Avni Bey'in söyleyişindeki ustalığını beğenirdi. Nâilî'nin «dökülsek» redifli gazeline Yenişehirli Avni Bey'in bir nazîresi vardır ki, Yahyâ Kemal Bey oradaki şu beyte hayrandı:

*Sahbâ-yı hurûşan gibi minâ-yı felekden
Tâ hâric-i humhâne-i inkâna dökülsek.*

Yahyâ Kemal Bey, Avni Bey'in «duymasın» redifli gazelinin de pek beğenirdi. O gazelden iki beyit:

*Yâre fâş et râzını ammâ zebânın duymasın
Güftüğü-yı vuslatı rûh-ı revânın duymasın
Öyle bilhûş ol şarâb-ı mestî-i vuslatla kim
Yâr âğûşunda yatsın cism ü cânın duymasın*

Yenişehirli Avni Bey'den seçilmiş güzel beyitler:

*Gerçi bezm-i yârda az dâstân söylenmedi
Dâstân söylendi, hâl-i dostân söylenmedi*

O, Nâilî'den okurken; ben, Yenişehirli Avni Bey'den cevap verirdim. Yenişehirli Avni Bey'in hususiyetleriyle bilhassa üslûbundaki teâric ve telâfif (yâni girinti ve çıkıntılar) ile mümtâziyetini söylemek isterdim. Sonunda «sah» hükmüne¹¹⁶ kavuştuk.

Söz arasında Yahya Kemal Bey'e Üsküdarlı Tal'at Bey'den birkaç beyit okudum ve şâirliğini çok beğendiğimi söyledim. Kıymet takdirinin herkes tarafından değişik bir tarzda yapılması, güzellik kıymetinin telâkkiye bağlı olduğunu anlatmak istedim ve Ferid Bey üstadımıza sormuştum: «Sizce en büyük şâir kimdir?». «Oğlum, Hâmid yükseklerde ona ulaşamıyoruz; ama bana sorarsan bence en büyük şâir Rıza Tevfik'tir.» dedi. Bunu nakledince Nihad Sâmî Bey, üstadın alınmış olmasından telaşlandı. «O sözü o anda duyduğu mülâhaza ile söylemiştir.» diyerek, sükûtu hâlinde Yahya Kemal Bey'in güvenmesinden endişe ederek kanaatini açıkladı.

Yahya Kemal Bey hakkındaki en büyük kadirşinaslığı Nihad Sâmî Bey yapmıştır. Eserlerini basmak, adına enstitü kurmak gibi teşebbüsleriyle devrinin «Âbide-i şî'r ü edeb»i diye

*

*Vaktiyle hâke basmayan erbâb-ı devletin
Şimdi izâm-ı dest ü seri hâk-i râhdır*

«Vaktiyle arabadan inmeyen yüksek makam sâhiplerinin şimdi el ve baş kemikleri yol toprağıdır.»

*

*Böyle aks-endâz olunca sûretin âyinede
Seyf-i gayretle mukarrerdir dü-nîm olmak bana*

Bu beyti Fâruk Nâfiz Bey çok beğenirdi.

¹¹⁶ «Sah» tâbiri eskidir. Hatırıma geldi de yazdım. Eskilerin zaman zaman hâ-tırasını yaşatmak kadirşinaslık olur. Bir yazı veya eser mâfevka gittiği zaman onun doğruluğunu ifade için (صح = sah), yâni «doğrudur» kelimesiyle hükmünü vermesi âdetti. Tabii sonraları terk edildi. Vazife tasdikleri de «mucibince» kelimesiyle yapılırdı. Üst makam tasdik için arz olunan yazıyı, inhâyı kabul ettiğini göstermek için «mücibince amel oluna», yâni «yazıldığı gibi yapilsın» diye evrakın altına yazardı. Sonraları daha kısaltılarak «mucibince» denmişti.

kabul ettiği Yahya Kemal Bey'e ve eserlerine duyduğu sonsuz hayranlığı ifâde etmiştir. Nihad Sâmî Bey târihi hakikatlere sâdık kalarak, onların imhâsına çalışanlar karşısında, yılmadan mücâdele etmiştir. Lisan hakkında baha biçilmez himmet ve gayretinin mahsûlü olan makalelerini son zamanlarda *Türkçe'nin Sırları* adı altında bir kitapta toplamıştır.¹¹⁷

Burada yine bir istitrât yapmak sırası geldi. Yıllarca böyle mücâdele edenlerin başında kıymetli târihçimiz Nihal Atsız Bey ve Nureddin Topçu Bey'i unutmamak lâzımdır. Her ne kadar aralarında kanaat, görüş ve telâkkî farkları varsa da, kanaatleri ve fikirleri uğrunda büyük çapta gayretler sarfetmişlerdir. Nihal Atsız Bey, târihi hakikatlerin inkâr edilmemesi; Nureddin Bey ise içtimâî bünyenin milliyete dokunmadan Avrupalılaştırması fikrini müdafaa etmekteydiler. Birbirine zıt birçok köklü ve yan fikirleri taşıyan bu iki mütefekkir ayrı ayrı âlemlerin adamıdır. Eserleriyle tahlil ederek ilmî ve hakikî hüviyetlerini ortaya koymak müstakbelin âlimi ve sosyal araştırmacılarının vazifesidir. Nihal Atsız Bey târihçiliği, koyu ve kuvvetli Türkçülüğü ile; Nureddin Bey, sosyolojinin millî bünyeye içti-hadî bir tarzda tatbikiyle şöhret kazanmışlardır.

Merhum Prof. Mümtaz Turhan'ı inceleyecek olanlar, devrindeki diğer sosyologları da bu umumî tedkikin içine almalıdırlar. İşte *Töre* mecmuasının bir nüshasında, yaşına göre çok olgun sosyolojik bir tahlile girişen Doçent Dr. Erol Güngör Bey'den bu mevzuda çok şeyler beklemekteyiz. İlme, his karıştırmadan tedkikte bulunmak her babayiğidin kârı değildir. Büyük eserler ve büyük hükümler büyük adamların işidir. Doğruyu rehber eden muhakkak büyüklüğe kavuşur. Doğru ise akıl ile, nass ile ve tecrübe ile bulunur.

¹¹⁷ *Türkçe'nin Sırları*, İstanbul 1972, İstanbul Fetih Cemiyeti Neşriyatı.

İSMÂİL HİLMİ SOYKUT

Biz tekrar müdürler toplantılarına dönelim. Müdürler toplantısının en genç şâiri İsmail Hilmi Soykut Bey idi. Pederi Bursa'da uzun müddet muallimlik yapan, fazîlet-i ilmiyye ve ahlâkiyesiyle umûmun teveccühünü kazanan «Şeker Hoca» diye tatlı lakabıyla meşhur Hilmi Efendi'dir. İsmâil Hilmi Bey çok zeki, nüktedan, nükte-senc, hazır cevap, ince bir şâirdi. Eski ve yeni vâdide yazdıkları çok başarılı idi. Meclise neş'e katan hemen tek varlıktı; bulunmadığı zaman aranırdı. Bu yüzden Başşâirimiz Hâlis Bey bir gün kendisine *Kâtibiumumî Hilmi'ye Arz-ı Hâl* başlıklı 17 beyitlik bir manzûme de yazmıştı. İlk beyti şudur:

*Ey Hilmi nedir bu i'tizâlin
Esbâbını anlasak bu hâlin*

Üsküdar Sultantepe Orta Mektep Müdürî İsmâil Hilmi Soykut Bey'e, Hâlis Bey şu kıt'ayı yazmıştı:

*Bağlarbaşı'nın muhadderâtı
Metbuu bütün o şehriyârın
İstanbul'u seyreder gururla
Sultantepe'sinden Üsküdar'ın.*

İsmâil H. Soykut'un güzel gazelleri, nükteli kıt'aları vardır. Bir yerde basılmamış olduğu için, bunlardan birkaç tanesini örnek olarak buraya alıyorum:

GAZEL

*Dehre ol bütt gibi bir kamet-i meczûn mu gelir
Gamzenin dâmına düşmüş dil-i mahzûn mu gelir
«Akl ü ümmîdimi târâc eden âfet o» desem
Gayrı hiç hâtıra Leylâ ile Mecnûn mu gelir
Bir niğehbanlık eden hâl-i siyeh korkusuna*

Sîne-i dilbere gayri dürr-i meknûn mu gelir
Fitne-cûlar gelir amma, güzelim âleme hiç
Sen kadar fitneci, gönلüm gibi meftûn mu gelir
Hilmiyâ! Sende iken bikr-i mezâmin ocağı
Turfa şâirlerin eş'arına mazmûn mu gelir

GAZEL

Âşık ol, kârın belâ-yı intizâr olsun da gör
Sırr-ı aşkın hâlelerden âşikâr olsun da gör
Çaresiz Mecnûn gibi dîvânelik işden değil
Sevdiğin Leylâ varıp ağyâre yâr olsun da gör
Gençliğiyle hüsn ü ânı yârı mağrur etmesin
İhtiyâr olmam sanıp bîihtiyâr olsun da gör
Lâlebendiz mevsim-i sermâde gerçi şimdilik
Fasl-ı gül gelsin, cihan bir lâlezâr olsun da gör
Bembeyaz olmuşsa Hilmî! saçların, kayd etme hiç
Vakt erişsin, gönلümüzce nevbahar olsun da gör

RUBÂİ

Âheng-i tarab her biri bir yanda söner
Cânâna fedâ eylediğin can da söner
Bürkân-ı kader, âteş-i mey, şem'-i visâl
Hilmî gün olur, cümlesi bir anda söner

KIT'A

İftirâkınla gönüller birer ateşgededir
Sed çeker gözyaşımız seyl-i hurûşâne bile
O muhabbet deminin tahtına câlissin kim
Değil eller, süremez zülfiine el şâne bile

KIT'A

Gerçi 'eşref' lafzının mevsûfu olmuşdur beşer
Lâkin onda her nevi' şer eylemiştir i'tilâf
Sorsalar benden: «Nedir insanda vasf-ı müteber?»
«Hulk-ı ahsendir» derim ben, gayrısı lâf ü güzaf

KIT'A

Simsiyah tohmu ekersin, gelişir ak pak olur
Emer esrârını arzın ve yeşil yaprak olur
Reng ü bûlarla İrem Bağı'na benzer de cihân
Âkıbet cümlesi tekrar bir avuç toprak olur

KIT'A

İstikâ olmasın Allâh'a, fakat korkuyorum
Bana derd ü gamı vermiş, sitem ü nâzı sana
Ben ki «âlemde güzel âşıkıyım» der dururum
Seni hilkat bu güzellekle belâ etti bana

KIT'A

Cihân ne şâha, ne şevketmeâba kalmıştır
Serîr ü tâc ü hazâin türâba kalmıştır
Sarîr-i hâme'den eflâke ser çeken ferman¹¹⁸
Mezar taşında küçülmüş, kitâbe kalmıştır

MATLA

Veremem sırrımı cânâna değil, cânâ bile
Söylemez âşık olan, derdini dermâna bile

¹¹⁸ Sarîr-i hâme: Kalem cızırtısı.

MATLA

*Gelmişim ben dehre pür derd ü elem, âh etmeye
Olmasın benden beter hiç kimse Allâh etmeye*

MÜFRED

*Bir sevâb işle o kâfirce nigâhınla da sen
Bu sevâbınla müsülmanca günehkâr olayım*

ÂZÂDE MISRA

Derdi mu'tâd etmişim, dermân olur derdim bana

*

İsmâil H. Soykut Bey'in çok büyük bir hizmeti olmuştur ki, bu Cumhuriyet târihinde kültür ve edebiyat adına eşi bulunmayan bir eserdir. *Unutulmaz Mısra'lar* adını taşıyan bu eserin hazırlanışında pek çok dîvânlar taranmış, hikmetli sözler toplanmış, bunların yazılışı, okunuşu ve açıklanması bir arada yapılmıştır. Baskısı da çok güzel olup, 'Sönmez Neşriyat ve Matbaacılık A.Ş.' tarafından 1968 yılında yapılmıştır.

İsmâil Soykut Bey'in eserlerinin bir arada yayımlanması edebiyat meraklılarınca beklenir.

* * *

Müdürlük topluluğunun reisi İsmâil Kemal (Karabel) Bey idi. Kendisi gün görmüş, cemiyete daha çok karşıdan bakmış, kendisini takdir edenlerin arasına girmiş, lâkayd kalanlardan uzak durmuş, azîzünnefs bir varlıktı. Hicve mütemâyildi, kıt'alar yazardı. Edebî tahlîli çok kuvvetli idi. Şiirden ve sözden iyi anlardı. Topluluğu vücuda getiren bir şahsiyetti. Neş'e baş prensibi idi. Hayatı dâima pembe tarafından görmeye çalışır, can sıkıcı hâdiseleri tekrarlamak istemezdi.

En yaşlı reisimiz askerî liseler müfettişliğinden, Dârülfünûn yüksek riyâziye şubesinden matematik hocası Abdülkadir

Köksal idi. Şiirden, edebiyattan zevk alırdı. Vaktiyle Arapça okumuş olması bu zevkin tekemmülüne sebep olmuştu. Uzakta oturduğu için toplantının erken dağılmasını isteyen arkadaşlardan Kartal Orta Mektep Müdürü Osman Kadam Bey vardı; Almanca hocası idi. Nüktelerden çok zevk alırdı. Yalnız başına meclisten ayrılmak istemediğinden dâima saati öne sürerdi. Bir gün yine öyle yaptı. Reis Abdülkadir Bey: «Bana saat lâzım değil... Ben saadetle mukayyet adamım.» dedi. Fakat söz manzûm düştü; bedîhegû şâirimiz Hâlis Bey hemen: «Sen uzaklardasın Osman Kadam'ım» diyerek reis adına sözü tamamladı ve meclisi kahkahalara boğan bir beyit meydana geldi.

Bu topluluğun haziran başında mektepler kapanınca açık havada salkımlar altında neş'eli yemek sohbetleri olurdu. Hâlis Bey o gün herkesin adını zikrederek 50-60 beyitlik mutantan bir manzûme ile gelir ve meclise neş'e saçardı. Zaman zaman İsmâil Hilmi Bey'in de ona iştirak ettiği olmuştur.

Hâlis Bey her vesile ile ve kolaylıkla târih beyitleri, kıt'alar ve manzûmeler yazardı. Buna başka vesileler de yol açardı. Bir gün İstanbul Kız Lisesinde Müdürler Toplantısı vardı. Kadıköy Yeldeğirmeni Orta Mektebi Müdürü olan Rıdvan Korur Bey geç kalmıştı; çok kibar, zarif, beyzâde inceliğinde bir arkadaşı. Müzâkere başladıktan sonra kapı açılıp da içeri girince, hepimiz ona baktık. Hâlis Bey'e ilham geldi, hemen orada şu kıt'ayı yazdı:

*Yelle işler bir değirmen sanma bâis feyzine
Ravza-i Rıdvan'dan almış nusgunu¹¹⁹ ol gül beden
Hak cömerd davranmış inşâsında elhak hazretin
Öyle serpilmiş ki olmuş sanki bir Herkül-beden.*

Rıdvan Bey mevzun kametli, geniş omuzlu, gül yanaklı, güler yüzlü, çok sevimli bir zâttı; kıt'a, tam onu temsil ediyordu.

¹¹⁹ Nusg: Özsuuyu.

Yeri gelmişken, bir hâtırayı daha buna ekliyelim. Birlikte Davutpaşa Orta Mekteb'inde arkadaşlık ettiğimiz; insanî fazîletleri, vefâsı, yüksek ahlâkı ve nâmütenâhî safvetiyle tanınan ve çok yakınlarının tahassürle kendisini aradığı, İngilizce mualimi ve İngiltere talebe müfettişi Seyfi Copgil Bey Galatasaray Lisesi'nde iken arkadaşlarına yazdığı uzun bir manzûmede Rıdvan Bey için:

*Timsâl-i fazilet bize Rıdvan Beyefendi
Menşûr-ı asâletle doğuştan beyefendi.*

demişti.

Seyfi Bey ince bir şâirdi. İngilizcesi fevkalâde idi; hele telaffuzu kendi kendini yetiştiren ve kendi gayreti ile lisânı öğrenen biri için hayretlere sezâ idi. Bir şeyin üzerinde durmazdı, şiire de ehemmiyet vermezdi. Eğer devamlı sûrette kendisini takdir eden bir muhitte bulunsaydı, çok eser verirdi. Yazdıklarında hiçbir zaman hasâset-i beyan görülmemiştir. Onları tamamlayıp okuduğu zaman kimse kusur bulamazdı. Çünkü her kelime üzerinde titiz davranırdı. Hangi makamı işgal ettiyse şahsiyetiyle doldurmuştur. Ne kendisinin bir talebi, ne de başkalarının tavsiye ve tesiri olmadan doğrudan doğruya Vekâletçe, İngiltere Talebe Müfettişliğine tayin edilmişti.

Seyfi Bey, Galatasaray'da bulunduğu zaman bütün muhitte şahsiyeti ile büyük bir otorite kurmuş olan Behçet Bey'in kendisine gösterdiği iltifat ve davranışı etrafın dikkat nazarından kaçmazdı. Behçet Bey'in kıymet verdiği şahıslar bütün tanıdıkları arasında ehad hanesini geçmezdi; gururla vekarı imtizaç ettirmesini bilen bir zekâ idi.

Rıdvan Korur Bey'in vefâtında Hâlis Bey şu târik kıt'asını yazdı:

*Korur da etdi nihâyet bu gamserâyâ veda
Bir örneğiydi bu âlemde kâmil insânın*

*Sezâ yazılsa bu târih-i gevherin arşa
Mekânı cennet ola Yâ İlâhî Rıdvân'ın*

Hâlis Bey, Yahya Kemal Bey gibi Emirgân âşığı idi. Yaz-kış, evi nerede olursa olsun ekser günler gelip Emirgân'da birkaç saat otururdu. Bir gün irticâlen Nisan ayı içinde Emirgân'da şu rubâîyi söyledi:

*Kış bitti, bahar öncüsü Nisan geldi
Bülbül yine gülzâre perîşan geldi
Bir yaş daha aldık ama bundan ne çıkar
Yaz yaklaşıyor fasl-ı Emirgân geldi.*

Hâlis Bey, Emirgân'a olan ibtilâsını şu rubâîsi ile anlatır:

*Açmaz beni her bahçede ney'ler, mey'ler
Haz vermiyor artık olur olmaz şeyler
Ben uzleti çokdan göze aldım amma
İnsan bu Emirgân'ı nasıl terkeyler*

Necati Lugal Bey için yazdığı târih şudur:

*Gitdi gaybıyla Necâti Lugal'in
İlm ü fazl ehli büyük bir kıymet.
Gevherin kilik ile yazdım târih:
Nâgehan etdi Necâtî rihlet*

Necati Lugal Bey üstadımız cidden az yetişen nevâdir-i urefâdandı. Osmanlı devrinde Fârisîye olan derin vukûfu ile meşhur Fârisî muallimi Hüsnü Efendî'nin iki oğlundan biri Necati Bey idi; diğeri Hayati Bey idi ki onun da çok zeki bir zât olduğunu Hâfız Bey'den dinlemiştim. Necati Lugal ile muârefemiz onun şâir arkadaşları Hâfız Bey ve Muhyiddin Bey ile başlar. Şiirdeki görüşleri, buluşları, inceliği, ayrıca ilmî varlığı kendisini ilim âleminde müstesnâ bir mevkie çıkarmıştı. Al-

manya'da üniversitelerde on beş seneden fazla kaldı. Çok iyi Almanca bilirdi. Kadirşinas talebesi ve Dil Fakültesi adına büyük bir eser neşretti. Kıymetli, vefakâr, hayırhâh ve fazîletli evlâdı Mihin Hanım, Tarih Kurumu'nun Kütüphane Müdürlüğünü büyük bir dirâyet ve selâhiyetle idâre etmektedir.

Bir müddet İsmâil Hilmi Bey gibi ben de toplantılara seyrek gider oldum. Hâlis Bey bir gün şu beyti söylemişti:

*Mâhir Bey'in çoğaldı bu yıl sürprizleri
Lâkin ne dense belli belirsizdir izleri*

Yahya Kemal Bey Pâkistan Sefiri olduğu zaman Hâlis Bey bir mısra ile târih söylemişti:

Pâkistan sefiri üstâd-ı edeb

Sonra şöyle bir târih daha söyledi:

*Bir zamanlar müstenir-i feyzi yalnız garb idi
Şarkın âfâkında bundan böyle açsın perr ü bâl
Bir düşer bin yılda Hâlis böyle bir târih-i nasb
Elçilikle gitti Pâkistân'a lâyıktı Kemâl*

Hâlis Bey'in başka bir târihi:

*Bu tevcih-i vecihin bir vatandır tehniyetkârı
Çıkar akvâmı Hindistân'ın istikbâle hürmetle
'Edeb' çıkmış büyük üstâda sunmuş cevherin târih
Sefir oldu Kemal Bey gitdi. Pâkistan'a devletle*

Hâlis Bey müşekkel ve şemâilce Yahya Kemal Bey'e çok benzerdi. Belki şişmanlıkları aynı kiloda idi. Hâlis Bey, Yahya Kemal Bey'in umumî kültürüne ve Osmanlı târihine vukufuna hayrandı. Edebiyattaki muhafazakârlığı üstâdın bu târih zevkinden olsa gerek. Yahya Kemal Bey'i kemâliyle Hâlis Bey ve Nihad Sâmi Bey anlatabilirler.

Edebî sohbetlerimizden ve Hâlis Erginer Bey'in şiirlerinden bahsederken cereyan eden bir edebî hâdiseyi anlatmadan önce küçük bir mukaddime yapmak faydalı olacaktır.

NAZÎRELER ve ŞÂİRLERİN KUDRET-İ EDEBİYELERİ

Muallim Nâci, şiirleri zamanının şâirleri tarafından beğenilip nazîreler yazılan bir üstâd şâirdi. Kendisinin «olalı» redifli gazeline zamanında birçok şâirler nazîreler yazıp edebî kudretlerini göstermişlerdir. Muallim Nâci'nin gazelini ve Ali Rûhî'nin nazîresini aynen dercediyorum:

GAZEL

Çalışdı gerçi zebân kalbe tercemân olalı
Beyâna sığmadı aşkın belâ-yı cân olalı
Benim kadar kime sûz-efken oldu âteş-i aşk
Şu âteşin küre insan için mekân olalı
Terennüimâtı hazîn olmasın mı bülbülümün
Hazâne döndü baharım, gülüm nihân olalı
Bahara kim bakıyor âh ey nihâl-i revân
Gamımla gözyaşı hemreng-i erguvân olalı
Sadâ-yı aşk hurûş-âver oldu afâka
Tabiatim heyecan-bahş-ı âşıkân olalı

ALÎ RUHÎ'DEN GAZEL

Cihânı yakdı o tal'atla yâr-ı cân olalı
Cihân bir öyle belâ görmedi cihân olalı
Belâ belâ diye aşkınla sû be sû gezerim
O nâr nâire-efrûz-ı hânımân olalı
Anılmaz oldu esâtîr-i evvelîn-i cünûn
Cünûn-ı aşk ile ben halka dâstân olalı
Hadenk-i âhımıza çarhı eyledik âmâc
Mahabbet oklarına sînemiz nişân olalı

*Tenezzül eylemez oldum cihâna ey Ruhi
Yerim riyâz-ı tarab-zâr-ı kudsiyân olalı*

Muallim Nâci'nin gazeline yazılan nâzireler arasında benim dikkatimi çeken ifadesindeki husûsiyet bakımından Tebrizli Remzi Baba'nınki olmuştı. Bir gün Bakırköyü'nde şâir Sâdi Bey'in mektebindeki toplantıdan dönerken trende Hâlis Bey'le sohbet esnasında kendisine Remzi Baba'nın gazelini okudum:

*Zamîr-i gülde gülâb-ı ruhun nihân olalı
Yoruldu bülbül-i hoşnâğme tercemân olalı
Ne serodir kaddin ey sîm-ten ki beslememiş
Bu i'tidalde tûbâ cinân cinân olalı
Kelîm-veş «erinî» oldu vird-i rûz ü şebim
O mâh-rûye siyeh zülf sây-e-bân olalı
Nevâ-yı çeng ü ney'e bulmazam mecâl-i semâ'
Sürûd-ı bezm-i gamım nâle vü figan olalı
Kenârım oldu sirîşkimle kân-i la'l ü akîk
Nazar-gehimden o genc-i revân revân olalı
Piyâle sun ki harâbâtıyân-ı bâdeperest
Harâb-ı câm-ı mey olmuş mey ü mungan olalı
Hadenk-i âhımıza çarhı eyledik âmâc
Mahabbet oklarına sînemiz nişân olalı
Diyâr-ı yâri ferâmûş kulmuşım Remzî
Enîs-i hâtırım ol yâr-i mihrîbân olalı*

Hâlis Bey şiiri çok beğendi ve bir hafta sonra toplantıya geldiğinde yazmış olduğu fevkalâde bir nazîreyi getirdi:

NÂCÎ'Yİ TANZÎR

*Cihân içinde o âfet belâ-yı cân olalı
Cihâna benzeri gelmiş değil cihân olalı
Ne gonca gülmeli artık ne lâle açmalıdır*

O nahl-i bâğ-ı hayâ zeyn-i gülsitân olalı
Figân imiş ser-i kûyunda an be an duyulan
Fütâdegâne teaddîsi bîgirân olalı
Derinde bendesi kıldı ne tâcdârânı
O çeşm-i sâhir ü icaz bîamân olalı
Selâkımızda bugün başka bir letâfet var
Bu söyleyiş bize Yahyâ'dan armağan olalı
Bırakdı hâmeyi elden ser-âmedân-ı suhan
Nevâ-yı şî'rime engüşt-be-dehân olalı
Kümeýt-i hâmeyi teskîne kudretim yokdur
Karârı hıttâ-i Şîrâz ü İsfahân olalı
Nazîre söylemek olmaz mı cür'et ey Hâlis
Duhât-ı şî'r bu vâdide hâmerân olalı

(1946)

Bu edebî hadise devam etti. Hâlis Bey bir toplantıda Remzi Baba'nın ve kendisinin yazdığı nazîreleri Yahya Kemal Bey'e okudu. Aradan bir sene geçti. Bütün arkadaşların iştirak ettiği büyük bir toplantıya üstâdî dâvet ettik. Yahya Kemal Bey de bu arada Nâci'nin «olalı» redifli gazeline bir nazîre yazmış, kendi nâziresini o toplantıda bizzat bizlere okudu:

Zamân o gül gibi gül görmemiş zamân olalı
Gülün güzelliği dillerde dâstân olalı
Ne serve bakmadadır şimdi gözlerim ne güle
O şîvekâr bu kamette nev-civân olalı
Yegâne hüsn-i ilâhî odur Cemâlullah
Cihâna ahsen-i takvînden ıyân olalı
Mesâğ olaydı eğer lâ-şerîke-leh derdim
Nazîri gelmedi âlemde hüsn ü ân olalı
O şûhu nazm ile tasvîr müşkil oldu Kemâl
Suhan rekâbeti meydân-ı imtîhân olalı

Gazeldeki bir beyte hayran oldum; heyecanla kalkıp üstâdın elini öpmek istedim. O beyit şu idi:

*Yegâne hüsn-i ilâhî odur Cemâlullah
Cihâna ahsen-i takvînden ıyân olalı*

Okuduğum eserlerde ben böyle bir bercesteye rastlamamış olabileirdim; sonradan Hâfız Bey'e de sordum, beni te'kid etti. Onun mütalâası bizlere benzemezdi; çünkü basılmamış dîvânları kütüphânelere giderek okumuş bitirmiş bir zât idi.

Yahya Kemal Bey: «Matlaa iltifat etmediniz» dedi.¹²⁰ Onca; sözü güzel, fakat sâde söylemek hünerdi. Matla' da cidden zarifti.

* * *

Edebiyatımızda san'atkârane söylenmiş târih mısraları çok makbuldür. Hasırcızâde'nin Adıyamanlı «Lüzûmî» mahlaslı bir şâire yazdığı vefat tarihi şöyledir:

Lüzûmî vardı dünyâya, Lüzûmî kalmadı gitti.

Osmanlı Devleti Divân-ı Muhasebat İkinci Reisi olan ve «Nâbedîd» müstearıyla çok güzel ve kıymetli eserler vermiş olan Cemal Bey'in vefatında şu târih mısraı söylenmiştir:

Nâbedîd, oldu bedîd âlem-i gayba nâgâh

«Bilinmeyen, görünmeyen nihayet gayb âleminde meydana çıktı.» mânasına gelen bu mısra çok san'atkârane dir.

HÂLİS ERGİNER'İN ŞİİRLERİ

Süleyman Nazif için Hâlis Bey:

Süleyman Nazif irtihal etti

dedi ve milâdî tarih düştü.

¹²⁰ Matla', gazelin ilk beytine denir.

Fâruk Nâfiz Bey'in vefâtına düşürdüğü târih:

*Eyvâh gitdi memleketin ünlü şâiri
Sonsuz üzüntülerle vatan şî'ri yasadadır
Hâlis yazılsın arşa bu târih-i gevherin¹²¹
Fâruk Nâfiz öldü cihan şî'ri yasadadır*

(Hicrî: 1393)

Uzun zaman görüşememiştik. Benim hakkımda şöyle bir rubaî söylemiş; buluşunca okumuştı:

*Firkat elemin işledi tâ câna kadar
Attın bizi bir kûşe-i hicrâna kadar
Görmek seni mümkün mi değil dünyâda
Düşmez mi yolun dostum Emirgâna kadar*

Hakkımdaki bir diğer rubaîsi:

*Kimse bilmez şu felek bazı ne cevher çıkarır
Lâk Mâhir gibi bir cevheri ender çıkarır
Öyle mahmûl-i edebdir ki o zât-ı âli
Her cebinden içi şâir dolu defter çıkarır*

Evliliğimin otuzuncu yılı dolayısıyla «Evlilikte 30. yıllarını idrâk eden İz'lere» başlığıyla şu kıt'ayı hediye etmişti:

*Kurdular bir yuva pür neş'e otuz yıl önce
Bu hayat onlara vermiş ebedî zevk-i huzûr
«İyi» geldi yed-i hâtifle bu rengin târih
Daha mutlu yaşasın Mâhir-i Can Mihrü'n-nur*

(1387)

Ellinci yaşdönümüm dolayısıyla yazmış olduğu târih kıt'ası:

¹²¹ *Tarih-i gevher*: Eski Türk harfleriyle noktalı harflerin hesaplanması sûretiyle düşürülen târih.

*Doğsun ufuklarında saadet güneşleri
Hak şanslı eylesin seni bahtın saîd edip
Târih-i tâm söyledi Hâlis teberriken
Bay Mâhir etti elliği itmâm iyd edip*

(1364)

Ayrıca «Mâhir Bey'in 50. Yıldönümüne Târih» başlıklı on bir beyitli bir manzûme yazmıştı. Onda da yine tam târih olarak şu son beyti söylemişti:

*Hâme-i mu'ciz beyânım yazdı bir târih-i tâm
Etdi Mâhir eğlenip neş'eyle ikmal elliği*

Yenikapı Orta Mektep Müdürü İbrahim Bey'in doğum târihi aynı seneye geldiği için birlikte arkadaşlarla bir toplantı yapmış, bu manzûmeyi Hâlis Bey o zaman okumuştur. Aynı manzûmenin içinde ikimizin ismi şöyle geçer:

*Dostlar, Mâhir'le İbrahim'i tebrik eyleyin
Genç kalıp atlattılar bil-izz ü ikbal elliği
Ellisinde bir hakîm kavliyle başlanmış hayat
Birleşen çiftlerde ben bulmam anormal elliği*

Sonunu da şöyle bitirir:

*Kes kelâmı Hâlisâ gelmez bu mebhasdeşmeğe
Sanma zinhar devr-i şeyhûhet için dâl elliği*

Yâni: «Elli yaş ihtiyarlık yaşına delâlet eder zannetme» demek istiyor.

Torunum Ahmed Kerim için söylediği târih kıt'ası:

*Vâlideyni şimdi bir sonsuz saadet duymada
Böyle bir ihsân için şâyestedir sûr-i azîm
Güş kıldım kilik-i gevher-bârdan târihini
Doğdu Yârab şâdgâm olsun müdâm Ahmed Kerim*

İkinci torunum Mâhir Haldun için doğum tarihi:

*Bahşâyîşidir bu yavru Hakk'ın
Her bir günü mutlulukla dolsun
Tarîhini söyledim çıkıp «Ben»
Mâhir Haldun ömürlü olsun*

(Hicrî: 1386)

Hâlis Bey'in şu rubâîsi ne kadar tabîi ve selisdir:

*Devrân-ı zaman sanma ziyansız geçiyor
Hergün daha tadsız, daha cansız geçiyor
Cûlar gibi sessizce akan günlerimiz
Bir şeyler alıp bizden amansız geçiyor*

Zamanımızın Dîvân şâirleri ser-âmedânından olan Hâlis Beyin bir gazeli:

*Ne zevk-i sohbet-i yârân, ne câm-ı Cemle gelir
Gelirse meclise şâdi o gonca-femle gelir
Ne gülsitanlara revnak-dih-i bahar oldu
Nevâ-yı bülbül-i cân sîneye negamla gelir
O şehriyâre gönül tahtıdır nişîmen-gâh
Sarây-ı sîneye dâim hadem haşemle gelir
Sürer durur mütemâdî cefâsı hûbânın
En âşinâsı eder nâz, bin sitemle gelir
Merâret-i elemin mehdidir bu kevn ü mekân
Bu tenknâye gelen gözlerinde nemle gelir
Hayâl ü vehm ü gümândır bu hâdisât-ı şuûn
Mezâhir-i süver âyîne-i ademle gelir
Zaman olur ki bu kalb-i hazîn-i nâşâda
Hümûm u mihnet-i hicran, katâr-ı gamla gelir
Sevâd-ı sîneyi garkab-ı nûr eder yâdı
Kulûb-i mürdeye can, şevk-i dem be demle gelir
Cihâna gelmedi, gelmez nazîri hâmemizin
Bu ses, bu beste ne Hâfız, ne Muhteşem'le gelir*

Nevâ-yı şî' rime engüşt berdehan dii cihan
Bu âb üi tâb-ı beyan şîve-i acem'le gelir
Gazelde eyledin isbât-ı kudret ey Hâlis
Bu yolda sebk üi edâ, âteşin kalemle gelir
(Ekim 1972)

RUBÂÎ

Mâzideki şiirimiz o bir hârikadır
Dîvanlarımız hepsi birer şâhikadır
Bâkî vüi Fuzûlî vüi Nedîm üi Gâlib
Hiç sönmeyecek meş'aledir, bârikadır.

RUBÂÎ

Yalnız yaşamak bâis-i hicrân oluyor
Günler geceler bir acı husrân oluyor
Hiiznüim, kederim, ağrılarım nüksetse
Dîvân-ı gazel, derdime dermân oluyor.

GAZEL

Bu bezm içinde ne sûr u safâlarım vardır
Ne nağme-rîz ne ulvî nevâlarım vardır
Mesîr-i uezletim olmuş avâlîm-i lâhul
Firâz-ı arşa varan i'tilâlarım vardır
O reg üi tâbı şafak subh-ı enverimden alır
Bir özge âlemim arz u semâlarım vardır
Bilinmez ülkelerin pâdişâhudır gönliim
Fesânelerde yaşar mâcerâlarım vardır
Benim muhibbelerim gönliimün yarattığıdır
Vucûd vermediğim mehlîkalarım vardır
Şerâb-ı nâb ile hemvâr neşve-yâb olurum
Bu bir hatâ ise densin hatâlarım vardır
Tenezzüil eylemedim izz üi câh-ı devrâna

*Ferâgatım gibi lutf u atâlarım vardır
Zaman olur ki esen rûzgâra hükmederim
Safir ü sarsar u râd-i belâlarım vardır
Hayattan alacak gayri kalmamış kâmun
Ne bir ümîd-i kerem ne recâlarım vardır
Gönülde cilve-nümâdır bir anda dört mevsim
Bahâr ü sayf u hazân ü şitâlarım vardır
Olur sedâ-yı bülendim resîde afâka
Alessabâh ne hoş-ter selâlarım vardır
Kemal'i şevk ile seçtim tarîk-i eslâfı
Ki herbiriyle benim merhabâlarım vardır
Kemâl-i şâire¹²² peyrevlik etdi kilik-i terim¹²³
Duhât-i şî'rden öz akrabalarım vardır
Serîr-i nazma oturdum teberriken Hâlis
Gazelde başkaca tavrım edâlarım vardır*

15. 10. 1971

Hâlis Erginer Bey'in şâirlik kudretini gösteren daha birçok şiirleri, gazelleri varsa da burada onlardan bahsetmek mümkün değildir. Kendisinin ciddî, şathî ve hezelî şiirleriyle, târihleri büyük bir cilt tutar. Eğer basılmazsa devrin edebiyat târihi adına yazık olur.

¹²² *Kemâl-i şâir*: Yahyâ Kemal.

¹²³ *Kilik-i ter*: Taze kalem.

NİŞANTAŞI ERKEK ORTAOKULU

Nişantaşı Erkek Ortaokulu binası mektebe elverişli olmadığı ve on seneden beri elden geçmediği için konak hâlinde dahi kullanılması mümkün değildi. Biz onu merhûm Şeyh Şâmil'in oğlu Kâmil Paşa'dan istîcar etmiştik. Sonra, onun oğlu Said Bey elden çıkardı. Biz maarifin binası olan Nişantaşı Kız Ortaokulu'na naklettik. İkilî tadrîsat yapmaya başladık.

Bu nakilden evvel Nişantaşı Erkek Ortaokulu Müdîrliğinde dikkate şâyân iki vak'a geçmiştir. Bir sene kadroları Maârif Müdürlüğüne götürdüğümüz zaman Tevfik Bey bizim mektebe bir Fransızca hocasının verildiğini ifâde etti. Fransızca derslerinde münhâl olmadığını söyledim. Ücretle çalışan yardımcı hocalardan dersi alarak tavsiye edilen hanıma verilmesini söyledi. Ben, sebepsiz kimseden dersi alamayacağımı söyleyince, bu sözü o zamana kadar kimseden işitmemiş olduğuna, takındığı tavırdan hükmettiğim Tevfik Bey şaşaladı. Meselâ kadroda bir isim göstererek: «Şundan ders alınız» dedi. «Ciddî ve kuvvetli hocadır, ondan hiç alınamaz.» dedim. «Eğer mutlak arzu ettiğiniz kimsenin bizim kadroya girmesini istiyorsanız benim teklifim ile bu iş olmaz. Siz re'sen ve bir yazı ile bunu yaparsınız.» dedim. Canı sıkıldı: «Peki kadro cetvelini bırakın.» dedi. Maârif Müdîri Tevfik Bey'in tâyinini istediği hanım, Büyüka'daki yazlıkta komşusu bir muharririn hanımı imiş. Kendisinden derslerin alınmasını bana teklif ettiği zâtı benim tuttu-

ğumu tahmin etti. Daha fena bir iş yaptı. Evli ve tıbbiyenin son sınıfında tahsil etmekte bulunan Galatasaray Lisesi'nden mezûn bir gençten ders aldı ki, zavallının yüreğine iniyordu. Sonra kadro gelince, idarî bir tedbir ile ben onu tatmin ettim, muâvinlik verdim. Kaybettiği ücretin iki katına nâil oldu.

Devlet ortaokul imtihanlarının yapılmasına dâir emir gelmişti. Sualler Vekâletten geliyordu. Müdürler toplantısı yapıldı. Ya 54, yâhut 57 mektep müdürü vardı. Maarif Müdürü için ehemmiyet ve ciddiyetinden bahsetti. Ben söz alarak bizim okul binasında bu imtihanın yapılmasına fiilen imkân olmadığını söyledim. Galatasaray Lisesi'nde yapılmasını teklif ettim. Müdür Behçet Bey ecnebî dört mektebin lisede imtihanı yapıldığını, onun kabil olamayacağını ifâde etti. Ben ısrar edince, Tevfik Bey şiddetle mukabele etti. Ben vazifemi yapmış, söyleyeceğimi söylemiştim. Toplantıdan sonra beni yanına çağırdı: «Sen bana neden husûsî söylemedin? Herkes aynı itirâzı yapacak. Çoğunu imtihan salonu idare edecektir. Başka arkadaşlar idâre edebilir; fakat ben bu vicdânî mes'ûliyeti üzerime alamam.» dedim. O zaman civardaki ilkokullardan birinin salonunda yapılmasına muvâfakat etti. Ben de müsterih oldum.

İmtihana giren talebeyi yeni yapılmış güzel bir çift bina olan ilkokula götürdük. Salon büyüktü. Sırayla talebeyi yerleştirdik. Zarfı açtım, sualleri okudum. Kendim de bir masanın üzerine çıkarak, ayakta tam bir kontrolle imtihanı yürüttüm. Birinci gün böyle geçti. Talebe velîlerinden bir kısmı komşumuz bulunan vekâlet umumî müfettişlerinden bir hanıma ricâye gitmiş olacak ki, ertesi gün müfettiş hanım imtihan salonuna geldi. Ben de bir gün evvelki gibi talebeyi oturtmuş ve başlarına dikilmiştim. Müfettiş Hanım yanıma gelerek bu salonun dar olduğunu, talebenin daha seyrek oturabilmesi için iki yana bölünmesini ve bir kısmının sınıflardan birinde iki hocanın nezâretinde imtihan edilmesini teklif etti. «Benim bulunmadığım sınıfta nezâretçi öğretmenlerin merhametleri galebe çalarsa, öteki sınıfın aleyhine olur, insan vicdan azâbı çeker.» dedim. «Ben buradayım» diyerek ısrar etti. «O hâlde burada benim bulun-

mama hâcet yok, müsâade ederseniz mektebe dönüyorum.» Muâvine: «Bana ait vazife yapılsın.» dedim. Memnûniyetle kabul etti. Çıkıp mektebe gittim. Vîcdânî mes'ûliyeti müfettiş hanıma yükledim. Kısmen huzûra kavuştum. Müfettiş murâkabe selâhiyetini hâiz olduğu için istediği gibi hareket edebilirdi.

HOCALIĞA DÖNÜŞ

İkili tedrisat yapan Nişantaşı Kız ve Erkek Ortaokulları birleştirildi. Ve kız okulunun müdürü Zeki Karamehmed Bey Erzincan Lisesi Müdürlüğüne tâyin edildi. Kayınpederi Encümen Azâsından Ziya Bey Ankara'ya gidip, Halk Partisi Umumî Kâtibi Hilmi Bey'in tesiriyle o zaman Maârif Vekili bulunan edip ve şâir Banguoğlu Tahsin Bey'e kararnâmeyi iptâl ettirerek tekrar eski yerinde kaldı. Bu sefer ben açığa çıktım ve Haydarpaşa Lisesi'nde müze ve kütüphanelere tâyinini isteyen Eflâtun Cem Bey'in yerine Haydarpaşa Lisesi edebiyat muallimliğine tâyin edildim, kendimce asıl yerimi buldum. Talebe ve idare memnûn kaldı.

HAYDARPAŞA LİSESİ

Yedi sene orada talebenin muhabbet hâlesiyle çevrili ve huzûr içinde vazife yaptım. Talebenin umumî alâkası şu tarzda oldu. Serbest seminerler yapabiliyordum. Hoca bir sınıfa girebiliyor, talebe ise serbestçe istediği hocanın dersine gidebiliyordu.

Kimya, fizik, matematik dershaneleri boş kaldı. Talebe edebiyatta olsun, fen'de olsun bizim seminere tehâcüm etti. Anfile-re geçtik, talebe ayakta kaldı. Kütüphanede devamla başladık, yine istiâp etmedi ve ayakta takip etmeye talebe râzı oldu. Nihal Atsız Bey'in semineri ile bizim seminer hemen bütün mektep talebesini paylaşmıştı.

Bir gün bana olan sevgisini gizlemeye muvaffak olamayan fizik öğretmenini mektep müdürü Bahaddin Örnekol Bey: «Mâhir Bey, sizinle mücâdeleye karar verdik. Bizim lâboratuvarlar bomboş, bu hâl devam edemez.» dedi ve gülerik devam etti: «Talebeyi çekeceğiz!». «Resmî emirle gâyet tabiî alabilirsiniz. Fakat gönül rızâsı ile muvaffak olamazsınız.» dedim. Hocanın arkadaşları muhâveremizi dinliyordu. «Bir hafta sonra göreceksiniz, nasıl muvaffak olacağız.» dedi. Ben: «Bunun imkân-sızlığını size arzettim. Maamâfih haftayı bekleyelim.» dedim. Ben merak içindeydim. «Mâhir Bey! Gelecek hafta çarşamba günü fizik lâboratuvarında sinema başlıyor.» deyince akan sular durdu. Hakikaten sinema başladı, bizim seminer talebesi yarıya indi. Ertesi sene ise seminerler kalktı.

Haydarpaşa Lisesi'nde sene sonu bahçede yapılan toplantıda bir ders senesi derece alanlar tebrik edilip, müdür tarafından konuşma yapıldıktan sonra mektep müdürü Bahâ Bey talebenin bir arzusu olup olmadığını sormuştu. Hep bir ağızdan «Mâhir Bey'i istiyoruz» demişlerdi. O da benden bir konuşma yapmamı istedi. Talebenin önüne geldiğimde şiddetli bir alkış ile «Çanakkale» diye bağırıldılar. Mehmed Âkif'in *Çanakkale* adlı şiirini okumamı istiyorlardı. Duyduğum büyük bir heyecan ile isteklerini yerine getirdim. Sonra beni çok seven arkadaşım Hâtemi Bey'i istediler, o da bir konuşma yaptı.

HAYDARPAŞA LİSESİ'NDEN TALEBELERİM

Haydarpaşa Lisesi'nde sınıfta talebe olan veya seminerlere devam eden konferanslarımda bulunan talebeden, mektep hâricinde evime kadar gelerek elinde kitap ve defterler, okuyup not alan ve saatlerce oturup sohbeti dinlemekten bıkmayan bugün Eski Edebiyat Kürsüsü Doçenti Mehmed Çavuşoğlu'nu; Eczacı Mektebi'nden mezûn olurken hocası meşhur hattat muhterem Necmeddin Okyay üstâdımızdan ta'lik yazıdan icâzet alan, hatt'a ve nakşa âit ebrû ve tezyînat san'atlarını devrimizin hezâr fen üstâd-ı küllü Ord. Prof. Dr. Ahmed Süheyl Bey'den

öğrenen, edindiği feyiz ile ve fevkalâde alâka ve dikkatli çalışmasıyla temâyüz eden, hat târihine âit yazılarıyla umûmun takdirini erbâbının hayretleri içinde kazanan, merhûm Elmalılı Müfessir Hamdi Efendi'nin birâderi Mahmud Yazır Bey üstâdın *Kalem Güzeli* ismindeki o muazzam eserini Diyânât İşleri Yayınları içinde basıma hazırlayan ve ansiklopedilerde hatt'a âit maddeleri selâhiyetle yazan azîz evlâdım Uğur Derman'ı; yine Haydarpaşa Lisesi'nden *Ebussuud Efendi'nin Fetvâları* hakkındaki tezini umûmun istifâdesi için bastıran ve eserini benim adıma ithâf eden Mehmed Ertuğrul Düzdâğ'ı ve onun gibi neşretmiş oldukları eserlerde adımı zikrederek hocalarına ilgilerini gösteren diğer kıymetli gençlerimizi unutmama imkân yoktur.

Meselâ mesleğinde çok kıymetli bir mühendis olan Haydarpaşa'daki talebelerimden Râşid Rona aynı zamanda yüksek teknik okullarında hocalık yaptığı hâlde, lisedeki derslerimizde aldığı nasîbini hiçbir zaman unutmamıştır.

Fakat bunların dışında öyle talebem vardır ki, hususî surette okumuş ve sohbet toplantılarında devamlı bulunmuş kimse-lerdir; bunların başında edebiyat doktoru Osman Öztürk'ü zikretmek vefâşinaslık vecîbesidir.

Yine öyleleri vardır ki, yarım asra yakın yıllar geçtiği hâlde her bayram devam etmekte olan şükran hislerini iblâğ için tebrikler yazarlar, bulundukları yerlerde konferans vermek için dâvet ederler, herhangi bir vesîle ile karşılaştığımız anda heyecandan ellerime sarılırlar ve arkadaşları ile buluştukları zaman beni nasıl andıklarını anlatırlardı. Enstitüden talebem olan Şavşat Müftisi Nuri Güneş'in bir bayram tebrik'i gözlerimden yaş getirmişti.

Bir iftâr münâsebetiyle karşılaştığımız ve Haydarpaşa'dan talebem olup, yirmi bir senedir buluşamadığımız Kimya Fakültesi Doçenti Hüseyin Bey, bir gün sınıfta meziyyetli insanı târif ederken *Kur'ân-ı Kerîm*'den getirdiğim örneği hiç unutamadığını, 18 yaşında edindiği bu ibretli bilgiyi o güne kadar hatırlan- dan çıkarmadığını söylemişti.

EDEBİYAT DERSLERİ RAPORU

Haydarpaşa Lisesi'nde iken, muallim sicil varakalarında herkesin düşündüğünü yazacağı hâneye ben üst üste üç yıl sorulduğu takdirde bir rapor yazılacağını işaret ettim. Üçüncü yıl raporu istediler. Edebiyat programına âit mütalâalarımı yazdım.

Temâs ettiğim mevzûlardan biri liselerde koskoca bir kitap hâlinde okutulan *Garb Edebiyatı* idi. Umumî kültür verilirken neden yalnız «Garb Edebiyatı» isteniyordu? Şarkın, bize en çok işleyen İran'ın muhteşem bir edebiyatı yok mu idi? Hindistan'ın meşhûr hakîm şâirlerinin dünya çapında eserleri ik.mâl mi edilecekti? Bize Farsça kadar değilse de, münevver zümreye oldukça müessir olmuş Arap Edebiyatı vardı. Ondan Türk münevverlerinin haberi olmuyordu. Bizde Urdu lisânı bilinmediği için Hindistan kültür ve san'atından münevver zümre mahrumdu. İşte bundan dolayı şâyet dünya edebiyatı hakkında umumî kültür verilmesi isteniyorsa, «Cihan Edebiyatından Örnekler» adı altında kitaba bir kısım ilâve edilmesi lâzımdı. Bu teklifim, Garb edebiyatına dâir müstakil kitap ortadan kaldırırlarak -fakat edebiyat kitaplarına yine Garb edebiyatından örnekler verilmek suretiyle- sözde kabul edilmiş oldu, fakat maksat temîn edilmedi. Edebiyat metin demekti. 1908'den sonra edebiyatı târih yaptılar. Yalnız edebiyat târihini bilen, edebiyatı bilir sanıyorlardı. Fikret şöyle dursun, artık Âkif bile anlaşılma-maya başladı.

Edebiyat âsâr-ı edebiye'den ibâret olduğundan şâirin veya edibin hüviyeti, ilmî kıymeti, şâirliği, edipliği ancak eserleri ile anlaşılır ve her okuyan bunu kendi kendine değerlendirecektir. Bunları edebiyat târihçisinin delilsiz, indî hükümlerine bağlamak, düşüncüyü bir nevi esâret altına almaktır. Bu yüzden nelerle karşılaştık.

Haydarpaşa Lisesi'nde altı yedi edebiyat muallimi arkadaşımız benim bulunamadığım bir grup toplantısında Nihad Sâmî Bey'in eseri yerine başka bir edebiyat hocasının kitabını kabul etmişler, talebe de almış, biz de mecbûren okutmaya başladık.

Bir aylık zamanda on beş sahifede onbeş yanlış buldum. Aylık grup toplantılarına getirdim. Arkadaşlara birer birer izah ettim. Ertesi sene kitabı terk ettik.

Yine Maârif Vekâletinden, bir edebiyat kitabını seçeceğim arkadaşlardan bir grup ile tedkik etmemi istediler. Haydarpaşa'daki arkadaşlarımızdan Türkân Aksu Hanım ile Eğitim Enstitüsü'nden şâir Behçet Necâtigil arkadaşımızı seçerek işe başladık. Ben yalnız eski metinleri tedkik edecektim. Diğer metinlerle, târihî kısım eski arkadaşımız tarafından okundu. Ben komisyona eski metinlerde ve bilhasa *Hürriyet Kasîdesi*'nde bulduğum yanlış listesini götürünce hayret içinde kaldılar. Rapor-törümüz Necâti Bey'in hazırladığı rapora dercederek Vekâlete gönderdik.

Nâmık Kemal'in *Hürriyet Kasîdesi* doğru dürüst okutulamı-yordu. *Cezmî*'den «Feminin rengi aksedip tenine» diye başlayan kısımda «În'itâfiyle bak ne âl olmuş, serv-i sîmîn safâlı gerdeni-ne» beytinde «Safâ» kelimesinin Türkçede kullanılan «Eğlence» mânası alınıp, «Berrak ve sâf» mânası düşünüleliyordu. Bun-ları heryerde üzülerək müşâhede ettik. Hele Süleyman Nazif merhûmun *Dâusıla* adındaki manzûmesinde «Gel ey kerîme-i târih olan güzel yurdum» mısraındaki «Kerîme» kelimesi her-kesce bilinen «Kız» mânasına alınarak okutuluyordu. Bu keli-menin asıl mânasını ben, altmış küsûr sene evvel, yâni 1907 tâ-rihinde *Câmîiü's-Sağır* adındaki hadîs kitabında görüp hatırladı-ğım bir hadîs dolayısıyla öğrenmiş bulunuyordum. Gözlerini seven, ikindi'den sonra yazmasın» meâlindeki hadîs-i şerif'te «Kerîme» kelimesi «Göz» mânasına geçmişti. Hocamdan o sû-retle öğrenmiş oluyordum. Bunu, Haydarpaşa'da arkadaşlara ve şâir Hâlis Bey birâderimiz vâsıtası ile de Kabataş'taki arka-daşlara söyleyebildik.

Daha sonra bir yerde karşılaştığım Edebiyat Fakültesi üçüncü sümestre talebelerinden biri Fikret'in *Ferdâ* şiirini işle-mek için hocasından bir vazife almıştı. Kendisine önce nesre çe-vmesini söyledim. Fakat daha baştan beş beyit sonra bocaladı. O gün de çok büyük üzüntü duymuştum.

Ama biz kendimiz tamam mı idik? Âhenge kapılarak ne mânaları atladığımızı çok kere gördüm. Metni hocadan okuyup anlamak lâzımdı. Yukarıda adı geçen Ayaşlı Ali Rıza Bey, edebî bir mecmûada bir Âzerî şâirinin «Çarşaf» başlıklı manzûmesini tahlil etmişti. Neleri görmediğimizi o gün bir kat daha anlamıştım. Liseyi bitirmiş edebiyat meraklısı, dîvânlar karıştırmış, antolojiler okumuş bir genç idim. Fakat yine anlayamamıştım.

Mekteplerde bol bol edebiyat metinleri derste okutulmadan, bilhassa eski edebiyatı anlamak mümkün değildir. Meselâ Yozgatlı Said Fennî Efendi'nin:

*Gam değildi penbe-veş fersûdelensem de bana
Tek leb-i şîrinine yaşmağ olaydım kâşkî*

beytini nesre çevirirsek şöyle bir mâna çıkar: «Ben senin dudaklarına yaşmak olayım da, pamuk gibi eskisem bile gam yemem». Bu ne demekti?

Burada bir kere yaşmağın ne olduğu bilinecekti. Bu başörtüsünün ferâce devrinde pamukludan ve iki kısımdan yapıldığını, ağza gelen kısmının rutûbetten daha çabuk eskidiğini bilmek için, yalnız lugatten «penbe» kelimesinin pamuk mânasına geldiğini öğrenmek kâfi değildi.

Yine aynı şâirin bir başka gazelindeki:

*Bî nikab u bâ nikab arz-ı cemâl eylerdi yâr
Geh hilâli bedr ü geh bedri hilâl eylerdi yâr*

beyti de yaşmak devrine âitti. Sevgili rahat konuşabilmek için yaşmağın alt kısmını çenesinden aşağı indirince «bedir», yâni ayın on dördü meydana çıkıyordu; yerine getirince de yâr «hilâl» hâlinde, yâni yeni ay şeklinde görünüyordu, mânasını anlamak için derste bol bol metin okumak şarttı. Daha birçok misaller hatırlanırsa verilebilir.¹²⁴

¹²⁴ Bkz. 270. sahifede zikredilen Fuzulî'ye âit beyit.

Haydarpaşa Lisesi'nde bir ders yılı içinde Maârif Vekâletine Orta Tedrisâta ait ders müfredatı, mektep içi Disiplin Talimatnâmesi ve imtihan şekilleri, sınıf geçme usûllerine dair o güne kadar geçen tecrübelerimin mahsûlü olan 14 maddelik bir rapor yazmıştım. Beş sene zarfında bunlardan dokuzu bana bir şey söylenmeden tatbik sahasına kondu. Beş madde ise her nedense uygun bulunmadı. Bunlardan biri önce tatbik edilip sonra vazgeçilen sınıf geçme yerine «ders geçme» usûlü idi. Bunun da bir veya iki sene tatbikinden sonra idarî mahzurlar ve karışıklıklar görüldü. Bilhassa sınıf geçme defterleriyle meşgul müdür muavinleri şikâyetlerini yükselttiler; sonradan bu usûl terk edildi. Şimdi gazeteler yeniden bu şeklin tatbik edileceğini yazıyorlar. Bakalım ne şekilde olacak?

Disiplin Talimatnâmesinde ben, bir de tard cezasını kaldırmak istemişim. Mektep çocukları için tard bir istikbâl darbesi idi. Her hangi şekilde olursa olsun, tard yerine mektep değiştirme cezasını koymuştum. Bir de disiplin kurulu cezasını tedkik ve temyiz mercii vekâlet değil, talebenin okuduğu sınıf hocaları kurulu idi. Vekâletin tedkik ve tasdiki lüzumsuz bir merkeziyetti. Vekâlet kâğıt üzerinden talebeyi muhakeme edecekti. Fakat buna mukabil sınıf hocaları talebeyi bütün hüviyetiyle yakından tanıyorlardı; onların vereceği karar en isabetli hükümdü. Bunda talebenin istikbâlini baltalayan hiçbir şey yoktu. Ancak büyük bir suçun işlendiği yerde suç sahibinin kalması diğerlerine kötü örnek olurdu. Gittiği mektepte huyunu değiştirmeyen oradan da çıkarılacaktı. Nihayet vilâyet hududunu aşacak, ya adam olacak, yahut kendi istikbâlini kendisi sarsmış olacaktı. Tabii suç, devletin kanunlarına göre cezâî bir suç ise, ona adliye el koyacaktır. Burası mektep disiplini mevzuu dışında kalır. Vekâlet makamı veya Talim ve Terbiye Dâiresi bunun üzerinde durmadı.

Haydarpaşa'da iken Bakanlığa yaptığım program ve sistem ıslahatı hakkındaki teklifler arasında bir de lisân tedrisâtı ile ilgili düşüncelerim vardı. 1908'den sonra maarifte yapılan yüzlerce program ve tâlimat değişikliklerinde yabancı dil mes'elesi

halledilmemişti. Ders saatlerini iki'den beş'e kadar çıkardılar. Yine fayda vermedi. Yabancı dilin, umumî kültür bilgisi arasında öğretilmeyeceği anlaşılmıştı. Ben şöyle bir teklif yaptım: Orta tedrisâtta yabancı dil ancak şu tarzda öğretilabilir: Diğer dersler sabahleyin (8.30'dan 13.00'e kadar) okutulacak; 14.30'dan 17.00'ye kadar (öğleden sonra) hiç bilmeyen, az bilen ve oldukça bilenlere üç kurs açılacak ve sınıf farkı gözetilmeyecek ve cumartesi hâriç olmak üzere, her gün iki saat yabancı dil okutulacaktır.

Ancak yabancı dil tedrisâtı mecbûrî olmayacak, üniversiteye girmek isteyenlere tahsis edilecek, ayrıca lisân öğrenmek isteyenler de bu kurslara devam edecek, üniversite dışında tahsil yapmayacak veya meslekî okullara gidecekler, eğer gidecekleri yerde yabancı dil öğrenimi yoksa diledikleri gibi hareket edecekler, üniversiteye gidecekler fakültelerde yabancı dil arandığı için seve seve derslere devam edecek ve çalışacaklardır. Bu kurslarda hocalık edecekler maaş değil, ücret alacaklardır ve bu ücretler yabancı dil bilgisinin dışarıdaki piyasada değeri ölçü olarak alınıp takdir edilecektir. Meselâ iş piyasasında iyi İngilizce bilen dört bin lira ücret alıyorsa, okullarda aynı ücret verilecektir. Başka türlü, mekteplerde lisan öğretmeye imkân yoktur. Ne hoca bulunur, ne de kalite sağlanır.

Binâenaleyh ne derslerdeki başarısızlıktan, ne çocukluk ve gençlik sâikası ile yaptığı disiplin dışı hareketlerden, ne de yabancı dilden imtihanı kazanamadığı için bir gencin istikbâlinin önüne geçilir. Böyle olursa bu iş Vekâleti de meşgûl etmez, her mektep idaresi kendi işini hocaları ile birlikte en iyi şekilde başarır. Herhangi bir sûrette bir mektepte kalamayacağını anlayan bir talebe, isterse bütün Türkiye mekteplerini dolaşsın; elverir ki, devlet o millet ferdini sokağa atmak selâhiyetini kendinde bulmasın. Henüz reşit olmayanlar, sosyal kanunlardan ziyâde psikoloji laboratuvarlarının elamanlarıdır.

ULUDAĞ KAMPI

Haydarpaşa Lisesi'nde iken bazı arkadaşların teşviki ile yaz tatilinde Bursa Muallimler Birliğinin Uludağ'da kurduğu kampa iki sene üst üste gitmiştim. Bilhassa dimağ yorgunlukları için çok faydalı olduğuna inandığım bu kamptan çok istifade ettim. Arkadaş topluluğu meslektaş âileleri olduğu için çabuk kaynaşma olurdu. İyi idare ediliyordu. Toplu gezintiler yapılıyordu. Program çok iyi tatbik ediliyordu.

Bir öğle ajansı Mısır Kralı Faruk'un tahtından indirildiğini ilân etmişti. Yemek sırasında yemek listesini sık sık nâzikâne tenkit eden Silivri öğretmenlerinden bir hanım arkadaş o gün yemek arasında yine bir tenkit yaptı. Kamp idâre heyeti canla başla çalıştıkları ve herşeyin iyisini tedârik ettikleri için bu tenkitlerden biraz müteessir oluyorlardı. En iyi aşçıyı çalıştırıyorlardı. Servisi muntazamdı. Öğretmen arkadaşların bu son tenkidi üzerine serin havayı şaka ile yumuşatmak için kamp kumandanı Bursa öğretmenlerinden Nureddin Erkilet Bey'e hitâben: «Nureddin Bey! Bundan sonra yemek listesini kraliçe tertip edecektir.» deyiverdim. Bir alkış tûfanı koptu. Nureddin Bey: «Yaşasın kral!» diye bağırды; bir tavr-ı hürmetkârâne ile «Emir telâkkî ederim» dedi. Hava yumuşadı. Fakat krallık ciddiyet kesbetmeye başladı. Hemen saray erkânının seçimine geçildi. Bir öğretmen arkadaşımızın yaşlıca vâlidesi Ana Kraliçe seçildi. Nedîmeler, teşrifatçılar, başkâtipler hepsi tamamlandı. Fakat nedense kraliçeye gereken ehemmiyet verilmiyordu. 21 günlük saltanat sona erdi. Ertesi sene iş yine alevlendi. Bir sene evvel kampta bulunanlar ile, o sene İzmir'den kampımıza iştirak eden ve Edebiyat Fakültesi arkadaşlarımızdan olan Belkıs Hanım da gelmişti.

Kampın hâle-i muhabbet ü hürmeti İzmir Lisesi ve Yüksek Ticaret Okulu muallimlerinden Çelebi Kâzım Bey etrafında toplanmıştı. Akşamları toplantı çadırında bir araya gelirdik. Kâzım Bey'in tatlı hikâye ve fıkralarını dinlerdik. Bir akşam cidden bir otağ denebilecek büyük toplantı çadırında içtima et-

tik. 54 kişi idik. Herkes bir numara seçti. Her numaraya benim bir beyit okumam sûretiyle neş'eli bir gece geçirmiştik. şiirler söylendi, hikâyeler anlatıldı. Belkıs Hanım'ın bizimle fakülte arkadaşlığı, kendisinin kraliçe ilân edilmesine sebep oldu. Hanımlar zâten eğlence arıyorlardı. Aralarında verdikleri karar üzerine bize taç giydirip, resmen Uludağ krallığını ilân etmek istiyorlardı. Dağ yamaçlarına yayılarak dağ çiçekleri toplamaya başladılar. En az bir sene ömrü olan sarı dağ çiçeklerinden bir taç ördüler. Bursa'dan fotoğrafçılar dâvet ettiler. Bakacık'ta kayalar üstünde fotoğraflar çekilerek bizi tahta oturttular, artık resmen kral olduk. Keyfiyeti o zaman Bursa'da çıkan iki gazete de yazdı. Bu suretle tescil de edilmiş oldu.

Bütün bunlardan ilham alan kampta bulunan şâir - öğretmen Perihan Evranosoğlu, *Uludağ Kampı* başlıklı aşağıdaki şiiri yazarak, gece toplantısında okudu. Keyfiyeti vesikalandırmak bakımından şiiri aşağıya yazıyorum:

ULUDAĞ KAMPI

*Kampta bir dost edindim,
Yeşil göz, hoş bakışlı,
Ufak tefek sempatik,
Kalbi ılık akışlı,
Dudakları kırmızı,
Kampımızın yıldızı,
Ne hoş adım atması,
Kimdir anladınız mı?
şahab Bey'in Fatma'sı,*

*Kampta bir dost edindim,
Eşiyle pek anlaşımış
Başına mendil sarıp,
Tâ zirveye ulaşmış,
Gençlere taş çıkarır,
Hem de yaşı altmış,*

Kampımızın neşesi,
Anılacak her zaman,
Kindir anladınız mı?
Sayın Bay Sabri Tırpan.

Kampta bir dost edindim,
Kültürlü ve kibardır,
Türklerle pek anlaşmış,
Sevimli eşi vardır,
Mesûd ömür dileriz,
Her ikisine de biz,
Kindir anladınız mı?
Kıymetli Bay Fâhir İz.

Kampta bir dost edindim,
Uygun bir çift olmuşlar,
Güzelce bir eşiyle,
Pek şeker bir kızı var,
Dâim olsun onları,
Saadetle saran bağ,
Kindir anladınız mı?
Kibar Lütî Öztabağ.

Kampta bir dost edindim,
Bu sene olmuş şâir,
Ünlü bir şiir yazmış,
Papuçlarına dâir,
Ne çabuk oldu mâhir,
Katılırsız hepimiz,
Neşesinin seline,
Saadetler dileriz,
Alacağı geline,
Bu anı kudretiyle,
Herkese oldu ibret
Kindir anladınız mı?
Bay Nureddin Erkilet.

*Kampta bir dost edindim,
Sevgi, saygı sembolü,
Etrafı şövalyeler, nedîmelerle dolu,
Her zaman baş tâcımız
Kibâr, mûnis ve temiz,
Kimdîr anladınız mı?
Belkıs kraliçemiz.*

*Kamta bir dost edindim,
Hoş sohbet ve nüktedân,
Kalbimizi fethetti,
Krallık verdik heman,
Canımız fedâ olsun,
Dilediği her zaman,
Sevdik onu hepimiz,
Devletlî efendimiz,
Kimdîr anladınız mı?
Saygı değer Mâhîr İz.*

(28 Temmuz 1953)

SAINT JOSEF KOLEJİ

Haydarpaşa Lisesi felsefe hocalarından Vehib (Tanla) Bey, Saint Josef Fransız Lisesi Türk yardımcı müdürü idi. Adına «Yar-direktör» deniyordu. Bana oradaki edebiyat dersini teklif etti. Memnuniyetle kabul ettim. Ancak derslerim on yedi saat idi. İki saatlik ders bırakmak için sınıf değiştirmek lâzım geliyordu. Arkadaşlardan hiçbiri bu teklifi kabul etmedi. Mektep müdürü idarede edebiyat hocaları arasında ders programı yaparken bizim dersin yekûnunu 17'den 15'e indirdi. Ben de bu sûretle Saint Jozef'te ilâve ders alabildim.

Orada iki sınıfım vardı. Biri onuncu sınıf, diğeri son sınıfın edebiyat şubesi idi. Talebe sayısı 25'i geçmezdi ve çok çalışırlardı. Ben de severek emek verirdim.

Bir sene başı onuncu sınıftan gelen talebemden fen koluna ayrılan kırk kadar talebe benim kendi sınıflarına da derse gitmem için idareye müracaat etmişler. İdare bu işin kendi selâhiyetleri içinde olmadığını söylemiş, inanmamışlar. İdarenin ödeyeceği ders ücretini velilerine müracaatla kendilerinin temin edeceklerini ve bu suretle mektebe de yük olamayacaklarını ifâde etmişler, mektep idaresi bu teklifleri kabul etmeyince, edebiyat dersine girmemeye karar vermişler. Zannederim benim dersimin olmadığı iki gün öyle geçmiş. Ben mektep kapısından girince Kâtip Anastas Efendi idare odasına gitmemi işaret etti. Müdür odasına gelince birinci ve ikinci müdür, Türk yardirektörü, Firerler Okulları topluluğunun umumî vekili Hüseyin Şehbâl Bey de bulunduğu hâlde beni ayakta karşıladılar ve talebenin dersi boykot ettiğini söylediler.

Firerler Konfederasyonu tarihinde böyle bir itaatsizlik o güne kadar hiç görülmediği için çok müteessir olmuşlar. İşin tesviyesini üzerime aldım. Talebeyi topladım, fiilen bu işin mümkün olmadığını, idarenin elindeki kadroda bulunan ders saati dışında bana ilâve ders veremeyeceklerini, her perşembe günü öğleden sonraki seminer saatinde istedikleri konuda kendileriyle meşgul olacağımı söyleyerek onları râzı ettim. Sınıflarına gittiler. Nedense bu hâdise Marsilyalı orta yaşlı müdür olan Firer'in bana karşı olan iltifatını azalttı.

Son sınıf edebiyat kolunun sınıf ve felsefe muallimi olan Firer Ozvalt'ın ise alâkası çoğaldı, ihtirâmı arttı. Ben sınıfa girmeden kapının önündeki sağ tarafta durur ve kulağıma eğilerek «Merhaba Mâhir Bey» diye selâmlar ve sınıftan öyle çıkardı.

Yine bir gün, Ermeni vatandaşlardan birinin leylî olan oğlu hastalığına binâen vaktinde okula başvurup kaydını yenilememiş; yerine bir başkasını almışlar. Rapor getirmiş kıymet vermemişler, Bakanlığa müracaat etmiş, Maarif Müdüründen kaydını yeniletmesi için emir gelmiş, buna çok hiddetlenen idare, Disiplin Kurulunu toplantıya çağırdı. Haydarpaşa'da birlikte arkadaşlık ettiğimiz felsefe muallimi Hâtemi Bey'in de orada

dersi vardı. Her ikimiz disiplin kurulu üyesi idik. Yardirektör'ün odasında Fransız ikinci müdür ile, Hüseyin Şehbâl Bey beraber bulunuyordu. Ben, talebenin haklı olduğunu, kendisine kurulca bir ceza verilemeyeceğini; fakat mektebi mâfevka şikâyet etmesi kaba bir hareket telâkkî edilirse, okulun müdürü tarafından re'sen bir ihtarla cezalandırılmasının yerinde olacağını söyledim. Onlar kurulca bir cezanın verilmesinde ısrar ettiler. Ben muhâlefette sebât ettim. Hâtemi Seniğ Bey de bana iltihak edince, istedikleri olmadı. Müdürin bana karşı olan davranışı daha soğudu.

Bir gün mektebe Fransız sefiri gelmiş, hocalarla bir toplantı yaparak, idareden Türk hocaları içinde «Lejyon Donör» nişânına lâyık kimse olup olmadığını sormuş, Ozvalt beni teklif etmiş. Müdürin aramızda geçen vak'aların tesiri altında muvafakat etmemiş olduğunu, Ozvalt talebeden bir kaçına hikâye etmiş, keyfiyeti sonradan sınıfta talebenin açıklamasıyla öğrendim.

Mektebin çok kuvvetli disiplini ve mükemmel müzesi, laboratuvarları vardı. Bahçe de âdeta bir cennet gibi idi. Kendileri için yiyecek, meyve, sebze yetiştirirler ve kümes hayvanları beslerlerdi. Mektebin Kalamış Koyu'ndaki rıhtımına vaktiyle Fransız vapurları büyük fıçılarla Bordo'dan şarap getirirlermiş. Sahilden mektebin ambarına kadar olan dekovil hattı hâlâ durur. İhtimal, her sene muayyen zamanlar yine nakliyat vardır.

HAYDARPAŞA'DAN ÇAMLICA KIZ LİSESİ'NE NAKİL

Orta dereceli kız liselerinde hocalık etmek istemezdim. Kızların ciddî mevzûlara tahammülü olmadığını, daha ziyâde fantazi konularla ilgilendiklerini zannederdim. Mizâcım itibâriyle ciddî ve ilmî konularda heyecanlı olduğum için vereceğim emeklerin zâyi' olacağına inanırdım. Bir ders yılı sonu Eylül devresi imtihanlarına mümeyyiz tâyin ederken müdürin nöbet sırasına dikkat etmediğini, ben içlerinde daha yaşlı olduğum hâlde hem Haziran, hem Eylül devresinde vazifelendirdiklerini görünce canım sıkıldı. Biraz sertçe konuştum. Her ne kadar

Müdür Vehbi Bey beni sâkin karşıladıysa da, haksızlık canımı sıkmişti. Mısırlıoğlu'nda oturduğum evime daha yakın, vesâati daha kolay olan Çamlıca Lisesi'ni istedim. Kız Lisesi'nin inhâsı üzerine Maârifçe kabul edildi. Ve bu sûretle Haydarpaşa'dan ayrıldım.

Fakat kızlar hakkındaki düşüncelerimin yerinde olmadığını daha senenin başlarında anladım. Bütün sınıf ateş gibi çalışıyordu. Dersle çok alâkalı idiler. Hattâ kitap dışında edebî konularla ilgilenmek istiyorlardı. Son sınıf edebiyat ve fen kollarına da dersim vardı. Fen kolundan Gönül Karagöz adında bir talebe, hocaları bulunmadığı ders saatlerinde benim derslerime girmek için idâreden izin alır ve not tutardı. Bir fen kolu talebesinin edebiyata olan merakını çok takdir etmiş ve bunu kendisine sınıf muvâcehesinde söylemiştim. Sonra üniversitenin fen kolundan mezûn olup asistan oldu. Fakültede çalışkanlığı ile temâyüz etti ve bir asistan arkadaşı ile evlenip çocuk sahibi olduktan sonra yine vefâkârlığından bir şey kaybetmedi. Aynı okuldan vefâkârlığını hiç kaybetmemiş bir de Gülcan Mammaş vardı ki, sonra fakülteyi bitirip, edebiyat hocası oldu. Vâkıa bulunduğum bütün mekteplerde Cenâb-ı Hakk'a bin şükür, onun lûtfuyla kütle teveccühüne mazhar olmuştum.

TERBİYE VE AHLÂK KONGRESİ

Haydarpaşa Lisesi'nde iken, Fransızca hocası arkadaşımız Osman Kurtuluş Bey'in gıyâbında vâki olan hatırlatmasıyla Haydarpaşa Lisesi'nden iki kişi Ankara'da Dil-Tarih Fakültesi'nde toplanacak olan Ahlâk Kongresine dâvet edildik. Toplantı günü 1951 senesinin 23 Nisanı idi. Cumhurbaşkanı olan Celâl Bayar'ın huzurunda açılış töreni yapılacağından, dışarıdaki merasimin tamamlanması beklendi. Saat onbire doğru Celâl Bayar, Maârif Vekili Tevfik İleri Bey ve birtakım mebuslarla salona girdiler. Mekteplerden gelen muallim delegeler bin kaddı. Maârif erkânı ve meslek ile ilgili kimseler de bu kongreye katılmışlardı. Riyâset dîvânı seçildi. Reisliklere Siyasal Bilgi-

ler dedikleri Mülkiye Mektebi profesörlerinden Kemâleddin Bey ile Fikret Bey ve Galatasaray Lisesi Müdürü Tevfik Ararat Bey seçildiler. Müzakere başladı.

Kongreyi Muallimler Birliği Başkanı Prof. Hamdi Ragıb Bey toplamıştı. Yeni hükûmet, memlekette sosyal hayatın büyük bir rûknü olan muallimler zümresinde nabız yoklaması yaptırdı. Cumhuriyet kurulalı, inkılâplar yapılabildiği asır olmuştu. Acaba hocalar arasında terbiye sisteminde yapılan değişiklikler ne derece gelişmişti? Muhafazakâr ve ilerici tutumlarından hangisi revaçta idi? Anlaşılması lâzım gelen cihet bu idi. Tabii kongre kararları kanun mâhiyetinde olmadığı için hükûmeti ilzam edemezdi. Hükûmet isterse o kararlardan beğendiğini tatbik sahasına koyardı.

Umûmî Heyet toplantısı öğle tatiline kadar iki saat sürdü. Birçok hatipler -sözde herkes- düşüncelerini söyledi. Fakat hitâbeler umûmî lâkırdılardı. Esasa girilmiyordu. Terbiyeciler daha çok konuştu.

Ben baktım ki hitâbeler uzuyor, usûl hakkında söz istedim. Kürsüye çıkıp: «Adından da anlaşıldığı üzere kongremiz Terbiye ve Ahlâk Kongresidir. Konuşmalara başlamadan evvel; bizim yapacağımız şey, önce bir prensip kabul etmektir. Bu Ahlâk Kongresi müzâkerelerine esas olacak 1908 Meşrûtiyet İnkılâbından sonra başlayan materyalist terbiye sistemi midir? Yoksa asırlar boyu âbâ ve ecdâdımızdan süre gelen âdetler, an'aneler, ahlâk prensipleri midir? Önce buna karar alalım. Sonra konuşmalara başlayalım.» dedim. Kürsüden indim. O sırada Celâl Bayar'ın, yanındaki Maârif Vekili Tevfik İleri'nin kulağına eğilerek bir şey söylediğini gördüm.

Benden sonra birçokları, meselâ Dr. Râsim Adasal, yüzbaşıktan emekliye geçen ve yazıları ile zamanının terbiyecilerinden tanınan Kâzım Nâmî (Duru) Bey ve birçokları bana cevap olarak ilerici fikirlerini ileri sürdüler. Bizi teyit eden muallim arkadaşlarımız da oldu. Bunlar arasında Hüsâmeddin Mumcu çok şiddetli konuştu.

Nihayet «İlkeler», «Mektep İçi» ve «Mektep Dışı» adı altında üç komisyon kuruldu. Biz 14 kişi ilkelere ayrıldık. Nureddin Topçu Bey ile Maârif Vekâleti Kalem-i Mahsus Müdürü Câhid Okurer Bey beraber bulunuyorduk. Aralarında beni reisliğe seçmişler. Toplandık, o suretle karar aldılar. Esasları tesbit ettik ve verilen karar mûcibince kararlarımızı takdim ettirmek için ikinci «Mektep İçi» komisyona gittik. Onların reisi Pertevniyal Mektebi felsefe öğretmeni İhsan Kongar'dı. Maddeleri okuduk. Birer birer rey'e konup takdim edildi. Son maddemiz Öğretmen Okulları'na din dersi konması idi. Rey'e konacağı sırada Reis İhsan Bey: «Arkadaşlar acele etmeyelim. Mesele mühimdir, müzâkere edilsin» dedi. Ben müdâhale ettim: «Riyâset Makamı reyini ihsâs edemez. Eğer siz bu hususta konuşmak istiyorsanız, makamı başkasına bırakıp, bir azâ sıfatıyla konuşabilirsiniz.» dedim. Diğer arkadaşlar «Kabul, kabul» diyerek kararlarımızın hepsini itirazsız kabul etmiş oldular. İkinci komisyon kararlarını, üçüncü «Mektep Dışı Komisyonu»na götürdü.

Bu suretle umumî bir rapor ile umumî heyet'e gelindi. Câhid Okurer benim yanıma gelerek birlikte bir takrîr hazırlamaya başladık. Toplantı saati on dakika geçmişti. Reislerin hiçbirisi yoktu. Hamdi Ragıb Bey kürsüye çıkarak: «Zaman geçiyor. Vakit dardır. Reisler gelmediler. Aranızdan bir reis seçiniz.» dedi. Kongre kendisini teklif etti. İşinin çokluğundan bahsile itirâz etti. Bunun üzerine birçok arkadaşın benim adımla tekrar ettikleri görüldü. Cemiyet Reisi Prof. Hamdi Ragıb Bey bunun üzerine beni rey'e koydu ve ekseriyetle kabul edildi. Ben kürsüye geldim. Önce söz alanların listesi kürsüde bulunuyordu. Onlara sırası ile söz vermek isterken Prof. Bedîi Ziya Bey ortaya atıldı, başka teklifte bulundu. Onun müzâkeresine geçeceğimiz sırada Kemâleddin Bey görüldü. Kürsiye dâvet ettim. Benim devam etmemi istedi. Ön sıradan Eskişehir delegesi ilk mektep müfettişi bir zât: «Reis gelince muvakkat reislik sâkit olur.» dedi. Ben kürsüden ayrıldım. Kemâleddin Bey de riyâsete geçti. Önce söz hakkını bana teklif ettiler. Ben de: «İcâp ederse konuşurum.» demiştim. Bunun üzerine sözcülük Çanakkale Lisesi Müdürü

Cemal Bey'e verildi. Müşterek teklifler sıra ile rey'e konularak kabul edildi.

Bir celsede müzakerenin bitirilmesine dair takrîr verilmişti. Reis Prof. Fikret Bey idi. Takrîri rey'e korken: «Önce takrîri reyinize sunuyorum. Takrîrin kabulünden sonra söz alanlara sırasıyla söz vereceğim.» demesi üzerine usûl-i müzâkere hakkında söz istedim. «Müzakerenin kifâyetine dâir takrîr kabul edildikten sonra artık kimse söz söyleyemez. Usûl budur. Büyük Millet Meclisi'nde usûl müzakereleri böyledir.» dedim. Orada bulunan mebusları işhât ettim. Çünkü, biz 1920-1924 arasında Meclis zabıt kaleminde vazifeli bulunmuştuk. Müzakere usûllerini, dâhilî nizamnâme'yi hemen hemen ezberlemiştik. Tabîî kabul edildi. İki celse arası koridorda Tekirdağ Mebusu İsmail Hakkı Bey ile görüşürken Fikret Bey yanımıza gelerek: «Mahir Bey bizi kündeden attı.» dedi. Gülüştük.

CELÂL BAYAR BEY

Demokrat Parti Başkanı Celâl Bayar, Birinci Büyük Millet Meclisi'nde daha İktisat Vekili iken umûmun teveccühünü kazanmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın takdirine mazhar olmuştu.

Kendisini seven ve sevmeyenleri hürmete mecbur edecek bir vakara sahipti. Kürsüye çıkıp bir maddeyi müdafaaya başladığı zaman, muvafık ve muhâlif herkes sükût ve hürmetle dinlerdi. Hiçbir zaman ne hâlen, ne kaalen mütecâviz olmamıştır. Onun bu çok şâyân-ı dikkat ve bütün hüviyetini taçlandıran ağır başlılığı, ikna kabiliyeti umûmun muhabbetini celbetmişti. Birinci Meclis'teki eski İttihatçı arkadaşlarının arasından hiçbir târiz ve siteme maruz kalmadan Mustafa Kemal Paşa'ya hüsnüniyetle bağlanmıştı. Kendisinin de itirafı gibi «Ben onun mektebinden yetiştim» diyordu. Paşa İttihat ve Terakkî Teşkilâtının büyük kuvvetinden pek çok istifâde ettiği hâlde onları tasarlacağı rejim ve inkılâplara inandıramamış ve İttihatçılar ikiye bölünmüştü. Celâl Bey'in tarafını tutanlar Halk Partisi'ne mâlolmuşlar, diğerleri eski saltanat sevdâsıyla muhâlefete geçmişlerdi.

1950'de Celâl Bey Devletreisliği'ne yükseldiği hâlde, parti'nin hakikî başkanlığını terk etmedi. Adnan Menderes merhûm gibi bir âteşpâre-i zekâyı hükûmet başkanlığında serbest bırakmadı. O da buna mukabil kendisine sâbık başvekil dedirtmeye-

ceğini, halkın kendisine karşı gösterdiği büyük alâkadan cesâret ve kuvvet alarak ilân etti.

«Mahkeme kadıya mülk olmaz» atasözü unutuldu. Otuz sene sonra o devre ait vesikalar tamamıyla neşredildikten sonra târih, asıl hakikatleri sahifelerine geçirecektir. Bunlar, bizim dışarıdan bir vatandaş olarak görüşlerimizdir.

İsmet Paşa gerek Başvekilliği zamanında, gerek Devletreisi olduğu zaman karargâhtan orduları sevk ve idare eder gibi devlet gemisini yürütmüştü. Tek partili idarede mes'ûliyet tek elde olduğu için târihe hesabını tek başına verecektir. Fakat 1950 Mayısından sonra hesapların bütün mes'ul makamlarda olanlardan sorulması tabiidir. Ne devlet, ne hükûmet reisleri, ne de meclisler bu sorumluluktan kurtulabilirler. Tek partili dikta idarelerinde her ne kadar mebuslar memur hüviyetinde idilerse de, hükûmetin icraatı yine onların kararlarına bağlı olduğu için târih ve adâlet huzûrunda mes'ûliyetleri tabiidir.

TEK PARTİLİ REJİM'DE SEÇİM VE BASKI

Şark'ta Millî Mücâdele harekâtını başlatanlardan, Erzurum Kongresine, İstanbul'daki Meclis-i Meb'usân'a ve 2. İntihap devresine TBMM'ye iştirak etmiş olan Gümüşhane Mebusu Zeki Kadirbeyoğlu yazdığı *Hâtırât*'ta o devredeki mebus seçimini şöyle anlatmaktadır:

O zaman intihabat vilâyetlerde ayrı ayrı yapılıyor ve kaza merkezlerinde bile birer ikişer gün fâsıla ile müntehib-i sâniler rey veriyorlardı. Bugünkü gibi bütün memleket bir anda ve bir günde mebus seçimi yapılmıyordu.

İlk intihab Kelkit kazasına emir verildi.

Süvari Seyyar Jandarma Taburu, kaza merkezini ihâta ederek Tabur Kumandanı bir müfreze ile ayrıca Belediye Dairesini çevirip kendisi de içeri girdi.

Aynı zamanda jandarma kumandanı, kaymakam vekili tedbir ala-

rak o da belediye dairesine dahil oldu. Müntehib-i sâniler de tamam olduğundan Belediye Reisi Hacı Alâeddin Bey merhum ayağa kalkarak: «Büyük misafirlerimiz biz şimdi mebus intihabına başlayacağı-mızdan, sizlerin Belediye Dâiresinden lütfen çıkmanızı rica ederiz. Arzu buyrulur ise, yanımızdaki ufak odada oturunuz» demesi üzerine, Süvari Binbaşısı ile Kaymakam Vekili olan jandarma kumandanı: «Biz, buraya intihabı yaptırmak için geldik. İntihap bizim yanımızda yapılacak ve her müntehib-i sâninin yazdığı veyahut yazdıracağı pusulaları göreceğiz. Hükûmetin istedikleri adamlardan başka hiç kimseye rey verilemez» dediler.

Bu açık ve sarîh tehdit karşısında Belediye Reisi Hacı Alâeddin Bey merhum: «Efendiler, bizim elimizdeki İntihap Kanununda sizlerin bulunacağına dair hiçbir kayıt yoktur ve halk da kendi vekilini kendisi seçeceğine ve buna karışanların ağır cezalara çarptırılacağına dair maddeler de vardır. Hükûmet istediğini yapacaksa, daha bu ahaliyi aylardan beri köylerinde niçin tedirgin edip, bu mahsul zamanı yerlerinden oynattınız? Kaza İdâre Meclisi kararı ile yapılır, biterdi. Biz de bu eziyetlere katlanmazdık. Ben sizi, burada bırakamam. Elimdeki kanun da bunu emrediyor.»

Binbaşı ve Jandarma kumandanı: «Biz emir aldık. Müntehib-i sâniler hükûmetin gösterdiği zevâta reylerini verecek. Vermedikleri takdirde biz verdireceğiz. Başka münakaşa istemez.» diyerek kesip atarlar. Bunun üzerine Hacı Alâeddin Bey: «Madem ki böyle emir aldınız, böyle arzu ediyorsunuz, bizler de Kazâ nâmına Mebus intihabına iştirak etmiyoruz ve çıkıyoruz. Sizler de istediğiniz gibi oturabilirsiniz.» deyip, bütün müntehib-i sânilerle beraber Belediye Dâiresini terk ederek kasaba içerisine dağılırlar.

Neticenin bu hâli kesbedeceğini hiç de ümid etmeyen kumandan ve kaymakam vekili hayretler içerisinde şaşırırlar; binbaşı doğruca telgrafhaneye koşup, evvelce aldıkları talimat dairesinde Mustafa Kemal Paşa'yı aramağa mecbur kalır.

Bir buçuk saat zarfında irtibat temin edilerek, Kelkit Belediye Resinin ve müntehib-i sânilerin aldığı vaziyet Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilir. (Bu muhabere Kelkit Telgraf ve Posta Memuru Gümüsha-

neli Müftüzâde, elyevm mütekait ve berhayat bulunan İsmâil Efendi-
den aynen alınmıştır.)

M. Kemal Paşa, Belediye Reisini telgraf başına çağırmasını em-
reder. Reis Hacı Alâeddin Bey'i hanesinden çağırırlar. Milyonlarca
insana nümune olacak şekilde medenî cesaretini gösteren bu hamiyetli
Koca Türk telgraf odasına girerken, Mustafa Kemal Paşa karşısınday-
mış gibi fesini düzeltmiş ve ceketinin önünü iliklemeyle velev gıyabın-
da bile olsa büyüğüne karşı olan bu tâzimini göstermiştir.

Muhabere memuru Mustafa Kemal Paşa'ya, Belediye Reisinin
hazır bulunduğunu ve aldığı vaziyeti haber vermesi üzerine;

Mustafa Kemal Paşa: «Reise selâmlarımı söyleyiniz» demiş, Reis
de bilmukabele Paşa'nın ellerinden öptüğünü bildirmişti.

Mustafa Kemal Paşa: «Hacı Bey! Benim size gösterdiğim mebus-
lara rey verecek olursanız, hem sizin hem de memleketiniz hakkında
çok iyi olur. Ve siz de, memnun olursunuz. Zeki Bey'i biz boş bırak-
mayacağız. En yakın zamanda onu en büyük memuriyetlere koyaca-
ğız. Kelkit ahâlisine de selâmlarımı söyleyiniz. Tekrar ediyorum, Zeki
Bey hakkında hiç merak etmeyiniz.»

Hacı Alâeddin Bey: «Paşam ellerinden öperim. Bu benim elimde
değildir. Halk and içmiştir. Zeki Bey Umumî Harpte bizim ölümeze
tabut, dirimize beşik olmuştı. Bizi her türlü felâketten kurtarmış,
harpten sonra da açlıktan ölüm derecesine gelen ahâlinin imdadına
yetişerek bize hem yiyecek ve hem de tohumluk temin etmiştir. Eğer
bizi istemiyorsan, birer kağı, bir de massa'mız vardır. Yer gösterin
gidelim. Biz vekil olarak Zeki Bey'i istiyoruz.»

Mustafa Kemal Paşa: «Massa nedir?» diye sual etmesi üzerine,
Memur İsmail Efendi, arabaya koşulan hayvanatı sürmek için, iki
metre uzunluğunda bir değneğin ucuna sokulan bir çiviye massa ta-
bir edildiğini izah eder.

Mustafa Kemal Paşa: «Binbaşı ve jandarma kumandanı orda
midir?» suâlîne karşı da, muhabere memuru «Evet, buradadırlar Pa-
şam» cevabını verir.

Mustafa Kemal Paşa, onlara hitaben: «Çekiliniz! Ve intihabı

serbest bırakınız. Bu nisbette azimkâr olan bir halka fazla tazyik yapılamaz» derler.

Bunun üzerine ikindiye yakın müntehib-i sâniler Belediye Dâiresinde tekrar içtima' ederek iki rey muhalife karşı bütün reyleri bana verdiler; diğerleri, birçok kimselere dağıtıldı.

Bu hâli haber alan Seyran jandarma kumandanı ve aynı zamanda Kaymakam Vekili, Belediye Reisine gidip yalvararak, aman beni tehlikeli bir mevkie düşürmeyiniz. Reyleri şimdiden taksim edelim. Tam ve mutlak biri Zeki Bey'e diğer reyleri de Celâl Bey'e, Hasan Fehmi Bey'e, Rıza Bey'e, Âsım Bey'e bu dördüne taksim edelim. Reis Giriftinzâde Mehmed Bey'i ancak bu şekilde iknâ edebilirler. Ve Seyran'da reyler açık açık yazılarak Reis Mehmed Bey'in kontrolünden geçtikten sonra intihap bu şekilde yapılır.

Dorul kazasına gelince, iki kazanın müntehib-i sânilerine müsavı olan bu daire-i intihâbiyyede Gümüşhane Jandarma Kumandanı ve aynı zamanda vali vekili olan Osman Bey, aşağıdaki telgraftı Dorul Jandarma Kumandanı ve Kaymakam Vekili olana çeker:

Dorul Kaymakam Vekâletine

İntihap hakkında Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinden alınan telgrafnâme kazanıza da ta'mînen bildirilmişti. Telgrafnâme münderecatı dikkat nazarınıza alarak, her neye mal olursa Hükûmet namzetlerinin kazandırılması elzemdir.

Vali Vekili ve Jandarma Kumandanı
Osman

Güzergâhta bulunan bu kasaba en çok nüfus kesâfetine malik olup, vürud eden müntehib-i sâniler Belediye dairesinde içtima' ederler. Toplantıya jandarma kumandanı müsella kuvvetlerle girerek yukarıda yazılan telgraftı aynen reis ve müntehib-i sânilere tebliğ ettikten sonra muhalif bir rey verenin canlı olarak buradan çıkamıyacağını da söyler.

Gördün mü Hâkimiyet-i Milliyeyi!...

Sengistan ve bütün dağ tepelerinden, orman yaylalarından mürekkep olan bu muhit halkı silahşör ve aynı zamanda çok asabi olduklarından o dakikada minazaa başlar.

Zaten müsellağ olarak gelen bu adamlara karşı jandarma zabiti-
nin çocukça, çilgınca, ateş emri vermesi üzerine bilmukabele her jandarmaya iki, üç tüfenk birden takılarak ve jandarma zabiti-
ninde tüfenk ucuna alarak yavaş yavaş, zâten pek ufak olan kasaba haricine çıkarlar. Ve aynı zamanda dağlık vâdilere saparlar.

Bu kargaşalık arasında ancak onbeş müntehib-i sâni reylerini kulanabilmiştir.

Belediye Heyeti hemen bir mazbata-i telgrafiyye ile bu ahvâli Dahiliye Vekili bulunan Fethi Bey'e bildirir:

Dahiliye Vekâlet-i Celîlesine

Dorul, 21 Temmuz 1339

1339 Tele cevap:

İntihab Kanununun madde-i mahsûsası mucibince Livânın muvâfakatiyle kazâmız müntehib-i sânileri 15 Temmuz 1339 tarihinde pazar gününe davet edilmiş. Altmış müntehib-i sâ-
niden elli beşi isbat-ı vücudla intihaba mübaşeret edileceği sırada, Livâda mutasarrıf vekili bulunan jandarma kumandanından kazâmız kaymakam vekili jandarma kumandanına vürud eden telgrafta intihabın bütün iç yüzünü ve Millî hâkimiyetin livâdaki tarz-ı tefsîrini müş'ir zîrdeki telgrafnâme üzerine müntehib-i sâniler, müsellağ Jandarma kuvvetiyle tehdid ve tazyik edildiklerinden rey vermekten istinkâf ederek dağıldılar. Makam-ı Devletinize vuku bulan müracaatımızla serbestî-i intihâbın icrâsını müş'ir gelen telgrafnâme-i sâmi'lerine mevcut kalan otuz müntehib-i sâniden de bu vaziyet karşısında ancak on beş rey alınmış, Kanun mucibince gelmiyenler için sandık üç gün ta'lik ile kendilerine adam-ı mahsûs gönderilmiş ise de gelebileceklerini bildirmeleri üzerine, müddet-i muayyenesinin mürûru ile kanun dâiresinde sandık açılarak reyler tasnif edilmiştir.

Bu ahoâle sebebiyet veren liva sabık mutasarrıfı Rıza Efendi mutasarrıflıktan istifa ettiği hâlde tam ma' nâsiyle idareyi yine elinde tutarak, kabiliyet-i intihabıyyesi olmadığı hâlde Hükûmet kuvvetlerini halkın üzerine musallat ederek cebren rey almak arzusunda bulunmasından ileri gelmiştir.

Zirdeki telgrafnâmeyle de tahakkuk edeceğine göre hâkimiyet-i milliyeye açıktan açığa taarruz eden bu gibi adamların bizi idare eden eller meyanında bulunmayacağına Hükûmet-i âdilemizin icraat-ı âdilesinden beklিয়েek intihabatımızın Hükûmet tazyikinden başka her gûnâ ifsâdattan âri olarak cereyan ettiğini mübeyyin mazbata-i telgrafiye dir.

Dorul Kazası Belediye Heyeti

Telgrafta da bildirildiği üzere sandık üç gün kadar açık olduğu hâlde, hiçbir müntehib-i sâni celbedilemez. O da bu suretle hitam bulur.

Son intihap, Vilâyet merkezine kaldı. Bu sırada defterdarlık şifresiyle Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey'den amcama gelen üç telgraf vardır ki, suretleri bende mevcuttur. Amca, Hasan Bey'e yaz. Mevkii familyamız için şereftir. Hasan Bey, hiçbir vakit düşmez. Böyle bir şeyi düşünmesi bile bize hakarettir. Yalnız buradaki ağabeyine nasihat vermesini isteriz.

Vilâyet Jandarma Kumandanı ve Vali Vekili bulunan Osman Bey, bu işin zorla olamayacağını kestirdiğinden, işi hileye döktü.

Bu zamana kadar en çok rey alan ben, Dorul'dan Celâl Bey ve Hasan Fehmi beylerdi. Mutasarrıf Rıza Bey geri kalmıştı. Celâl Bey, Gümüşhane'den yedi rey alacak olursa Rıza Bey buna kavuşamayacaktı.

Müntehib-i sâniler davet edilmiş, cümlesi de gelmişlerdi. Ertesi gün öğleden evvel intihap yapılacaktı.

Piyade taburu yine merkezde ise de, eskisi gibi nümayiş yapmıyorlardı.

Ben ikinci vakti mağazayı kapattırarak Eskişehir'deki haneme çıkar çıkmaz, Vali Vekili müntehib-i sânileri kâmilten toplıyarak Dalta-

ban'daki tevkişhaneye sevkeder. Bu zavallı adamlar neye uğradıklarını bilmezler. Ben de orada yokum. Yarım saat sonra, amcam Defterdar Bekir Bey, tevkişhanenin önünden geçip Eskişehir'de hanesine gidiyorken, bu köylü müntehib-i sâniler hep birden bağırmağa başlarlar.

«- Bey, biz ne yaptık da bizi tevkif ettiler?...» Bunun üzerine amcam bunların yanına giderek, asık bir suratla «Ben sizlerden bu hâlleri hiç de ümid etmezdim. Siz benim yeğenim Zeki Bey'e rey vermiyecekmişsiniz. Tabî bu hâl başınıza gelecekti.» der demez müntehib-i sâniler, «Bey, ne diyorsun, sanki biz Zeki Bey'e rey vereceğiz diye hapsolunuyoruz.» Konuşuklu, danışıklı bu pazarlık sırasında Jandarma Kumandanı gelerek amcama hitaben: «Beyefendi, bunlara sakın aldanma, bunlar Zeki Bey'e rey vermiyeceklerdi. Ben haber aldım, onun için tevkif ettim» der.

Zavallı, saf halkımız bu düzenbaz oyunun karşısında ne yapacağını şaşırıp kalırlar. Yine Vali Vekili Osman Bey: «Siz öyle mi iddia ediyorsunuz. Peki ben sizi iki şartla tahliye edeyim. Birincisi bu hareketi yarın kat'iyen Zeki Bey'e bildirmiyeceğinize, ikincisi de Zeki Bey'in amcası ve hem de kayınpederi olan Defterdar Bekir Bey'le Zeki Bey'in büyük amcasıoğlu Belediye Reisi olan Osman Bey'e reyleri yazdıracağınıza yemin eder iseniz, buyurun çıkın.» diyerek bu müntehib-i sânileri yegân yegân tahlif ederler.

Hiçbir şeyden haberim yok. Ertesi gün dâire-i hükûmetin büyük salonunda içtima' eden müntehib-i sânilerin içerisine girerek oturdum. Belediye Reisi tarafından müntehib-i sânilerin tamam olduğu bildirilmesi üzerine, Vali Vekili ve Jandarma Kumandanının orada bulunmasını muvafık görmediğimden çıkmasını talep ettim. Osman Bey de salonu terk etti ve intihap başladı.

Baktım ki, okuyup yazma bilen, bilmeyen bütün müntehib-i sâniler reylerini amcamla Osman Bey'e yazdırıyorlar.

Evvelâ şüphelenmedim. Aklıma hiçbir fena fikir gelmedi. Altı kişi kalmıştı, onlar da pusulalarını yazmış ve kendilerinin atamayacaklarını bildikleri için ayak diretiyorlardı. Bu hâl dikkat nazarımı çekti. Yerimden kalkarak Heyet-i Teftişiyeye karşı itirazda bulundum: «Ne için pusulaları siz yazıyorsunuz? Okuyup yazma bilmiyenlerin ney-

se, ya okur-yazarlar? Bunda bir maksat vardır. Katiyyen kabul etmiyorum.» Köşedeki altı kişiye hitap ederek: «Siz rey vermediniz mi?» Cevaben: «Reyler elimizdedir, vermedik ve biz yazdık.» dediler.

Amcam, bana pür hiddet «Bize de mi itimadın yok?» diye çıkıştı ise de, cevaben: «Size çok itimadın var ve benim reye de ihtiyacım yoktur. Merkez isterse bana bir rey dahi vermesin, yine bana kimse kavuşamaz. Rica ederim. Siz de başkasının kâğıtlarını yazamazsınız.» dedim. Ve o altı reyi yazanlar getirip sandığa attılar. İntihap hitam buldu.

Arânın tasnifinde bir de ne göreyim! Otuz yedi müntehib-i sâni-den Dorullu Celâl Bey yedi rey almış. Mütebâkisi muntazam sûrette bana, Hasan Fehmi Bey'e, Rıza Bey'e verilerek, Rıza Bey iki rey fazlasıyla mebus olmuştu.

Bu sahnenin müellifleri de: Amcam Bekir Bey, memuriyetinden korkuyordu. Ve aynı zamanda Maliye Vekili Hasan Bey'in ısrarı ile büyük biraderi Belediye ve Halk Partisi Reisi Osman Bey, Rıza Efendi hakkındaki arzusunu yerine getirmek istiyordu. Bunların maksadı Celâl Bey'i düşürmek, yerine Rıza Bey'i koymaktı. Her üçünün müştereken kurdukları planlar bu suretle de muvaffak olmuştu.

Ben müteessir bir sûrette ayrılarak ticarethaneme geldim. Halk ve müntehib-i sâniler beni tebrike geliyorlar. Ben ise «Beni tebrik değil tâziye etmeniz daha muvafık olur, bana söz verdiğiniz hâlde Celâl Bey'e rey vermediniz. Siz sözüünüzde durmaz insanlarsınız. Çok kötü bir duruma düştiünüz.» diye bunlara serzenişte bulunmam üzerine: «Bey! Müsaade ediniz size vaziyeti bildirelim.» diyerek bir gün evvel cereyan eden hâdiseyi anlattılar.

Bu vak'ayı duyar duymaz, Dahiliyye Vekâletine müsta'celen muassal bir telgrafla Gümüşhane merkez intihabatında oynanılan oyunu anlatarak gayri kanunî cereyan eden bu intihabın bir an evvel feshini talep ettim.

Aradan iki gün geçmişti ki, Dahiliyye Vekili Fethi Bey'den aşağıdaki telgrafı aldım:

Gümüşhane Meb'usu Zeki Beyefendi'ye

Mebusluğunuzu tebrik ederim. İntihap kanun dairesinde cereyan etmiştir.

Dahiliye Vekili

Fethi

Bu yüzden kayınpederim olan amcamla bir sene kadar dargın kaldım.

Sonradan alâkadarlardan öğrendiğime göre, benim telgrafım üzerine Dahiliye Vekâleti Gümüşhane'den vaziyeti isti'lâm etmiş. Liva da «Şâyet intihap feshedilecek olursa, bugün için intihabına muvaffak olduğumuz elden çıkar. Bu şekilde yanaşılmaması müstercâdır.» diye şifre telgrafı vermiş. Sonradan Vali Vekili Osman Bey de bana bunu itiraf etmiştir.

TEK PARTİLİ REJİM'DE YAPILAN TÂKİPLER

Gümüşhâne Mebusu Zeki Kadirbeyoğlu, kendisinin mâruz kaldığı tâkip ve tazyiki anlatırken *Hâtırât*'ında şunları yazmaktadır:

Her birimizin peşine de birer sivil memur taktılar. Gittiğiniz geldiğimiz, oturduğumuz yerler, kimlerle konuştuğumuz günü gününe, saati saatine tesbit ediliyordu. 1927 senesi nihayetlerine doğru, yani devrenin hitamında pıhlıyı pırtıyı tophıyarak İstanbul'a döndük.

Üçüncü devreyi intihabiyyede tabiatıyla bizleri namzed gösterecek değildiler. Her tarafta gösterilen namzetler, bilâ kayd u şart mebus olarak tayin edildiler.

Bari yakamızı bıraksalar, hayır o da yok. Evim Katırcioğlu Hanının yukarısında, Yeşildirek Polis Karakoluna muttasıl bulunuyordu. Sokak kapısının tam karşısındaki hanın kapısı içinde daima iki sivil memur kapımızı kontrol altında bulundurmakta, ben sokağa çıktığım vakit biri beni takip eder, diğeri haneye girip çıkanlara nezâret ederdi. Hal bu minval üzere devam etmekte iken, yeniden iş hayatına katılmak mecburiyeti hâsil oldu. Memleketim olan Gümüşhane'ye gitmek

üzere vapura bindim. Telgraflar benden evvel büttün iskelelere ve Trabzon'a yetiştirilmişti. Vapur Samsun'a demirlediği vakit, vapura çıkan bir muavin komiser yanıma yaklaşarak, «Efendi! Afvedersin, bu inen yolcular, geziciler içerisinde sabık Gümüşhane Mebusu var mıdır?» diye sormasın mı? «Hayır, vapurdadır, ama çıkmadı» dedim. Trabzon'da aldığım malumat da bunu teyid ediyordu. Memleketimde bir hafta kaldıktan sonra bir miktar yağ tedarik edip, İstanbul'a sevk etmek üzere Kars'a gitmeğe karar verdim. Erzurum'a muvâsalatım da otele iner inmez Vâli Feyzi Daldal'ın bir polis göndererek, beni akşam yemeğine davet etmesi hayretini mucip oldu. Eskiden kendisiyle hukukumuz vardı. Gittim, görüştük. «Bak nasıl geldiğinizi haber aldık.» diyerek, Gümüşhane valisinin iki şifre mahlûlünü bana irâe etti. «Memnun oldum, demek her an ve her vakit yanımızda bizi muhafaza edecek bir devlet memuru bulunacak. Ben iki gün sonra Kars'a gideceğim. Siz de oraya malumat verirsiniz.» diyerek güldüm. Cevaben: «Merak etme, o vazifeyi ihmal etmeyiz.» diyerek, o akşam iyi bir vakit geçirdik.

Kars'ta aynı muameleye maruz kaldım. Yalnız, orada hakkiyle vazifesinin sahibi olan Bahri Bey isminde bir Emniyet Müdürü ile görüştüm. Yaptığım ufak bir tedkikat neticesi hakikaten namusu mücessem, merd bir polis müdürüdür. Trabzon'da dahi bulunduğu için Trabzonlular kendisini çok severler. Kars'tan 2.500 kilo kadar tuzsuz paket yağı alarak, ambalajlarını da yaptırıp bıraktım. Sıcaktan erimesin diye üç ay sonra sevkedeceklerdi.

Bu müddeti memleketimde geçirerek, malların yola verilmesini istedim. Bir kamyonla gelen yağları da berâber alarak deniz yolu ile İstanbul'a avdet ettim. Gelir gelmez memurlar yine peşimize takıldılar. Nümuneyi bazı yağcılara irâe ederek, üçer, beşer yüz kilo üzerinden fiatça mutabık kaldıktan bir yarım saat sonra bu adamlar, nakliyat ambarına gelerek yağları alamıyacıklarını bildirdiler. Hayret ettim. «Ben size piyasadan daha ucuz veriyorum. Niçin almıyorsunuz?» dedim. Biri, eskiden beri tanıdık olduğu için: «Sana açıkça söyleyeyim ki, sizden mal alamayız. Esbabı ise, siz çıkar çıkmaz, mağazaya sivil polis girdi. Zeki Bey, burada ne konuştu, ne yaptı diye bizi istintak etmeğe başladı. Biz de yağ sattığını söyledik. Şimdi açık konuşalım. Biz

bu yağları tartıp teslim almak için, daha sonra da para vermek için üç beş defa temas etmeliğimiz icab edecek, o vakit polisler bizi de mimliyecekler. Bu da, bizim işimize gelmez. Onun için sarfı nazar ettik»

Evet, neticede haklıdırlar. Ticaret, kayıt ve korku altında yürümez. Bu yağları bizim satmamıza imkân olmadığını anlayınca komisyoncu vasıtasıyla satmaya mecbur oldum ve lâzım gelen talimatı da verdim. Ben ayrılır ayrılmaz, komisyoncuyla takibe başlarlar. Ne konuştu ne söyledi zavallı adam bir daha yanıma gelmeye korkarak mektupla vaziyeti bana bildirdi. Ve bu işi yapamayacağını anlattı. O ana kadar Kars'tan bu suretle tuzsuz tereyağı paket hâlinde İstanbul'a geldiği yoktu. Bir paket alarak Beyoğlu'nda tünel başında Mandra mağazasına götürüp gösterdim. Muayene neticesinde çok beğendiler. Yağların hepsi bu evsafa olduğunu muayene için yanıma bir adam verdiler. Gelip baktı, 1.500 kilo alacağını bildirerek gitti. Memur yine peşimizde, ertesi günü bir arkadaşın yazıhanesinden Mandra'ya telefon ederek, «Yağları göndereyim mi?» dedim. «Aman! Sakın ha... Yirmi dakika biz sorguya maruz kaldık. Biz yağ istemeyiz.» diye cevap verdiler. Anlaşıldı ki, bizlere hakk-ı hayat yok. Ve hiçbir şey de yaptırılmıyacaklar. İşte ey okuyucu! Bunları okuduktan sonra bizdeki Cumhuriyet idaresinin kraldan ziyade kral taraftarı olan bu küçük memurları hakkında vereceğiniz hükmü size bırakıyorum.

Neticede yağlar acıdı. Bir zehir hâlini aldı. Bir kısmını makina yağı diye 25 kuruştan ardiyecı sattı. Fazla kısmı da denize döktüldü.

Yine bir gün yanan Adliyeden içeri girdim. Asliye Hukuk Mahkemesinde avukatım tarafından istihsal edilen hükmü almak üzere gitmiştim. Arkamdaki sivil komiser, üçüncü kata kadar benimle çıktı. Kaleme giderek, başkâtibe evrakın harcını vererek hükmü aldım. Biraz da fazla kalmıştım. Ben çıktım, hemen içeri girerek başkâtibe ne istediğimi, ne konuştuğumu sual etmesi üzerine, başkâtip, bu sefil ruhlu adamı fena hâlde haşlıyorken, ben de tekrar içeri girdim. Başkâtip, «Burası mahkemedir. Siyaset yeri değildir. Herkes evrakını serbest olarak takip eder. Ben bu hususta hesap vermeğe mecbur değilim.» diye bağırıyordu. Artık sabredemedim. Yanına yanaştım. «Efendi! Sende hiç utanma denilen bir şey yok mudur? Hariçteki takibatın kâfi

gelmiyor gibi, bir de resmî dairelerden içeri girerek, beni takip ediyor-
sun. Biraz utan, senden evvel de, başkaları vardı. İşte seni tahkir edi-
yorum. Sen vazifeni bilmez bayağı bir adamsın. Zerre kadar şeref
varsa, hemen mahkemeye müracaat et. Bu efendiler de Allah için şa-
hid olsunlar.» diye haykırdım.

Artık canıma tak demişti. Bundan ötesi can sağlığı değil, rezalet-
tir. Bunun üzerine iadeli taahhütlü olarak Baş Vekil İsmet Paşa'ya
aşağıdaki mektubu yazdım. Aynen:

«Muhterem İsmet Paşa hazretlerine,

«Sizin kıymettar zamanınızı velev beş dakika olsun israf
ettiğinden afv-ı devletinizi istirham eylerim. Paşa hazretleri!
Meclis'i terkettiğim gündün bu dakikaya kadar daimî surette
takip ve tarassut altındayım. Ben işittiğimin değil, görgü ve
kanaatimin esiri olan bir adamım. Hiçbir fırkaya mal olamam.
İstikamet ve doğruluk başlıca rehberimdir. İyi ve kötü kanu-
nun hâkimiyetini tanır ve ona itaati mutlak bilen bir ferdim.
Meclis'ten çekildikten sonra memleketime gittim. Hemşehrile-
rim beni çok sever, zira doğana beşik, ölene tabut olurum.
Halkın bana muhabbeti, muhitin ufaklığı, beni müşkil vaziyet-
te soktu. Hiikûmet beni resmî polislerle takip ediyor. Köyüme
ziraata gittim; oraya gönderdi. Evime girdim; kapının önüne
dikti.

«Ticaret için nereye adım atarsam, tarassutta bulundu-
rulmam için valilere, kazalara, iskelelere telgrafla bildirildi.
Bana merhaba diyen, selâm veren, hakaret gördü. Müşteki ol-
madım. Bu buhran geçer dedim. Zira vicdanım tam ve alnım
açıktı. Bununla beraber memleketimde duramadım. Köyümde
kalamadım. Yine İstanbul'a döndüm. Burada dahi, kapının
önüne çifte siviller dikildi. Çocuklarımı mektebe verdim. Ser-
vetim harbi umumide emlakim Ruslar ve Ermeniler tarafın-
dan mahvoldu. Elimde kalan ufak bir nakdi de inkılâbın baş-
langıcında kongrelerde sarfettim. Ufak bir istikrazla, şedit ve
amansız bir tarassut altında çocuklarımın iâşesini temin için,
Kars'tan getirdiğim yağı hangi ticarethaneye müracaat ettim-

se, arkamdan giren siviller, ne konuştuğumuzu, görüştiğümüzü sual etmeleri üzere, ticaret hayatımız da bu suretle akamete uğratıldı.

«Hiçbir vatandaş hakkında reva görülmeyen bir muameleye maruz kaldım. Kimse korkusundan selâm vermedi. Malımı da almadı. Yağlarım acıdı, neticede denize döktüm. Şimdi de eşyayı satıp onunla geçiniyorum. Cürmüm nedir onu anlayamadım. Zannedersem polis de anlayamadı. Bir klişedir diyor. Bu işkencedir. Şayet Hükûmet nazarında fena görülüyorsan terk-i diyar edeyim. Bu benim için ölümle beraberdir. Ben vatanıma merbut kalacağım. Bu bayrak altında can vereceğim, zarar yok. Doğup büyüdüğümüz, hicranlı zamanında kanımızla suladığımız bu vatan bizi yabancı görmez ve görmez. Yalnız müsaadenizle arz edeyim ki, onun gezgincileri bizi muzır ve yabancı görüyor. Bize gıda verdirmiyor. Onu da hoş görmeğe mecbur olduk.

“Hicrete hazırım. Üç buçuk kurşluk arazi ve emlakım var. İrade ediniz de takdir-i kıymet ederek, herkesten ucuz alsınlar. Çekilen işkence ve azab artık kâfidir. Paşam, bu teklif size pek tuhaf görünecek: «Zeki mülkünü satıp defolup gidecekmiş, bunlar basit şeyler, bize ne diye müracaat ediyor?» İşte, bunun izhârı da, izmârı da güç olan bir noktadır ki, ciltlerle yazı yazmak lâzımdır. İpotek yaptırmak istedim. Para verecek adam, hükûmet kendisini muzır tanıyor diye vaz geçti. Artık buna göre lütfen hesap ediniz de, Emlâk-i Milliye tarafından emlakimin mübayaasına emir verdiriniz.

«Gücenmeyiniz, memurlar terfi ve temayüzlerini, başkalarına cürüm atfetmekle iş gördüklerine kani bir zihniyet taşıyorlar. Bir vatandaş sıfatıyla rica ediyorum. Bir hain, bir casus gibi, hergün tarassut altında bulunamam. Beni bu müşkil vaziyetten bir an evvel kurtarmanızı, büyük vicdanınızdan beklerim Paşam.»

İsmet Paşa bu mektubu aldıktan dört-beş ay sonra, İstanbul’a vürudunda Kâzım Karabekir Paşa ile kızkardeşinin Kadıköyü’ndeki

hanesinde bir görüşme esnasında benim mektubumdan bahsederek, sözde acı lakırdılarımı tenkid edip, yağları denize döktüğüme kani olmadığını Karabekir'e söylemiş. Karabekir de, bu takip ve yağ meselesi de doğrudur. Benim de malumatım vardır demiş. (Bu ciheti bana Karabekir Paşa söyledi.) İsmet Paşa da «Ben takip meselesini bilmiyorum. Biz arkadaşların vicdanlarından eminiz. Bu ciheti temin ederiz.» demişler. Karabekir cevaben: «Paşam, takipten nasıl malumatınız olmaz? Biz hepimiz hafî bir tarassut ve takip altındayız.» demiş.

Aylar geçti, mektuptan müsbet veya menfî bir haber çıkmadığı gibi, vaziyette de hiçbir tebeddül olmadı. Ne yapalım müracaat edecek başka makam da yok, «Ve İllahi müştekâ» demekten başka. (Kadı ola davacı, muhzir dahi şahid, ol mahkemenin hükmüne derler mi adalet?).

Baktık, bu da olmadı. Çarşıdan birer metre murabbaında üç tane kalın karton aldım. Kartona muvafık pul ve güç belâ belediye pulu da buldum. Hatları çizerek, içerisini boyayla yazarak, sokak kapısına astım: «Vatandaş kapıyı çalarken düşün. Ben daimî takip ve tarassut altındayım. Cürmün nedir bilmem. Benimle görüşmek, konuşmak, belki başınıza dert açar. Size bildirmekle vicdan borcumu yaptım; kimseye muzarratım dokunmasın. Yine, görüşmekte musîr ve medenî cesaretin varsa kapıyı çal, içeri gir.»

Evime sebze almak için çarşıya indim. Memurların birisi, bermutad arkamdan geliyordu. Aldım, bir çocuğa taşıtarak haneye geldiğim vakit, levhayı yerinde bulamadım. Evde küçük kızım «Baba, senin yaptığım levhayı iki kat yaparak, bir polis elinde, yukarı gidiyordu gördüm» dedi. Bunun böyle olacağını bildiğim için, üç levha hazırlamıştım. Sebze getiren çocuğa sordum, «Oğlum günde kaç kuruş kazanırsın?» 40-50 kuruş dedi. «O hâlde, bu zahmeti çekeceğine, ben sana 50 kuruş vereyim de, bu kapıda oturup yeni astığım şu kâğıdı bekle. Bunu, buradan kimse almayacaktır. Alacak olursa, hemen zile bas ve bırakma!» Çocuğun muvafakatı üzerine, bekçi olarak bırakıldı.

Yarım saat sonra zilin sedası ve çocuğun bağırması üzerine aşıya indim. Levhayı resmî bir polisin sökmek istediğini, kendisi bağırınca bırakıp çekildiğini haber aldım. Buna mukabil hane kapısında

bekliyen sivil memurlara dönerek: «Vazifeniz yalnız beni tarassüt etmek değildir. Kapının önünden, maddî kıymeti olan eşyayı çalınırken, onu da muhafaza etmeğe mecbursunuz.» diye bağırdım. Gece, onu da söküp aldılar.

Bu sefer kapının iç tarafındaki aralık bahçede büyük bir incir ağacı vardı ki, bir dalı da bu duvarın üzerinden sokağı kaplamıştı. Onun üzerine çıkarak, levhayı iki taraflı olarak ağaca bağladım. Bu da çok güzel olmuştu. Bu muzipliği haber alan, bir iki gazete fotoğraflarını çektiler. Çok yüksek olan bu ağaçta, bekçi parası da vermeden, levha, o gün akşama kadar kaldı. Gece, itfaiye merdivenini kurarak onu da aldılar. Sabahtan doğruca ittisalimizde bulunan polis karakoluna müracaat ederek: «Efendiler! Nedir bu sirkat? Benim bildiğim polis ve jandarma, halkın malını, canını, namusunu, şerefini muhafaza ile mükelleftir. Sizler ise az çok maddî bir kıymeti haiz olan levhalarımı çalılıyorsunuz. Bu nasıl olur? Pulu mu noksan, gayri kanunî bir vaziyeti mi var? Bildirin, onu da ikmal edeyim. Hakkınızda mahkemeye müracaat etmek mecburiyetinde kalacağım dan çok müteessirim.» dedim. Muavîn de, polisler de baklayı ağızlarından çıkardılar: «A Zeki Bey, bizim sana karşı hüürmetimiz çok büyüktür. Lakin ne yapalım, siviller jurnal vermiş. Müdüriyet de levhaların kaldırılmasını bize emir verdi. Biz de iki câmi arasında bînamaza döndük. Ne yapacağımızı biz de şaşırdık.» dediler. «Evet oğlum! Vazife icabatı bu dediğiniz de doğrudur, doğrudur anma, Türkçemizde bir darb-ı mesel vardır, sakın üzerinize almayınız. "Atlar tepişirken, arada eşekler ezilir." Bu ciheti korumanız icap eder. Âmirin gayri kanunî verdiği şifahî emir, bir kıymet ifade etmese gerektir. Şifahî emirlerin inkârı da kolaydır» dedim.

Eve döndüm. Bahçede çiçeklerime su vermekle meşgulken, sokak kapısı çalındı, açtılar. Gençten bir efendi yanına gelerek, «Efendim, polis müdürü beyin selâmı vardır. Sizinle görüşmek istiyor. Vaktiniz ne zaman müsaittir?» dedi. Bu davet pek nâzikâne idi. Dur bakalım, altından ne çıkacak? «Efendim benim vaktim, her vakit müsaittir. Yarın kendilerini 9.30'da makamımda ziyaret ederim.» dedim, gitti...

Ertesi günü saat 9.30'da şimdiki Defterdarlıkta bulunan Polis Müdüriyetine gittim. Müdürün kapıcısına, ki o da sivil memurdu,

hiüviyetimi bildirerek müdür beyi göreceğimi söyledim. Bu zamana kadar gelmediğini ve Dolmabahçe'de olduğunu, nerede ise yakında geleceğini bildirerek bize Müdüriyete ait odanın kapısını açarak, buyurun oturun dedi. (O sırada Reisicumhur hazretleri de İstanbul'un misafiri bulunuyorlardı.) Yarım saat kadar bekledim. Müdür Fehmi Vural Bey (ne de güzel soyadı almış, tam yerinde) gelmediklerinden hademedden bir kâğıt aldım. Ve yarın bu vakit kendilerini tasdi edeceğimi bildirerek Valiyi görmek üzere vilâyete doğru yol aldım. Tam merdivenleri çıkacağım sırada, resmî bir polis gelerek, Müdür Beyin geldiğini ve bizi kabul edeceğini bildirmesi üzerine geri dönüp Müdüriyet Odasına girdim. Masanın karşısındaki sandalyede bize yer gösterdi; oturdum. Eğildi, yanında bulunan bir el çantası alarak, içerisinden benim yazdığım levhanın parçalarını masanın üzerine yan yana dizerek:

Sual: - Zeki Bey, bunu sen mi yazdın, astın?

Cevap: - Evet, ben yazdım ve astım.

S: - İnkâr etmiyorsun?

C: - Ne diye inkâr edeceğim.

O sırada çağırdığı birinci Şube Müdürtü de gelmiş ayakta durmakta idi.

S: - Sen bunları yazmakla memlekette ihtilâl mi çıkarmak istiyor-sun?

C: - Bu gibi bir levhayı yazmakla memlekette ihtilâl çıkacağını bilsem, parmaklarını kırarak günde bin tane yazarım. Levhada ne var ki ihtilâl çıkıyor? Bunlar polis zihniyetidir.

S: - Biz vazifemizi sizden öğrenecek değiliz. Sizi tevkiif ederim.

C: - Buraya ben kendi ayağımla geldim. Siz şahsen beni hiçbir vakit tevkiif edemezsiniz, selâhiyetiniz yoktur. Olsa olsa, 48 saat nezaret altında bulundurabilirsiniz. Ben de hukukumı aramasını çok iyi bilirim. Yok, Merkez benim tevkiifim için size emir vermişse, bunu kendinize mal etmeğe lüzum yoktur. Bir polis neferi de, kanun nâmına beni her an ve her zaman tevkiif edebilir. Yegâne gayem, kanuna itaattir.

S: - Takip edildiğinizi nereden anlıyorsunuz? İşimiz gücümüzüzy da, sizin arkanıza memur mu koyacağız?

C: - Bu sözlerinizden, çok müteessirim, bir idâre âmirinin hakika-ti bu kadar tahrif etmesi benim gibi düşünenlerin hiç de hatırına gel-mez. Arzu buyurursanız, sivil memurlarınızı koridora çıkarınız da, birer birer teşhis edip göstereyim.

S: - Bunlara da hacet yok, ben sizi tevkiş ediyorum.

Birinci şube müdürüne hitaben, acele yazdığı bir pusulayı da ve-rerek: «Alın tevkiş edin» dedi.

Biz de «Pek âlâ» diyerek, kalkıp Birinci Şube Müdürüyle beraber odadan çıktık. Koridorda birçok da polis ve sivil memur bulunuyordu. Şube Müdürüne, «Efendi, bu efendilerden birini lütfen haneme kadar gönderip, aileme malumat verdirmenizi ve bir kat da yatak istemeleri-ni rica ederim.» dedim. Cevaben, «Şimdiki halde, buna lüzum yok; buyurun bizim odaya gidelim de, bu cihetleri düşünürüz.» dediler. Birinci Şube Müdürünün odasına girdik. Şube Müdürü: «- Zeki Bey! Burada bazı sorgularımız vardır, onlara cevap vermeniz icab ediyor.» dedi. «Hay hay, sorunuz, ben de cevap vereyim.» dedim. Bir daktilo çağırıldılar.

İlk sual: - Biz, sizi takip etmediğimiz hâlde, bu levhada daimî su-rette, takip ve tarassut altında bulunduğunuzu yazarak, halka karşı kendinizi bu suretle göstermekte, ne fayda umuyorsunuz?

Cevap: - Çok teessüf ederim ki, müdürünüz bu hakikati inkâr etti-ği gibi, siz de bizzat, tahriri olarak inkâr etmektesiniz. Müdür Bey! Herkes her zaman devlet takibatına maruz kalabilir. Bâhusus, bizim gibi siyasetle uğraşmış şahıslar. Biz bu takip ve tarassuttan müteessir değiliz. Onun müşküliinden müştekiyiz. Devlet lüzum gördüğü her şahsı takip eder, yeter ki takip ve tarassut altında bulunan herhangi bir şahıs, takip ve tarassut edildiğini bilmesin ve hissetmesin. Bilip hissettikten sonra, onun hiçbir mânası kalmaz. Zira, herhangi bir me-seleden zan altında kalan şahıs, bu harekâtı gördüğü vakit, o fiili işler mi? Bittabi işlemez. Memurlarınız o kadar cahil, ve o kadar boş ki, her bir iki ayda değışt.kçe, mahalleye davul zurnayla geliyorlar. Kapının

önündeki hanın kapısına sandalye koyup, oturmaktadırlar. Bunları ben değil, bütün mahalle halkı da bilir ve tanır. Müsaade ediniz de ben de size bir sual sorayım. Acaba, bu memurlarınız senelerden beri beni takip ettikleri hâlde ne gibi intiba hâsıl ettiler? Gördükleri değil de, hissettikleri bir cürüm bulabildiler mi? Bulamamışlarsa bu takip neden icab ediyor? Bulmuşlarsa neden vazifelerini yapmadılar? Bence asıl muamma buradadır. Hepsini bilemem, yalnız beni takip edenler, bu işin ehli değildir.

Müdiir: - Zeki Bey, dikkat ediniz, idareyi tahkir ediyorsunuz.

Cevap: - Efendi, ben idareyi tahkir değil de tarsin etmek istiyorum. Benim daha başka şeylerden korkum vardır. O da şudur ki, memurlarınız beni takip ettikleri sistem dahilinde, ecnebileri de takip ediyorlarsa işte o vakit yandık.

M: - Siz idareyi tenkit ediyorsunuz, suallere cevap veriniz.

C: - Ben, kiil olarak sorduğunuz ve sormak istediğiniz suallere toptan cevap veriyorum. Başka ne isterseniz, sorabilirsiniz. Halka karşı kendimi bu suretle göstermekte ben hiçbir fayda değil, kendimce muzır olan bu hâdiseyi, halka değil, beni tanıyan eşe-dosta bildirmek benim için vicdanî bir borçtur. Ne için, benim maruz kaldığım ahvâle, onlar da bilmeyerek tarassut altına girsinler? Benim vicdanım da, alnım gibi açıktır. Bunu yazmağa beni sevkeden sâik iki mesele olmuştur: Birisi Beşiktaş'ta oturmakta olan mütekaid İbrahim Paşa, eve gelir, tam bahçe kapısından içeri gireceği sırada sivil memurunuz koşarak hüviyetini sorar ve ne için geldiğini sual eder. Senelerden beri devlet hizmetinde saçını sakalını ağartan, seksen yaşındaki babam, memura: «Ben, evlâdımın evine girmek için senden mi müsaade alacağım?» diye bunu iyice paylar. Siz de, bunu muvâfık görüyor musunuz? Sokakta giderken bir ahaba tesadüf ederim, iki lakırdı konuşuruz. Memurunuz nerde ise burnumuzun dibine yanaşır. Bazen çağırduğım da olur «Efendi, sen de gel» derim. Bir gün bir dâvadan avukatımın kazandığı hükmü almak için Asliye Hukuk Mahkemesi kalemine girdim. Sivil muavin komiser olan (...) kalem odasının kapısına kadar beni takip etti. İçeride fazla kaldım. Zira hükmün harcını verdim, pullattım. Ben çıktım o girdi. Ben de girdim. Başkâtibe yana-

şarak hüviyetini irae ile ne görüşüp konuştuğumu sual etmez mi, başkâtîp bunu adam akıllı payladı. «Burası mahkemedir efendi! Burada siyaset yoktur. Bu kapı her gelen eshâb-ı mesâlihe açıktır.» demesi üzere, bu sefer ben, «Efendi! Sende hiç utanma denilen bir şey yok mudur? Burası siyasî bir mahfel mi, gazino mu, randevu yeri mi? İşte seni tahkir ediyorum. Bu efendiler de şahit olsunlar, hemen ikame-i dava et, yahut git aleyhimde bir iftira jurnalı tanzim et.» dedim. İşte takip ve tarassutun istediğiniz şekli bu mudur?

Dedim ve kestim. Bunları da imza ettim. Saat yarısına geldiğinden, Müdür: «Zeki Bey, biz yemeğe gideceğiz bize müsaade ediniz, size de isterseniz, efendiler lokantadan getirsinler» dedi. «Lüzum yok» dedim. odada bir memur bırakarak 1.30'da geldiler ve bizim sual cevap evrakını alarak, Polis Müdürlüğüne götürdüler. 20 dakika sonra Polis Müdürlüğünün beni çağırdığını söylemeleri üzerine, Birinci Şube Müdürlüğü ile gittik. Müdüriyet makamına girdiğimiz vakit nezaket edip yer gösterdiler, oturdum.

S: - İfadenizde, bize ders verdiğinizi görüyorum, biz vazifemizi müdrik insanlarız.

C: - Ben gördüklerimi söyledim ve hakikattir.

S: - Zeki Bey, açık konuşalım, siz bu levhaları bir daha asacak olursanız, yarı gece bile olsa, sizi yatağınızdan alır tevkif ederim. Ve aynı zamanda sizi Adli Tıbbı havâle ederim.

C: - Bu son cümlenize peşînen teşekkür ederim.

S: - O ne demek?

C: - Şu demektir ki, siz beni deli yerine koyarak, bu levhaları deliliğin bir eseri olarak muayeneye sevk etmek istiyorsunuz. İnşallah onlar da sizin kudret ve kuvvetinizden ilham alarak, benim elime öyle bir vesika lutfederlerse, haric ez kanun olarak yaşar ve idarenizin bu hareketinden o zaman kendimi de kurtarmış olurum.

S: - Efendi, siz bizimle eğleniyor musunuz?

C: - Ne münasebet, söylediğiniz lakırdıya cevap veriyorum.

S: - Bana bak Zeki Bey, siz hiçbir şey yapamazsınız, beyhude ken-

dilerinize siis vermeğe çalışıyorsunuz. Ben hîn-i hâcette hepinizi tev-kif ederim.

Diye bir de feveran göstermesin mi?

C: - Sen de bana bak müdür bey! Karşınızda sizler bizler yok, yalnız ferd olarak ben varım. Anlaşıyor ki, bu cümlemlerle, siz öküzlüğünüzün altında buzağı aramağa kalktınız. Buna çok teessif ederim. Ben şimdiye kadar nezaketten ayrılmadım. Siz mütehim olarak bana başka arkadaşlar da aramağa başladınız. Ben de size açıkçasını söylüyeyim ki, bu şekilde kaba bir surette beni takip ettirdiğiniz takdirde «Bayer» reklâmı gibi hanemin üstüne büyük puntolarla bu levhayı elektrikle yazdıracağım. O zaman yapacağınız ne ise, şimdi yapınız! dedim ve ayağa kalktım.

Polis Müdürü Fehmi Vural, Birinci Şube Müdürlüğüne hitaben: «Alınız, tevkif ediniz» demesi üzerine, Birinci Şube Müdürü ile beraber çıktık.

Şube Müdürlüğüne, «Efendim! Nereye gidecek isek, bir an evvel götürün» dedim. Cevaben: «Zeki Bey, hakikaten siz çok asabisiniz, bir yere de gönderceğimiz yoktur. Evinize gidiniz.» demesi üzerine daireyi terk ederek, doğrudan Vilâyet dairesine gittim. Vali orada bulunmadığı için, müavininin yanına giderek meseleyi olduğu gibi açtım. O da müteessir oldu. Cevaben: «Müdür Fehmi Bey sabahtan bu levhayı Vali Beye getirdi. Ben de tesadüfen orada idim. Vali fikrimi sordu, ben de cevaben, herhalde siyasî bir şahsın polis müdürlüğüne karşı bir müzipliği olsa gerek dedim. Hatta size âit olduğunu bilmiyordum. Galiba polis müdürü bu levhayı Dolmabahçe'de Saraya kadar götürmüş olduğu kanaatindeyim. Mafiyâ ben meseleyi Valiye açarım.» dedi.

Bu meseleden üç dört gün sonra han kapısında kimseye görmemeğe başladım. Odabaşıya sordum, «Beyefendi! İki günden beri buraya kimse gelmiyor.» dedi.. Bir hafta sonra odabaşı haneme gelerek: Sivillerden birisini evin önünde görmüş, hal, hatır sorduktan sonra, niçin gelmiyorsunuz, yoksa sizi değiştirdiler mi diye, sormuş, o da cevaben, Zeki Bey'in dosyasını kaldırdılar. Bademâ takip edilmeyecektir demiş. Beni de müjdelemeye gelmiş.

Bir hafta sonra da Mebus arkadaşlardan birisi Saray'daki hâdiseyi anlattı. Levha meselesi orada açılmış. Miinderecati Gazi'ye söylenmiş, bunun üzerine Gazi de kızarak: «Zeki ne casus, ne de komitecidir; Şarkin harekâtını hazırlayan bir vatanperverdir. Nedir bu, bu kadar tazyik de rezâlettir» der. Ve bunu da lâzım gelen yerlere bildirirler. Meğer ki, takip bu suretle durmuş. Bu sâyede başkalarınınkini de bizim levha dolayısıyla kaldırılmıştır.

Hattâ bir Ramazan akşamı arkadaşları iftara davet etmiştim. Hanın kapısında tam onbir sivil toplandı. Refet Paşa, muzip; «Zeki! Bizden ziyâde, bizim yâverlere de bakınız, zavallılar aç kalmasınlar.» dedi. Hakikaten beş tanesinin oruçlu olduğunu haber alarak, ben de Paşa'ya, «Sen oruç tutmazsın, yemeğini onlara gönderiyorum» diye gü-lüş-tük ve yemek gönderdim.

DEMOKRAT PARTİ

Demokrat Parti bence ikinci senesini tamamlarken siyâseten iflâs etti. Ve her yıl geçtikçe bir derece daha yıprandı. Partiyi Celâl Bey idare ediyordu. 14 Mayıs 1950 seçimleri o kadar sürpriz husûle getirmişti ki, kendileri bile inanamadılar. Belki yüz koltuk temin edebiliriz zannediyorlardı. Emirgân'da Devlet Şûrâsı âzâlarından biriyle bir sabah seçim arefesinde konuşuyorduk. «Yıllarca teşkilât kurmuş ve bütün kudreti ile memlekette yerleşmiş bir parti kolay kolay elindeki forsu bırakır mı? Nasıl bunu düşünebilirsiniz?» demişti.

Ne halkın, ne de devlet ricâlinin, ne de kendilerinin öyle büyük ve millî zafere ulaşmaları hatırlarından geçiyordu. Bir tek ümit vardı, o da seçim kanunu ve seçim kontrolü idi. Herkesin ümidi bu noktada toplanıyordu.

Çok zekî, iyi niyetli ve hatîp olan Adnan Menderes 1946'dan 1950'ye kadar olan meclis ve bilhassa bütçe müzâkerelerinde kudretini dosta, düşmana karşı isbat etmişti. İdare hayatında geçen birçok hizmetleri bu kudretini bir kat daha ortaya koymuştu. Halkın büyük teveccühüne mazhar olmuştu. Her-

kes «Halk Adamı» diye kul kurban oluyordu. Zaman zaman Celâl Bayar'ın hükûmete müdâhaleleri olmasa, dışardan bakanlar, daha çok muvaffak olacağına inanıyorlardı. Adnan Menderes'in nutuklarının zaman zaman birbiriyle çelişmesi, bu müdâhalenin tesiri altında idi.

Tabî Celâl Bayar devletin iç yüzünü daha iyi biliyordu. Onda hiç şüphe yoktu. Ancak hissî müdâhaleleri kendisini yıpratmıştı. Meselâ Kırşehir'in kazâ'ya çevrilmesi için yapılan tek-life parti içinde muârizlar olduğunu duyunca ikiliği önlemek için Meclis'e kadar gelmiş ve muhaliflerle görüşüp baskı yapmıştı. Bu hareket Demokrat Parti'yi mânen öldürmüştü. Yedi muhalif mebus arasında tanıdığım Tekirdağ Mebusu İsmail Hakkı Akyüz Bey ile, Ankara Mebusu Dr. Tal'ât Vasfi Bey de vardı. Birini doğrudan doğruya, diğerini bilvâsıta tebrik etmiştim. Fakat baskıya dayanamadıkları için onlar da ekseriyete iştirâk etmişlerdi.

Âh!.. Bu parti disiplini şahsiyetleri mahvetmiş, memleketi vartalara götürmüştü. Tabî disiplinsiz bir partide de idâre hercümerc olurdu. Ancak hakkın ve hakikatin ışığı zorla söndürülmek istenmemelidir.

Hâsılı Demokrat Parti, idâreyi elinde tutan unsurları gücendirmemekle beraber, halkın hissiyatını da istismâr ederek on sene ömür sürdü. Hakikî demokrasiden uzak yaşarlarken kendilerine sâbık hükûmet dedirtmemek için son yıllarını büyük bir huzursuzluk içinde geçirdiler. Nihayet beklenmeyen acı felâketlere uğradılar.

İttihat ve Terakkî murahhas-ı mes'ûlü Celâl Bey'in etrafında toplanan Demokrat Parti kurucularının hepsi aslında Halk Partili idi. Demokrasiyi işletememelerinin asıl sebebini burada aramak lâzımdır. Zihniyetleri, görgüleri, dünya görüşleri Halk Partisi'nden çok farklı değildi ve olamazdı. Menderes, Aydın Parti Müfettişi idi. Koraltan Halk Partisi'nin anâsır-ı asliyesindendi. Köprülü Fuad Bey, gafletle kürsîyi terk ederek ve İttihatçıların akıl hocası Ziya Gökalp'in yerini tutmak üzere DP'ye

katılmıştı. Zekî idi, fakat siyasî değildi; anlaşılmadı, ayrıldı. Aczin ve zaafın acı örneklerini gösterdiler. Sadece halkın sevgisine dayandılar ve güvendiler. Sonunda lâıyk olmadıkları cezayı çektiler. Medenî sistem ile işin başına geldiler. Partilerinin adına göre hareket etmediler, medenî sistem dışında ceza gördüler.

Bütün vesikalar neşredilerek hakikat anlaşılsın, târih önünde hesaplarını versinler. Ayrıldıkları partiden farklarının ne olduğu meydana çıksın.

Halk Partisi'nin tahammülsüz tazyîkenden bunalan halkın durumundan faydalanarak hükûmeti devr alanlar, başka türlü bunalım vücûda getirdiler. Ve bu bunalış içinde devirlerini tamamladılar. Bizim dışarıda görebildiğimiz bunlardan ibârettir.

Demokratlar 1950'de hükûmetin başına geçtikleri zaman ilk kurulan kabinede maarifin çok kıymetli bir unsuru olan Maarif Teftiş Kurulu Başkanı ve müsteşarlık da yapmış olan, iyi İngilizce bildiği ve bir İngiliz hürriyet-i fikriyesi ile görüşlerini açıkladığı için kendisine «İngiliz Avni» denen M. Avni Başman Bey Maarif Vekili oldu, fakat iki ay sonra istifâ etti. «Maarif Teşkilâtı arap (zenci) saçına dönmüştür. Islâhı mümkün değildir» diye beyânat verdi. Bu teşkilâtın ıslâhı elbette kabil idi. Yıllarca bu işin içinde bulunmuş, tecrübeli ve bilgili mühim bir şahsiyet bundan âciz miydi? Şüphesiz hayır. Fakat parti zihniyetini devlet işlerinde hâkim kılmak, o parti erkânınca lüzûmlu görülüyordu. Demokratlarda ilk iflâs emâresi bu istifâ ile kendisini gösterdi. Sırf parti mülâhazası ile devleti idareye kalkışmak elbette hüsrân ile neticelenecekti. 1946'dan 1950 yılına kadar çekilen nutuklar ne için ve hangi gaye ile söylenmişti? Avni Bey hemen bütün memurluk safhalarını tek parti hâkimiyeti altında geçirmişti. Ne için Demokrat Parti'ye intisap etmişti? Sonra neden istifâ etti? Demek ki aldandığını anladı.

Demokrat Parti'den ayrılıp ayrı parti teşkil edenler hep bu hayal kırıklığından dolayı harekete geçmişlerdi.

Tevfik İleri Bey'in Maarif Vekilliği zamanında bir hâdise anlattılar. Bir vilâyetin maarif mensuplarından biri hakkında şi-

kâyet vâki oluyor. Yerinden kaydırılması için tahkikat istiyorlar, müfettişler müsbet rapor veriyor. Memurun işinde bir kanunsuzluk ve nizamsızlık görmüyorlar. Fakat şikâyet devam ediyor. Tekrar başka bir grup müfettiş geliyor, onlar da müsbet rapor veriyor. Buna rağmen memur yerinden alınıyor. Hakikati öğrenmek isteyen bir parti mebusunun Tevfik İleri Bey'e yaptığı müracaat esnâsında Tevfik Bey masasının gözünü çekip, parti başkanlarından gelen yazı ve telgrafları gösteriyor. Yâni parti zarûreti ile bu nakil yapılmıştır demek isteniyor.

Mezbahada teknik bir işin başına geçirmek istedikleri Kumkapı'daki Çeribaşı, mezbaha müdürü tarafından kabul edilmeyince, o zaman Demokrat Parti Müfettişi Mükerrer Sarol, Mezbaha Müdürini makamına dâvet edip: «Bu adam bir sözü ile ikibin kişiyi sandık başına toplayabilen kudrettedir. Ondan dolayı bunu himâyeye mecbûruz.» dediğini müdür Servet İz Bey bizzat söylemişti.

Belki bunlar her partide yapılan parti cilveleridir. Fakat halkın hâkimiyetini ve adâletini temin edeceğim diye diktadan devlet idaresini eline alan bir parti için bu bir nakısadır.

Fakat «Halk, ufak tefek yolsuzluklara ehemmiyet vermez. Onun umumî ihtiyâcını göz önünde tutarak iş görmek ve toplumun isteklerini yerine getirmek için bazı ferdî hakların kaybolması tabiidir.» telâkkisinde bulunan hiçbir partili ile münakaşaya girilmez. Artık rejimlerin en iyisi demokrasi olduğuna bütün medenî dünya inandığı için milletlerin kültür ve ahlâk seviyesine göre farkların milletçe kemâle ulaşınca kadar devam edeceği bir zarûrettir. Biz bu misâlleri milletin karşısına iddialı bir tezle çıkan partiler hakkında sözgelishi zikretmiş olduk.

Acaba meselâ aynı iddiada bulunup da işin başına geçmeyen Millet Partisi bu mutlak adâletin teminine muvaffak olabilir miydi? Kolayca evet veya hayır demek mümkün değildir.

Hülâsa siyâsî hayatın kapı aralığından görebildiklerimiz bundan ibârettir. Tarafsız olmak şartıyla 1908'den itibaren par-

tiler târihini yazacak olanlar kim bilir daha acı veya ibret verici ne hâdiseler söyleyeceklerdir.

İnsanoğlu bir vatandaş olarak cemiyet hayatında doğruyu arayıp bulmaya, doğru yola gitmeye, doğrularla beraber olmaya inancı ve vicdânı bakımından cemiyetin selâmeti için mecbûr olduğundan hâtırâtımızda da cemiyet noktasından alınması lâzım gelen derslerden hasbel meslek bahsetmiş bulunuyoruz.

İSTANBUL İMAM-HATİP OKULU MÜDÜRLÜĞÜ

Bir gece Kadıköy'de Mısırlıoğlu'ndaki evimize İlim Yayma Cemiyeti Başkanı Avukat Seniyüddin Başak Beyefendi ile Hazine Avukatlığından emekli Balıkesirli Vehbi Çıkrıkçıoğlu Bey ve boya sanayii tüccarlarından İshakoğlu Süleyman Bey geldiler. Ve bana müdürî Bağdat'a gittiği için açılan İstanbul İmam-Hatip Okulu müdürlüğünü teklif ettiler. İlim Yayma Cemiyeti ismen gündüzlü olan ve yatacak yeri olmayan mektebe dışarıdan gelen talebe için yurt yapıp, onların yeyip içmelerini de temin eden bir hayır cemiyeti idi. Hayır, hasenât sahiplerinin teberrûlarıyla çok güzel çalışan bu müessesese, gittikçe rağbet görmüş, okul binası yapmış, her ders yılı biraz daha fazla talebeyi himâye etmiştir.

Ben gösterdikleri teveccühten dolayı kendilerine teşekkür ettim. 16 sene yaptığım idarecilikten artık ayrılmış olduğumu ve takip edeceğim yolla başarı temin edemeyeceğimi misâllerle anlatmaya çalıştım. Bu teklife Vekâletin de müsbet cevap veremeyeceğini ilâve ettim. Fakat çok ısrar ettiler. Parti kanalı ile yaptıkları tesirde muvaffak oldular. Vekil Tevfik İleri Bey makamından ayrılırken son olarak benim kararnâmemi imzalamıştı. Fakat emrimi tebliğ için mektebe gittiğim zaman kararnâmenin yalnız edebiyat hocalığı olduğunu gördüm ve döndüm. Üç gün daha uğraşıldı, kararnâme tashih edildi, vazifeye başladım.

Kültür derslerinin programı, kitabı ve hocası tamamdı. Ancak meslek dersleri pek başı boştu. Önce onları yoluna koymak istedim. Müesseseyi kuran eski arkadaşım Celâl Efendi ile işâre ederek işe başladım. Kendisi beş yıldan beri benim oraya gelmemi istiyordu. Kendisinden sonra müdürlüğe gelenler onu tatmin etmemişti. Çünkü meslek dersleriyle alâkadar değildiler. Celâl Efendi ise meslek mektebinde meslek derslerinin kemâlini istiyordu.

«Önce lisan dersi olan Arapçanın ne hâlde olduğunu görelim.» dedim. Aslen Nabluslu Arap olan ve Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Bölümünden mezûn bulunan bir gencin ikinci devre lise kısmı altıncı sınıfına girdim. Derse girmeden muallim odasında hoca ile görüştüm. Müdâhalemler olmadan verilen dersin müzakeresinde her sıranın başındaki talebeye okutmasını rica ettim. Birlikte sınıfa girdik. Dediğim gibi yaptı. Ancak talebenin daha birinci beytin ikinci mısraındaki «zuhûr» kelimesine Türkçede kullandığımız «meydana çıkmak» ve «görünmek» mânâsını vererek tercüme ettiğini ve hocanın tashih etmediğini gördüm. Yedi sekiz kişi birer beyit okudu. O beytin her tekrârında aynı yanlış devam etti. Fakat mânânın rapı mümkün olmuyordu. Arka sıralarda Taştekneler’de imamlık vazifesi de gören bir talebe mânânın anlaşılmamasından duyduğu ıstırapı anlatmak istedi. Ders bitti. O sınıf iki şûbe idi. Teneffüsten sonra ikinci şûbenin dersine girdik. Aynı manzûme okunuyor ve aynı mânâ veriliyordu. Orada da kimse işin farkında değildi.

«Zuhûr» kelimesi beyitte «zahr»ın cem’i olarak kullanılmıştı. «Sırtlar», «arkalar» mânâsına idi. Dersten çıktılar. Beyti bir kâğıda yazdım. Teneffüste Celâl Efendi odama geldi. Beyti önüne koydum, tercümesini rica ettim. «Beni imtihan mı ediyorsun?» dedi. «Mektepteki lise kısmı Arapçasının ne hâlde olduğunu sizin de bilmenizi isterdim.» dedim. Beytin doğru mânâsını söyledi. Vak’ayı kendisine anlattım ve genci de çağırarak, çocukların düzgün tercümeyi iyi öğrenmeleri için okunacak parçaları bir arada gözden geçirmemizi söyledim. Fakat alâka göstermedi. Sömestre tatilinden sonra kendisine ikinci

devrede ders vermedim. Lise kısmını vaktiyle Dârülfünûn'da Arapça profesörlüğü yapmış olan Alman müsteşriki Räscher'e verdim. Felsefe derslerini yıllarca Dârüşşafaka'da okutmuş olan Celâl Efendi'ye ısrarla teklif etmeme rağmen kabul etmedi.

Bir gün Hadis Usûlü dersinin ne sûretle okunduğunu öğrenmek istedim. Bir de baktım programa göre dokuzuncu sınıfta okutulması lâzım gelen ders onuncu sınıfta Hadis Usûlü olarak değil, kavâit yâni gramer tatbikatı yapmakla geçiriliyor. Hoca, tahtaya bir âyet-i kerîme yazdırmış, talebenin biri de mâna verip sarf ve nahiv kaidelerini söylüyordu. Önce bir kere şaşladım. Sonra âyetle geçen «Lime tekfûrüne» kelimesini «Niçin küfr ediyorsunuz?» diye tercüme ediyor, hoca aynen tekrar ediyor. Ders bitti. Talebeye hitâben: «Muhterem hocanızdan rica ediniz tatbikat derslerinde size güzel beyitler, hikmet cümleleri, ahlâkî hadîsler yazdırsın; iki sûretle faydalanırsınız. Âyetlerin tercümesini ilgili derslerin hocaları yaparlar.» dedim. Birlikte çıktık. Hoca Efendi'yi odaya dâvet ettim.

Sınıfa yanlış girdiğini, «Hadîs» dersinin o sınıfta olmadığını, Hadîs Usûlü olarak hangi kitabı takip ettiğini sordum. Bir şey söylemedi. Biri on beş, diğeri yirmi beş sahife olmak üzere iki küçük eserin tercümesi yapılarak o sınıfta okutulması lâzım geldiğini söyledikten sonra *Kur'ân-ı Kerîm*'de geçen «küfr» kelimelerini aynen tercüme etmek yanlış olduğunu, ne kadar küfr ve müştakları varsa hepsinin inkâr mânasına geldiğini, şâyet «küfür» diye tercüme edilirse Türkçedeki «Seb ve şetim» yâni «Söğüp saymak» mânasına geldiğini anlattım. Asabî bir mizâca sâhip olan o zât, canı sıkılarak odadan ayrıldı. Ve kırk günde idâreyi işgâl eden dört hâdise meydana getirdi. Vekâlet, müfettiş göndererek tahkik etti ve okuldan ayrıldı.

Sonra bu zâtın diğeri bir arkadaşıyla Hasan Basri Çantay Bey'den ders okuduklarını öğrendim. Bir gün Basri Bey'i ziyârete gitmiştim. «Sizden şikâyet var» dedi. Ve hoca ile aramızda geçen tercüme mes'elesini anlattı. «Hoca haklı değil mi?» dedi. «Hayır inkâr mânasınadır» dedim. «O hâlde niçin Allah (تَكْوِن)

- tünkîrûne) veya (تَجِدُونَ - techadûne) dememiş de تكفرون - tekfûrûne) buyurmuş?» deyince, ben biraz hayretle «O da aynı mânayadır ve Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bütün küfür müştakları hepsi inkâr mânasınadır.» dedim. Ses çıkarmadı.

Basri Bey beni severdi. İtimadı da vardı. Vaktiyle yine İmam-Hatîp Mektebi'nde Celâl Efendi ile Arapça dersi imtihânında mümeyyizlik yapırlarken bir kelimenin okunuşunda ihtilâfa düşmüşler ve münakaşa edip birbirleriyle darılmışlardı. Celâl Efendi'den hâdiseyi dinlemiştim. Bir müddet sonra Basri Bey de bir mektupla vak'ayı anlattı ve beni hakem yaptığını söyledi. Celâl Efendi haklı idi. Fakat cevabımda kırgınlık devam etmemesi için mûtedil lisan kullanmışım.

Celâl Efendi vak'ayı naklederken Basri Bey'in «Sen kavâit çukurunda bocalarken biz daha çok ileri gittik.» dediğini söylemiş, Basri Bey de Celâl Efendi'nin kendisine verdiği kitapta fevkalâde ihtiramkâr ifâde kullandığını göstermiştir.

Bir gün Basri Bey'in evinde Eşref Edib Bey, Hâfız Yusuf Bey, bir vilâyet müfettişi toplanmıştık. Söz sırasında Hazret-i Ömer'in adâleti geçmişti. O sırada ben: «Benden sonra peygamber gelseydi muhakkak Ömer olurdu.» meâlindeki meşhûr hadîsi okudum. Birçok defa -hatırımda kaldığına göre galiba on bir defa- bir âyetin nüzûlünden bir hafta, bir gün, bir saat evvel o meâlde Hazret-i Ömer, Hazret-i Peygamber'e mütâlâasını bildirmiş ve sonradan da onu teyit eder Âyet-i Kerîme nâzil olmuştu. Ve bu Hadîs-i Şerif onun üzerine söylenmişti. Basri Bey o güne kadar bu hadîs'i işitmemiş olduğundan «Böyle bir hadîs yoktur.» dedi. Halbuki ben bu hâdis-i şerîfi elli sene evvel Medine-i Münevvere'de Câmîi's-Sag'îr ve Kenzu'l-Ummâl'leri hocamla müzakere sırasında görmüştüm. Ben ısrar edince hemen *Mevzûât*'ı karıştırdı. Bulamayınca *Sünen*'i açtı, orada buldu ve tasdik etti. Ondandır bana bu hususta olan itimadı daha da artmıştı.

Basri Bey'in ilmî, içtimâî, fikrî hizmeti büyüktür. Cidden Millî Mücadele kahramanlarındandı. Birinci Büyük Millet Mec-

lisi'nde herhangi bir mevzûda fikirlerini heyecanla dermeyân ederken inanışları, kanaatleri âdeta canlanır, kanatlaşırdı. Yazıları da öyle idi. Bütün hayatı boyunca çalışmaktan, didinmekten, mücâhededen bir an hâlî' kalmamıştır. Eğer bu çok cepheli mesâisini her hangi ilmî bir konuda teksîf etse idi, zamanında o ilimde otorite olurdu. Âkîf Bey merhûmun inanarak sevdiklerindendi. Meşhur «Bülbül» şiirini ona ithâf etmişti.¹²⁵

Basri Bey Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki İkinci Grubun en faal uzuvlarından biriydi. Merhum Ali Şükrü Bey'in neşrettiği *Tanyeri* gazetesinin yazı işlerini idare ediyordu. Balıkesir'de de birçok edebî mecmualara yazılar ve şiirler yazmıştır.

Biz yine sadede gelmeye çalışalım. İmam-Hatip Okulu müdürlüğünde geçen tam bir senelik zamandan sonra Bağdat'a giden eski müdür döndü. Onun taraftarları parti teşkilâtıyla anlaştılar. Bir gün Vekil Bey İstanbul'a geldi ve dâirelerin tatilinden bir saat sonra Maarif Müdürlüğünde buldukları iki ilk tedrisat müfettişini mektebe gönderdi. Onlar da yurdu pek temiz bulmadılar. «Mektep gündüzlüdür. Yurdun idaresi Cemiyete aittir» dedik. İlim Yayma Cemiyeti Reisi, Maârif Vekili Celâl Yardımcı Bey ile görüşmüş, bana ayrılmam lüzûmunu ihsas etti. «Ben buraya kendim gelmedim. Hatta usûlen istidâ vermek lâzım geldiğini söyledikleri hâlde ben tâlip olmam, vekâlet tâyin eder, dedim. Görüştünüz, tekrar bana müracaat ettiniz, usûl böyle imiş, dediniz. Ben ancak o zaman istidâ verdim, sizin talebinizi tercih ettim. Şimdi beni kendileri azleder.» dedim. Beni yerime iâde ettiler, eski müdür de makamına geçti.

EMEKLİYE AYRILIŞ

İki sene sonra yaş haddinden ikinci derece ile emekliye ayrıldım. Halbuki ikinci dereceye geçerken kadrosuzluktan altı

¹²⁵ Balıkesirli Hasan Basri Çantay'ın *Âkîfnâme* (Mehmed Âkîf) isimli kitabı ölümünden sonra -1966 yılında İstanbul'da- Çantay Kitabevi tarafından neşredilmiştir.

ay beklemiştim. Bu bekleme aleyhime oldu. Devlet Şûrası zamanında müracaat edilirse bu hakkı tanımış, onu da zamanı geçtikten sonra öğrendik. Ancak Şubat içinde emekliliğim geldi. Mektep idaresi ders yılı içinde ayrılmamı uygun bulmadığından, Galatasaray Lisesi'ndeki bir öğretmeni emsal göstererek, ücretle sene sonuna kadar iki sınıfta dersime devam ettim. İmtihanları yapıp ayrıldım.

MUALLİM ARKADAŞLARIM

İlk hocalığa başladığım *Ankara Sultanîsi*'nin ilk kısmından itibaren hem hocam olarak, hem beraber hocalıkta bulunduğum zevât arasında faziletlerini unutamadığım Arapça ve Farsça hocamız Ciddeli Ali Fâik Efendi ile matematik muallimimiz Afyonkarahisarlı Ömer Fevzi Bey'dir. Bunların kemâlini ve kadirşinaslığını bütün mektep arkadaşlarım takdir ederler.

Ankara Sultanîsi'ne ilk kayıt olduğum zaman bana en samimî alâkayı gösteren ve bütün hayatımız boyunca bana ve dolayısıyla âilemize çok yakın ilgisini gördüğüm Ankaralı Beşir Fuad İzmirlioğlu'nu rahmet ve şükranla anmak boynumun borcudur.

Yaşı benden küçük, aramızda sınıf farkı bulunduğu hâlde mektepte samimiyetini göstererek bana en yakın arkadaşlık gösteren ve bir müddet birlikte hocalık ettiğimiz, -uzun müddet muammer olsun- hayat boyu arkadaşım ve can kardeşim, Ankara İstinaf Mahkemesi azâsından İlyas Bey'in oğlu İhsan Kaftangil'i daima büyük sevgi, hürmet ve minnetle anarım. Kendisinde yaşadığımız devirden birçok hâtıralar vardır. Kuvvetli hâfızasında hepsi yaşar. 1919-23 arasını hepimizden daha iyi hatırlar, şahsiyetleri hüviyetiyle tanır, hâfızasının kronolojik serveti vardır.

Vefâkâr arkadaşlarımızdan, Ankara Sultanîsi tabiiye ve fizik muallimi Musa Kâzım Tolon Bey saf, temiz, insaniyetperver, herkese ve her söze inanır, her arkadaşın müşkilini halle-

der, harp senelerinde vesika ile alınan eşyadan fazlasını evli olan arkadaşlarına tercihen dağıtan âlicenap, büyük ruhlu bir ağabeyimizdi. Fakat ağabey görünmek istemez, akranmış gibi hareket ederdi.

Hakkında uzun bir makale yazdığım ve hamiyetli vatan-perver ve büyük bir milliyetçi olan, Fuad Şemsi Bey'in gözbebeği talebelerinden birini teşkil eden Mehmed Fevzi Kumbaracı da yine o ağabeylerimizden mümtaz bir şahsiyettir.

Vefâlı, babacan, hocamız ve dostumuz müdür-i sâni Ayaşlı Ali Rıza Bey'i hürmetle anmalıyım. Onun da hususiyetlerinden yukarıda bahsetmiştim.

Yine mert fikirli dostlarımızdan coğrafya muallimi Zeki Öğretmenoğlu Bey arkadaşımız vardı ki, toplantılarımızın erkân-ı asliyesinden idi. Her toplantıda mutlaka bulunur ve meclise çeşni katardı. Uzun zaman Büyük Millet Meclisi Zabıt Müdürlüğü yaptıktan sonra oradan emekliye ayrıldı. Bu arkadaşımız Ankara yârânı idi ki, zamanın germ ü serdini birlikte geçirmiştik.

İstanbul'un Dârü'l-Hilâfe'den çevrilmiş olan *İmam-Hatip Mektebi*'nde «Celâl Hoca» demekle mâruf Arabî muallimlerinden Celâleddin Ökten, sonradan çok kafadar olduğumuz bir hocamızdı. Bildiğini çok iyi bilirdi. Bir kelime hakkında şüphesini gidermeden gözüne uyku girmezdi. Ahlâk sahibi idi. Fransızca öğrenmiş ve felsefe kitaplarını tefsire Dârüşşafaka felsefe muallimliği yaparken muvaffak olmuştu. İnandığını inandırmak isterdi. Üstad Hasan Basri Çantay ile çok dost idi.

İmam-Hatip Mektebi'nde felsefe muallimi Zekeriya Bey ile de tanışmıştım. Herkese hayırhâh bir zâtı. Benim İstiklâl Lisesi'nde ders almamı teklif etti ve yaptı. Zavallı genç yaşında zannedersem amansız hastalıktan vefat etti.

İmam-Hatip Mektebi'nde ince şâirimiz ve Cenâb Şahabeddin Bey'in çok takdir ettiği Faruk Nafiz Bey ile tanıştım. Vakıtle «Şarkın Sultanları» adındaki şiiri hakkında Cenâb'ın yazı-

sını dikkatle okumuştum. Faruk Nâfiz Çamlıbel, devrinin hiçbir zümresine karışamayacak kadar edebî şahsiyet kazanmış, zeki ve kalemine hâkim, mümtâz bir hüviyetti.

Devrinin seçkin edipleri, şâirleri, romancıları Halk Partisi tarafından mebusluk ve sâir münasebetlerle taltif edildikleri hâlde, nedense Faruk Nâfiz Bey rûy-i iltifat görmemişti. Bunda biraz şahsiyet ve mizâcının tesiri vardı. Demokrat Parti kurulurken Celal Bey (Bayar) bu kıymeti takdir ederek kendisini «kurucular» arasına almıştı.¹²⁶

Faruk Nâfiz Bey, Fuad Şemsi Bey'in İstinye'deki yalısında muayyen bir gecenin serhalkası idi. Hüseyin Bektaş Bey de bu çevrenin ricâl-i asliyesinden sayılırdı. Bu iki zât Fuad Bey'i sık sık ziyâret ederlerdi.

Fâruk Nâfiz Bey'den bahsederken istitrât kabilinden onun bir gazelini buraya geçirmek isterim:

*Gülzâr-ı dilde gonca-i aşk an be an açar
Ezhâr-ı Kerbelâ gibidir hun feşân açar
Yekreng olur harîk-i mahabbetle kâinat
Bir dem gelir ki bülbül-i muhrik dehân açar
Her lâle bir ceriha-i dilden nişân verir
Güller misâl-i dâğ-ı derûn erguvan açar
Bir havz-ı âteşinde varakdan sefîneler
Hûnîn bir ufka meş'aleden bâdbân açar*

¹²⁶ Faruk Nâfiz Bey'e, Fuad Şemsi Bey'in yalısında Demokrat Parti'den bahsedilirken sordum: «Kurucular arasında Hüseyin Avni Ulaş Bey var mı?» «Hayır yoktur» deyince kendisine «Hüseyin Avni Bey'in bulunmadığı bir partide demokrasi olamaz» dedim. Halk, Halk Partisi'nin çok şiddetli taziyikinden o kadar bunalmıştı ki, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde patlak verdi. Kimsenin ummadığı bir fecir hâsıl oldu. Demokrat Parti kahir bir ekseriyetle kazandı. Bütün millet sevinç içindeydi. Hatta ben, Faruk Nâfiz Bey'e bir mektup yazarak 14 Mayıs'ın millî bayram olarak kabul edilmesini teklif etmiştim. Onbeş gün sonra idi ki, Meclis kürsüsünden İstanbul Mebusu Hâlide Edib Hanım aynı teklifi yaptı.

*Benzer cihanda bâğ-ı emel kasr-ı cennete
Fâruk anın da bâbını miftâh-ı cân açar.*

(5 Kânunusâni 1948)

Aşağıdaki güzîde beyit de kendisinindir:

*Süzülsün pâ-y-i Leylâ haymeden vâdiye bir kerre
Olur mahsûd-ı cennet kârban geçmez biyâbanlar.*

Bu vesîle ile Sultan Hâmid devri ricâlerinden Dahiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa'nın şu beyti hatırıma geldi:

*Elinde nâka-i Leylâ başında mürgi var Kays'ın
Benim dest-i cünûnumdan kuş uçmaz, kârban geçmez*

«Kırlarda âh ü enîn ile serseriyâne dolaşan Mecnûn'un başına kuşlar yuva yapmış derler. Şâir burada Leylâ'nın devesini yedeğine alan Mecnûn'un başına devlet kuşu konduğunu imâ etmek isteyerek, kendini öne sürüyor; o maksadına nâil olmuştur, halbuki benim mecnûnâne aşkımın diyârında ne kuş uçuyor, ne de kervân geçiyor demek istiyor.»

Mehmed Memduh Paşa ile alâkalı olarak, Birinci Meclis mebuslarından Millî Müdafaa Vekili ve sonradan Moskova Se-firi olan Zekâî Bey bir hâtırasını anlatmıştı: «Mülkiyeyi derece ile bitirdikten sonra Dahiliye Nezaretine bir kaymakamlığa tayinim için müracaat ettim ise de münhal olmadığını söylediler. Sonradan İşkodra vilâyetine tâbi 'Elbasan' kazası kaymakamlığının açıldığını öğrendim. Bunun üzerine o zaman Sultan Abdülhâmid'in Dahiliye Nâzırı bulunan ve aynı zamanda şâir olan Mehmed Memduh Paşa'ya hitâben manzûm bir istid'a yazdım. Nezarete gidip odacı vasıtasıyla bizzat kendilerine arz ettim. Bir müddet sonra beni dâvet ettiler. "Bunu siz mi yazdınız?" diye sordular. "Evet efendim" deyince, istid'amın altına, Dahiliye Nazırı Mehmed Memduh Paşa kendi eliyle "mücibince" diye yazdı. Bu sûretle ilk vazifeye manzûm olarak yazdığım istid'a ile tayin edilmiş oldum.»

Bu hâtırayı nakletmekten kastım şudur ki, o zaman kimde bir kudret ve liyâkat görülürse Saray veya Bâb-ı Âlice mutlaka himâyeye mazhar olurdu. Liyâkatı olup da himâyeye görmeyenler ancak devletçe aranan evsâfî hâiz olmayanlardı.

Kadıköy Orta'da bizim Kâzım Tolon Bey'in mektep arkadaşlarından kimya muallimi İhsan Nazmi Bey vardı. Çok insansever bir zâttı. Sonraları «Uydum kalabalığa» diyerek hususî cemiyetlere girmişti. Üzüntülü rahatsızlıklar geçirdi. Vefat etti. Cenâb-ı Hakk taksîrâtını afvetsin.

Edremit'te dış tabîbî ve Fransızca muallimi Fuad Şahinbaş merhûm, iyi niyetli, asîl ve kibar bir arkadaştı. Çok vefâlî ve hayırhâh matematik hocamız Abdurrahman Olcayto kardeşi-mizle, müfessir Elmalılı Hamdi Efendi'nin emânet ettiği baldızı çok muhterem Fatma Şerbetçioğlu hemşiremizi bilhassa hürmetle anmak isterim. Felsefe mezûnu olduğu hâlde, münhâl bulunmadığı için orta mektepte târih, coğrafya muallimliği yaptı. Sonra Adana ve Eskişehir'de mesleğine kavuştu. İstanbul Eğitim Enstitüsü'nden emekli oldu.

Nişantaşı Orta Okulu'ndan tanıdığım tabiiye muallimliğini ve müdür muavinliğini büyük bir aşk ve gayretle yapan merhûm Hâşim Bey'i hürmet ve muhabbetle anmayı meslekî bir borç bilirim. O bir fazilet âbidesi idi. Ağır işittiği için sınıfta disiplini temin edemeyen bir mûsikî muallimi hanımı vazifede devam ettirdiğim için o fevkalâda kibar, nâzik, mütevâzî ve hürmetkâr Hâşim Bey beni vazifeye sert bir şekilde dâvet etmiş, meslekî vicdânımın sızlayıp sızlamadığını sormuştu. Bu asîl heyecanın önünde hürmetle ve tebessümle sükût ettim. Çünkü prensipte haklı idi. Fakat idarî sebepler vardı. Onların hepsini ona ifşâ edemezdik. Sâniyen iyi hoca olduğu için ders öğrenmek isteyenlere öğretiyor ve müzâkereye kaldırdığı talebenin dudaklarının hareketiyle bilip bilmediğini anlıyor ve bakıp ayırıyordu. Gittiği sınıflarda seçtiğim ahlâkî mazbut ve kendisine güvenilir talebe vasıtasıyla gizlice yaramazları tesbit ederek disiplini ve sükûneti muhafaza ediyordum. Yalnız bu hu-

sûsu Hâşim Bey'e ifşâ ettimse de yine tatmîn edemedim. Bana pek tatlı ve sert bir tarzda isyanda devam etti.

Yine aynı mektepte tanıdığım, sadâkatle vazifesine bağlı muavin Sâniye Hanım da hürmete lâıyk bir mesleктаştı. Mektebi terki göze aldığı için kendisini tehdit eden yaşı ilerlemiş talebenin karşısında birçok erkeklerin gıpta edeceği cesâretle ve mertlikle karşı durmuştu. Kendisini yıpratacak derecede bir vazife aşkına sahipti.

Ben Nişantaşı Orta Okulu'nda müdür iken, evvelce Davutpaşa Orta Okulu'ndan talebem olup, bir yandan fakülteye devam ederken, bir taraftan da Nişantaşı Orta Okulu'nda idâreye kâtiplik vazifesiyle kıymetli yardımlarda bulunan mümtaz avukatlarımızdan Selâhaddin Şenelt Bey'i vefakâr talebelerimizin başında zikretmek isterim. Yıllar sonra evlenip, çocuk-çok sahibi oldu ve vefakârlığında sebât etti.

Yine aynı okulda Edremit'ten talebe olup, ahlâkı yüksek, fazîletler sahibi olan ve o sıralarda İktisat Fakültesi'ne devam ettiği hâlde yine bana yardımı olan Kadioğlu Ârif Bey'i takdir ile anarım. Son vazifesi Şeker Şirketleri başmüfettişi idi.

Nişantaşı'nda vazifesi ve cidden mümtaz bir tabiiye öğretmeni daha vardı. Seniha Ekeman Hanım.. Vazife aşkı hususunda arkadaşı Hâşim Bey ile birer örnektiler. Kimya öğretmeni Haslet Hakdiyen, resim öğretmeni Şükran Eğrilmez, sosyetik bir hanım olduğu için vazifeye o kadar dikkatle eğilmesini hiç ummadığım ve tanımadığım hâlde başka bir hakkı iptâle vesile olduğu için kadroma almak istemediğim ve bu hususta Maarif Müdiriyle karşılaştığım Fransızca öğretmeni Rezzan Yalman Hanım'ı hüsn-i idaresi, kibarlığı ve vazifeperverliği ile diğer üç arkadaşı gibi takdir etmemek kadirnâşinaslık olur. Bunların bir husûsiyeti de kadın oldukları hâlde, erkek talebe üzerinde kurdukları kuvvetli disiplindir. Sınıflarında çıt çıkmazdı. Hele resim hocası Şükran Hanım derse girince, sınıf kapılarının iki kanadını arkasına kadar açar; oradan rastgele geçen bir kimse, sınıf boş zannederdi.

*Haydarpaşa Lisesi'*nde Müdür Bahâ Bey, kimya hocası Necâti Köprülü Bey, matematikçi muavin Kenan Bey, coğrafyacı Ekrem Teziş Bey, İngilizceci Kaptan Refik Bey hürmetle yâdedilecek kıymetli meslektaşlarımızdandır.

*Çamlıca Kız Lisesi'*nde idarî kabiliyetine ve mükemmel tedbirlerine hayran kaldığım kibar ve vakûr felsefeci başmuavin Nermin Ergun Hanım, doğuştan müdür yaratılmıştı. Fakat nedense uzun müddet müdür vekâleti yaptığı hâlde lâıyk olduğu takdiri göremedi ve idâreden çekildi. Bir müddet muavinlikte bulunan edebiyatçı Selma Emir Hanım'ı mümtazlar sırasının ön safında görmek lâzımdır. Bir numaralı mürebbiler sırasındadır. Haydarpaşa'dan nakleden edebiyatçı Nevin Çetin Hanım'ın bilgisini ve vazife aşkını unutmamak lâzımdır.

Orta'dan ve Lise'den bahsettiğim kıymetli meslektaşlarının arasında daha birçokları vardı ki, hepsini burada sıralayamadığımdan üzgünüm. Onlar maarif tarihine şan verecek varlıklardır. Hepsine ayrı ayrı hürmet ve muhabbetim vardır. Onların da bana teveccühlerini bilirim. Bundan dolayı kendilerinden özür dilemek isterim.

YÜKSEK İSLÂM ENSTİTÜSÜ'NDEKİ VAZİFELERİM

Devlet hizmetinden emekli olalı daha bir ders senesi dolmamıştı. Mart aynı başlarında idi. Sıraserviler'deki Mehmed Ali Haşmet Bey'in Yeni Kolejinde idâreden ayrıldıktan sonra edebiyat dersi vermekteydim.

Bir gün Maarif Vekâleti Din Eğitimi Müdîrliğinden telefonla arandım. Makama vekâlet eden maarif umumî müfettişlerinden edip ve mühim bir şâir olan Kemal Edib Bey benim vekâlet sicil numaramı istedi; Yüksek İslâm Enstitüsü'nde «İslâmî Edebiyat Tarihi» hocalığının bana verilmek üzere olduğunu söyledi. Teşekkür ettim. Bir hafta sonra vazifeye başladım. Kitap olmadığı için meslekî edebî metinleri toplayıp okutmaya, kronolojik sıra takip etmekten ziyade asrımızdan başlayarak geriye doğru bir sistem takibine başlamıştım. Talebenin edebî kültürünü kuvvetlendirmek için bu sistemin takibinin doğru olduğuna inanıyordum; kendisinin etrafıca daha kolay tanıyabileceği edebî şahsiyetlerden tarihî hüviyetlere ve kıymetlere doğru yükselmek bence daha verimli idi.

PROFESÖR CELÂL SARAÇ BEY

1960 İnkılâbında tedkiksiz bir liste ile üniversitelerin muhtelif fakültelerinden 147 profesör açığa çıkarılıp, bir kısmına liselerde vazife verilmişti. Bunlardan çok kıymetli bir fizikçi olan

Celâl Saraç Bey de İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'ne müdür tâyin edilmişti. Celâl Saraç Bey, meslekî bilgisinden başka umumî kültürü de dikkate şâyan ve toplum için çok faydalı bir hüviyetti. Birkaç ay içinde bütün fazîletleriyle ayrıca idâredeki kudret ve disiplinindeki titizliği ile muhitine hürmet hislerini telkin edip, sevgi ile takdir kazanmıştı.

Bir gün boş bulunduğum iki ders arası ziyaretine gitmiştim. Beş derse hoca bulunamadığı için üzülüyordu. Dersleri saydı. Arkasından «Hele bir Tasavvuf Târihi dersi var ki, onun hiç tâlibi yok» dedi. Ben bunun üzerine kendilerine bu enstitü için bu dersi alacak kimsenin ehemmiyetinden bahsederek dedim ki; «Bu müessesede bu dersi okutacak zâtın mutlaka şerîat ve tarîkatin fasıl ve vasıl noktalarını iyi bilmesi lâzımdır. Yalnız bir tarafı bilen talebe karşısında muvaffak olamaz. Çünkü bu enstitüde talebe arasında âileden veya hariçten meslek derslerini Arapçayı okuyup istihraç kudretini elde edenler vardır. Onların karşısında ders veren hocanın onların bilgisiyle mücehhez oluktan başka, hiç olmazsa tarikatlerdeki ana hatları etraflıca bilmesi lâzımdır. Talebe tarafından tevcih edilecek suallerde çelişen tarafları ilmî bir tarzda cevaplandırmak için önce kendisini hazırlamış olması lâzımdır. Bu derste medreseden gelen de, tekeden gelen de başarılı olamaz.» Bu sözlerimi canla başla tasdik etti. Yirmi gün kadar sonra enstitü işleri için Ankara'ya gitti.

Bir hafta sonra Vekâletten şahsî bir yazı aldım. «Uhdenizdeki İslâmî Edebiyat Târihi dersleri alınarak yerine 'Tasavvuf Târihi' dersi verilmiştir. Bilgi edinmeniz...» deniliyordu. Bu emrivâki karşısında donakaldım. Çünkü böyle bir ders okutmayı hatırımdan geçirmezdim. Her ne kadar küçükten beri erbâb-ı tasavvufla ve tasavvufî eserlerle merak sâikasıyla temaslarda bulunmuş isem de, işin derinliği ve târihçesi yoktu. Bu hususlara yeniden hazırlanmak lâzımdı. Çâresiz katlandım. Memlekette mesleğin erbâb-ı dânişini az çok tanıyordum. Benim, Celâl Bey'e saydığım evsaftaki kimseyi, o güne kadar tanımadığım gibi, ben de o şartları hâiz değildim. Fakat o güne kadar kimsenin tâlip olmayışına bakılırsa, benim bu kürsüyü işgâl etmem ehvendi. Bu vicdânî muhakemeyi yaparak işe başladım.

TASAVVUF TÂRİHİ HOCALIĞIM

Bu sefer metinler yer değiştirdi. Tasavvufi metinleri seçmeye başladık. İmâm Kuşeyrî'nin *Risâlesi Vekâletçe* me'hâz olarak tavsiye edilmekteydi. Tasavvufa giriş ile, tasavvufun esasları hakkında kısa notlar hazırlamaya başladık. Oldukça bir yekûn teşkil etti. Dîvân Edebiyatı ve dinî edebiyat meraklısı talebemden Selçuk Eraydın derslerle çok yakın ilgilenmeye başladı. Notlar tutup bilmediklerini sık sık soruyordu. Çok çalışkan ve faal bir gençti. O derece ki, doğru ve sür'atli daktilo yazdığı için hemen bütün hocalarının teksir notuyla alâkalı, talebe cemiyeti arkadaşlarının işlerini görüyor, müessesenin talebe ve idare bakımından bütün işlerine yarıyor idi. Enstitüden mezûn oldu. Muallim tayin edildi. Bazı derslere asistanlık için kadro verilmeye başlandı. Bu esnada «Tasavvuf Târîhi» kürsüsüne de bir asistan kadrosu verildi. Çalışkanlığı, diğergâmlığı hayırhâhlığını takdirde yâdetmek istediğim ve bugün beni Enstitü'de prensipler bakımından hakkı ile temsil ve istihlâf etmekte olan Selçuk Eraydın Bey'e bir mektup yazarak bizim dersin asistanlığına talip olmasını bildirdim, o da bana yazdığı mütevâzîâne bir mektup ile fikrimi sordu: «Ben kendimi o ders için lâyük görmüyorum. Fakat siz kabul ederseniz cesâretim artacak.» diyordu. «İmtihan her işi halledecektir? Muvaffak olursan biz iki kat seviniriz.» dedim. İmtihana iki kişi girdi. Müdür Prof. Nihad Çetin Bey ile Bekir Sadak Bey mümeyyiz oldular. Ben yirmi kadar sual hazırlayarak Müdür Bey'e verdim. Ve istedikleri gibi talebelere sormasını söyledim. Müdür: «Bu sizin hakkınızdır. Üniversitede profesörler kendi arzu ettiği asistanı alırlar.» dedi. Ben itiraz ettim: «Sebep olarak, iki tâlip vardır. İmtihan sözlü ve yazılı yapılacaktır. Bunlardan biri bütün hocaların takdir ve sevgisine mazhar olmuştur. Ben de o hocalardan biriyim, tesir altında kalabiliriz, sualleri siz sorun.» dedim. Öyle yapıldı. Asistanlığa tâlip olan diğer arkadaşından iki numara fazla alarak imtihanı kazandı. Hatta tezini de ben vermek istemedim. Çok faziletli ve kıymetli arkadaşım «İslâmî Edebiyat Târîhi» derslerinin hocası Dr. Neclâ Hanım'a havâle ettim. Neclâ Hanım'ı uzun seneler *İslâm Ansiklopedisi'*nde çalıştığı zamanlar ta-

nıyamamıştım. Fakat umumî ve edebî kültürü, ismet-i ahlâkiyesi ve çok hususî fezâil-i zâtiyesi ile tanımaya muvaffak oldum. Fevkalâde çalışkan ve meslekî derinliğe inmeye bütün varlığı ile gayret eden bu aziz ve muhterem arkadaş tebrîk, takdir, tebci eylemek kendisini yakın tanıyan her dostun borcudur. Kürsüsü ile alâkadar iki cild *İslâmî Edebiyat Târîhi*'ni yazmıştır ki, yalnız talebenin değil, hariçteki edebiyat meraklılarının da istifâde edeceği kıymetli bir eserdir. Bütün talebesi ve arkadaşları kendisini hürmet ve takdirle yâd etmektedirler. Oniki sene *İslâm Ansiklopedisi*'nde gördüğü vazife sırasında da büyük ilmî hizmetler ifâ etmiştir.

Neclâ Pekolcay Hanım, «XVII. asır şâirlerinin tasavvufî eserleri» hakkında Selçuk Bey'e bir tez verdi. Üç sene çalışıp, çok başarılı bir imtihan geçirerek benden sonra vazifeye başladı.

İşte bu Selçuk Bey asistanlık devresinde bütün derslerime girip, ne söyledimse not almıştır. İkinci sene başlarında bu notlara yazık olacağını, bunları kitap hâlinde bastırmamın talebe için büyük faydalar temin edeceğini, ben nasıl istersem o suretle çalışmaya hazır olduğunu söyledi. Benim yaşıım kütüphânelerde tedkikatta bulunmaya müsâit olmadığı için, hazırlayacağımız plânlı kütüphâne mesâisini yapmak için söz verdi. Derhal kitabı hazırlayacağımı söyledim, kabul etti. Ateş gibi çalıştı. Ben de mümkün olan gayreti sarfettim. İslâm Enstitüsü talebelerine *Tasavvuf* adlı bir kitabı müşterek mesâimizle hediye edebildik. Meslek içinden ve dışından birçok tebrik mektupları aldım; Prof. Tayyib Okıç Bey'in kıymetli makalesi, Prof. Ziyâeddin Fahri Fındıkoğlu Bey'in *Bilgi* mecmuasında neşrettiği takdîrkâr bir makalesi ve Semâhaddin Cem Bey'in değerli bir yazısı aldığımız bütün sevinçli mektupları taclandırdı. Vazifemizi yapmış olmaktan mütevellit büyük bir sevinç duyduk.

HÎTÂBET VE İRŞÂT DERSLERİ

Enstitü Müdür vekâletinde bulunan başmuavin Zeki Cânân Bey, son sınıflarda iki şûbeye birer saat «Hitâbet ve İrşât» ders-

lerini okutmamı teklif etti. Ancak kadro bulunmadığından, tahsisâtın olmadığını söyledi. Tasavvuf derslerinde talebenin meslekî bilgileriyle yakından malûmat edindiğim için bu dersi memnûniyetle kabul ettim. Bu ders, daha çok umumî kültür tatbikatı idi. Meslek dersleri için ise elzemdi. Ve bence her sınıfta birer saat bu dersin okunması talebenin öğrendiklerini vaaz ve hitâbet kürsüsünden umuma naklederken nasıl konuşacaklarını ve nelere dikkat edeceklerini öğrenmeleri içindi. Yoksa hitâbetin târihçesi elli sahifelik küçük bir risâle ile öğrenilirdi. Târihçe kültür bakımından bir değer taşırdı.

Tasavvuf dersine âit kitabı bastırıp talebeye verdikten sonra bütün derslerimizde meslekî bilgilerinin tahlîli ile daha çok meşgûl olmak için vakit bulundu.

MEDRESE ZİHNİYETİ

Halkımızın münevver ve okur yazar kısmı da meslek mensupları gibi «Medrese kültürü» ile «Medrese zihniyeti»ni birbirine karıştırıyorlardı. Önce yeni yetişen meslek adamlarına medrese kültürü ile, medrese zihniyetinin farkını bu terkipleri zikretmeksizin anlatmaya çalıştım.

Dinî tedrisat yapan bütün müesseselerin sağlam bir dinî kültür almaları, yâni mesleğin her ilmî şubesinde o konuda yazılmış olan bütün eserleri gözden geçirmek imkânı bulunmasa bile, bu eserlerin muhtevası hakkında hiç olmazsa fihrist bilgisi olması bir zarûretti. Bu din kültürünü talebeler vaktiyle medreselerde mebâdî (âlet ilimleri) ve temel bilgiler (din ilimleri) okuyarak edindikleri için; mekteplerin açılmasından sonra bunun adına 'Medrese kültürü' denmişti. İşte bu hakikatte 'din bilgisi' idi.

'Medrese zihniyeti' tâbirine gelince, medreselerde seviyenin düşmeye başlamasından sonra kitaplar okunarak icâzet alınmakta ve talebe-i ulûm aynı kitapları okutmak ve halka da okuduklarından malûmat vermekle yetinmeleri neticesi dinî

mâlumat donmuş ve kalıplaşmış bir hâlde kaldığı için, herhangi bir ilmî meselenin derinliğine inmek kabil olamıyordu. Ve bu sûretle ancak muayyen klâsik dinî eserlerin verdiği bilgi ile iktifa edilip, halka da o şekilde bilgi verilmesi, sonradan 'medrese zihniyeti' denen bir fikrî donukluk ve dar görüşlülüğe sebep olmuştu.

Medrese'den icâzet almış, ayrıca bir de hukukî bilgisini arttırmak için Mekteb-i Kuzat ve Nüvvâb'da, yâni kadı ve nâib yetiştiren mekteplerde tahsil görmüş olmasına rağmen; İmam Hatip Mektebi dedikleri 'İlâhiyat Liseleri' açılmaya başladığı zaman, bu mekteplere dil uzatıp kaba bir tariz ile 'İmam Hatap', yani 'odun imam', veya 'odun yetiştiren imam mektebi' diye ad takmaya kalktığı görülen kimselerin zihniyeti işte bu izah ettiğimiz «medrese zihniyeti»ne örnek teşkil eder. Bunu söyleyen en az mensup olduğu medrese teşkilâtının târihçesini ve programlarını bilmiyordu. Eğer bunların kuruluşlarına ve orada okutulan, zamanının müsbet ilimlerine vukufu olsaydı, mensup olduğu meslek adamlarının istikbâlini eliyle baltalamaya kalkmazdı. Bu, hataplığın tâ kendisi olduğu için, meslekten evvel baltayı kendine vurmuş oluyordu.

Fetret devrinde Erzurum'da, Konya'da, Trabzon havalisinde İstanbul'daki câmilere imam yetiştirmek, halka namaz kıldıırıp zarurî bilgileri öğretecek din adamlarını çoğaltmak için hal-kin yardımı ile kurslar devam ediyordu. Bu mektepler açılınca, tabii kurslara rağbet azaldı; herkes istikbâlini emniyet altına almak için mekteplere koşuyordu. Kurslar yolu ile ayrıca menfaat sağlayanlar bu mektepleri kendilerine rakip addediyorlardı.

Mektepler açılmadan önce kendisini yetiştirenler, gerçekten mesleklerine âşık, iyi niyet sahibi olsalardı, mektep programlarında ilmî bakımdan eksik gördükleri hususları öğrenmek ve öğretmek için gayret sarfederlerdi. Diyelim, yaşları iktizâsi kendileri öğrenmek lüzumu hissetmediler; hiç olmazsa okutukları çocukları zamana göre müsbet bilgilerle techiz ve meslek derslerinde gördükleri eksiklikleri tamamlamaya gayret et-

meleri ve ellerindeki talebeyi İmam-Hatip mekteplerine sevk-etmeleri gerekirdi.

Mekteplerde inançları meslekî kanaate uygun olmayan öğretmenler olabilir; eğer bunları düşünerek böyle menfî propagandaya başvurdularsa bu takdirde umumî kaide ve prensipten bilgileri yoktur denebilir. Zîra usûl kaidesi şudur: «Bir şeyin hepsi elde edilemezse, hepsi birden terk edilemez.»¹²⁷ Bunlar, bu kaidenin ilimde ve amelde nasıl tatbik edileceğini bilmiyorlardı. İşte ‘medrese zihniyeti’ bu idi. Ders kitabı olarak okuduğu eserlerin dışında o ilim ile alâkalı başka bir kitap okumak lüzumunu hissetmedikleri için, bu dar çerçeve içinde bo-calayıp duruluyor ve bu sûretle cemiyete zarar veriliyordu.

Medreseler mekteplerin çoğalmasından sonra neden boşal-maya başladı? Müçtehit derecesinde o şartları hâiz âlimler yetiştirmediğinden içtihat kapısının kendiliğinden kapanması gibi; hakikî bilgi eğer medreselerde coşup taşsa idi, kim onları kapatmağa cesaret ederdi? İkinci Meşrûtiyetin ilânından sonra Şeyhülislâm merhum Hayri Efendi’nin yaptığı ıslâhat, kurdu-ğu ilmî teşkilât ve müesseseler işte bu zarûretin mahsûlü idi. Bu ıslâhatın bütün memleket sathında medreselere tatbiki yeri-ne, medreselerin kapatılması memlekette hakikî meslek adamı ve din âlimi buhranına sebep oldu. Babamın beni okutmak için, beraberinde gittiği yerlere götürdüğü ders şeriklerinden, çok kuvvetli bir âlim olan merhum hocam Mahmud Necî Efendi Türkçe mektup yazamaz, bir kelime Fârisî bilmezdi; meslektaş-larının dışında bir mecliste bulunduğu zaman denizden çıkmış balık gibiydi. Buna mukabil, meclislerde bulunanlar ona mes-lek bilgisine dair bir سوال sorarlarsa o zaman bülbül-i gûyâ (yâ-ni konuşan bülbül) olurdu. Medresede durum bu merkezde idi ve bu yüzden ‘medrese zihniyeti’ teşekkül etti.

Yüksek İslâm Enstitüsü’ne gelen talebe arasında ise, adette-ri pek çok olmamakla beraber Arapçayı ve din bilgisini âilesin-

¹²⁷ Yâni, ne kadarı elde ediliyor ve istifade imkânı mevcutsa, onu ihmal etme-mek lâzım gelir. Hayatın her safhasında bu böyledir.

den ve muhîminden öğrenmiş olanlar bulunurdu. Bunlar da iki kısımdı. Bir kısmında medrese zihniyeti hâkim olduğu için, onlar Enstitü'ye gelmeden evvel eski hocasından okuduğu kitabın dışındaki bilgiyi kabut etmiyorlardı.

Yüksek İslâm Enstitüsü'nde «Hitabet» dersini de uhdeme aldıktan sonra talebenin meslekî bilgileriyle daha yakından alâkalandım. Bir kere «Hitabet» derslerinde kendilerine bir prensip söyledim. «Câmie gelen her Müslümanın İslâmî itikat ve ibâdet hakkındaki bilgileri her evde bulunması lâzım gelen İlmihal kitaplarından öğrenmiş olması gerekir. Câmiide kendisine İslâm'ın içtimâî bilgileri, yâni insanlarla olan münâsebetlerdeki İslâmî tutumları öğretilmelidir. Ferdî ibâdete âit bilgiler İlmihal kitaplarından edinilmelidir. Mübarek günlerde, kandil gecelerinde yapılan vaazlarda ve hutbelerde cemaat daha fazla olacağı için, cemiyetle ilgili meselelerin öncelikle söylenmesi zarurîdir. Öteden beri alışılmış menkıbelerden ve târihî tefsîrlerden artık vazgeçilmesi, günün meseleleri, zamanın kötü ibtilâları, yaygın ahlâkî noksanlar hakkında cemaatin dikkat nazarları çekilmelidir.» diye esaslar koyup, yapacakları yazılı vazifeleri bu esasa göre hazırlamalarını söyleyip işe devam ettim.

Talebenin kendi beyanlarına göre istifâdeleri çok büyük oluyordu. Muhîinde edindikleri bilgileri hayâlî ve zembilin içinde sınıf kapısının dışına asmalarını, sınıfta ancak benim söylediklerimi dinlemelerini, icap ederse zembildeki malumatıtan istifade etmelerini söyledim. Bu sözlerime uyanlar büyük ekseriyeti teşkil ediyordu. Yanlış bildikleri şeylerden birkaçının hakikatini onlara anlatmam bana inanıp bağlanmalarına sebep oluyordu. Fakat içlerinde, okuduğu kitabın veya eski hocasının telkîni altında kalanlar da olurdu. Bunlar bir sömestre sonra hakikati anlayıp yola gelirlerdi. Aralarında kuvvetli tahsil ile öğrendiklerinin dışındakini bir iki sene kabul etmeyenler de vardı. Ancak Enstitü'yü bitirirken tam inanmış olarak çıkarlardı.

Duygusunu ve fikrini saklayıp, bildikleriyle yetinenleri - açılmadıkları için - anlamak mümkün olmamıştır. Yalnız bir ta-

lebeyi unutmam; sofu bir çocuktı, dersi sükûnetle dinler ve başını önüne eğip çıkar giderdi. Son sınıfın son derslerinden birinde kendisine «Benim söylediklerime inanıyor musun?» diye sordum. «Delil getirirseniz inanırım.» dedi. Halbuki söylediklerim bütün delillere müstenit idi; âyetler, hadisler ve ahkâmın tahlili idi. Fakat o talebe evvelce edindiği hükümlere herhangi sebeple olursa olsun bağlı kaldığı için bilgilerini muhafaza etmiş, o bilgilere uymayana kabul etmemişti.

Yüksek İslâm Enstitüsü'ndeki talebelerimle sonradan muhtelif vesilelerle, hatta mektebi bitirip mezûn olduktan sonra karşılaşmalarımda derslerden edindikleri intibâları büyük bir memnunluk içinde kendilerinden dinledim ve vazifemi yapmış olmaktan mütevellit hazdan dolayı Hakk'a binlerce şükrettim.

* * *

Burada bir istitrât yapmak sırası geldi: «Nikâh» meselesinde birçok fıkıh âlimlerinin, hatta en itimat edilen kimselerin hatâlı görüşleri vardı. Muteber fıkıh kitaplarımızda nikâh akdinin «mâzi sigasıyla yapılacağı», yâni «vardım» ve «aldım» tâbirlerinin kullanılacağı yazılı idi. Fukahamız buna istinat ederek ve nikâhın dinî bir ibâdet olduğuna hükmederek «Belediye nikâhı»nı hükümsüz addediyorlar ve mutlaka o güne kadar yapılagelen «akd-i şer'î» dedikleri eski tarz nikâhın yapılmasını zarurî görüyorlardı.

Muhterem âlimlerimizi burada yine bir gaflet ve tedkiksizlik şöyle bir hatâyâ düşürmüştü. Usûl-i dinde ana hükümler vardı; *Mecelle'*ye de kanun hükmü olarak geçirilmişti. «Nass», bize dinde bütün işlerin niyet'e bağlı olduğunu söylüyordu ve buna dayanan umumî iki umde, iki kaide vardı. Biri: «Bir işte maksat ne ise, hüküm ona göredir.»; diğeri de: «Ukudda itibar elfâz ve mebâniye değil, mekasıt ve meâniye göredir.» Yâni her türlü akitlerde, mukavelelerde itibar edilecek husus, kullanılan kelimeler değil, o kelimelerle anlatılmak istenilen mânalardır. Bu hükme göre 'sigâ' mefhumu kalkar; 'mâzî', 'muzâî' hepsi bir olurdu.

Anadolu'nun her mıntıkasında halkın konuşma dilinde bir hususiyet vardır. Meselâ Erzurum'da «vardım» yerine «varırem» kullanılırdı. Kitaplardaki kayda göre, bu akdin sahih olmaması icap ederdi. Halbuki, hiçbir söz söylemeden başını sallaması veya defteri imza etmesi ve şahitler huzurunda gelinin elbisesiyle damat refakatinde kalkıp gelmesi gibi davranışların da, herbirinin ayrı ayrı «mâzi sîgâsı»ndan farkı olmazdı. O hâlde büyük fukahâdan olan müelliflerin kitaplarına yazdığı bu hüküm ne idi? Bu hüküm, avâmı akdin ciddiyetine iyice inan-dırmak için bir tedbir idi, başkaca bir delili yoktu.

Nikâh meselesinde olduğu gibi, «Dâr-ı harp» mevzuunda da hatâyâ düşülmekte idi. Müslüman bir memleketin «Dâr-ı harp» sayılıp sayılmayacağını tesbit hususunda, o yerde «ah-kâm-ı şer'îyenin tatbik edilip edilmediği, hırsızın kolunun kesilip kesilmediği»ne bakıyorlardı. Halbuki bir yerde «şeâir-i İslâmiye» serbestçe tatbik ediliyorsa orası dâr-ı harp değildir. «Ah-kâm-ı şer'îye tatbik edilmeyen yer dâr-ı harp sayılır» diyenler, «Makam-ı muallâ-yı Hilâfetin mevcut olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda asırlar boyunca kaç hırsızın eli kesilmiştir?» suali karşısında verecek cevap bulamadılar. Bunlar, kısasın hangi hallerde hâkim tarafından diyet'e tebdîl edileceği husûsunda gâfil idiler.

Nikâh meselesinde olduğu gibi «Şapka» mevzuunda da hatâyâ düşülmüştü. Bir kere başa giyilen kenarlı şapkalar (fötr ve melon), fıkıh ve fetvâ kitaplarında geçen «Kalensüve-i Nasârâ» değildi. «Kalensüve-i Nasârâ» denilen yalnız papazların giydikleri siyah ve yuvarlak başlık olup, onun «teslîs» alâmeti olmak üzere üç dilime bölünmüş olması, Hristiyanlık i'tikatının sembolü kabul edilişinden idi. Herkesçe bilinmiyen cihet de bu idi. Sonra kimse kendi arzusuyla bunu giymiş değildi. Orta yerde bir kanun bulunuyordu. Din âliminin bilmesi gerekirdi ki, ıstılâhât-ı fıkhiyyeden bir «ikrâh-ı mülci» vardı; yâni «zecz ve ta'zîb» menâhî karşısında bir ruhsat-ı şer'îyye idi. Binaenaleyh, ceza kanunu müeyyideyi hâvi olduğu için, 'ikrâh-ı mülci' sayılırdı. Bundan dolayı kan dökülmesini intâc edecek olan is-

yân harâm olurdu. «Fukahâ»dan olan Şark'ın bâzı âlimleri bu incelikten gafil bulundular.

Bu hâl; «fakîh» ile «din âlimi» arasındaki farkı da ortaya koymaktadır. Fakîh, sadece «ahkâm-ı dîn»i bilir; «din âlimi» ise her hükmün mucip sebeplerini, yâni niçin ve nedenini bilir. Bu tarz ulemâ bizde az yetişmiştir; bizde daha ziyâde fakîh vardır.

NIKÂH ŞAHİTLİĞİM

Nikâh mevzuu ile alâkalı ve hatırıma gelen bir hâdiseyi burada zikretmeden geçemiyeceğim. İstitrât içinde istitrât kabilinden bu hatırlamaları hâtıratımı okuyanların hoş görmesini rica ederim.

Bundan dört beş sene evvel, tanıdığımız ve Almanya'da çalışmakta olan bir genç kız, orada tanıştığı bir Almanla evlenmek ister. Fakat kendisi ve âilesinin arzusuna uyarak önce Alman gencinin Müslüman olmasını teklif eder ve o da kabul eder; icap eden muamele yapılır ve Alman gencinin adı «Murad» olur. İstanbul'a gelirler, genç burada hoca efendilerle görüşür, dinî sohbetlerde bulunur, câmilere gider ve namaz kılar. İşte Murad adını alan bu gencin Kadıköyü'nde yapılacak olan nikâh merasimine şahit olmak üzere beni dâvet ettiler.

Delikanlının Alman Konsolosu olan babası, annesi ve tanıdıkları ile kızın ana babası, akraba ve tanıdıkları nikâh salonunda büyük bir kalabalık teşkil ediyorlardı. Usûlen nikâh masasında yerlerimizi aldık. Ben, Murad'ın şahidi idim. Nikâh memuru önündeki defterden tarafların isim ve soyadlarını okuduğu ve hitap ettiği zaman, şahidi bulunduğum gencin Murad ismini hiç zikretmeyip, başka bir Alman ismi söyledi. Bunun üzerine ben müdâhale edip nikâh memuruna dedim ki: «Ben, bu söylediğiniz ismi tanımam. Ben «Murad»ın şahidi olarak geldim. Binaenaleyh okuduğunuz isim benim tanıdığım Murad ise lütfen defteri tashih edelim, Murad adı resmî kayda geçsin.»

Nikâh memuru, «Biz, nüfus kayıtlarına göre isimleri deftere geçirdik; orada 'Murad' diye bir isim yoktur.» dedi. Bu sırada

kızın şahidi: «Gençler Almanya'ya dönecekleri için acele ediliyor; isim değişikliği için gereken muamele henüz yapılmadı.» dedi. Bu cevap üzerine ben nikâh memuruna «Tarafların huzurunda ve kendilerinin malumatı altında nikâh defterinde bu cihet kaydedilsin, Murad ismi zikredilsin.» dedim. Nikâh memuru bu isteğime «Biz, işlemleri nüfustaki adlara göre yaparız; burada değiştirmeye imkân ve selâhiyetimiz yoktur.» cevabını verdi. Bunun üzerine ben «Tanımadığım birine nikâh şahidi olmakta mâzurum.» diyerek ayağa kalktım ve nikâh masasını terk ettim. Ben masadan ayrılırken nikâh memuru «Yıllardır bu vazifeyi yapıyorum. Böyle bir hâdise ile ilk defa karşılaşıyorum. Ben, bu işin mâhiyetini anlayamadım.» dedi.

Kalabalığın arasında uğultu hâlinde fısıltılar aksetti. Benim yerime kızın ve erkeğin müşterek tanıdığı bir hanım şahitlik mevkiine oturdu.

KUR'ÂN-I KERÎM'İN LATİN MENŞE'Lİ HARFLERLE BASILMASI

Yüksek İslâm Enstitüsü'nde vazifeli bulunuyordum. 1960 İnkılâbından sonra idi; bir gün İlim Yayma Cemiyeti İdare Heyetini, beni, İlâhiyat Fakültesi profesörlerinden bâzılarını Ankara'daki bir toplantıya dâvet ettiler. Gittiğimizde Maarif Vekâleti Din İşleri Müdürlüğünü tedvîr eden Kemal Edib Kürkçüoğlu da orada hazır bulunuyordu. Mesele «Kur'ân-ı Kerîm'in, devlet tarafından Latin harfleriyle basılması» mevzuu idi.

Diyânet İşleri Reis Muavini Saadeddin Evrin Paşa meseleyi izah etti ve toplantıda bulunanların mütalâasını sordu. Herkes bir fikir dermeyân etti. İlim Yayma Cemiyeti'nin reisi bulunan Seniyüddin Başak Bey, idare heyeti arkadaşlarıyla bu mevzuu kendi aralarında müzakere edebilmek için on dakika mühlet istedi. Cemiyetin idare heyeti mensupları dışında herkes dışarı çıktı, ben de çıktım, zîra cemiyetin azâsı olmakla beraber İdare Heyetinde bulunmuyordum. On dakika sonra salona döndük. Seniyüddin Bey, İlim Yayma Cemiyeti adına uzunca ve âlimâ-

ne bir hitabede bulundu ve netice olarak kendilerinin hususî bir cemiyet olduğunu, bu işin ise bir devlet işi olduğunu, kendilerinin bir sıfatları olmadığını izah etti. Yine söz alanlar oldu. Fakat nedense kimse söylenmesi gerekeni söylemiyordu.

Nihayet bana da sıra geldi, «Siz ne dersiniz?» diye soruldu. O zaman ben, bu işin mümkün olmadığını, çünkü *Kur'ân-ı Kerîm*'de «mütekaribü'l-elfaz» kelimelerin mehâric-i hurûf bakımından farklı telaffuz edildiklerini, meselâ «Yaratıcı» mânasına «Hallâk» kelimesinin kullanılabilmesi için mutlaka Arap harfleriyle «noktalı ha» (ح) ile yazılıp okunmasının zarurî olduğunu, zîra 'noktasız ha' (ح) ile yazılan «hallâk»ın, «berber» mânasına geldiğini; yine Arap harfleriyle «he» (ه) ile *Kur'ân-ı Kerîm*'de yazılmış olan ve «helâk olan, yok olan» mânasındaki «hâlik» kelimeleriyle de iltibas vücuda getireceğini izah ettim.

Bunun üzerine Kemal Edib Kürkçüoğlu Bey, acaba beynelmilel kullanılan transkripsiyon işaretleri ile bu mahzur önlenebilir mi? diye sordu. Cevâben dedim ki: Bu, mümkün değildir, çünkü yazılan *Kur'ân-ı Kerîm*'dir; matbaada herhangi sûretle bu işaretlerin düşebilmek ihtimali vardır. *Kur'ân-ı Kerîm*'den başka kitaplar için bunun o kadar kıymeti yoktur. *Kur'ân-ı Kerîm* için ilm-i tecvid'de 'mehâric-i huruf' 'tashîh-i huruf' adı ile ayrıca tedrîs edilir. Diğer taraftan transkripsiyon işaretlerini de ayrıca öğretmek lüzumu hâsıl olacağından, *Kur'ân-ı Kerîm*'in aslî harflerini öğrenmek için sarfedilen mesâiyi bu defa Latin harflerinin transkripsiyon işaretlerini öğretmek için harcamak hem aynı külfeti gerektirecek, hem de Latin harfleriyle yazılmasındaki maksadı temin etmemiş olacaktır.

Benim bu kat'î muhalefetim ve izahatıma karşı kimse cevap vermedi ve toplantı nihayet buldu; devletçe, *Kur'ân-ı Kerîm*'in «Latin harfleriyle basılması» teşebbüsünden vazgeçilmiş oldu.

DIYÂNET İŞLERİNİN KUR'ÂN-I KERÎM TERCÜMESİ REDAKSİYON HEY'ETİ

Bir gün Kadıköyü'nde Mısırlıoğlu'ndaki evimizde Devlet Bakanlığından bir yıldırım telgrafı aldım. Hemen Ankara'ya hareketim isteniyordu. O zaman Devlet Vekili bulunan Profesör Adnan Sadık Erzi'nin makamına ulaştık. Masanın üzerinde Topkapı Müzesi'nden mahfûzen getirilen ve meşhûr hat üstâdı Hâfız Osman'a âit büyük kıt'ada bir *Kur'ân-ı Kerîm* ve etrafında alâkadar zevât ayakta konuşuyordu. Birbirimizle tanıştık. Müze Müdür Muavini Kemal Bey'e tevdi edilerek gönderilmiş olan *Kur'ân-ı Kerîm* nüshası matbaaya gitti. Vekil Bey birlikte çalışacağımız arkadaşlarımıza beni reis tâyin etti. Ben meslek ulemâsı arasında bu iltifatkâr teveccühe üzüldüm. Onlar hakikaten ilim erbâbı idi. Ben belki hepsinden evvel dünyaya gelmiştim; aramızdaki fark bu noktadaydı. Çalışma gün ve saatini tâyin ederek arkadaşlara vedâ ettik. Ben Vekil'in odasında biraz daha kaldım. Ve bu sırada kendisinden sordum: «Benim halledemediğim bir nokta var. Beni size kim tavsiye etti? Onu sizden öğrenmek istiyorum. Benim bu vâdideki ilgimi hiç kimse bilmez. Ancak Hâfız Yusuf Bey nâmında bir zât vardır. On-
dan başka kimsenin malûmatı yoktur. O da sorulmadıkça kimseye söylemez.» deyince: «Kime sorduksa sizi söylediler.» dedi. O zaman anladım ki işi edebiyat hocalığı bakımından ele almışlar. Bu umumî teveccüh sırf onun mahsûlüdür.

İşe başladık, haddimiz olmadığı hâlde verilen emir üzerine riyâset koltuğuna oturduk. Arkadaşlara sordum: «Bu tercüme-yi yaparken kimler çalıştı?». «İlâhiyât Fakültesi'nden Hüseyin Atay ve Yaşar Kutluay'ın mesâisi ile Diyânet İşleri eski başkanı Hasan Hüsnü Erdem ve Din İşleri İnceleme Kurulu'dan Yusuf Ziyâeddin Ersal ve Osman Keskiöğlu beylerin iştirak ettiği komisyonun mahsûl-i tedkîkidir. Biz lisan bakımından bir kere daha göz gezdireceğiz.» dediler. Ben de onun üzerine: «Bir kere esere '*Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi*' demeyip, 'Meâl' kelimesini kullanmak ve lisan bakımından metne sâdık kalacağız diye doğrudan doğruya lafzî tercümede ısrar etmemek şartıyla ben aranız-

da bulunurum.» dedim. Kabul ettiler. Meâl'in okunmasına başlandı.

Sekizinci cüz'e gelmiştik ki, başlık yazısı hazırlayan Yaşar Kutluay, hepimizin adını sıralayarak ve bir başkanlık göstermeyerek komisyondan bahsetmişti. Hep birlikte tasvip ettik. On beşinci cüz'e gelmiştik. Yine aynı arkadaşın başlık yazısı bir kere daha okundu. Bu sefer «Mâhir İz'in Başkanlığı altında» cümlesinin ilâve edildiğini gördüm. Bu da ilk okunan gibi tasvip gördü. Devlet Vekilinin teveccühünü benimseyip kabul etmelerini, mesâi sırasında tercüme husûsunda Türkçe bakımından serdettiğim mütalâaların hey'etçe iyi karşılanması ve ona göre tashihlerin yapılması idi. Beni bu komisyonda en çok sevindiren bir hâdiseyi şükranla anlatmak isterim. *Kur'ân-ı Kerîm*'de şimdi hatırlayamayacağım ortalarda bir sûrenin tam yarım sahife tutan bir âyetinin tercümesini ricâlarım üzerine birkaç defa okuduk. Üçüncü okuyuştan sonra özür dileyerek bir kere daha okunmasını rica ettim. Bir türlü raptı temin edememiştik. Karşımdaki saate baktım, mesâimizin hitâmına daha yarım saat vardı. Fakat o kadar çok yorulmuştuk ki, arkadaşlardan rica ettim: «Bu âyetin tedkiki yarına kalsın» dedim. Hüseyin Bey ile Yaşar Bey birbirlerine bakarak gülüştiler. Merak ettim. Hüseyin Bey izah etti: «25. cüz'e kadar tercümeleri kendisine okuduğumuz merhûm allâme Yusuf Ziyâeddin Ersal Hocamız bu âyete gelince birkaç defa tekrar ettirerek, 'Bugün yorulduk yarın bir daha okuruz' demişti. Onu hatırladık.» O zaman Cenâb-ı Hakk'a binlerce defa şükrettim. Sağ olsa beni daha on sene okutacak kudret-i ilmiyesi bulunan merhûmla aynı noktada birleşmiştik. Merhûm Ersal hakkında rahmetli Hasan Basri Çantay Bey bana: «Ben ömrümde bu kadar büyük âlim görmedim.» demişti.

Mısır'da tahsilini ikmâl etmiş ve Yüksek İslâm Enstitüsü'nde Arapça muallimliği yapmış bulunan Ahmed Davudoğlu üstâdımız merhûm Ziyâ Efendi'den hürmetle bahseder, kendisine Mısır usûlü üstâd mânasına «Şeyh» derdi.

Arkadaşlarla her ne kadar anlaşmakta müşkilat çekmedik ise de ben, tercümenin tefsîri mâhiyetindeki bazı prensipleri kabul ettiremedim. «Bu tercüme yapıldığı için bilseniz Diyânet'e ne mektuplar geliyor, eğer sizin dediklerinizi tatbik edersek Diyânet Riyâsetinin temeline bomba atarlar.» dediler. Ben: «İlmî sahadaki görüşlere ancak âlimler muhâtap olur. Halkın dinî hissiyâtı ilmi mes'elelerde bir kıymet ifâde etmez.» demişsem de fikirlerinden caydıramadım.

Seneler sonra muhterem Lütî Doğan Bey'in vazifeye başladığı ilk zamanlarda Ankaralı bir avukat arkadaş Askerî Matbaada tercümenin ikinci baskısı için hazırlık yapıldığını söylemişti. Ben de onun üzerine mütalâalarımı delilleri ile ve Âkîf Bey'in tercümelerinden misâl getirerek yazmışım. İki buçuk ay sonra Müşâvere Kurulundan ikinci tab'ın henüz mevzuubahs olmadığı ve benim mütalâalarımı tamamıyla iştirak etmedikleri yolunda bir cevap aldım.¹²⁸

¹²⁸ Ben tercümede Âkîf Bey'in yolunu en doğru yol olarak kabul etmişim. Merhûm Elmalılı müfessir allâme Hamdi Efendi aynı kanâatte değildi. Nitekim Âkîf Bey'den sonra tercüme kendisine verildiği zaman kelime kelime tercüme ettiği için meâl Türkçe olmuyor ve mâna anlaşılıyordu. Çok etraflı ve cidden âlimâne bir tefsir kaleme aldığı hâlde tercümede bu titizliği göstermişti. Bir gün kendisini ziyârete gitmişim. Zannederim «Rahmân» Sûre-i Celilesi'nde bir kısmı, yarı manzum şekilde secî'li, âdetâ-hâşâ-nazîre telâkkî edilebilecek şekilde kaleme almış ve beğendiği için bana da okumuştı. Ben birden bire kendimi alamayarak ve huzûr-ı fazîletinde olduğumu unutarak biraz tokça: «Niçin böyle yaptınız?» dediğim zaman güldü ve yüzüne baktı: «Naîm Bey de böyle söyledi» dedi. O zaman ben yine Cenâb-ı Hakk'a şükrettim. Babanzâde Naîm Bey gibi üstâdın safında bulunduğum için iftihâr ettim. Hazretin canı sıkılacağından endişe etmişim. İnsâfî hoşuma gitti. Merhûm üstâdımız Elmalılı Hamdi Efendi inandığına kuvvetle bağlanır ve hiç kimse onu fikrinden çeviremezdi. Mukadde-me'deki Arapça bir beyti tamamıyla ters tercüme etmiş, fakat yine bir mâna çıkarmıştı.

يوم علينا ويوم لنا يوم نساء يوم نسر

Yâni: «Günler bir gün bizim aleyhimize, bir gün lehimize tecellî eder. Bir gün üzülsün, bir gün sevinirsiniz.» beytinin ikinci mısraını: «Bir gün kadınlar

Kur'ân-ı Kerîm meâlî Diyânet İşlerince neşredildikten sonra Hasan Basri Bey şiddetli bir tenkit yazısı yazmış, ben okuyamadım. Hüseyin Atay Bey Kanlıca'ya geldiği zaman bana bunu söylemiş ve cevap olarak yazdığı makaleleri, başvurduğu gazetelerin neşretmediğini üzülererek anlatmıştı. Yukarıda da söylediğim gibi Basri Bey, Hamdi Efendi gibi tercümede lâfza sadâkatten ayrılmak istemezdi. İhtimâl bu hususlar onun canını sıkmıştı.

KEMAL EDİB KÜRKÇÜOĞLU

Benim, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nde vazife almaklığımı teklif edip, tâyinime sebep olan Kemâl Edib Bey kardeşimizdir. Kendisiyle evvelce bir mu'ârefem yoktu. 1960 İnkılâbından sonra Ankara'ya İlim Yayma Cemiyeti erkânı ile birlikte dâvet edilip, İlâhiyât Fakültesi profesörleri ve Diyânet yetkilileri hazır bulunduğu hâlde 15 kişilik bir komisyonda bâzı hususlar, bu meyânda *Kur'ân-ı Kerîm*'in yeni harflerle devlet tarafından basılması konuları müzâkere edilmişti. O komisyonda Millî Eğitim'den Din Eğitimi Dairesi Müdürü Kemâl Edib Bey de bulunuyordu. Kendisiyle ilk defa orada karşılaştık.

Kemâl Edib Bey'i vaktiyle Ali Emîrî Efendi'nin *Tarih ve Edebiyat* mecmûasında dört büyük edebî kabiliyet arasında «Ra'dî» imzasıyla yazdığı gazellerle hakikî hüviyetini bilmeden gıyâbî olarak tanımışım. Sonra Urfa mevlidli o büyük edebî kudreti, o Nâbî'nin iftihâr edeceği nazım ve nesriyle sâha-i beyânın bütün safhalarında hemen hemen rakipsiz cevelân eden, zamanında Şark kültürünün mümtâz simâsı Kemâl Edib Bey'i bütün kudreti ile tanımak bahtiyarlığına nâil oldum.

günüdür. Bir gün kartallar günüdür.» diye tercüme etmişti. Hâfız Yusuf Bey çocukluk arkadaşı idi. Kendisine birkaç defa bunun tashihiyi rica ettiyse de kabul etmedi. Yani ona nazaran kadımlar ferah ve neş'enin, kartallar ise korku ve kederin sembolü idiler. Tabî bu tevil sağ eli ile sol kulağını göstermek gibi idi.

O kadar değişik mevzularda hâkimâne ve hakîmâne kalem oynatmıştır ki, bu Hâtırât sahifelerine sığmaz. Ancak birkaç parça eserini teberrûken yazalım:

NA'T-I RESÛL-İ MÜCTEBÂ

Ebediyyen sevecek cân onu, cânân olarak,
Şart-ı peymân olarak, hüccet-i îmân olarak.

Tanırım ben yalnız Hazret-i Fahrü'r-Resûlî,
Gönül iklimine şâhenşeh-i zîşân olarak,

Yeter âyetleri Kur'ân'ın eğer lâzımsa,
Rif'at-i zâtının i'lâmına bürhân olarak.

Öyle bir menba-ı ihsân ü keremdir ki ona,
Katra hâlinde giden, gelmede ummân olarak.

Yüz süren südde-i dergâhına bir zerre iken,
Feyz alıp dönmede hurşîd-i dırahşân olarak.

Câh lâzımsa eğer âşık-ı hasret-keşine,
Elverir kulluğu her vechile ünvân olarak.

Koklayan basdığı me'mûn ü mübârek hâki
Nefhasından yitirir kendini sekrân olarak.

Kalır Allâh onu hoşnûd kılandan hoşnûd,
Afvi kâfildir onun müjde-i gufrân olarak.

Yâr-ı gar eyledi Sıddîk'ı seçip hicrette,
Nesl-i Hâşim var iken, mazhar-ı rüchân olarak.

Saldı ün her yana Fârûk, ona îmân getirip,
Fârık-ı hikmet-i mektûme-i Fûrkan olarak.

«Feseyekfikehiimullah» ile Zinnûreyn'i,
Kıldı ma'rûf-i cihân, Câmi-i Kur'ân olarak.

Buldu şân, yattı firâşında Aliyyü'l-Kerrâr,
Şeh-i merdân olarak, Hayder-i meydân olarak.

Hâtemiyyetle edip kadrini îlân ebeden,
Onu gönderdi Hudâ âleme sultân olarak.

«Ahmeddiyyet»le giren çille-i mîm-i mecde,
«Ahadiyyet» de erer izzete, pinhân olarak.

Gösterir Hakk'ı gören gözlere âyîne gibi,
Rûh-i nevvârı tecellîgeh-i siibhân olarak.

Zâr u giryân uyuyup rûyunu rüyâda gören,
Uyanır neşve-i didâr ile handân olarak.

Şeb-i Mi'râc'da sîmâsını seyretti diye,
Kapanır yerlere gök, secde-i şükrân olarak.

Can atar her gece Rûhü'l-Kudüs ihrâma girib,
Harem-i muhterem-i kûyuna mihmân olarak.

Bir gören bir daha görsem diye Allâh Allâh!
Şaşıır aklını ruhsârına hayrân olarak.

Âteş-i aşkına bin kerre yanıp İbrâhim,
Görse eylerdi fedâ kendini kurbân olarak.

Tatmayan Kevser-i in'âmını İblîs gibi,
Yanacak hasret ü hirmân ile atşân olarak.

İltifâtından uzak düşmesi eyvâh! eyvâh!
İki dünyâda yeter gâfile hüsrân olarak.

Onun anlattığı tevhlîd-i hakikî bir gün,
Saracak âlemi bir seyl-i hurûşân olarak.

Onun öğrettiği irfân, inanın kâfidir,
Beşerin derd-i derûnisine dermân olarak.

Bize dünyâda emânet bırakıp gittiği din,
Duracak haşre kadar koskoca bünyân olarak.

«Yâ Muhammed, bana kıl merhamet!» âvâzı gelir,
Her seher sîne-i pürsûzdan efgân olarak.

Bulurum belki deyip yollara düşsem göziime,
Görüntür hâr-ı mugaylân bile reyhân olarak.

Sözlerim dürre döner, feyz bulup kıymet alır,
Onu medheyler isem peyrev-i Hassân olarak.

Âdem evlâdının ondan daha mümtâzı Kemâl,
Dehre bîşübhe ayak basmamış insân olarak.

18 Kânunuevvel 1972
(12 Zilkâ'de 1392)

NEŞVE-İ TEVHÎD

Bana cânânı suâl ettiler: «Allâh!» dedim;
Şân-ı sübhânını târif edemem «Âh!» dedim.

Varsa bir bildiğim ancak şu ki, âlemde o'dur,
Kibriyâ mülkiinü hükümünde tutan «Şâh» dedim.

Ulemâ, zât ıı sıfâtından açar bahs-i medîd,
Kamu uşşâka fakat rü'yet-i dil-hâh dedim.

«Pâdişâhân-ı cihân», bende-i fermânberidir,
Onun ihsânıdır onlarda olan «câh» dedim.

Mihr mişkât-ı rubûbiyyetinin lem'asıdır;
Kasr-ı lâhûtunun âvizesidir «mâh» dedim.

Çalış îfâ-yı ubûdiyyete hakkıyla Kemâl!
Lûtfederken sana her gâh bu «dergâh» dedim.

GAZEL

Teşvîşe düşen lafz ile mâna arasında,
Allâh'ı arar «Lâ» ile «İllâ» arasında.

Sığmazken o elfâz ü meâniye nedendir,
Gavgâlar uzar câhil ü dânâ arasında?

Mahrûm-ı hidâyetse hayat, evvel ü âhir,
Bir laklakadır mehd ü musallâ arasında.

Hallâk-ı cihân etdi muhayyer verib idrâk,
İnsânı tevellâ vü teberrâ arasında.

Mecnûn'a suâl eyledi ahvâlini âkil;
Kaldım, dedi, Mevlâ ile Leylâ arasında.

İblis düşer ye'se, hased kâr-ger olmaz,
Varken bu rıza ahdi ahibbâ arasında.

Meydân-ı mahabbette kemer bağlayıp oldum,
Sermest-i lika rü'yet ü rüyâ arasında.

Rüyâ mı bu rü'yet mi Kemâl anlamadım ben;
Hayretteyim esmâ vü müsemînâ arasında.

NİYAZ

Bize lûtfeyle îlâhî Ramazan hürmetine,
Emr-i «İkra'»la gelen kutlu beyân hürmetine!

*Rahmetinden bizi d r etme, kapından koğma,
Mustafâ'nın ten-i p kindeki c n hürmetine!*

*Kılma mahrûm-i f y z t biz  v releri,
Şeb-i  sr 'daki ulvî cevelân hürmetine!*

*Haseneynin, hulef n n, suleh n n y  R bb!
Ezelî kadr-i b lendindeki ő n hürmetine!*

*Kıl musaffâ ebediyyen dil-i p rő rumuzu,
Hak erenlerdeki irfân-ı  y n hürmetine!*

*Hacı Bayram-ı Velî, Hazret-i Mollâ H nk r,
Gavs-i Geyl n, ő ref-i kutb-ı zaman hürmetine!*

*Merkez-i dâire-i halka-i ehl-i ihlâs,
Sümbül-i ravza-i tevhîd Sinân hürmetine!*

*Eyle fery dına imdâd Kemâl'in Rabbim,
L fz-ı îmân'e sinen emn  i em n hürmetine!*

NA'T-  P K-  CENÂB-I MEVLÂNA ONA DERLER: VEL LER EVL N 

*Derg ha gelen mel l içinde
Őeksiz döner  zge hâl içinde*

*P rim sana benzeyen bulunmaz
M rő d bilinen ricâl içinde*

*G rsem kimi bâb-ı devletinde
Var hubb-i Nebî v   l, içinde*

*Senden el alan bitik de olsa
 fr ti yener mecâl içinde*

Rûyunda Muhammed oldu zâhir
Bir bârika-i cemâl içinde

Her gün koşuşur huzûra cân'lar
Bir şevk-i şeb-i visâl içinde

Dil'den sana bağlanınca insân
Kalmaz heves-i menâl, içinde

Küffâr sükûnda, hizb-i îmân
Çırpınmada ihtilâl içinde

Mü'min soluk almadan kan ağlar
Kâfir kan içer, sifâl içinde

Ashâb-ı Yemîni tut bırakma!
Bir bâdire-i Şîmâl içinde

Makbûl kitâbı Mesnevî'dir.
Hakkın sayısız makal içinde

Miftâh-ı rümûz muhtefîdir
Her beyt-i ebed-meâl içinde

Divân-ı Kebîr nehr-i hikmet
Eyler cereyân zülâl içinde

Düstûr-i füyûz Fîhi Mâfih
Yok zerrece kıyl ü kal içinde

Çokdur bilirim kapında kullar
Olsun dilerim Kemâl, içinde..

ŞEB-İ ARUS İHTİFÂLININ İLHÂMIYLA

Hak erenler bana derdin nedir âyâ? dediler.
Âh u efgân yeter ey âşık-ı şeydâ! dediler.
Bir gönül cilvesidir sendeki sevdâ, dediler;
Gün gelir nusret eder Hâlik-i Yektâ, dediler.

İşte dervâze-i feyz-i mele-i âlâ bû!
İşte dergâh-ı semâ-pâye-i müstesnâ bû!
İşte râh-ı hurem-i hürmet-i Mevlânâ bû!
Var da gir işte sebakhâne-i Mollâ dediler.

Koydu baş sütre-i ulyâsına şâhenşâhân;
Baksa dîdârına birden kamaşır çeşm-i cihân.
Müncelî kalb-i Hudâ-dâdına esrâr-ı nihân
Sîret-i sâfına mir'ât-ı hafâyâ dediler.

Bir nigezbân-ı nigehdâr-ı serefrâz olarak,
Tıbbî âciz bırakan derde devâsâz olarak,
Kutb-ı feyyâz olarak, mürşid-i mümtâz olarak,
Onu gönderdi seçip âleme Mevlâ, dediler.

Eyledim şânını sükkân-ı semâvâta süâl,
Koptu eflâkda bir gulgule-i ism-i Celâl,
Ki bu hâlin kalem-i kal ile tavsîfi muhâl;
Serteser göz kesilip eyle temâşâ dediler.

Hakk Teâlâ yayarak halka kerem-şehperini,
Dehre destûr ile gönderdi bu himmet erini;
Bulamazsın arasan bin sene tek benzerini;
Nice dil-mürdeyi etmiştir o ihyâ dediler.

Onu Allâh vefî kıldı nüfûs-ı beşere;
Ders-i irşâdına muhtâç Ukul-i Aşere.
Katra-i lûtfunu bekler ki gönülleri yeşere;
Yoksa vicdanlar olur kupkuru sahrâ dediler.

Saydırır saçtığı nûr, açtığı ebvâb-ı süür,ür,
«Mesnevî»sindeki her beytini Beytül'-l-Ma'mûr,
«Bîşnev in ney» de bedîdârdır ahkâm-ı umûr;
Gûş açan cân olur elbette musaffâ dediler.

Öğretir âşıkâ âşıklığı «Divân-ı Kebîr»
Söylemiş neşve-i tevhîd ile hep Hazret-i Pîr,
Onda maksûda erer şâh-ı ganî, abd-i fakîr,
Ebeden vecde düşer onda ahîbbâ dediler.

«Fihî mâ Fih»ini al, Besmele çek, canla oku!
Ehl-i gafletle değil, zümre-i irfânla oku!
Gül ü gışden arınıp dîde-i im'ânla oku!
Doludur çünkü hakâyıkla serâpâ dediler.

Akl-i derrâke olup hüsn-i Hudâ mir'âtı
Bâtılın hadd-i zarûriye gelip iskâtı,
Hakkı anlattı muhâtablara «Mektûbât»ı;
Çünkü her mebhası bir fasl-i dilârâ dediler.

«Yediler»den «Yedi Meclis»de verir cânâ haber;
Çünkü her satırı birer ders-i lediün, bahs-i iber.
Reh-i tahkîkde bir böyle ilâhî rehber
Görmemiştir, göremez belki de dünyâ dediler.

Dergehinden «Erinî enzur ileyk» âvâzı
Duyub ahbâr-ı yehûd anladılar hep râzı:
Addedip zâtını Mûsâ-yı Nebî demsâzı,
Sîne-i Tûr-eser-i pâkine Sînâ dediler.

Etdi Allâh'a karîn «Fahr-i Cihân» ümmetini,
Verdi hîşânına eshâb-ı güzîn safvetini.
Aldı âbâ-yı Kenîsâ haber-i rihletini,
Seyredin, yerden ağar göklere İsâ dediler.

Sûlepâş olmak için âlem-i illiyyîne,
Şeb-i vuslatda koşup dâvet-i Şemseddîn'e

Doğdu âğûş-i ilâhîye uyup âyîne;
Etme hayret buna «elleyletü hublâ» dediler.

Atarak bir yana dehrin nice nihrîrini ben,
Görerek sözlerinin kudret-i tesîrini ben,
Melce' ettim şecer-i himmetinin zîrini ben;
Şeş cihetten «Leke tûbâ, leke tûbâ» dediler.

Ona «Şâir» denemez; şî'r ona hizmet eridir.
«Mütefekkir» denemez; fikr ona söz defteridir.
Bir velîdir ki, hakikat yolunun rehberidir;
Ona Hak, hil'ât-i nûr eylemiş iksâ dediler.

Görerek herkes o pîrîn sayısız himmetini,
Beklesem çok mu onun bir nîgeh-i re'fetini?
Ey Kemal! Ağlama dindir şu gönül hasretini;
Eder elbette kerem Hâlik-i Yektâ dediler

14. 12. 1972

(8 Zilka'de 1392)

GAZEL

Verâ-yı perdeden Mûsâ şuûn-ı Tûr'u görmüştür;
Muhammed âlem-i lâhût-ı nûrâ-nûru görmüştür.

Bütün zerrât zikreyler kulak ver kalb-i eşyâyâ;
Fakat çeşm-i cihân, dâr üzre tek Mansûr'u görmüştür.

Nasib oldukda bir gün cennetü'l-me'vâ, muvahhidler
Cemâlullahı, zâhidler lika-yı hûru görmüştür.

Ne bilsinler Süleyman'dır yatan gönlünde şâhâne,
Bakanlar hufre-i acz içre miskîn mûru görmüştür.

Sıfâtın cünbüs-i mahsûsu vardır ey Kemâl ammâ,
Olanlar zâta mahrem, Sâhib-i Düstûru görmüştür.

(1955)

ÖZEL OKUL İDÂRELERİ

Öteden beri bir hususî mektep tesis etmek emeli zihnimi yorar dururdu. Çok para isteyen bu iş yalnız liyâkatli hocayı temin etmekle mümkün olamazdı. Ayrıca birkaç milyonluk bir sermâyeye ihtiyaç vardı.

1953 Temmuzunda Uludağ Öğretmenler Kampında idim. Akşam kahvaltısı için çiğbörek yapan Kırımlı birinin çadırı önünde masalarda otururken mükellef bir araba ile genç bir adam yanında bir çocukla geldi. Oturup kahve içtiler. Masalarımız yanyana idi. Hemen kalktılar; niçin acele ettiklerini sordum. «Çocuğu yarın imtihana sokacağım; onun için erken gitmemiz lâzım.» dediler. «Bu ayda ne imtihanı?» dedim. «Robert Koleje yazdırmak istiyoruz, ondan dolayı imtihana girecek.» dedi. «Siz nerelisiniz?» diye sorunca, «Adanalıyım» dedi. Bu söz üzerine benim derdim depreşti. «Siz Adana zenginleri sekiz on kişi birleşip üç milyon sermaye koysanız, Torosların en güzel bir tepesinde bir Adana Koleji kurabilirsiniz. Ben mektepçiyim, teşkilâtı kurmayı üzerime alırım. Ders ve program müdürü olarak Londra Merkez Üniversitesi'nden tanıdığım bir İskoçyalı İngilizli orada vazifelendiririm. Beş sene sonra çocuklarımızı, Amerikan kolejlerinden müstağnî kılarız. Benim getireceğim profesör on altı sene evvel müslüman olmuştur: 'Âdil' ve 'Mî-nâ' diye iki evlâdı var. Çocuklarımız millî kültüründen hiçbir şey kaybetmeden İngilizce öğrenecekler ve modern bir tedrisâ-

ta kavuşacaklardır.» dedim. Bu sözlerime karşı çok memnuniyet izhar etti. Fakat sonradan bir netice çıkmadı.

Özel mektepler için birçok teklifler almışımıdır. Nişantaşı Orta Mektebi'nde müdür iken Heybeliada Sanatoryomu doktorlarından ve Dârüşşafaka Okutma Kurulu azâsından İhsan Rifat Bey telefon ederek benimle görüşmek arzusunda bulundu. Harbiye'de muayenehanesine gidip görüştüm. Dârüşşafaka'nın müdürlüğü inhilâl edeceği için oranın müdürlüğünü bana teklif etti. Müdür, Kimya Fakültesi'nden arkadaşım Reşad Bey idi; dürüst ve çalışkan bir adamdı; niçin geçinemediklerini öğrenemedim. Öteden beri beni düşündüren emelim tahakkuk etme zamanı gelmiş olduğu için sevindim. «Bu teklifi memnuniyetle kabul ederim; hazır kurulu bir müessesedir, daha sür'atli gayeye vâsıl oluruz.» diye düşündüm ve kendisine fikirlerimi söyledim, muvâfık karşıladi. Ancak benim bir şartım vardı. «Okutma Kurulu mektebin yiyecek, içecek ve sair ihtiyaçları için ne gibi işler yapıyorsa gene devam eder. Ama mektebin hocaları, talebeleri ve hademesi mevzuunda, onların alınıp çıkarılmasında müdürlük makamına müdâhale edilmeyeceğine dâir bir söz isterim.» dedim ve birtakım idarî nokta-i nazarlarımı serdettim. Bana cevâben çekmecedan mektebin tâlimatnâmesini çıkarıp «Hepimiz buna göre hareket edeceğiz.» dedi. Ben de kendisine «Tâlimatnâmeler, her teşekkülde ve hususî müessesede bulunur. Fakat hususî mekteplerde sahiplerinin ve kurullarının ayrı bir nüfuz ve tesiri vardır. İşte ben bu müdahalenin yapılmamasını isterim.» dedim. Bana «Kurula arz edeceğim.» dedi ve ayrıldık. Bir daha da ses çıkmadı.

Yine Nişantaşı'nda müdür olduğum zamanlarda bir gün Boğaziçi (Işık) Lisesi Müdürü edebiyatçı Hıfzı Tevfik Bey'in vefatı ile inhilâl eden müdürlük için Mütevellî Heyetinden Kudret Bey nâmında bir zât telefonla beni mektebe dâvet etti, gittim ve görüştük. Müfredata ait sualler sordu; cevap verdim. Yine aynı teklifi yaptım. İdare Meclisince -talebe, öğretmen ve hademenin alınıp çıkarılmasında- müdürlük makamına müdahale edilmeyeceğine dair söz istedim. Bana dedi ki: «Mâhir Bey, bu si-

zin teklifleriniz hususî mektepler tarihinde işitilmiş ve görül-
müş şeyler değildir. Bu tarzda bir mukavele akdedemeyiz.»
Ayrıldık.

Nişantaşı'nda müdür iken, üçüncü teklif Anadolu Lisesi kuru-
cularından geldi. Rahmi Bey ve Hafız Âsım Bey hissedarlar
arasında idi, Karaköy ve Galatasaray'da bir iki toplantı yaptık.
Aynı teklifi onlara yaptım. En çok hisse sahibi olan Posta Telg-
raf Müfettişliğinden emekli Hayri Bey ile müşterek bir mülâkat
yapılmasını istediler; onun Soğanağa'daki evine gittik. Bütün
hissedarlar orada idi. Açıkça işime bir müdahale yapılmayaca-
ğının yazılı olarak taahhüdünü istedim. Toplantıyı başka bir
celseye tâlik ettiler. Bir daha da haber çıkmadı.

Emekliye ayrıldığım sene büyük tatilde Temmuz içinde
Sıraserviler'deki Yeni Kolej sahibi ve müdürü Mehmed Ali Haş-
met Bey'den bir yazı aldım. Gittim. Mektep müdürlüğünü teklif
etti. Alâkasına teşekkür ettim, ancak müdahale ile çalışamaya-
cağımı söyledim. «Ben tamamıyla çekileceğim, esâsen yorul-
dum ve yaşlandım. Mektep sizindir; istediğiniz gibi idâre
edin.» dedi. Kabul ettim. Bir ay sürmedi, müdahale başladı.
İdâreden ayrıldım. Dokuz ve onbirinci sınıflardaki derslerime
devam etmemi rica etti. Kabul ettim. Mart ayı içinde Maarif Ve-
kâleti Din Eğitimi Müdürü Kemal Edib Bey'den bir mektup al-
dım. Sicil cüzdanımın numarasını istiyordu ve Yüksek İslâm
Enstitüsü İslâm Edebiyatı Tarihi derslerinin uhdeme verileceği-
ni söylüyordu. Memnuniyetle kabul edip bu sûretle kolejden
ayrıldım.

Biz bir ideal peşinde idik; herkes kazanç tarafında idi: «Ön-
ce mektep sonra ticaret» böyle bir şey tasavvur edilemezdi. Bu,
büyük bir vakıf sermâyesine bağlı idi. Böyle bir sermâyedarla
karşılaşacağımı tabîî hiç düşünmedim. «Önce ticaret, sonra
mektep» böyle bir düşünceye de ben asla yanaşamazdım. Fakat
sermâyedârın müdahalesi olmadan her ikisini başbaşa birarada
yürütmek en tabîî yoldu. Bunu bile kabullenecek bir mektepçi
bulunacağına inanamıyordum.

FÂTİH KOLEJİ

Nihayet bir gün karşıma Eşref Osmanağaoğlu adında ve otuz sene Kur'ân Kursu idâre etmiş, iyi niyetli orta mektep hâzırkâ derslerini de bu kurs içinde başarı ile yürütmüş, çok çalışkan ve kendine göre idealist bir zât çıktı. Yüksek İslâm Enstitüsü'nde vazifeye başladığımın ikinci senesinde idi ki yeni tesis edilecek Fâtih Koleji için fikrimi almak üzere «Bilimlere Yardım Cemiyeti» adına kurucusu olan Eşref Osmanağaoğlu telefon etti, görüştük. Tesis edeceği Fâtih Koleji'nin başına müdür olarak beni getirmek istediğini söyledi.

Yedi sene evvel ben İmam-Hatip Mektebi'nde müdür iken Arapça hocası olarak 'Arapçası kuvvetli ve Arabistan'da tahsil yapmış' kimseleri mektebe almak istiyordum. Eşref Bey'in kurusunda böyle bir zâtın bulunduğunu söylemişler ve ben de gidip dersinde bulunmuştum. O zâtı genç olmasına rağmen çok kuvvetli bularak hem kendisini hem de Eşref Bey'i tebrik ettiğim zaman, Eşref Bey bana «İlerde beraber çalışacağız» demişti. Bana müdürlük teklif ettiği zaman anladım ki, bu fikrinin târihi oldukça eski imiş.

Kendisine artık idare işleriyle meşgul olmak için durumunun müsâit olmadığını, Enstitüyü bırakamayacağımı, müdürlük işini yapacak istediği gibi bir idare adamını arayacağımı söyledim. Ayrıldık. Bir hafta sonra tekrar mülâkat istedi. Buluştuk. «Biz düşündük taşındık, bu işe sizden başkasını kabul edemeyeceğiz. Sizden rica ediyorum. Enstitüye devamınıza da mâni olmayacak» dedi. O zaman prensibi ortaya attım. Enstitüdeki dersimi bırakmamak kaydı ile ve mektep işlerine 'Bilimlere Yardım Cemiyeti'nin hiçbir tazda müdahale etmemesinin temel şartım olduğunu söyledim. Bu şartları kabul edip söz verince, emelime uygun bir fırsat zuhur ettiğine inanarak kabul ettim.

İmam-Hatip Müdürü olduğum sırada fevkalâda gayretine ve vazîfeşinaslığına hayran olduğum ve o güne kadar idare hayatımda hiç kimse için o kadar kuvvetli bir sicil yazmadığım,

jimnastik hocası Kemal Kiper Bey'e muavinlik teklif ettim. Altmış yaşında olduğu hâlde 25 yaşındaki genç kadar faal ve mesleğine âşık bir zât idi. İşe başladık. Draman'da «Dârü'l-Kur'ân» için tesis edilen binada mektebi açtık.

Kendisine yaptığım tekliflerden biri de mektebin yalnız 'leylî' olması idi. Anadolu'dan gelecek 'yatılı' talebe ile İstanbul'da olup da âilevî sebeplerden çocuklarını yatılı vermek isteyenler için mektebi açmıştık. İki ay geçmeden etraftan 'gündüzlü' talebe tazyiki başladı. Eşref Bey onlara mukavemet edemeyeceğini, bu tasavvuru kuvveden fiile çıkarmamızın uygun olacağını söyledi. Artık müessese kurulduğu için ben de kabul ettim. Yatılı şartımızı mektebin bulunduğu semt ücrâ bir köşede olmasından ve caddeye giden yolları bozuk ve uzak bulunmasından dolayı ileri sürmüştüm.

Eksikler tedricen tamamlandı. İki teftiş geçirdik. Mukavelemiz iki senelikti. Mektep için sarfı lâzım gelen eşya, malzeme ve ders âletleri almak için çok sıkıntıya girdik. Müfettişlerin raporları imdâda yetiştirdi. Eksiklikler tamamlandı, laboratuvarlar müfettişlerin istediği şekilde kuruldu.

Eşref Bey, kendi düşüncesinden geç feragat ediyordu. Mektebi Kur'ân Kursu gibi idare etmek istiyordu. Benim Enstitü'den istifâ etmemi ve maddî kaybımı telâfi edeceğini söyledi. Ben de bunun meslekî ve vicdânî bir vazife olduğunu, işi kabul ederken oradan ayrılmayacağımı söylediğimi hatırlattım. Benim haftada üç gün gelmemi kâfi görmüyor, her gün mektebe gelmemi ve benden genç bir meslektaş gibi hareket etmemi istiyordu. Halbuki ben mektebe adımı vermiştim. Bulacağımız muavinlerle, mektep nezaret ve direktifle idâre edilecekti.

Başka mekteplerin müdürlerinin gece yarısına doğru mektepten ayrıldıklarını söylemeye başladı. Anlaşılan mektep kurulduktan sonra kendisi idâre etmek istiyordu. Nihayet iki sene doldu. Talebe çoğaldı. Sınıf mevcudu noktasından Eşref Bey ile ihtilâfa düştük. Ben bir sınıfta en çok 35 talebenin bulunabileceğini, o ise bu miktarın sınıflara yeni şube açılmasını zarurî kıl-

dığı için haftada üç bin lira zarar edildiğini söyledi. Ben ise «Zarar hiçbir zaman bahis konusu olamaz, hattâ kâr vardır.» dedim. Hesaplar yaptık. Sene sonunda talebe adedi henüz 100'ü bulmuştu ki, benim hesabımca kâr, onun çıkardığı hesaptakin-den tam bir misli fazla idi. O talebinde buna rağmen ısrar etti. Bence bir hocanın sınıfta her talebeyi bir kere yoklaması, yâni öğrettiği derse çalışıp çalışmadığını anlaması lâzımdı. Sınıf mevcudu 30'u geçerse bu iş güçleşiyordu. 35 talebeyi zarûretle kabul etmiştim. O ise 40 olmasında ısrar etti.

Benim zâten mukavelem bitmişti. Ben Eşref Bey'den imzalı mukavele sûreti almamıştım. İşe başladıktan sonra buna hayret ettiğini birkaç defa söylemişti. «Ben imzamı size verdim. Sizden bir şey istemem. Anlaşamadığımız gün muvafakatinizle ayrılırım.» demiştim. Hâsılı benim öteden beri düşünceme göre ideal bir mektep örneği vermek mesleğimin yegâne emeli idi. Ona burada muvaffak olacağımı zannetmiştim. Kendisi ilim âşığı olmakla beraber, mektepçi olmadığı için meslekî incelikler kendisini alâkadar etmiyordu. İşbilir, hayatı başarmış, fakat kendi düşüncesine inandığı için kimseyi memnun edememiş ve ondan dolayı tedrisat işinde tam ve olgun bir başarıya kavuşamamış, sıradan mektep ticarethanesi işletir durumuna gelmişti. Vakfa çevrilirse belki daha başarılı neticeler elde edilirdi. Güzellikle ayrıldık. Ve sonradan fikrî temaslarımız devam etti. Sonraları vuku' bulan dâvetlerle açılışlarda, merâsimlerde görüşmek üzere mektebe gittiğim oldu.

IŞIK ÖZEL KOLEJİ

Bu arada bir de Nezahat Nureddin Ökten Hanım'ın Işık Özel Koleji'nde hocalık ettim. Kendileri çok kültürlü, zeki ve idealist bir hanımefendi idi. Fikriyat bakımından çok iyi anlaşıyorduk. Ancak tatbikat nazariyelere uymuyordu. İdare teklifini de o yüzden kabul edemedim. Bir müddet ders okuttum ve ayrıldım da çok sevdiğimiz ve dostumuz eski Tekirdağ Mebusu İsmail Hakkı Akyüz Bey idâreyi deruhte edince beni tekrar da-

vet etti. Isrârına dayanamadım, bir müddet daha çalıştım. O da bir seneyi tamamladı mı bilmem, ayrıldı.

İsmail Hakkı Bey çok idealist, rûhiyatçı bir mütefekkiridi. Ahlâk sarsıntılarının kısmen olsun önüne geçmek istiyordu. «Ruh ve Spor» adı altında hususî bir cemiyet kurmuştu. Ruh terbiyesi için oldukça mühim bir teşekküldü. Münevver zevâtın toplandığı modern bir mahfeldi; daha sonra devam edemedi.

HÜSEYİN CAHİD YALÇIN VE HÜRRIYET

Akyüz Bey ile mebus olduğu sırada bir görüşme daha yapmıştık. *Şûle* adı ile bir mecmua çıkarmak istediğini ve benim de yazılarımla mecmuaya yardımcı olmamı istedi. Ben «Dumanı üstünde bir yazı var, mecmua çıkarsa hemen neşrederiz» dedim. Mâhiyetini sordu. Anlattım: Hüseyin Câhid Bey, hapse girerken verdiği beyânâtında hürriyet'ten bahsetmiş, hürriyet için hayatı boyunca mücadele ettiğini bildirmişti. Ben de buna karşı öteden beri yazılarını ve hayatını takip ettiğim H. Câhid Bey'in hürriyetle kendi arasındaki mesâfenin ne kadar açık olduğunu etraflıca yazdım. Yazımın başlığı «Hüseyin Cahid Bey'e Açık Mektub» idi.

Akyüz Bey'in mecmuası çıkmadı. Bir müddet sonra bu yazıyı, *Hilâl* mecmuasının sahibi, benden ısrarla isteyip aldı ve mecmuasında neşretti. *Hilâl* mecmuasının Ocak 1959 tarihli 3. sayısında intişar eden yazım «Namık Yaz» müstear adını taşımakta olup, şöyledir:

HÜSEYİN CAHİD BEY'E AÇIK MEKTUB

Sayın Üstâd

Size bu mektubumu kazâ-yı kalem ve kalem-i kaza neticesi kerhen inzivâsına mecbur olduğunuz hücre-i uzletinize giderken gazetecilere vasiyet buyurduğunuz kitâbe-i seng-i mezârımızdaki ters dizilen bir cümlelerin alenî tashihini rica etmek için yazmıştım. Zebunküşlük telâkkî edilir mülâhazasıyla esasen hafifçe kapanmış olan bâb-ı nekbetin

tesâmüih riizgârlarıyla pek çabuk açılacağını tahmin ettiğim için bugüne kadar bekledim. Evvelâ size «geçmiş olsun» diyerek insânî borcumu edâ edeyim.

Bilenlere malum olan târihî vekayîi bilmeyenlere arz etmek ve bu suretle içtimâî bir vecibemi yerine getirmek istiyorum.

Hürriyet mücadelesiyle geçirdiğinizi tahmin ettiğiniz 54 senenin acaba hangi bahtiyar yılı bu mücadelenizle şeref kazanmıştır?

1908'de fikir arkadaşlarımızla tesis ettiğiniz Tanin gazetesinden Tevfik Fikret ve Hüseyin Kâzım Beyler neden ayrıldılar? O, Yıldız'dan Şeref Sokağı'na düşen hürriyet kundaklı istibdâda gayızlar püsküren fikir arkadaşınıza neden iltihak etmediniz? Çünkü muhayyilenizde istikbâlin taksim veya vaadedilmiş zerefşân makamları mevcuttu. Köprüüstü'nde, Bahçekapı'da ricâlî'l-gayb'ın kurşunları ile, mensub olduğunuz parti icraatını tenkid etti diye şehid edilen Serbestî ve Sadâ-yı Millet gazeteleri muharrirleri Hasan Fehmi ve Ahmed Samim beyler için hangi gazetelerde mersiyeler yazdınız? Onlar hürriyet için çırpınan sizin birer meslekdaşınızdı. O zamanki parti hükûmetinin muzlim icraatının vesikalarını toplayan ahrâr'dan ve Mizan gazetesi sahibi Murad Bey'in dâmâdî Düyyûn-ı Umumiye Mühimme Müdiri Zeki Bey'i Bakırköyü'ndeki Hûban Sokağı'nda geceleyin aynı teşkilâtın şehid ettiği sıralarda Amerika'da mı bulunuyordunuz?

Bunlar hep hürriyet adına atılan kurşunlardı. Hakikî hürriyet-pervoer Dersim Mebusu Lûtfi Fikri Bey'in, Bekirağa Bölüğünde muhaliflere tatbik edilen işkence âletlerini Meclis-i Mebusân kürsisinden bir heyecan-ı ahrârâne ile millete arz ettiği zaman tebdil-i tabiiyet etmiş ve artık memleket işleri ile meşgul değil mi idiniz? Neredeydiniz? Ne yapıyordunuz, ne gibi hürriyet terâneli terennüm ediyordunuz Câhid Bey?

Mahmud Şevket Paşa'nın şahâdeti esnasında bir gece yüzlerce vatandaşı muhaliftir diyerek hiçbir hükme bağlamadan Sinop'a ne-yettikleri zaman kaleminizi Şeref Sokağı'nda mı düşürmüştünüz, Câhid Bey? Münferid nefiyler, tazipler, tenkillerden bahse lüzum yok. İntihap dolaplarının ne surutle döndüğünü bizzat tedvir edenler hâlâ aramızda yaşamaktadır ve hususî meclislerde ne kadar tatlı tatlı anla-

tırlar. Zannederim o zaman bâsıranızda miyop, sâmiyanızda samem mevcut idi. Bu hürriyet mücâdelesini haydi Meşrutiyet devrinde yapamadınız, çünkü gençliğinizin tatlı ve zerkârî hayalleri belki buna mâni olmuştur; fakat Cumhuriyet devri artık olgunluk çağınızdı. Bilnem neye ihtiyacınız kalmıştı? Mevki, şan, şöhret, servet hepsi tamamlanmış bulunuyordu. Millî Mücâdelenin başlangıcından 1938 senesine kadar herkes zafer neşveleri ile sermestti. O zafer kahramanlarının, o hâdise-i inkılâbın istikrârı nâmına matbuat her nevi hükûmet icraatını tenkidden keff-i lisan etmişti. Siz de (Cumhûra muhalefet kuvve-i hatâdandır) düsturuna tabaiyyetle bir şey yazamazdınız. Arada bir Dil Kurultayında, İstiklâl Mahkemesinde ve bir iki yazı ile bazı nümâyişler yaptınız. Fakat 30 yıllık Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci yarısında artık olgunluk çağının eserlerini göstermiş olsaydınız, «54 yıl hürriyet için mücadele etti» ciimlesini kullanmaya belki hayât-ı tahririyenizin dörtte biri için hak kazanmış olacaktınız. Hayır Câhid Bey, siz hürriyet nâmına bir şey yapmadınız

Millet, tam 42 sene hasretini çektiği seçim hürriyetine ancak 14 Mayıs 1950 tarihinde kavuştu. Bu, bütün içtimâî bayramların başında gelen hakikî, iç Hakimiyet-i Milliye Bayramı idi, bu münasebetle de bu uğurda çalışan parti muzaffer olmuştur. Eğer siz hürriyet müdafii olsaydınız, hiçbir parti mülâhazasına kapılmadan o günün millî kutsallığını seri makalelerle övecek ve övecektiniz. 1950 Mayısından beri siz kimi ve neyi tenkid ediyorsunuz Câhid Bey? Sizin ne Meşrutiyet Devri'nde ne de 14 Mayıs'a kadar alışkın olduğunuz diktatör idaresi yok ki, makam veya şahsiyetine hücum edebilirsiniz. Bu esâsen sizin için mümteni' idi. Siz hürriyete 14 Mayıs'tan sonra kavuştunuz. Fakat yine tekrar edeyim, bugün kimi ve neyi tenkid ediyorsunuz? 14 Mayıs 1950'den beri millet en büyük ve bir numaralı medenî ve esas hakkını kullanarak vekillerini seçiyor ve hükûmet onların arasından kuruluyor, kanunları onlar yapıyor. Şâyed hükûmetin icraatında aksaklıklar görünüyorsa meclise karşı mesul bir hükûmet ve millete karşı mesul bir meclis vardır. Millet, icraâtı beğenmezse onu bir daha işin başına getirmez, getirdiyse, beğenmiş demektir. Yok eğer seçim sistemini beğenmiyor idi iseniz 14 Mayıstan evvel 40 senedir Avrupa ve Amerika'daki en güzel seçim tarzını neden araştırıp pro-

paganda etmediniz? Yoksa o zamanlar size uygundu da, şimdi mi işinize gelmiyor? Hâsılı Câhid Bey nereden baksak mantığının kuvveti ile kaleminizin çatlağı örtülemiyor. Aaah! Câhid Bey! Sizler işinize geldiği zaman «millet reşiddir», gelmediği zaman «millet hentiz rüşdünü ispat etmemiş» dediniz. Yıllarca bu milletin idâresinde bu komedya oynandı. Bugünkü iktidarı devr-i sâbık icraâtından mes'ul addediyorlar. Bu suâlî, devletin ve partinin reisi B.M.M. kürsüsünden «Biz bu demokrasi mücadelesiyle günahlarımızın kefâretini verdik, ya siz beyefendi?» cümlesiyle cevaplandırdı.

Etfâl-i kalemin günlük oyuncakları, ağababalarının hoş göreceği yaramazlıklardan olmamalıdır. Ceza ve hukuka ait münferid meseleleri siyasete aşılarmaya kalkışmak acemi bahçevanlıktır. Çünkü tutmaz. Size yakışan devletin hazinesini haraca kesmiş ve milletin en büyük medenî ve siyasî haklarını çiğnemiş mütegalibe ile uğraşmaktı. Eğer 50 senedir siz bu siyasî terbiyeyi matbuat sayesinde neşir ve tamm etmiş olsaydınız, bugün bir çok genç istidatlı erbâb-ı kalem, hakikati değil başlamak, hatta fiskelemeyeceklerdi. 50 senelik muharrirliğiniz, edibliğiniz, ilmi mesâiniz mektep kitaplarına kadar geçti. Fakat hürriyet kahramanlığı veya müdafiliği hususundaki iddianız tarih huzurunda güllünç oluyor.

Tevfik Fikret'in size yazdığı mektuba bakarım da safvetine acırım. Kim, kime ne yazmış? «Doksanbeş'e Doğru» şiiri neşredildiği zaman hürriyete en lâkayd ruhları bile nasıl coşturmuştu. Gençlik ne hâlde idi? Size bu eski dostun ufuklardan ufuklara akseden feryadı hiç dokunmadı mı? «Hân-ı Yağma» yazıldığı zaman sofrâ başında mı idiniz veya sofradaki misafirlere teşrifatçılıkla mı meşguldünüz Câhid Bey? Bu acı feryadlar hürriyet aşkına sizi can evinden vurmamı? Siz sağ olun. Namınıza 2 devirde 2 kurban gitti. Arslan Bey ve Câvit Bey...

Siz Gazeteciler Cemiyeti'ne müracaat buyursanız da yedi defa sadrâzam olan Said Paşa'nın Gazeteci Lisânı adındaki eseri bugünkü harflerle bir kere daha basılsa, hem siz tekrar gözden geçirmiş olursunuz, hem de yeni yetişen meslekdaşlarınız belki istifade ederler.

Hayır, Câhid Bey! Siz hürriyet için mücadele etmediniz. Hürriyet ile mücadele ettiniz. Her türlü münakaşaya mahal kalmamak için

«Hapishanede ölürsem taşıma şöyle yazın: 54 yıl hürriyet için mücadele etti, hapishanede gözlerini yumdu» vasiyet cümlesini «54 sene bir fikir için mücadele etti» şeklinde değiştirelim. Diğer kısımlarını ahvâl esasen değiştirdi. Hakk-ı âlilerinde hiç olmazsa bir hidâyet-i ictimaiyye mazhariyetinizi temenni etmekliğini müsaadenizle rica ederim.

BİR TEKLİF

1960 İhtilâli kuvvetli tesirleriyle hüküm sürmekteydi. Yaz tatili Temmuz ayında Kanlıca'da sırası bende olan arkadaş toplantısı vardı. Saat üçbuçuk sıralarında kapı çalındı. Uzun boylu, geniş omuzlu, heybetli bir genç ve din görevlilerinden biri olduğunu tahmin ettiğim diğer bir gençle karşılaştım. Benimle hususî sûrette konuşmak istediklerini söylediler. Kendilerini ayrı bir odaya aldım. İlk söz olarak kim olduklarını ve nereden geldiklerini sormamaklığımı rica edip «Bursa'da Ulucami'e ayakkabısını çıkarmadan giren Diyânet İşleri Başkan Yardımcısı Şükrü Bey işinden alınmıştır. Bu muâvinlik makamı için sizi uygun bulmuşlar, biz bu işi teklife geldik. Hemen kabul ederseniz şimdi Ankara'ya telefon edip bildireceğiz.» dediler. Ben meslekten adam olmadığım için kabul edemeyeceğimi söyleyince, «Siz tensip edildiniz, evet veya hayır diyeceksiniz.» demeleri üzerine, selâhiyetli zât ile konuşmam lâzım geldiğini, uygun şartlarla tekliflerim bulunduğunu, bu ciheti kendilerine arzetmelerini söyledim: «Siz önce kabul edin, şartlarını Ankara'ya gidince söylersiniz.» dediler. «Kabulden sonra şart öne sürülmez.» dedim. Vedâ edip ayrıldılar. Sonra bir ses çıkmadı.

SÖNMEZ NEŞRİYAT VE MATBAACILIK A.Ş

Milletin haklarını doğru dürüst koruyacak ve müdafaa edecek bir neşriyat olmadığı için, bu yolda neşriyat yapacak bir şirket kurmayı ticaret erbâbından bazıları düşünmüşler ve Prof. Ali Fuad Başgil ile temas etmişlerdi. Başgil, bu şirketin idare meclisi reisi olmayı kabul ederse derhal sermâye toplanacağını söylemişlerdi. Başgil kabul etti ve şirket kuruldu. İkinci kongrede Başgil itizâr etmiş ve idare meclisinden çekilmişti. Bunun üzerine umumî hey'et, idare meclisini seçmişti. İdare kurulu toplandı. Beni idare meclisi reisi seçtiler.

İşe plânsız ve hesapsız başlandığı için satın alınan matbaa zarar etmeye başladı. Ticaret ile meşgul olan azâ matbaa makinasını elden çıkarmayı uygun buldular: «Biz neşriyatı istediğimiz matbaada bastırırız, daha uygun olur.» dediler. Öyle yapıldı. Bu şirketin ilk maksadı gazete çıkarmaktı ve daha sonra faydalı kitap neşriyatı yapılacaktı. Önce gazete çıkarmak zarurî idi. Çünkü mâlûm maksatlı gazeteler «Bir müftinin çalınan keçisini» haber verirken, «Müftî keçi çaldı» diye yazıyorlardı. İşte bu hakikati ve bunun benzerlerini meydana koymak, cemiyetin hukukunu korumak maksadıyla bir gazete çıkaracaktık. Fakat günlük çıkarabilmek için ne yazarlarımızın kadrosu tamdı, ne de onlara ödenecek tahsisat vardı. Haftada bir çıkarmaya karar verdik ve adına *Yeni İstiklâl* dedik. Ben başmakaleyi yazıyor-

dum. Otuz sayı kadar başmakaleyi ben yazdım. Tabî derslerimiz, idâre işi bizi yoruyordu.

Gazeteyi başlı başına idâre edecek birinin başa geçmesi lâzımdı. Ali Fuad Bey'e başvuruldu, Hakkı Devrim Bey'i tavsiye etti. Kendisine müracaat edenler müsbet cevap alamadılar. Ankara Diyânet İşlerinde mütercimlik yapmakta olan Galatasaray Lisesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi mezûnu ve Hâriciye Vekâleti imtihanlarına girip başarı kazandığı hâlde serbest çalışmak ve bir mecmua çıkarmak emelinde olan Mehmet Şevket Eygi Bey'i benden evvel hey'ete kabul ettirememiş olan Başgil merhûm ile görüştüm. Şevket Bey'i Galatasaray'dan mezûn olduğu sene tanıdığımı, bilgili, dürüst karakterli, sağlam inançlı ve çok çalışkan, gayretli bir genç olduğunu ve çok kitap okuduğunu, gazetenin başına geçmesinin yerinde olacağını anlattım, iyi karşıladı ve anlaştık. Ankara'ya gidip kendisini evinde bularak teklifimi yaptım. Gazete kendisine âit olursa çalışabileceğini söyledi. «Gazetenin idaresi size âit olacaktır. Daha sonra şirketten gazetenin sahipliğini devir alabilirsiniz ve bu hususta bir teklifte bulunursunuz.» dedim. Kabul etti. Geldi işe başladı. Bizim omuzumuzdan bu munzam ağır vazife kalktı.

Arkadaşlarımızdan heyecanlı iki genç vardı. İkisi de hukukçu idi. Gökhan Evliyaoglu, Ahmed Çavdaroğlu en güvenilen arkadaşlardandı. Fakat Gökhan Bey titizdi ve re'sen iş yapmak ve bol tahsisat ile çalışmak istiyordu. Şirketin sermâyesi birdenbire açılmaya müsâit değildi. Gökhan Bey ayrılmak zorunda kaldı. Ben de yeni seçimde ayrıldım. İdare, ekseriyeti tüccar arkadaşların eline geçmişti. Onların emeli şirketin zarar etmemesi ve kâra geçmesiydi. Biz o zaman kârı hiç düşünmüyor, ancak zarara düşülmesin, maksada ağır ağır temkinli gidilsin diyorduk.

Şevket Bey bir müddet sonra gazeteyi satın aldı. İş genişletti. İdârehâneği bırakarak başka yere geçti. Kendi düşünce ve telâkkilerine göre gazetesini neşre başladı.

* * *

Burada bir istitrât yapmak lüzumu hâsıl oldu. Şevket Bey tutundu; halk tarafından alâka gördü. *İstiklâl*'i haftalık çıkarmaya devam etmekle beraber, *Bugün* adıyla müstakil bir gazete neşrine de başladı.

Yetişmiş, olgunlaşmış bir genç olduğu hâlde istişâreye ehemmiyet vermiyordu. Hürmet ettiği kimseleri sükût ile dinlese bile, yine kendi bildiğinden şaşmıyordu. İfrâtlara gidiyordu. Yazıları için halktan aldığı tasvipkâr mektuplar karşısında münevver dostlarının tavsiyeleri kendisine kârger olmuyordu. Bir taraftan Bedir Kitabevî'ni kurup neşriyata başladı. Halkın aradığı, revaçta olan kitapları da basmaya başlamıştı. Yazılarında dinî heyecânını zapta muvaffak olamıyordu. Halkı sabah namazına selâtin câmilerine dâvet ediyordu. Bunun mânası ne idi? Dinsizlere dindarların yekûnunu göstermek ise, câmie sığmayan Müslümanlar hesap dışı kalıyordu. Yok hükûmete karşı gövde gösterisi ise, bunun amelî ne faydası vardı? Yâni Müslümanlar bir işâret ile böyle toplanırlar mı demek istiyordu?

Maâlesef halk câmiasında Müslümanlık câmide ve Arafat'ta tecellî etmekte idi; yâni câmie ve hacca giden hâlis Müslüman sayılırdı. Halbuki câmi ve Arafat'taki Müslüman, birçok vecibelerinden yalnız ikisini yapan Müslümandır. Acaba o Müslüman işinin başında nasıldı? Mahallede zekât sandığı kurulsa hakikî zekâtını onlardan kaç kişi verecek ve cemiyete yardım edecekti? Müslümanın ölçüsü, insanın hakikat ölçüsü, mâlî vecibesini yaptığı, sığınanın elinden tuttuğu, her işini doğru yaptığı zaman anlaşılır.

Şimdi hatırladığımız canlı bir misâli burada verelim:

Hemen herkesin tanıdığı sakallı bir Nazmi Acar Bey vardı. Hoş sohbet, nüktedân bir adam olup, Hammâmîzâde şâir İhsan Bey kendisini:

Divrikî mevlid ebî'l-lihye şu Nazmi Çelebi

diye tavsif etmişti. İşte bu Nazmi Bey'in kardeşi vardır. Adını şimdi hatırlayamadığım bu zât, bir Ramazan günü dostların-

dan manifaturacı bir hacı efendinin dükkânına elindeki sigara ile girer. Hacı Efendi pür hiddet mübârek günde bu kadar mübâletsizliğe tahammül edemeyeceğini sert bir lisanla söyler. O da özür diler, düşünemediğini ifâde ederek elindeki sigarayı atar ve ezer. Hacı efendi oldukça yumuşar. Dükkân sâhibine ziyâret sebebini açmaya fırsat bulamadan kapıdan içeri Anadolu tüccarlarından bir hacı efendi girer. Mağaza sahibi kendisini hürmet ve alâka ile karşılar. Hoşbeşten sonra müşteri olan hacı efendi istediği malları yazıverir. O esnada namaz vakti gelir. Mağaza sahibi: «Haydi câmie namaza gidelim, biz dönünceye kadar mallar hazırlanır» der. Birlikte câmie gitmek üzere kapıdan çıkarlar. Mağaza sahibi Hacı efendi kapıdan çıkarken, tezgâhtar Ermeni gence bir işaret yapar, Nazmi Bey'in kardeşi tesâdüfen bunu görür. Onlar gittikten sonra tezgâhtara: «Sana patronun yaptığı işaret ne idi?» diye sorar. O da: «Dükkân sırrıdır, söylenmez» deyince: «Benim ne kadar dost olduğumu biliyorsun, hergün beraberiz. Beni de ne kadar sever. Onun ben-den gizlisi yoktur.» deyince: «Yukarıdaki ikinci cins malı hazırla» dediğini, yâni müşterinin beğenip almak istediği mal yerine o malın ikinci kalitesinden hazırlamasını işaret etmiş olduğunu açıklar.

İşte kendi bildiğinden şaşmayan, mensûp olduğu dinin Büyük Peygamberi'nin istişâre emrine hiç ehemmiyet vermeyen Şevket Eygi Bey, câmi Müslümanlarının teşviklerine ve yardımlarına kapılmıştır. Sonra kanunun mes'ul tuttuğu bir yazısından dolayı siyâsî mahkûmlar arasına girdi. Zannedirim o sıralarda Hacc münâsebetiyle yurt dışına çıkmış bulunuyordu. Kanâatlerini savunurken, kalemini idare edemeyen böyle heyecanlı kimselerin duçar oldukları acı âkıbete üzülmemek kabil değildir. Mademki fikir hürriyetini kanun sınırlamıştır, ona göre kalem kullanmak gerekir.

İhtilâl ve inkılâpları yapalı daha yarım asır olmuş bir milleti asırlarca evvel o devreleri geçirmiş meselâ İngiltere ile kıyaslamak ne kadar yanlış olur. Önce hiç olmazsa söz hürriyetinin şifâhî olarak nasıl kullanılacağı öğrenilmeli; başkasının fikrine

karşı gelip cevap vermeden dinlemeyi, kendi kendine söylemeyip muhalefet ettiği noktaları içinden cevaplandırmayı veya başka bir kürsüye çıkıp kendi nokta-i nazarını orada serbestçe açıklayabilmeyi temin eden «Hayd Park» gibi mahaller vücûda getirilmeli. Bu sûretle evvel emirde halkı serbest düşünceye ve herkesin düşüncesine hürmete alıştıralım. Sonra yazı hürriyetini, o da başkasına tecâvüz etmemek şartı ile hukukî mes'eleleri iyice belirtmek üzere yazı serbestîsi verelim.

Bir de fikir suçlularını cânîler gibi yakalayıp ellerine kelepçe vurmayalım. Bu ne kadar gayr-i medenî hâldir. Hukuk Profesörü Abdülhak Kemal Bey Adliye Vekili olduğu zaman kendisine bir mektupla bu husûsu arz etmiştim. Nazikâne bir cevap da aldım. Fakat bu, meclis ve kanun mes'elesi olduğu için re'sen bir şey yapamazdı.

Fikir suçlularının ayrı bir mahbesi, bir nezârethânesi olmasıdır. Âdi cürüm işleyenlerle bir arada bulunmaları bir zulümdür. Tahsile, fikre, bilgiye ihânettir. Bir makalesi veya bir hitâbesiyle ihtilâl yapabilecek kudrette bir şahsiyet bile olsa bu suçundan dolayı belki kanunlar kendisini asar; fakat hiçbir zaman kalem tutan eller kelepçeye vurulmaz. Önce bu seviyeye halkı ulaştırmak lâzımdır. Ahlâksızlığı, âdi şehveti hiçbir hayâ endişesine kapılmadan açıkça neşredenlerin rûh ve vicdânları sızlatmaları, mâsum gençleri, hayvânî şehveti resim, yazı ve afişlerle tahrîk etmeleri suç sayılmıyor da, Anayasanın bilfarz rejime taallûk eden bir noktasını tenkit suç teşkil edebiliyor. Bu tezatları ortadan mâkul bir şekilde kaldırmadıkça medenî insan hüviyetini iktisâpta gecikilmiş olacaktır.

* * *

Bu uzun istitrâddan sonra yine konumuza özür dileyerek dönelim:

Sönmez Matbaacılık Şirketi gazete işinden ayrıldıktan sonra yalnız neşriyata inhisâr etti. Önce bir ilim hey'eti kurup sonra onların kararlaştıracığı kitapları sırasıyla basması lâzımdı. Tabîî ticarî zihniyet buna engel oldu. Diğer tâbiler gibi halk arasında

sürümü en kuvvetli olduğu tahmin edilen eserler basılmaya başlandı. Biz artık idare meclisinden ayrılmıştık. Bir gün tefsîrli bir Kur'ân tercümesi hakkında görüşülmek üzere bir mektub aldım ve şöyle cevap yazdım: İstanbul'da *Kur'ân-ı Kerîm* tefsîriyle meşgûl olmuş, yâni okutmuş olan zevâtın da dâvet edilecek işin müşâveresini teklif ettim. Kabul ettiler ve başka bir gün tâyin ettiler. Toplandık. Bir de baktım ki, oraya dâvet edilen arkadaşların hiçbiri tefsîr ile meşgûl olmamış, ancak iyi Arapça ve fıkıh bilirlers, bu ise maksada kâfi değildi. Çâresiz görüşlerimizi açıkladım. Bugün artık bir kişinin herhangi bir tefsîri tercüme yapamayacağını, bunun bir hey'et işi olduğunu, ne gibi hatalara düşülebileceğini misâllerle anlattım. İdare Meclisi azâlarından biri: «Ben bu mütalâaya hayret ediyorum. Bundan yüzlerce sene evvel yazılmış olan eserler yayımlandığı zaman her köşe başından bir âlimin geçtiği görülürdü. Ulemânın bu kadar bol olduğu bir devrede böyle hatalar gösterilmemiş olduğu hâlde, bugün nasıl olur da hatalar gösteriliyor?» demek istedi.

İşte benim, tefsîr ile meşgûl olmuş arkadaşlarla bu işi görüşmek istememin sebebi bu idi: «O söylediğiniz âlimlerin hepsi fıkıh ilminin âlimleri idi. Bizde ancak fıkıh ulemâsı yetişmiştir.» dedim. Tefsîr ve hadîs ile meşgûl olanlar her devirde parmakla gösterilen bir iki kişiden ibârettir. Onlar da meraklarını tatmîn için mütalâa ederler, yoksa dirâyet tefsîrlerini tedkik ve mukayese maksadı ile okuyanlar yoktur. Okumuş olanları farz etsek bile bir eser bırakmamışlardır. Medreselerde icâzet senesi tefsîr okutulur. Dersiâmların bir âyeti alıp muhtelif tefsîrlerle karşılaştırdığı görülmezdi. Çünkü bu zahmetli bir işti. Hele şahsî kütüphânesinde mevcut olmayan tefsîrleri dolaşıp, ders hazırlayacak kaç himmetli kişi vardır? Ondan dolayı icâzet seneleğinde okunan tefsîrleri «Celâleyn»den ibâretti. Kaadî ve Ebusûud'u okutanlar ender-i nevâdir idi. Ben son devirlerde Beyazî'da Abdülhakîm Arvasî Efendi'nin ve Edirnekapı'da Mihri-mâh Camii'nde Âtîf Efendi'nin Kaadî okuttuklarını bilirim. Soruşturdum. Bir üçüncüyü söyleyen olmadı. *Kaadî Tefsîri* bizim

ulemâ arasında mütalâa bakımından çok tutunmuştur. Sonradan öğrendik ki, Mısır'da bizim Ebussuûd Efendi'nin tefsiri en müteber tefsir olarak okutuluyormuş. Kaadî *Tefsîri*'ni hocadan okumayan, edebiyatı ile Arapça bilmiyorsa güç okutur. Eski Dârülfünûn Arap Edebiyatı Müderrisi olup, bilgisi ile evlâd-ı Araptan olan ulemâyı bile şaşırtan Şevket Bey'in Kaadî *Tefsîri* için «Biraz tokça yazılmıştır» dediğini kıymetli talebelerinden Celâl Efendi (Celâleddin Ökten)'den dinlemiştim.

Hâsılı Sönmez Şirketi'nin metotsuz neşriyatı ile alelumum kitap basan emsâlinde farklı bir seviyeye ulaşamadığını üzülerek söylemek isterim. Takvim basışı da yürekler acısıdır.

Merhûm Ali Fuad Başgil ve bizden sonra idâre başına geçenler her ne kadar şirketi mâlî buhrandan kurtarmışlarsa da, gayeden uzaklaşmışlar; müessese doğrudan doğruya kâr gayesiyle hareket eden ticarî bir şirket mâhiyetini almıştır. Her işimizde olduğu gibi bu hâl, hissedârların kayıtsızlığından, alâkasızlığından ileri gelmiştir. Yine suçu kendimizde bulalım.

SİYASÎ HAYATA GİRİŞ KAPISININ ÖNÜNDE

Bir gün Sönmez Şirketi idarehânesine azîz dostumuz Dr. Fehmi Cumalıoğlu Bey geldi ve bana Köylü Millet Partisi adına İstanbul veya Erzurum'dan Senato azâlığı için adaylığımı koymamı teklif etti. Ben her hangi bir partiye mensup olmadığımı, müstakil olarak listeye alırlarsa Erzurum'u tercih ettiğimi söyledim. Kabul etti. Biz Ankara'da Kur'ân-ı Kerîm Meâl Tetkik Komisyonu'nda meşgul bulunduğumuz günlerin birinde bir sabah Ankara gazetelerinde Millet Partisi Senato namzetleri listesinin başında müstakil olarak ilân edildiğimi gördüm. İş başına gittiğimiz zaman arkadaşlar tebrik ettiler ve Erzurum'a gitmemi tavsiye ettiler. Ben de onların tavsiyesine uydum. Meâl tedkiki işimizi bitirdikten sonra uçakla Erzurum'a gittim. Herkes gibi kürsülerde halka lâzım gelen sözleri söyledim. Erzurum Kolordu Kumandanlığından emekli Erzurum Mebusu Şerâfeddin Paşa gittiğimiz kazâlarda bana arkadaşlık ediyordu. Hiç

unutmam, bir gün yol üstünde bir köyün yakınında durduk. O civardaki köylünün birini çağırarak parti listesinden bir miktar vermek istedik. Paşa'yı tanıyorlardı. Fakat köylü otomobilin içine başını sokarak listeleri alıp gizlice koynuna koyarken biz hayret içinde kaldık. Neden çekindiğini sorduk. «Korkirek Paşam, korkirek!»¹²⁹ dedi. Çeyrek asır devam etmiş olan baskının, 1950-1960 arası serbestiye rağmen milleti ne hâle koyduğunu gözlerimizle gördük.

Seçim yapıldı. kırkbine yakın rey aldığımızı söylediler. Fakat yine kazanamadık. İki sene sonra parti bölündü. Osman Bölükbaşı Bey «Millet Partisi» adı ile ayrıldı. Köylü Millet Partisi'nin başına Ahmed Oğuz Bey geçti. Ahmed Oğuz Bey, Demokrat Parti Vekiller Hey'etinin birinde bakanlık etmişti. Çok zekî, bilgili, dürüst ve samimî bir zât idi. Onların teklifini de yine müstakil olarak kabul edip Erzurum'a gittim. Birkaç gün sonra Ahmed Bey arkadaşları ile beraber Erzurum'a geldikleri zaman kendisiyle otelde görüştüm.

Yine meydan kürsüsüne çıkıp konuşuyorduk. Bir gün çarşıdan geçerken bir dükkândan genç tüccarlardan biri çıkıp: «Bir çayımızı içmez misiniz?» diye davet etti. İçeride birkaç kişi vardı. Söz sırasında niçin Adâlet Partisi'nden namzetliğimi koymadığımı sordular. Ben de kendilerine şimdiye kadar hiçbir partiye intisâp etmediğimi, iki sene evvel olduğu gibi bu sene de bu Köylü Millet Partisi'nin listesine müstakil olarak girdiğimi söyleyince: «Herkes öyle bilmiyor.» dediler. Ben de: «O hâlde yarın hükûmet konağı önünde meydanda konuşacağım. Arkadaşlar da orada bulunurlarsa durumu açıklarım.» dedim ve ertesi gün sıra gelince kürsüden önce bu haberi açıkladım ve dedim ki: «Ben hiçbir partiye mensup değilim. Ancak müstakil olarak beni Köylü Millet Partisi listesine almıştır. Vereceğiniz reyler benim şahsımadır; Parti adına değildir.» Ve sonra konuşmaya başladım. Netice yine binlerce rey topladığımız hâlde kazanamadık.

¹²⁹ *Korkirek*: Korkuyorum.

Bu sûretle siyâset kapısının önüne kadar gelmiş iken, takdir müsaade etmediği için geri döndük. Hiç unutmam. Kadriye Tugay Hanımefendi döndükten sonra samîmiyetle: «Bu işin olmadığına biz çok memnûn olduk. Şâyet olsa idi siz Meclis'te çok sıkılacak ve çok üzülecektiniz.» demişti. Ben o zaman sebebini anlamamıştım. Benim mizâcımı iyi bildikleri için doğru tahmin etmişlerdi. Çünkü benim yaradılışım inanmadığım bir fikri kabûle asla müsâit değildi. Bu sûretle parti adamı olamayacağım gibi, birlikte çalışacağımız arkadaşlarla da birçok yerde fikir ihtilâfı olacak ve yalnız kalacaktım. Bu benim için tabîî üzüntülü olacaktı. Hâsılı:

*Oldu olacak, olmayacak olmadı aslâ
Hırs u tama'û meyl-i sülûke ne lüzûm var?*

İkinci mısraı ben ilâve ettim. Aslı şöyledir:

Âlemdede niçin boş yere sâ'y ü hazer ettim

Bu mısra, inancıma uymadığı için galiba hoşuma gitmiyor.

Siyâset her kişinin kârı değildir. Onun kendine mahsus adamları vardır. Halkın partilere girip çalışması da, memleket iktisâdiyâtının ve ahlâkî fazîletlerinin aleyhinedir. Halk, doğru-
dan doğruya parti işleriyle uğraşırsa işinden gücünden kalır. Fikir münakaşaları, mücâdele, kavgacılık ve düşmanlıklara sebep olur. Siyâsetle meşgûl olacak, geliri olan, maiyet sıkıntısı bulunmayan, tahsîl görmüş, işe akıllı eren mahdût kimselerin partilerde çalışması en tabîî, en sağlam yoldur; halk ancak dört senede bir ay bu işlerle yakından meşgûl olup kime rey vereceğini bilmelidir.

Benim kanâatimce ancak okuyup yazma bilen 21 yaşına girmiş kimseler rey hakkına mâlik olmalıdır. Okuyup yazması olmayan başkasına bağlı olan kimsedir ki, onun vereceği reyin hakikî bir kıymeti yoktur; izâfidir. Kanuna bir kayıt konduğu gün bir seçim devresinde yâni dört sene içinde okuma-yazma

nisbeti hiçbir tesir icrâ edilmeden kendiliğinden artar. Tatbikatı da gayet kolaydır. Herkes sandık başına nüfus tezkeresi ile birlikte tahsil belgesi de getirir, tahsili olmayanlar okuyup yazma bilmeyenlerse seçim sandığının önünde bir gazeteden iki satır doğru imlâ yazarlarsa rey vermek hakkını kazanırlar. Bunun da müşkilâtı belki bir seçim için bile değildir. Seçimin yapıldığı sene bu kanun çıkarsa işin ne kadar kolay halledildiği görülecektir. Bir de seçimin hakikî kıymetinin tecellisi için «Dar bölge» denen usûl tatbik edilmelidir. Kime rey verdiğini halk az çok bilmelidir. Bundan başka seçimlerde listeden istemediğini seçmen söylebilmelidir.

REJİM

Hayatta karşılaşılan örnekler, -bugün «Çağrışım» dedikleri «Tedâî» yoluyla- insanlığın yükselmesi için hangi rejimin daha faydalı, daha beşerî, daha hukukî olduğu düşüncesine insanı sevk ediyor. Bu hususta tabîî pek çok kitaplar yazılmıştır. Sosyolojinin konularından en mühimmini teşkil eden devlet idâresi, dünyânın her tarafında türlü türlüdür. Buna rağmen küçük farklarla iki esasta birleşir. Birisi dikta, diğeri demokrasidir. Her ne kadar iktisâdî doktrin bakımından bir de sosyalizm bugün dünya siyâsetine hâkim olmak için çalışmakta ise de, bunun çeşitlerini birer birer tahlîl ve tenkit bizim sâhamız ve yetkimiz içinde değildir.

Rejimleri başlıca iki isimde toplayarak kanaatimizi ona göre belirtelim:

Bugün dikta rejimi Rusya'da, Çin'de ve onlara âit peyklerde zorla ayakta tutulmaktadır. Karl Marks'tan beri bugüne kadar sosyalizm ve komünizm hakkında yazılan yüzlerce eserde beşeriyete müreffeh ve âdilâne bir refah sağlayacağı nazariyesi buğulu, sisli ve aldatıcı, fakat çok parlak cümle ve mantıkla bezenmiştir. İlk bakışta nazariye olarak gençleri beşeriyet için tatlı hayallere sevk edebiliyor.

Fakat gelelim tatbikatına: O rejimleri yaşamak mecbûriyetinde olanlardan kimsenin yüzü gülmüyor. Evet veya hayır diye rejim nazariyeleri üzerinde münakaşaya girmeye lüzûm yok. Biz o parlak nazariyelerin tatbikatına bakalım. Komünizm, burjuva denen zümreyi, okuyup yazanları, din adamlarını, yaşlıları, milyonlarca ve milyonlarca halkı kesip biçip yok ettikten sonra aradan yarım asır geçmiştir. Bugün iş başında bulunan nesil, komünist terbiye ve rejimiyle yetişmiştir? Artık ihtilâl engel olacak kimse kalmamıştır.

O hâlde halkın idâresini kendisine verelim. Bir referandum ile istediği kimselerle istediği idâreyi kursun. Buna kim mânî olmuştur? En büyük engel rejimi elinde tutanlardır. Elli yıl sonra düşünen insana bu hürriyet verilemiyorsa bu rejim insanî değildir. Beşeriyeti kıyâmete kadar hayvan sürüsü gibi idâre etmek isteyen bir diktatörlüktür. İnsanlığı ilk ve ortaçağ devirlerine dönüşten ibârettir. Bu hakikatin karşısına sanayiî, tekniğin en yüksek rütbesine ulaştığı iddiası ile çıkılamaz.

Aynı teknik, aynı sanayi, hürriyet içinde yaşamak isteyen demokrasilerde de aynen -hattâ fazlasıyla- mevcuttur. Dünya ve içindeki nîmetler, hak ve hürriyet içinde insanların malıdır.

O hâlde insanlar ne zaman komünistlikle idâre edilen ülkelerde dünyanın gözleri önünde serbest seçimin yapıldığını görürlerse, ancak o zaman bu rejimin demokrasi iddiasına inanabilirler.

Demokrasiler içinde de tam olgunluk, «İnsan Hakları»nı aynen kabul ve tatbik eden milletlerde tecellî eder. Başka türlü-sü demokrasiye benzemek özentisidir.

Aristo cemiyet içinde beş ahlâk zâbitası kabul eder. Bunlardan biri de din'dir. Yâni Allah korkusu'dur. İnsanlığın yeryüzünde cemiyet kurduğu her ülkede en mukaddes ahlâk zâbitası imân olmuştur. İmân zayıflayınca, Allah korkusu kalmayınca kanun, vicdan, âmme muhîtinin ayıplaması gibi kuvvetler ancak suç meydana çıktığı zaman tesirlerini gösteriyor. Halbuki suçlar daima saklanarak cemiyetin gözünden, kontrolünden

kaçırılarak yapılmaktadır. O hâlde kimsenin göremeyeceği veya işitemeyeceği bir yerde yapılan suçların tek önleyicisi imâna dayanan vicdandır. İşte onun sarsılması cemiyet yıkılmasına sebep oluyor.

Meşhûr İtalyan filozofu Dante bundan yedi asır önce: «Bir milletin önce an’anesi, sonra lisânı, sonra kendisi mahvolur.» demiştir. Geniş mânasıyla inanca dayanan âdetler de an’aneyi teşkil eder. Gelenek ve görenek dediğimiz odur. Küçüklüğümüzden beri evlerimizde, mâbetlerimizde gördüğümüz çok yaygın bir levha vardır: (رأس الحكمة مخافة الله) Yâni: «Her işin başı Allâh korkusudur.» Bu sözü 1.300 kûsûr evvel Peygamberlerin sonuncusu Hazret-i Muhammed (s.a.v) söylemiştir. Fertlerde Allâh korkusu olmayınca, her millette ferdi, âileyi ve cemiyeti sarsan ibtilâlar hergün biraz daha artmaktadır. Ay’a adam gönderen, teknikte dünya milletlerinin bugün zirvesine çıkan Amerika «Eroin» ibtilâsının önüne geçmekten âciz kalmış, bu meyânda Türkiye’den haşhaş ekiminin yasaklanmasını istemiştir. 26 Aralık 1972 tarihli bir gazetede «Amerika’da Eroin Tutkunluğu ve Biz» başlıklı yazısında R. Oğuz Türkkan «Washington’da Beyazsaray’ın iki üç sokak ötesinde adam soyulur, kadın tecâvüze uğrar ve boğazlanır. Ticarethâneler, dükânlar hırsızlık ve soygunculuk yüzünden yılda milyarlarca dolar ziyân etmektedir.» diye yazmaktadır. Bu ilim ve teknikte en ileri devletin içtimâî hüsrân ve buhrânı; artık üst tarafını siz düşünün.

YAZILAR, MAKALELER

Kendisini Enstitünün dışında ve içinde iyi yetiştirmiş, ahlâk ve bilgisini çok sevip takdir ettiğimiz, Diyânet’te vazife almış bir genci Erenköy Câmii’nde bir Mi’rac gecesi vaaz kürsüsüne dâvet etmeleri üzerine onun, asırlardan beri her Mi’rac gecesi kürsü âdeti olduğu vechile, tefsirlerde yazılı Mi’rac hâdisesini anlattığını söylediler. Halbuki biz kendilerine, eyyâm-ı mübârekeye âit bilgileri âdet yerini bulsun, halkın itikadı sarsılmasın

diye hülâsaten anlatıp, mübârek gecelerin tesiri altında câmi-lerde her zamankinden daha çok toplanan halka tavır ve hareketlerinde, muâmelelerinde, alışverişlerinde, âile ve cemiyet meselelerinde İslâm'a aykırı hareketleri canlandırıp, onlardan sakınma yollarını göstermelerini söylemiştik. Bu gencin, hâlâ - Mehmed Âkif'in dediği gibi- «Böyle gördük dedemizden...» terânesiyle alışılana tâbi olması canımı sıktı. Bir cemiyet toplantısında eski ve yeni talebeme bu mes'eleyi anlattım. Söz kâfi gelmedi, bâri yazı ile örnek verelim dedik. Hâtırat yazmayı kestik; yazılara başladık. İçtimâî ve ahlâkî konularda onbeş, yirmi kadar makale yazıldı. O sıralarda Enstitüyü bitirip de Diyânet İşlerinde vazife alan İsmail Çakan ziyârete geldi, benimle de görüştü.

Kendisinin *Diyânet Gazetesi'*nde yazı işleri ile meşgûl olduğunu benim yazdığım «Amel-i Sâlih» sohbetleri için *Diyânet Gazetesi'*nin orta sahifesinde Diyânet Riyâsetince yer ayrıldığını, yazılarımın bir an evvel gönderilmesini istedi. Peyderpey yazıları göndermekle beraber daha muntazam çalışmaya başladım. 40-50 kadar yazı topladım ve bunlar adı geçen gazetede yayımlandı. Vaktiyle *İslâm Düşüncesi'*de yazdığım sekiz on yazı ile diğerlerini yine talebemin evvelce vuku' bulan arzularına uyarak bir araya getirdim. *Din ve Cemiyet* nâmı altında neşredildi ve ummadığım alâka ve rağbetle karşılandı.

Yeni çıkan personel kanununun icâplarına göre, evvelce emekli olarak vazife gören arkadaşlarla birlikte Enstitüye ve talebemize vedâ ettik.. Bu küçük hizmeti ifâ için bize imkân bahsetmiş olan Cenâb-ı Hakk'a binlerce şükürler ettik.

SOHBETLER

Mekteplerde belli bir program ve kitap takibi sûretiyle meslek icâbı yapılan vazifenin dışında hayatımın son devresinde bilhassa emekli olduktan sonra bildiklerimizden isteyenleri faydalandırmaya, öğrendiklerimize şükran borcu olmak üzere yer yer sohbetler yapmak sûretiyle devam ettik. Evlerde 10-15 kişi ile başlayan bu sohbet toplantıları daha büyük, daha geniş yerlere geçti. Vasatî olarak 40-50 kişi, yâni bir sınıf mevcudu olduğu gibi, 100 kişiyi geçtiği zamanlar da oldu.

Konuları dinleyiciler getiriyordu. Siyâsetten başka her mevzu konuşuluyordu. Edebî, içtimâî, dinî ve daha çok ilmî, tahlilî bir tarzda devam edip gidiyordu. Meselâ bir gün Muzaffer Bey namında bankacı bir arkadaşımız ilmî sohbetlerle ilgisi olmayan kaba sofular hakkında bir darbimesel söyledi. Ben o güne kadar o sözü işitmemiştim. Onların düstûru «Kıl beşi, kurtar başı»dır, dedi. Bu tekerleme bana çok dokundu. O akşam eve geldim. Bir formül buldum ve bir makale ile bu formülü açıklamaya çalıştım.

Tekerlemede deniliyordu. ki: «Sen beş vakit namazı kıl, başını kurtarırsın.», «Din dediğin bundan ibârettir.» mânası çıkıyordu. Buna göre beş vaktini kılan dünyâda dilediği gibi hareket edebilecekti: yalan söyleyebilecek, gıybet edecek, menfaati için başkalarını aldatacak, kendisinden başkasını düşünmeyecek, âilesine ve cemiyete karşı sorumlu olmadığını zannedecek

ve böylece başını kurtaracaktı. Heyhât, bu ne büyük gafletti. İşte uyanıklığı temin için şöyle bir formül yaptım: «Kıl beşi, tut kardeşi, ye helâl aşı, yap doğru her işi, bil sorumlu her kişi, ol hayır eşi, kurtar başı.» Bu formülü şöyle açıklayabiliriz:

Kur'ân-ı Kerîm beş vakit namazdan ve belli farzlardan başka cemiyet için köklü düsturlar koymuştur. Bunların başında «yardımlaşma» gelir. Yâni zekât ile, sadaka ile, birr ü ihsân ile vatandaşına yardım etmeye borçlu olduğun gibi; ayrıca zekât dışı otuzdokuz'dan, sana gelip üzümlüp sıkılarak ihtiyacını isteyen veya hicâbından ve iffetinden dolayı istemeyen ihtiyaç sahibinin senin zekât dışı kalan malında hakkı vardır. Bu *Kur'ân-ı Kerîm*'in âyeti ile sarîh idi. Âyet-i kerîme meâlen şöyle idi: «Onların mallarında ihtiyaç içinde olanlardan onu açıklayan ve söyleyemeyenin hakkı vardır.»¹³⁰ Bu dînî hakikatin nasıl açıklığa kavuştuğu başka bir münasebetle izah edilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm cemiyetin selâmeti içindi. Cemiyetin kurtuluşu, kuvvetlenişi, yükselişi ancak zayıfların himâyesi ile mümkündür. *Kur'ân-ı Kerîm* imândan sonra amel-i salih diyerek birr ü ihsânı, iyiliği emrediyor. İnanan kimsenin mükâfat kazanabilmesi, sevâba nâil olması, her türlü korkudan, kederden korunabilmesi ancak yaptığı iyilikler sâyesinde mümkün olduğu *Kur'ân-ı Kerîm*'in birçok yerlerinde ezcümle «Bakara» sûresinin 112. âyetinde ve «Nisâ» sûresinin 125. âyetinde «imân ve İslâm» ile beraber başkalarına iyilik yapmak birlikte zikredilerek, âdeta umumî sûrette yâni zekât, sadaka, hayır, birr ü ihsân ve bütün iyilikler'in «imân»ın levâzımından sayıldığı görülmektedir. Amel-i sâlih olmadan kupkuru imânın, kişiyi diğer yaptığı veya yapmadığı emirlerden dolayı mes'uliyetten kolay kolay kurtarmayacağını *Kur'ân-ı Kerîm* muhtelif yerlerde beyan buyurmuştur.

Kazanca haram karıştırmamak, rızkın helâlini aramak da Müslümanın boynunun borcudur. Herkes kazancından mes'uldür.

¹³⁰ Zâriyat sûresi: 19. âyet; Meâric sûresi: 24-25. âyetler.

Doğruluk, yine Müslümanın şîârıdır. İmân ancak onunla tamamlanır. Alış verişte ve cemiyetteki her türlü muâmelelerde imânın ölçüsü doğruluktur. Bu babda da yine birçok âyet-i kerîme vardır. Allâh'a inanıp da doğrulukla hareket edenlerin mükâfâtı Fussilet sûresinin 30. Ahkaf sûresinin 13. âyetlerinde belirtildiği gibi; sevgili Peygamberimizin «Beni ihtiyarlattı» diye bahsettiği Hud sûresinin 112. ve Şûrâ sûresinin 15. âyetleri de doğrulukla hareketi emir buyurmaktadır.

Herkesin mes'ul olduğu *Kur'ân-ı Kerîm*'in birçok âyetlerinde ve Efendimizin «Hepiniz mes'ulsünüz ve herkes idaresi altında bulunanlardan mes'uldür.» meâlindeki meşhur hadîsinde belirtilmiş olduğu gibi, buna inanıp öyle hareket etmek de Müslümanın belli farzlar gibi boynunun borcudur.

Dâima hayırlı işlerin başında olmak, başkasına ve cemiyete hayırlı işler yapmak, yine imânın kuvvetinde, Allâh'ın rızasını düşünmekten ileri gelir.

İşte, başı ancak böyle kurtarmak mümkündür. Yâni Cenâb-ı Hakk'ın azâbından, ikabından bunlar hep birlikte yapılmazsa kurtulmak imkân yoktur.

Sohbetler sırasında böyle umûma faydalı bahisler geçtiği gibi, münferit soruların cevapları verilirken de dolayısıyla birçok meseleler zikredilmek sûretiyle faydası genişlemiş oluyordu. Yazın üç ay her hafta yapılır. İmkân bulundukça kışın on beş günde bir altı yedi ay devam eder; mekteplerin imtihan aylarında sohbetlerimiz tatile girerdi.

Her yerde, her semtte sohbet yapabilecek bir yetkili bulunacağına göre tekellüfsüz yapılabilecek olan bu sohbetlerin ihmal edilmesinin fert ve cemiyet için Hakk ve halk nazarında mes'ûliyeti mucip olacağı şüphesizdir. Herkes bildiğini başkasına öğretmekle mükelleftir. Bu bir şükran borcudur. Çünkü Hakk'ın lütfu sâyesinde herhangi şekilde olursa olsun bilgi nîmetine kavuşmuştur. Bu nîmetin şükürü ancak kendi cinsinden yapılacaktır. Kudreti oldukça şahsen yapacak parası varsa başkasına yaptıracaktır.

HAYAT DÜSTÜRÜM

İdrak ve irâdeye kavuştuğum andan bugüne kadar beşer olmak hasebiyle duçar olduğum zelleden, gafletten, mâsiyetten *Kur'ân-ı Kerîm*'de «İnsanoğlu zayıf yaratılmıştır»¹³¹ buyuran kâinatın hâliki Rabbim Teâlâ'ya ilticâ eder, afv u mağfiretini ve Resûl-i Ekreminin şefâatini niyaz eylerim.

Hayatımda mümkün olduğu kadar bir şeye dikkat ettim. Bütün hissî hareketlerimde dahi başkasının maddî, mânevî hakkının rencide olmamasını hayat prensibi olarak kabul ve tatbik ettim. Mukabele gördüğüm en kuvvetli hiss-i vedâdımı içimde ezdim, yok etmeye çalıştım. Bununla beraber sinn-i rüşdümden bugüne kadar her kimde şahsıma âit bir hak mevcut ise, hayât-ı bâkiyeye intikalime kadar müracaat etmelerini rica edeceğim. Hakkın rızâsı için yaptığım işleri, büyüklerime had-dim değil, dostlarımdan ve talebemden küfrân-ı nîmet etmeyenlere helâl ediyorum:

*Töve Yâ Rabbi! Hatâ râhına gittiklerime
Bilip ettiklerime, bilmeyip ettiklerime*

İnanan insanlar için hareket düstûrünü şu iki cümlede toplamak istedim: «Üzerimde başkasının hakkı var mı? Yapacağım iş Hakk'ın rızâsına uyar mı?» Bu düstûru hayatında tatbîka muvaffak olan mağfiret ve rahmetle müjdelenen zümreye namzetliğini koymuş olur. Üst tarafı sâhibinin biliceği şeydir...

¹³¹ Nisâ sûresi, 28. âyet.

BULUNDUĞUM CEMİYETLERDEKİ İLMÎ HÂDİSELER

Ankara Sultanîsi'ni bitirdikten sonra ilk kısmına muallim olmuştum. Millî Mücadelede Sivas Kongresinden sonra Ankara'da Birinci Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına tekaddüm eden aylarda Sultanî ve Dârülmuallimîn (Muallim Mektebi) hocaları ile birlikte «Azm-i Millî» diye teklif ettiğim isim kabul edilerek kurulan cemiyete ilk olarak girdim. Daha sonra Ankara'da Muallimler Cemiyeti, Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mezunları Cemiyeti, İstanbul Muallimler Cemiyeti gibi meslekî cemiyetler ile İlim Yayma Cemiyeti'ne intisap ettim.

İlim Yayma Cemiyeti'nde Müşavere ve İlim Heyetinde bulundum. Cemiyetçe neşri istenen eserler hakkında bu İlim Heyeti tedkikte bulunur, mütalâasını söyler ve ona göre iş yapılırdı. Çoğu eserler derleme olduğu ve ilmî hüviyeti hâiz bulunmadığı için kabul edilmezdi.

İlim Heyetine dahil eski Konya Milletvekili ve Mısır'da tahsilini tamamlamış, ulemadan Mustafa Runyun Bey'in evvelce radyoda verdikleri vaaz ve konferanslar serisi basılıp tükenmişti. Yeniden basılması cemiyetçe kararlaştırıldığından heyetimizce bir kere daha gözden geçirilmesi karar iktizası idi. Bu sebeple yeniden okumaya başladık. Âl-i İmrân sûresinin 18. âyetinin tercümesine takıldım. Âyetteki (قائما بالقسط) ibâresi

yakını bulunan «ulü'l-ilm»e gitmesi lâzım gelirken, bir nahiv kaidesine uyularak «Allâh»a isnât edilmişti. Bu itirazım üzerine elde tedâvül eden tefsîrlerin öyle yazdığını söylediler. Hasan Basri Bey'in «Meâl»ini getirdiler. Dört tefsîr de aynı sûrette yazmıştı.

Ben bu tevcihin Arapça selikaya uymadığını söylüyor ve bir kere daha tahkîkini kendilerinden rica ediyordum. Cevap olarak: «Eğer sizin dediğiniz gibi olsa idi, yâni «ulü'l-ilm»e râci bulunsaydı, kaideye göre «ulü'l-ilm» cemi' olduğu için, sıfatın ve hâlin (قائمين بالقسط) olması lâzım gelirdi.» dediler. Buna rağmen ben tatmîn edilmedim. Başka bir kaideye ircâi belki mümkün idi, çünkü rabıt uzaklaşıyor, sıfatın en yakın mevsûfa ircâi da bir kaidedir; zarûretler müstesnâ. Arkadaşlardan bir kere daha başka tefsîrlerin tedkîk edilmesini rica ettim; çünkü ben meslek adamı olmadığım için kitaplarım yoktu. Onlar kendi ve tefsîrlerin mütalâalarına inandıkları için tedkîke lüzum görmediler.

Keyfiyeti o zaman Yüksek İslâm Enstitüsü'nde birlikte hocalık yapmak şerefine mazhar olduğum Ömer Nasûhî Bilmen Efendi hazretlerine naklettim. O da arkadaşlarını te'kid etti; «Umumiyetle Tefsîrler böyle yazarlar» dedi. Kendileri o sıralarda tefsîr yazmakla meşgul oldukları ve kütüphanelerinde bir çok tefsir de bulunduğu için, bir kere daha tedkîkini rica ettim. Kabul buyurdular. Ve on beş gün sonra derslerimizin müşterek bulunduğu bir salı günü beni tebessümle karşıladılar. Ve âdeti vechile iki parmak eninde uzunca bir kâğıt üzerine Fahreddin-i Râzî'nin *Tefsîr-i Kebîr*'indeki izahı lütfettiler.

Fahr-i Râzî diyordu ki: Burada iki rey vardır. Biri benim re'yimdir ki, (قائما بالقسط) «ulü'l-ilm»e âittir. «Müfred» olması «İlim sahiplerinden beheri», yâni «her biri» demektir; ondan dolayı müfred gelmiştir. Şu hâlde orada (من) takdiri icap ediyor. Diğer fikir, «Cumhûr-ı Müfessirîn»in fikridir.

İlk toplantıda arkadaşlara götürdüm. «Bir kişinin tefsîrine mi, yoksa cumhûr-ı müfessirine mi bakacağız?» dediler. O za-

man «Cumhûr-ı Müfessirîn» tâbirinin iyi anlaşılması lâzım geleceğini anlatmak istedim. «Cumhûr-ı Müfessirîn», yâni «Müfessirlerin çoğu» tâbiri ne zaman yerinde olur?

«Eğer her müfessir kendinden evvel gelen müfessirin hükmünü tahkik ederek kabul ediyorsa ve her sonra gelen aynı metodu takip ediyorsa ve bu tedkîk eserlerinde görülüyorsa ve sayıları bu minvâl üzere artıyorsa, o vakit «Cumhûr-ı Müfessirîn» tâbiri bize senet olur. Yok, öyle yapılmaz da, her müfessir kendinden evvel gelenin ilim ve fazîletine itimat ettiği için hiç araştırmadan aynen kabul ederse ve târih sırası ile hepsi böyle yaparsa bu cumhûrun toplandıkları hüküm, ilmî mâhiyeti hâiz olamaz.» dedim.

Aynı meseleyi ilmî görüş ve varışlarını çok takdir ettiğim Ezher mezûnu Ahmed Muhtar Büyükcınar Bey kardeşimize de yazmıştım. Ömer Nasûhî Efendi hocamızdan bir gün sonra, o da Râzî'den aynı cümleyi yazıp gönderdi. Tedkîkini ayrıca talebemizden bilgisini çok takdir ettiğim Kayserili Mustafa Çuhadar'a havâle ettiğim bu âyeti, tefsîrden evvel bir başka görüşle tedkîk etmiş, *Kur'ân-ı Kerîm*'de (قسط) kelimesinin hiçbir yerde «Allâh'a muzaf olmadığını söylemişti. İşte benim kanaatimi asıl bu, perçinlemiş oldu.

Bilgisini, zekâ ve görüşünü takdir ettiğim bu genç, gözümde bir kere daha büyüdü. Fahr-i Râzî'nin tefsîrine ulemânın *Tefsîr-i Kebîr* demesinin bir mânası da burada anlaşıldı.

Yine bir gün, İlim Yayma Cemiyeti İdare Heyetinin bir İlmihal yazılması için yapılan teklifini arkadaşlardan Ali Özek Bey kabul etti. Kitap bitince, usûle göre yine heyetimizce okunması icap ediyordu. Ali Özek Bey «Başlangıç» hakkında bize biraz izahat verdi: «İlmihal'i (وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون) âyet-i kerîmesine binâ ettirdim ve bu âyetin bulunduğu Zâriyât sûresinin tercümesini de ilâve ettim.» dedi. Okumaya başladım. Daha üçüncü âyet olan (فالجاريات يسرا) tercüme edilirken «kolayca akıp giden gemilere» denmiş olduğunu gördüm ve

tercümeye itiraz ettim. «Aklın da kabul edeceği prensibe göre Cenâb-ı Hakk masnûat-ı beşeriye, yâni kul yapısına yemin etmez» dedim. «Bunu bir kere araştıralım» dedim. Ve iki hafta bekledim. Ben meslekten değildim, kitaplarım yoktu. Tahkika ne imkânım, ne de vaktim vardı. Ondan dolayı kendilerinden rica etmiştim.

On beş gün sonra her iki arkadaşımız bütün tefsîrlerin o sûretle izah ettiklerini söylediler. Hattâ orada bulunan Hasan Basri Çantay'ın *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*'ni açtılar, dört tefsiri esas alarak hazırlanmış olan bu eserde de aynı tarzda yazılı idi. Haftada bir gün Enstitü'de buluştuğumuz fıkıh üstadı Ömer Nasûhî Bilmen'e yine başvurdum. «Âyetin bu tarzda tefsîri dirâyet tefsîri midir, rivâyet tefsîri midir?» diye sordum. Cevâben: «Rivâyet tefsîridir. Müfessirler hemen hemen bunda müttefikler. Meşhur muhaddis Bezzâziye de "Hazreti Ömer'den rivâyet edilen bir hadîse müstenittir" der. Bizim *Tabâkât*'ta da mevcuttur» buyurdular.

Ben hemen hazretin *Tabakat*'ını açtım ve hadîsi buldum.¹³² Belki başkaları için bu kâfi bir delildi. Fakat benim bir türlü aklım almıyordu. «Denizde rüzgârların kuvvetiyle giden gemilerden başka mühim bir hilkat fârikası yok muydu? Vâkıa Cenâb-ı Hakk birçok şeylere yemin etmişti. Fakat hepsi de kendi halkettiği şeylerdi.» diyerek bu mütalâamı hazrete açtığım zaman, bana «İnsan yapısı da Allâh'ın verdiği kudret sâyesindedir; o da o demektir.» dedi. Fakat ben tatmin edilmedim.

Zihnime takılan herhangi ilmi bir mes'eleyi sonuna kadar takip etmek mizacım iktizası idi. Hadîsi istinsah ettim. İstanbul'da «Hadis İlmi» ile meşgul ulemâ olmadığı için, hemen hemen yurdun her tarafındaki bütün ulemâ; ancak «Fıkıh İlmi»nde ihtisas yaptıkları için İlâhiyat Fakültesi'nde «Hadis, Tefsir ve Fıkıf» kürsülerinin Başkanı aziz dostum Prof. Dr. Mehmed Tayyib Okîç Bey'e bir mektup yazarak bu hadîsin tah-

¹³² *Büyük Tefsir Tarihi II* (Tabakatü'l-Müfessirîn), 1. Cüz, (Ankara 1969), s. 34.

kîkini rica ettim. Gelen cevapta Ankara'da İlâhiyat ve diğer kütüphanelerde Bezzâziye'nin bulunmadığını, kataloglara nazaran bir nüshanın İstanbul'da Molla Murad, diğer nüshanın da Köprülü Kütüphanesi'nde mevcut olduğunu yazdı.

Yüksek İslâm Enstitüsü'nde çalışan ve bilgili Süleyman Kayıran adındaki talebemizi kütüphanelere gönderdim. Köprülü Kütüphanesi'ndeki nüshadan aynen istinsah edip getirdi. Okudum; dikkat nazarımı bir husus celbetti. Hadîsi Hazreti Ömer'den iki kişi rivâyet ediyordu. Her cümlemin tefsîrinden sonra «Eğer ben, Hazreti Ömer'den böyle işitmeseydim, yazar mıydım?» cümlesi dört yerde üst üste geçiyordu. Râvi, buna ne lüzum görmüştü? Şüphemi davet etti. Esâsen bence henüz iş bitmemişti. İhtimal ki, başkaları bir muhaddisin kitabında râvisi ile birlikte hadîsi görünce tatmin edilmiş olurlardı. Fakat ben bir kere de «ricâl-i hadîs» bakımından râvilerin hüviyetlerini öğrenmek istedim.

Tekrar bir mektupla özür dileyerek üstad Prof. Tayyib Okiç'e müracaat ettim. Yüksek nezaketleri ve an'ane-yi ilmiyeleri icâbı lütfedip mufassal bir mektupla keyfiyeti izah ettiler. Hadîsi rivâyet edenlerden biri yalancılıkla mat'ûn, diğeri de hadîs uydurmakla medhûl oldukları erbâb-ı hadisçe tevsik edilmiş olduğu meydana çıktı. Ayrıca muhaddis Dâre Kutnî, muhaddis Bezzâziye'nin zaman zaman hâfızasına müracaatla hadîs kaydettiğini ifâde etmekteydi.

Bu mektubu evvelâ tefsîr ile meşgul olan Ömer Nasûhî Efendi üstâdımıza arzettim. Sonra İlim Heyetindeki arkadaşlara gösterdim. Ve Cenâb-ı Hakk'a hamdettim. Kökleşmiş bir hatânın meydana çıkmasına beni vesîle kıldı. Sonradan bir kısım arkadaşlar bazı tefsîrlerde benim tahminim gibi «hava ve su cereyanları» olarak tefsîr etmişler imiş.

Öteden beri talebeme ve yakın arkadaşlarıma «Ahkâmın menşei iyice tedkik edilmeli. İlim ancak araştırma ile elde edilir.» derdim. Bütün bunları meslek adamlarının araştırmaya ehemmiyet vermeleri için yazıyorum. Ve bunu bir imân vecibesi olarak kabul ediyorum.

Bir hâdis de vakıfta geçti. Bir gün akşam namazı kılıyorduk. Üstad Bekir Sadak Bey imâmet ediyordu. Cemaat olarak da o gün yalnız ben vardım. Namaz cehrî ve kendisi de hâfız olduğu için zamm-ı sûre olarak (وفى أموالهم حق للسائل والمحروم) âyet-i celîlesini¹³³ okudu. Ben birden bire irkildim. Namazdan sonra: «Bu âyetten mes'ele çıkacağını düşünmeden okudunuz.» diye bir lâtife yaptım. Toplantı odasına gittik. Keyfiyeti anlattım. «Arkadaşlara ne dersiniz?» diye sordum. Hepsî ittifakla «Zekât âyetidir» dediler ve dört tefsîri ayrı ayrı açarak zekât olduğunu gösterdiler. Fakat nedense bu tefsîrler beni tatmîn etmedi. Vâkıa âyetin zâhirine göre itiraz için hiçbir tutamak noktası yoktu. tefsîrler de onları teyit etmişti.

Beni zekât dışında bir düşünceye sevk eden (سائل) ve (محروم) kelimeleri idi. Çünkü zekâtın sarahatle zikredildiği yerlerde sarf mahallerini sırası ile Kur'ân-ı Kerîm zikretmişti. Bana şüphe bu noktadan girdi. Onun üzerine arkadaşlardan rica ettim. «Bir kere ahkâm-ı Kur'ân yazan ulemânın eserlerine bakalım» dedim. Cessâs'ın -ki dört büyük Hanefî fukahâsından biri idi- Ahkâm-ı Kur'ân'ının kütüphanede mevcut olup olmadığını sordum. Baktılar buldular. Ve âyetin tefsîrine baktıkları zaman, zekâtın dışında bir hüküm olduğunu gördüler. Ben de büyük bir zevk-i derûnî ile mestoldum. Sonradan «Tâc»ı tercüme eden Bekir Sadak Bey orada da bunu müfessir hadîs buldu. Hadîs-i şerîf: (ان في المال لحقا سوى الزكاة) «Malda zekâtın başka gayrın hakkı vardı» demektir. O başkasının da «sâil» ile «mahrum» olduğu, âyet-i kerîmenin sarahatinden anlaşılmaktadır.

«Sâil», «dilenci» demek değildir. Bu meseleyi ortaya atma sebep Bü'lûğü'l-Merâm'da gördüğüm bir tercümede böyle mâna verilmesi idi; Mısır'da okuyan bütün arkadaşlar, orada halkın ve ulemânın, herkesin dilenci'ye «sâil» dediklerini söyle-

¹³³ Zâriyat sûresi, 19. âyet (Benzer bir âyet: Meâric sûresi: 24-25). Âyet'in meâli: «Onların mallarında 'sâil' ve 'mahrûm'un da bir hakkı vardı.»

diler. Fakat Arapça bir kelimenin lügat mânasıyla halk arasında bir sınıfa tahsis edilmesi *Kur'ân-ı Kerîm*'deki mânâyı ilzam etmez. Çünkü dîn-i İslâm'da dilencilik yoktur; izzet-i İslâm'a münâfidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de «sâil» kelimesi biri «sormak» diğeri «ihtiyâcını istemek» mânâsınadır. Her zaman ehlinden herkes ödemek üzere ihtiyacını isteyebilir. Fakat onu aldıktan sonra, bir başkasına el açmak şöyle dursun, müracaat bile edemez. Etmek haram olduğu gibi o para da kendisine haramdır. Çünkü o para veya mal ona muhtaç olan bir fakirin hakkıdır. Göre göre dilenciye para vermek de haramdır. Çünkü onun cebi başka fakirlerin hakkı ile doludur.

Esâsen zekât âyeti «Medenî»dir; yâni Medine'de nâzil olmuştur. Yukarıdaki âyet ise Mekki'dir, Mekke'de nâzil olmuştur. Ondan dolayıdır ki, zekâtla ilgili olamaz; kırkta bir'in dışındadır. Bu hak otuz dokuz'un içindedir.

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI

Yüksek İslâm Enstitüsü'nün kıymetli öğretim üyelerinden ve İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Bölümü mezûnu, ilmî tercüme eserleri ile iştihar etmiş Ali Özek Bey'in İlim Yayma Cemiyeti'nin genç ve faal azâlarından, hayırperver, ilmî ve maddî hareketlerin heyecanlı önderi, tüccârdan Sabri Özpala Bey ile müştereken hazırladıkları Vakıf Senedi ile ilim ve âlim dostu İlim Yayma Cemiyeti azâlarının iştiraki ile kurdukları «İslâmî İlimler Araştırma Vakfı» öteden beri vird-i zebân ederek özlediğim bir kuruluş olduğu için memnuniyetle 48 kişilik kurucular arasına katıldım.

Mustafa Runyun, Ali Özek, Emin Saraç, Osman Öztürk, Sabri Özpala ve Salih Tuğ beyler ile birlikte vakfın Mütevellî Heyeti'ne seçildim. Oldukça dar bir gelir ile işe başladık. İlmî hareketlerin serâmedânından olan Sabri Özpala ve İbrahim Bodur beylerin çok yakın ve sıcak alâkaları, ilmî hareketlerin âşkı

Ali Sünnetçioğlu Bey, her emr-i hayrın içinde faal bulunan Ömer Lütfi Çulha Bey ve müessesesini her ilmî hayır cemiyetine açık bulunduran aziz dostumuz Mustafa Doğanbey kardeşlerimizin gösterdikleri samimî duygu ve alâkanın verdiği hız ile işe başladık.

Önce bugünkü iktisadî sistem ve durum karşısında «zekât» meselesini ele aldık. Vazife taksiminde «tarihçe ve giriş kısmı» Doçent Dr. Salih Tuğ Bey'e, «zekâta ait mallar ve zekâtın sarf yerleri» kısmı diğer iki arkadaşa (Bekir Sadak ve Ali Özek'e) havâle edildi. Bugüne kadar muhtelif âlimlerin ve bilhassa Yusuf Kardâvî'nin *Fıkhü'z-Zekât* adlı eseri incelenmek sûretiyle tedkîkat devam etmektedir.

Diğer taraftan bugüne kadar yazılmış olup da vâizler arasında mütedâvil olan bilumum mev'iza kitaplarındaki hadîs-i şerîfler arasında karışmış olması melhuz «mevzu' hadîsler»in tedkiki ile bir kitap veya mecmua hâlinde neşri kararlaştırılmış ve çalışmalara geçilmiştir.

Üzerinde durulması gereken birçok meseleler peyderpey tedkîk sahasına getirilecektir. Genç araştırmacı ilim adamlarının yetişmesi ancak bu Vakıf ile mümkün olacağına şahsen inandığım için, inanmış ilim âşıklarının yakın alâkasını canla başla beklemekteyim. *Kur'ân-ı Kerîm*'in bazı âyetlerinin tefsîrinde karşılaştığım hususlar böyle bir tedkikin lüzum ve vücûbuna beni inandırmıştır. Bir misâl ile bunu açıklamak isterim.

İSTEPAN HİLMİ GURDİKYAN EFENDİ

Evvelce bilmünâsebe adının geçtiğini zannettiğim bu zât ile İbnülemin Mahmud Kemal Bey merhumun konağında tanışmıştım. Meşhur şâir Hüseyin Sîret Bey'in, Tâhirü'l-Mevlevî Bey'in ve diğer kalem erbâbının yakından tanıdıkları bu zât kuvvetli bir Osmanlı şâiri, mutasavvıfı ve mütefekkeri idi. Hazreti Mevlânâ'yı ve Muhyiddin-i Arabî'yi iyice tedkîk etmiş ve mutasavvıfâne Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır.

İbnülemin'i ziyaret ettiğim bir gün kendisi orada idi. Cebinden bir kâğıt çıkarıp Mahmud Kemal Bey'e verdi. Evvelce va'dettiği Farsça bir şiiri olduğunu söyledi. Merhum İbnülemin ne kendi okudu, ne bana okuttu. Kitaplarının arasına koydu; çok merak ettim.

İştepan Hilmi Efendi'nin vefatından dört beş sene sonra idi; Saint Josef Koleji'nde bulunduğum sıralarda oradaki arkadaşlardan Fransızca hocası Şirinyan Bey'e Gurdikyan Efendi'den bahsetmiştim. Amcasının tanıdığını söyleyince metrûkâtından defterlerini istettim. Getirdiler ve oradan şu parçaları istinsah ettim:

غم ندارد هر که روی زرندید
آن که زر دارد غمش افزون بود
از کدایان قیمت زر را مه‌رس
از تو انکر مه‌رس مالش چون بود

Meâli: Altının yüzünü görmeyenin tasası yoktur. Parası olanın gamı çoktur. Fakirlerden altının kıymetini sorma. Onu zengine sor ki, nasıl olduğunu anlatsın. Hâli nicedir anlarsın.

اگر معده را پر کنی لب بلب
خیانت بجان و بدل میکنی
یعیش و بنوش ز حد بگزری
بدندان خود چاه خود میکنی

Meâli: Eğer mideni lebâleb doldurursan, canına kıymış olursun. Yeyip içmekte haddi aşarsan, kendi dişin ile kendi kuyunu kazmış olursun.

Bir de şu tasavvufî beyte rastlamıştım:

*Bir Kitabullâh-ı âzâmdır serâser kâinat,
Hangi harfi yoklasan mânası hep Allâh çıkar.*

Defterde boş bir sahifenin ortasında şöyle iki kelime gördüm:

âbidîn = câhidîn (عابدین : جاحدين)

Büyük bir sevinçle irkildim. Çünkü zihnimi işgal eden mühim bir mesele idi. Zuhurf sûresinin 81. âyetinde -estaizübillah:-

(قل ان كان للرحمن ولد فانا اول العابدین)

yer alan «âbidîn» kelimesini müfessirler güçlükle tevîle çalışmışlardır. *Muhtariî's-Sıhah*'da kelimeyi buldum. Kelimenin ez-dâd'dan olduğu sâbit oldu. O zaman mâna şöyle oluyordu: «Yâ Muhammed, sana "Allâhın bir oğlu var" derlerse, "Onu inkâr eden ilk benim" de.».¹³⁴

Bir gün bu hâdiseyi vakfa gelmiş olan muhterem üstâdımız Prof. Tayyib Okiç Bey'e arkadaşlar arasında anlatırken, «müfessirlerin tercüme ve tefsîrdeki hatâları yüzünden Hristiyanlar bu âyeti kendi lehlerine istişhât etmektedirler.» demişti.

Daha pek çok emsâli olduğu gibi yalnız bu mes'ele, kurduğumuz vakfın lüzum ve ehemmiyetini kat kat meydana çıkar-maktadır. Yukarıda bilmünasebe tefsîre taalluk eden meseleler de hep böyledir.

SEYYİD ŞEFİK EFENDİ

Sultanahmed Câmi-i şerîfi Seyyid Şefik Efendi Şark'ın yetiştirdiği büyük âlimlerden biri idi. Kendisi ile görüşmemi, fâzıl kitâbiyatçılarımızdan Râif Yelkenci Bey dostumuz bundan yirmi beş sene evvel bana tavsiye etmişti. Gaflet ve ihmâlin

¹³⁴ Bu mevzu için bkz.: *Lisânü'l-Arab*, «abide-yabedü» maddesi; *Tefsîriü İbnî'l-Kesîr*, c. 4, s. 135-136; Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr*, c. 4, s. 550.

kurbanı olan bu mülâkat üstâdın son devrinde müyesser oldu. Görüşüne ve bereket-i hâfızasına hayran kaldım.

(ان الارض يرثها عبادى الصالحون) âyet-i kerîmesindeki¹³⁵ «sâlih» kelimesinin «yararlı, çalışkan adam» mânasına geldiğini âyetin sarahatı ve târih göstermesine rağmen; müfessirlerin çoğu bu «sâlih» kelimesini «ümûr-ı dîniye»ye hasr ü tahsis etmişlerdi. İşte kendilerinden bu husûsu sordum. Daha ben âyet-i kerîme'yi tamamlamadan, «i'mârdır, i'mârdır» buyurdu. Hemen eline sarıldım, öptüm. İrtihâlinden mukaddem ancak iki kere görüşbildim. Yüksek İslâm Enstitüsü öğretim üyelerinden Dr. Osman Öztürk Bey de beraberdi.

Son devrin kutbü'l-ârifini olarak tanınan Erbilli Esad Efendi merhumun bir mektubunu Eczacı Uğur Derman Bey oğlumuzun koleksiyonunda görmüştüm. Mektup Osmanlı Devleti ricâlinden birine yazılmıştı. Günlük ferâizini edâ edemediği için duâsını niyâz eden o zâta, Esad Efendi cevabî mektubunda:

(والذين جاهدوا فينا لنهدينهم سبلنا) âyet-i kerîmesini yazmıştı.¹³⁶ Namaza tergîb için bu âyet-i kerîmenin hangi münasebetle zikredilmiş olduğunu bir türlü anlayamamıştım. Âyet-i kerîme doğrudan doğruya Hakk uğrunda umumî olarak yapılacak cihât için vârit olduğu sarahaten anlaşılıyordu. Bu cihâdî yapanı Allah, kendi yoluna sevkedecekti. Bunun namaz ile ilgisi ne derecede idi? İki senedir düşünüp bulamıyordum.

Merhum Şefik Bey'i ikinci ziyaretim sırasında meseleyi açtım. «Namaz da nefis ile cihât değil midir?» dedi. Bir dereceye kadar müsterih oldum.

İlmin kıyl ü kalini her zaman bir noktada toplamak kabîl olmadığından, hiçbir zaman ilmî tedkîkten geri kalmamakla beraber; hakikat-i mahza'ya vukuf ancak ehlinin irşâdî ile mümkün olabileceğine inanırım. İşte bu sebeptendir ki, yakaza

¹³⁵ Enbiyâ sûresi, 105. âyet.

¹³⁶ Ankebut sûresi, 69. âyet.

dışı bir işâretle süllem-i irâdemi semâ-yı mârifete mîraç için feyz-i Sâmi'ye rapt eyledim.

Maddî imkân olursa bu vakıfta ve kurucuları arasında olduğum Millî Kültür Vakfı'nda ilmî büyük hizmetler yapılabilir. Vatanperver ve milliyetçi zenginlerimizin yakın alâkaları men-suplarını bu gayeye çabuk ulaştırır.

«Teknik» sahada «Eğitim» işleriyle uğraşmanın ne kadar faydalı olduğu her gün biraz daha anlaşılmakta ve teberrular bu sahada devamlı artmaktadır. «Kültür» sahasına da bu alâka gösterilecek olursa madde ve mâna bir arada kemâle ulaşır. Teknik; ahlâk ve fazîlete dayanmadıkça uzun ömürlü olamaz. Vatan hâini bir anarşist bir bomba ile milyonluk bir müesseseyi bir anda mahveder. Bütün teknik medeniyet bir fesat şebekesinin mahkûmudur; milyonlar ve milyarlar bir anda kaybolur gider. O, zâten kendi gayesi için kellesini koltuğunun altına almıştır; yaşadığımız devredeki yakın misaller bize ibret dersi vermeye kâfidir. Ahlâkın temelleri olan imân ve vicdânı kalplere yerleştirmedığımız müddetçe huzur ve rahata imkân yoktur. Cihan târihi bunun misalleri ile sahifelerini doldurmuştur.

KADİR GECESİ'NE ÂİT KONUŞMA

Milâdî 1972 (hicrî 1392) Ramazanının «Kadir» gecesi dâvetli bulunduğumuz İmam-Hatip Mektebi'ndeki İlim Yayma Cemiyeti iftarında bir hitapta bulunan muhterem Valimiz Vefa Poyraz ile Maarif Müdîri Ali Bey'den sonra talebenin gösterdiği arzu üzerine benden de bir konuşma istemişlerdi. O gece «Kadir Gecesi» idi; mesleğin ilmî istikbaline hazırlanan gençlere bir tedkîk ve tahkîk uyarması yapmış olmak için, «Kadir» ile alâkalı olarak «Kadir sûresi'nin tefsîri» üzerinde durmak lüzûmu o anda hatırıma geldi. Yapılan teklifi kabul edip, konuşmamda «Kadir Gecesi»nin tefsîri üzerinde durdum. Şunu anlattım:

«Kâdir sûresi hakkında kitaplarda ve tefsirlerde bugüne kadar yazılanlar "Kadir Gecesi"nin tebcîl ve takdîsine dair cümle-

lerle doludur. Çünkü, Nass-ı Kur'ân'a bakılacak olursa hakikaten tebcil edilir gibi görünen Kadir Gecesi'dir. Dikkat edilmeyen nokta, belâgat-ı Kur'ân meselesidir. Bu âyetlerde zikr-i zarf irâde-i mazruf kabilinden mecâz-ı mürsel vardır. Yâni gece tebcil edilir, bununla o gece nâzil olan *Kur'ân-ı Kerîm* kasdedilir. Bütün gaflet, sûrenin başındaki zamire dikkat edilmemesidir. "Biz onu indirdik" nazm-ı celîli bütün tefsiri ihtiva eder. Çünkü gece ve gündüz ayât-ı ilâhiye'den birer âyettir. Meselâ Rebiülevvel'in 12. gecesini tebcil etmek Resûl-i Ekrem Efendimizin âlem-i dünyâyâ teşriflerindendir. Velâley hâdisesi Rebiülevvel'in 12'si yerine 24'ünde olsaydı, "Kandil" 24. gecesi yapılacaktı. Bunun gibi Kadir Gecesi'nin de tebcili *Kur'ân-ı Kerîm*'in o gece nâzil olmasından başka bir şey değildir. Bu sebeple bu gecenin değerlendirilmesinde nâfile ibâdetler yerine, *Kur'ân-ı Kerîm* ahkâmının fazîletleri ve inceliklerinin öğrenilip öğretilmesi üzerinde durulmalıdır.»

Bu konuşmam ve tefsîre âit olarak söylediklerim meslek hocaları olan arkadaşlarım tarafından büyük bir takdir ile karşılandı. Heyecanla yerime döndüğüm zaman soframızda bulunan arkadaşlardan Yüksek İslâm Enstitüsü Arapça muallimi Bekir Sadak Bey ve misafiri bulunan Yugoslavya Cemiyet-i İlmiye Reisi Kasım Dobraca Efendi beni tebrik ettiler.¹³⁷

¹³⁷ Hattâ Bekir Sadak Bey kardeşimiz «Sana bir başka zemin, başka zaman lâzımdı» mısraını söyleyerek, Kasım Efendi ile müşterek, tefsirden icâzeti mi şifâhen imzaladılar. Esâsen İllâhiyat Fakültesi profesörlerinden muhterem Tayyib Okiç Bey ile yine beynelmîl muhakkık-ı ulemâdan Prof. Muhammed Hamidullah Bey'in teveccüh ve iltifatlarını müteaddit mektuplarıyla bildirmeleri ve bilhassa resim hakkındaki mütalâatının altını Prof. Tayyib Okiç'in imzalayarak tasdik etmesi beni tatmin için kâfi geliyordu. (Resim hakkındaki imza ile tasdikli yazının aslı merhum Murteza Elker Bey veresinde, sûreti ise Eczası Uğur Derman Bey'dir.)

YAKIN DOSTLAR VE VEFÂLİ TALEBELER

Yukarıda sırası geldikçe kendilerinden ismen bahsedilip de bütün husûsiyetleriyle tasvîr edilemeyen veya adı geçmiş, hâiz oldukları kıymetler bakımından unutulmaması gereken şahsiyetleri şöyle gözden geçirelim.

Vefâ İdâdisi'nde sınıf arkadaşım Şemseddin ve Nureddin adlarıyla iki kardeş vardı. İki senelik Vefâ'daki tahsil hayatımda görüştüğüm bu iki kardeşten Şemseddin Bey doktor olmuştu. Sıtma mücâdelesini doktoru olarak elli sene sonra Kadıköyü'nde karşılaştım. Sonra emekli oldu, kaybettim. Aynı mektepte yanımda oturan, kendisini çok sevdiğim, fakat dersten başka birşey düşünmediği için arkadaşlığı ikinci değil, hatta beşinci dereceye bırakan, bir zekâ hârikası olan İsmâil Hakkı'nın hendese dersinde hocayı bir dinleyişi vardı. Sınıfın yekûn 72 kişi idi. Hocamız emekli kaymakam (yani yarbay) Subhi Bey dersi tah-tada çizerek takrîr ettikten sonra kimin tekrarlayacağını sorduğu zaman, rakipsiz yegâne parmak kaldıran yanımdaki arkadaşım İsmâil Hakkı olurdu. Böyle bir arkadaşın yanında ben o dersi ikmal ile geçerdim. Hattâ bir gün imtihana giderken bir müselles (üçgen) dâvasını ilmiyeden olan babama -mesleğini hiç düşünmeden- sormuştum. Evden çıkmak üzere olan babam, ayak üstü bana dâvayı isbat etmişti. Hayranlığım bu güne kadar zâil olmamıştır. Çünkü, aldığım terbiye icâbı bunu nasıl öğrendiğini soramamıştım.

Ankara İdâdisi'nde Abdülhalim oğlu Abdurrahman Hâmid, Beynamlı Hacı Mustafa Efendi'nin oğlu Halil, Ankara Müftisi Hacı Rif'at Efendi'nin birâderi Dersiâmdan Refîi Efendi'nin mahdumu Muammer, sonra doktor olan Halil Nalbantoğlu, Beşir Fuad İzmirlioğlu; Ankara Sultanîsi'nden de Ankara İstînaf Mahkemesi azâsından İlyas Bey'in mahdumu, çok vefâkâr arkadaşım, azîz kardeşim İhsan Kaftangil, sonra doktor olan, Kırşehirli ulemâdan Müfid Efendi kardeşi Dr. Kudret Vehbi, Kayserili muallim olan Makbul Özdil, yine doktor olan Hamza Medenî Ayberk ve muallim olan Çorumlu Faruk Çetin ve Halil Berker beyler ki, bunlarla kırk yıl sonra tekrar buluşup yıllarca sohbetler yapmıştık.¹³⁸ Aramızdan vakti gelip kaybolanlara rahmetler dileriz.

Ankara Sultanîsi ilk kısmında arkadaşlık ettiğimiz Fâzıl Nermi Bey ile sonradan İstanbul'da «Ankara Kulübü» nde tekrar buluştuk.

Ankara Kulübü Ankara tüccarlarının, Ankaralıları bir arada toplamak ve İstanbul'da bir Ankara Sitesi kurmak maksadıyla Vehbi Koç Bey'in teşviki ve Bahri Kınacı Bey'in yorulmak bilmeyen gayretiyle tesis edilmiştir. Attârzâde Halil Bey Tepebaşı'ndaki binasının bir katını bu teşekküle tahsis etmiştir. Bizim de uzun müddet Osmanlı ve Cumhuriyet devrelerinde ba-

¹³⁸ Ankara Sultânîsi'nden mektep arkadaşım olan Haydarpaşa Lisesi matematik öğretmeni Ömer Faruk Çetin Bey 1937 senelerinde Trabzon Lisesi Müdürü olduğu zaman, Trabzon Belediyesi'nin, Soğuksu semtinde, Trabzon'u ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa'ya 50 kişilik bir ziyafet vermiş olduğunu, bu ziyâfette Vilâyet erkânı ve Kolordu Kumandanı, Maarif Müdürü ve kendisinin bulunduğunu ve orada Mustafa Kemal Paşa'nın dilin güzelliği ve yeni kelimeler mevzuunda: («Komutan» ne demek? Asırlardan beri alınan «Kumandan» varken, «Komutan» demek ne kadar soğuk ve mânasızdır. «Hanım» kelimesi ne güzeldir. «Hanımefendi» tarihi ve kıymetli bir mânâyı ifade eder; «Bayan» ne kadar yabancıdır.) dediğini 12 Ocak 1964 tarihinde Suadiye'de bizim evdeki bir arkadaş toplantısında anlatmıştır. Bu toplantıda bulunan İhsan Kaftangil, Dr. Cemil Sural, emekli Yzb. (Arap) Mehmed Ali Bey ve diğer arkadaşlar bu sözleri hayret içinde dinledik.

bamın Ankara Kadısı ve Cumhuriyet devrelerinde ise Şûrâ-yı Evkaf Kadısı, Şer'îye ve Evkaf Müsteşarı ve nihayet Şûrâ-yı İftâ azâsı olması, «Müessese-i Hukuk» adıyla birkaç avukat tarafından kurulan topluluğun başında bulunması gibi Ankara'da geçen hizmetleri bakımından Ankara eşrâf ve tüccarlarının pedirimle yakından dost olmaları ve benim de bir çoklarına hocalık etmiş olmam, kardeşlerimle de mektep arkadaşlığı etmiş olmaları münasebetiyle Ankaralı hemşehrilerle yakın alâkamız devam etmiştir.

Bu meyanda Vehbi Koç Bey ile, Bahri Kınacı Bey'in benimle ve kardeşlerimle yakın alâkalarını bilhassa zikretmek isterim. Vehbi Koç Bey her Ramazan yaptığı muhtelif iftarlar arasında ulemâ iftarına beni de dâvet eder, bu vesile ile sık sık görüşemediğimiz zevât ile mülâkat müyesser olurdu. Bu dâvetlerde irtihallerine kadar Ömer Nasuhi Bilmen üstâdımız, Alasonyalı Hacı Cemal Efendi, Mesnevîhan Hazmî Efendi, Şâir-i fukahâ'dan, son zamanda İstanbul Müftiliğine zinetbahş, edib-i lebib Abdurrahman Şeref Güzelyazıcı, bir ara Diyânet İşleri Reisliğinde bulunan İbrahim Elmalı Bey, kaza müftülerinden bir kısmı ve hatib-i şehîr Hâfız Cevdet Bey ile bu topluluğu her yıl meydana getiren Hâfız Fahrî Özcanlı Bey bulunurdu. Hâfız Fahrî Bey her dem neş'eli ve hakikaten canlıdır. Bu arada her yıl değişik zevât da bulunur. O günkü iktisadî durumun ehemmiyetli noktalarının açıklanmasını Vehbi Koç Bey'den rica ederiz, o da çok vecîz, kısa bir hülâsa yapar. Bir söz vardır: «İş adamı kavvâl olmaz, faâl olur» derler. Vehbi Koç, şöhreti memleket çapını aşmış, milletler arası bir hüviyet olmuş faziletli bir varlığımızdır; kurduğu müesseseler yurdun yüzünü güldürmüştür.

Sohbetler arasında ilmî meseleler de geçerdi. Hacı Cemal Efendi'nin tatlı fıkraları daha çok yer alırdı. Bir gün ben ulemâ huzûrunda bir cür'ette bulundum. Zannederim sözkonusu ileri ve geri kalmış memleketlerdi. Ben: «Yeryüzüne sâlih kullarım vâris olur.» meâlindeki âyet-i kerîme'yi (Enbiyâ suresinde 105. âyeti) okuyup ve avizedeki ampule işâret ederek «Edison, bu

âyet-i kerîme'nin şümûlündendir.» deyince, bir itiraz tûfânı ile karşılaştım. «*Kur'ân-ı Kerîm*'de 'sâlih' sıfatı dâima Hakk'ın kullarından iyi işler işleyenler hakkında kullanılmıştır. Müslüman olmayan birine Cenâb-ı Hakk, 'Kulum' der mi? Ve ona 'Sâlih' sıfatını verir mi? Hem tefsîrler, arz'a 'arz-ı cennet' mânası veriyorlar.» demişlerdi.

Tabî o sohbet ilmî münakaşa yeri değildi. Ulemâ sınıfından olmadığım için itirazları cevaplandırmaya kalkmak çizmeden yukarı çıkmak sayılacaktı. Halbuki tefsîrlerde, âyetteki «arz» kelimesini «cennet» diye tev'il ve tefsîr edenler bu mütalâaya kapılarak söylemişlerdi. İslâm ülkeleri meydanda idi. Biz nasıl yükseliş devrinde çalışarak ve dürüst hareket ederek meskûn dünyanın üç kıt'asına sahip olmuş isek, sonradan işi gevşetmiş, dünya dev adımlarıyla giderken, geçmişteki zaferlerin verdiği neşvenin sarhoşluğu ile biz çubuğumuzu yakıp keyfimize bakmışız ve bu sûretle geçen üç yüz senede onlar ilim ve fen sâyesinde dünyâyı zapt etmişlerdir.

Yıllar sonra Şark'ın yetiştirdiği büyük âlimlerden Sultanahmed hatîbi Seyyid Şefik Efendi'yi fazîletli evlâdım Osman Öztürk ile bir ziyâretim sırasında bu âyeti kendisine okudum. Henüz bitirmeme fırsat vermeden işi anlamış: «i'mârdır, i'mârdır» demişti.¹³⁹

Her fırsatta Enstitü'deki talebeme söyledim. «Fukaha başka, din âlimi başkadır.» Biz her ikisini birbirine karıştırmışızdır. Memleketimizde cidden büyük fıkıh âlimleri yetişmiştir. Fakat din âlimi her devirde bir iki kişi olarak tecellî etmiştir. Fetvâhâne'de Osmanlı Devleti'nin en büyük fakîhleri vardı. Bunun dışında 1908 târihine kadar her köşede büyük bir âlim ile karşılaşmak mümkündü. Bunlar icazet aldıktan sonra tetebbu ile kendisini yetiştirmiş büyük zâtlar idi. Anadolu'nun Kayseri, Konya, Erzurum gibi büyük şehirlerinde fıkıh bakımından iftihar edilebilecek müttekî âlimlerimiz yetişmişti. Fakat nedense bu

¹³⁹ Bkz. s. 506.

zevâtın arasında 'tefsîr' ve 'hadis' ile meşgul olan kimseleri bulmak zordu. Eslâfın büyük himmetle yazdıkları eserleri ancak okumaya fırsat buluyorlardı. Onları tedkîk ve mukayeseye imkânları yoktu. Esâsen bu imkânı ya devlet, yâhut evkaf temin edebilirdi. İkisi de lâkayıt kalmıştı; ilmî seviye yurdun hemen her tarafında düşmüştü.

Yakın dostlarımızdan ve talebemizden bahsedecektik. Sözü böyle dağılması yine çok sevdiğimiz, aynı senede hem Hukuk Fakültesi'ni hem de Yüksek İslâm Enstitüsü'nü bitiren, Arapça ve Farsçadan başka üç Garp dilinden meslekî tedkîklerde bulunabilen, karakter ve faziletiyle hocaları kadar, arkadaşları arasında da samimiyet ve hürmet kazanan, medâr-ı iftihârımız, aziz talebemiz Doçent Yusuf Ziya Kavakçı'nın bana «Yalnız hâtrât maksadı temin etmez, her hâdiseden sonra siz kendi fikirlerinizi ve mütalâalarınızı da yazmalısınız.» demiş olması, benim de meslek ve mizâcımın buna mütemâyil olması sebebiyle bu sözün tesirinden kurtulamayışımdır. Bu hâtrâları okuyanlardan her vesîle ile olduğu gibi, bir kere daha özür dileyeceğim.

TALEBEMDEN İLMÎ ve FİKRÎ ALÂKASINI DEVAM ETTİRENLER

Meslek hayatımda arada bir fark gözetmeksizin bütün talebeme aynı alâkayı gösterdim. Hepsini memleket evlâdı olarak sevdim. En iyi yetişmelerini istedim. Sorduklarının hepsine cevap vermeye çalıştım. Kendi bildiklerimle tatmin edemeyeceklerimi daha fazla bilenlere gönderdim. Hamdolsun her mezhepten, muhtelif âile ve seviye farkı olanların hepsinin sevgisini kazandım.

Fransız Frerler Koleji'ndeki Rum, Ermeni ve Musevî vatandaşların çocukları bile çok yakın ilgi gösterdiler. Haham olmak üzere tahsilini sürdüren ve sonra ticarete atılan Moiz nâmındaki bir Musevî talebem mektepten ayrıldıktan on beş sene sonra bir berber dükkânında karşılaştığım zaman bana gösterdiği te-

zâhür bütün müşterileri ve dükkân sahibini şaşırtmıştı. Bütün bunlar bana büyük bir zevk veriyordu. Ve vazifemi yapmış olmaktan dolayı Cenâb-ı Hakk'a şükrediyordum.

Halıcıoğlu Askerî Lisesi'nde sınıflarına girdiğim talebemin yekûnu Kuleli Askerî Lisesi'ndekiler ile birlikte bin gence yaklaşıp. Ordunun muhtelif kollarında vazife görmüş, bugün artık çoğu albaylıktan emekli olmuş, birkaç tane de hâlen vazife başında bulunan generaller vardır.

Lise hayatından kırk sene sonra buluştuğum Ragıp Bey, bunları bir araya topladı ve çok takdir ettiğimiz Mühendis İsmet Bey'in Dragoş'taki evinde bütün sınıf arkadaşlarıyla kırk yıl sonra bir hâtra fotoğrafı çektirdik. Hâtıraları yâdettik. Lise-den sonra ayrılıp sivil hayata geçerek ticaretle iştigal eden, muhtelif sarsıntılardan sonra bugün bir çelik işleri fabrikatörü olan Raûf Alanya bir hâtırasını anlattı; alâka ve hâfızasına hayret ettim.¹⁴⁰

Bütün meslek hayatımda fazîlet ve meziyetlerini takdir ettiğim birçok güzîde gençler vardır ki, herbiri ayrı ayrı sıfatlarla vatana ve millete hayırlı hizmetlerde bulunmuşlardır. Bir kısmı unutmadan takip eder, bir kısmı da rast geldikçe yakın alâkasını belirtir. Ömürleri boyunca hepsinin feyzine ve hayırlı işler başarmasına duâcıyım.

'Mahmut Makal' adında bir öğretmen bir zaman *Bizim Köy* diye köydeki sefâleti sözde içtimâî bir yarayı teşrih ediyormuş gibi hususî bir maksatla tasvîr etmişti. Fazîlet ve karakter örneği talabelerimden Av. Selâhaddin Şenelt Bey *Bu da Bizim Şehir* diyerek bir kitap yazmış ve bunda her meslekten, her bilgi koldan, her teşkilâtta misaller vererek ihmâlin, yolsuzluğun, kanunların yasakladığı, nizamnâme ve talimatnâmelerin sınırlandırdığı birçok haksızlıkları sıralamış; yâni yurdun her yerinde kötü niyetli adamların bulunabileceğini, yalnız Türkiye'de de-

¹⁴⁰ Bkz. s. 240.

ğil, dünyânın her yerinde kanuna, medeniyete, insanlığa aykırı işleri yapabilecek kimselere rast gelinebileceğini; mesele, onları ortaya koyup karşıdan bakmak değil, elbirliği ile milletçe izâlesinin çaresini aramak lâzım geldiğini anlatmak istemiştir.

Selahaddin Şenelt Bey mesleğine dair hukuk teşkilâtı için Meclis'e lâyiha örnekleri göndermiştir. Mektepte hocalarının telkîn ettiği doğruluk mefhûmu ile cemiyette iş hayatına atıldıktan sonra uğradığı hayal kırıklığını bir gün Köprü'den birlikte geçerken üzülerək bana anlatmıştı. Davutpaşa Orta Mektebi'nden derslerde alâkalanıp da hukuku bitirerek meslek sahibi oluncaya kadar muhtelif vesilelerle araya giren fâsılalara rağmen, evlendikten sonra dahi ilgisini kesmeyen Selahaddin Şenelt Bey'i seciyesindeki metanet ve ahlâkî fazileti bakımından bir kerre daha takdiren yâd etmeyi içtimâî bir vazife bilirim.

Edremit Orta Mektebi'nden itibaren iktisatta yüksek tahsilini bitirip Şeker Şirketi Başmüfettişi olan, sağlam karakterinden ve ahlâkî faziletlerinden hiçbir şey kaybetmeyen Ârif Kadioğlu Bey'i hatırdan çıkarmamak lâzımdır.

Nişantaşı Orta Mektebi Müdürlüğüm sırasında onlar yüksek tahsillerine devam ederken, her ikisinden de büyük yardımlar gördüm, kendilerine teşekkür borçluyum.¹⁴¹

Haydarpaşa Lisesi'nden Mehmet Çavuşoğlu edebiyata olan merakı dolayısıyla Edebiyat Fakültesi'ni bitirinceye kadar yanımdan ayrılmamış ve büyük bir alâka ile takip etmiştir. Edebiyat doktoru ve doçent olmuş ve yazdığı eserlerde bana karşı itihafkâr cümleler kullanmıştır.

Yine Haydarpaşa'dan seminerlere devam eden, Eczacılık Fakültesine devamı sırasında Hattat Necmeddin Efendi ve Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver Bey'den hat ve tezhip, ebrû gibi millî san'atları öğrenen ve bütün hayatınca benimle alâkasını devam ettiren, beş senede beş san'atı elde eden, yaşına göre eski lisan ve edebiyata emsâline fâik ve çok dikkate şâyan bir

¹⁴¹ Bkz. s. 441-442.

tarzda sahip olan, gençliğine rağmen bütün inceliği ve zerafeti ile olgun bir İstanbul efendisi seviyesini iktisap eden azîz evlâdım Eczacı Uğur Derman Bey'i sevgi ve hürmet ile yâdedirim.¹⁴²

Bu vesile ile Profesör Süheyl Bey'den bahsetmek isterim.

PROF. AHMED SÜHEYL ÜNVER

Ahmed Süheyl Bey ile biz tanışmadan annelerimiz Haseki'de aynı mahalle mektebinde beraber okumuşlar. Bu târihçeyi kendisinden dinlemiştim. Bugün üniversitede devletin resmî en büyük profesörlük makamına şerefbaş olduğu gibi, senâ-yi nefise'nin envâında da mütebahhir ve eski tâbir ile fûnûn-ı şettâ'da a'lerrüteb'e ulaşmış bir merd-i ferîd'dir. Ressamlığı, tezhip ve minyatür gibi san'atlardaki kıymeti erbâbınca müselemeldir. Bütün hayatınca tuttuğu defterlerin tedkikine bir kişinin ömrü yetmez. Her tedkik seyahatinden sonra bir sergi açar, seminer konuşması yapar, memleketin münevver ve mâruf simâları çevresinde toplanır, o asîl tavrı, mûnis ifâdesiyle her toplantıda hayranlarını arttırırdı. Ben de o sergileri gezdikçe onun ulüvv-i tab'ından ilhâm alır, değersiz kıt'alar yazardım. Onun iltifat ederek bu kıt'aları bir yere toplamış olduğunu müşterek talebemiz, sevgili evlâdımız eczacı Uğur Derman bana bildirdi ve şiirlerimi hâtırâta dercetmem için bana getirdi. Birkaçını buraya alıyorum:

¹⁴² Mustafa Uğur Derman'a Müstakimzâde Süleyman Saadeddin'in *Tuhfe-i Hattatîn* isimli eserini hediye etmem münasebetiyle yazdığım ithaf kıt'ası şudur:

*İstikamet hattıdır Hakk'a tarîk u pîşîvâ,
Rehber-i fevz ü felâh ancak sırât-ı müstakîm.
'Müstakimzâde'yle 'Tuhfe'm Mustafâ'ya rehîmâ,
Hatt ü hattatîn ile bulsun Uğur feyz-i anîm.*

*Reşk-i Mânî şu fîsunzâr-ı hüner*¹⁴³
Ufk-ı san'atda bugün ün verdi.
Yine şan saldı hezârfen üstâd
Nâmı ayyûk u Süheyl'e erdi.

(6. 12. 1957)

Güldestesi lâlezâr-ı hüsnün
İlhâm ediyor hezâra beste.
Encümden alıp bu âb ü tâbı
*Ün verdi Süheyl-i çîredeste.*¹⁴⁴
(10. 2. 1958)

Ün verdi bu meşherde mehâsîn
Olmakla gönülden mütecellî
*Zîver-dih-i âfâk-ı bedây'*¹⁴⁵
Pür şa'saa envâr-ı Süheylî.
(Mart 1957)

Bununla beraber kendisiyle senede iki kere zor görüşür-
dük. Tıp Tarihi Kürsüsü ve san'at zevki artık ona doktorluğu
unutturmuştu. O, ihtisas devrinin umûm için geldiğine kani'
değildi. «İhtisâsı her branşın liyâkatlileri yapsın; fakat her kül-
tür sâhibi mutlaka herşeyden biraz tatmalıdır.» inancındaydı.
Tavır ve hareket itibariyle «İstanbul Efendisi» örnekleri arasın-
da kendisinin mümtâz bir mevkii vardır.

* * *

Yine Haydarpaşa'dan lise birinci sınıfında ağırbaşlılık ve
derse olan yakın alâkaları ile dikkatimi çeken İsmail Öztürk ve
Ertuğrul Düzdağ'ın aslı fitratlarındaki temizlik bugüne kadar
hiçbir şâibe ile âlûde olmamıştır.

¹⁴³ Reşk: Haset, gıpta.

¹⁴⁴ Çîrdest: Ressay.

¹⁴⁵ Zîver-dih: Süs veren.

İsmail, makine mühendisi olarak umumî kültür çevresinden tekniğe atılmıştır.

Ertuğrul'a gelince: o edebiyatı tercih etti. Ve değerli talebem arasında fitratındaki asâlet ve vekar ile mümtâz olarak Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi. Lise ve üniversite hayatı boyunca bana çok yakın bir alâka ve çalışkanlığı ile umumî kültürünü arttırdı. Hakikat âşığı, mert, demir karakterli, inancından hiç tâviz vermeyen Ertuğrul, bütün arkadaşlarınınca takdir ve hürmet ile sevilen bir hüviyet iktisâp etti. Mezûniyet tezi olan *Ebussud Fetvâları*'nı bana ithâf ederek neşretti. Bir müddet Fatih Koleji'nde edebiyat hocalığı yaptıktan sonra, yazı ve neşir hayatına atıldı. Vekâletin tensibi ile sâdeleştirdiğim Cevdet Paşa'nın *Kıyas-ı Enbiyâ*'sının matbaa tashihlerinde bana büyük yardımcı oldu. Kendisine teşekkür borçluyum.

Haydarpaşa'dan mezûn olduktan sonra birkaç arkadaşı ile görüşmeye gelen ve Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Bölümü'ne yazılan semt komşumuz Osman Öztürk fakülteye devama başlamış, mezûn olduktan sonra bir müddet muallimlik yapmış ve sonra doktorasını vererek Yüksek İslâm Enstitüsü İslâm-Türk Medeniyeti Tarihi öğretim üyesi olmuştur. On iki senelik tanışma sırasında çok yakın bir alâka ile husûsî ve umumî toplantılarda bulunmuş, seyahatlerime iştirâk etmiş ve büyük vefâkârlıklarda bulunmuştur. En büyük ilmî meziyeti her yeni işittiği hükmü veya fikri birdenbire kabul veya reddetmeyip, onu muhâkeme ve tedkik ederek kendisine mâletmesi ve etrafına yaymasıdır. Hayırperver muhterem babası ve ağabeylerinin ticaret ile meşgûl olmasına rağmen kendisini ilme vakfedip, cemiyete mânen hizmet etmek emelini hayat gayesi edindiği için kendisine «Başmuâvinlik» pâyesi verilmiştir. Tutumu bütün arkadaşları için örnek bir genç, bir fazilet numûnesidir. Her zaman feyzine duâcıyım.

İÇİNDEN BAĞLI TALEBELERİMDEN BİR KISMI

Bunlardan Haydarpaşa Lisesi'nin son sınıfında edebiyat meraklısı Engin Vural Günsan adındaki bir talebem üniversite giriş imtihanlarında bütün arzu ve kabiliyetine rağmen edebiyattan not tutturamadı. Birkaç tecrübeden sonra nihâyet İktisat Fakültesi'ne girdi. Mezûn oldu. Bu sırada evlendi. İrtibâtını kesmedi. Edebiyat ile zaman zaman meşgûl oldu. Ve bana olan iç râbitâsını kaybetmemek için oğlunun adını «Mâhir» koydu.

Yüksek İslâm Ensitüsü'nden büyük bir vecd ile bağlılığını gösteren Mahmud Özakkaş da evlendikten sonra aynı şeyi yaptı. Hocasının adını oğluna koydu.

Yine Üniversite Târih şûbesinden mezûn olup, sohbet yârânı olarak toplantılarımıza gelen ve bana yazılarımın tashihinde emeği geçen Fatih Koleji târih muallimi Mehmed Açıkgoz de o sevgi ve râbitâyı göstermek için yavrusuna «Mâhir» adını koydu.

Bunlara ayrı ayrı teşekkür borçluyum. Fakat bunun dışında öyle talebe ve dostlara kavuştum ki, her biri bir sohbeti temin için büyük fedâkârlıklara katlanmışlardır. İki saat bir sohbette bulunmak için uzun mesâfeler katetmişler, şehir hududu dışında olanlar ise mektuplarıyla, tebriknâmeleriyle samimî tahassüslerini bildirmişlerdir. Onların hepsine birden en derin şükranlarımı burada zikretmek isterim.

Hocalığın en büyük mânevî zevki olarak kabul ettiğim bu alâkalar her iki cihanda insanı yaşatmaya kâfidir.

Bunlardan en küçüğünü de zikretmeden geçmeyeyim. Emirgân'da bakkaliye dükkânından alışveriş ettiğimiz Ali Efendi'nin küçük oğlu Engin Köksoy, ondört yaşında orta mektep talebisidir. Kitap meraklısıdır. Seyyar kütüphane mevcudunu hemen hemen okuyup bitirmiştir. Târih meraklısı, kendisine göre târihî tablolarla koleksiyon yapmıştır. Bir gün torunum Kerim Üstünel'e ders gösterirken tesâdüf etti. Alâka gösterdi, yirmi gün içinde *İstiklâl Marşı*'nı, *Çanakkale*'yi, *Âsum*'dan parçaları, Yahya Kemal'in birkaç şiirini benim okuyuşumu taklit ile

ezbere okumaya başladı. Hayret içinde kaldım. Fakat kader onu san'at mektebine sevketti. Buna rağmen takipten vazgeçmedi. Kendisine göre hisli şiirler yazdı. O da alâkadar zümreye katıldı ve hepsiyle tanışmak istedi. Cenâb-ı Hakk hidâyet yolunda başarıya kavuşursun.

Talebemizden olup sohbetlerimize zaman zaman katılan ve muntazam devam eden birçokları, bu meyânda İsmail Erünsal, Mustafa Bilge, Mahmud ve Vefa Çamdibi, Yaşar Fersahoğlu, İsmâil Özdoğan, Mahmud Özakkaş ve şu anda isimlerini hatırlayamadığım kıymetli gençleri birer ilim ve dâva adamı olarak takdir ile yâdetmek isterim.

Sohbet cemâatinden ve muhtelif fakültelerden zaman zaman ve muntazaman devam eden gençlerle, serbest çalışan ticaret erbâbının birer birer isimlerinin zikredilmesini gönlüm isterse de, unuttuklarımın hatırı kalmak korkusu beni isim yazmaktan sakındırdı. Ondan dolayı hepsinden özür diler, kusuruma bakmayacaklarını ümit ederim.

Enstitü Fındıklı'da iken İlyas Çelebi Camii imâmı bulunan Nâzım Akkoyun'un tahsile ve ilme meraklı bir genç olduğunu gördüğümünden kendisini teşvik ettim. Ortaokul imtihanlarını verdi. Gözlerindeki rahatsızlık bütün çalışkanlığına rağmen harîçten liseyi bitirmesine mâni oldu. Osmanlıca kültürünü aldı, imlâyı öğrendi. Safvet Efendi'den icâzete kadar okudu. Çok hâlis ve vefâlî bir meslek adamı idi.

Bu meyânda lise talebesi cemâatten İrfan Süzgen ile Özel Akbaş adındaki iki genç liseyi bitirinceye kadar Nâzım Efendi'den imrenerek çalışmaya başladılar ve hayret edilecek bir gayret ile Osmanlıca imlâyı öğrendiler. Ve her ikisi Edebiyat Fakültesi'nin Şarkiyat Bölümüne girdiler ve bitirdiler. Birer vazife ile hayata atıldılar. Her ikisi de her vesîle bana yardımdan geri kalmadılar. Fatih Koleji'ni te'sis ettiğim zaman mektebin yazı işlerini ve kıymetli başmuâvinim Kemal Kiper'in yardımcılığını büyük bir gayret ile tedvir eden çok heyecanlı ve faal bir genç olan İrfan Süzgen'i takdir ile tebrik ederim.

Arkadaşı Özel Akbaş'a gelince: O, sâkin, ağırbaşlı, iç âlemi dolgun, derviş meşrep, çok çalışkan, vefâlı, yorulmak bilmez azme sâhip bir gençtir. *Kıyas-ı Enbiyâ* ve hâtıraları daktilo ederken gösterdiği titizlik ve alâka büyük takdire lâyıktır. Kendisine bilhassa teşekkür borçluyum. Beni çok ağır yüklerden kurtarmıştır. İki cihân saadeti dilerim.

HÂTİME

Burada hâtıralarıma nihâyet verirken, zaman zaman yazdıklarımı düşünüyorken küçük, büyük, ehemmiyetli, ehemmiyetsiz daha birçok vak'alar hâtıra vârit oluyor.

Yaptığım hatalardan, nisyândan, bilmeyerek verdiğim haksız hükümlerden sağ olanların cenâh-ı afvına sığınır, dünyayı terk edenlerin Rahmet-i Hakk'a mazhar olması duâsıyla rûhlardan kusurlarımın afvını niyâz ederim.

Cenâb-ı Hakk'a sayısız nimetlerinden dolayı sonsuz şükürlerimi arzederken, lücce-i merhametine müstağnak buyurmasını kulluğunun aczi içinde tazarrû eylerim.

9 Ocak 1973

Mâhir İZ

MÂHİR İZ HOCA'NIN VEFÂTI ÜZERİNE

*** MERSİYE ve TÂRİHLER**

*** BASINDA ÇIKAN YAZILAR**

MÂHİR İZ'İN ARDINDAN

Şanman bu âlemin ebedî bir safâsı var
Bin türlü îtisâfı ezâ vîi cefâsı var
Kindir hadenk-i kahrını cânında duymayan
Vaz'-ı Felekten ehl-i dilin iştikâsı var
Süürdürse cevr ü buğzunu her lahza gam değil
Her kârın âkîbet sonu, rûz-i cezâsı var
Gamhâne-i cihanda görülmüş mü bir gülen
Mihnetlerin ne haddi ne bir intihâsı var
Kırk yıllık eski dostumu kaybeyledim bugün
Rûhunda kırk yıl öncesinin hoş sedâsı var
Yârab bu iftirâka nasıl katlanır gönül
El'an içinde yer yer esen bir havâsı var
Bir gün ölüm mukadder azâb-ı maraz neden
Diinyâyâ gelmenin ne günâh u hâtası var
Hırs u tamâ' değer mi bu dünyâ-yı nâkese
Hemvâr bî-vesfâlığı, rûy-i riyâsı var
Allâh'a vâsıl oldu muhakkak ki Mâhir İz
Kalbinde nûr-ı Hakk gibi bir reh-niimâsı var
Bir meş'aleydi söndü yazıklar müebbeden
Dâim gözüimde gözlerinin incilâsı var
Rûh-i necîbi şimdi semâlarda seyrededer
Sükkân-ı arş içinde epey âşinâsı var
Yıldızlarıyla göklerin eyler müsâhabet
Hâsıl nücûm-ı zerle yakîn merhabâsı var

Hembezmdir Ferid Kam u Âkif'le lâcerem
Muhyî vü Hâfız ile mükevkeb semâsı var
Şi'rim zeman zeman ona eylerdi nefh-i rûh
Şi'rin duyan bir insana vâfi şifâsı var
Takdir ederdi nazmımı can arkadaşta o
Yâdında hayli hâtıra-i bi-behâsı var
Merhûmu ilk görüşte demiştim, derim yine
Fazl u kemâli, özlüce bir muhtevâsı var
Bilhassa Hâtırâtı büyük bir değer taşır
Seksenlik ömrünün nice bin mâcerası var
Bir ayrı kâinat idi bizlerce Mâhir İz
Mehtâbı, âfitâbı, nücûmu, fezâsı var
Dilsîr ederdi tatlı kelâmıyle herkesi
Derlerdi sohbetinde ne rengin edâsı var
Kâmil kişiydi fazl u faziletti mâhasal
Dillerde yâdı, şöhreti, medh ü senâsı var
Allâh kabr-i pâkini envâra gark eder
Hakkın bütün ibâdına lutf u atâsı var
Mâhirle gitti bezminizin son sürûdu da
Artık ne şevk-i bâli ne tek bir ziyâsı var
Yok ayrı gayrı pîr ü civan mevte râm olur
Fânî cihanda hangi vücudun bekası var
Dergâh-ı Kibriyâ'da karîn-i kabul olur
Yâr-ı kadîminin ona kalbî duâsı var
Rahmet dilekleriyle yazılmış bu mersiye
Her misraında duyguların Hâlisâsı var.

14. 7. 1974

Hâlis ERGİNER

ÇOK MUHTEREM ÜSTÂDIMIZ
MÂHİR İZ BEYEFENDİ'NİN VEFÂTINA TÂRİH

Her nêfs, nidâ-yi «İrci'î»ye
Elbette uyar dolunca mî'âd.

Teşvîşe düşüp de yolda kalmaz,
Takovâyı edenler uhrevî zâd.

Bir ârif-i kem-nazîr göçdü;
Yârân, yeridir ederse feryâd.

Bir zât-i güzîni aldı bizden,
Meydân-ı fenâda esdi bir bâd.

Âşıkdı Resûl-i Kibriyâ'ya,
Bâ-hürmet ü hubb-i Âl ü Evlâd.

Merbût idi Şâh-i Nakşbende
Görmüşdü Halîfesinden imdâd.

Olmuşdu, Tarîk-i Hak dışında,
Bihûde alâkalardan âzâd.

Ermişdi kemâle fitratinde
Memdûh hasâil-i Hudâ-dâd.

A'dâd biterdi Allâh Allâh!
Evsâfı eğer olursa ta'dâd.

Zâhirdi yüzünde nûr-i îmân;
Tâhirdi misâl-i tıfl-ı nev-zâd.

Suhbetleri ders-i ma'rifetdi;
Şübbânı ederdi kalben irşâd.

Bezminde gönül düşerdi vecde;
Tasvir edemez bu hâli Bihzâd.

Üç Dil' de kılarıdı şâirânın
Eş'ârını gür sesiyle inşâd.

Âkif anılınca, naklen ondan.
Eylerdi nikât-i hikmet îrâd.

Pür-nûr üç eserle İz bırakdı
Beyne'l-üdebâ o tab'-i vakkad

Çok çekdi düşüp cihânda derde;
Bî-şûbhe olur Cinân'da dil-şâd.

Dolmaz yeri, dehre gelmez artık
Bir böyle melek-nihâd ü müinkâd.

Bir Fâtîha armağan edip de
Her ân onu cânlar eylesin yâd.

Târihini hâtif etdi ilhâm:
«Eyvân-i Hudâda Mâhir Üstâd.»
«ایوان خداده ماهر استاد»
(۱۳۹۴ هـ)

Hürmetkâr-ı dâimîsi
Kemal Edib KÜRKÇÜOĞLU

**AZİZ ÜSTÂDIMIZ MÂHİR İZ BEYEFENDİ'NİN
VEFÂTINA DİĞER TÂRİH**

*Var telâkî ahdi Cânânın ezelden Cân ile;
Cân safâ bulmaz mülâkî olmadan Cânân ile.*

*Bir muvahhid merd-i âlî-kadrimiz mevcûd idi;
Kıldı Dârü'l-Adn'î me'vâ safoet-i vicdân ile.*

*Eğdi baş takdîre, hâminden şikâyet etmedi;
Göçdü dünyâdan bu gün bir derd-i bî-dermân ile.*

*Kayd-i külfetden münezzeh Mün'im-i Vehhâb onu,
Mutlaka taltîf eder ihsân-i bî-pâyân ile.*

*Mü'min-i kâmilidi; in'âmın erip kusvâsına
Bî-gümân hem-bezm olur Peygamber-i Zî-şân ile*

*Karşılar Rûhu'l-Emîn elbette rûh-i pâkini,
Zarf ü mazrûf olduğundan gevher-i Kur'ân ile.*

*Bir melek-sîret, velî-haslet mübârek zât idi;
Zümre-i ta'lîm övüünsün böyle bir insân ile.*

*Âh edip yârân azâ kılsın, dövüünsün rûz ü şeb;
Çünkü gözlerden nihândır perde-i hicrân ile.*

*Verdi mâ-dâm-el-ömür şübbâna îmân dersi o;
Derdî: «Şübbân kurtulur ancak sahîh îmân ile.»*

*Müjde-i gufrân gelir üstüste ikrâr ehline;
Hükm-i Sübhândır ki münkirler gider husrân ile.*

*Zikr eder tâ-haşre-dek târih-i irfân ismini:
«Mâhir İz Üstâd yâhû gitdi itmî'nân ile.»*

«ماهر ايز استاد ياهو كيتدى اطمئنان ايله»

(۱۳۹۴ هـ)

Kemâl Edib KÜRKÇÜOĞLU

MÂHİR İZ BEYEFENDİ ÜSTÂDIMIZIN VEFÂTINA
ÜÇÜNCÜ TÂRİH

Bir suhan-ver muallim-i âlim
Âzim-i der-geh-i Kerîm oldu.

Etsin Allâh mazhar-ı rü'yet;
Vâsıl-i Cennetü'n-Na'îm oldu.

Dâr-i dünyâda bâ-hidâyet-i Hak
Sâlik-i râh-i müstakîm oldu.

Hizb-i şübbân-i bezm-i irfâna
Hubb-i kalbîsi an-samîm oldu.

Şi'r-i eslâfı eyleyip inşâd,
Geh Fuzûlî vü geh Nedîm oldu.

Sanki bir dağ yıkıldı zelzeleden;
Hâli son yılda pek elîm oldu.

Hîn-i mevtinde, rûh-i pâkinde,
Ne tehâşî, ne bâk ü bîm oldu.

Çünkü her ân o mîr-i muhteremin
Zikri «Yâ Rabbiye'r-Rahîm!» oldu.

Böyle bir zâtın intikali, yine
Bâis-i mâtem-i azîm oldu.

Şân alıp nâmı geçdi târîhe;
Sanmayın cân verip adîm oldu.

«Mâhir İz Bey de göçdü, hey dünyâ!
Edebîyyâtımız yetîm oldu.»

«ماهر اير بك ده گوجدی هی دنیا ادبیاتمز یتیم اولدی»
(هـ ۱۳۹۴)

Kemâl Edib KÜRKÇÜOĞLU

MÂHİR İZ'E TÂRİHLER

Çok temiz kâmil bir insan gitti âh!
Etti yekser cümleten dilhûn bizi.
Hâlisâ târih-i tâmin söyledim:
Veyl gaib eyledik Mâhir İzi
(ویل غائب ایله دک ماهر ایزی)

(1394)

Hâlis ERGİNER

Bu tenknâ'ya veda' etti Mâhir İz nâçâr
Yüceldi ruh-ı bülendi Hüddâya etti şitâb.
Dedim ufûlüine tarih-i gevherin Hâlis:
Riyâz-i adni mekam etti Mâhir-i ahhâb
(ریاض عدنی مقام ایتدی ماهر احباب)

(1394)

Hâlis ERGİNER

Bir amansız hastalıktan çekti sonsuz ıztırab
İrciî emriyle nâçâr açtı arşa bâl ü per.
Gevherin târihi Hâlis doğdu yekden sînedin:
Göçtü Mâhir İz de ahhâb ağlasın şâm u seher
(کو چدی ماهر ایز ده احباب آغلا سین شام و سحر)

(1394)

Hâlis ERGİNER

MÂHİR İZ BEY'İN VEFÂTINA TÂRİH

*Mâhir İz Bey ya'ni mahbûbü'l-kulûb-ı ins ü cân
Havz-ı kevser-âşinâ vîi bağ-ı cennet-âşiyân*

*Meslekî silk-i selef ahlâkî hulk-ı Ahmedî
Hem edîb-i pür-edeb hikmet-şinâs u nüktedân*

*Bir adîmü'l-misl iken mânend-i mihr-i kâinât
Gitdi hayfâ olmadı manzûr-ı çeşm-i ahterân*

*Sığmadı kadr-i refî'i şeş cihât-ı âleme
Çâr unsurdan geçip oldu mekîn-i lâ-mekân*

*Geldi «iîç»ler «hatm-i Kur'ân» dediler târihini
Tâ kıyâmet rûhuna hatm indire Kerrûbiyân*

(1394)

Mehmed ÇAVUŞOĞLU

MÂHİR İZ HOCA HAKKINDA BASINDA ÇIKAN YAZILAR

- Tarih sırasıyla -

Hekimoğlu İsmail, "Bir Canlı Tarihi Daha Tarihe Gömüyoruz", *Yeni Asya*, 11.7.1974.

Doç. Dr. Mehmed Çavuşoğlu, "Mâhir İz Hoca'nın Vefatı Üzerine", *Orta Doğu*, 12.7.1974.

Hekimoğlu İsmail, "Bir Tarihi Böyle Uğurladık", *Yeni Asya*, 13.7.1974.

Hekimoğlu İsmail, "Gömülen Eser", *Yeni Asya*, 14.7.1974.

Ahmed Kabaklı, "Mâhir İz Hoca", *Tercüman*, 14.7.1974.

Prof. Dr. Faruk K. Timurtaş, "Mâhir İz Hoca, Orta Doğu", 16.7.1974.

Dr. Osman Öztürk, "Mâhir İz Beyefendi", *Millî Gazete*, 17.7.1974 (Diyânet Gazetesi, nr. 100, 1.9.1974).

Ebubekir Eroğlu, "Mâhir Hoca'nın Göçü", *Millî Gazete*, 20.7.1974.

Mehmet Ersöz, "Mâhir Hoca'nın Ardından", *Millî Gazete*, 20.7.1974.

Engin Vura, "Mâhir İz Hoca'nın İzleri", *Yeni Asya*, 21.7.1974.

İhsan Kaftangil, "Mâhir İz Hoca'nın Arkasından", *Millî Gazete*, 3.8.1974.

Ergun Göze, "Yanamadıklarımız", *Tercüman*, 26.8.1974.

Reşad Ekrem Koçu, "Mâhir İz", *Tercüman*, 31.8.1974.

Dr. Neclâ Pekolcay, "Mâhir Hocamız ve Millî Muvaffakiyetlerimiz", *Orta Doğu*, 5.9.1974.

Hasan Özönder, "Mâhir İz, Oku mecmuası", nr. 149, Eylül 1974 (Konya).

Osman Keskiöğlu, "Mâhir İz Hoca'nın Ardından", *Diyânet Gazetesi*, nr. 102, 1.10.1974.

- M. Uğur Derman, "Mâhir İz Hoca'dan İzler", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, nr. 1, Ocak 1975.
- Prof. Muhammed Tayyib Okiç, "Merhum Abdullah Mâhir İz Bey", *Tohum*, Mâhir İz Özel Sayısı, nr. 86, Mart 1975 (İstanbul).
- Doç. Dr. Mehmed Çavuşoğlu, "Hocam Mâhir Bey İçin", *Tohum*, Mâhir İz Özel Sayısı.
- İhsan Kaftangil, "Mâhir Hocamız", *Tohum*, Mâhir İz Özel Sayısı.
- Doç. Dr. Yusuf Ziya Kavakçı, "Mâhir Hocam", *Tohum*, Mâhir İz Özel Sayısı.
- Mehmed Ertuğrul Düздаğ, "Hocam İçin", *Tohum*, Mâhir İz Özel Sayısı.
- Ali Alparslan, "İnsan Mâhir İz", *Tohum*, Mâhir İz Özel Sayısı.
- Dr. Osman Öztürk, "Mâhir İz Hoca Kimdir?", *Tohum*, Mâhir İz Özel Sayısı.
- Selçuk Eraydın, "Mâhir Hoca'nın Ardından", *Tohum*, Mâhir İz Özel Sayısı.
- Veli Ertan, "Mâhir İz Hocamızı Anarken", *Tohum*, Mâhir İz Özel Sayısı.
- Dr. Neclâ Pekolcay, "Mâhir Hoca'nın Ardından", *Tohum*, Mâhir İz Özel Sayısı.
- Makbul Özdil, "Büyük Üstad Mâhir İz", *Tohum*, Mâhir İz Özel Sayısı.
- Engin Köksoy, "Mâhir Babam İçin", *Akşam*, 7.5.1975.

İNDEKS

A

- Abbas Said Halim Paşa, 45, 181, 183, 184, 204, 211, 303, 305, 478.
- Abbas Hilmi Paşa (Hidiv), 305.
- Abdullah Cevdet, 296.
- Abdullah Edib Efendi (Erzurum mebusu), 122, 161.
- Abrurrahim Dursun Bey (Çorumlu), 81, 83, 91.
- Abdurrahim Efendi (Bayezid dersiâmlarından), 332.
- Abdurrahim Hâmid, 62.
- Abdurrahman Azzam Paşa, 181.
- Abdurrahman Hâmid, 511.
- Abdülaziz Çâviş (Mısırlı), 186.
- Abdülaziz Mecdî Efendi, 203, 204, 205, 206, 232.
- Abdülbâsî Fâhir (Mahir İz'in küçük kardeşi), 49.
- Abdülhakîm Arvasî Efendi, 485.
- Abdülhakîm Fehmi Efendi (Mısırlı, Alman İstihbarat Bürosu şefi), 64, 65, 80.
- Abdülhalim Efendi (Mahir İz'in babası), 18, 22, 50.
- Abdülhâmid (II.), bk. Sultan Abdülhâmid.
- Abdülhamidin Ruhaniyetinden İstimdâd* / Rıza Tevfik, 225.
- Abdülkadir (Noyan Paşa) Bey, 53.
- Abdülkadir Bey, 123, 227.
- Abdülkadir Yaman Dede, 359, 360.
- Abdülkerîm Efendi (Melâmî şeyhlerinden), 266.
- Abdülmennan Bey (Mahir İz'in kardeşi), 23, 34.
- Abdülvahhab Şa'rânî, 293.
- Acar, Nazmi, 482.
- Acudoğlu, Râtib Aşir, 66.
- Açıkgöz, Mehmed, 520.
- Adâlet Partisi, 487.
- Adalı Bilâl Efendi, 28.
- Adana Tarihine Bir Nazar* / Kâfzâde Yusuf İzzet Bey, 224.
- Adanalı Hayret Efendi, 45, 160, 221, 222, 223, 224, 225, 263.
- Adanalı Ziya Bey, 279, 281.
- Adanalı Ziya'ya Nazîre / Muhyiddin Râif Bey, 281.
- Adasal, Râsim (Dr.), 402.
- Adıvar, Adnan, 25, 139, 140, 141, 142, 144.
- Adıvar, Halide Edib, 141.
- Adnan Safvet (Ankara Valisi Azmi Bey'in oğlu), 309.
- Ağaoğlu, Ahmed, 105.
- Ahkâm-ı Kur'ân*, 502.
- Ahmed Abdülkerim (Mâhir İz'in torunu), 360.
- Ahmed Amiş Efendi (Fatih tür-

- bedârı), 203, 204, 326.
- Ahmed Bey (Ömer Ferid Kam'ın büyük oğlu), 204.
- Ahmed Celâleddin Efendi, 286.
- Ahmed Hamdi Bey (Devrin san-sür müfettişi), 263, 276.
- Ahmed Kerim (Mâhir İz'in toru-nu), 380.
- Ahmed Midhat Efendi, 225, 262.
- Ahmed Muhtar Paşa (Müşîr), 241.
- Ahmed Paşa (Dr. Ömer Ferid Kam'ın babası), 186.
- Ahmed Râsim, 262.
- Ahmed Râşid Bey (Güzin Ha-nım'ın eşi), 23,
- Ahmed Rif'at Bey, 293.
- Ahmed Rüstem Bey, 86.
- Ahmed Rüşdi Efendi (Ulucâmi hatîbi), 268.
- Ahmed Samîm Bey (*Sadâ-yı Mil-let'in muharriri*), 45, 124, 476.
- Ahmed Sultan, 218, 219.
- Akbaş, Özel, 522.
- Akçor, Muhiddin (Mehmed Âkif Ersoy'un dâmadı), 335, 337, 339, 345, 350.
- Akdoğu, Râsim (Korgeneral), 244.
- Âkil Bey (İdâdî'nin müdürlerin-den), 54.
- Akkoyun, Nâzım, 521.
- Aksekili Ahmed Hamdi Efendi, Aksu, Türkan, 391.
- Akyüz, İsmail Hakkı, 427, 474, 475.
- Alasonyalı Hacı Cemal efendi, 512.
- Alaybeyzâde Burhaneddin, 34.
- Albayrak, Nezihî, 151.
- Ali (Hz.), 82, 138, 169, 170, 276, 353.
- Ali Bey (İranlı kâğıtçı), 251.
- Ali Bey (Maârif müdürü), 508.
- Ali Bey (Mutasarrıf), 334.
- Ali Burhaneddin (Ahmed Hamdi Bey'in oğlu), 276.
- Ali Emîrî Efendi, 215, 223, 225, 226, 265, 459.
- Ali Fâik Efendi (Cideli), 54, 56, 57, 71, 436.
- Ali Fuad Bey (Mâbeyn başkâtibi), 223.
- Ali Himmət Berki Efendi, 206.
- Ali Kemal Bey, 124, 194.
- Ali Rıza Bey (Ankara maârif mü-dürü), 133, 134, 311.
- Ali Rıza Bey (Mektupçu), 332.
- Ali Rıza Efendi (Muğlalı, ders ve-kili), 160.
- Ali Rıza Efendi (Kuşadalı), 337.
- Ali Rıza Paşa, 227, 228.
- Ali Rûhî, 375.
- Ali Sâib (Adana mebusu), 119.
- Ali Şükrü Bey, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 435.
- Alanya, Raûf, 240, 515.
- Almanca, 25, 237, 241, 346, 371, 374.
- Alpagut, Hulûsi, 244.
- Amasyalı Cûdî Efendi, 286.
- Arapça, 32, 38, 41, 46, 54, 65, 69, 73, 81, 152, 179, 180, 217, 231, 232, 233, 245, 334, 343, 353, 371, 432, 433, 434, 436, 444, 449, 472, 485, 456, 498, 503, 509, 514.
- Ararat, Tevfik (Galatasaray Lisesi

müdürü), 402.
Ararat, Yusuf Cemil (Hâfız), 122,
123, 185, 201, 224, 251, 269,
270, 290, 299, 304, 305, 332,
334, 335, 336, 337, 338, 339,
340, 341, 342, 343, 344, 345,
347, 348, 351, 352, 353, 355,
356, 357, 358, 359, 360, 361,
373, 378, 434, 456.
Arat, Reşid Rahmetî, 25.
Arif Efendi (Kur'ân-ı Kerîm mu-
allimi), 34.
Artam, Nureddin (*Vakit* gazetesi
muharrirlerinden), 190,
Arûz'a İtirâz / Hâfız Yusuf Cemil
Ararat, 336.
Âsaf Bey (Bahriye miralayı), 268.
Âsım / Mehmed Âkif Ersoy, 157,
175, 209, 301, 520.
Âsım Bey (Düyun-ı Umumiye
müdürü), 53, 88, 155, 409.
Âsım Efendi (Bursa kadısı), 50.
Aşir Molla (Ankara kadısı), 81,
188, 189.
Atâ Bey, 47.
Atatürk, bk. Mustafa kemal Paşa.
Atay, Hüseyin, 456, 459.
Âtîf Bey (Mecelle şârihi), 123,
160.
Âtîf Efendi (Galata kadısı), 52,
485.
Atsız, Nihal, 218, 324, 366, 387.
Attarzâde Halil Bey, 511.
Avni Bey (Orta Tedrîsât müdü-
rü), 329.
Avni Efendi (Hukuk Mahkemesi
azâsı), 80.
Avram Galanti Bey, 87, 106.
Ayaşlı Ali Rıza Bey, 85, 86, 87,

146, 148, 392, 437.
Ayberk, Hamza Medeni, 511.
Aykaç, Fâzıl Ahmed, 44, 211, 304.
Azmi (Savut) Bey (Eski Ankara
valisi), 82, 146, 309,

B

Baba Tâhir Uryan, 195, 196.
Babanzâde Ahmed Nâim Bey, 45,
108, 160, 223, 265, 326, 334,
335.
Bağdad Mersiyesi / Şeyh Sâdi, 55.
Bahâ Bey (Haydarpaşa Lisesi
müdürü), 388, 442.
Bâkî, 142, 221, 245.
Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, bk. İz-
mirli İsmâil Hakkı Bey.
Banarlı, Hihad Sâmi, 363, 365,
366, 374, 390.
Banguoğlu, tahsin, 387.
Başak, Seniüddin (Avukat), 67,
359, 431, 454.
Başgil, Ali Fuad, 480, 481, 486.
Başman, M. Avni (İngiliz Avni),
311, 428.
Bayar, Celâl, 99, 118, 401, 405,
426, 427, 438.
Bedâyi-i Edebiye, 215.
Bedîi Ziya bey (Prof.), 403.
Bedri Efendizâde Şemseddin
Efendi, 20.
Bedri kemal Bey (Üsküplü), 238.
Beğnamlı Hacı Mustafa Efendi-
zâde Halil, 62.
Behçet Bey, 385,
Behçet Efendi (Beşirağa Dergâhı
postnişini), 229.
Bekâr / Fethi (Yunus Nâdi mükâ-
fatını kazanan hikâyesi), 239.

Bekir Bey (Defterdar), 412, 413.
 Belkıs Hanım, 395, 396.
 Bereketzâde İsmâil Hakkı Bey, 160.
 Berker, Halil, 511.
 Berkman, Avnürrefik (Sultanî muallimlerinden), 168, 169.
Beyânü'l-Hak, 160.
 Beyatlı, Yahya Kemal, 211, 228, 304, 360, 362, 363, 364, 365, 366, 373, 374, 377, 378, 520.
 Beylerbeyli Hâzım Bey, 224.
 Bezzâziye, 500, 501.
Bîdîl Dîvânı, 202.
 Bihîn Hanım (Mahir İz'in ablası), 22, 42.
 Bilge, Mustafa, 521.
Bilgi mecmuası, 446.
 Bilmen, Ömer Nasûhî, 498, 499, 500, 501, 512.
Bir Nefîse / İbrahim Cûdî Efendi, 73.
Bizim Köy / Mahmut Makal, 515.
 Bodur, İbrahim, 503.
 Bolayır, Ali Ekrem, 198, 216, 217, 245, 246.
Bostan / Şeyh Sâdî, 140, 155.
 Bozkurt, Mahmud Esad, 105.
 Bölükbaşı, Osman, 487.
 Börekçizâde Muammer Ref'i Bey, 60.
 Börekçizâde Rif'at Efendi, 61.
Bu da Bizim Köy / Selâhaddin Şenelt, 515.
Bûharî-i Şerîf, 41.
Bugün gazetesi, 482.
Bülbul / Mehmed Âkif Bey, 435.
Büllûğül-Merâm, 502.
 Büyük Hilmi Bey, 335.

Büyük Türk Lûgati / Hüseyin Kâzım Bey, 85, 177, 193.
 Büyükçınar, Ahmed Muhtar, 499.

C

Câbiç, Ali Fehmi (Mostar müftüsü), 332.
 Caferoğlu, Ahmed, 218, 245, 324.
Câmiü's-Sagîr, 56, 158, 336, 391, 434.
 Cânân, Zeki, 446.
 Canbolat, İsmâil, 123, 126.
 Cantay, Hasan Basri, 156.
 Câvid (Azerî şairi), 147.
 Câzim Efendi (Erzurum mebusu), 122, 129, 218.
 Cebesoy, Ali Fuad, 83, 137.
 Celâl Bey (Sakallı), 57, 58, 59, 67, 68.
 Celâl Efendi, 432, 434, 435.
 Celâl Nuri Bey, 194, 215, 265.
 Celâleddin Ârif Bey, 93, 100.
 Cemal Bey (Çanakkale Lisesi müdürü), 404.
 Cemal Bey (Mâlûmât-ı Vataniye ve Hukukiye muallimi), 46, 378.
 Cemal Paşa, 123.
 Cemil Bey (Süvâri Kaymakamı), 239.
 Cenab Şahabeddin, 63, 157, 209, 437.
 Cessâs, 502.
 Cevad Bey (Zabıt mümeyyizi), 148, 149.
 Cevdet İzrab Bey (Çamlıca Lisesi müdürü), 323.
Cezmi / Nâmık Kemal, 391.
 Cumaloğlu, Fehmi, 486.

Cumhuriyet, 212.

Cumhuriyet Halk Partisi, 95, 106,
108, 120, 122, 128, 236, 310,
387, 405, 427, 428, 438.

Cüneyd-i Bağdâdî, 250.

Ç

Çakan, İsmâil, 492.

Çakmak, Fevzi, 109, 241.

Çamdibi, Mahmud, 521.

Çamdibi, Vefa, 521.

Çamlıbel, Faruk Nafiz, 211, 235,
304, 379, 437, 438.

Çantay, Hasan Basri, 51, 113, 205,
206, 313, 433, 437, 457, 459,
498, 500.

Çarşaf / Câvid, 147.

Çavdaroglu, Ahmed, 481.

Çavuşoglu, Mehmed, 388, 516,
532.

Çelebi Kâzım Bey (Yüksek Tica-
ret Okulu muallimlerinden),
395.

Çelebioğlu, Ferid, 332.

Çelebioğlu, Sârim Hüsnü (Prof.),
173, 205.

Çerkez Edhem, 114, 126.

Çetin, Faruk (Çorumlu), 511.

Çetin, Nevin, 442.

Çetin, Nihad (Prof.), 445.

Çıkrıkçıoğlu, Vehbi (Balıkesirli),
431.

Çuğadar, Mustafa (Kayserili),
499.

Çulha, Ömer Lütfi, 504.

D

Dağıstanlı Murad Bey (*Mîzan*
muharriri), 44.

Daldal, Feyzi (Dönemin Erzurum
valisi), 415.

Dallı, Ahmed, 319.

Dante, 491.

Dâre Kutnî (Muhaddis), 501.

Daudet, Alfons, 155.

Davudoğlu, Ahmed, 457.

Değirmenimden Mektuplar / Al-
fons Daudet, 155.

Demiroğlu, Tevfik, 304.

Demokrat Parti, 405, 426, 427,
4298, 429, 438, 487.

Derman, Uğur (Mâhir İz'in öğren-
cilerinden), 153, 389, 507, 517.

Din ve Cemiyet / Mâhir İz, 492.

Dinç, Râif, (Erzurum milletvekili,
Mahir İz'in dayısı), 22, 29,
118, 119, 120, 129, 141, 218,
268.

Diyanet Gazetesi, 492.

Diyarbakirî Molla Çelebi, 18.

Dobraca, Kasım (Yugoslavya Ce-
miyet-i İlmiye reisi), 509.

Doğan, Lütfi, 458.

Doğanbey, Mustafa, 504.

Doğrul, Ömer Rıza, 341.

Doksanbeşe Doğru / Tevfik Fikret,
45, 478.

Dorulluh Celâl Bey, 409, 411, 413.

Döner Ayna / Halide Edib Adı-
var, 141.

Durak Bey, 122.

Dursun Bey (Erzurum mebusu),
122.

Dursunoğlu, Cevat (Orta Tedri-
sat müdürü), 236.

Duru, Kâzım Nâmî, 402.

Düzdağ, Mehmed Ertuğrul, 389,
518, 519,

E

- Ebu'l Alâ el-Maarri, 55, 233.
 Ebusuûd Efendi, 159, 485, 486.
Ebussuûd Efendi'nin Fetvaları /
 Haz. M. Ertuğrul Düzdağ,
 389, 519.
Edebiyat Lügati / Tâhirü'l-Mevle-
vî, 298.
Edebü'l-Kadî, 41.
 Edhem Feyzi Bey, 327, 329, 330,
 331.
 Eğrilmez, Şükran, 441.
 Ekeman, Seniha, 441.
 Ekmel Bey (Kimyager), 183.
 Elmalılı Ahmed Hamdi Yazır, 45,
 91, 124, 160, 182, 157, 334,
 389, 440, 459.
El-Ahkâmî's-Sultâniye / Mâverdî,
206.
El-Kibrîtü'l-Ahmer / Abdülvah-
hab Şa'rânî, 293.
 Emânullah Han (Afgan Şahı),
 260, 261.
 Emin Bey (Bursa mebusu), 132.
 Emin Bey (Edebiyat hocası), 307.
 Emine Hanım (Mahir İz'in teyze-
 si), 30.
 Emine Hanım (Abbas Said Halim
 Paşa'nın kızı), 211.
 Emir, Selma, 442.
Endülüis Mersiyesi / Ebu'l Bekâ,
55.
 Enver Bey, 319.
 Enver Paşa, 123.
 Enverî, 216.
 Enverî Bey (Midilli kadısı), 296.
 Eraydın, Selçuk, 445, 446.
 Erbilli Esad Efendi, 507.
 Erdem, Hasan Hüsnü (Diyânet
 İşleri eski başkanı), 456.
Erganûn (Behçet Yazar tarafından
 çıkarılmış olan dergi), 145.
 Erginer, Hâlis, 290, 360, 361, 362,
 363, 367, 371, 373, 374, 375,
 376, 377, 378, 380, 381, 383,
 391, 526, 531.
 Ergun, Nermin, 442.
 Ergun, Nüzhet, 324.
 Erkilet, Nureddin, 395.
 Ersal, Yusuf Ziyâeddin, 457.
 Ersoy, Mehmed Âkif, 15, 44, 45,
 111, 117, 124, 140, 153, 156,
 157, 158, 161, 162, 175, 177,
 178, 181, 182, 183, 184, 188,
 209, 210, 215, 216, 223, 224,
 225, 233, 245, 255, 295, 296,
 297, 301, 304, 326, 334, 335,
 337, 341, 363, 388, 390, 435,
 458, 492.
 Ertegün, Münir, 156.
 Erzi, Adnan Sadık (Prof.), 456.
 es-Seyyid Mehmed Served Efen-
 di (Mahir İz'in dedesi), 17.
 Esad Bey (Tevfik Fikret hayranı
 zât), 295.
 Esad Bey (Amasya mebusu), 137.
 Esad Muhlis Paşa, 234.
 Eşref Edib, 29, 175, 183, 225, 305,
 434, 473, 474.
 Evliyaoğlu, Gökhan, 481.
 Evranosoğlu, Perihan (Şâir-öğret-
 men), 396.
 Evnanoszâde Sâmi Bey, 334.
 Eygi, Mehmed Şevket, 481, 482,
 483, 486.
 Eyüb Sabri Bey, 118, 126.

F

- Fahredden Bey, 302.
Fahredden-i Râzî, 498, 499.
Fâik Kemal Bey (Avukat), 319, 320.
Farsça, 54, 55, 140, 155, 188, 217, 231, 233, 232, 245, 334, 390, 436, 504, 505, 514.
Fatîn Efendi, 178.
Fâzıl nermi Bey, 511.
Fehim Bey (Serasker Kapısı şeffle-
rinden), 266, 267, 268.
Fehmi Bey, 91.
Ferheng-i Ziyâ / Ziyâ Şükûn
Efendi, 185, 216,
Ferda / Tefvik Fikret, 391.
Feridun Bey (Ortaokul müdürü),
307.
Fethi Bey, bk. Okyar, Fethi.
Fethi Paşa, 240.
Fikhi'z-Zekât / Yusuf Kardâvî,
504.
Fındıkoğlu, Ziyâeddin Fahri
(Prof.), 446.
Fikret Bey (Mustafa Kemal Pa-
şa'nın hususî doktorlarından), 128.
Fransızca, 21, 24, 47, 57, 58, 59,
60, 65, 67, 68, 155, 156, 187,
218, 237, 242, 320, 324, 327,
331, 343, 384, 401, 440, 441.
Fuad Bey (Diş tabibi), 320.
Fuad Şemsi Bey, 182, 211, 301,
302, 303, 304, 305, 306, 307,
308, 309, 311, 339, 362, 437,
438.
Fuzûlî, 195, 222, 277, 346.
Fuzûlî Divânı, 339.
Füsûsü'l-Hikem, 294.

Fütûhât-ı Mekkiye, 293, 294.

G

- Galilee, 256
*Gazeteci Lisâm / Abbas Said Ha-
lim Paşa*, 478.
Gerede, Hüsrev, 111.
Giridli Muhtar Bey (Mektupçu),
332.
Giriftinzâde Mehmed Bey (Sey-
ran belediye reisi), 409.
Gökberk, Mâcîd (Prof.), 25.
Gökyay, Orhan Şaik, 339, 340.
Gölpınarlı, Abdülbâki, 217.
Gövza, İbrahim Alaaddin, 363.
Gözyayın, Edhem Feyzi, 292.
Gözübüyük Ali Efendi (Gözübü-
yükzâde Ziya Bey'in babası),
121.
Gözübüyükzâde Ziya Bey (Erzu-
rum mebusu), 15, 120, 121,
162, 192.
Gülîstan / Şeyh Sâdi, 38, 140, 215.
Günaltay, Şemseddin, 182.
Güneş, Nuri, 389.
Güney, Eflâtun Cem, 387.
Güngör, Erol, 366.
Günsan, Engin Vural, 520.
Güvemli, Zâhir, 219.
Güzel Yazılar / Süleyman Şevket
Bey, 181, 301.
Güzelyazıcı, Abdurrahman Şeref,
257, 512.
Güzîn Hanım (Mâhir İz'in kız
kardeşi), 23, 36, 268.

H

- Hacı Alâeddin Bey, 507.
Hacı Ârif Bey, 291.
Hacı Bektaş Efendi (Hüsnühat

- muallimi), 36.
- Hacı Bektaş Velî, 356.
- Hacı Cemal Efendi, 512.
- Hacı Mustafa Efendi (Beynamlı), 511.
- Hacı Nûri Bey (Bâb-ı Âli evrak müdürü), 82.
- Hacı Osman Efendi (Medineli), 325, 349.
- Hacı Rif'at Efendi (Ankara müftüsü), 511.
- Hâfız Ali Üsküdarî, 182.
- Hâfız Dîvânı*, 156.
- Hâfız Cevdet Bey, 512.
- Hâfız Fahrî Özcanlı, 512.
- Hâfız Osman Bey, 267, 267, 319, 456.
- Hâfız Şîrâzî, 202, 357.
- Hakanî, 216.
- Hakdiyen, Haslet (Kimya muallimi), 441.
- Hâkim Senâî, 358.
- Hâkimiyet-i Milliye*, 125.
- Hakkı Devrim Bey, 481.
- Hâlid Bey (Hendese muallimi), 264.
- Hâlid Paşa, 131, 132, 133, 134, 135.
- Hâlil Bey, 132.
- Hâlîm Efendi, 51.
- Hâlis Bey, 159.
- Hâlis Efendi (Şirvanlı), 18, 332, 333, 334.
- Halûk'un Defteri* / Tevfik Fikret, 215.
- Hamamîzâde Ali Rıza Efendi (Hayriye Hanım'ın babası), 18.
- Hamdi Bey (Ankaralı), 171.
- Hamdi Ragıp Bey, 402, 403.
- Hâmid Bey (Kavânin Kalemi müdürü), 112, 171.
- Hâmid Bey (Kaza kaymakamlarından), 93, 94.,
- Hammâmîzâde İhsan Bey, 482.
- Han-ı Yağma* / Tevfik Fikret, 45, 478.
- Hanîfzâde Mehmed Efendi (Ankara eşrâfından), 361.
- Harâbât*, Ziyâ Paşa, 155, 202, 215, 342.
- Harb Mecmuası*, 207, 211.
- Harun Reşit Bey, 239.
- Hasan Bey (Vanlı binbaşı), 238
- Hasan Efendi, 319.
- Hasan Fehmi Bey (Maliye vekili), 409, 411, 413.
- Hasan Fehmi Bey (*Serbestî* gazetesi muharriri), 124, 476.
- Hasan Fehmi Efendi (Gümüşhane mebusu), 110, 111.
- Hasan Fehmi Efendi (Sinop mebusu) 50.
- Hasan Hüsnü Efendi (Şeyhülislâm), 23.
- Hasırcızâde, 378.
- Hâşim Bey, 229, 440, 441.
- Hâtemi Seniuh Bey (Mâhir İz'in arkadaşlarından), 388, 399, 400.
- Hatiboğlu Müfid Bey (Orta Mek-tep müdürü), 321.
- Hayatî Bey (Avukat), 319.
- Haydar Bey (Mektep müdürü), 75, 79, 235.
- Haydar Efendi (Kadîrî şeyhlerinden), 33.
- Haydar Efendi (*Mecelle* şârihi), 160.

Hayri Bey (Ankara vilâyeti evkaf müdürü), 119, 155.
 Hayri Efendi (Şeyhülislâm), 449.
 Hayriye Hanım (Mâhir İz'in büyükannesi), 18.
 Hazmî Efendi (Mesnevîhan), 512.
 Hıfzı Tevfik (Boğaziçi Lisesi müdürü), 470.
 Hızır (Hz.), 275.
 Hızır Bey, 159.
 Hidiv İsmâil Paşa, 18.
Hilâl mecmuası, 475.
 Hilmi Bey (Albay), 241.
 Hilmi Bey (Halk Partisi umumî kâtibi), 387.
 Hitler, 330.
 Hoca Kadri Efendi, 225.
 Hoca Müfid Efendi (Kırşehirli), 60.
 Hoca Zühdü Efendi, 160.
 Hülûsî Efendi (Hattat), 303.
 Hülâgû, 285.
 Hürriyet ve İtilaf Partisi, 48, 184.
 Hüseyin Avni Efendi (Mucurlu hâkim), 325.
 Hüseyin Bektaş Bey, 438.
 Hüseyin Bey (Kimya Fakültesi Doçenti), 389.
 Hüseyin Hilmi Paşa, 29.
 Hüseyin Hüsnü Efendi (Çelebizâde, Mahir İz'in dayısı), 18, 19, 48, 49, 160, 173, 184, 296.
 Hüseyin Hâşim Bey, 262.
 Hüseyin Kâzım Bey (Trabzon valisi), 177, 193, 476.
 Hüseyin Sîret, 130, 191, 198, 286, 504.
 Hüseyin Suad, 125, 164.
 Hüseyin Şehbâl Bey, 399, 400.

Hüsnü Efendi (Fârisî muallimi), 373.
 Hüsnü Hâmid Bey (Fen Fakültesi dekanlarından), 227.
 Hüsrev Bey (Çerkez Edhem'in kardeşi), 126.

İ

İbn-i Hişâm, 51.
 İbn-i Kemal, 159.
 İbn-i Sînâ, 258
 İbnülemin Mahmud Kemal, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 504, 505.
 İbrahim (Hz.), 272.
 İbrahim Bey (Yenikapı Orta Mektep müdürü), 380,
 İbrahim Cûdî Efendi (Trabzon müftüsü), 73, 81, 82, 83, 84.
 İbrahim Edhem (Ali Fâik Efendi'nin oğlu), 71.
 İbrahim Elmalî bey, 512.
 İbrahim Hakkı Paşa (Sadrâzam), 19, 45, 48, 423.
 İbrahim Raûf Bey, 132.
 İbrahim Rüşdî Efendi (Bağdad mollası, Mahir İz'in annesinin babası), 18, 19, 30, 296.
İcdihâd, 48, 296.
 İdris Efendi, 182.
 İhsan Bey (İstiklâl Mahkemesi reisi), 112.
 İhsan Efendi (Yozgathlı müderris), 183.
 İhsan İzzetî Bey, bk. Kaftangil, İhsan İzzetî.
 İhsan Nazmî Bey (Kimya muallimi), 440.
 İhsan Rifat Bey (Doktor), 271, 470.

İkdam gazetesi, 44, 87.
 İkdü'l-Ferid, 349.
 İkiz, Lütfi (Kastamonu Kütüphanesi müdürü), 183.
 İktitaf / Atâ Bey, 47.
 İleri gazetesi, 194.
 İleri, Tevfik, 401, 402, 429, 431.
 İlmiye Salnâmesi, 18.
 İlyas İzzetî Bey, 64, 436.
 İmam Kuşeyri, 445.
 İnan, Mustafa Nazmi (Tümgeneral), 244.
 İnce, Refik Şevket, 97, 98, 99, 106.
 İncedayı, Cevdet Kerim, 354.
 İngiliz Ansiklopedisi, 25.
 İngilizce, 25, 65, 88, 106, 242, 264, 270, 284, 372, 394.
 İnönü, İsmet, bk. İsmet Paşa.
 İpekli Bayram Efendi, 39, 40, 69.
 İsâ (Hz.), 341.
 İsâ Ruhî Efendi (Dağıstanlı), 38, 41.
 İsfendiyaroğlu, Fethi (Başmüfettiş), 311.
 İshakoğlu Süleyman Bey, 431.
 İslâm Ansiklopedisi, 445, 446.
 İslâm Düşüncesi, 209, 492.
 İslâmî Edebiyat Tarihi, 446.
 İsmâil (Hz.), 272.
 İsmâil Efendi, 90.
 İsmâil Ertuğrul Fennî Bey, 292.
 İsmâil Hakkı Bey (Tekirdağ mebusu), 404.
 İsmâil Hakkı Bey (Yüzbayı), 46.
 İsmâil Hakkı Efendi (Midilli kaddısı), 52.
 İsmâil Sâib Efendi, 90, 201, 220, 221, 230, 334, 335, 343, 344.
 İsmet Paşa, 109, 111, 128, 133, 137, 406, 417.

İsteban Hilmi Gurdikyan, 504, 505.
 İstiklâl Marşı / Mehmed Âkif Ersoy, 161, 162, 181, 312, 326, 520.
 İstiklâl Marşı / İskender Hâki, 164.
 İstiklâl Türküsü / A. S. , 162.
 İştirakiyyun Fırkası, 119, 120.
 İtalyan Ansiklopedisi, 25, 324.
 İtalyanca, 25, 324.
 İttihat ve Terakkî, 29, 44, 45, 51, 84, 118, 123, 125, 127, 129, 146, 169, 226, 227, 405, 427.
 İttihad Hanım (Avukat Fâik Kemal Bey'in kızı), 320.
 İttihatçı/lar, 29, 49, 118, 123, 124, 127, 128, 141, 143, 184, 203, 267, 326, 340, 354, 405, 428.
 İz, Fâhir, 15, 24, 52, 141, 153, 154, 324.
 İz, Servet, 429.
 İzmirli İsmâil Hakkı Bey, 20, 160, 182, 234.
 İzmirlioğlu, Beşir Fuad, 62, 63, 436.
 İzzet Bey (İzmir Orta Mektebi müdürü), 324.
 İzzet Bey (Dönemin İzmir valisi), 86.
 İzzet Paşa, 227.

K

Kaadî Beyzâvî, 353, 485.
 Kaadî Tefsîri, 485, 486.
 Kabakçı Mustafa, 81.
 Kadam, Osman (Kartal Orta Mektep müdürü), 371.
 Kadioğlu, Ârif, 441, 516.
 Kadirbeyoğlu, Zeki, 135, 406, 408,

- 409, 412, 414, 415, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426.
- Kaftangil, İhsan İhzetî, 64, 65, 78, 147, 162, 436, 511.
- Kâfzâde Yusuf İzzet Bey, 224.
- Kalender Şah, 349.
- Kam, Ömer Ferid, 176, 182, 186, 188, 189, 190, 191, 192, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 215, 216, 221, 230, 232, 244, 245, 246, 254, 258, 260, 261, 262, 286, 335, 337, 365.
- Kam, Rüşen (Ömer Ferid Kam'ın oğlu), 246.
- Kami, Kemâleddin, 165.
- Kâmil Efendi (Kitapçı), 147.
- Kâmil Güneş Bey (Hükûmet doktoru), 268.
- Kâmil Paşa (Sadrâzâm), 241.
- Kâmil Paşa (Şeyh Şâmil'in oğlu), 41, 384.
- Kandemir Bey (Muharrir), 198.
- Kanunî Sultan Süleyman, 349.
- Kaptan Refik Bey (İngilizce muallimi), 442.
- Kara Ahmed, 48.
- Kara Emin, 47.
- Kara Kemal, 123, 127.
- Karababa, Sıdkı (Edebiyat öğretmeni), 290, 293.
- Karabatur, Mehmed Galib (Ankaralı), 90, 91, 311.
- Karabekir, Kâzım, 82, 104, 419.
- Karabel, İsmâil Kemal, 370.
- Karagöz, Gönül, 401.
- Karay, Refik Halid, 124, 147.
- Katırcıoğlu, Prenses Şevket Ömer Muhtar (Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın kızı), 195, 305.
- Katibiumumî Hilmi'ye Arz-ı Hâl / Hâlis Erginer*, 367.
- Kavakçı, Yusuf Ziya, 514.
- Kaya, Şükrü, 98, 99.
- Kayıran, Süleyman, 501.
- Kâzım Karabekir Paşa, bk. Karabekir, Kâzım.
- Kâzım Nâmi (Selânikli), 89.
- Kel Ali, 119.
- Kemal Bey (İlkmektep müdürü), 170.
- Kemal Bey (Muallim), 319.
- Kemal Bey (Müze müdür muavini), 456.
- Kemâleddin Bey (Mülkiye Mektebi profesörlerinden), 402, 403.
- Kemâleddin Nomer Bey (Avukat), 15.
- Ken'an Bey (Şeyh), 205.
- Kenzu'l-Ummâl, 157, 434.
- Kılıç Ali, 119.
- Kınacı, Bahri, 511, 512.
- Kırdar, Lütfi, 308.
- Kırimer, Câfer (Kırım cumhurbaşkanı), 327, 329.
- Kırkdörsâde Emîn Efendi (Bağdad mollası, Zehra Hanımın babası), 18.
- Kısas-ı Enbiyâ*, 519, 522.
- Kızılıklı Mahmud, 48.
- Kilisli Rif'at Bey, 46.
- Kimdim?* / Midhat Cemal Kuntay, 211, 212.
- Kiper, Kemal, 521.
- Koca Yusuf, 48.
- Koç, Vehbi, 75, 511, 512.
- Kongar, İhsan, 403.
- Konyalı Ârif Bey, 224.

Koraltan, Refik, 428.
Korur, Rıdvan (Yeldeğirmeni Orta Mektebi müdürü), 323, 371, 372.
Köksal, Abdülkadir (Matematik hocası), 370, 371.
Köksoy, Ersin, 520.
Köprülü, Mehmed Fuad, 25, 87, 106, 218, 219, 220, 221, 224, 226, 227, 228, 324, 428.
Köprülü, Necati (Kimya hocası), 442.
Köylü Millet Partisi, 487.
Kral Abdullah (Ürdün), 196.
Kral Faruk (Mısır), 395.
Kudret Vehbî Bey (Müfid Efen- di'nin kardeşi), 78, 79, 511.
Kumbaracı, Mehmed Fevzi, 150, 151, 152, 305, 437.
Kuntay, Midhat Cemal, 208, 209, 210, 211, 212, 223.
Kur'an-Kerim, 26, 34, 66, 82, 142, 143, 159, 160, 182, 183, 197, 199, 254, 255, 256, 257, 258, 292, 348, 349, 389, 433, 434, 454, 455, 457, 459, 485, 494, 495, 496, 499, 502, 503, 504, 509, 513.
Kur'an-ı Kerim Meâli / Ömer Nasuhi Bilmen, 500.
Kurtdereli, 48.
Kurtuluş, Osman (Fransızca hocası), 401.
Kutluay, Yaşar, 456, 457.
Küçük Hamdi Efendi, 225, 356.
Külâhîzâde es-Seyyid İsmâil Abdülhalim Efendi (Ankara kadısı), 17.
Külâhîzâde Tahir Efendi (Mahir

İz'in dedesinin babası), 17, 20, 26.
Kürd Teali Cemiyeti, 128.
Kürkçüoğlu, Kemal Edib, 443, 454, 455, 459, 471, 528, 529, 530.

L

Latince, 242.
Levend, Ağâh Sırrı, 246, 346.
Leylâ Hanım, 327.
Leylâ ile Mecnûn, Fuzûlî, 346.
Lord Krammer, 21.
Lugal, Necati, 203, 332, 334, 335, 373, 391.
Lugat-i Târihiye ve Coğrafiye / Ahmed Rifat Bey, 293.
Lütfî Fikri Bey (Dersim mebusu), 45, 476.
Lütfî Târîhi, 218

M

Madam Gabriel, 327.
Mâhir Haldun (Mâhir İz'in torunu), 381.
Mâhir İz Bey'in Vefâtına Târih / Mehmed Çavuşoğlu, 532.
Mâhir İz'e Târihler / Hâlis Erginer, 531.
Mâhir İz'in Ardından / Hâlis Erginer, 525.
Mahmud Celâleddin Paşa, 179.
Mahmud Muhtar Paşa, 241.
Mahmud Necî Efendi (Saraybosnalı), 34, 36, 38, 39, 48, 69, 215, 449.
Mahmud Şebüsterî (İran'ın mutasavvıf şairlerinden), 195.
Mahmud Şevket Paşa, 476.

- Mahmut Makal, 515.
Makamât-ı Harîrî, 332.
 Mamaş, Gülcan (Edebiyat hoca-sı), 401.
 Manastırlı İsmâil Hakkı Efendi, 159, 326.
 Mansuroğlu, Mecdûd, 219.
 Maraşlı Ahmed Tâhir Efendi, 90, 204, 265, 266.
 Ma'ruf-ı Kerhî, 250.
 Matlı Ziyâ Paşa, 85.
 Mecelle, 159, 160, 214, 451.
 Mecid Efendi (Şirvanlı), 34.
Meçhul Askere / Midhat Cemal Kuntay, 211, 212.
 Medenî Bey (Mâhir İz'in amcası), 18, 20, 21, 32, 44, 68.
 Medyum Avni Efendi, 81.
 Mehmed Ağustos Bey (Genel Kurmay şûbe müdürlerinden), 241, 242, 243.
 Mehmed Ali Haşmet, 443.
 Mehmed Âtîf Efendi (Konyalı), 46.
 Mehmed Cavid Bey (Balıkesir mebusu), 312.
 Mehmed Emin Efendi, 32.
 Mehmed Memduh Paşa, 439.
 Mehmed Muhsin, 167.
 Mehmed Süreyyâ Bey, 18, 20, 222.
 Mehmed Vehbi Efendi (Konya mebusu), 95, 96.
 Menderes, Adnan, 405, 426, 427.
 Meriç, Rıfka Melûl, 140, 324.
 Mersinli Cemal Paşa, 113.
Mesnevî / Mevlânâ, 294, 298, 299, 359.
 Mes'ud Efendi (Dağıstanlı), 46, 238.
 Mes'ud Efendi (Şirvanlı), 232.
 Mevlânâ (Hz.), 66, 67, 258, 340, 359, 504.
Mevzûat, 434.
 Midhat Bey (Prof. Nusret Bey'in kardeşi), 214.
 Mihin Hanım, 374.
 Millet Partisi, 429, 486, 487.
 Mirzâ Abdülkadir Bidil, 202, 203.
Mîzan gazetesi, 44, 476.
 Mizancı Murad Bey, 124.
 Montesquieu, 158, 159.
Muallâkât-ı Seb'a (Yedi Askı), 51, 156, 201, 332.
 Muallim Cevdet Bey, 210.
 Muallim Cûdî Efendi (Merzifonlu), 197, 206, 232.
 Muallim Feyzî, 262.
 Muallim Nâci, 58, 199, 262, 263, 265, 266, 285, 287, 337, 375, 376, 377.
 Muhammed İkbâl, 175, 178.
 Muhammed Mısırî Efendi (Serezli), 89.
 Muharrem Hasbî Efendi (Şuarâdan), 23, 33, 34.
Muhtarî's-Sihah, 506.
 Muhyiddin Paşa (Refî' Cevad Ulunay'ın babası), 83.
 Muhyiddin Râif Bey, 25, 181, 185, 195, 264, 265, 266, 267, 268, 270, 271, 277, 278, 279, 284, 285, 286, 287, 289, 290, 291, 294, 373.
 Muhyiddin-i Arabî, 294, 504.
 Mumcu, Hüsameddin, 402.
 Mûsa Kâzım Efendi, 51.
 Muslihiddin Âdil Bey, 214.
 Mustafa Fazıl Paşa, 18.

Mustafa Fevzi Efendi, 49.
 Mustafa Kemal Paşa, 59, 82, 85,
 86, 93, 94, 96, 99, 100, 101,
 102, 103, 104, 105, 108, 109,
 111, 114, 115, 118, 119, 120,
 122, 125, 126, 127, 128, 134,
 136, 137, 138, 149, 153, 169,
 210, 227, 322, 405, 407, 408,
 409.
 Mustafa Necati Bey (İzmir mebu-
 su), 137, 144, 145.
 Mustafa Nuri Efendi (Mahir İz'in
 küçük dayısı), 332.
 Mustafa Sabri Efendi (Şeyhülis-
 lām), 45, 160.
 Mustafa Safâ Bey, 88.
 Muzaffer Bey (Balıkesir mebusu),
 308.
 Muzaffer Bey (Matematik öğret-
 men), 320, 343.
 Müfid Efendi (Kırşehirli), 511.
 Müftizâde Abdülgafûr Efendi,
 156.
 Münif Kemal Bey (Ankara Sulta-
 nîsi'nde edebiyat hocası),
 296.
Müntehabât-ı Mîr Nazif, 215.
Mütenebbî Dîvânı, 347.

N

Nâbî, 221, 459.
 Nâci Bey (Göz tabîbi), 341.
 Nâci Paşa (Sadrazâm Kâmil Pa-
 şa'nın dâmadı), 241.
Nâci'yi Tanzîr / Hâlis Erginer,
 376.
 Nâfız Paşa, 325.
 Nâfi Atuf Bey (Maarif Vekaleti
 müsteşarlarından), 173.

Nâib Osman Efendi, 40.
 Nâil Bey, 123, 125.
 Nâilî, 270, 364, 365.
 Nâim Bey (Erkân-ı Harp yüzbaşı-
 sı), 85.
 Nakkaşî Eyüb, 47.
 Nalbandzâde Halil İbrahim, 62.
 Nâmık Kemâl, 29, 81, 233, 346,
 363, 391.
 Nasûhî Bey (Mahir İz'in amcası),
 18, 20, 24, 32, 34, 63, 68.
Na't-Resûl-i Müctebâ / Kemal
 Edib Kürkçüoğlu, 460.
 Nâzım Bey (Maârif nazır), 302.
 Nâzım Efendi, 521.
Ne Olmak İhtimâli Var / Adanalı
 Ziya Bey, 280.
 Necâtigil, Behçet, 391.
 Necmeddin Efendi (Hattat), 516.
 Necmeddin Bey (Meclis muhase-
 becisi), 161.
 Nedîm, 179, 265.
 Nefî, 298, 299.
Nefâis-i Edebiye, 215.
 Neş'et Ömer Bey (Tıp Fakültesi
 dekanlarından), 226, 227.
Neşve-i Tevhîd / Kemal Edib
 Kürkçüoğlu, 462.
 Newton, 256.
 Neyzen Tevfik, 259.
 Nimet Hanım, 271.
Niyaz / Kemal Edib Kürkçüoğlu,
 463.
 Niyazi Bey (Telefon müdürü), 35.
 Niyazi Tevfik Bey (Kadıköy Orta
 Mektebi müdürü), 235, 236.
 Nizameddin Sâdi, 155.
 Nur Efendi (Fetva emîni), 160.
 Nur, Rıza (Maarif vekili), 144,

153, 154.
Nureddin Semin Bey (Müme-
yiz), 270.
Nûri Bey (Maarif Nezareti müfet-
tişlerinden), 47, 72.
Nûri Efendi, 34.
Nûrû'l-Arab (Şeyh), 89.
Nusret Bey, 214.

O

Oğuz, Ahmed, 487.
Okıç, Tayyib (Prof.), 446, 500,
501, 506.
Okurer, Cahid, 403.
Okyar, Fethi, 104, 137, 138, 410,
413, 414.
Okyay, Necmeddin, 388.
Olcayto, Abdurrahman (Make-
matik öğretmeni), 320, 440.
Olgun, Tâhir, 331.
Ongunsu, Hâmid, 224.
Orbay, Raûf, 115, 119, 134, 138.
Osman Bey (Emine Hanım'ın
eşi), 30.
Osman Bey (Gümüşhane Jandar-
ma Kumandanı), 409, 411,
412, 413, 414.
Osman Bey (Ömer Ferid Kam'ın
damadı), 199.
Osman Nuri Bey (İstanbul bele-
diye mektupçusu), 204.
Osman Şems Efendi, 304.
Osmanağaoğlu, Eşref, 472.
Osmanlıca, 140, 521.
Otyaş, Hikmet, 310.

Ö

Öğretmenoğlu, Zeki (Coğrafya
muallimi), 147, 437.

Ökten, Celâleddin, 235, 437, 486.
Ökten, Nezahat Nureddin, 474.
Ömer (Hz.), 349, 434, 500.
Ömer Ali Bey (Mutasarrıf), 33.
Ömer Efendi (Mücellit), 77.
Ömer Fevzi Bey (Afyonkarahi-
sarlı), 56, 436.
Ömer Hilmi Efendi (Mecelle ko-
misyonundan), 159.
Ömer Nâci, 143.
Ömer Rıza Bey, 183.
Örnekol, Bahâeddin (Fizikçi),
323, 388.
Ötüken, Adnan, 219, 346.
Özdil Makbul (Kayserili mual-
lim), 511.
Özakkaş, Mahmud, 520, 521.
Özdoğan, İsmâil, 521.
Özek, Ali, 499, 503, 504.
Özpala, Sabri, 503.
Öztürk, İsmâil, 518, 519.
Öztürk, Osman, 389, 503, 507,
513, 519.

P

Pakalın, M. Zeki, 195.
Peker, Receb, 93, 94, 111, 119,
131, 132, 140, 172.
Pektaş, Hüseyin, 304.
Pertev Nâilî Bey, 218.
Peyâm, 45, 194, 232, 264.
Peyâm-ı Edebî, 195.
Peyâm-ı Meşrik / Muhammed İk-
bal, 175, 178.
Peyâm-ı Sabah, 45.
Pilavoğlu Âbidin, 51.
Poyraz, Vefa, 508.
Prens Sabahaddin Bey, 149.

R

- Ragıp Bey, 515.
 Râif Efendi (Mahir İz'in eniştesi), 322, 323.
 Râif (Bey) Efendi, bk. Dinç, Râif.
 Râif Efendi (Muhyiddin Râif Efendi'nin babası), 266.
 Râtib Paşa (Hicaz valisi), 40.
 Râmiz Mollazâde Enverî Bey (Sülûklülü), 48, 296.
 Rascher (Alman müsteşrik), 343, 345, 346, 433.
 Raûf Bey, 113, 115, 119, 134, 136, 137.
 Rebîî Molla, 345.
Redhouse, 271.
 Refet Paşa, 426.
 Refîî Efendi (Dersiâmdan), 511.
 Refik Bey (Müfettiş), 312.
 Refik Şevket Bey, bk. İnce, Refik Şevket.
 Remzi Baba (Tebrizli şâir), 284, 3776, 377.
 Remzi Dede (Kayseri Mevlevî şeyhi), 359.
 Remzi Paşa (Dr.), 257.
 Renda, Abdülhâlik, 120.
Resmî Gazete, 238.
 Reşad Bey (Mâhir İz'in arkadaşlarından), 470.
 Reşad Şemseddin Bey (Maârif vekili), 90.
 Reşid Ağa (Afyonkarahisar mebusu), 153.
 Reşid Âkif Paşa (Vüzerâdan), 337.
 Reşid Bey, 15, 217.
 Rıdvan Bey, 341.
 Rıza Bey (Mutasarrıf), 411, 413.

- Rıza Tevfik, 194, 195, 196, 197, 198, 225, 234, 271, 365.
 Rona, Raşid (Mâhir İz'in öğrencilerinden), 389.
 Runyun, Mustafa (Konya mebusu), 497, 503.
 Rusça, 218, 324, 328, 331.
 Rûşen Bey, 363.
 Rüşdi Molla, 48, 184.
 Rüşdü Paşa, 136.

S

- Saadeddin Evrin Paşa (Diyânet İşleri Reis muavini), 454.
 Saatçi Nefî, 34.
 Saadeddin Nüzhet Bey, 73.
Sabah gazetesi, 45, 225.
Sabah Ezamı / Tevfik Fikret, 297.
 Sabahaddin Bey, 339.
 Sâbit Bey (Erzincan mebusu), 119, 120.
 Sâbit Bey (Fabrikatör), 322.
 Sabri Cemil Bey (Muallim Mektebi müdürü), 145.
 Sabri Efendi, 35.
Sadâ-yı Millet gazetesi, 45, 124, 476.
 Sadak, Bekir, 445, 502, 504, 509.
 Sâdık Bey (Miralay), 48, 184.
 Sâdi Bey (Şâir), 376.
Safahât / Mehmed Âkif Ersoy, 157, 158, 301, 304, 326.
 Safvet Bey, 46.
 Safvet Efendi, 521.
 Sagir, Mustafa, 168, 169, 170.
 Sağdıç, Rûhî Nâci, 312, 313, 314, 315.
 Sağman, Ali Rıza, 182.
 Sâhib Molla (Şeyhülislâm), 51.

- Said Bey (Şeyh Şâmil'in torunu), 41, 384.
- Said Fennî Efendi (Yozgath), 219, 220, 392.
- Sâlih Ârif Bey (Giridli), 238, 241, 242, 243.
- Sâlih Bey (Başmüfettiş), 311.
- Sâlih Bey, 205.
- Sâlih Efendi (Eğrikapı Rüşdiyesi başmuallimlerinden), 35.
- Sâlih Paşa, 227.
- Sâlih Yeşil Efendi, 122.
- Sâlih Zeki Bey (Müsteşar), 311.
- Sâlim Bey (Bahkesir valisi), 312.
- Sâmi Efendi (Hattat), 303.
- Sâmi Rifat, 194, 195.
- Sancak-ı Şerif Huzurunda / Tevfik Fikret*, 295, 297.
- Sâniye Hanım, 441.
- Sârâ Hanım, 325.
- Saraç, Celâl (Prof.), 443, 444.
- Saraç, Emin, 503.
- Sarı Abdullah Efendi (Mesnevi şârihi), 200.
- Sarı Hâfız, 47.
- Sarol, Mükerrrem, 429.
- Sarp, Hatemî Semih, 143.
- Sâti Bey, 184, 305.
- Sa'y mecmuası, 79.
- Saydam, Refik, 132, 308, 309.
- Sebilürreşâd*, 160.
- Selâhaddin Bey (Mersin mebusu), 113, 119, 129, 157.
- Semâhaddin Cem Bey, 446.
- Serâb-ı Ömrüm / Rıza Tevfik*, 195.
- Serbest Cumhuriyet Fırkası, 104.
- Serbest* gazetesi, 44, 124, 476.
- Serezli Arap Hoca, 267.
- Servet Bey. (Mâhir İz'in kardeşi), 21, 24, 34.
- Servet Efendi (Mahir İz'in dedesi), 18, 19.
- Servet-i Fünûn*, 209, 217.
- Seyyid Ahmed Berzencî Efendi, 40.
- Seyyid Ebû't-Tabîbü'l-Medenî, 294.
- Seyyid Şefik Efendi, 506, 507, 513.
- Sıdkı Bey (Şâir), 215.
- Sılan, Necmeddin Sâhir, 94.
- Sırât-ı Müstakîm*, 160.
- Sırrı Bey (İzmit mebusu), 148.
- Sicill-i Osmanî / Mehmed Süreyyâ Bey*, 18, 222.
- Sipahizâde İsmâil Ağa, 141.
- Sivashlı Âli Bey, 90.
- Son Asır Türk Şâirleri / İbnülemin Mahmud Kemal*, 224, 229.
- Soykut, İsmâil Hilmi, 367, 370, 371, 374.
- Subhi Bey (Yarbay), 46, 241, 510.
- Sultan Abdülhâmid, 29, 58, 91, 202, 225, 241, 266, 325, 333, 439.
- Sutüven / Mustafa Seyyid Sutüven*, 315.
- Sutüven, Mustafa Seyyid, 315, 318.
- Suudü'l-Mevlevî, 185.
- Süleyman Nesib, 209.
- Süleyman Nazif, 105, 125, 189, 193, 202, 228, 234, 378, 391.
- Süleyman Sırrı Efendi (Trabzon mebusu), 78, 149, 150.
- Süleyman Şevket Bey, 181, 301, 304.
- Süleymangil, Süleyman, 339, 340.

Siinen, 434.
Sünnetçioğlu, Ali, 504.
Siinûhât-ı Leylîye / Mahir İz, 79.
Sürûrî Efendi, 17, 97.
Süzgen, İrfan, 521.

Ş

Şahinbaş, Fuad (Fransızca mual-
limi), 440.
Şeb-i Arus İhtifâlinin İlhamiyle /
Kemal Edib Kürkçüoğlu,
466.
Şefik Bey (Evkaf Nezâreti mü-
dürlerinden), 222.
Şefik Bey (İzmirlî), 29.
Şehîd-i Millet Ali Şükrü Bey'in
Rûh-ı Mübecceline / Mâhir İz,
116.
Şems-i Mağribî Dîvânı, 155.
Şenelt, Selâhaddin, 441, 515, 516.
Şerâfeddin Paşa (Erzurum mebu-
su), 486.
Şerbetçioğlu, Fatma, 440.
Şeref Bey (Mahir İz'in amcası),
18, 20.
Şerif Bey (Sinop mebusu), 93.
Servet Bey (Mahir İz'in kardeşi),
75.
Şevket-i Buharî, 202.
Şeyh Gâlib, 286, 315, 318.
Şeyh Müştak Baba, 172.
Şeyh Radî, 333.
Şeyh Rifat, 42.
Şeyh Sâdî, 55, 155, 201, 202.
Şeyh Şâmil, 41, 384.
Şinkıfî, 51.
Şirinyan Bey (Fransızca hocası),
505.
Şişman Fahreddin Bey, 85.

Şûle mecmuası, 475.
Şumnullu Mestan, 47.
Şükrü Bey (Eczacı), 77, 78, 79.
Şükrü Efendi (Kazasker), 18.
Şükrü Bey (Maarif nazırı), 126.
Şükrü Halil Bey (Coğrafya mual-
limi), 235.

T

Tabâkât / Abdülvahhab Şa'rânî,
293, 500.
Tâhâ Arvâsi Efendi, 108.
Tâhir Bey (İlkokul öğretmenle-
rinden), 320.
Tâhir Nâdî Bey, 107, 226.
Tâhirü'l-Mevlevî, 235, 236, 261,
278, 286, 298, 299, 504.
Tahmîs-i Gazel-i Fuzûlî / Muhyid-
din Râif Efendi, 277.
Tâir-i İlâhî / Ali Ekrem Bolayır,
217.
Tal'ât Paşa, 91, 118, 120, 123, 124.
Tal'ât Vasfî Bey (Ankara mebu-
su), 75, 427.
Tan (Fransızca çıkan gazete), 21.
Tandaç, Fehim (Harbiye Nezareti
mümeyyizlerinden), 202.
Tanla, Vehib (Felsefe hocası), 398.
Tanpınar, Ahmet Hamdi, 140.
Tanrıöver, Hamdullah Subhi,
144, 161.
Tanyeri (Ali Şükrü Bey'in çıkardı-
ğı gazete), 113, 117, 435.
Tarcan, Semih Sırrı, 144.
Tarhan, Abdülhak Hâmid, 25,
207, 217, 273, 274, 285, 363,
365.
Târih ve Edebiyat mecmuası, 226,
459.

Târih-i Kadîm / Tevfik Fikret, 49, 295, 296, 304.
Tasavvuf / Mâhir İz, 349, 446.
Taşpınarlızâde Âtîf Efendi, 53.
Tefsîr-i Kebîr / Fahreddin-i Râzî, 498, 499.
Tekbir / Abdülhak Hâmid Tarhan, 207.
 Tebrizli Remzi Baba, 355.
 Tekçe, İsmâil Hakkı, 114.
 Temiz Tâhir Efendi (Mehmed Âkif Ersoy'un babası), 223.
 Tengirşenk, Yusuf Kemal, 130, 327.
 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 104.
 Terlikçi Sâlih Efendi, 91, 92.
 Tevfik Bey (Maârif müdürü), 384, 385.
 Tevfik Bey (Mahir İz'in Fransızca hocası), 218.
 Tevfik Fikret, 45, 49, 295, 296, 297, 363, 390, 391, 476.
 Tevfik Ömer Bey (Fethi Paşa'nın torunu), 240.
 Teziş, Ekrem (Coğrafyacı), 442.
 Tikveyli Yusuf Efendi, 159.
 Timurlenk, 218, 219.
Tiryâki Sözlər / Cenâb Şahabeddin, 157.
 Tokadî Şakir Efendi, 159.
 Tokadizâde Şekib Bey (İzmirli), 199.
 Tolon, Musa Kâzım, 72, 92, 147, 436, 440.
 Topal Osman, 114, 115, 116.
 Topçu İhsan Bey İstiklâl Mahkemesi reisi), 169, 190.
 Topçu, Nureddin, 366, 403.
 Töre, 366.

Tûf-i Şagaf / Mâhir İz, 76, 77.
 Tugay, Kadriye, 488.
 Tuğ, Salih (Doç. Dr.), 503, 504.
Tuhfe-i Vehbî, 215.
 Tunç, Mustafa Şekib, 87, 106.
 Turhan, Mümtaz, 366.
Türk Şairleri / Saadeddin Nüzhet Bey, 73.
 Türkçe, 24, 65, 69, 90, 181, 182, 183, 217, 231, 232, 234, 235, 237, 238, 244, 261, 298, 301, 310, 311, 324, 334, 355, 391, 433, 434, 449, 457, 504.
Türkçenin Sırları / Nihad Sâmi Banarlı, 366.
 Türkkan, oğuz, 491.
 Türkmen, Fethi Sezâî (Avukat), 298.
Türrehat / Ömer Ferid Kam, 258.

U

Ulaş, Hüseyin Avni, 95, 99, 115, 122, 129, 130, 157, 158.
Uludağ Kampı / Perihan Evranosoğlu, 396.
Unutulmaz Mısra'lar / İsmâil Hilmi Soykut, 370.

Ü

Ülgen Halil (Ankaralı), 94, 131.
 Ünver, Süheyl, 205, 219, 388, 516, 517.
 Üsküdarlı Tal'at Bey (Bahriye müsteşarı), 178, 179, 180, 181, 274, 365.
 Üstünel, Kerim, 520.

V

Vahdeddin (Sultan), 82, 209.
 Vakıf gazetesi, 190.

Vâsıf Bey, 145.
Vehbi Bey, 323, 401.
Vehbi Efendi (Ankara Hukuk
Mahkemesi âzâsı), 89.
Velîd, 358.
Von Poper (Alman büyükelçisi),
137.

Y

Yağcızâde Şefik Bey, 341.
Yahya Galib Bey (Defterdâr), 83,
85, 92.
Yahyâ Reşid Efendi (Mısır kadı-
sı), 20, 21, 52, 160.
Yâkub (Hz.), 341.
Yalçın, Hüseyin Cahid, 47, 125,
475, 476, 477.
Yalman, Rezzan, 441.
Yaltkaya, Şerâfeddin, 200, 201,
345, 346.
Yardımcı, Celâl (Maârif vekili),
435.
Yaşar Bey (Matematik hocası),
320.
Yazar, Behçet, 145.
Yazır, Mahmud, 389.
Yelkenci, Ahmed, 335.
Yelkenci, Raif, 506.
Yeni İstiklâl, 483.
Yenibahçeli Şükrü Bey (İstanbul
mebusu), 123, 125, 126.
Yenişehirli Avni Bey, 78, 365.
Yıldırım Bayezid, 218, 219.
Yunanca, 242.
Yunus Nâdi, 239.
Yukarıuç, Avni (Orta Tedrisat
müdürü), 323.
Yusuf (Hz.), 341, 359.
Yusuf Kardâvî, 504.

Yücel, Hasan Ali, 201, 346.

Z

Zakkum (Mahir İz'in öğrencilik
yıllarında Hukuk Fakülte-
si'nde çıkarılmış olan günlük
gazete), 214
Zehra Hanım (Mahir İz'in babası-
nın annesi), 18.
Zekâî Bey (Moskova sefiri), 439.
Zeki Bey (Meclis zabıt müdürü),
44, 97, 112, 171.
Zeki Bey (Mizancı Murad'ın da-
madı), 124, 476.
Zeki Karacaahmed Bey, 387.
Ziyâ Bey (Ankara eşrafından), 81.
Ziyâ Bey (Bitlis mebusu), 153.
Ziyâ Bey (Mühendis), 319.
Ziyâ Bey (Samsun Lisesi müdü-
rü), 73.
Ziyâ Gökalp, 127, 428.
Ziyâ Hurşid Bey (Lazistan mebu-
su), 122, 153.
Ziyâ Paşa, 202, 289, 342, 346, 362.
Ziyâ Şükûn Efendi, 185, 216.
Ziyâeddin Bey, 121.